

PORZÓ

VIZEN ÉS SZÁRAZON

UTIRAJZOK

IRTA
ÁGAI ADOLF

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA
1895.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-26-3 (online)
MEK-11977

TARTALOM

ELSŐ KÖTET

Utazás az utazás körül.
A pakkolt koffer.

ÉSZAK.

Utazás az éjféli nap körül.
Smaland közepén.
»À Berlin!«
Lipcsétől Berlinig.

KELET.

Belgrádi ut.
Bukuresti ut.
A Szelámlík.
A bazár Sztambulban.
Török fonákságok.
A szadagorai rabbi.

MÁSODIK KÖTET

NYUGAT

„Hôtel de deux Mondes.”
A Léman.
A thuni tavon.
München.
Majna. - Rajna. - Szajna.
Páris 1871-ben.
A „Pavillon de la presse”.
A légben.
Magyar „különlegességek” Párisban.
Ingyen.
Hiuság vására.
Brüsszel felé.
Brüsszel.
Ostende.
London felé.
London.
DÉL.
Olasz ut.

A kipakkolt koffer.

ELSŐ KÖTET

Utazás az utazás körül.

- Bevezetésül. -

Töredelmesen vallom be a következő lapok valamelyikén, hogy utmutató könyv és óra nélkül járom a világot. Meg is esett velem akár hányszor, hogy e hiányok miatt lemaradtam vonatról, hajórul; hogy a svájci Freiburg helyett a badeni Breisgauba kebeleztet Freiburgba jutottam s itt kerestem a híres orgonát; s hogy estére fordulva, a stockholmi vonatból kiszálltam, hogy Söderteljében háljak meg, mivel nem akartam megszállt tagjaimat még vagy hat órai rázásnak kitenni. Södertelje Stockholmhoz annyira van, mint Üllő Budapesthez. Persze, hogy különb fogadóra akadtam a svéd falucskában, mint a milyen az üllei »kék oroszán«.

Az ilyen lemaradás és megtévedés, nem hogy kétségbe ejtene, de csak a gyönyörűségem növelésére szolgál. Az én Bädekerem: a jó magyar Hübele Balázs. Tanító-mesterem az utazás mesterségében a hajdani való sittewaldi Philander, a ki arra int, hogy:

Néha-napján utra kélj,
Figyelj, keveset beszélj.
Málhát vigy, de ne sokat,
Láss, vigyázz, hosszan ne állj.
Ne szaladozz, hanem járj,
S hagyd otthon a gondokat.

Ringatózni a véletlen hullámain, »à la merci des vagues«, ezt szeretem én. Mert áll az utazásra nézve is, amit Goethe az életről mond: »bár hol fogod meg, érdekes«.

Tartozó tisztelettel vagyok én minden tudományos gyűjtemény, muzeum, szobor- s képcsarnok iránt, s megélvezem mind azt a szépet, amit a műértés, hatalom, vagyon és szorgalom összehordott, iskolákra s osztályokra fejtett. De mind annyiszor, mint lecke végén a kis diák, a vestibulumból kiváltva ernyőmet, boldogan rohantam ki a fölszentelt ivék alól a profán utcára.

Uram bocsá!... de engem a helyi nevezetességek és különlegességek sem vonzanak. Nem ettem Szögedében halászlét, sem Miskolczon kocsonyát. A híres ezer közül egy szál csizmadiaját sem láttam. Jönköpingen nem az ottani tändstikoron gyújtottam meg szivaromat, s széltében hosszában mérve meg Svédországot: sem svéd puncsot nem ittam, sem svéd keztyűt nem hordtam, sem svéd gimnasztikát nem folytattam; s Gothában - ó, Gothában! - nem csupán hogy az ottani crematoriumban nem néztem meg, mily gyorsan válik hamuvá az ember, s nem kerestem föl az ottani almanák szerkesztői műhelyét, meggyőződni róla: hány félekép születik az ember, hogyan ereszt magából hajtást, válik törzsszé s terebélyesedik nemes családfává - de még csak bele sem kóstoltam az ő híres kolbászába, abba a bizonyos »gothaer Wurst«-ba, mely nekem - mint Bismarcknak a német sajtó - farcimentum est.

Én sem akarok soha constatólni, soha fölfedezni semmit; de igenis ezer és egyedszer meggyőződni a felől, hogy az emberek minden különbség mellett is mennyire hasonlatosak egymáshoz, vagy: hogy minden hasonló voltuk ellenére is, mennyire különböznek egymástól; eltűnődni a népeknek egyazon időben való központkerülő és központkereső ösztönén; szabálynak tekinteni a kivételt, eseménynek a hétköznapi. Mert az ember ritkán jó kapóra p. Ischiába, a midőn ott földindulás van; Rómába, a midőn Garibaldi vonul be oda; Párisba, a midőn bombáit röpíti bele a német. De mindig áll a kopenhágai halpiacz; nincs nap, hogy Nápolyban ne azt éreznéd, mintha »minden pillanatban százmillió tányért vágnának a földhöz«; s nincs

óra, melyben a világos éjfélen a tromsói lányok, ablakban nevelt piros rózsát tűzve szőke hajukba, ne rónák piczi városkájuk egyetlen utcáját s nyelvük zengő szavával ne köszöntenek. Mivel hogy az ott így szokás.

Mióta a szárazföld és a vizek hátán szanaszerte iramodik gyorsvonat és gyorshajó, s már országutakat kezd vágni az unos-untig hajtott fin de siècle civilizáló ereje az unos-untig hajtott legsötétebb Afrika vadonaiba: sem értelme, sem fulánkja már a franczia közbeszédnek, hogy »a beau mentir, qui vient de loin«. Ki merne ma csodákat hazudni idegen földről, mikor a megtérő vonat, vagy hajó levél-fiókjában ott a meghazudtolás? És az sem igaz már, amit a német példaszó tart, hogy: »Wenn man eine Reise thut, kann man was erzählen«. Nem az ut érdekes, hanem a megírója, ha t. i. van saját külön szeme, amolyan egyénisége, a mellyel minden dologra eredeti fölfogásának bélyegét nyomja rá; ha bő játékot enged elfogulatlanságának s nem fél, elfogultságát is őszintén nyilvánítani. Akár tiz leírását olvassam végig egy-azon utnak, ha leírója a maga színeivel tud festeni. Borzasztó csak a fotografus író.

A gyorsaság, igaz, hogy csökkent a távolságot; de mit érek vele, ha mind újabb száz mértföldeket ragasztok az első végébe?

Él a Duna-Tisza között egy öreg uri asszony, aki, hogy először látta meg azt a pokolian tüsszögő vas kocsit, fogadalmat tett. »Uram, ne vigy a kísértetbe! De én erre az ördög-szekekre föl nem szálllok.« Hanem úgy esett sorja, hogy súlyos baj érte, melyről csak a híres egyetemi professor tud segíteni. A kényszerűség s környezetének szeretete rábirta a matronát, hogy - tán a főtisztelendő urnak szent közbejárásával - valamelyest lazítson fogadalma szigorán. »Jó,« mondá. »De azt kikötöm magamnak, hogy csak afféle bumlival megyek.« S a messze alföldnek egyik állomásán felültek - a keleti expresszre. A gyöngéd fiú a szakasz ablakait jó sűrűre befüggönyözte, nehogy a vonat rohanó sebességétől a jó mama megszedüljön. Egyszer csak mamus a meglegbberő függönynek egy részén kipillantott a szabadba egy perczig, aztán két perczig. Aztán félre is vonta a kárpitot az ablakról. Aztán nagyot sohajtott. Aztán így szólott: »Bizony gyerekeim, ha azt tudom, hogy ilyen csigamód mászik ez a bumli, szívesebben ültem fel volna a gyorsvonatra.«

Az emberi vágyódás révén természet s végzet visszakéri azt a fölösleget, amit a vámon adott; és ugyan-azzal az ökonomiával, mellyel a hajdani fényűzést mellőzhetetlen szükségül rója ránk. Hiszen ezt a nemzedéket fölemésztene a türelmetlenség, ha a régi alkalmatosságon köllene innen Debreczenbe utaznia; s kirázza a hideg annak a hallatára, hogy a hajdani követ hetekig tartó utat végzett, míg Kolozsvárról vagy Máramaros-Szigetről felért a pozsonyi dietára. De hát most nem hetek mulnak-é el, míg Verne nyomán nyolczvan, a Suezi és Korinthusi csatornák s szabatosan correspondeáló összeköttetések segítségével csak hetven nap alatt kerüljük meg a földtekét? De kegyetlen hosszú lesz még az a hét is, mely alatt majd a villamos erő fogja vonatunkat a globus körül megpöndöríteni.

A helyváltozásnak, élvezete nem sokáig tart. Keveseljük a gyorsaságot s tompa egykedvűséggel nézzük az elrohanó vidéket. Hiszen annyi még az »utazni való!« Ha nyilik is valahol festői táj: az csak a coupénak egyik oldaláról szemlélhető. A tulsónak a sziklafal, vagy kétségbeejtő sík jut. Mert mit ér a Baedeker apó intése, ha mindenik olvassa és követi?

Gyülölöm a vasutat. A velejáró zakatolás, idegtépő rezgés, korom, por s az ismeretlen társak; az a hely-kiszabó czudar takarékoság; az a százféle tilalom, óvás, fenyegetés; megágyalható üléseinek kitanulhatatlan fogásai; a nehezen megszerzett álmom, melyből otrombán felzavar az éber ellenőr; a betuszkolt hetedik s az agyrengető hirtelen megállapodás (egy physikus számítása szerint egyenlő azzal a hatással, melyet egy tizenkilenc méternyi magasból való zuhanás okoz bennünk); a nyáron ajtónyitáskor beözönlő füst, vakító napfény s olajbüz és a télen benyiláló hideg; a mozdony sivalkodása s az állomások jelző csengettyüinek öngyilkosságra hajtó, szünhetetlen berregése; a hátraszaladó üvegbingbós száraz fák s a közöttük le-föl-

hullámzó drótsálak, amitől elfogja az embert a szárazföldi tengeri nyavalya - mindez s még sokkal több, megutáltatta velem a vasutat.

Hajón? Persze, a hajó. Mennyivel nyugodtabb, tisztább, kényelmesebb. Ha olyan pontját lehet fölfedezni, melyet nem tartanak folytonos rezgésben a gép lökései, közel érzük az utazás eszményét. Azon a hegyen, tövétől az ormáig sétál föl s alá a szem. És lehet mozogni és lehet olvasni és lehet ... ni! Amott a parton vágat a vonat. A gyors mozdonyban mennyi kecs és erő! S a mögötte engedelmesen guruló kocsisor milyen takaros! A sebes nyúl s a lomha teknős-béka versenyfutása, de nem phädrusi értelemben. Mert még mi valahol Esztergom táján szuszakolunk fölfelé, midőn a vonat diadalmas rivalgással dörög már végig a hosszú dunai hidon. Ah, így sóhajtunk felhőnéző szép Stuart Máriával: »Ha veled vitorlázhatnék!« Hej, te iramodó vonat, ha benned ülhetnék!

Gondolok néha arra a talán nagyon közel időre, midőn Edisonék megoldották már a villamos madár titkát s biztosan szeldeljük át a levegőt, legyőzván annak ellenséges áramlatait, élvén kedvező sodraival éhely s veszély nélkül. De voltaképen ez sem az igazi. Ültem a párisi ballon captifben s hatszáz lábra emelkedtem a város fölé. Azaz, hogy nem is én emelkedtem, de az sülyedt le mélyre alattam. Ilyen áron jutni magasba, nekem fájdalmas áldozat. A magam boldogulása ne okozza vesztét senkinek, semminek. A magam nyeresége ne jelentse másnak a bukását. Meg aztán, ott járva a harmadik dimensio ismeretlen távolait, nem fogom érezni a haladás örömet. Inkább rázzon a vas kocsi s minden vele járó boszuság, csak tudjam, hogy megyek előre, irigyléssel nézve azt a bokrot, tanyát, karót, füves hancsikot, akik, a boldogok, előtttem vannak; s hogy sajnálkozással tekintsek vissza feléjük, a midőn mind elmaradtak mögöttem: a bokor, tanya, a karó, meg a füves hancsik.

Szerkesztettem én magamnak utazási ideált, három osztályút.

Az egyik (ez a *III. oszt.*) így van megalkotva: magas kerekű gyors mozdony *elé* ragasztanának amolyan fenyő-szállító, fal nélkül való társzekeret, a melynek téres lapjára rá volna erősítve egy, oldalt és elől üveg lappal védett, mult századbeli angol hintó (travelling carriage). S ülnék benne másodmagammal. Szemünk elcsapong mindenfelé s nem éri a gyors mozgástól megélesített levegő, hiszen előttünk az ernyő; s nem marná a füst, hiszen azt a rohanás visszacsapja. Nincs az a külön czári vonat, mely ezzel az én hintómmal vetekedhetnék.

II. osztály. Remorqueurhoz fűzve egy afféle uszály-hajó, urias berendezéssel. Semmi lökés, remegés. Födélzetén, bokros kert árnyában: ringó zsölyék, virágos teke-asztal, kugli-pálya; sátor alatt kecskelábon hüs pilzeni sör stb. A partok szépülésével vidék-élvezés messzelátóval, nem sokkal rövidebb és nem sokkal vékonyabb havana-szivarnak füstölése mellett. Persze, ezen az osztályon a gyorsaságról le köllene mondani.

Hanem az *I. osztály!* Ez egyesíti magában a kényelmet a tisztasággal és gyorsasággal. Különben ez sem utopisztikus, csak valamivel költségesebb. A Rajnán, melynek mindkét partja vasutas, már létesíthető volna. Két gyorsvonathoz, a jobb- és balpartihoz kötéllel volna hozzákapcsolva a fából alkotott vidám kis villa, filagóriás, erkélyes. Talpát szolgáltatná ugyan oly alkotmány, mint a milyenen nyugszik a »Sólyom« vagy »Fecske«. A két mozdony egyforma sebességgel ragadná magával. Az alagutközi s egyéb apró akadályok elhárítását a technikai élelmesség ma már kérdésre nem veti. Mily gyönyör! Minden rezgés nélkül, álomszerűen, úszva repülne ez az én bájos vizi nyaralóm. S hogy milyen élet folya rajta kívül és belől? - azt tessék rám bizni.

*

Ilyen gondolatokba merülök, ilyen vágyak ébrednek bennem s ilyen látomások hullámoznak előttem, ha a coupé sarkába fészkelve bele magamat, nyitott szemmel álmatagon nézem az elsiető póznákat, vagy lehunyt szemmel gyorsan épülő és elomló légvárait.

Mert csak vasuton járunk mi napszámosok, akiknek a nyár hozza meg a rövid szabadságot. Ha célunk a fürdő, nincs panaszra ok. A gyógyító forrás körül ott virágzik a társas élet, s illatozik az erdő, s az erdőben a pörkölt kávénak fűszeres illó olaja. De aki messze központok társas életével, művészetének, irodalmának s tudományának zászlósaival ohajt személyes érintkezést: nyáron mindig hiába jár. A tout-Paris, tout-Berlin, tout-Stockholm nincs otthon, mint a hogy ilyenkor nincs itthon a mi tout-Budapestünk sem. Idejét, alkalmát mulasztottuk, oly körökbe nyitunk, melyekben készül egy nemzet élete, ahol vegytani folyamatának élesztőit, jótékony bacillusait nevelik (mert vannak ilyenek is) s ahol erjesztik a kovászt, ontják a kerék agyába a sikkasztó olajat; ahol gondolkodik egy ország agyveleje, s vezető fiainak szive-kohójában olvad a néperő nyers törmeléke szinarannyá. Mindezeket hasztalan keressük a forró hetekben. Mert annak az ország agyvelejének is van esze, hogy 30° R.-nél a tokját hűs habokba mártsa s szellős verandán fogadja a tengeri levegőnek enyhesztő legyintését. Marad a zárt kapu s a nyílt utcza, meg a bizonyos napok bizonyos óráin szemlélhető könyv-, kép-, szobor- s egyéb csarnok; a színház, melyben idegen közönség előtt játszik a színész, vagy tul ugorva a jó izlés fehér vonalán, vagy innen maradva rajta; meg az éjjeli mulatozásnak a világon mindenütt egyformán sivár tanyája, a chantant, ahol csak az idegenek találkoznak ismerős utitársakul, ahol nem forr a benszülött életnek egy csöppje sem, ahol a budapesti dán dalosnő, fröken Afraja Sörensen, mint Kemenessy Boriska k. a. magyar népdalosnő ejti bámulatba a n. é. közönséget az ő sarkantyus piros csizmájával, hónaljig kivágott pruszlikjával s kezében a karikás ostorral. S a műkincseknek haszonnal járó nézegetése sem lehetséges abban a gyors tempóban, mellyel, tekintve néhány hét multán leperdülő szabadságunkat, végig korcsolyázunk gyűjteményes termék fényes mozaikpallóján. És minduntalan más-más nyoszolyában hálunk, a ki-beksomagolás gyötrelmei lázba ejtenek, s mint magavédhetetlen áldozatai a fogadósnak, tárgynál nem vagyunk egyéb - ennél is kevesebb: számmá alacsonyodunk, mely mentül magasabb, annál mélyebbre nyom le bennünket. (2-ik udvar, 3-ik emelet, 4-ik folyosó, 376-ik sz.) Az utazásnak, már mint az ilyen nyári futkosásnak, nem utolsó haszna az, hogy az ember boldogan tér vissza a tágas külföld keskeny hôtél-szobáiból a maga kicsi, szűk hazájába s a maga tágas nagy lakásába.

És mégis, csak azért is - alig várjuk pitymallatát annak a megváltó napnak azok, akik mehetünk; s az ismeretes fausse absence szunyoghálója mögé bujnak sokan, hogy valahol a havasok alján tudják őket, mikor pedig itthon hűsölnek jól betámasztott ablak mögött, ami különben szintén kellemes.

*

Mióta a megkönnyített utazás nehézségeivel küzködünk annyian s a telegráf-rudon fűrtösével terem a sok piros utmutató: különös turistatypus érlelődött meg e fának árnyékában. Ez az elméleti utazó, akinek zsebében mindig ott van a »kalauz« legujabb sütetü kiadása; aki bújja az utmutató könyveket, otthon van minden föld-abroszon, ismer minden vonat-összeköttetést, cookabb minden Cooknál, betéve tud minden távolságot, nyilván tart minden változást, becses tanácsokkal szolgál, a jobb hôtélek csillagrendszerében valóságos Copernicus - s maga sohasem teszi ki a lábat hazulról. Akár Mózsés, aki megmutatta az Igéret földét, de saruit nem lepte annak pora. Bort prédikál és vizet iszik. Gondolatban a városerdei tó partján tengeren tul csapong; s ha már elméletének meddő fáján kihajt a távolba való epedés elfojthatatlan rügyecskéje: benyit a panorámába s dobogó szívvvel nézi a marokkói szultán bevonulását Tangerbe, a Troll-Hätta vizeséseit, a Traján oszlopát, a jeges észak fenyűjét s verőfényes délnek szomjazó fővenyében meredő pálmaligeteit.

Typus a »tényleges állományu« magyar utas is. Nagyon szeret ki-kiszökni az édes otthonbul, hogy unottan és fanyarul rója ismeretlen országok idegen utjait. Mert odajárni, nézni de nem látni: magyar styl. Ez ugy »való«. Pedig lelkében megpitymallott annak tudata, hogy igenis: van még élet extra Hungariam is. De a magyar turista nincs fegyelmezve, vagy nem tanult eleget. Mig otthon hiját érzi a nagy kulturák régi emlékeinek és újabb műveinek, amelyek végett neki hajt a nagy világnak - tul a határokon nem tud bele illeszkedni a szokatlan életbe, az utazás törvényeibe s abba a sok lemondásba, mellyel ismereteinket megszerezzük. Ez teszi búskomorrá, s tán innen is fakad az ő, néha és néhol a tompaságot pedző egykedvüsége, az az igazi keleties nil admirari. Ami szebbet és jobbat lel a hazainál, azt csakhamar magától értetődő természetes valaminek fogadja, az állandó jót hamar megszokja. Ezért folyton mély elégedetlenség bántja őt. Ünnepnapi csak olyankor esnek, ha dolgokat tapasztal, melyek otthon »bizony különbek!« Kevély mosolygás bodorítja ajkát, ha látja, hogy a »boldogtalanoknak« (boldogtalan t. i. mindenki, aki nem magyar, különösen a német) milyen hitvány a kukoriczája, törpe szarvu az ökre, silány a buzája. Visszatérve azonban az ő szélesre szabott honi városába, kezdi látni azt, ami nincs, és minden vívmányaival tolul emlékezetébe a külföld, s benyomásairól lehántva a tarka héjat, megleli a termő magot s háza táján el is ülteti. Bizonyos szempontból egyébkint minden utas a legfejlettebb országban is lát valamit, ami otthon ő náluk szebb és jobb. Ezt az elégtételt mindenki, még a legszegényebb is, megszerezheti magának, a kárpótlás amaz elvénél, vagy akár törvényénél fogva, mely a szerencsére is árnyat vet, a bánatra is derűt hint, a szép arczon is szeplőt ejt s a rútban is meghagyott valami kedveset.

A haszonnal utazó magyar újabb keletű. Még nem is oly régen, körülbelől a Józsa Gyuri módjára járt-kelt Európában. Tudok gyerekkori pajtásaimat, akik nem csak megfordultak, de hosszabb ideig éltek Skóciában s a Németalföldön, Bécsben, Berlinben, tehát a civilizáció magasabb tájain, s épp oly nyilatlan medvének jött haza mindenik, mint amilyenek otthon voltak Jávorkán, Csengődön és Nádas-Szt-Lőrinczen. Sehogyse fogott rajtok a sikálás. Aki közülök nem ilyennek került vissza, kivétel. A magyar természete nehezen simul hozzá az idegenhez; a német, angol s holland szó meg mind visszapattog róla. Persze, hogy ezek közé nem számítom a fiatal grófokat, mert hiszen azokat már itthon ártja bele a házi nevelés az európai szintelen közösségbe.

* * *

Az utazás próbaköve a karakternek, inkább mint a játék, mely alája fűtve a vérnek s izgatva az idegeket, nem tekinthető a jellem kriteriuma gyanánt. Ami hibánk, jó tulajdonságunk van, azt kiváltja. A nagylelkűt pazarrá teszi, a takarékoszt zsugorivá, szótalanná a hallgatót s csacsává a nyájast.

Legtöbbünk a galanteriát, mint holmi fölösleges podgyászdarabot, otthon hagyja. A védtelen nő mesterséges siró bábuval ijesztgeti el a betolakodót, az agg tehetetlenség meg jodoformmal. De mind a kettő hitelét veszítette már. Az életért való harcz nem mutat föl olyan csatákat, mint a jó helyért vívott küzdelem, s brutális kényelmünkben nem álljuk egy nő mellé tenni föl lábunkat a szemközti ülésre. És gyanus minden utitársunk. Sipkánk ernyője alól fürkészve nézzük arcját. Az ember annyit olvas örülről a coupéban, rablógyilkosról a vasuton. Végre a vonat együvé ráz bennünket, mint tele zsákot az erős kéz; egymáshoz törődünk s nini!... a szomszéd megkínál három-csillagos Martellel (csak nem kevert bele kéksavat?) én meg viszonzom valódi muszka cigarettával (nincs abban dinamit), ketten meg egy harmadikat. Hiszen így csak megleszünk... midőn a hatodik állomáson új társat kapunk. A vad irókéz nem tud olyan gyilkoló szemet villantani törzsének ellensége felé, mint a milyent mi, egyetértésre verődött hivek, szalajtunk bele mint a hideg aczél pengét a belépő idegenbe, akit az új kalauz tolt be hozzánk, miközben pokolian mosolyog. (Ő tudja, mért.) Ott reked az istenadta három darab málhával a kezében, s nincsen számára hely. Még azt sem mondjuk neki: itt ülnöd vagy

állnod kell! A meginduló vonat nagyot lódit rajta s egyikünknek az ölébe esik. Bocsánatot kér, mintha nem is fizette volna meg a jegyét s alamizsnakép várja, hogy megtűrjük. A szisszenő ludfalka végre magába fogadja a »másét«, aki persze, mihelyt egy közben megüresedett helyre új pasaszér akad, épp olyan vad irókézzé lett maga, mint mi, a primae occupationis hatalmasai.

De aztán van utitárs, akivel soha, de soha sem lehet megbarátkozni. A kíváncsi, aki az emberből kirázná a legrejtettebb titkot, kezdve a keresztlevéltől egész addig, hogy »miben utazunk«? Egy ember, akit sohasem láttunk s kutatja családunkat s összeköttetéseinket. A másik borzalmam a dicsekedő, aki uti kalandjaival hozakodik elő és neveket említ. Huh! Azok a bizonyos uti kalandok, melyekről könyvekben is lehet olvasni. Azok a gazdátlan fiatal hercegnők, azok a marquise-incognitóban utazó szobalányok, ragyogó szalma-özvegyek, klastromból kiszabadult apácza kisasszonyok... mit tudom én! Hiszen voltam én fiatal magam is: minden tilalmas dologra vakmerőn elszánt legény, s az én egyetlen galáns fő- és utikalandom ott esett a pozsonyi alagutban, ahol egy éltes asszonyság a nyakamba szakadt s összecsókol, amért oly nagyon hasonlítok az ő bátyjához, aki váltóhamisításért öt évet kapott s Subenben üli le. Drága az az érdekes kaland, kedves uram, s aki valóban részesült benne, az hallgat róla.

Persze, hogy ezzel a két typussal koránt sincs kimerítve az utitársak arczképcsarnoka.

Nem csupán egyénileg nyilatkozik az utas, de magatartásáról, bár nem szól, rá lehet ismerni az ő nemzetiségére is: angol, francia, német-e?

Angolra, kitünően szerkesztett uti ruházatán kívül, éppen arról, hogy nem szól. A francia fészkelődő, maradhatatlan, közlékeny s minden viszonyok között feltétlen udvarias, előkelő, s fogalma sincs arról az országról, ahová lábát fogja tenni. Lâbas-ország ő neki minden, ami nem la France. Ő meg az angol sohasem élvezi a teljes incognitót: nyelvöket beszélnek mindenütt kerek e földtekén, míg mi magyarok legalább a magunk édes honi beszédjében szidhatjuk össze a fogadóst, a kalauzt s az álnok antiquariust; sőt vannak, mint ahogy rémülve hallottam enfüleimmel, hazámfiak, akik a San-Salvatoreban, felfortyanva az egyházfi követelésén, úgy emlegették istent és minden nagy és apró szentjeit, mint ahogy azokat templomban közönségesen emlegetni nem szokás. A szárazföldön utazó angol mindenhová elviszi magával rengeteg önértetét s ő az a tót, aki, ha befogadtuk szállásunkba, kitur belőle. Az idegenben nem lát meg mindent, de amit meglát, azt nem írja le fonákul.

A francia rendesen a dolgok felszínén marad s legszeretetre méltóbb mosolygással, hogy meg ne sértsen vele, osztogatja dicséretének alamizsnáját, de tán hálából is veregeti meg a vállunkat, mert hiszen félrevertük érette a harangot s a hány lapunk, másnap reggel hűségesen és boldogan közli olvasóival, hogy moszjó ilyen vagy amolyan el van ragadtatva Budapest szépségítől; s amidőn haza ír felőlünk, úgy tesz, mintha fölfedezett volna bennünket. Tissot ur különben, minden tehetséges volta mellett, inkább torzképe mint typusa a francia ut-leirónak.

A némettel furcsán vannak mind az öt világrészben. Mig egyé nem forrott, lenézték. Mióta hatalmas, szerte domináló erővé lett, gyűlölik. Az egyetlen nemzet, amelynek még otthon, saját vérei között is ellenségei vannak. Rajna s a Spree, Majna s az Odera nem szeretik egymást. Régebben a német utazó, bölcséleti rendszerek között vergődve - magyarán szólva - a tehénnek szarva között kereste a tőgyit. Nem látott tisztán az idealismus kék felhőjétől, mely szeme körül csapongott. Sedan óta azonban egyszerűen kellemetlen. Protégál, oktat s bárhol jár, fölöttébb elcsudálkozik azon, hogy nem siet az egész világ németnek lenni. Mig a francziát a chauvinismusa állandó pezsgőmámorba fogja: a németnek az ő legujabb keletű dicsősége, mint valami rosszul emésztett gombóc fekszi a gyomrát. Igazi parvenu-módra feszít az új nagyhatalmassági kabátban. Sem elég izlése hozzá, mint a francziának; sem elég méltósága, mint az angolnak. S ez annál felőtlobb, mert az a férfiú, aki a számára megszabta és megvarrta, egyiknek sincsen hijával.

* * *

Rabságban nevedünk. Attól a nagy szabadságtól, mely osztályrészünkül jutott, kissé megkótyagosodtunk, mint a hegyi levegőtől. Aggódásunkban ijedezünk az ujtól s rettegve emlegetjük a külföld gyorsvonatait is, melyekhez képest a mieink óvatosan koczogó bumlik.

Az állam, mint közlekedési hatóság, csak járószalagon bocsát a saját lábunkra, minden vonat indulását háromszor jelenteti nekünk, s felelősséget vállalva kiskorúságunkért: int az ablakon való kihajlástól, s eltilt a sinekre való lépéstől. És intéssel, tilalommal is van tele aggatva minden szakasz, csak győzzük olvasni. Efféléknek nyoma sincs a külföldön. Az utazó közönség önállóságra van nevelve s ennél fogva ismeretlen is ott az a háromféle hangnem, melyet a háromféle osztályban használ Ádám bácsi. Minden ember gentleman, míg az ellenkezőjéről nem ad bizonyosságot. »Hat ló vagy huszonnégy ember«: ez a tanulságos vaggon-czédula illusztrálja a mi állapotainkat társadalmi tekintetben is.

De, mint a Berecz Károly omnibusza a városerdei gesztenye-fasor alatt, vágatva czamomgunk mi is. Már nem lehet messze a nagy távolokat szolgáló villamos vasut sem. S mivel minden véglét találkozik, a messzeségeket zsugorító gyorsaság megint csak haza tereli azokat, akiket onnan elragadott. Már most is úgy utazunk, hogy reggel még itthon, délkor Bécsben s vacsorára ismét itthon vagyunk. Így nézünk el majd Európa többi központjaiba is. Távolság mint a tüzhely melegének szítója. Mert csak egy dolog van ami kedvesebb az elutazásnál - a megérkezés.

* * *

Rám sötétedik az idő. Lámpást nem gyújthatok. A félhomályban zsölyeszékem párnájára hajolva, nézek ki az alkonyba. Az utca még világos. A gyalog-utról a dada apró kocsikát tol haza felé. A kereken járó bölcsőben kicsi baba sikongat. Ez az ő első utazása.

Bánatos zene hangzik fel hozzám. Temetnek. Strucztollas fejöket bólogatva léptetnek a fekete lovak. A diszes gyászhintón fényes koporsó. A rája boruló virágok közül felém ragyog e sor: élt 86 évet. A templom tornyában harmadikat csöngetnek. Az utolsó utazás.

Hanem hát addig messze van, s a föld színe széles. Inkább rajta, mint benne.

Írtam Budapesten 1893. őszén.

Porzó

A pakkolt koffer.

- 1875. -

Pakkolt koffer!

Nem hiába idegen szóból alkották e fogalmat. Nagy tudomány is az!

A magyar nyelv kiválóképen alkalmas a görög és latin terminológia lefordítására. Részint a nép nyelvéből kölcsönözte a kifejezéseket, mint péld. »trepanatio cranei« = agylékelés. Kitűnő magyarítás! Az *ag*, *eg*, *acs*, *ecs*, *any*, *eny*, sat. szóképzők és suffixumok hozzáragasztása a gyök- és tő-szóhoz valóságos virtuozitássá fejlődött. Bizonyítja e szó: *mocsarasturkonczizomvagdalványoshosszitolondék* - ami hétköznapi nyelven azt jelenti, hogy *kolbász*. Valóban, maga ez a kifejezés van oly hosszú, mint a legszebb szál debreczeni, az a szelid anaconda, mely már a fővárosi kirakatokban is diszlik néhány év óta, s mely csak akkor harap, ha dr. Fonalóczy górcsővézése nyomán kitűnt, hogy trichin van benne.

A magyar nyelv tehát igen tudományos nyelv. De a »pakkolt koffert« nem tudta eddig lefordítani. S ha Kátay Gáborja nem akad, váltig francia-németnek is marad, minden idők és hurkák végéiglen.

A Gotthard s Mont-Cenis átfurása imponál. De azt hiszem, hogy végre magam is kifurhattam volna, ha elegendő türelmem és időm van hozzá. Tegyük 5000 év alatt. A tenger alatti huzal is óriási mű; a Brenner-, Semmering- és Rigi-vasut szintén érdemes őszinte csodálkozásomra. De mindez megtörpül a kofferpakkolás titáni művéhez képest. Mert a pakkolt koffer az igazi mikrokozmosz. S midőn a párizsi köztárlaton az angol-amerikai traveller-society osztályában láttam egy ládát, melyben benne volt nemcsak öttagu családnak való ruházat, fehérnemű stb. efféle, de még egy szétszedhető s összeróható emeletes ház a belevaló butorral, konyhai eszközökkel egyetemben, a függönytől kezdve a csöngettyű-huzóig és kanári-kalitkáig, takaréktűzhelytől a lebbencsvágó karikáig mind: - midőn e kábitó nagyneműséget láttam, karom aléltnan hanyatlott alá s bámultam istent az emberben. Szájtató butaságban meredtem rá e megfoghatatlannak látszó valóságra. Mert - és ezen a vallomáson kellett volna kezdenem - ha én a legnagyobb női uti-ládába, (afféle emeletes nyaralóba), három könyvet, hat inget, tizenkét zsebbevalót és ötven szivart teszek bele: az a láda olyan tele van, hogy ebbe a traveller-society főigazgatója még egy fogkefét sem bír bele tuszkolni többé.

Képzelteti a nyájas olvasó, mily szerelmes ámulással nézem azt a tiz karcsu, fehér ujjat, mely egy bőröndbe varázsolja bele czókmókomat. Ez a helyes szó: varázsolja bele. Csakis bűvös tündérujjak végezhetik ezt a művet, olyan mesebeli tündérujjak, melyek - rózsaszín köd előtt, rózsaszín köd után! - egy perc alatt birtak egy egész palotát megépíteni.

Áldott ujjak! Megváltottatok a város porától, melegétől. Tudják is már az ismerősök. Legálább az utolsó napokban folyvást kérdezősködnék.

- Megy az idén valamerre?

- De megyek ám!

- Óh, jól teszi. Csak azértis el köll mennie. Meg köll dacolni a sorssal!

- Nem daczból megyek. Idegeim...

- Ehem! Persze. Azok az idegek! Higyje meg, azelőtt sohasem voltak. Ezeket a finom, érzékeny szálakat csak a modern élet sodorgatta a mi tulságosan meggyülemlett agyunkból.

- Gondolja?

- Gondolom-é? Tudom. Érzem!... S aztán hová megy?

- Kissingenbe (Füredre, Koritnyczára, Ausseebe.)

- Kitűnő hely! Ah, azok a fenyvesek! Az a levegő! Az a nyugalom! Az a csönd! Az a tökéletes pihenés! Az a... Mikor is megy?

- Holnap.

- Hajón? Vasuton?

- Még nem tudom.

- S meddig marad?

- Még nem tudom. Egy hónapig, kettőig; majd megválnék.

- Tehát isten vele! Jó sükert! S hozzon haza vagy egy garabóval abból a fölséges fenyves levegőből. Én csak szeptemberben utazom. És csakis utazom. Más levegőt, más embereket, más életet... változást keresek. Beteg nem vagyok; de lássa, az az örökös egyformaság! Mindig ugyan-azok az arcok! Már betéve tudom valamennyit. Persze, hogy öt hét múlva megint megkivánom. De a tizedik hónapban elviselhetetlenné válik a régi környezet. S főképp amidőn tapasztalom, hogy ez az én környezetem ritkul s szinte beleunva egymásba, fut szanaszét - akkor se maradás, se tartomány: szökhethném magam is, valaminthogy meg is szököm. Tehát a viszontlátásra, édesem! Pá, servus, àdieu!

- Adieu!

S utközben, hazamenet, találkozom még vagy öttel. Valamennyi vallat, megyek-é s hová, mikor és mennyi időre? Mindannyinak felelek s ők is válaszolnak nekem, ami annál derekabb tőlük, mert nem is kérdeztem.

Voltaképen magam sem tudtam, melyik nap utazom. De hogy az ember végre valami bizonyos választ adhasson, mond találomra egy napot - s ez a meggondolatlanul kiszalasztott határidő zsarnokoddá lesz. Tuszkol, üldöz, folyton a sarkadban van. Ha másnap messziről meglátod a kitől tegnap elbucsuztál, nagyot kerülsz, mint diákkorodban, mikor a szabódat pillantottad meg. S ha mégis a sarkon, ajtón, kapun befordulva az egymás lábára léptek: úgy megbámul, mintha husz éves távollét után kerültél volna haza. Csoda, hogy ennyi idő után rád ismer.

- Hogyan! Ön még itt? Már nádon-berken túl gondoltam. Tán bizony nem is megy már? Hja, a mostoha idők!

- De igen, megyek! Nem a reggeli vonattal, hanem a délivel. Egy kis dolgom akadt.

- Tehát ismét: àdieu!

Ugy akarja a végzet, hogy a késedelmes dolog mellé még egy akadjon. De már most meg vagyok ijedve. Csak este merek kilépni az utcára. Olyan jól esnék a sétatérén, a ligetben, a szigeten, a Dunaparton lenni - de félek a kegyetlen ismerősöktől. Már valamennyitől elbucsuztam. Inkább elkuksolok hát valami félreeső padon s csodálkozom rajta, mennyien maradnak itthon. Hát ezek miért nem szaladnak el valahová falura, fürdőbe, a havasok közé? Szinte szemrehányást teszek magamnak, hogy én itt hagyom a füledt várost, míg ez az élemedett asszony, az a csúzos öreg úr, ez a sápadt, vérszegény gyermek itthon rekednek a nagy melegben, nem fognak sem légváltozást élvezni, sem fürdőre, falura utazni...

Nagyot ütnek a vállamra.

Ijedten ugrom föl, mint a rajtakapott bankócsináló.

Nem a poroszló áll előtted, hanem a te városi börtönödnek a porkolábja.

- Hogyan!

És összecsapja a két tenyerét, hogy megreped rajta a keztyű s hóna alól kiesik az ernyője.

- Hogyan!?

Az aszfalt alá szeretnék bujni. Hiszen a bankócsinálás még hagyján. Ha a pénztárból elvittem 100.000 forintot a pénztárnok ur tudta nélkül, erre még van mentség. Ha a féltés, a düh, az örületes kétségbeesés gyilkossá tesz, az is érthető. De hogy elbucsuztam legyen s még másnap is itt lássanak... ez megbocsáthatatlan.

- Hogyan! Hát nem utazott el?

Kimondhatatlan zavarban sütöm le a szememet, s fészkelődöm ülésemen.

- Egy hirem jött... levelet kaptam... hogy...

- Hogy nem lehet! Tudtam! Hja, a czudar idők!

- De... hajnalban utazom.

- Igen? Mégis? Tehát pá! Harmadszor és utoljára: àdieu!

- Adieu!

A késedelmes ügynek csomója akadt. Azt ki kell oldani. Sikerült. De most nem is merek már elmenni hazulról. Otthon maradok s a kapuszinból csak a hintóba fogok lépni. Nem akarok találkozni senkivel. Félek kijárni. Pedig magam vagyok a kísértet. Az én láttamon rémüldöznek az emberek.

S mily kinos most lakásodon lenni! A szekrény üres - a bőrönd, a táska színültig tele. A butor, a szőnyeg vastagon megborsolva, úgy hogy folytonosan tüszkölsz bele. A cseléd mind elbocsátva. Átalvető szivartáskád készlete fogytán. Még rá sem gyujthatsz. Hah!... egy szivarvég! Könnyelműn ott felejtéd a napokban s most mohón kapsz utána. A gondviselés még sem hagyja el az embert. Milyen jól esik!

Kihajlok ablakomon. Szerencsére a kertés térre szolgál. Szemben nem lakik senki, csak egy szerelmes verébpár, s ez sokkalta emberségtudóbb, semmint kérdezősködne; aztán éppen ez idő szerint kisebb gondja is nagyobb annál, az az ur ott átellenben miért nem utazott még el? Ők most csipaszt nevelnek és tanítanak repülni. Ah, én is repülök nem sokára! Egy óra múlva!

Mintha már nem is tartoznám bele a régi keretbe. Nyugat felé tekintek s az uszó felhőkbe merül szemem. Egy óra s még versenyt szállok velök, s tán el is hagyom őket. Lelkem a szárnyait bontogatja: a tér, a ház, a város, a határ messze elmaradnak mögöttem. Milyen idegen előttem minden! Pedig az ott az öreg francia nyelvmester, aki chansonokat dudol tanítványainak, ahelyett hogy a »conditionel« és »futur« közti különbségek titkaiba ártaná. Servus, bonhomme! Most is fölhatnak ablakomba egy dal foszlányai, melyet dudolgat a vig öreg.

Ils sont passés ces jours de courses vaines,
Où notre destin fut pareil:
Ces jours de plaisirs et de peines,
Mêlés de pluie et de soleil.

Dehogy mulnak el, jó öreg! Az öröm és a bánat örök. Egy többül fakad mind a kettő: az öröm virága, a fájdalom tövise. Hanem a »courses vaines«, a hasztalan erőlködés, a hiábavaló pályafutkosás napjainak vége. Megyek!

Amit látsz, mintha ködön szűrődnek át szemedbe. Te már nem vagy ebből a városból való s bár benne mulatsz még, a távolnak kék fátyolát vonod rá. Ottlenn nem neked öntöznek, a kioszkban nem a te számodra szűrnek már kávé. Hogy mennyire idegen vagy itthon, legjobban érzed azon, hogy az újságkihordó nem húzza meg ma csöngetyűdet. A lapok és levelek röpké hírnökeid gyanánt előznek meg Koritnyiczán (Ausseeban, Füreden stb. ut supra).

A szivarvég elfogyott, az idő leperdült. Kihajlok, hogy fölintsem a kocsist.

Megdermedve állok meg az ablakban.

Tarkóját a válla közé vetve, orrát az égnek bökve s kezével ernyőt vonva szemére, hirtelen ott terem az én kérlelhetlen porkolábom. Megfogódkodom, hogy ki ne essem az ablakon.

- Hogyan?! Hát ön még mindig itthon van?

- Itthon ám, hebegem.

- Tehát letett szándékáról? Már én azt hittem, Chamounixban fogdossa a mormotérokat; pedig hát, amint látom, itthon fogdossa a legyeket. Hja, a czudar idők... àdieu!

Föllélegzek. Ah! Végre a bérkocsiban ülök, mely lóhalálában röpit a vasutra. Számos hintó jön szemközt. Nem figyelek rá. Csak hogy már magam is ülhetek egyben. A fogat dörögve áll meg a bolthajtás alatt. A szolga bedugja fejét az ablakon s azt mondja, még nagyon korán van.

- Annál jobb. Addig váltson jegyet. Ime.

- Még csak másfél óra múlva nyílik meg a pénztár.

- Az lehetetlen! Mióta van ez az új menetrend?

- Nem új ez, kérem alásan; a régiben dolgozunk.

- De hisz rögtön kell indulnia a vonatnak. Szaporán, le a málhával!

- Hát nem Debreczenbe méltóztatik utazni?

- Mit! Debreczenbe? Félrebeszél?

- Arad... Nagyvárad... Czegléd... Pusztá-Poó...

- Bécs, Bécs, Bécs! Egymásután!

- Tisztelettel instálom, az még csak délután lesz.

- Dél... déhél... uhután?...

Lemaradtam.

Elpipáztam az időt az ablakban, s az a szörnyű ember, aki nem győzi bevárni, hogy végre elutazzam - maga ez a kiállhatatlan az ő hitvány szószaporításával oka annak, hogy lekéstem.

Resignálva még a csarnokba és lemondással állsz meg a jegyosztó vas ablaka előtt. Még három órát s tizenöt percet köll várnod, míg indulhatsz. De ha tized is! Inkább egy egész napig, egy egész hétig, semmint visszatérj a városba a kérlelhetetlen kérdezők közé. Leülsz az ebédlőben s borba temeted rossz kedvedet. Olvasni is kellene valamit. Mai bécsi s a tegnapi budapesti lapok. Ez itt a paritás. A fehér szakállu, vármegyés műveltségű, kényes Mocsáry: az általános szavazatjog mellett szól - a fekete szakállu, európai műveltségű, demokrata Beöthy: a nemesi osztály avas-avitikus, bocskoros kiváltságaiért lelkesedik. Bolond ország ez a mienk! A gyűlése még olyanabb! Félre dobod a lapot.

Mennyi légy! A pöcsétes márványasztal zsiros és édes morzsáit apró szigetekben lepi el. Hess légy! De ne! Fogdossuk! Egy legyintésre hatot szorítasz a markodba. Kit kieresztel, kit ott fogsz. Ennek a szárnyát tépegeted ki s hagyod gyalogolni - amannak a lábát s kedved telik a vergődő repülésében. Tehát mégis legyet fogok és nem mormotért! De az unalom szentesíti az eszközt, a boszankodás a cél, a dologtalanság mind a kettőt. Éljen a sport, éljen az állatkinzás! Mindakettő egyre megy.

A terem telik. Mennek Debreczenbe, Aradra, Nagyváradra, Czeplédre, Pusztá-Poóra az emberek. S hogyan törik magukat utána! Első csöngetés. Rohannak megint kifelé. A boldogok, bár Debreczenbe, Czeplédre, Pusztá-Poóra utaznak is.

Még két egész óra! Elkeseredésemben étvágyam is gerjed s dühömben háromért eszem. Hah, ismerősök! Mintha kigyó harapott volna meg, ugrok fel ültőhelyemből s nyargalok kifelé, magam sem tudom hová. Csakhogy egy tűzhelyre nem estem. A szakácsné vastag piros karja fog föl, hogy a borjuszeletekbe ne pottyanjak bele, melyek ott pirkadnak a lábasban. A konyhaszolgáló megijed; az asszony azt hiszi, megőrültem; a gazda gyanusan néz rám s engem tart annak az ügyes urnak, aki szerencsésen elkövetett öngyilkosság után készül megszökni a más pénzével s most üldözői elől menekül ide.

Sokkal nehezebben igazolom magam mint bármely gazember. A becsületesség töviskoronájában ez az egyik tüske. A határon fenekestül forgatják föl a ládát, akad-é benne egy szál szivar - a dugárus százezrével csempészi mindenüvé, ahová nem szabad.

Szállinkóznak az emberek, be-bedöcög egy koválygó egyfogatu, majd megdörren a gyors fiakker. Gyülekeznek. A jegyosztó vak-ablakja kinyílt... zsebemben a jegy... jöhetsz már, fátum! Farkas-szemet nézek veled, sors!

A perronon ide-oda futkos a népség. Gyerek az anyját, lány az apját, férj az asszonyt keresi, hajszoja, nőgatója. Hordár, kalaúz föl-alávágtat, családtagok csókolóznak, tüsszögve szalad ki-be a vagon-kapcsoló mozdony, közbe nagyokat sivítván; a tetőn megrezdül a jeladó kötél, amint áthúzzák a gyűrűn; harmadik csöngetés, trombitaszó, fütty...

- Hogyan? Hát ön mégis utazik?

Mit? Még itt is? Még most is? A földből nőtt ki?

- A napamat kísértem ide. No derék, hogy a szűk idők mellett is rászánta magát egy kis utazásra.

És intett a fehér czilinderével.

- Vigyen a manó!

Jószívü kívánságomat tudörögte a gyorsuló vonat.

Jövel szabadság!...

ÉSZAK.

Utazás az éjféλι nap körül.

- 1889. -

I.

- Egy nap Berlinben. - Treitschke. -

Kevesed magammal vagyok, akik ismerjük még a jó Raff György Keresztélyt, a nem kevésbé jó Meidingernek egy-ívásu társát, korban és foglalkozásban felesét, akik adomával, mesével, tréfával édesítették meg számunkra a keserű tudományt. Emennél alig vettük észre, hogy rövid egy év alatt mily hibásan tanultuk meg a franczia nyelvet, s hogy amannak nyájas kalauzolása mellett milyen gyors utazásunk esett a természet minden országaiban, a föld egész felületén, a csillagok táborában, a tűzhányók hasában le a föld középpontjáig, ahol már az ellenlábás szomszéd birtoka kezdődött; s mindezt a nélkül, hogy leszédültünk volna a Gönczöl szeke-réről; a nélkül hogy - bátor rettenetes kigyókkal és fenevadakkal komáztunk - kár esett volna bennünk; s a nélkül, hogy a sístergő lábában egy hajunk-szála is elperzselődött volna.

Épp ily könnyű szerrel tettük meg északi utunkat, meg sem állapodva a sarkig.

»Gyermekek!« - így kezd az illető fejezetet a mi néhai való kedves tanítónk - »hamar a tarsolyba vajas kenyeret és almát! Szükségtek lesz rá, mert messzi utra kelünk. Célunk az északi sark. Az pedig jó hajtás ide. Hopp!... föl a kocsiba... egy kettő! Rendben vagytok? No jó; s most előre!«

Franklin és Payerék bizonyára hosszabb és alaposabb készülődéssel indultak meg a földnek ama rejtélyes pontja felé. Oda több kellett, mint a tarsolyba néhány piros alma s egy karéj vajas kenyér; de nem hiszem, hogy hoztak volna onnan annyi szép mesét az éjféλι napról s az éjszaki fény bűvös tűzijátékáról mint mi, boldog növendékei a beszédes öreg urnak.

Már akkor esett bele vágyó lelkembe ez igézetes tündöklések egy szikrája, valamint hogy mindig erősebb vonzódást is éreztem e titokzatos derengés, a fjordok s a borongó hegyek, mint a sugaras délvidék felé.

Ha a sarkig nem is, de a fokig fölvittem, mert ide eljutni ma már csakugyan nem egyéb, mint kéjutazás, e gyanus szónak jobb értelmében. A háló-szakasz csöndesen ringó ágyában töltve az éjt, a gyorsvonat ebédlőjében lakomázva, tengeren uszó előkelő fogadó ablakaiból és erkélyeiről nézve a zöld partot, havas csúcsot s jéghegyet: innen Budapestről a Gellért keleti foka mellől, nyolcz nap alatt érni el az északi fokot - az Oriens küszöbéről Norvégia legszélső pontját. Még nem is olyan nagyon régen: Debreczentől Budapestig eljutni tartott meg ennyi ideig; föltéve, hogy az út jó volt.

Ki nem tünődött el rajta gyermekkorában, hogy milyen fura volna, ha éjjel sütné a nap! S én láttam e valóra vált lehetetlenséget Gräsholmen magasán, az északi szélesség 72°-a alatt, 1889 június 28-án.

Csakhogy odáig nagy iramodás van még. De nyugtalan képzeletem már erősen kotorja szárnyait s előre csapongva visz el magával abba a messze mese-országba. Mert az utazás egyik fűszere a várakozás: hogy is, mi is lesz ott? Könyv és beszéd, az csak könyv és beszéd. Maga lásson az ember! S az utazás mindenképen nagyon érdekesen végződik. Ha más-milyennek találjuk, mint a hogy azt otthon, vagy a czélon innen festegettük magunk elé - meg vagyunk lepetve; s ha éppen olyannak látjuk, még jobban meg vagyunk lepetve.

»Mehet!« recssenti oda a kalauz a gépvezetőnek s a következő pillanatban egy kerékfordulással már közelebb vagyok az északi fokhoz. Ez a gondolat s a kocsi rezgése kellemes ábrándokba ringat, s ami e perczen közel esik hozzám, az mind az éjjéli nap speciális világításában tűnik szemembe: mint az a szép öreg zsidó is, aki a vonat folyosójának végében támasztja oda merész metszetű arcélét az ablakhoz, alig észrevehető fejbiczengetéssel hajladozva jobbra és balra. Imádkozik. S míg a »majruv«, az esteli imádság verseit morzsolgatja: sűrű fehér öldökei alul egy ismeretlen távolba merül bele a szeme, s egy rég lehanyatlott szent hajdanba az ő sovárgó lelke. Te szelid aggastyán, mégis nagy szerencséd neked, hogy itt Magyarországon dicséred Jehovát s nem ott a magas Északon, ahol, ha rád derülne az engesztelés ünnepe, nem tudom, minden buzgóságod mellett is hogy birnád ki a »hosszu napot!« Ilyen tartós koplalásra Succì - de még a honi jeles éhenkórász, Sanyaró Vendel fővárosi diurnista sem volna képes. Annál jobban érezné ott magát a Bukovay gyerek, ha volna arra valahol az é. sz. 70-ik foka körül magyar egyetem, hogy kerülgetné; s ha varna rá hitelbe az ő szabója, kinek sürgetésére így felelne biztatón, hogy: »Balinek úr, jöjjön holnap, akkor kifizetem!« - s ezzel csakugyan hónapokra terjedő respiriumot szerezne magának.

Forog a kerék, forog; csattog a vonat s egyszerre a brandenburgi mark fövényéből élém komolyodik a nagy Berlin az ő kitűnő rendjével és gyarló színházaival.

A százados műtárlat csarnokait meglelégedéssel jártam. A modern »latin« művészet, de a belga is, magasan áll fölötte. Önmagával összehasonlítva azonban, előadásra s tartalomra megnövekedett. A rekonstruált egyiptusi és görög hajdan, melyet a két templomban külön díj mellett mutogattak, kellemes illusztrációi egy idevágó tanfolyamnak. Értékre jóval nagyobb volt ennél a »höhere Bilderbogen«-nél a római osteria utánezata az ő elmés torzításaival, »gschnas« ódonságaival, mulatságos figuráival, mindenik élczes vonatkozás tövisét eresztvén bele valamely legujabb styl képviselőjébe. Szinte francziás esprit sziporkázott s bécsi humor piroslott felém e művészi becsü tréfákból.

S ami elmésség innen kiszorult, arra vendégszeretően borult rá egy-egy árnyas házikónak a födele. »Judenaas rrraus!« ordítá egy vöröskrétás inscriptio. Amire egy engesztelő kék plajbász így felelt: »Nu nee, se werden drin bleiben!« A nyirkos falon penészgomba és antiszemizmus testvérileg virítottak egymás mellett a kedvező légkörben.

Rikoltó magyar öltözetbe bujtatva sipoltak és doboltak minden magyar íztől és szintől messze elrugaszkodott »honni dalokat« a sztannai sváb gyerekek, akik szünetközben az ő dísztelen, terpedt glogovácsi szólamukkal hirdették az imádott hazát. Vagy hármójukat szólítottam meg magyarul, s valamennyi ezt a választ zengte felém: »Mir kinna kána nid ungrisch.« Hanem, hogy a hires bécsi »Damenorchester« művész hölgyein is mért ragyogott az aranyzsinóros piros attila, ezt még a közös ügyekkel sem bírtam magamnak kimagyarázni, ha csak azzal nem, hogy a németeknél még folyton kísért a csikós-romantika, s ezt megadóztatni jó üzleti fogás.

Éltem ez alkalommal, hogy lássam és halljam végre a hires Treitschkét, a legporoszabb burkust, aki már Sedan előtt is fojtogatott mindent, ami nem lutheranus és német; Versailles óta azonban a holt ellenséget is agyonütögeti. Ott lézengtem az aula keskeny folyosóján egy darabig, nézve a fiatal Germániát, sörényes fején az aránytalan piczi kerek süveget s az orrán önérzetesen villogó pápaszemet. Egy debreczeni ifju vezérelt, akit szittya kevélységéből ki nem forgatott az összes német dicsőség, érdes magyar nyelvét meg nem simították a Grimm testvérek, lépten-nyomon keményen oldalba lökve a nagy Sanderst, s mint a támadásra csörtetve rohanó szarvasbika, terepély agancsaival szerte öklelve a deutsche sprachlehre szövevényes fonadékait és tüskebokrait.

A tanterem egy csöppet sem rondább, mint a budapesti egyetemen bármelyik. A padok széleit kirojtotta a bicska itt is, a védtelen fehér falon itt is *ubique locorum jacent nomina*.

Hogy ütött az óra, megnyílt az ajtó s a diákság néma sorain áthaladva, egy hatalmas alak foglalta el a széket. Ez Treitschke, a haragvó, a rettenetes, aki most a jezsuitákat morzsolja szét argumentumainak malomkövei között és bizonyításának roppant pörölyével lapítja szét a pápákat; s hogy ezek védelmében rábizonyult néhány tévedés, vérszemet kapott, s most igazakat és tévelygőket egyaránt zúzogat össze. Izgatott lelkének szenvedélyes haragja csapkod ki belőle. Protestantismus és németiség neki egyazon fogalom.

Ő igazán »olvas«, csak hogy könyv nélkül. Előtte az írás, melyet vaktában forgat. Betéve tudja leczkéljé, s midőn széles kezében a vastag sorokkal teleszántott papiros remegni kezd, ez azt jelenti, hogy következik a tulsó lap, melyről tudja, mely szóval kezdődik és végződik, bár soha felé nem tekint. Némelykor megakad; de ez nem a szabad előadásnak szinte vonzó akadozása, hanem a megszorult emlékezet kinos hebegése. Mint a meglódult sziklakövek dörögnek alá mondatai, úgy, hogy a hallgatónak elszorul bele a lélekzete. A nyelve ragyogó. Tartalmas essay az ő felolvasása, s könyvben kétségen kívül nagyobb élvezetet nyújt. Kiejtése kegyetlen. A legdísztelenebb németiség, melyet Büchner óta hallottam. Lapos *a*-ja nincs is. Ez - ha szabad mértani képpel élnem - a függő irányban megnyújtott magyar *a*, hasonlatos a palócz *aa*-hoz. »Ideaal« - »Daasein«. A »Kirche« neki »Kärche«, a »Dogma« pedig »Dochma«.

A vérszem, melyet főntebb példakép használtam, való; még pedig régi conjunctivitisben - magyarul (de nem magyarán) köthártyalobban - mutatkozik nála. Ezen fölül a jeles tudós és író süket, mint a homokhányás. Ebben az ő testi fogyatkozásában aztán csak annál élesebbre feni fegyverét, csak annál sűrűbbre szövődik bele minden idegszálával az egyedül idvezítő protestantismusba. Kérlelhetetlen németiségének fanatizmusával leszedné a katholicizmusról még a keresztvizet is, nyakas elfogultságában megtagadva tőle a művészet fejlesztésére hatott nagy multját. De minden heves dialektikája mellett sem merte bizonyítani, hogy az oltárkép-tagadó, rideg protestantizmus adott szárnyat a művészetnek.

A tanár, óra végeztével, tapsot kapott. Nekem egy kis parázs »vivat« jobban esett volna. Aztán fogta a paksamétáját, és anélkül, hogy köszönést adott vagy vett volna, katonásan távozott. Egy fő sem hajlott meg előtte; még csak utána sem néztek. Az actor a színpalak mögé lépett.

* * *

Három órával később a laerti pályaudvarból vitt a vonat Hamburg felé. A Spree-csatorna partján embereket láttam görbedni a megrakott hajó kötéljarmában. A hirtelen gyülemlett fekete felhőből nyári eső zuhogott alá és tehetetlenül pattant vissza coupém vastag ablak-üvegéről. A lucskos országuton egy kutya húzta gazdájának kereken járó kintornáját. Isten bűnömül ne rója: de nagyon jól éreztem magam annak boldog tudatában, hogy nem vagyok komédiás kutya, vagy - ami még ennél is szomorúbb - hajós legény a Spree partján.

II.

- Hamburg - Helgoland. -

Elhalóban a nyári zivatar. Keleten föllobog a szivárvány mint egy ívbe hajlított roppant nemzeti szalag. Hazám színei köszöntenek le hozzám, s a lüneburgi rónában, melyen körösz-tül vágat velem a gyorsvonat, megpillantom a magyar pusztát. A napszállat meleg világában apró nyájak tanult rendben párosával indulnak az emeletes akol felé s keresem: az ojtott lábu pásztor nyakában nem-e lóg le a dob, melynek ütemes pörgésére szedik lábaikat az ürök. S mégis, hogy az aczél-tövissel vétezett sövények közt masiroztak haza a kaszárnyájukba, szivemből felfakad a nóta, hogy aszongya: »Estelegyik, hajnalogyik - gulya ménes

takarogynak.« S hogy éjbe borul a vidék: egyszerre kigyul a sok sárga fényű csillag előttem és alattam - a csatornának gyengén fodrozott fekete vizében Hamburgnak ezernyi gánzlángjai.

»Hamburg ist ein schönes Städtchen«, énekli a német vanderpurs. Nagyon régi nóta lehet. Hamburg ma már fényes, nagy város. Szabad kikötőjének boldog világa épp akkor élte végső napjait. Hanzai büszkeségének magasából a többi város színvonalára dekretálta le a birodalmi egység katona-mértéke. Hanem azért erős pulzusát, melyet folyton táplál a tenger hatalmas lehe, s szeretetreméltó temperamentumát, egy nagy és általános jólétnek nyilatkozását, meg fogja tartani. Századok hagyományán s a felgyülemlett nehéz milliókon nem egyhamar fog ki az egyenlítő drill. A kemény kérges tölgy már nem igen alkalmas a megnyirásra. Az új nemzedék fa-iskolájával persze könnyebben boldogul majd a reichseinheitliche olló.

Osztrák-magyar provenienciánkra - ha egy kukkot sem szólunk is - legott azzal vallunk rá, ha a trafiktalanság paradicsomi korszakát élő dohányos boltok egyikébe lépve, megropogtatjuk a szivar felső végét, vajon szelel-e? A kereskedő úr és az ő segédei összenéznek s fölénytel mosolyognak, hogy ez a próba »igazi havanna termésnél« be nem válik. Igazi havanna! Ez a kaczerosan fölpántlikázott, illatos faládákba sajtolt pfalzi származású szunyogfüstölő? Akár egy széles talpú, csontos pfalzi paraszt leányzót látnék, vállán spanyol mantillával s bütykös kezében a manillai hölgyek legyezőjével. Dohány dolgában mi kiskorúak vagyunk az ő szemökben, íz- és illat-vakok. Az a nagy vörös ház ott Budapesten az alsó Duna kőpartján a megmondhatója, mekkora összegek vándorolnak el a szép Elba-városba olyan »ültetvényi« szivarokért, amelyeknek annyi a közük Havanához, mint faggyúnak a vajhoz.

De végre is: füstöl az a dohány-kolbász, s karikáit eregetve gyönyörűséggel nézem a folyóbul kiszélesített Alster-medenczén a szanaszét nyilaló apró gőzösöket s vidáman lengő vitorlás csónakok hattyu-raját. S ha a medence fölé épült zsongó pavillon erkélyéről pillantva alá a boldog vizi életbe, ezt megkívánom magam is: oda ülök az egyik hajócska orrára. Nyájas, néha pompás nyaralók rendszere övezi e tó széleit, míg mögöttem kevély hétel-paloták sora kiabálja túl egymást vendéghívó lobogóival. Gondozott kertek lombos ölen félig elbujva, gazdag patricziusok vidám kastélyai fehérlelenek. Oszlopos verandáin, a csikos sátor széles ernyője alatt ülnek a háziak és jó barátok. Fehér ruhás nők pipacsos hintó-kalapjai virítanak felém, s eljut hozzám foszlánya egy friss kaczagásnak, s zengő moraja a salon zongorájának. Szép élet folyhat ott. S ahol megáll a mi uszó kis omnibuszunk: mindenütt árnyas fa, rózsabokor, fürtös virág, ragyogó gyepek, ugró vizek, ifjú nép a lawn-tennis edző játékában, futtató fiúk, gyűrűben forgó kis lányok, s kaczkias vierlandi - néha meg egy-egy előmlő szerezcsen dadának az ölen sikongó, vagy apró hintókban a terepély hársnak zöld homályán szendergő hamburgi babák. Csupa derű és boldogság, amit látok. És mellettem is, körülöttem is zajos nevetés. Hát itt minden nap van ünnep? De hiszen ünnep is mindig egy sugaras est és az ifjuság maga.

Szines, szellős ruhában fiatal nők mulatnak jól nevelt, kellemes urak társaságában, majd németül, majd angolul, majd meg azon a »plattdütsch« szólamon folytatva beszélgetést, melyet a kedves Fritz Reuter kedveltetett meg velünk.

Az itteni családokban az angolos nevelés van elfogadva. Természetükhöz jobban is vág a tengerlakó nép szokása és erkölce, mint a németé. Meg is jelen minden évben egy csapat legény a legkegyelmesebb királyasszony háromege - már mint európai, ázsiai és amerikai, vagy most akár afrikai - birodalmából is, és keblére tűzve az ilyen leányvirágot, viszi fel Skóciába, vagy hónapokig tartó nászúton a Himalája oldalába, vagy Mexiko fensikjára, vagy Kanadába, a Niagara vizesése mellé. S ha kérdik a hamburgi mamát, mint kérdeztem én is egytől: hol is van a szöszke Trudchen kisasszony? - azt feleli, hogy - »oda át van férjné!«. Ami persze nem azt jelenti, hogy oda át az Alsterbassin, hanem oda át Atlantisz tulsó partján.

Uhlenhorst végső pontján kiszállt - igazában kirebbent a fiatal társaság s jött eléje a partról egy épp olyan fiatal, aztán összeelegyedtek hajlongva és ölelkezve. A lányság tánczolva, az ifjak masirozva léptek a kertbe, s a fellobogózott villa erkélyének tarka vászon ernyője alól vidám köszöntés hangzott feléjük s lebegtek a kendők. A dobogó végéről fiatal nő közeledett mély gyászban; s hogy találkozott vele a víg sereg, lecsöndesült. Tisztelték az ismeretlen hölgy fájdalmát. Haja fekete, szeme sötétkék - amolyan fleur mystérieuse. Özveggy volt-e vagy árva, nem tudom - de nagyon szerettem volna a vigasztalója lenni.

Az Alster-medencze öblét nem csupán vitorlás csolnakok jelképes hattyúi, hanem valóságos hattyak is népesítik, melyekről egy itteni polgár gazdag hagyatéka gondoskodik. Lohengrin madarának itt olyan bőséges jó dolga van, hogy hízik bele s egyszerre az a zsíros epikuri gondolat lepett meg, mért is ne lehetne a hattyúnak, mely végre sem egyéb, mint amolyan magosabb lúd, fehér libamáját nevelni? Mért e kiváltságos kimélet? Régóta nem énekel már, s végső dala egy prózai geggenés. De még csak a sűrűn megénekelt festői főhajtasát sem tapasztalom itt, mint látjuk a mi városligeti tavunk hattyuinál. Mindnyájan merev tartással, úgyszólván glédában eveznek. Hogy engem Németországban minden a katonai regulára emlékeztet!

* * *

A városnak ódonabb utcáit róva, eszembe jut az ő irodalmi múltja: a nagy és nemes Lessing - emlékszobra ott áll a libavásáron - s a nagy és édes, a pajkos és kinszenvedett Heine, meg az ő józan, dúsgazdag nagybátyja s a szép és kegyetlen cousine, meg az okos Campe.

Még magyar szálak is szövődnek tünődéseimbe: egy fekete és két piros. Itt a St-Nikolai sírkertben van eltemetve a bihari oroszán, Beöthy Ödön - és ide hozott magának a Bakony mellől bájos asszonyt egy hanzai ifju patricius.

Napokig elbódoroghatnék az itteni állatkertben. Tán nincs olyan tartalmas, mint a berlini, de sokkal vigabb. A trombitáló elefánt wagneri tubusát, a gnú bömbölését, az oroszán dörgő ásítását, a kazuár dobolását s egyéb állati hangnyilatkozatok szimfóniáját kellemesen zengi túl a kettős zenekar, melyet vidám ebédelés, csacska kávézás és politizáló sörözés mellett hallgat a közönség, míg a fiatalja nagy körben forog a szülők tábora körül. A mama nem tipeg itt aggódással a lánya mögött, mert bízik - a fiúkban. S nézve az ifjú Hamburgot, megint élelem tolakszik, hogy katonai államban vagyok. Míg nálunk a gyermek még harcias indulóra is tánczol, emitt a hullámozó keringőre is maséroz.

Magam egy asztal mellé telepszem s nézelődöm. Szomszédomban két nő serényen kötöget. Soványak és okosak. Az egyiknek ölében kövér kutyácska ül. Egy leperdülő falevéltől nagyon megijed a drága kis állat, amire aztán az asszonya ijed meg, ettől meg a másik hölgy, úgy hogy elejti a harisnyáját - már mint azt, melyet a kezében tartott. Én tanult emberséggel föl-szedtem a pad alól, s ez udvariasságomért a neveletlen dög felém kap. »Ei Schnuffchen - feddi őt gazdája - illik ilyen neveletlennek lenni a bácsi iránt?« S gyöngéden meglegyinté az orrát. No lám, azt sem tudtam, hogy rokonaim vannak Hamburgban.

Az aquarium tündér-barlangjában, a tenger méhének csodái: éhes rózsák, emésztő tulipánok, halászó drágakövek, gyilkos opálok, viruló apró szörnyetegek. Legkülönb darabja e gyűjteménynek egy piczi kedves kis halacska, amely boldogan uszkál a folyton gyöngyöző sós vízben. Czápafi, a tengeri fenevadnak babagyermek. Ridegségben van szegény. Apja, anyja valahol az indiai vizekben lesik a hajók hulladékait, vagy a hullámsirba temetett holttestet, melynek az ő kielégíthetetlen hasuk lesz a rettenetes kriptája. A czápácska gyorsan nevededik; maholnap kicsi neki ez az üvegház, kirugja az oldalát. Mire szánják, ha egyszer nagy czápa lesz belőle, nem tudja még senki. Talán a vaskanczellár utódjának van kijelölve. Nálunk bizonyosan végrehajtót nevelnének belőle.

S hazamenet eszembe jut a mi városerdei állatkertünk, vékony halacskákon böjtölő pelikánjaival, az ő koplaló tigriseivel, kóczos köpenyegben búsan kérődző tevéivel, porolatlan bundájú medvéivel, álmos papagályaival, unott majmaival, gazos utáival, dudvás gyepeivel. De hiszen fényes Bécs városa még ilyenekkel sem dicsekedhetik. »Igaz-e galambom?« mondom a takaros vierlandi virágárus leánynak, egy fakadó rózsabimbót váltva meg tőle, melyet nyájasan a kabátomba tűzött, s mosolyogva mentegetőzött, hogy nem ért oroszul.

* * *

Végig bolyongok a Steinweg hosszú szerén, a város régibb részein. Odamenet az apály miatt meglohadt csatornák zöldes fényű iszapjában láttam a megrekedt kőszenes és lisztes dereglyéket, várva a lendítő dagályt. Észrevétlen telik meg ismét az ilyen árok, s a gyülemelő víz lassu csobbanással emeli a terhes talpakat.

Mind közelebb érem a kikötőt. Megszinesedik az élet, erősebb a zaj, sűrűbb a nép, forr a közlekedés. Csoportokba verődve, zsíros kaftánu héberek motollálnak a karjaikkal. Zagyva, érthetetlen beszédükből ki-kiharsan az »Amerika« szó. Kivándorlók: orosz és moldvai zsidók. Tépett ruhában, de tarka üveg tűkkel és vaksi gyémántokkal teli tűzdelt, fésületlen vendég-hajnak gyanus diszében, a kóser fogadó küszöbén ülnek guggon a család asszony-tagjai, bibliai naivsággal vadásztatva a csemeték tömött üstökéiben, akik az anyák ölébe hajtva fejüket, czukrot korcsoztatnak. Szennyen és rongyokon keresztül diadalmasan ragyog felém az egyik hajadon szépsége. Szerte dobálva kaczer pillantásait, fogadja udvarlását egy zsidó legénynek, aki alkalmasint az új ígéret földjén fogja magához fűzni ezt a mosdatlan Ráhelet.

Elzúllott alakok ténferegnek a veteményes és halas piacz körül. A gin-csárdákból kíváncszorgó matrózok még csak a kijózanodást várják, hogy ismét hónapokra nyuló kemény szolgálatba szegődjenek, a melynek busás keresményét nagyrészt e csapszékek tivornyáin verik el, hogy a hihetetlen fáradságokkal s emésztő nélkülözésekkel járó tengeri napszámért kártalanítsák magukat. És ugyan-ennek a térnek lépcsőin haladt és halad le a mentő hajó felé, megváltozott arczzal és névvel, az európai szökevény is a rá bízott pénzek maradékával. Hagyján, ha csupán a megkárosodott részvényesek sírnak utána. A transatlantikus hajós társaság íves kapujára ezt írhatná oda egy új Dante: »no lasciate ogni speranza voi, ch'entrate!« Új élet kezdődik az új világban. Többnyire odavész, aki rálép. De néha megváltja, megtisztítja a munka, lankadó erejét edzi a nagy példa, s meghanyatló hitét éleszti a töredelem, a remény s a - honvágy.

A parton szegény asszonyok böngészik a kosárból kirostálódott köszén-morzsákat, s virgoncz gyerekek - a kátrányozó hajóslegények ingyen postásai - büszkén s boldogan eveznek oda a hajó oldalához, meg vissza. S hogy fölemelem fejemet: szédítő sűrűségben meredez előttem az árboczok rengetege. A világ minden részeit járó, mély fenekű roppant alkotmányok gőzdarú segítségével öntik magukból, vagy döntik magukba a terhet. Hajnalban ez Ausztráliába, amaz Hongkongba, a harmadik Hammerfestbe, a negyedik Archangelbe, az ötödik Kamerunba indul, az új német gyarmatba. A többit nem is kértem, hova készül. Mint a Windischgrätz embere a bárón, a távolság itt a tizezer kilométerrel kezdődik.

Benéztem egy személyszállító hajóba. 2000 lónak az ereje hajtja, 1600 utast fogad magába s szolgálja 125 legény. Egy óra multán volt indulandó. Hamarjában megkérdezek egy csinos fiúcskát, aki nagy csörömpöléssel öblögette az üvegeket a pompás ebédlőben, vajon hányszor járta már meg Amerikát? A kis pinczér fölhuzva szemöldökeit, azt feleli:

- Vagy tizenkétszer. De voltam már Siámban is, meg Braziliában is, meg Kalkuttában, meg...

Csitt te! Elég már, adta süvölvénye! Hiszen nálunk a gyerekek nem tudnak annyi geografiát, mint a mennyit te összehajóztál! Nesze ez a márk, s bele ne essél a vízbe!

Nini, a karcsu »Psyche!« Hát megvan még? Ezzel járta meg csak az én B...s Danim! Több éve, hogy itt Hamburgban találkozok egy edinburgi barátjával, kivel a karlsruhei technikát járta. »Este indulunk; jöjj délután bordra, a »Szájkin« lakom. Ott aztán kedvünkre beszélgethetünk, mert én annak a szép hajónak a parancsnoka vagyok!« Nagy dolog az, fiatalon vezetni egy hajót, s az én Danim sietett is a találkozóra, hogy egész dicsőségében lássa »captain F. Robert« barátját. Beül a csolnakba s mondja a legénynek, a »Szájki« mellé evezzen vele. Húzza a matróz, felnéz Dini minden hajófarához: csupa »Wieland«, »Aglaja«, »Odin«, »Batum«, »Jocelyn«, »Balduk«, »Pharamond«, »Struensee«... csak a »Szájkinak«-nak semmi nyoma. Már meg akar fordulni nagy elkeseredésében, amidőn magasan a feje fölött megszólamlík egy ismeretes hang. »Ähoi! Däni! Come here! Hiszen ez itt a »Szájki!« Nem látod az oldalán?« Dani fölpillant s ott látja a hajó oldalán, orrán s koszorúin, hogy: »Psyche« - amely névnek tiszta angol nyelven »Szájki« a neve, hogy lepné el a volapük!

Kohn-gyűjteményembe is szereztem egy érdekes példányt. Itt fedeztem föl Kohn Lázár Sámson urat, aki részletfizetésre árulja Isten áldását ez immáron legendárius hirre kapott jelszó alatt: »Gottes Segen bei Lazar Samson Kohn!« És az áldás csakugyan bevált. Legalább ő nála, mert jól felgazdagodott a szerencse-cultusnak ez a prófétája.

A zajtalan, de annál pénzesebb gazdagságnak hatalmas ware-housejai, siloi s dockjai ott magasodnak az új kikötő mellett és körül, a szakadatlan munka, a növekvő gyarapodás látható jelei gyanánt. Apródonkint porba döntik a régi Hamburgot az ő fába ékelt, keskeny, meredek falaival, homályba vesző ódonos csarnokaival.

Fönn a parton emelkedik az élemedett hajós legények menedékháza, a »Seemannshaus«. A matrózt az ő életének örökös koczkáztatása, a szolgálatnak a kegyetlenségig fokozott szigora, a szárazföldi örömek nélkül való hosszas koplalás, az egyszerre kijáró busás bér: könnyelművé nevelik. Megszabadulva a kapitányi fegyelem szorító bilincseitől, az ilyen hazatérő hajós félelme és veszedelme a kikötő korcsmainak, de egyszersmind éltetője is. Aki valaha vetett egy pillantást egy altonai matróz-tanyába, az megrázkódva tántorodott vissza az eléje bűzlő jelenettől, melyben legundorítóbb a 40 és 60 év között virító, téglapirosra kifestett hölgyvilág. A rendőr csak a válságosabb pillanatokban lép közbe. Legnagyobb vívmánya a szenvedélyesen dorbézoló legénység fölött az, hogy a hajók parancsnokságaival egyetértőleg megtiltja neki: vasárnap lépni a partra - mert ilyenkor a vérmes, izmos hamburgi kövezőnek, zsákhordónak s mészáros legénynek is csúcsos kedve szokott kerekedni. De azért hétköznapok éjfelein is takaros verekedések esnek St-Paulinak széles fő-utcáján a vízi és szárazföldi patkányok - a »kátrányos kabát« és »rövid bugyogó« között.

A St-Pauli városrészben örökös a vasárnap. Egymást éri a színház, fényesen kivilágított mindenféle nemzetiségű tingl-tangl, egész falkái a »kék macskáknak«, melyek egyikéből egy fáradt honleány szűk melléből heje-hujás magyar nóta is zihált felém. Dohányos- és szerencseboltok, virágáros és 27 filléres apró sátrak, vándorló tűzhányó emberek, zenészek és humoristák, meg az ilyen éjjeli műipar száz alakjai hívogatnak és kísértenek...

Benéztem a börzébe. Oda is egy hirtelen eső kergetett. Éppen ütötte a delet, a mely órában megindul az »adok-veszek« breugheli színjátéka. A csurgó ernyők közé néhány végig öntözött nő is tolult a csarnokba s félénken s szemérmesen pislogtak, verdesték az ázott ruhájukat s rázogatták a nedves gyöngyszemekkel ékesített fodraikat, míg binoklival fegyverzett mohó szemek szaladtak végig a védtelen menekülőkön; - galambok, tán paradicsom-madárkák a karvalyok között.

* * *

Helgolandba reggel indul a hajó s éjfélre visszatér. Csak el nem mulasztom az alkalmát, hogy annyi év után megint rátegyem lábamat erre a háromszinű szigetkére, melynek vörös falát, sárga fővenyét s zöld lapját egy ismeretes rím zengi.

A »Freya« gyors hajó. Eleinte vigyázva siklik át a fönséges oczeánjárók sorain, de már Blankenese kertjein túl, a szélesen kiömlő Elba torkolatában nekiiramodik, s még jóformán be sem reggeliztünk, már Cuxhaven dobogóján sereglik elénk a közönség, s az estacaderól vidám köszöntések szózata hangzik, s emberek s némberek boldogan ölelkeznek. Nincs, ami az utassal annyira megéreztetné az ő idegen voltát, mint az ilyen atyafiságos ölelkezés.

Husz percczel később ott lebegünk ismét a fekete vizek hegy-völgyén. Sok derült homlok hirtelen elborul, sok piros arcz fehérre válik, s egy imént szélesen nevető bácsi, aki trombitáló énekével egy régi »herzallerliebste Karline« bájairól emlékezett meg, most félre vonul s elegikus öblögetéssel hajlik át a korláton.

S amint kezdi kinyújtogatni vörös testét az Északi tengerből a sziget, az utas is azonképen nyújtogatja ki lapoczkái közül a fejét s a hajó elejére gyűlve, néz szabad szemmel s tubuson át a mindjobban pirosodó Helgoland felé.

Még mindig fennáll a hirhedt »Lästerallee«, a rágalmak utczája, és jaj annak, aki a »vizi betegség« jelével: halovány arcczal teszi ingadozó lábát a szárazra. »Oha ho! Ei wie schwach - ach, ach, ach!« Így hangzik a gunyos kardal, melyet legvigabban a lányok fujnak.

Mint a milyen oláh a magyar főnhatóság alatt álló Mehádia - épp olyan német az angol fenhatóság alatt álló Helgoland. Már meg is kínálták vele Németországot; akár ingyen is odaadnák neki. De minek elvállalni terhét egy veszendő porhanyó sziklának, melyet folyton öröl az áram, s a melyre egy sötét nap ránehezül egy rengeteg hullám-torlasz és maga alá temeti.¹

Hanem addig is vig ez a szikla és mulat mindhalálig. A régi friz csempészek ma nyílt üzletet folytatnak. Csupán a hajdani kalózok maradtak meg; csakhogy ma »vendéglős« czímen üzik a régi mesterséget. Hihetetlen, hogy ezen a kicsi földön mekkora pénzt lehet elkölteni egy nap!

Az emelő-gép néhány pillanat alatt visz föl a fennsikra, melyhez 190 lépcső vezet annak a számára, aki szereti a mászást. A kedves gyermeki játékházak fölé egy templomka kuporodik. A szigetke zöld plateauját harminczhat percz alatt léptem meg. Hajdan tehénke élődött rajta; de, úgy mondják, ez hamar lelegette a virányt, hát most két gida osztokodik a termésben; ezek is oda vannak pányvázva egy czölöphöz, hogy bele ne essenek a tengerbe. A veteményes kertecske krumpli-bokrait »Kartoffelallee«-nak csúfolják.

Főlemlítésre méltó az itteni serfőző épület is, ahol hetenkint négyszer lehet kapni friss - vizet. A városka utczáskái csupa »street« és »lane«. Victoria-street, Morton-lane stb. Hanem azért ma sem tud még angolul a friz szigetlakó. Az a két szál ágyucska, mely a kormányzó palotáskája előtt áll, csak ő felsége a királyné nevenapján dördül el egyszer egy esztendőben. Több mozsár-sütögetést el sem birna ez a morzsolódó morzsa része a rengeteg brit birodalomnak. A szigetke kormányzója azonban rettenetes komolyan veszi a maga tisztjét. Megmutatták nekem s nagyon elbámultam rajta, hogy nem a lyüki Tom Pouce volt, hanem egy természetes, vörös ur, kinek az arcza is viritott. Ugy látszik: a sziget-kormányzók is a szigetjeik színét váltják magukra idők jártával, az évek és az old irish whisky lepergésével.

Óvatosan lehasalva Helgolandország szélére, alá tekintek a mélybe. Egy csolnak uszik ottan. Három leányka ül benne dalolva, s a szőke, csontos friz hajós evez. Oda hajtanak az árnyas sziklabolt alá s a hol legsötétebb, fehér kezeikkel megbolygatják a vizet s villamos fényben peregnek alá ujjaiokról a tündöklő cseppek. Dél felől jő a szél s ma éjszakára várják a csodát, a midőn mentül feketébb, annál szebben sugárzik a tenger.

¹ Azóta Helgoland politikailag és stratégiailag is német lett, ami tán egyet jelent. P.

III. - Kiel. - Korsör. - Kopenhága. -

Ott ringatja puha ölén az Északi-tenger az ő roppant vas babáit - a vértés hajókat. Kérgük mentül inkább vastagodik, a megrontására feltalált aczélhegyü löveg annál könnyebben szalad keresztül rajta. »A pánczélt kivéve, nincs is ezeknek egyéb céljuk«, mókázott egy földim. »Mert hagyján a csúcsos golyóbis - de látja elsiklani amott azt az alamuszi vas cziparót? Alig látszik ki a vízből. Furcsa halászbárka az nagyon. A varsájában nem halcsíkokat, de halalos csíkokat rejteget. Ha egyet kibocsát magából, az mindjárt neki iramodik a kolosszusnak és eltiporja: fürge cselle a bálnát. Torpedo-hajó, verje meg a fegyveres béke!«

Hát ez itt a német hajóhad szülővárosa. Az ilyen hajó-gyermekek szopik verejtéket, förösztik vérben, etetik puskaporral és öltöztetik vasba. Évről évre szaporodik a familia, embryologikus fejlődését azonban eltakarja szemünk előtt a kemény tilalom. Még a tájára sem bocsátják az idegent. Növekedésének pillanatait aczél pörölyök ádáz dörgése jelzi, és a mikor világgá jön, ezer bába sűrög mellette és körülötte, akik között sajna, nem vész el a gyermek. S arra az időre, mire az emberi csecsemő szájában megcsillan az első fog: neki is meglett az első foga, a csillanó bronzágyu. Ezentul a maga erejéből tartja fenn életét - a halállal.

S körül virulnak a kertek, vijjog a parti fecske és a bömbölő gyár egyik ablakában varrogat egy szöske leány és a kalitkában ugrál és énekel a kanári madár. Éles fütttye átnyilal a kábitó zajon, mint fénysugárka a nehéz felhőn.

Az »Algir«, a mi hajónk, akár czivil a katonák között, szerényen feszül át a nagytekintetű és vitézlő vízi alkotmányok során, míg a sik tengerre ér. Ott aztán tele szedi a tüdejét gőzzel és a kedvező szélről puffadó vásznainak fehér szárnyán repül el a hosszú Langland mentében Dánia felé.

A te országod felé közeledem, oh fejedelmi kétkedő: Hamlet! Arra felé minálunk sem a legjobb szagu minden, s ott is minden felhő olyan alakot vált, mint a milyet látni akarnak benne a mi Poloniusaink. De azért csak felhő-alakzatok maradjanak! Nincs veszély, míg villámtermő borulattá össze nem verődnek.

A korlátról föléje hajlok a tengernek s »állok mély vizei fölött«. Hallgatom beszédjét s önfényének világában látom szerteporladását, tarjagos fölhabzását az ő hig barázdáinak. S mivel az ember mindig példával szeret könnyíteni magán, ha valami szorongatja lelkét, s fázva a végtelenségtől, szűkebb határokat von maga köré: a hullám titokzatos zöld színében egy hurczos, omló selyem ruhát ismerek föl, virágzó csipke fodrokkal, csöppek gyémántjaival s gyöngyszemeivel, melyek mintha egy megbomlott fonárról dusan peregnének szét. S mind odaadnám e kincseket, egy fiatal, kedves arc szolgálatába, melynek rózsáihoz olyan jól illik a tengerzöld, s a mely szép szemével nyájasan tekint felém a távol Kelet felől. Ahol az a csillag ragyog, én is oda való vagyok!

Hajnali szellő kél, csipős és vidám. Kihuzom plaidemet a kantárjából, s hogy beburkolózom ebbe a bő palástba... ni, ni... a rojtjáról mi lóg le ólmos bélyeg gyanánt?... egy apróka sárkölcncz. Hazám földje! Milyen jó néha a gondatlan cseléd. Köszönöm óh Juczi, a miért hiányosan takarította meg ezt az én koczkás lebernyegemet! Miskolczon vagy Kolozsvártt boszankodtam volna miatta; a skandináv partokkal szemben azonban egy kis boldogság számába ment.

Ismét hallom a puha dán beszédet. Mintha csontja, gerincze sem volna. Sem *k*-ja, sem *t*-je, sem *r*-je. A dán ábéczében bizonyára benne foglaltatnak, de hallani alig lehet e mássalhangzókat. Szinte selyp ez a nyelv. Már pedig ez a három diftongus, szkeletonja a nyelvnek.

Csak az aspirált *h*-ban mutatkozik, hogy széljárta nép ez. Mint egy kis örvény, mint a szifon: csaknem horkanásképp hangzik. A *h*-át nem kileheli, de erős inspiriummal bekapja, akár az osztrigát.

Partot érünk. Mind a hányan a hajó kisebbik szalonjában torlódunk össze. Egy csodaszép angol miss - hasonlatos egy budapesti chantant ünnepelt hölgyéhez - a nyugtalanság minden jele nélkül, hidegen és büszkén áll, maga előtt hosszan lebocsátott kezeiben lógatva egy maroquin táskát. Még arra sem mosolyodott el, hogy egy kis szőke gyermek tágra nyílt szemmel bámulta és aztán meggyőződéssel kérdezte az édes anyját: »Ugy-e mama, ez a szent Cecilia, kinek a fotografiáját apa hozta haza Rómából?« Az öreg gentleman, kinek a karján volt a szent miss Cecilia, szintén megjegyzés nélkül hallgatta a fiucska naiv bókját, mély csodálkozásának nyilatkozását; mert ha német szavából nem is, de a kis arcz imádatos kifejezéséből megérthették a hódolatot. Avagy nyögözte őket, hogy mindnyájan szánkat tátogattuk az ígézetes alakra? E pillanatban fölkelt a nap s biboros tüze fölvyillant a tengeren. Főnséges látvány!... de már bocsáss meg dona Sol: csak inkább nézem most ezt az angol kisasszonyt.

A douane prózájában gyorsan szétfoszlik a poézis. Hónaljig vájkált holmimban az emberiséges dánus fináncz: nem ágyukat csempészek-é Kopenhágába?

A hôte! d'Angleterre kapusának nagy könyvében éppen előttem iratkozott be az öreg gentleman: »Lord and Lady M...« Hát férj és feleség voltak. Óhh!...

* * *

Ha a Sund felől közeledünk a dán fővároshoz, a kép festőibb. A svéd Malmöbül tekintve, hosszú köd-sávolynak tetszik, melyből a Miasszonyunk temploma s a négy sárkánynak - természetesen réz-sárkánynak - egymás köré fonódó farkából alkotott börze-torony szolgál ki, elmosódó körvonalaival inkább valami távol uszó gálya árboczáihoz hasonlítva. Helsingborgból a dán partnak már ingó bokrait is megkülönböztetjük. A délutáni nap erős világában sugárzik vérvörösen a kronborgi kastély, melyben Struensee volt fogva halála napjáig. Sok mindenféle foroghatott a finom elméjü államférfi hánykódó lelkében; gonosz véget sejtett; azt is, hogy az udvari krónikások rut pletykákat fognak róla följegyezni. De azt mégsem gyantotta (s nem is érdemelte meg), hogy a Mayerbeer öcsse drámába foglalja, a melyhez finom benyitó zenét irt ugyan a híres bátya, de minden eredmény nélkül.

S kifehérlük a hatalmas bükkök lombjaiból Marienlyst is, a szenvedélyesen építkező VII. Keresztélynek egy kisebb kastélya, mely ez idő szerint fürdői vendégfogadó. A verőfényes napnál ragyogóbb tündöklés ömlik el e tájon: a Shakespeare lelke. A vigságos, tarka mozgólombból is fölmerül előttünk a boldogtalan királyfi árnya, aki - az élelmes hôte!bér!ő biztosítása szerint - ama névtelen kő alá van eltemetve, mely a fogadó mögött egy domb fölött áll s a melyen, 60 öre árán, minden jóhiszemü látogató elmerenghet A dán régészeti társulat azonban lenézi ezt a Hamlet-ipart, amivel ugyan még nem teljesítette a kötelességét; mert ez az volna, hogy erről a vendéglősi élelmességről, mint annyi más érdekes titokról, rántsa le a leplet. De mit szólna ez a tudós testület, ha megértené, hogy nálunk meg, az országnak egyszerre három pontján is, kutatják hős Árpád apánk hamvait?

A Sund partja Helsingörtlül Kopenhágáig, a közbeeső Klampenborg-fürdővel, nem egyéb, mint kertek és nyaralók füzére. Minden palotácska előtt hosszú póznán lobognak az ország vagy a család szine!i, s himbálóz!k e vízi szorosnak békés tükrén a yacht. A minduntalan megáll!ó gőzös folyton adja s fogadja a kirándulókat. Hajónk némelykor elfojtja gőzerejét, csak uszik csöndesen. Ilyenkor egy-egy népes ladik surran feléje s a kormányos csavarintására élével csapódik a nagy alkotmány oldalához. Személy- és áruváltás egy pillanat műve, asszony s gyermek csakugy repül fel hozzánk, vagy le tőlünk, mialatt egyre tánczol a csónak,

melyet magával ragad a hajó sodra. Milyen rikácsolás esnék ilyenkor minálunk, ahol a folytonos gyámkodás kiskorúságban hagyja meg a közönséget utazás dolgában is.

A három izben felvont zászló int bucsut vagy köszöntést az ismerősök felé s hajónk parti oldaláról röpkednek viszonzásul a fehér kendők. A rövid nyár egy végtelen hosszú ünnep itten, teli olasz derűvel s hansai jóléttel.

Egyes nyilásokon át felém szikrázik a királyi vadas gyepének zöld tüze. Az egész kontinensen ilyet csak Seeland só-párás levegője s derengő éjszakái nevelnek. Boldog andalgással jártam arra sok év előtt először. Semerre korlát vagy tilalomfa. A szelid vadak: dám, őz és szarvas, egyenként és csoportosan lövés-távra legelésznek. S amint fölemelték rám a fejüket s nagy szemökkel néztek hosszan a nyugtalanság minden jele nélkül: észre veszem, hogy valamennyinek piros, vastag csöppekben hull szájából a vér - az áfonyának vörös leve. A terepélyes bükksoron túl két sugár női alak közeledett. A fehér ruhájukon fölfelé futó árnyakról tudtam, hogy közelednek. Itt-ott egy sétáló bevárta őket: az urak mély köszönéssel, a nők még mélyebb »kniksz«-eléssel. Természetes, hogy meghajoltam én is. A szokott mértéknél magasabb, karcsu fiatal nők voltak: a felséges úr leányai. »Dánia rózsájának« Alexandrának, ez idő szerint Edvárd walesi herceg nejének virágszál hugai - Dagmar és Thyra királykisasszonyok. Még akkor boldog hajadon sorban: ma az egyik a világ leghatalmasabb trónusának remegő felese, bús hitvese az üldözött czárnak; a másik az országjafosztott welf király felesége, kinek elméjét megrendítették a nihilista merénylők.

Mindenfelől s mindenfelé jön-megy a sok hajó; gőz erejétől hajtva, vitorla-szárnyakon repülve, kibukkanva a messze homályból, elmerülve a távol borujába, szünhetetlen sürgésben szántva a Sundot, melynek sima vizére fényes hálót szőnek az egymást metsző barázdavonalak. Besiklunk az öbölbe. Szemben számtalan kürtő okádja kövér gomolyait. A hadi hajó-gyár elsőnek dörgi elénk a köszöntést, mely inkább hasonlít fenyegetéshez. Itt is éjnap dolgozik a pöröly s épülnek az uszó bástyák.

* * *

Vasuton érkezve Kopenhága alá: az első név, a mely szemembe ötlík, a régóta kegyelt Kohn, mely egy roppant »maskine wäfveri«, azaz szövőgyárnak vörös falán ágaskodik szálfabetűkben. Gyűjteményemet érdemes példánnyal gazdagíthatom: ötszáz munkás keresi meg nála a kenyerét. A régi várfalakat itt is ledöntötték s eltüntek a királyi szélmalmok - mondok: a szélmalmok is. Hosszu sorokban épülnek a boulevardok. A modern házak sivár vonalaiban, vigasztalan egyformaságában a megátalkodott gyakorlatiság. E józan arányok hüvösségétől fázik s csak a régi csucsos födelek alatt enged ki ismét az én elszorult lelkem, az igazi közösség, a jó szomszédság ódon falai közt, a kedves szűk utcákon, a hol a tüsszenésről is egymásra ismernek az emberek.

Mint Münchent, Kopenhágát is szinte ötödrészen nyaratszaka idegenek lakják. Ez a szám megfelel annak, mely ilyenkor hazulról elszabadul s hüsel falun, vagy szintén külföldön keres okulást és szórakozást. Ha módomban volna, nem nyáron utazgatnék, a mikor a nagy város nincsen otthon és csak fogadóit nyitja meg, a színházait pedig becsukja, mint Bécs, hol az »idegenek forgalmának emelésére« társulat alakult, melynek tagjai az utazási évszak idején mind megszöknek hazulról.

A dán nemzeti színház, melynek vagy tiz évvel ezelőtt csak alap-vonalait láttam, diszes épületté derült azóta. Akkor az óvó deszkakerítésről a magyar czimer sugárzott felém, hirdetve »ungersk« borait valamely vállalkozónak. Ittam a honi termékből. A gonosz férfit a dicső szamorodni bornak nem elárusítója, de árulója volt. Átkom reá!

Sok szépet hallottam a dánok színi irodalmáról s a kitűnő előadásról. Be köllött érnem Holberg és Oehlenschläger érczbe öntött szobraival. Jelentőségük intim nemzeti lehet, mert szellemök nem csapott át a Sundon, mint az Andersené, aki persze nemzetközi költő volt. Vagy tán azt is lehetne mondani, hogy éppen azért, mert a drámaírók nem a nemzeti vágyakat, nem a nemzet lelkének megnyilatkozását segítették magasabb kifejezésre, nem is hatottak hazájukon kívül se mélyebbre, se messzibbre. A nemzeti pulsus az, melyet mindenütt a legjobban értenek és érzenek meg. A dánok legfényesebb géniuszának alkotásai azonban mégsem nemzetiék. Thorvaldsen egy véletlenségből kétezer évvel később született görög szobrász, kit Island hévizeinek fölcsapó sugarával együtt lövelt világgá a termő őserőnek főséges pillanata. Udvari krónikások hamarosan ki is turták régi írásokból, hogy az ősei királyok voltak Islandban. Ha azok voltak is: a nagy Bertel mégis csak »a maga őse« és örök dicsősége ennek a kis nemzetnek. Itt minden szép vonal tőle ered s hozzá vezet vissza. Oltár nem emeli magasabbra - a legprofánabb házi tárgyak, melyeket műveinek gyarló másolataival lepnek el, meg nem ártanak neki, mint meg nem öli a muzsikáló sörházi óra a don Juan ouverturejét.

Nem hogy itt elmondjam, de hogy lelki fürdőt vegyek, néztem el megint abba a komor épületbe, melyben a Thorvaldsen görög világa köszöntött s a hol aesthetikai ájtatosságomat végeztem a gráciák előtt. A népismeji muzeumon, az északi régiségek gyűjteményein sem azért vándoroltam át ezuttal is, hogy egyes darabjait az utánam következők számára apróra felsoroljam. Csak ami folyton változik s csapong: a hullámozó élet rajzása való ezekbe a röpke lapokba, hogy képét adjam a messze távolnak, ahol a nép mindig más és az ember mindig egyforma.

Bármerre jártam, mindenfelé találtam magyar nyomot, mivel hogy kerestem. S éppen ez okból állok meg tünődve a »Jernbankors over Europa« előtt, ami azt jelenti, hogy Európának vasuti mappája. Amott kelet felé, Abony tájékán van a kis Farnos, a hol régentén megvetette a lábát egy dán ur, aki a szabadságharcz idején az ő két magyar sógorával beállt magyar »tappre landsoldat«-nak: azaz volt velök honvéd. Ez Kaas báró, kinek fia Ivor nemcsak arról nevezetes, hogy a legfényesebb magyar publicistai tollak egyike, de arról is, hogy a nevét éppen megfordítva ejtik nálunk: lévén ő dán-nyelvtani igazság szerint nem Kaas Ivor, hanem Koos Ivár, ami ellen azonban ő eddig nem tiltakozott; s ez annál feltűnőbb, mert erős befolyása alatt áll fonetikus szenvedelmekben leledző Rákosi barátjának, aki Ruszszóru, Kornejről s Bájronról beszél az ő olvasóinak. - Az Ostergade hosszú során tovább haladva, egy zeneműkereskedés ablakaiból magyar dalok és tánczok virítnak felém - az innen Kopenhágába szakadt Kéler Béla és Fahrbach szerzeményei: megannyi »Souvenir de Budapest«, »Városerdei polka«, »Margitszigeti ábránd«, »Zugligeti bucsu« stb. Amodább meg egy Éncsillagfinak hajnövesztő és szakálintító kenőcsbűvész képcsoportjaiban, ismert magyar szépségek és - Orbán Balázs. Amazok fejük hullámozó diszével dicsérik F. Arvid úr találmányát, ez meg dárdányi bajszát köszöni a nagy férfiunak. És ha akarom, magyar még az a »Java kávé« is, mely egy fűszeres boltja fölé van írva.

..... a hű kebel
Távolban is honjára lel.

A büszke Kristiansborg, a királyi kastély, melyet a múlt század végén elpusztított a tűz s amely azóta ismét leégett, már csak muzeális céloknak szolgál. Maga az uralkodó család a csendes Amaliegade apró palotáiba vonult. Ide jár el néha pihenni a minden oroszok czárja. Biztosabb rév neki a királyi apósnak szinte polgáriás tüzhelye. Egy nagy fényképen látom együtt valamennyiöket: a szülőket, a vőket, a lányokat, a kedves aprókat. Középuött rövid vadászkabátban ül II. Sándor, s oly őszinte boldogan mosolyog, mintha nem is ő volna, akit otthon ezer oldalról környékezik a halál. Persze, hogy a fotografus műve ez a vidám kifejezés.

Nekem is azt mondja itthon az én házi fénykép-művésem: nézzek az orrára s csináljak barátságos arcot; pedig dühös vagyok, mert már negyedszer »nem sikerültem«.

A kirakatokban látom feltűnő helyen az »igazi párisi keztyűt«, míg »valódi dán keztyűvel« parádéznak a párisi Louvre magazinjaiban. Ennél csak az furább, ha - a mint magam tapasztaltam - B.-Füreden valódi balatoni fogassal, s Ostendében »véritables huitres d'Ostende«-dal kedveskedik vendégeinek a fogadás. Följegyeztem könyvecskémbe azt is, hogy a kopenhágai fehér mosás kéklik, mint a tavaszi ég, s hogy a fekete lobogó nem gyászt, hanem köszönkereskedést jelent. Egész Skandináviában a gyászoló szín a fehér, akár a keleti népeknél s nálunk az orthodox zsidóknál.

E város fő-mulatóhelye a Tivoli, melynek előadásai már esti hat órakor kezdődnek. A színes füzérekben sugárzó miriád láng s a ropogó tűzijáték: mind hideg káprázat, fagyos mulatság. Vagy 10-15 ezer ember népesít meg egy tündériesen ragyogó nagy parkot, melyben van két színház, három zene-terem, állatkert, képcsarnok, léghajózás, egy sereg hangli, egy halom Bellevue, egy határ lövölde, tengeri hajózás szárazon, lapp tanya, grönlandi csárda, islandi skald (énekes), magyar cigány, szent-annai kölyök trombitásbanda skarlát magyar ruhában, karómászó, szemfényvesztő kókler, élő- és ködfátyol-kép, bál, repülő kirándulás az égbe, sülyedő kirándulás a föld középpontjába, hősök és költők csarnoka, jövőmondó Esmeralda, szarvas-verseny, kakasviadal (csaknem olyan kómikus, mint otthon a párbaj - míg halállal nem végződik) enfényképező műhely, tudós madár, három nyelven ugató kutya, banda-ember (aki egymaga egyszerre tizenkét hangszeren játszik), szőke kisasszony, aki kötélmászás közben hegedül - mindez s még sok egyéb folyik le itt, ragyog és harsog, és a tenger ember suttogva beszélget egymással, a lányok szemérmatosan nevetkéreznek, az urak simán és udvariasan siklanak el egymás mellett, nem hallszik egy jóízű kaczagás, víg rikkanat. Nem pattog itt a jókedvnek egy szikrája sem, nem vesznek össze az emberek, nincsen zsebmetező, de még rendőr sem. Buskomoran távoztam innen s derűtséget csak az a szent férfiú szerzett nekem, aki a bejáratnál kegyes értekezést nyomott a kezembe - ingyért; a melyben intik az embert, a nagy vigasságok közepette se felejtkezzék meg a halálról, s tisztítsuk meg lelkünket az ideig való földi örömök sarától. Gyarolságomnak jól esett, midőn egy órával később az én jámbor térítőmet, a Ginderup ivójában, a Vimmelskaftet során, egy klastromba készülő vöröshaju Ofelia társaságában láttam szépen zöldelő fenyővizet inni. Nyilván a lelkét szűrte tisztára vele.

IV.

- Malmö. - Vasuti étel és élet. - Götheborg. -

Ez itt Svédország: a svéd gyujtószál, a svéd keztyű, a svéd kályha, a svéd gimnasztika, svéd puncs, az öreg svédek, a svéd hősök: a kemény Birger Jarl, Harald és a dicső Wasa országa - és a svéd költők: a Tegnér, Runeberg és Bellmann szülőföldje; amely szülte Berzeliust és Linnét az ő nemzetének és adta az egész világnak. Mert amannak lámpása, bár villamos fény deríti már éjeinket nappallá, örökön sugárzik; s emennek fűvészi rendszere, noha a górcsővi vizsgálatok megbolygatták, hervadhatatlan üdeségben virul a tudományos kutatók hálás lelkében.

Szeretettel köszöntelek, szeretetre legméltóbb népe a világnak, hogy másodizben teszem lábamat a te szép országodba. Dalban andalodik felém a te édes zengésű nyelved s vidámság kél az én szivemben, újból meglátván a te szőke gyermekedet s lenvirág szemét a te leányaidnak. Merev Poroszországnak végvárából, a komor Stralsundból érkezve ide, az embert valóságos megszabadulásként legyinti meg a svéd kedvesség.

Rügen sziget magasán hánykolódni kezd a hajó s hánykolódni a gyomor. A meleg olajnak avas szaga csak növeli az émelyt, amelyet aztán követ valami tompa kábulat, megalvása legjobb érzéseinknek, megzsibbadása a szívnak, mely alatt a híres férfi-erély megkocsonyásodik s az a bizonyos vas akarat meghigul; mely alatt a büszke nő megalázkodik, szemérme oda ömlik egy rossz bádóg tálba, nem bánva a szétbomlott ruházatát, s melynek fojtogató érzetében az édes anya közönyösen venné még a gyermeke halálos vergődését is. A test legégetőbb fájdalmai közt sértetlen marad a szeretet s a vitézség; de az igazi zöldszemű szörnyeteg, a tengeri nyavalya szorongatására, buta közönnyé válik. A sík tengerről - mely onnan kapta nevét, mert a legtornyosabb hullámokat ott veti a víz - öbölbe érve, hirtelen megtörik a rut lidércz nyomása, az undok ígézet szétfoszlik, s megváltva a gyötrelmes varázstól, minden emberi érzések közt legelőször is az éhességet fődözzük fel a megviselt bensőben, s szapora ügetéssel koczogunk a barátságos fogadóba, hol a »smörgösbord« rózsaszin sódar-szeletei, sült fajd-tyukjai, a füstös lazacznak narancs-sárga karikái - szóval: a svéd hideg buffetnek ezer és egy jó falatja kelleti magát.

Mert az ilyen »smörgösbord« az ízes ételek szimfoniája. A megviselt tengeri utasnak, aki nemcsak hogy tizenkét óra óta nem evett, de még azon is, amit már a magáénak vallhatott, tudni volt kénytelen - az ilyen tengeri utasban egész állati brutalizmusában ébred föl a mohó appetitus, és válogatás nélkül hányja magába, ami a keze ügyébe akad. Szája egyik sarkában a langouste ollójának havas húsa fehérlik, a másikon a sonka piroslík, az állkapcsain belül meg hideg husoktól dagad ki a két orcája mint a párna, míg a hirtelen való nyeléstől könnybe lábad a szeme.

Mit nevelés, evés-szabályok, illemtan!

A visitó csürhének, mely haza térve, első lábaival áll bele a korpás, csalányos moslékba, nincs miért szégyenkeznie a t. cz. ember előtt. Ez csak az ivásban különbözik amattól: többet iszik, mint a meddig a szomszéd ér. Persze, hogy nem vizet. Metszett üvegen át remek mívű tálcán ragyog vig sugártörésben a sokféle pálinka, amely lávaként szalad le a garaton. De mert bőven van mit olvasztania, csak szelíd sistergéssel perzseli a gyomrot. A kristály zuhatagok s édes források ez országában, Skandináviában, még a gyermek sem él vízzel. Ha már vízre szomjazik, legyen tej. Ez az ízes, enyhítő emulsió nagy üveg korsóban áll körül szabad használatra, mint a többi ital is, kivéve a bort s a sört.

A bestia már le van csillapítva bennünk, de a szem még folyvást vágyva csapong el a sok ételcsoporton, melyeket meg sem látott eddig. Ott reng a különféle nedvekből fagyasztott édes kocsonya, a »rös grös«, és mosolyog a lenge sütemény és szórja illatát a fűszeres számócska s a gombányi málna. Itt-ott a cukor-pornak fehér felhői szálldoznak, amint azok egy-egy birhatósabb társunk epres tányérjáról kavarognak fel. Közben csinos szőszke lányok nyájasan lebegnek körül az ő patyolat szalvéta szárnyaikon, minden szavunkra bájosan knikszelve. Még egy kortyot abból a kegyetlenül jótékony buzaszeszéből s aztán jövel ó szivar, jövel és... és...

Hát ez mi? Eleinte gyöngén és távol, majd közelebb és erősen szólal meg egy öblös csengetyű, mellyel a gazda jár körül. Hajó-indulás? Vonat-indulás? »Dehogy az, jó uram!« világosít föl. »Ez azt jelenti, hogy be van tálalva. Tessék hölgyeim és uraim!« Hát ebédre harangoztak! Ebédre, mikor mi már, dagadozva az ellakástól, mint a puczor, nagyokat fúva ereszkedünk bele a virágosra festett fa-zsölyébe.

Oda ültem a gazdagon terített asztalhoz már csak a híriért is. Lássam, igazán esznek-e a svéd hölgyek és urak a bőséges reggeli után. Ettek bizony, mintha a világon se volna az a »smörgös bord«, melyben szuszfogyásig duskáltunk. Ettek vígan és hűségesen s volt keleti a májas gombóczos levesnek, a meleg lazacznak, özgerincznek, meg az egész tartalmas ételsornak, melynek minden-egy fogása remeke volt a szakács-mesterségnek. Eszembe jutott: az a vásott

Mokány Berczi hogyan tréfálta meg az ő kaszáló tótjait. Kezdődött a vacsorájok lebbencs-levelessel, amiből hatalmasan kanalizott az atyafiság. Aztán felhordta nekik a hajdu a pörccsös turós csuszát; ebből is szedegettek jócskán. Harmadikul következett a töltött káposzta. A tótság bőgő sirásra fakadt, amiért erre már nem volt tehetsége. Negyediknek jött a rózsapiros-ra sült malacz-pecsenye, amelynek a bőre pengett mint az üveg cserép. Ekkor már a Janókák az ő nagy keservökben tótágast álltak. - Mi magyarok is, akik néztük azt a sűrű evést s elernyedve szenvedtük kisértéseit a fölséges tálaknak: mi is csaknem tótágast állhattunk volna a mi kétségbeesésünkben az emberi képességnek véges volta fölött.

Elgondolni sem lehet ingerlőbb valamit egy dán, svéd vagy norvég vasuti állomás buffetjénél. Csin és bőség, változatosság s eredetiség minden csoportjában. Sódaras, kaviáros, vajas szeletei finom érzékkel főstött aquarellek, míg melegebb s mélyebb színezetű sültjei az olaj festmény erejével hatnak. A tele tálak s az üres tányér oszlop-közeiben virág diszlik. Abrosz és asztali kendő sugárzik a fehérségtől, illatozik a tisztaságtól. A vasut rázása, a friss levegő s a takaros elrendezés magyarázza, hogy minden kiszálló helyen kivesszük bő részünket. S mindezekért a jókért egy korona (vagy 80 kr.) a járandóság. E részt a mi vasuti állomásaink, a fővárosiakat sem véve ki, messze elmaradnak még az oláhországiaktól is, valamint hogy a nyugati értelemben vett hôtél és vendéglő, amilyen p. o. a bukaresti »Capsa« vagy »Brofft«, rég túlhaladta Budapestet és Bécset. Igazi siralom nézni a mi központi pályaházainknak u. n. kredenczjét, azokkal az élemedett, görnyeteg, poros tortákkal, a piszkos üvegborító alatt avasodó tavalyi bombonokkal, vénülő narancsaival s keshedt süteményeivel, melyeket álmosan strázsál egy bús fikus és papirosbul szerkesztett két szál zörgő rózsató, melyeken a meghizott legyek tartanak pihenőt.

* * *

Több évvel ezelőtt a svéd vasutakon nem volt még éjjeli közlekedés, mint nincsen Svájcban még ma sem. A téli szükségnek elég a nappali forgalom, nyáron meg a turista mért utazna éjjel, midőn nem látja a táj szépségeit, melyek végett jött? Mint a Svájcban, amott Svécziában is gondosan zárták be az alagutnak, mint valami féltett várnak, a nehéz vaskapuit. E modern idyllnek immáron vége. Szalad a gyorsvonat éjnek idején is, amennyiben ez öv alatt érdemes a titokzatos éjszaka nevére a reggeli hajnalba általderengő esthajnal.

A skandináv pályákon, bátor folyton sűrűsödik a forgalom, csekély apparátussal dolgozik a személyzet. A szolgáltatnak se szennye, se zaja. Malmötül Götheborgig - jó hajtás! - egy öreg gentleman kalauzolt bennünket. Mindig tiszta volt a kabátja, finom arcán nyoma sem a koromnak. Az első osztálybeliek előtt nem hajlongott, a harmad-osztálybeliekkel nem gorombáskodott. Ádám bácsi, erre mondjon kádencziát!

Malmö a termékeny Skíne (Schonen) tartomány székhelye. Régi hansai nagyságából alásülyedve - amely hanyatlásnak a felszaporodott ellenség s a megfogyott hering volt az oka - száz év óta ismét emelkedik. Malmöhus várkastélyát eredeti stylje s az teszi nevezetessé, hogy szerelmes Stuart Mária harmadik férje, Bothwell, volt benne elzárva. A templomok órái szabatosan járnak, az emberek dolgoznak, a falombok barátságosan hajlonganak s a kikötőben egy fiucskát, azért néhány örét csusztattam a kezébe, megszalajtotta egy odavaló András bácsi. Ez mind, amit jegyzeteim nyomán Malmöről el tudok mondani.

Jobbra s balra tekingetve ki a coupé ablakán, jól esett látnom a svéd alföldnek a tengerrel versenyt hullámozó vetéseit, ahol terem az a hires aczélos árpa, mely a mi országos tárlatunkon a magyar gazdavidág bámulatát keltette föl. Azóta a hazai sikokon számos tábla beszél már svédül.

Állomásonkint nem csupán a mozdony, de a tisztelt utazó is kap friss vizet. Az öblös palaczk izzad a fénylő karámban, s körulte hívólag zengenek a karcsu poharak. Mert a svéd csupán

vasuton él vízzel. Ekkor is csak mosakodik vele inkább. Az édes anyák és dadák azonban bőséges hasznát veszik az ernyedő apróság körül, mert meleg van ám nyár derekán erre is. Ott, ahol minálunk a coupé lámpása van beékelve, a svéd-norvég vasutakon a hideg forrás-viztől gyöngyözik az üveg-lap. A waggon rázásait neutrálizálja a két irányban: a szintes és függő vonalban működő készülék. S midőn dereng a világos éjféli, besiklik egy szőke fiucska, a vonat groomja, ügyesen és szeretettel veti meg ágyunkat, s takarítás végett magával vive ruhát, czipőt: nyájasan elköszön s az ő puha nyelvén bizonyosan nyugodalmas jó reggelt kíván nekünk. Aztán összehuzom a függőnyt, elnyulok a duzzadó derékaljon, s eldudolva a nótát, hogy: »Esteledik, hajnalodik«, távol Magyarország felé röpkedő álmadozás közben szerencsésen elalszom.

Sok tekintetben tulszárnyalva a királyi Stockholmot is, tehetős polgárainak páratlan közszellemétől megsegítve: a vidéki városok legvirágzóbbja Götheborg. A fővárossal a Wenern és Wetter-nnek tavakká bővülő, csodálatraméltó zsilip-művekkel egy nagy forgalom kőjármába hajtott Elf folyó, vaspálya s padló simaságu országut - a világgal a tenger köti össze. Nagynemű közintézetek magánzók pénzéből lettek. Mint Christianiában, itt is roppant gránit sziklatömbök vetik föl a fagyos korszak jégtorlaszáinak sikáló munkájától simára köszörült széles lapjaikat, melyeket magas házakkal borítottak be. Térein hű királyok s vitéz polgárok szobrai, muzeumában néhány kitűnő Tidemand, Gude és d'Unker és egy vármegye nagyságu czethal, szerencsére kitömött állapotban; mert ha élne, koldussá enné ezt a dúsgazdag várost.

Hogy első ízben fordultam meg itt, Trälgård nevű parkjában sétáltam. A kertész, aki körülvezetett, különös figyelmembe ajánlott valami pálma formájú fácskát, melyet vas rostély óvott a durva érintéstől. Széles levelei egyikének tövéből egy kis csoda hajtott ki, melynek felső végében szőke hajszaalak lengedeztek. Ősz végével beviszik a melegházba, ahol megérik a gyümölcse, mely most védő hüvelyében van még. Oda nézek s mondom a jó öregnek: ne fárassza magát hosszas magyarázattal - hiszen az a mi becsületes kukoriczánk, amiből vannak nekünk odahaza mértföldekre terjedő erdeink, s némelykor akkorára nőnek a szárai, hogy eltűnik bennök a lovasbetyár. Amire a bácsi nagyon megszitta a fogát. »E szerint ön ungersk?« Nem tudom, a lovas betyárról vagy a kukoricza-erdőről ismert-e rám?

Addig jártam-keltem, míg nyomára leltem. Kinek? Hát kinek másnak, mint az én Kohnomnak. Ott van a boltja az Östra Larmgatan utcáján és árul »kemiska« tárgyakat. A szombat miatt be lévén zárva az ajtó - nem tudom, vegyi vagy vegyes kereskedés-e?

Észak felé ez az utolsó Kohn. Még Jütlandban sem találtam, amely tartományról azt hittem: ez az északi Mezsopotámia.

A kukoriczán kívül van Götheborgban még egy földink: egy eleven magyar, aki harmincz éve lakik itt. Pozsonyi származásu, de épp úgy nem tud magyarul, mint ha mindig otthon élt volna az imádott hazában.

V.

- Norvég állapotok. - Christiania. - Utczai élet. -

Európától messze - attól az Európától, ahol a művelt népek rontanak egymásra vérengző kezekkel - Skandinaviát a legnemesebb értelemben vett európai emberek lakják. Élnek boldogan egy csaknem hetven éves hosszú békének termő öln, okulva kárain e folyton verekedő, forrongó világrésznek. Kifelé óvatosság, belől serény munka. A kasban folyton gyülik a gyarapodás méze, s van rá gond, hogy se az éhes medve szét ne turja s főlegye gazdag lépeiket, se

a sodronyháló vértetébe bujt egyéb ellenség mohón rájuk ne törjön s kifüstölje őket. Szorgalmuk gyümölcsét maguk akarják élvezni, s a köpút életük árán védelmezik meg.

Ám ők sincsenek belső bajok hijával. Egyik folyton égő sebük a kivándorlás. Évről évre szaporodik az erős fiatalok: virágzó ifjak s nők kivonulása a távol nyugat felé. A nemzeti erőnek ezt a folytonos megapadását nem magyarázza a túlnépesedés, mert sok még a kopasz tér Norvégiában. Mit érnek vele - mondják panaszosan - hogy bőségük van hatalmas víz-esésekben, s hogy olcsó a munka-erő, ha a szabad kereskedés elve az ő kicsi országukat alig milliányi népességével, új keletű s gyenge iparával két vámvédett kultur-államnak nyolczvan milliányi, magasra fejlett értelmiségű népe ellen fárasztó s meddő küzdelembe sodorja? A storethinget (országgyűlés) meg a kormányt erős vádakkal illetik e téves politika miatt.

Ime, itt se fenéig tejföl minden. De azért mégis több van ott a köcsögben, mint egyebütt. Az egyesítő skandináv eszmének ábrándos skaldjai elhallgattak; ám ha már egy akolba nem is, de egyazon bankba terelte őket a közös pénzjelek nemzetgazdasági dogmája.

S egy a vallásuk, egy a nyelvök is, mert csupán tájszólami eltérések felsőbbbsége mellett buzognak; persze oly hévvel, mint mi az elszlávosodás, eloláhosodás vagy elnémetesedés ellen. Minden nyilvános vagy magán intézet fölírásai s hirdetései honi nyelvűek. Ahol az idegen vonzása végett annyi történik: nyelv tekintetében sem színlap, sem ételsor nem tesz engedményt. A Thorwaldsen-muzeumtól, tehát a dán főváros elsőrendű gyűjteményétől kezdve, a legkisebb műárusig: nem jó segítségünkre akár csak egy betűje a nemzetközi, társító francia szónak.

S így megy ez végig Sundtól a Fokig. Vasut, gőzhajó, posta, táviró, de még a vendéglő sem bánja, ha el nem birunk igazodni a sokféle nyomtatványaikon. Az, hogy a skandináv nyelvek pedzik a németet, inkább zavart okoz, semhogy könnyebbségünkre szolgálja. Éppen annyit értünk meg szavaikból, hogy félreértsük. Ismeretlen nevű ételeket kebelezünk be; de mert jóízűek, nincs kifogásunk a menu ellen. Mindenesetre jobb, mintha ismert nevek alatt homályos származásu pecsenyével kedveskednének, mint ez Francia- és Olaszországban elő szokott fordulni. Mi az a »Hjörtesteg«, vagy a »Forlaren skildpadde« s a »Faerikjör«; miféle leves a »Kjödssuppe met greut«, vagy minemű hal a »Tork med klars smör«, azt én nem tudom, de jó lélekkel rekkommendálhatom.

Északfoki hajónk, az »Olaf Kyrre« étlapjaiból idéztem, annak bebizonyítása végett, hogy turistagözösön, melynek vendégei közt egy belföldi sem volt, a napi ételsort, mely Dorozsmán, de még az elmaradt keleten is a nemzetközi francia nyelven van megírva, norvég szerkezetben tették a teríték mellé. A járatos európai nyelvek a zuhatagok, fjordok és szigetek ez országában, sokkal kevésbé vannak elterjedve, mint sem első látszatra gondolnánk.

* * *

Ha a Királyhágón lépve át Erdélybe, vagy onnan kerülve vissza, magyar fináncz dobálná szét a holmimat: nem álmélkodnám el jobban, mint ahogy elálmélkodtam, midőn első ittjártomban szellőztette a norvég douanier az én bőröndöm titkait az arvikai határ-állomáson. Tehát a teljes közösség mellett mégis van valami, ami ezt a kétegy nemzetet élesen választja el egymástól: a vám. Ez uttal Monban katorásztak a czókmókom között. Leltek is három szál m. kir. virginiait, s miután meggyőződtek róla, hogy egyik sem dynamitos töltény, oly helyesen, oly takarosán pakkolták vissza az én kusza tartalma kofferomba, hogy bár széttúrták, kiforgatták volna fenekestül!

A végletig vitt personal-uniót vallják. Norvégiában még ennyit sem akar megtűrni az erős köztársasági párt, melynek egyik legszenvedélyesebb szóvivője Bjørnstjerne Bjørnson, a kiváló költő. Hogy politikai dolgokban több sulya van a józan okosságnak mint a lángoló

elmének: bizonyítja ez ország boldogulása, mely a gazdagabb s haladottabb Svéczia nélkül nem jutott volna osztályrészeül.

Ez t. i. a svéd fölfogás; míg a norvég szerint csak teher és boszuság nekik ez a szövetség. A francziáskodó s ezenfölül aulicus hajlamokban leledző svéd nem talál a puritán hegylakó, a merész hajós nép természetéhez. Amire a svéd szomszéd más kadenciát tud. Ki is figurázzák egymást, s innen is, tul is, állandó mulatságos alakot csináltak a »drága testvérből«. Európának jelen helyzete azonban, a közös veszély: megszüntette az erősebb torzsalkodást a jobb napok földerültéig; s amidőn megint áldott béke lesz a világon, bizonyára ujra kigyul köztük a háboru. Mintha Magyarország s Horváthország bizonyos politikusairól szólana az ének.

Norvégiában az arisztokrácia s nemesség intézménye el van törölve. Egy öreg becsületes báró vagy gróf bácsi él még ott közöttük valahol, akit nem bolygatnak a maga ősiségében. Hadd kapaszkodjék bele az istenadta a kidöntésre szánt családfába. A sarjak, mint szorgalmas polgárok, rég gyökeret vertek az egyedül nemesítő munka talajában.

De mit én bánom ezeket a családi villongásokat! Semmi kedvem a dolgok mélyére pillantanom, ahol rendesen nem szép a vidék. Engem a nyájas fölület vonz. Csak ahol a felszín nem csábit, ott szeretek vizsgálódni, s ilyenkor akárhányszor földöztem fel szépet. A siető utas hamarjában gyűjti bokrétaiba a vaspálya szélén nyíló virágokat, szerez hozzá a tengeren néhány szivárványos kagylót s ezzel - mert járt nyomokon halad s nem érez magában Columbust - be is érheti.

Christiania modern város. A sűrű tüzekben oda hamvadt czölöp- és deszka-házak helyébe kőpalotákat szereztek. Azt beszélnek, hogy régentén a könnyen pusztuló faházakban szivósabb erő lakott, míg a tartós épületekben könnyebb szellem fujdogál most. De ez csak amolyan poétás beszéd, mely rövja a multat s vivja a jövőt. Folyton gazdagodik ez a város emberben s vagyonban; s amidőn házaival, ipar-telepeivel mind magasbra kúszik a hegyek oldalába, a maga emelkedését is példázza vele. A szép Christiania-fjord szeretettel ringatja ölében a norvég főváros képét, a dús rakománnyal érkező és távozó hajókat, melyeknek füstszalagja repked s vászon szárnyai lebegnek folyton ez áldott vizek fölött.

Az ember, mikor kezében a piros utikönyvével, csavarog végig ernyesztő tétlenségben utcákon és tereken, megszegyenülve érzi magát a sürgő szorgalomban s irigykedve nézi az enyhítő munkát. Megáll az utca-sarkon s különösnek találja, hogy ennyi arcz között, amelyet lát, s annyi szó között, amelyet hall, egy sincs ismerős. Igaz, hogy egy-egy vonás, egy-egy hang emlékeztet; hanem ez csak arra szolgál, hogy idegen voltunk annál fájóbban nehezedjék szívünkre.

A Carl-Johann-gade hosszú során andalgok, melynek emelkedő végén a szélesre terjedő királyi palota fekszik keresztbe s olvasgatom a czimtáblákat. Koppenhágában a sok »sen«, Stockholmban a »quist« és »grén«, itt meg a »drup« szótagban végződő nevek vannak többségben. A kirakott áruk halmazai közt legnagyobb kedvem telik a pompás bundákban, a szép mívű norvég ötvös munkák eredeti rajzában s a fényképekben.

A lyoni gyárak selymes virágözöne óta nem fujta fel ugy szívemet a kívánság, mint a Larsen boltja a Kongens-gadéban. A finoman pettyezett királyi hermelintől a lombos farkú ordasig, az apró prairie-medvétől a roppant jegesig, a fürgé mókustól a királyi jávorig: mekkora változatossága egyazon szőr-motivumnak! S közben ájder-ludak lenge pihéjéből szótt - nem is szótt, hanem már inkább költött paplan, kaczer süveg és karmantyu, fóka-takaró, elefánt-csonttal veteksző rozmár-fog, kék róka, kormorán-szőnyeg, terebélyes dám agancsok - mit tudom én! Dél madarainak színpompájában nem tanusít művészibb erőt a természet, mint a milyennel a zordon észak állatvilágát ékesítette. Mekkora gazdagság a rajzban s a szőr minőségében! Sacher-masochi bundafantáziák kerengtek a finom szőrméktől fölmelegített elmém-

ben, s a nagy Rubens prémes hölgye merült föl előttem, mint hajdan a tritonok előtt a hullám-szülte Venus Anadyomene.

Legerősebb vágyra gyultam egy fehér medvének lágy crême-árnyalatban dagadó bundája előtt. Felém lehegő, piros maché-nyelvén csodákat regélt nekem arról a puha fekvésről, mely rajta esik; üveg szemével intett, s emelgette nagy fejét, hogy párnául kínálkozzék az én nagy fejem alá. Királyi drámákat s hőskölteményeket tudnék róla diktálni, tündér meséket az uszó jégpalotákról s az északi fény szivárványos villámkévéiről, vagy - mert az ilyeneknek nincs nálunk kelete - programbeszédet bármely irányzatban. Jeges medve hátán az ember a pártok fölött fekszik, olympusi semlegességben.

Az északi fok sejtett képeivel eltelve, nézem Andvord Rikárd fotografiáiban a valóra vált északi fokot. A művészetet nyavalygó fényképiró erős antipathiámmal dicsekedhetik. Az örök fénynek ez az orgona-taposója, ki Prometheusnak tartja magát, amiért szintén meglopja a napsugárt, sokféleképen szolgált már rá az érdemelt gúnyra. Andvord képei azonban már csaknem művészet. A »Norske Prospekter« fotografusa Lindahl Axel. Följegyzésre méltó ez a név, mely az 1242 lapból álló norvég tájkép-albumhoz van hozzáfűzve. Viharzó tengeren ringva, vagy a hátára csatolt apparátussal járhatatlan szikla-hegyeket járva, fűzte fel hazája főnséges pontjainak gyöngyszemeit, vitézséggel párosítván tudást és izlést. A buvárt csupán a haszon hajtja a vizek mélyeibe: Lindahlnak az ihlet adott szárnyat, midőn a Hardanger-, vagy a Ryukan-foss kábitó zuhatagai fölött vagy alatt fogta rá csövét Norvégiának legfőnségebb tájaira. (Sohasem hittem volna magamról, hogy lelkesedni tudjak egy fotografusért.)

Kedves mulatozás esik a Tostrup zománczos és filigran ékszerei előtt is. Ez a kiváló iparművész a régi norvég mintákat új életre serkenté, szigorú stilizálással nemesítve meg a hagyományos formákat. Csak is művészi okból fájlaltam, amiért nem vagyok én is amolyan tengerentuli petroleomilliósi, hogy én is kosár szám hozhattam volna az északi ötvösség elragadó csecsebecséiből - mert már többé nem mesés Indiákról, hanem józan Dakotából, s nem is a szent Ganges, de a világi Ohio mellől kerülnek most a kincses hercegek, az »oil prince«-ek.

VI.

- Közrend. - Oskarshall. - A szép özvegy asszony. - Petersen ur. - Norvég szépség. - Gimle. -

A Hansa boldog hajdanában a főtéren állt egy nagy hordó, melybe minden polgár önszabta adóját dobta bele. Hogy bőven hullott a fillér, mutatta a községek gyors emelkedése. Ma inkább a pénzügyminiszter urat dobják bele az üres hordóba, s akár mindjárt be is szögeznék, hogy onnan valahogy ki ne lopják.

A régi bizodalom őserdejének egy kései hajtása azonban itt is virul még - a tramwayn. A kocsiban egy vastag papiros tömb. Uti jegyek. A koczká mellett a pörsöly. Az utas letépi a szelvényt s árát a pörsölybe dobja. Az összes szolgál-személyzet az egy szál kocsis, aki hátra sem tekint. S az itteni közvasut zsiros osztalékot fizet. Mi meg otthon virtusnak tartjuk, ha a corsón vagy valamely sétahelyen »megtréfáljuk« a Buchwald kisasszonyt, a 2 és 3 kros székek sürgő-forgó pénztárosát.

Oly alacsony, hogy a gyermek is elérheti, közönkint a vékony üveggel borított vészjelző csillan fel, mely soha máskor nem kondul meg, mint a midőn valahol kigyul a tető, pincze, farakás, hajó stb. Csak valljuk meg: itthon hány pajkos kéz bolondította volna már el a mi vitéz tűzoltó ütegeinket! Hiszen alig mulik el éjszaka, hogy egy-egy ideges patikárus

legényt vagy haragos házmestert valami gézengúz ki ne csöngetne párnái közül, minden ok nélkül.

Ezek során érdekelték a közbátorsági állapotok is. Egy főbb rendőrtiszt beszédjéből megértettem, hogy büntett kevés; jobbra csak amolyan kihágás fordul elő. Hanem hát: ami nálunk kihágás - a mámoros fő s a káromló beszéd - ebben a »muckerig angesäuselt« országban rettentő büntett számába megy. A közönséges lopásról, mely néha az uton-állásig magasodik, a kikötőnek olasz, kurd és görög hajó-legényei gondoskodnak.

A gyakori tüzesetek okozzák, hogy Christianiának régi épülete nincs. A fából remekelt, gazdag faragású székes-egyháznak semmi nyoma. Csak a királyi nyaraló, Oskarshall mellett, egy nagy kert közepén róttak össze két parasztházat (hove stue) thelemarkeni mintára, s különös butorzata többet beszél az eredeti népéletéről s patriarkális szokásairól, mint a leg-hosszabb leírás. A hallingdali fatemplom szabatos másolata nem kevésbé vonzó. A norvég mesternek a hazája floráján s faunáján megterhesült képzelete erős hajtásokban nyilatkozik az oszlopok állat- és növény-diszeiben. Mintha e padokban azokat a bárdolatlan ős fiakat látnám, fejökben az ökörszarvu sisakkal, vállukon a bozontos medvebőrrel, amint hallgatva a téritőt, széles mellökben nehéz tusát viv az új tannak fényes fegyverzetű lovag-apostola a sötét és kegyetlen Votán ellen.

A képviselőház (storething) kivételével, Christiania újabb középületei a derűs görög vonalakat mutatják. Nem igen valók ez éghajlat alá, melynek sötét évszaka hónapokra terjed s könyörtelen hóviharokkal jár. De hát ilyen a sors, ha apró boszantásainak végrehajtására embereket választ: mert a hova meg napsugaras architektura illenék - a mi szeretett fővárosunknak emlékes diszre szánt egyik legnagyobb épülete: komor gothikában emelkedik már ki a felső Dunapartnak mélységes árkaiból.

A Domus Academica mögött egy hosszú pajtában őrzik a Vikkingek, a rettenthetetlen tengerjárók egyik hajóját, melyet nem is oly régen buvárok kotortak ki a Sandfjord mellett. Sok jelből a skandináv tudósok azt következtetik, hogy ezek a vakmerő hajósok már a IX. században ismerték Amerikát. Ezen az aránylag gyarló építményen usztak át az occeánon a vakmerő hajósok - s hogy még nem korcsosodott meg bennök a nagy ősök vére, bebizonyították azzal, hogy 1893-ban a chicagói világvásárra e naszádnak hú másával vitorláztak el Columbiába s szerencsésen partot is értek.

Azt mondtam: abban a pajtában »őrzik« ezt az ereklyét. Eleinte csak mutogatták. De amióta angol turisták rákaptak erre a becses emlékre, napról-napra kezdett fogyni. Mindegyik lady és gentleman peniczilussal egy darabkát lefaragott belőle. Ismeretes az a »hideg vér«, mellyel a szigetországnak otthon kiválóképen szeretetreméltó, kívül azonban annál tüskésebb lányai és fiai a szárazföldön viselkednek. Olaszország remek oltárképei elől a miséző papot is félretolják, híres kalifák sirjairól kifeszetegetik az arany mozaikot s rongyokra tépnék a Krisztus palástját is, ha volna. Ugyancsak a körmünkre néztek, nem-e hasogatunk le mi is néhány forgácsot abból a kormos alkotmányból. K-y barátom, jóllehet folyékonyan beszél angolul, tiszta kezekkel jött ki a bódéból.

Murray és Baedekerék apróra elsorolják a királyi palota, a muzeum s az egyetemnek művészi s tudományos gyűjteményeit. Annál kevesebbet írnak a t. cz. közönségnek ez érdemes uti marsáljai arról a szép gyászos hölgyről, aki Oskarshall tornyának szellős fokáról az alattunk elterülő fjordok szépségében, a nagy és apró hajók rengő játékában gyönyörködött, én meg ő benne. Mosolygó bánatából azt sejtem, hogy özvegységének mézes heteit élvezi. Aki ezt a gyászának sötét lombozatában viruló rózsát szintén látni akarja, úgy intézze dolgát, hogy 1886. június havának 12-ik napján, esti 6 órakor ott legyen e királyi nyaralónak kuszó virágokkal tele aggatott ívei alatt. Akkor bizonyosan találkozik vele.

Legrégibb s legsűrűbben hangzó dalaim egyike a műveltség és barbárság kriteriumáról szól. Mentül inkább keletnek: annál jobb a borbély, a kávé s a fürdő. Ami azt jelenti, hogy mentül inkább észak felé: annál hóhérbab a borbély, annál hígbab a kávé s annál rondább a fürdő. Mit szólna az én hazámfia, ha öblös kád helyett: rövid, keskeny, sekély fateknőbe kerülne, amelyből kiszökve, ismét keresné (mint Berlinben) azt a helyet, ahol a fürdőtől tisztára mosdózhatnak?

* * *

Aki élve rövid szabadságával, nyaranta egy sor várost és vidéket lemorzsol, mindenütt csak a dolgok felszínét látja. Ugy vágyik megtudni, mi élet folyik e rózsá-diszes ablakok mögött. Ugy megéhezi az intimus életet! Ó, mert neki is van otthona, ahol nyájas nő, zajos gyermek, jó rokon s hű barát fogja körül.

Igy bolyongva, nézve a sok ismeretlent s hallgatva, de meg nem értve az idegen zsongást: egyszerre vidáman intenek felém hazám színei s üdvözlő a nemzeti czimer az ő négy folyamával s hármass hegyével. Örvendő meglepetésemben még ki sem nyílt teljesen az arczom, egy szőke ifju már mellettem termett, hogy meghozza Petersen urnak, a mi főkonzulunk köszöntését, aki nagyon örülne, ha beljebb kerülnék. S néhány pillanattal később, mind a két kezét elélem nyújtva, fogad a mi monarchiánknak tiszteletre és szeretetre egyaránt méltó képviselője: egy vidám öreg ur, modorában a szivesség s előkelőség jóleső vegyületével, kínálva háza s házi népe barátságát s rendelkezésünkre adva szép hazájának festői vidékeit, szabatosan szerkesztett uti tervezettel, melynek pontos végrehajtásáról a Christianiától Drammenig, innen Kongsbergen, Bolkesjön s Tinoseten át föl a Ryukan-fossig, az előttünk repkedő táviratok erejétől mozgósított fogadósok, fuvarosok és vezetők gondoskodnak. E szolgálat értékét csak az tudja megbecsülni, aki a veres könyvtől oldalt eső, kevésbé taposott utakon akar hozzáférközni ez országnak szűzies, vadon bájaihoz. A »General-kunsel« a legnépszerűbb név egész Norvégiában, mely zárt ajtót s begombolkozott szívet nyit meg előttünk.

Mennyivel nyiltabb még a maga háza és szíve! Nagyuri fogatán mentünk a város közelében, egy virágzó magaslaton álló nyári lakába. Utközben láttunk néhány ismeretlen nevezetességet, jeles norvég hazafiak emlék-szobrát, a Vergeland Henrikét is, akinek érdemei között az ércbe vésett írás fölemlíti, hogy ez az a jeles polgár, aki első hozott zsidót az országba. S megmutatták nekünk azt a fényes palota-sort, melyet milliók árán építtetett a duggazdag Petersen ur a felrobbantott gránit sziklák helyére, hogy diszt szerezzen vele az ő szülő-városának. Jobbra s balra kies lakok gyöngysora terebélyes tölgyek zöld borulatában, melyekbe fehér vonalakat rajzol a karcsu ezüstös nyirfa, s megtarkáz az üvegháznak hosszú börtönéből rövid nyári boldogságra kihordott rózsá és geranium.

S utközben megmutatták nekünk a minden rózsánál s geraniumnál ékeesebb Irmgard kisasszonyt is, a legszebb norvég leányt. Ott ült az ernyős verandán. Kezében könyv, melyről dehogy nézett volna fel, a szíves kocsis akárhogy pattogtatta is az ostarát. Vörös hajának sűrű fonadékai minden aranyánál ragyogóbb rézkorona gyanánt tornyosultak fején. Talán rózsá volt maga is, akit az őrző háznak téli fogságából ültettek oda a könyöklőre. Tán elbűvölt virág, igazi mesebeli Coppélia? Ha megválthatnám, vagy legalább leoldhatnám arczáról az eltakaró fehér kezét, melyben a finoman szabott fő pihent. Csak az álla hajlását s szemöldöke szírványos ívét loptam ki ez arczból, melynek többi részlete félbeszakadt édes dalnak folytatásaképp zengett tovább az én sejtő lelkemben. Jogom van ily rajongással emlékezni meg erről az északi csodáról, aki messze Magyarhonból azért indultam ki, hogy meglássam az éghajlatnak másik csodáját: dona Solt, az éjféli napot, mely Irmgard kisasszonyban előre veti az ő igézetes tündöklését.

Néhány pillanattal később e cherub-nyomon csakugyan elértük magát az eget - már hogy Petersen Péter urnak »Gimle« nyári lakát, amely név mennyországot jelent. Üdvözlésünkre hosszú póznán lengett a magyar zászló, mely a norvég színekkel ölelkezve, diadalmasan lobogott a fák sudarai fölött. A gazdag ebéd desszertjének egyik ritkasága a magyar tókeről fogantatott norvég szőlőfürt volt, melynek szemeivel halálra lehetett volna sebezni a czethalat is. De még az ide szállított honi fürtök sem támasztanak jobb véleményt a mi szőlőnk zamatjáról. Kár, hogy legalább vörös és fehér borainknak nem jutott, helyre ütni ezt a csorbát; mert az utolsó királykoronázás óta nem ittak errefelé magyar bort, kivéve a fejedelmi tokajit. Egyéb borainkat szerfölött megdrágítja a hosszú szárazföldi ut, míg előtte való nap láttam éppen, amint egy francia vitorlásnak a hasából sok százával emelte ki a daru a bordeauxi hordókat. Petersen ur azonban, »jó magyar hazafi léte«, egrivel köszöntött ránk. De amitől különösen fölmelegedtem, az: hogy esett mégis pillantásom egy családi körbe. Ott övezi az érdemes férfiut az ő méltóságos megjelenésű hitvese, erős fiai, vidám lányai s csacska unokái.

Fűszeres szivarnak bodrait eregetve s hörpintve az illatos kávét, lombok sűrűjében bujkáló derüs házak födelén át, kíséri szemem a kék fjordok vizein szerte villanó yachtok s mélyen szántó természetes gőzösök szüntelen mozgását, mely a gyarapító munkát jelenti: azt, amely megépíté Gimlét is, ezt a mennyországot a földön.

VII.

- Nyelvbajok. - Sundervolden. - A Glommen völgye. - Hamár. - Trondhjem. -

Utban hamar szövődik meg a barátság. A rokonérzés volapükjének egyetemes nyelvén rögtön megered a szíves eszmeváltás, mihelyt egymásra ismertünk a műveltség kőműves jeléről. Az ember ilyenkor emlékezetének legsötétebb zugából kaparja ki, ami kevés angol vagy francia tudománya van. Egy szóba tiz értelmet oltunk, s egy fogalomra tiz elnevezést használunk, a nélkül persze, hogy eltalálnánk az igazit. Utitársam könnyebb végét fogta a dolognak, midőn a bennszülött néppel érintkezett. Mélyen meg volt győződve felőle, hogy mentől rosszabb néemetséggel beszél velük, annál könnyebben érteti meg magát. Merész átültetésekkel fíusított meg nőnemű szókat, csavarta ki a casusok nyakát, az időkben hátradobva a jövőt, a régmultat a jelenbe vonva, s hihetetlen szemfényvesztést követvén el a három személlyel.

Egy magyar asszonyka, akit az ura szintén föl vitt a magas Északra, kedvesen tréfálta meg az öreg norvégust, aki büszke-vidáman csinálta szép hazájának, a »gamle Norje« honneurjeit. A férje háta mögé rejtve a piros könyvet, melynek függeléke a legszükségesebb szókat és kérdéseket foglalja magában, szemével egymás után lopkodta ki a mondatokat, ámulatba ejtve a jóhiszemű öreget: ez az idegen hölgy mily rövid időn tanulta meg s mily szabatosan ejti az ő nyelvöket! Felelt is rá boldogan - midőn egyszer végre ő is kérdésre hajlitotta a beszédet s ekkor közös derűtségre kisült az én földikém turpissága.

Hogy első izben jártam erre, egy hazai nagy zseni szegődött mellém, aki másfél évig készült erre az utjára. Megtanulta mind a három skandináv nyelvet, mert: si fueris Romae stb. A mi kötelességünk alkalmazkodni nyelvben és szokásban. »Bizony, ez jó lesz!« mondtam örvendő; mert tapasztaltam, hogy a nagyobb városokon kívül az u. n. európai nyelvek ismerete édes-kevés haszonnal jár. Egész nap »kyds«-ön (két kerekű laptikában) kocsiztunk s fáradtan, éhesen értük el a sundvoldeni hegyi tanyát. Mind aludtak már ott, csak a tágas konyha terjedelmes tűzhelye mellett, görcsös tölgyhasábok üszkének sötétpirosan derengő fényében, bóbiskolt egy anyámasszony, aki társamnak dörgő dán-svéd-norvég »hé hollá!« riadójára fölrettenve, motyogott valamit, amit meg nem értek, ha magyarul motyogja is. »Hé hollá!« harsogá egymásután a nyelvtudós, ledarálva az anyóka előtt egy halom norvég mondatot,

melyekben azt fejezte ki, hogy főzzön, süssön; gyujtsa az ebédlőben világot és aztán vessen ágyat. Az öreg némbor csak huzogatta a vállát. »Ike ferston!« - nem értem, mondá sajnálkozó nyájassággal. A nyelvtudós azt vélvén, hogy nagyot hall a néni, tüdejének egész erejével ordította a fülébe a mi kívánságainkat. A zajra megjelent a többi cseléd, s közre fogva Mezzofantit, mind rázogatta a fejét. »Hiszen ezek nem tudnak norvégusul!« fakadt ki elkeseredve az én Zsiga barátom.

»Az meglehet«, mondtam, »de a mi sürgetős ügyünk nem bírja a halogatást«. És elejébe állva az öreg asszonynak, rágyujtottam a kodácsolásra (ami azt jelentette, hogy »tojás«), folytattam a sipogáson (»csirke«) s helyes borjuböggéssel fejeztem be a három strofából álló zoológikus dalt. S szakácsné és szolgáló engem - aki nem tudtam norvégusul - tökéletesen megértett, mert nem sokára ott párolgott előttünk a rántotta, ott piroslott a sódar (pedig röfögni el is felejtettem) s hatalmasan bevacsoráztunk. Amire a nagy nyelvész, aki egy füstölt norvég nyelvet sem birt megtanulni, mint hajdan Robinson Crusoe a mihaszna színarany kölönczöt, mérges vigszággal vágta földhöz az ő dán-svéd-norvég vocabulariumát és állati hangokon nyilatkozó fölényemet elismerte.

Mindig annak a szép arcznak és tájnak van igaza, melyet utóljára láttunk; s így nem tudom, nem-e »Norvégia belső tengere«, a Mjösen tava a legszebb, amelynek czizelált fodrain ittasodva mulatott szemem. A tulsó parton nagy erdők sűrűjébe mélyed a vonat, rám boruló homályával a kedves otthoni estének illúzióját szerezve meg számomra, akit az állhatatos napvilág, mely itt már az éjszakába szűrődik bele, nyugtalanítani kezd. Az összehajló sudarak nyílásain átvillanó kékből apró csillagokat faragok magamnak, s szinte hinni kezdek már éjszovár ábrándozásaimban - midőn a kérélyhetetlen gyorsaság ismét a verőfénybe sodor, az alattunk viruló Glommen völgyének meredek párkányára. E völgyből pirosnak fel hozzám a dúsgazdag norvég parasztok házai. A gudebrandsdali deszka-, szálfá- és tökevásárokon a 100.000 koronás kötés nem ritkaság. Igazi veszteségnek tekintem, hogy ebben a vásári életben nem volt részem. Itt még ősi valójában nyilatkozik a norvég erkölcs; és az ifjak s lányok között is itt esik meg az a másik kötés, melyben a hozomány 100.000 koronáját tulragyogja a menyasszonynak egy koronája s a melyről nem lehet bizonyosan tudni: belőle árad-e a sugárzás a hajadonra, vagy pedig az aranyos hajától nyeri-e meleg fényét az ötvös műve?

A folyóvá keskenyedett Mjösen híg ezüstre vált hálónak tündöklő horgaiba foglalja a számtalan szigetkét. Az ég s a magasan evező felhők árnyaló játékában biborrá olvad az ezüst, a bibor meg, amint rengeti a hullám, az opál szivárványos színeit lövelli. Az alatt vöröslő tanyák ablakaiban repked a hófehér függöny, boldogan hajlong a virág s mögüle még boldogabb fiatal édes anyák, karjukon egy-egy norvégus babával, s fehér arczu, szőke lányok mosolyognak fel a partra, melynek vas nyomán egy messzünnen jött idegent ragad az a rikoltó vasgép mind magasabbra, a fényes éjszaka felé. »Behagelig rise!« - szerencsés utat! hangzik fel. »Isten áldjon, te fiatal anya s szőke leány!«

* * *

Délutáni 11 az óra.

Ha a nap nem nyugszik le s csak úgy dől oda: én is csak nyujtózom s elgondolom magamban, milyen különös módon köszöntene egymást a magyar ember, ha itt vetette volna meg a lábát. »Adjon isten nyugodalmas jó napot!« »Kedves egészségére kívánom a nappali virrasztást!« Aztán ki elmenne éjszamba favágni az erdőre, ki meg - talán bizony édes magam ülnék le, szerkeszteni egy humorisztikus éjtárt.

Jobbra-balra kivágott fák tönkjei. Ha az okszerű erdei gazdaság úgy rendeli is: de bennem mindannyiszor fölsír a lélek, ha legyilkolt törzset látok. Mint az emberi temetőben: ebben a sirkertben is a sok fejfa, mely korhadó testének avarával ad életet a repkénynek, iszalagnak s a

hegesztő mohának. A kakukfű bánatos illatába, mely a viruló pusztulásból felém csap, az éró számócza fűszeres szaga vegyül, melynek apró szemei, mint a tűzpontok szikráznak a tövek árnyán - vagy mint az a nem kevésbé piros és illatozó eperszem az én égő szivarom végében.

A Turnolsfjord öblében mosolyog a kedves Hamar. Honvágyp lepett meg utána, hogy elhagytam. Ismerem az olasz, a svájci, a salzburgi és bajor tavak bájait. De ezek csupán kaczer vendégshivók, míg a fjordok atyafiságos vendégmarasztók. Azok szerelmet adnak, ezek hűségét. Olyan lakhatnékom volt itt! Egy sejtelmesen megkivánt idegenség bizalmas otthonul kinálkzik az enyhe kékes derűben fürdő Hamar tölgyei és fenyvei alatt, hogy édes andalgással járnám vizének pástos partját s ringatóznám magának e fjordnak tükörző síkján, egy tiszta csolnakon, melynek vitorláját szelid fuvallat domboritja, s hogy visszatérve a szellős, virágos lakba, lelnék fehér ágyat, ahol álmomban nem izgat a meleg s nem üldöz a légy.

Már csak integetve beszélünk egymással. Merő civilizált emberek vagyunk a vonaton s nem értjük egymást. Az én Pál barátom, meggyőződve felőle, hogy az ő Baedekerének mindenütt igaza van, becsapja a könyvét s kellemes változatul négyféle uti kalauzt terítvén maga elé, örvendő kézmozsolással adja tudtomra, hogy budapesti idő szerint 7 óra 24 perc, christianiai számítás szerint 9 óra 50 perc - mindössze pedig rövidke félóra alatt begurulunk a végállomásra, a régi Trondhjembe, a norvég királyok ősi székes városába.

VIII.

- Meseország. - Trondhjem. - Hajón. -

A Bernadotték loyális uralkodásának örvendő kétegy országban sok lehet a szegény ember, de koldus nincs. Ha ki dologra képtelen, nagyon tisztességesen ellátják a bő alapítványok; ha munkabíró, keresetéről gondoskodnak. Sem állam, sem község nem türi a pauperismust. Még a dúsgazdag Angliában sincs úgy kifejlődve és szabályozva a közjótékonyosság, mint itt. Valóságra vált Utopia. S ura lett a kormány a társadalom egy másik mérgének is: ki nem irhatta, de megzabolázta az alkoholizmust. Egész tartományokra nézve tilalmassá tette a pálinkának úgy égetését mint fogyasztását. A svéd Småland, még huszonöt évvel ezelőtt rabja e mételtynek, a kemény tilalom óta csodálatosan virágzik. Csak amolyan »tejes csárdákban« hűthette szomját a népesség; s nem is a tejből erjesztett »kumisz« volt az itala, hanem valóságos jámbor édes, vagy savós aludt tej. Csak a Götha-csatorna gőzöseiről ha vihettek egy-egy üveg sört vagy hörpenetnyi fenyővizet. A hajó parancsnoka nézte a dugdosást, de meg nem látta. Mert végre: a kapitányokban is csak dobog emberi szív.

Norvégiában teljesen keresztül vitték a restrictiót, a pálinka-főzés megszorítását; elárusítani pedig csak a hét bizonyos napján szabad s ekkor is több hektoliteres hordószámra. Aki hitelben méri, magára vessen, ha kárát vallja - mert, mint régebben a börzei adósság: a pálinkáért vállalt tartozás *nem kötelező*. Sem akcziz, sem trafik, sem lutri! Miből él meg ez az ország?

Hanem hát - talált kibuvó ajtócskát az ördög. Az ő pokoli tűzvizét kerülőn s méregdrágán mégis meg lehet szerezni a - patikában, ahol mint »szemviz« folytat tisztos existenciát. A szemfájós vevő természetesen »belsőkép« alkalmazza.

Trondhjem is deszka-város még, de már sűrűen emelkednek a kő-házai. Az ember szinte remegve szívja a maga upmanját ezeken a kopogó utcákon: hátha egy bolond szikra megfogózik valamely földél korhadat léceiben?

Jóllehet folytonos gyarapodásban van Trondhjem s az északi kereskedelemnek már-már gócpontjává lett, s bár a mozgalmas évszak tetőpontján értem: szinte kábitó csend üli. Amikor a norvég királyokat koronázzák benne, vigabb életre pezsdülhet ez a nyugodalmas város; de nyilván télen is, midőn egymaga van s a turisztaság nem követeli az első szerepet.

A királyi palota a legnagyobb s legdisztelenebb fa-alkotmány, melyről a piros könyv megemlékezik. Tartanak-e benne udvari bálokat, nem tudom; nem is tanácsolnám. S abból, hogy még eddig meg nem dült, azt is lehet következtetni, hogy sohasem harsogtak benne hazafias magyar pohár-köszöntések.

Merész arányaival s szilárd anyagával annál hatalmasabb a székes-egyház, melynek egyik hajóját most róják össze a stoksundi kékes szürke márvány kockáiból. A korai angol gothika motívumainak fényébe román reminiscenciák vegyülnek. A gazdagon hullámzó képzelet megtermékenyíti benne a classicismust; szabatosság s játsziság, a fönség s báj, le egész a faragott dajka-meséig, melyekkel a rosszalkodó, nyügös, nyafka kölyköket szeretik elnémitani - pojáczás majmok, vigyorgó krokodilusok, ludtalpu kecskék s egyéb elmésségei a naivul fenyegetődző régi kőfaragó művészetnek: mind ezekben csodálatos ölelkezése a zordnak és ünnepiesnek a furával és derülttel, teljes összefoglalásában pedig bámulni való remek. Egy nagy művészi elmének a megnyilatkozása az - és építő mesterének senki sem tudja a nevét, mint maradt ismeretlen az a hindu művész is, kinek agyában megfogamzott a benáreszi Buddha-templom dicső alkotása. Többször pusztult el tüzesetek s háborúk alatt ez a székes-egyház. Befejezését s a vele járó javítási munkát egy kitűnő epigon - már ennek a nevét minden uti könyv hirdeti - Christie ur vezeti.

Benn a főoltár előtt szent cselekedet folyt az üdvezítő nagy ülő szobrának áldó kezei alatt. Őt norvégus babát avattak be éppen az anyaszentegyház malasztjába, még pedig melegített vízzel, nehogy megártson a gyengéd koponyának a hirtelen hideg. Az egyik apróságon álmában hajtották végre a keresztséget, ott az édes emlőn. Nagyon meg lehetett lepetve, midőn fölébredvén, egy nagy csókkal adta neki tudtára a boldog mama, hogy belőle kis pogányból a Jézuska pajtása lett. Néhány kis keresztyén-jelölt azonban sirásra fakadt; de ezen a fönséges helyen zsolozsmává tisztult a panaszos vinnyogás és a békételen karocskák szárnyak gyanánt csapongtak. Nekem legalább úgy tetszett.

A templom sirkertnek a közepén áll. Mig a nyárban tart, a vesztesek és gyászolók minden szombaton friss virágot szórnak a halmokra. A sir előtt padocska. Azon ülnek a szülék, az özvegyek és árvák, beszélgetve a drága halott kedvességéről.

S mennyi gyermek van eltemetve itt is! A legtöbbje csak hónapokat ért. »8 mdr (monader) gml (gamle)« - azaz: 8 hónapnyi idős. Ez a felírás számos fejfácskán, sírkövecskén fordul elő; mert a tiszta tengeri és hegyi levegőn át is ideszáll a fekete asszony, a csecsemők gyilkosa, a difteritisz. Emitt egy »Signe«, amott egy »Hagbarth«, külön egymástól, szerény hantok alatt - mig nálunk az Andrássy-út fényes kő kriptájában egymás mellett alusszák az örök álmot »Fred vaere med eeder!« Béke veletek!

Fogadónkban érdeklődve lapozgattam a vendégkönyvet. Mennyi földi! Itt jártak előttem Hunfalvy Pál és családja, br. Lipthay Béla, a nemrég elhalt művelt aggastyán, a fiatalos lelkű Holländer Leo; a keserű »Hunyady János«-nak Árpád fia; s egyéb budapestiek, erdélyiek, aradiak, szegediek, s dr. Halász Ignác is, a derék magyar nyelvbuvár, Stuhlweissenburgból. Bár csupán névben vannak előttem, mégis bizonyos megnyugvást szereznek. Nem érzem egyedül magamat e távol idegenben. Hát még, mikor a másik szobából egyszerre csak felénk dörög ez a magyar-német beszéd, hogy: »hát vó szán tenn májne lanczlájt?« És megáll az ajtóban egy nagyba szabott bácsi és mennyköves parolával csapkodva tenyerünket, rögtön kamarási oltalmába fogadott bennünket. »Nem kő fínyi! Akik magyarok lesznek az északfoki expediciójába, azokkal én számolok be az én fősiséges gazdámnak, ha e tanánának vesznyi!«

Lieb Vaterland, magst ruhig sein. Már nekünk a hajunk szála sem görbül meg; vagy ha meg: kifogat bennünket a czethal gyomrából is. Jól esik az ilyen tudat néhány száz mértföldnyire az édes hazától.

Ebéd alatt a kamarás bácsi ülte az asztalfőt, szárazon és vizen egyaránt. Előtte szelencze (magyarul: pikszis), melynek tartalmával elüljáróba tele szórt minden ételt, akárminek főzték erre a világra. Szegedi paprika volt. Nem engedett, míg a convivusok bele nem kóstoltak a »vörös puszkaporba«. S mikor megtüszkölte tőle azok az »édesszáju nímetek« - mert az igaz magyar-nak nímet az ánglius is - a honfias elégtétel öblös kaczagásával rezegette meg a tányérokat és poharakat. Oltalmába fogta fröken Paülinát, a felszolgáló csinos szöszkét is, aki a váratlan tisztelettől el is ejtette a halas tálat. »Ej, a vadócz«, recsegé át hozzánk; »nem áll a kötélnek!«

Az olvasóban hirlapok. Aki megszokta a mindennapi ujság-kenyerét, mohón esik neki az ócska számoknak is. Nini, még egy kedves ismerős! A »Ny Illustrerad Tidende«, a norvég képes hetilap, czim-oldalán Blaháné - »Fru Blaha« - a »Favart« szerepében. Mennyivel kedvesebb lett volna Finum Rózsának, vagy Buzi Zsófinak lerajzolva! A magyarázó norvég szöveg lelkesen földicséri a kitünő asszonyt, amivel végre be is érhetjük, mert hogy nekünk mit jelent ő, azt csak magyarul lehetett volna kiírni: A »Nordstjernen« is hirt közöl a hazából. Utközben hallottunk már valamit a Janszky-patvarról. Most nyilván újabb részleteket kapunk. Hát az volt benne a legfontosabb ungersk ujság, hogy Kolozsvárt a »Lukréczia« operát czímszerrep nélkül adták elő. Ha ez is érdekes: tudtam volna nekik olyanabbat - a mikor p. o. Abonyban a »Prófétát« zene nélkül játszották, Csuzy ur egymaga volt benne a »nép és fegyveresek«, és Leydeni Jánost csak nagy nehezen lehetett a leydeni flaskó - mondok a savanyú-vizes bor mellől az (üres) hordókra épített szinpadra hurczolni; - vagy hogy Szarvason a »Hamelni patkányfogó« címezetű néma-játékban a főalakot egy szelid drótos tót személyesítette.

Vannak itt élczlapok is. Formátumra aprók, rajzra silányak. Megnyugtatósomra szolgált, hogy a skandináv humornak is egyik állandó alakja a rendőr. Ennek és az anyósnak mindenütt kijut. Pedig van ám kedves anyós is. Én vagyok a megmondhatója.

A Nid folyócska partján van egy harapásnyi promenádcska, ennek a közepe táján egy szűk zene-ketrecz, amelyből az egyik művész kifelé tartotta a nagy bumberdót, mert belől nem fért. Katonák fujták. Reményilem, jobban tartják a regulát a szolgálatban, mint a muzsikában. Ami a program szerkesztését illeti, az ő vezetőjük is tul emelkedik a nevek és címek helyesírásán. Igazi kappelmeisteri taljásággal jelenti pl. az egyik szám, hogy az a »Gyuramende fra Marcadanto«. Hölgyek és urak, főleg a fiatalja, mégis gyönyörködve hallgatták. Az ifjak csak úgy édeskednek itt a szép nemmel, mint bárhol egyebütt ezen a nagy szerelmes földtekén, s virágzik a flirt, s a maradhatatlankodó legényt itt is legyezőütéssel jutalmazták. Sok a vöröshaju lány; arczuk tiszta s gyöngéd, mint a fehér rózsa szirma, s a furatlan fülczimpában nem disztelenkedik az arany dísz, ami nekem - aki erős aversióval viseltetem e barbárság ellen - különösen jól esik. E szélesség alatt nyoma sincs annak a másiknak sem - a tournurnek. Itt eltűnik a tunique. A kamarás bácsi hódítva hordozta körül győzedelmes tekintetét, s egy-egy finom vonásu fröken mosolygott is a magyar vitézre - vagy vitézen.

Bár azt tartja egy régi dal refrainje, hogy »kedves mulatozás esik Trondhjem városában« (Det er sad favert i Trondhjem at hvile) - csak elhagyni készültünk s mentünk is le a kikötőbe, ahol minden nemzetek lobogó virágjában tündökölvé, ontotta hívó füstjét az »Olaf Kyrre« s zengte felénk üdvözlét a gőzkürt. A kőpartot ellepte a népség, nagy része a távolabb molo párkányára kapaszkodott fel, s adott és vett »hurra!« dörgések, kendőrázogatás és a földélzet mozsarainak bömbölése közben, derengő éjfelen, nagy ívben kanyarodva keletről a Lofoten-szigetek felé, kies nyaralók barátságos lakóival váltva istenhozzádot, köszöntünk el az édes anyaföldtől.

* * *

Az örökös egyformaságában csodásan változatos tengeren úszom ismét. Nem tudok eltelni dicsőségével. Habtorlatain mint a felhőkön andalodik el képzeletem; bekalandozom ezt a végtelen síkot, építve magamnak tündérvárat, gyűjtve száguldó hadat, terelve juhnyájas mezőt s vágyva amott azt a csendes tanyát. Folyton lélekző vizeinek harsogásában szimfóniákat hallok s lelkesítő szózatokat: prófétákat, vezéreket, költőket s ezek összegét, magát a teremtető istent. Miért is bolygat meg ilyenkor a vízi pinczér, a steward, hogy mennek le ebédvacsorálni a nagy terembe?

A kamarás bácsi már le is telepedett a legöblösebb ülésbe s porozta be pirosra az omlós lazacznak narancs-sárga húsát egy kis paprikafelhővel, kínálgatva azt jobbra-balra az ijedező szomszédságnak, hogy ez a növény nem csupán smakkos fűszer, de jó prezervativa is a tengeri nyovólárul.

Együtt volt a társaság apraja, nagyja: gyermek és asszony, urak és papok; egy előkelő reverend s egy holsteini dán-német predikátor: terpedt, követelő és zajos. A lányság egy bokrétában, szemben velük néhány vállalkozó fiatal franczia, asztali imádság helyett víg dudolással olvasva rá a rengő hajóra a régi chansont: »Eh vogue la galère!« A szögletes britek - des anglais angouleurs, élcelődött M. Tournedos - gubanczba verődve falatoztak ivásközben, míg M. de St. Hilaire - vidámságával igazán rászolgált a nevére - angol-svéd szójátékkal így kérte a vizet: »I want want!« Szomszédom, egy szelid hindu herczeg, afféle Dzsalma Szing maharadszah, merengő bársony szemeivel némán révedezett körül. Szakasztott mása a Rácz Pali bandájában rángatja a bőgőt. Így lesz az egyikből nagymogul, a másikkól meg nagybőgős. Napkelet sugarában fürdő pálmás hazájából jött el ide, a zuzmóban álmadozó fenyőnek örökhideg honába. Selymes szakállából pirosan mosolygott ki néha a szája, ha a fürtös amerikai fiúcska kezéből az aggódó anya kicsavarta a mézes csészét, melyből a kis torkos már harmadízben szedett. »Ájer gnóden« - szólt át dörgő szivességgel a mamához a patkó másik végéről a magyar bácsi - »mít paprika virid nikt sáden!« És meglóbálta a szegedi pikszist. »Merci, il n'en use pas« - nem él vele - nevetett vissza a fiatal asszony.

A szabad buffet egyik hires darabja, a fekete rén-sódar, annyira »fácánykodott«, hogy azon még a szegedi paprika sem tudott volna segíteni. Nagy kérelmünkre ki is vitték. »Én meg ezt a becsületes greifswaldei professzort vettem már gyanúba!« kaczagá a bácsi.

Gyorsan fel a szabadba!

A fjordban barázdás a víz, mint a jól szántott pusztá. Mélyen oldalt hajolva a szél nyomása alatt, nesztelen siklanak el mellettünk a vitorlás hajók. A kormányos kivételével boldog tétlenségben heverésznek rajta a legények, s ha kedvez nekik az idő, kilencz hétig egy folytában feketnek hasmánt vagy hanyatt, míg elérík Alicantét, a hová szárított gadóczot visznek százezzeivel, mely, mint nálunk a dohány, parthosszant zsinórokon szárad sűrű és hosszú sorokban, ívás-szagot vegyítve a sós levegőbe.

Egy csapat fekete madár rebben föl előttünk, s geggenve egy árva szikla felé száll. Ájderludak, melyeknek fuvalatos pihéjén szép király-asszonyok fejének illik pihenni, senki más fejének. Csupán a tehetetlen fiókák lágy keble szolgáltatja a pihét. S míg az anya-madár oda jár, bután elguggolnak a szikla-fészekben. Megmarczangolt, csupasz mellők mutatja, hogy a parti asszonyok már egyszer megszüretelték.

IX.

- Élet a hajón. - Torghätta. - Budö. - Csodasziklák. - Rege és regény. -

Igazán véve: a föld nem egyéb, mint szigetekkel tarkázott vizgömb. A száraz csak arra való, hogy a szükséges hajófa megteremjen rajta. Mi is az a ház, amely omlásig ott marad veszteg valamely utcán vagy téren? - míg a hajó körüljárja a világot s roncsának legutolsó gerendáján is lehet még utazni.

Ó utazni! Hát még az olyan szép hajón, mint az »Olaf Kyrre«, ez a tengeri nyaraló, melynek szellős verandáján ülnek a gondtalan emberek: nézelődve, csacsogva, egyik-másik álmodozva; ki szivarral a szájában, versenyt füstölgetve a nagy kürtővel, ki meg pohárral kezében, szürcsölgetve a groggot, mely mint a híg borostyánkő ragyog, s illatozik mint a szegfű.

Alig hogy örökké tartó tiznapos rokonság fűzi egymáshoz az idegent, máris ki van választva, akit mindenki kényeztet: mert hát szép nő és fiatal. S ugyan-akkor ki van már szemelve az áldozat is, mert sem nem szép, sem nem fiatal. Mikor a szív kiadta magából a lelkesedést, a gúny az ő kegyetlen fulánkján át szivja tele magát a más vérével. Az a jó kisasszony, a szegény öreg miss Maud! Mily őszintén hajtogatta fejét a legörültebb hóbortra, s halántékain azok a fehér, merev, apró fürtöcskék mily boldog-bizalmasan rezegtek minden hihetetlenségre! Két pajkos fiu a földélt messzelátójába egy darabka madzagot csempészett bele, s az objektív üvegén karikába hajtották; aztán odahitták a miszt, nézne bele a csöbe, mert azon át most kényelmesen megláthatja a poláris kört. A kisasszonyt az ő sikongó extazisából a rákövetkező nagy nevetés néhány percze kijózanította; de alig egy negyed órával utána, hálás megilletődéssel állt meg a szakács ketrecze előtt, melyben egy kakas lakott. Ez a kakas, az öreg reverend fölvilágosítása szerint, arra szolgált, hogy a kukorékolásából megtudhassuk: voltaképp mikor van vége az éjjélnek, melyet világossága miatt föl nem lehet ismerni. Még a reverend, az a szelid, finom agastyán is!

A hajó orrának legsarkában, hátamat megvetve az egyik vitorla-rúd sodrony-kötélén, valamennyi közt én fogom első elérni a világ végét, hogy a lábam onnan lelógassam én is. Az ábrándozásra ez a legalkalmasabb hely. A végtelen sivárság fönsége háborítatlanul illeti meg a lelket. Nem is való piros-bársony pamlogon utazni errefelé. A magánynak varázsa szétfoszlik a víg társaságban, mely elég barbár, szemben ezzel a csodás képpel könyvet olvasni s tán még tapsolni is a bús sziklatömeg tarjagos vállain túl bibor tűzben föl villanó jeges csúcsnak, s hívni a szerzőjét: »bravo, uristen!« Az egyedüliség magasztos bánata teljesen nem érinti a keblet ennek a nagy kényelemnek az ölén. Jobban megérezném tisztító erejét, ha én is abban a messze, néma hajócskában ülnék, mely most vész el a fenyegető szirtfal nehéz árnyékában. Ahova nézek: meg annyi vízből kimeredő, vagy tán inkább tengerbe vissza süllyedő Tátra.

A vizen átrózsálík egy-egy habarcz-virág, mely gyors hajónk sodrától a vas bordához verődve, fakós szürke kocsonya gyanánt rezeg; mert csupán a habok művészi sugártörése oszt színeket ez undok turhába s hullámozó játéka mozgásra serkenti s idomitja virággá. Egyébkint állat mint mi, melyet szintén a szerelem s éhség ösztöne hajt az élet küzdelmes tengerében.

Másod napja, hogy járom ezeket a vizeket, s csak most jut eszembe, hogy nini... hiszen én eddig nem is aludtam még! Mintha a szünhetetlen napvilág a maga éberségét ojtotta volna belém: én sem nyugszom le, a derengő éjjelen én is csak derengve szunditok egy keveset. Bár nem tartom számon, mint Pál barátom, a kalauz minden csillagos pontját: mégsem szeretném elmulasztani, ami szokatlan és csodás élelem akar kerülni. A folytonos virrasztás, ez az állhatatos fény izgat s nem enged pihennem.

Még errefelé zöldel a fjordokba hanyatló völgy, s midőn a Torghättának meséktől borongó mély hasadékához kapaszkodtunk fel, vonzott le magához a gyepe. Olyan alhatnékom lett.

Beszélik, hogy a természetnek tavaszra fordulása egy éjnek a műve itt. Csak a gyorsan szőtt uti barátság hasonlatos hozzá. A fagyos idegenség egy-huszonnégy óra alatt virul ki bizalmas szeretetté. A gyalog fenyő avarából téptem is ki néhány szál csöndes erikát, hogy haza küldjem.

Az ásitózó rengeteg nyílás a szerte kalandozó szemet mégis határok közé szorítja. A nagy műnek részletét látja csupán, de ez is bevégzett alkotás. A mese szerint Haestmand, az északi lovas, az ő hugának elrablóját idáig üldözte s nyilával átlőtte a hegyet. Így származott a tátongó alagut. »Mekkora lába lehetett a szentem lányasszonynak!« tünődött a kamarás bácsi, aki megütközve ez óriási arányokon, de mert ki is melegegett, útközben leült, s megszikkasztva homlokát, kijelenté, hogy tovább egy tapodtat se! - cifra magyar szófüzésekkel költögetvén e szirtfalak echóját. A »riadó lány« bizonyára még jobban megriad, ha érti az ébresztő szót; mert bár sokszor fordul elő benne az isten és minden szentje, még sem illett volna be imádságnak. »Hogy lehet mán az ilyen lukért ekkora hegyet mászni? Hász meg-látnyi aztat alúrul is!« - »Majd visszafizetjük a németnek - biztatám - ha egyszer Magyarországba is elbolondítjuk s ott megnézzük vele a thordai hasadékot.«

* * *

Nem pusztá még a táj. A sikosra surolt sziklán vöröslik egy-egy faház, a honnan szőke gyermek-csapat lebegtetni felénk a naivul felkapott hosszú ingecskét. Nők a fejükről lerántott babos kendőt, emberek a kalapot forgatják üdvözlésként. Hol jobbra, hol balra: fel-feltűnik a tengeri pojácza, a delfin, lomha bukfenczeivel szerezve mulatságot a t. cz. turistának. Nagyobb körökben az ugró bálna szökken fel s hanyatt vágódva, egy darabon velünk uszik. Soha még a kéjes szabadfürdésnek ezt a képét nem láttam. Hol elmaradt mögöttünk s felkapatta magát egy hullámhegytől, hol elibénk vágott s a saját tengelye körül megforgott, mint valami roppant orsó; aztán feltűzve az orrát, megállt farkával lefelé s felnézett hozzánk, mintha csak azt akarta volna mondani: »hát ilyet tudtok-e?«

Megindulva a példán, egyszerre csak tánczó kedve szottyan a hölgységnek is, amire az udvarias kapitány fölidézi a hajó orchestrumát, az egyik fűtőt, aki félőles harmonikáját tüled-hozzád hajtogatva, legcsodálatosabb nyekkenésekre bírta rá ezt a szárazföldi szörnyeteget. De mert polkatakusban döfölte a zengő fűjtatót, az urak hamarosan körülnyalábolták az asszonyokat s megeredt a vízi bál, melyben egy bécsi nő volt a királyné s prince-consortja egy magyar fiú. Az amerikaiak ugrálásaiban volt valami, ami emlékeztet hazájok őslakói, az indiánok harci ugrándozásaira; főképen, midőn megsegítve a hajó ringásától, az egyik úr az ő nagy hevedelmében rókatánczot kezdett. Ott voltak: - vagy úgy! Nem a monyásza Anna-bálról szól az ének.

A mélyen függő nappal szembe egy hirtelenszőke emberke ül le, tarsolyából kiszedi piktori szerszámain s néhány gyors ecsetvonással görcsös aquarell-papírosára úgy odakeféli a sugárzó éjszakát, hogy bele bámulunk mindannyian. Az érzelmes asszonynép különösen el volt ragadtatva. Gyűrűben állta körül. Miss Maud erősen szította a hamis fogát s Eveline le nem vette a művészről a hamis szemét, mellyel már több boldogtalan utas-szívbe vetette az üszköt. Hát a híres Normans volt, az északi természetnek legnagyobb festője. A Lofoták fia ő. Az a mogorva hegy ott, az ő szülő sziklája. Az apai piros föld alá tér egy kis pihenőre, tele szedni a lelkét hazájának örök csodáival. A Budőben kiszálló művészt harsányan meghurráztuk s édes volt látnunk: egy ősz embernek, egy siró asszonynak s a fiúnak hármass ölelkezését a parton s örvendő köszöntését a gyér lakósságnak, mely mind az érkező hajó elé futott. Amodább a kicsi templom mellett a szerény paplak, melyben a mostani bolgár fejedelem, Ferdinándnak bujdosó nagyapja, Lajos Filep király az ő hívével, Montgoyeival, 1796-ban az egyszerű »Müller« név alatt keresett s talált is menedéket.

A hosszú téli éjszakán számtalan világító torony hinti el őrtüzeit a Skären kőszigetei közt, valamint hogy nincs állam, mely erre a célra annyit költene, mint e kétegy királyság. Enyhe napon usztunk el a »Hét testvér« komor sziklája alatt. Egy kis parázs vihar, ordító szél, harsogó hullámtorlat, csattogó villám mennyivel jobban illenék e sötét alakzatokhoz! Művészi szempontból sajnáltam is a csöndes derűt, de turista voltomnál fogva már csak szívesebben vettem a szép időt. Itt evezett át hajónk a Sark körén. Mikor Maud kisasszonyt figyelmeztették rá, hogy ez az igazi: haragosan rengette apró fehér fürtöcskéit, hogy bizony nem teszik többet luddá. A magyar bácsi, kidöntve hasát a korláton s hosszúra csavart messzelátóját az orra tövére emelve, folyton ezt kiabálta: »Hun van hát!«

Kedvezőre a nap épp egy sajátos szabású fok mögé vonult s megláttuk a *Haestmandot*, északnak óriási lovasát, a fényes égbe metsződő roppant silhouetében. Haja s szakállja, paripájának sörénye és farka hátra lebeg, s így vágat bele a poláris tengerbe. A hasonlíthatatlan látvány fölismerésére nem is szükséges külön felcsigázni a képzeletet: valóságos szobormű az, melyet testre is hatalmas művészek faraghattak volna valamikor Skandinávia őskorában, amikor e fenyegető csúcsokat még Odinék lakták. Meg amodább egy másik fantasztikus szirt: a »Røde löven«, a vörös oroszlán, mely egymásra hajtott első lábaira vetve sörényes fejét, őrzi Norvégia szikla-kapuját.

Hogy föltekintek az égre, ott valami ismeretlen szürke karikát veszek észre. A hold! Siralmas szerepet játszik szegény ebben a folytonos világosságban. Telhet, fogyhat az istenadta: a legkisebbecske poéta sem törődik vele.

Ujévtől tavaszig vagy 25.000 ember 6000 csolnakon van itt elfoglalva a gadóc-z-halászattal. Még Spitzbergából is jönnek. Mert már se fű, se fa. A moha bús zöldje ha néhol beszövi a kőhegyek tomporát. Itt csak a hal uralkodik. Szörnyű lehet, midőn a téli harag csap e bátor férfiak közé, a fagyasztó szél rongyokra szedi a vitorlát, s egymás tetejébe dobálja a sok ladikot. A hős halászok ekkor elbocsátják a prédát, a széles kést beleütik a csolnak orrába s ebbe kapaszkodva daczolnak egy darabig az ádáz habokkal. A partra vergődött csolnak hegyéből kimeredő gazdátlan kések mutatják az áldozatok számát. Kemény világ van erre.

A mi becézett aranyosunk, »fair Eveline«, fekete-vörös kockás plaidjébe takarózva repked körülöttünk, s Dodson ur, a két continens leghiresebb önlovása, azaz veloczipédistája, együtt iramodott vele, persze nem az abroncs-paripán. A bájos szöszkének tetszett az amerikai gyalogvag, s vérmességünkben már azt hittük: boldog kerékpár lesz belőlük. A szelid hindu különösen megörült e gondolatnak. Reverend is van velünk, hamarosan összehoronzhatnánk az ifjakat Miért ne? A gyorsaság korát éljük. Ha már a láb is repül, mennyivel inkább a sziv. Velocipes - velocicor. A rózsaszín lobogót vonnánk fel az árboczra, és... ekkor a kettő közé oda áll a kis lány nénije - »az az irigy csoroszlya!« dörmögé a bácsi - és kikérve magának minden bizalmasságot, fogta szárnyán a vergődő vadgalambot, a cabine kalitkájába zárta s maga odaült az ajtó elé, kezében a »holy bible« edinburgi kiadásával s elimádkozott onnan mindenkit. A bácsi pedig elejébe állva a kapitánynak, így fakadt ki:

- Ugy teszen a fanyar néném-asszony, mint kutya a széna tövében: maga nem eszen belőle, de az ökröt elugatja onnad! Hallja kérem, parancsnok úr: az én meggyőződéseim szerint tökéletesen az olyan tengeri törvény, aki tiltja, hogy az ilyen vasorrú bábát a vízbe dobják!

- Igaz, mondá oda lépve M. St. Hilair, a víg francia; de miért megcsalni vele azokat a becsületes czápákat?

Nevetésünkbe a kakas is bele kukorékkolt. Az éjfél elmúlt, s fehér világában a Sund fölött ott kuczorog a kicsi Tromsö.

X.

Tromsö. - Czethalak. - Tromsdal. - Lapp táborban. - A Svartisen-glecser.

Tromsö kicsi városka, s mert kicsi, neki is megvan az a nagy hiúsága, hogy Párisnak tartja magát - a szárazföld legészakibb Párisának. Annyi igaz, hogy Trondhjemnél sokkal vígabb. S van egy tenyérenyi boulevardkája, egy piczi Grand-hôtelje is - van bizony. S az ő legöregebb emberei - akik erre vénebbek, mint bárhol egyebütt a világon - tisztán emlékeznek arra az időre, midőn christianiai színészek játszottak itt valamikor IV. Keresztély korában. Ugy ám. S van egy falatka sétatere is, amelyen diszlik hat szál lombos ustornyél. Mind egyenkint ösmerik a leveleit s külön-külön tán nevet is adnak nekik. Ha jön a kora ősz s elhullanak, szeretettel gyűjtik össze s osztozkodnak bennök. Amelyeket messze elsodor a szél, azokat elbucsúztatják a »Nyheder« gyászrovatában; némelyikét, a helybeli költők segítségével, búsan kongó rímekben. Harmad-éve a vadsői iskolamester - Vadsö még az északi foknál is följobb van, csakhogy már keletnek számítják - midőn mondom ez az érdemes férfiú Tromsöben lakó lányához utazott keresztelőre s látta az elejébe ingó nyirfácskákat, megilletődve kulcsolta össze a kezét s így sóhajtott fel: »Én istenem... a boldog délvidék!«

Uti-társaink néhány óra alatt kipusztítottak minden boltot. Ami ájder-paplan, karmantyú, botos, fehér s kék róka, rozmár-fog, hó-korcsolya s egyéb északföldi »különlegességet« csak mértek Tromsöben, azt mind összevásárolták. Az öreg Thorsten Thorstenson boltja valóságos sarki museum. Hét fia, hét veje, hol együtt, hol külön válva, járják a poláris tengert föl Spitzbergáig és a Beeren-szigetig, uszó jégtalpakon vadászva a rozmárt, a föld hasadékaiban a királyi hermelint, a fejedelmi nyusztot s egyéb nemes görényeit és patkányait az arktikus vidéknek, megsegítve az ő hű és okos ebeiktől, amelyek nekik teherhordóik és vizsláik. Az öreg urnak egy fia, Niels: hat napig - azaz száz negyvennégy órán át ha nem is étlen, de nagyokat böjtölve, s ha nem is szomjan, de fogytán levő kulcsából vékony kortyokat nyelve, s ha nem is álmatlanul, de félszemmel hunyókálva, imetten egy öngyurta hókunyhóban guggolt lesben, hogy megejtse ritka vadát. Nálunk egy vasárnapi nyulász, ha egyszer ráhibáztott a tapsi-fülesre, nagyobbra van az ő nimródságával, mint ez a szerény fiatal ember, kinek a fele élete halálos veszedelmek közt foly le a sarkvidék jeges pusztáin.

Távolabb, a városka legvégén, áll Sven Föin urnak, a dúsgazdag bálna-vadásznak czethalzsir-olvasztója. Töndsbergi kastélyában nyaral a még legény sorban levő éltes férfiú, kinek bő kezén egymás után támad a sok iskola, beteg-ház, közkút, népkert az egész országban. A czetzsir bőven ereszt.

Csak néhányunkban volt meg a bátorság, odamenni az olvasztóba. Dante, midőn poklának bűzeit felsorolja, kifelejtette ezt, mert nem ösmerte. Fejsze-csapás nem kábíthatja el úgy az agyvelőt, mint ez a szag. Visszatántorodna tőle hiéna és keselyű - de nem az ember.

A czethal már holtan kerül ide le a Jeges-tenger felől. Egynek-egynek a teteme akkora, mint valami uszó sziget. Ott sötétlik a Sund öblében. Lehántott bordái meghajlitott árboczok gyanánt merednek föl a parton. Fekete hátán munkások járnak, élesre fent aczél ásóval ásva le a holt Leviátánnak két méter-vastag szalonnáját. Az állat belei - a fölöttük folyton jajgatva kerengő sirályok olcsó zsákmánya - mint a léggolyók puffadoznak. Az egyik czetnek a rengeteg szívét égették össze éppen guanóvá. A czet szive! Mekkora hullámokat verhet dobbanásaitól az Atlantis, midőn szerelmében országnyi vizeken száguldozva át, üli menyegzőjét.

Gúnyja a véletlennek, hogy a legmocskosabb állat sörtéiből kerülnek ki a tisztaság eszközei: a ruha-, fog- és köröm-kefe; s a legidomtalanabb emlős szolgál rá az asszonyok karcsuságára: mert a czetnek kapu-nagyságu garat-iveiből hasogatják a halcsontot. Étél dolgában - így beszéltek azt nekünk az olvasztó legények - nem igen válogatós. Csak mozogjon. Mégis: mért

köpte ki hajdanában Jonás prófétát?... Csak úgy magyarázhatom ki magamnak, hogy a kegyes férfiúban nagyon erős lehetett a dogma; vagy pedig - az a czethal antisemita volt.

Kirohanva e dögleletes légből, az apró csigával kövecsejt országuton kis leányok futottak elénk, kelletve illatos rózsáikat, melyeket üvegházban nevelnek a megviselt orrnak fölülész-tésére. A kínáló hajadon maga is hajlós virágszál volt, s igen alkalmas arra, elfelejtetni büzt-bajt.

A kamarás bácsi nem tartott velünk. »Minek a!« mondá ő is a Baksay emberével. De a lappok táborába, akik a szemközti Tromsdalban ütöttek sátort, már oda eljött. Huszárviselt létére fel is kapott egy mokány lovacskára s délczegeen poroszkált el mellettem, aki gyalog szerrel sétál-tam el oda. »Mán csak nála nizek az atyafiságnak«, mondá. »Mert egy ő velek a mi száрма-zásunk; ha közös kenyeren nem is, de közös vajon vagyunk velek, mivel hogy lappusul a vajnak voj a neve. Húnfalvy beszíte!« Ilyen tudományos készültséggel aztán bátran neki lehet vágni még a nehezebb ethno-etymologikus vállalatnak is.

Az idő hirtelen kimelegedett. Seregestül rohantak meg a szunyogok, egy fejjel nagyobbak a paksiaknál. »Ejnye a czudarjai!« mérgeskedett a bácsi. »Ezek vas villával szurkálnak ám! És nem is döngicsélnek, ha' trombitálnak!« Csakugyan nagyra fejlett példányok voltak. Mig naplómbe jegyezgettem, lombos ággal egy mosolygó tromsói asszonyka legyezett, különben csontig megettek volna. Egy paraszt lány, szőke és tagos, amugy huszárosan ülve meg lovát, váltig kinálgatta a pejkóját, ülnék rá. Le is csusszant érettem a táltos szőréről vagy háromszor, foglalnám el; s hogy mindannyiszor nemet intettem, a czirkuszbeli »lovar-hölgyeknél« ügye-sebben termett ismét a paripája hátára, és látva, hogy csökönyös bakkancsosnak szegődtem: a lova füléhez hajlott, egy nyirfa ággal meglegyintette az állat lágyékát s tova vágatott a sikon. Később a holsteini pastor alatt megbicsakolta magát a táltos és egy tapodtat sem akart előre menni.

A lappok a Finmark cigányai. Vándorolnak egy régi norvégus király szabadság-levelével, tartományból tartományba. Hogy elértem a tábort, betekintettem az egyik sátorba. Éppen kávéztak a törpe asszonyságok. Oda se néztek a fegyveres szunyog-dandárnak, mely engem egyre üldözött. Bele is törne a »vas villája« e hölgyek bőrének pizok-rétegébe. A férjeiket pedig nyilván a golyó sem járja. A krokodilusnak, a rinocérosznak pánczélnak csak átbuvik, de ezen a mocsok-vérten meglapul. És ekkora szennyen keresztül is diadalmasan sugárzott át az egyik menyecskének a fiatalsága. A nők tutyit hordanak, amolyan palóczosat, mint az abony-vidékiek, s télen-nyáron szarvasbundát, rén-ködmönt viselnek.

S mint a cigány, akire szokásaival sok tekintetben emlékeztet, élelmes a lapp is. A maga gyártmányait jó áron adogatja el. Néhány apróságot magamhoz is váltottam: lapp játékszer, bábut, sátorkát, piczi szánkát, a rén beleiből sodorított czérnát, csontbul faragott varrótűt. A két utóbbit elküldöttem haza egy fiatal asszony háztartásának öregbítésére. Mint amolyan egykori »höhere Tochter«, a zseéográfiban bizonyára tanulta a lapp czérnát is.

A fiatal francziák sokat figuráltak egy anyókéval, kinek megvették a tutyiját s aztán nagy czerimóniával egy zsombékon porrá égették. Csak úgy pattogott. Én magam - amint ez már a mesterségemmel is velejár - legtöbbet foglalkoztam a *kis lappal*. Ott szendergett egy bocs-korban, mely a füstös kunyhóban kantáron volt szög-re akasztva. Ugy ringatta el az édes anyja, ezeréves bölcső-dallal. Egyszerre fölérzett a piczike. Az ő gyenge bőrét még keresztül járta a szunyog dárdája - s elpityeredett. Szakasztott úgy sírt, mint egy közép-európai művelt csecse-mő.

Egy karámban vagy kétszáz rénszarvas van együvé terelve. A borjaik valami kedvesek! S mert uj kapu erre nem akad, megbámulják az uj embert. Azt pedig mi bennünk láttak bőven. Egyszerre a karám mögül rettentő fegyvert szögeztek ránk orozva, melynek csöve csak úgy

csillogott. Ijedtükben az asszonyok kihúzták zsebükből a - kis tükröt és kezdték a rendbe verődött kecses homlokfürtöket festőileg megbomlasztani. Mivel hogy fotográfus emelte ránk az ő szerszámját, s a mocskos atyafiakkal s a tiszta boczikkal egyetemben oda tapasztott bennünket egy üveglapra.

Nincs a föld hátán az az elhagyatott vidék, hogy fotográfus ne lakná és ujságíró. El is beszéltek miss Maudnak, hogy a midőn Spitzbergában egy szép jeges-medve az ő bocsaival séta-utazást tett, a tanulatlan kicsinyek tudnák meg végre, hogy amottan tul a jéghegyeken, dél felé is van még világ - hát a szomszéd jeges táblán már egy lelkes fényképiró uszott velük versenyt s lekapta őket; a másik jégtábláról meg az »Arctic Messenger« egyik szerkesztője böködté a vén medve felé az ő plajbászát, s annak rendje és módja szerint meginterjúholta.

A vitéz Weyprecht és bátor sorsfelesei itt ebben a városban szerezték be a végső utravalót s innen hajtottak bele a poláris éjszakába. Nagy tisztelettel emlegetik Tromsöben e hősöket, kik mint dicsőséges vesztesek tértek meg az örök jégtől borított harcmezőről.

S erre járt az én vastag és elmés énekművész barátom is. Csakhogy a fin Torneå felől került a fokra és így, minden zenei és turistai szokás ellenére: dal *fine al capo* utazott.

* * *

Egy kanyarodással vissza délnek. A Lofota-szigetek vad csoportjai felett olvadhatatlan glóriában ragyog felénk a glecser-világ. Ehhez akarunk most közelebb férközni. Mig Svájczban, az apró havasok féltő testőrségének meredek gyűrűjéből nyulik fel szinte elérhetetlen magasba a jeges csúcs: itt az emelkedett hó régióban már a tengerig löki le utolsó jéglapjait a Svartisen, s innen tornyosodik föl embertalptól szűz teteje. A messzelátókat a csillámló pontra szögezve, növekedő meglepetéssel szemléljük a mind szélesebbre fejlődő csodát, hogy végre megbüvölve álljunk meg előtte. Az ígézettől fojtogatott szivünkön egy felharsanó kurjantással könnyítve, ugrálunk le a csolnakokba. Teljes fönségében göngyölődik szét a dicsőséges látvány, hasonlatos egy óriási opálhoz zöld bársony párnán. A csiszolt moránák szikláin átbotozva, végre ráléphetek az Olympus első fokára; mert nem az Edda sötét hatalmainak - a derüs görög istenség lakásának való ez a tündöklő hegy, mely a futó felhők, s az egymásra szakadó fényes kockák varázslatában smaragd, zafir, türkiz és egyéb drágakövek szírványos színjátékával mámorit el szemet és lelket.

E glecser-világ átellenében, a termő humussá porhadt hegyi törmelék árkaiban s élein: a nyírfák ezüst erdeje, jószagu vadvirágok, zsálya és tömény, s a lombokban füttyörésző havi madárka. Térdig jártam e váratlan virágban. Lehajlottam, szakasztottam, azt is a rózsámnak adtam. Szikláról sziklára ugorva szedtem a virágot, s egy hajlásban - életemben először - találtam egy szál négylevelű lóherét. Levélben küldtem haza. Bár szerezne annak boldogságot, akinek szántam, ha megvan a négylevelű lóherében a boldogság-szerzésnek az ereje. Olyan jól esik egy kis babona. Némelykor jobban beválik a hitnél.

Bucsuzóra egy andalító kékségben derengő jégfal alá léptem, s nevem kezdő betűit botomnak vas-szögével véstem bele. Ha fának a kérgébe metszem, idők jártán lekorhad róla. De itt örökre megmarad egy soha meg nem olvadó jégdarabban, aere perennius. Az ember úgy gondoskodik a maga halhatatlanságáról, amint tud.

Lenn a laposban kaszáltak a lányok és danolásztak. Mert dalos erre mindenki, főképen a nője. Mintha csak a saját énekükben keresnének kártalanítást azért, hogy a vidék törpe cserjéit nem szállja zengő rigó s édes szavu csalogány.

Hajókon ezalatt skandináv skaldok - azaz lenhajú s lenvirágszemű leánykák énekeltek. Ott hallgatta őket, nyargalvást ülve a széken s csibukjából vastag füstöket eregetve, a magyar bácsi. Muzsikáltatta magát, mig mi odajártunk. Nevetett is rajtunk nagyokat, hogy mit a

fekete fenyébe botorkálunk mi abban a jeges vármegyében? Ő nem! Majd bizony, hogy náthát hozzon onnad! Szép az távúru is. Ami pedig a jeget illeti: egyik olyan hideg, mint a másik.

»Csip is mán a vín Svártlis« - így »vicczöte« meg a Svartisen-glecsert, s összebb huzta vállán a plaidet. »Ez osztán a porció fagylalt!« recsegé, s jóízűt kaczagott az elmés mondáson. »Még hogy nyáron is fázzak? Má csak nem jó vóna itt laknyi!« fejezé be intő beszédjét, s ment az asszonyok közé egy kicsit »bomlanyi meg maradhatatlankonnyi!«

Isten veled, te istenhegy! Féltetek az emberektől. Nem vetek neki hat esztendő, s az élelmes-ség, mely az utasnak regényes hajlandóságait bőven meg tudja adóztatni: egy nagy fogadót (neve »Svartisen Hôtel« lesz) épít a glecsér tetejébe, hol a sok jó közt legjobbnak ígérkezik a folyton hűtött pezsgő, s ahol minden vendégnek természetes joga lesz, a magas áraktól fázni.

XI.

Hammerfest. - Madárhegy. - Az éjféli nap. - Az északi fok.

Vasárnap volt s a fjordon hemzsegett a sok ünneplő csolnak, díszfeketébe öltözött paraszt-néppel. Minden ladikon zászló, minden lány hajában szalagos dísz lobog. Amelyik csolnak fel is van virágozva, abban menyasszony ül. Mindenfelől a templomba igyekeznek.

Norvégiának, Svécziának nincsenek falvai a közkeletű értelemben. Itt is, mint oláhlakta me-gyéinkben, szórványos tanyák tartoznak valamely egyházi kerülethez. A fjordból közvetlen emelkedik ki a sziklahegy, meddő sivárságban, enyészetes zordonságban. De ahol csak a vízhez közel valami kiszögellése van, nem nagyobb, mint a mekkorát egy nagyobb ujság-lappal le lehetne borítani: már ott megveti lábát az ember és megépíti fészket. Innen van, hogy csakis a vizen közlekednek egymással. Csolnakban üli meg a gyermekei keresztelőjét, csol-nakban a menyegzőt és csolnakban a gyászat. Ha elhal: a robbantó puskaporral vagy dinamit-tal ássák meg a sírját. A közönséges vas szerszám nem fogja a szirtet. A hűség ama szép mondásának, hogy »együtt maradunk, amíg ásó, kapa választ el egymástól« - itt semmi értelme, bátor a hűség és szeretet széles e földön sehol sem vert olyan mély gyökeret, mint ezen a rideg szikla-vidéken.

A hajó kényelmes lépcsőjét a legénység ismét felhúzza, az emelés művének egyes mozza-natait sajátos énekszóval kísérve. Megint ott ringatódzom a vitorla-rúd kifeszített kötélén s hallgatom a fiatal lelkészt, aki a »Frithjof«-mondából idéz hosszú darabokat, miközben melléje setten a kegyes diaconessa, akit egy zsiros angol holy society küldött hajónkra: hát ha az északi fokra lehetne építeni templomot, amire ott persze nagy szükség van. Megdöbbszont sok nyelvet tud s ezeken kívül néhány száz magyar szót. A bácsi ijedezett is ettől a »hét nyelvű sárkánytól«. (Dejszen, csak lett volna csinos ördög ez a sárkány!) Az ifju pap el-világosodó arccal, a távolban révedező tekintettel reczitálta a szép verseket, midőn a szent asszony megérintve vállát, szelid fölháborodással intette a fiatal pásztort: istenfélő, jámbor ember léte, hogy szavalhat világi költeményt? Maradjanak a hivságos dalok azok részére, akik földiek után eredtek; de már ők - már mint a diaconessa és a lelkész - ne térjenek le az üdvösség ösvényéről. A fiatal pap nagyot nézett jámborságos Gertrudisra, aztán szótalanul fűzve karomba karját, elvezetett a hajó tulsó végére. A vallás tanít alázatosságra s lemondásra, de udvariasságra nem. Ez csak a modernség dogmája.

Ime, az a még szűkebbre kuporodó maroknyi házikó, közepén a kereszttel díszesített gyufa-tartóval s mögötte azzal a bús hegygyel: az Hammerfest, a földnek legészakibb városa. A fölője meredő csúcs pedig az európai kontinensnek legősibb része, mely első ütötte ki haragvó sziklafejét az örök vizekből, és első is fog oda visszasülyedni. Abba a kis templomba járnak

áldozni a czethalászok, mielőtt nehéz útvonalra indulnának. Kivonuláskor a protestáns pap ajálja őket isten kegyelmébe, s mikor megjönnek, a féltékeny katolikus misszió papja siet ide, hogy köszöntse őket. A bucsú jelenete megható, mert az expedíció harmada rendesen ott vész a könyörtelen Jegestenger fagyában: megtizedeli őket a skorbut, feldönti dereglyéjüket a halálra sebzett bálna, mely, testében a szigonnyal, mértföldekre sodorja magával a kötél másik végéhez ragasztott csolnakot, körül kiömlő vérével pirosra festve a tengert. A hal megejtése könnyebb azóta, hogy Sven Föin, akiről már szoltam, feltalálta annak módját, mozsárból löni a czet oldalába a vas-horgas kötelet. A vadászathoz csatlakozik néha egy-egy idegen is, de akinek, bár mekkora úr legyen különben, nem szabad tétlenül néznie a nagy munkát. Legénynek áll és dolgozik mint a többi. Most is ott reng az »Aigle« a kikötőben, a gazdag csokoládégyáros Menier úr fiának saját külön yachtja, akinek egyetlen szenvedélye a jeges-medve és a bálna. Beljebb az országban a mammuthi jávor-szarvasra s az élenre cserkész - amely *élen* új magyarázatra épp úgy lehetne *nyomor*-szarvas, mint amilyen *iram*-szarvas a *rén*.

Itt állítottak gránit oszlopot a meridianus végpontjának. »*Terminus septentrionalis arcus meridiani 25,20 quem inde ab Oceano arctico ad fluvium Danubium usque per Norvegiam, Sueciam et Russiam jussu et auspiciis Augustissimi Oscari I. et Imperatorum Augustissimorum Alexandri I. atque Nicolai I. annis MDCCCXVI. ad MDCCCLII. continuo labore emensi sunt trium gentium geometrae. Latitudo 70° 40' 11' 3"*« (Északi végpontja a 25,20 délkörnek, melyet a Jegestengertől a Dunáig, Norvégián, Svéczián és Oroszországon keresztül I. Oszkár király, I. Sándor és I. Miklós császárok ő felségeik parancsára 1816 -1852 három nemzetnek földmérői megmértek. Szélesség 70° 40' 11' 3".)

Ez van belevésve abba a kőbe, mely egyúttal emlékszóba az emberi tudománynak is.

Növényzet már alig mutatkozik. A törpe nyírfa a hegyen annyira meglapul, hogy mint a szőnyegen járok rajta. A lakó-házak földes tetején fagyoskodik néhány fanyar fűszál s az ablakban szerénykedik a család egész nyári öröme: egy beteg muskátli, melynek fázó töve gyapotba van göngyölítve. Annál virágzóbb a család szebbik öröme: a gyermek. Nem sok helyütt láttam ilyen piros-arczú, vidám nézésű fiúkat s lányokat. Zajosan csevegve ugrálnak el mellettünk, nyakukban a könyves borjuval, kezökben az ernyőcskével, ügyet sem vetve a jövevényre, aki szeretettel, hosszan néz utánok. A sarkon még hamarosan »bikázott« két gyerek s aztán rohant az is ad salutarem undam, az iskolába. Bekukucsáltam a takaros fa-épület ablakán s láttam egy pozsgás kis Irmgardot, amint a fali táblákról olvassa le az oda-festett myrthust és borostyánt. Megtanulni megtanulja - de vajjon hiszi-é? Nem tündérmese, hogy elhigye.

A természet élcei közé tartozik az is, hogy a morcsos Tyvenhegyről tekintve szét a napnyugaton fehérlő Jegestenger s keleten Tuglnäs felé: Sorrento és Ischia partjaira emlékezünk, melyeknek rajzához igenis, de nem boldog színeihez, szinte az összetévesztésig hasonlít a szemhatár.

* * *

Megy a hajó a Cap felé.

A folytonos napvilág megbolygatja a lelket, csüggeszti a testet. S bár megtör az álmoság, még sem hagyom magam. Minden lélekzet-vételre csodát mulasztanék el - s hódító csodák folytonossága a Lyngenfjord az ő sziklavilágával. Kimerithetetlen a természet mind újabb alakzatokban, vonalakban és színekben. S ha a Földközítenger parti motívumait északi világításba helyezi, csak művészi hajlandóságainak kívánt eleget tenni. Ugyan-egy a melodia, csak hogy amit a Vezuv táján durban zendített meg, itt mollban énekli.

Nagyot pihenve Hammerfest előtt, meg is lohadva talán: e fjordon jubiláló szárnyalással lendül fel a kijelentés magasáig. Oltár minden-egy köve. A teremtés első ünnepének hallom zsolozsmáit, midőn a sötétség titokzatos méhéből fakadt ki az ifju világosság, és víz és száraz külön váltanak. Az alkotás szüziességében látok ragyogni eget és földet, midőn még benn, a barna réteg melegén, csírázott az erdő, s még nem zöldelt lomb, s kietlen felületén még nem pirult rózsza. Érintetlen tisztaságban szikrázik évezredek hava ez ormokon, melyekben dörg, dobban és forr a föld ősi heve s pillanatról-pillanatra várom hogy fölvesse a tűz, s perzselő áradatával a közelben pusztítva, áldásul küldje szét enyhesztő lehelet a ridegbe.

Csak hogy megfordítva: éppen a végét látom, meghanyatlását egy hajdani tavasznak. Már ez mind enyészet és halál, az életnek csodálatos hasonlatosságával.

* * *

Megy a hajó a Cap felé.

Kapitányunk mára ígérte az éjféli napot. Erre a hirre fájó remegés fogja el a gyöngébbeket. A fiatal urak a kötélhágcsóra másznak fel, hogy közelebb ériék.

11 óra 13 percz. Gräsholmen deszka-varából üdvözlő mozsarak bömbölése. E végállomás lakói színes zászlók virulatját tüzdelték föl a kiszögellő csucokra. Alig felelünk a szeretetreméltó tüntetésre. Szemünk egy ponton függ örült merevséggel. Mindenkinek a szítáló kezében az óra, melynek mutatója lomhán mászik előre. Hol a nap, az éjféli nap? Már csak 12 percz választ el tőle, s ugyan-ekkor felhőtábor vonul a ragyogó tányér elé.

Az asszonyok sirnak, az angolok damnedeznek, a francziák sacrénomoznak, a németek donnerwettereznek, a magyar bácsi káromkodik. S mintha csak a hatás növelése végett így rendezte volna a mi kapitányunk: egyszerre félreleben a függöny, s épp, hogy a XII fölé hajol a percz-és óramutató tüje: előtünik bánatos, szinte tulvilági fényben dona Sol, az éjféli nap, kibontott arany sugar hajával, melyet kiterített a hideg hullámok széles tükörére.

A küzdő ember minden gondolata, érzése: pillanatnak álmába gyül, s mindent elfelejt - el az állati életet, el a lelkes természet minden formáit. A földet már csak az ő elemeiben tekintjük, mint egyik alkotó részét a naprendszernek.

- »Hát ez az egész?...« dörmögi mögöttem a kamarás bácsi. »Bököd! Ha a keczmeregi tanyámon esti nyolcz órakor kiállok a Balaton partjára: akkuráte ilyennek látom a napot!«

Amiben végre is igaza lehet.

Mikor aztán a többiek példájára messzelátójának objectívjével lyukat sütött bele a plaidjébe ő is: tetszett neki a multság, s bizalmasan megveregetve a vállamat így szólt: »Öcsém uram... Valami ez! Mégis fenye dolog az a természet!«

Mint az ébredő életben benne van a halál: itt megfordítva, a nap nyugtának pillanata megszüli a nap költét. És nem képzelgés, nem önámítás: ugyan-ebben a perczben hajnali frissesség csapott felénk. A földézet ketreczében lévő kakas legalább - miss Maudnak nem csekély bámulatára - torka szakadtából harsogtatta hajnali énekét. Ez a derék madár pedig kompetencia az ilyen dolgokban.

* * *

Megy a hajó a Cap felé.

Mielőtt elérnök, még egyszer megállunk a Svertholdklubben szikla-csoportja előtt, melynek egyike a Madárhegy. Száz meg százezernyi alk és sirály lakja, fekete és fehér gyöngyfüzerek gyanánt szegve be szédítő magasba emelkedő párkányait. Ezt a madárhegyet Krobel úr birja,

ki az ő nagy faházában - a végső emberi lakás északon - boldogan él. Sirály-tojásokkal s a sirályok tollbundájával kereskedik. Száz tojás közül csak egyet érhetnek el az ő lap munkásai, kik az ő két fia vezetése alatt víjják ezeket a szédítő szikla-falakat, melyeken egymás hegyébe vannak róva a hosszú, keskeny létrák. A többi 99 tojás - melyeknek száma millió - csak a kormányozható léghajó korában lesz elérhető.

A n. é. utasok mulatságára, de a szegény madarak szomorúságára, hajónk mozsarai bele bömbölnek a sziklába, s elbődül a mi gőzkürtünk is, fölöslegül meg a másod kapitány sistergő röppentyűk villámai eregeti nagy ivben a hegy felé - amire támad olyan sivalkodás a légből, hogy megrettenünk belé. Nagy felhőkben rebben föl a megabajgatott madársereg: alkja a vízbe le, sirálya föl az égre csapódott. Egész sorok azonban meg sem mocczantak. Azt hittük, ezek a tehetetlen fiókák. De akik meg nem mozdultak erre a pokoli dübörgésre sem - a költő, hűséges anya-madarak voltak.

Harmadfél órával később szemünk előtt setétlett földrészünk legszélsőbb északi pontja - az északi fok: keleti oldalán daczos szaruval fölfegyverkezett, mogorva, nehéz tömeg.

Elértük hát.

Hajónk óvatosan közelít s lassu kanyarodással csöndesen uszik, aztán megrendül a villámgyorsan lezuhanó horgony sulyától s helyt van.

»De soká bir megányi!« dohogja a bácsi.

Rátettem lábamat hosszas utunk célpontjára s szakadásig gyürtem tele rengeteg kavicsokkal a zsebeimet s két marékra szedtem nefelejtset az öblében, mely a Golf-folyam meleg emléiből kap egy kis életet. A szerelmes Dodson ur legott csolnakra szállott s elhajózva a Cap legcsucsára, miss Eveline számára kalapáccsal leütötte a világ végét s foki virággal megkoszoruzva nyújtotta oda neki, mint szerelme és bátorsága jelét.

Dzsemil Szing, a szelid hindu nábob, nagyon boldog volt. A néni a hajón szorult s onnan nézte, felborzolt fejkötővel, mint kotló a rucza fiainak vig uszkálását a víz partjáról, a kis lány boldogságát. Félő különben, hogy ha ez a szerelmes fiu iskolát csinál, maholnap mind elhordják az északi fokot s aztán kereshetnek a geografs urak másikat.

* * *

És amikor hosszú hetek után ismét láttam az első csillag kigyulását a Kattegat fölött, áldottam a jó istent és lementével dicsértem a napot.

XII.

- A Ryukan-foss. -

Foss azt jelenti, hogy vizesés. Hazánkban a tarpataki a legnagyobb s járnak is a csodájára nyaranta sokan. A közép-európai turistaság a schaffhauseni zuhatag dörgésében s omlásában gyönyörködik, s áhítatos ámulatán még az sem ejt csorbát, hogy az élelmes svájczai éppen ott fogta körül egy nagy épülettel, a honnan teljes pompájában mutatkozik - ami azt jelenti: »Utas, fizess!« A zuhatag itt színes üvegekre van fejtve, melyeken át pirosban, kékben, zöldben s narancs-szinben mutatkozik. Mert ennek az áldott országnak hôteleiben még a nap keltét is külön fogyasztásképp számítja fel a manager, aki külsőképen az összetévesztésig hasonlít a gentlemanhez, de beléje három görög, négy örmény, öt cigány és hat zsidó szorult.

Norvégiában szabadjára van hagyva minden természeti szépség s legkisebb kataraktjából is két schaffhausenit s húsz tarpatakit lehetne szabni. Csak a Randsfjordba is jobbról és balról úgy szökkennek bele, mint megannyi nyerítő fehér paripák.

A Hönefoss és a Trollhätta már jelentősebbek, s vadságukkal számot tesznek. A legtöbb turista be is éri velök. Elmondhatja otthon: Baedeker nyomán megbámulta ezt a két legényt, s aztán a jó országuton vissza Christiániába.

De aki nem a piros útmutató-taposta kényelmes ösvényen, de a maga szíve szerint s a maga lábán szeret járni: az »magasbra vivó szenvedelmében« neki indul a Hardanger-, vagy még az ennél is fönségesebb Ryukan-fossnak. Merész vállalkozás - de bátraké a szerencse!

Telemarken Norvégiának az a tartománya, melynek egyetlen növénye a telegráf-pózna, s rajta a drót az a köldök-zsinór, mely a civilizált - nem világgal, mert Telemarken népe a legcivilizáltabb - hanem a civilizált természettel köti össze. Népe jobbra aggból, nőből és gyermekből áll, akik télen-nyáron az ötvösséget folytatják, melyben sokra vitték. Eredeti népies motívumjaikat izléssel alkalmazzák és a Palais-Royal s Regent-street híres ékszerészei arannyal mérik föl az ő ezüstjeiket. A munkabíró férfiak Amerikába vándorol, ahol, mert értelmes és szívsós, megszedi magát, s mint jó magabíró ember tér vissza szeretett szikla-hazájába, melyben a legtöbb s a legnagyobb vizesések zúgnak és tündöklnek el egész Christiániáig a Hóhegy; - haza tér az ő négylábu szülő házába, mely ott piroslik a szüntelen omló víztől simára sikált meredek kőfal mellett, szint vegyítve a bánatos szürkességbe.

Ide eljutni nem könnyű. Aki nem szerezte meg magának a mi főkonzulunk, Petersen Péter úrnak hathatós pártfogását, okosabban teszi, ha lemond erről az útvjáról, mert oda a gyorsposta is csak gyalog jár.

Hegyen-völgyön vágatva vitt a két izmos, hosszú sörényű mokány lovacska. Bolkesjön túl egy perczre megállt. Mondok: tán kifuvatja vagy megkaptatja az állatkáit. Eszében sem volt; de azoknak sem, hogy valami csüggedést érezzenek. A megállásnak egyéb volt az oka. Az én kongsbergi vezetőm a kocsi fiókjából kiemelt egy hosszú kötelet, s kezdett engem forma szerint lekötözni, mint szokták a bolondot.

- Hé atyámfia, mit mivel? Hát kapkodtam én maga felé?

Mosolyogva bólogatott a fejével, s ezalatt a kötőféket a derekamra húzta, mert azon a darabkán, amely most következik, sok pasaszérja lódult már ki a hintócskábul.

S valóban nem volt fölösleges az emberséges Knut lekötöztető barátsága. Egy szárazföldre vált hullámos tengeren vágatott végig velem. Megkötözött voltomnak igazán hasznát vettem. De azért mégis megszítálva, nyilaló bordákkal s lotyogó agyvelővel érkeztem meg Tinosetba. Onnan egy rozoga hajócskára bizva egyetlen gyermekem apját, metsző esőben fel Strandnak. A konzul telegrammja, mint a bűvös zuzamfű, az angoloktól duzzadó kis fogadóban ajtót nyitott előttem, amiből mindennél világosabban meg lehet érteni a mi főkonzulunk nagy hatalmát.

A tea körül egy szép veres-szőke lány szorgoskodott. Vegyülete a gyermeteg bájnak s az önérzetes komolyságnak. Az englishmanek ellenállhatatlan vígságu hóbortokat követtek el egymáson. Még a sziklák is nevettek be az ablakon; de Ovidia - ez a hajadon neve - nyugodtan nézte s arcán egy izomka sem rándult meg. Telemarken gyermekei nem nevetnek. A komor természet, a sötét szirtfalak árnyékot vetnek itt a virágzó ifjúság lelkébe is. A fogadósne azonban az ő fogyatékos angolságával megmagyarázta nekem négy szem közt e sajátságos tartózkodás okát: hogy t. i. az Ovidia vőlegénye oda van Arkanzasban, s a lány fölfogadta magában, hogy amíg onnan vissza nem kerül Catherinus - ez a legény becsületes

keresztneve - az ő arcán mosolygást látni nem fog senki. Fogadása tiltja nevetni. Folyton sírni, ezt értem. De az örökös komolyság szinte ijesztően hat.

Korán talpon voltam. Keresem a szöges bakancsaimat. Kívül csisz-csosz. Ajtót nyitok - hát Ovidia áll ott az ajtóm előtt és ünnepies, szinte komor arccal - keféli az én bagarjaimat. Valóságos szégyenérzet fogott el. Eszembe jutott a »Calderon nemes szolgálója.« Az ilyen szép lány nekem tisztítson csizmát?... Soha! Egy oroszlán-szökéssel ott termettem Ovidia mellett. Kikaptam kezéből a bakancsomat s messze lódítottam, úgy hogy döngve repült neki egy ajtnak. Csak úgy rendült bele a kis hôtél. Onnan belülről ijedt sikoly... egy fürtös, érett miss kidugta a fejét... s hogy engem meglátott, gyorsan bekapta megint, miközben a fürtöze megcsuszamlott. Én megdermedve állottam ott, kezemben a fél csizmával. Ez a látomány megrázott; de megrázta a rendíthetetlen Ovidiát is, mert olyan nevetésre fakadt, hogy beledőlt a tarkára festett zsöllyébe s ott csak úgy rázta a görcsös kaczagás. Ugy látszott, hogy az elmulasztottat is helyre akarta nevetni, s előlegbe is még egy jókora adag derűtséget szerzett a lelke számára, hogy kifussa őszig, amikor az ő Catherinusa már visszatér Arkanászból.

A kétkerekű laptika dióhéjába kuporodva, megindultunk a vizesések felé. Balra a Tin folyócska s a Hóhegy roppant czukorsüvegje, jobbra amolyan »harapófogó-vegetáció«, melynek minden fűszálát úgy kell kihúzni a fölszínre. A völgy mind összébb szorul s az út mind magasabbra visz. Már eddig is a hegyszakadékokból lövelt ki egy-egy metsző hidegségű forrás és apró vizesések kezdtek játszodozni a szikla rovátkái között. Mind zajosabbá válik a levegő. A tompa moraj átcsap zúgásba; mintha terepély szárnyú sasok ezrei suhognának el fölöttem. A szédítő meredek párkányairól eleinte ezüst fátyol formában, majd egyes sugarak-ká vastagodva, mint valami víz-szálakból font szikrázó sudaras karikás ostor: pattog, csattog le a fensík gránit és szienit lapjairól a meggyülemlett hóvíz az ő változó alakzataiban.

Lovackám már csak zihálva birja terhemet. Leszálok, hogy a kis kordélyom mellett lépegetve, gyalogszerrel közeledjem zarándok utam sovárgott céljához.

Mint mikor a megdobbanó nagy dob és az öblögető rézkürtök hegyibéje kerekednek az orkesztrum többi hangszereinek: úgy fojtotta el az eddig hallott zugást a Ryukan bögése. Egy kanyarodón fehér párafelhőn láttam az égnek emelkedni a zuhatagnak szétporladó vízcsöppjeit. Ettől is kapta nevét: *Ryukan* vagy *Ryukande foss* - der rauchende, a füstölgő.

A végállomáson, a krokani hegyi tanyánál, megállapodtunk. Itt mindenki leszáll, mert lóháton, de tán még gyalogolást sem lehet innen tovább jutni. Hogyan? Hát repülve? Nem - de hasmánt csúszva, s közben ugrálva. Egy fiatal házaspárnak, mely hozzánk szegődött, ez volt a nászútja. Inkább lehetett volna a mászútja. Még az asszonyka csak tartotta magát. Ahol lábaival nem győzte, a karjait kotorta, mintha szárnyai lettek volna, s egyszer-egyszer úgy tetszett, hogy valóban repül is. De ha maga nem: a viganójának egy része s a kalapjának a fátyola, amint bele-beleakaszzkodott egy kimeredő ágacska vagy a sziklának éles csücske, elszállott mint a madár. Nem hogy a férje őt, de a férjét ő támogatta ezen a rögös pályán. A köpczös fiatal úr nagyokat szusszantott s minduntalan kételkedve s töprengve állapodott meg. Ami abban leli magyarázatát, hogy a férj a sik Seelandnak a fia, míg a nő a norvég hegyek lánya: bátor és győzős.

Rettegéssel vettük észre, hogy nemcsak a ruha foszlik le rólunk, hanem a lábbeli is. De tán úgy is illik, hogy mint Mózsés az égő bokorhoz: mi is levette saruinkat közeledjünk a mennyei szózatnak színhelyéhez. Mert valóban: nem szép vidék már ez, a járatos turista-értelemben - hanem az istenségnek magasztos kijelentése. Mi férfiak elhalványodva néztük; a legtöbb nő, aki velünk volt, görcsös zokogásra fakadt. Ünnepi színt vált a legvígabb kedv is, szemben ezzel a fönséges látvánnyal, s elfogódik a szív e kábitó harsogástól. Nem tudom egyébhez hasonlítani, mintha azt mondom: ezer ágyúnak a végtelenbe vont, megszakítás nélkül való, folytonos, örökös dörgése. Körül mértföldekre a sziklás vidék is megremeg belé.

Eleinte földindulásnak véltem. A Niagara esése - beszélte később egy amerikai utitársunk - vízmennyiségre több; de a sceneria nagyszerűségében a Ryukan messze fölülmulja.

Egy patkó alakú medenczéből ezer lábnyira szakad le a haragos-zöld víztömeg, ahol két és fél másodpercen át vadul rohan a másik szirtlépcsőhöz, ahonnan ismét ezer lábnyi magasságból veti magát egy ismeretlen mélység, egy ki nem puhatolható vízi pokol feneketlen örvényeibe. A kiszögellő rovátkokon s a simára csiszolódott medencze-lapról a szétporlott sugarak, ívek, forgatagok és alaktalan víztömbök, fehér gőz alakjában nyolczszáznegyvenhat lábnyira emelkednek a vízesés fölibe.

Az ember lába gyökeret ver, néz és hallgat.

S e vízi pokol fölött, intésül és engesztelésül, egy örökös szivárvány rezeg. Azt mondják, holdvilágnál a Ryukan még inkább igézi meg a lelket. Akkor úgy látszik, mintha a sátán hadai vijjogva és ordítva harcolnának a tündöklő fehér angyalok diadalmas ezrei ellen, hogy megkárhozva visszasülyedjenek a föld méhébe.

E csodának legközelébe jutni csak néhány vakmerőnek sikerült még eddig. Közöttük, naplopó szerszámjával a hátán, egy fotográfus. Mert a fotográfus és a magyar drótos-tót: az mindenüvé eljut.

A bőgő, sistergő, soha nem lohadó forgatagból, mint a gyertyaszálak, szolgálnak ki egyes keskenyebb sziklák, melyeknek a teteje - kopást mutat. Igenis, kopást; emberi lábak koptatását. A túlhan lakók ugyanis, hogy megkiméeljék a nagy patkó kerülőjét, az egymástól ugrásnyira álló vékony kőszálakon szeretnek hamarosan átszökelleni; s nemcsak magukban: de teherrel is a hátukon. Szolgalegény, a vállain kis borjuval; asszony, a hátán kosárral, melyben szép nyugalmasan csücsül egy kis norvég baba. A hallatára is borsózik az ember háta. Sőt, mint Bayard Taylor beszéli, egyszer egy fiatal legény arra vállalkozott, hogy két liter fenyővízért bekötött szemmel ugrál át ezen a természetes hídon, melynek éppen csak az oszlopai vannak meg. Néhány angolnak és amerikainak nagyon megtetszett ez az ajálkozás és történetek is nagy recordok. De az asszonyok erősen tiltakoztak ez örületes istenkisértés ellen - pedig az a fiú nem egyszer cselekedte már meg ezt a vérfagyasztó virtust.

Még eddig szűzies zabolátlanságban dübörög és szakad a Ryukan; de már, hogy utóbb ott jártam, kezdték csinálni az ő számára is a kötőféket. Nem annyira azért, hogy őt hajtsák járomba, mint inkább azért: ne csupán fotográfusok férközhessenek a közelébe. Az sem történik itt, hogy, mint a schaffhauseni zuhatagot, monopolizálja a nyerészkedés. De a Ryukan istenasszonyának vad bájaira kő és vas fűzöt akar tenni a norvég kormány, hogy közelebbről imádhassák. Az alsó állomástól a kapaszkodón át, egyengetve a széjjelszaggatott talajt, áthidalva és elterelve a szanaszét lövellő hegyi patakokat s rakonczátlan apróbb eséseket, dynamittal vetve szét érintetlen főségű szikla-hegyeket: utat építenek most a Ryukan mellé s mögé. Hallottam az első robbantásokat - amint meghallja az ember, ha valaki a nagy lármában eltüsszenti magát.

A rettentő ordításban csak jelekkel érintkeztünk, s mélyen megrendülve, teljes kimerültségben vánszorogtunk fel a Krokan fogadóba, melyet a norvég turista-klub épített.

De hogyan építette? Az elég terjedelmes fa alkotmányt darabonkint rótták össze. Deszkáit, gerendáit embervállak emelték oda szálankint, mert még az okos, ügyes norvég hegyi lovacs-kák sem alkalmasak e szakadékok közt való közlekedésre.

Az örökös vízpárával itatott, kicsi bár, de dús növényzetű legelőn - akkora tán mint a budapesti Sebestyén-tér - tehenek legelésztek. Hát ezek honnan kerültek? Szintén csak embervállak emelték ide boczi korukban, s azóta dúsan tejelő tehenekké nevedektek.

Kivül dörgött a szúzi Ryukan, belől durrant Cliquot úrnak örökifju és ifjító özvegye. Mert a gyomor józan legény. Neki nem imponál semmi nagyszerű, ha csak rostbeaf és bor alakjában nem nyilatkozik. S amint a kedves ételszag s a finom bor-illat megcsapja a szimatoló orrot: vége minden bűvöletnek, s diadalmasan tolja ki helyéből a tele szívet a megtelő gyomor, s emelkedik a mámoros lélek fölé a mámorító ital.

Míg az asszonyok a női parlorban téltul összetüzdelték az öltözetük széthullott darabjait, magam egy fensíkon ismét eléje álltam a Ryukan megrendítő isten-csodájának. Míg az ember közel áll hozzá, elszédíti a harsogás, kápráztatja a vízpor. De hogy e magaslatról néztem az ő megrázó hatalmát: csak itt jutottam annak tudatára igazán, mily közel állok az én teremtmő atyámhoz, s támadt bennem egy érzelem, pillanatnyi és örökké tartó: a béke. Békéje a léleknek, mély megnyugvás, csöndes, édesen fájó emléke az én drága halottaimnak. Az örök megpihenés, egy változatlan üdvösség nagy gondolata emelt föl magával. Semmi sötét, semmi borzalmas e benyomásban. A Ryukan legott, mint valami eszményi szépnek valóra vált képe, metsződik bele a lélekbe, hogy váltig ott maradjon elpusztíthatatlanul, örökre, míg meghűl a vér melege s megakad verése a szívnek.

S most is, hogy e fogyatékos szókat rovogatom egybe: rohan lefelé az a sok víz, bődülve s tombolva, s folyton játszik fölötte a szivárvány. Még mindig tündököl, mint hig arany a napfényben, s mint opál és ezüst a holdnak bűvös világában, és omlik alá borongós időben, mint a hó, s fehér szikla gyanánt roskad le s gurítja szerte törmelékeit, s dagad ki a réseken vastag tejsugarakban. S mégis: ez a nagy élet csak egy nagy halál - és mégis: ez az elporladás csak egy nagy feltámadás, a kisérteties tajtéknak és párának ujjászületése, mely nem szűnik meg soha, s mely ugyan-abban az ünnepies fönségben ülte már ezt a helyet, mikor sötétség takarta még a mélységeket és az özönvíz előtti első hullám - a világosság - lövelt végig a földön.

XIII. **- Stockholm. -**

Hogy e sorokat írom: messze Medinából, a perzsa öböl mellől, az ős Hindosztán s még néhány rejtelmes ország vidékéről, e szerint Magyarországból is, számosan kerekedtek föl arabus, török s tatár nyelvészek, hogy a nagy Wasa Gusztáv székhelyébe vándorolva - napkeleti bölcsék észak csillaga felé - ott együvé tegyék nehéz tudományukat, kiváltva az egymás ismereteit: mesék gyöngyeit, dalok fűszerszámain, szókincsek szinaranyát, régi fordulatok vésetét, hasonlatok domborműveit, színes virágot hajtó ezredéves nyelvgyököket, történeti rajzok pompás szőnyeget, hősi énekek szózatot kürtjeit s példabeszédek drágaköveit.

Forró égövön kelt szólamok tudói, ünnepies muzulmánok, nagyszakállu barna emberek a sima képű, szőke haju, víg svédek vendégei: nem tudok ennél vonzóbb ellentétet.

S hogy eltűnődöm rajta: fölmerül előttem Stockholm, melyet annyira szeretnek Byzancziummal összehasonlítani, sokan meg északi Velenczének mondanak.

Mindenesetre a világ legsajátosabb városainak egyike. Ha a lagunák királyasszonyát Olaszország községeinek sorában megilleti a »la Venezia sola« mellé kneve: Stockholm is méltán megkövetelheti a »hasonlíthatatlan« jelzőt. Azt az egyet kivéve, hogy Velence is, Stockholm is vizen és víz fölött épült: a két város egy tekintetben sem fogható egymáshoz.

Velence a romantika bűbájával hat; Stockholmban az egészséges, a pezsgő, vígan lüktető élet csap felénk a viruló természet ölén. Velence megszomorít és gondolkodóvá tesz; a lagunákon rég lehanyatlott dicsőség fölött szeretünk eltűnődni - Stockholm földéri elmenket

és szítja életkedvünket. Apró és nagy gőzösöktől nyüzsgő vizein vele örvendünk a víg svéd néppel; Velence a meghalt tengeri király gyáspompájú ravatala - Stockholm az élő és uralkodó tengeri király kéjlaka. Stockholm, amint ott tükröződik a Mälär tónak erdős, kertes palotákkal népesített, szigetektől meg-megszakított vizén, kőpartjainak bizsergő életével, tüszkölő hajórajával: meglepő, lebilincselő. A Mälarnak azon a pontján épült, ahol e tó a Keleti-tengert érinti. Ennek a vízi városnak kellős közepén, egy szigethalmon emelkedik, minden oldalról láthatón, a királyi palota, egy épület, mely az ő rendeltetését már messziről tudatja az ő fenséges arányaival. Harmonikus remek, melynél csak egyet tudok hatásra különbet: a spanyol királyok palotáját Madridban. Hasonlít is a stockholmihoz, egyazon mestere lévén mind a kettőnek: Tessin Nikodémus. Építészeti hasonlatosságról lévén szó, hamarosan megjegyzem itt, hogy a stockholmi nemzeti museum és a magyar tudományos Akadémia palotája is rávallanak közös megteremtőjükre: Stühlerre. Szinte a felső Dunaparton éreztem magamat, hogy előtte a kis gőzösből kiszálltam.

A királyi palota a város legrégibb részében áll, a »Staden«-ben. Normalmmal, a legélénkebb és legfontosabb város-részszel, a Helgeandsholmen szigetén átvezető kőhid (Norrbro) kapcsolja össze, melyről két gránit lépcsőzet visz le a legnépszerűbb mulatóhelyek egyikének, a »Strömparterren« virágos, bokros szigetére. Már itt kissé sötét is van nyári éjjel s ezer láng fényében ragyog a terjedelmes, szellős mulató kastély, amolyan stockholmi »Hangli«, csak hogy itt bőven ömlik a sör és puncs és hajnalig zeng a zene.

A királyi palota, mely dísztermeiben nagy arányokat mutat, belsejében inkább impozáns mint pompás. Szobrai és festményei a svéd történet kiválóbb mozzanatait tüntetik fel, különösen pedig foglalkoznak a Bernadotték viselt dolgaival. Az egész nagy napóleoni dicsőségből csak ez az egy trónus maradt meg épségben; és nem csupán épségben, de fényben is. Maga Bernadotte, a francia ügyvéd fia, kit az ő császára hirtelen oda rendel a hadverő folkungerek és vitélő Wasák trónusára; felesége, egy marseillei kereskedő leánya, aki még arra sem bírja rászánni magát, hogy új királyságának fővárosában lakjék, hanem életét Párizsban tölti el; a kettejük fia, ki Napoléonnak Osszián iránt való rajongásáért az Oszkár nevet kapja és a Beauharnais családból származott szépséges Josephinet vezeti a svéd királyi székre: - ezek mind oly típusok, melyek iránt a legmelegebben érdeklődünk és akiknek finom metszetű déli arcélüket nyomról-nyomra követhetjük az uralkodó ház arczképeiben.

Végig kalauzoltattam magamat a felségek s a királyi hercegek lakosztályain. Legelső sorban a király dolgozó szobája vonzott.

Akárhány bankdirektort tudok, akinek stúdiója nagyobb kényelemmel s fénnel van berendezve. Ő svéd fölségének dolgozó szobája különben ideálja a dolgozó szobának. Kicsiny, de válogatott könyvtár; kevés, de jó kép; téres íróasztal, rajta vastag, merített papirosnak metszett szélű, szabad lapjai; a tollszárakban új aczélpenna; az öblös tartóban híg tenta, egy csöppet sem kocsonyás, ami engem munkaközben annyiszor elkeserít; - s hogy néztem ezt a szép sima papirost és friss tollat: olyan írhatnékom lett, mint soha azelőtt. Az alkalom nemcsak a tolvajnak, hanem a múzsának is kedvez.

A királyfi mindössze egy nagyobb termet bír s néhány apró szobát, valamennyi megrakva a föld körül megtett útjának érdekes, néha értékes emlékeivel. A kínai, japáni, siámi császárok, a dúsgazdag hindu radzsák, az abissziniai négusz, szerecsen királyok, törzsfőnökök és kaczikák eredeti és drága ajándékai: porcellán, faragvány, fegyver, szerszám és régiség szemkápráztató sokaságban, hogy a becsületes idegent csak az athleta udvari szolgára való tekintet akadályozza meg, hogy ne vétsen a 6-ik parancsolat ellen. Persze, az ilyesmik gyűjtése mégis csak könnyebb dolog egy princznek, mint a polgárembernek.

A csarnokokban híres vitézek szobrai. Valamennyi leverte az ő ellenségét. Milyen különös! Még nem jártam hősök csarnokaiban bárhol Európában, hogy mindenütt ne láttam volna legyőzhetetlen hadvezérek szobrai. Melyik verte le hát a másikat?

Az ebédlő mellett van a játékszerem, közepén akkora biliárddal mint egy fia-szérű; a hozzávaló dákók persze petrencze-rudak. Vagy egyéb volt hajdan ez a teke-asztal? Wasa Gusztávnak házi csatatere talán, melyen vas biliárd-golyókkal dobálózott ebéd után.

A palotához közel esik a Ryddarholm, a svéd királyok koronázási és temetkezési temploma. Intő összefoglalása e két momentumnak - a legnagyobb földi dicsőség szemben a mulandósággal. A falakon a legelőbbkelő svéd rendnek, a Szerafin-rend mestereinek és lovagjainak címerei.

Valamennyinek neve fölé az öt, hét és kilencz águ, a hercegi, királyi és császári korona van tűzve, a szerint, amint az a rend tagját megilleti. Csak egy lap van ott czímertelen, s éppen ezzel tűnik ki valamennyi közül: egy polgárember is jutott bele hajdan ebbe a főnemesi testületbe, s épp ezért jegyeztem meg magamnak a nevét: Frederik Stang. Mesterségére nézve pék volt. Ha azért emelték ebbe a diszes lovagi rendbe, hogy jó kenyeret sütött, megérdemelte. Mert a svéd kenyér vagy olyan mint a kovász, nyulós és savanyú - vagy pedig olyan mint az ászokfa: kemény s megrághatatlan. Nekünk, Buzaországnak, a foszlós cipőju Magyarhon fiainak, keserves volt ez a knäkke-bröd. De hát Svécziában a kenyér nem étel s a víz nem ital.

A rend számos vitézei között nincs magyar; még boldog emlékeztű P. K. L. sincsen benne, aki pedig felfogadta, hogy addig meg nem hal, amíg a világ minden ordóját meg nem szerzi. Borította is a mellét, a hány kitüntetés csak van adományozni való ezen a demokrata világon. Tán ő is ott hordta a keble két felén azt a külön kis táblát, ezzel a felirattal, hogy: »et caetera«, ami azt jelenti: nem fér oda több.

A jeles Szerafin-rendre ez nem vonatkozhatik. De azért leltem én magyar nyomot a svéd királyi palotában: a könyvtárába bele van igtatva Petőfi Sándor, kinek édes dalait Öman Viktor Emánuel közölte népével. »*Jag är magyar!*« - »Magyar vagyok!« című versét szavalják mindenütt Skandináviában.

S még egy hírneves magyar - ha maga nem dalnok is, de dalra hevítő - a palotának egy másik gyűjteményét ékesíti: a tokaji, egyaránt érdemes a királyi költőre, mint a költőkirályra. Mert ő svéd fölsége, ha leteszi a kardot, fölveszi a lantot; mint ahogy tette le Petőfi a lantot, hogy fölvegye a kardot.

Hogyan kerültem különben ebben az igazi »minta-pinczében« az én leghíresebb földim közelébe: azt elárulnom rut háladatlanság volna. A tokaji bor aranya is hallgatást jelent.

*

Stockholmi élet! Erre a szóra egész tavasza hajt ki lelkemben a boldog visszaemlékezésnek. Beszélnek nekem, hogy amikor tél idején összeszorulnak, még vidámabb itt az élet. Hogy ne? - mikor két-egy ország: Svéczia és Norvégia az egyetlen állam Európában, melynek 80 éve hogy nem volt háboruja se külső se belső ellenséggel. Hanem azért egy tövis mégis vérzi az ő szívüket - ha visszavíhatnák Finországot az oroszoktól! Károly király szobra ott is áll a róla nevezett virányos téren, jobb kezét keményen kinyújtva Pétervár felé. Mert ez a hősi fejedelem már egyszer megmutatta a muszkának az utat visszafelé. Azóta elvesztette az ország a svéd Elzászt, s az érczemplék már évek óta mutogat a Néva felé - s bizony fog még néhány évig arra felé mutogatni.

Körül bokrok s szökőkutak, a padokon csevegő csoportok, a fővenyen futkosó gyermekek s gazdag hullámszásban föl-alá andalgó ifjak és leányzók, míg a közel mulatóhely előtt számosan ülnek, szíva a világos éj enyhét, szürcsölve a frissítőket s hallgatva naiv áhítattal a zenekar gazdag játéksorát, mely rég elhalt olaszok operáit fujta - még a »Norma« benyitóját is - míg hát épp ez az ország az, melynek felhőiben lakozott hajdan a nagy Odin, a sötét skandináv Jupiter, s vágtattak lobogó sörényű paripákon a lobogó haju valkűrök, akik ez idő szerint a Wagner Rikárd kótáira énekelnek. Igenis, itt még a »Norma« járja s nem a »Norna«. A zene-szerszámok között még helyet foglal a halovány gitár az ő vérszegény hangjával. Rég hallott, kedvesen együgyű áriák, mint a hervadt rezedának szerény illata, merültek föl bennem, amidőn mint gyermek hallgattam boldogan azokat az apró-virágos dalokat, melyeket kiszorított a »végtelen melodia« s elnyomott a dús hangszerelésnek nagy pompája. Közben népdalokat is játszottak s körülöttem mindenütt ekóra kelt a szívekben s az ajkakon: hűséggel dudorászták mindannyian; s mint édes volt e nóták dúdja, édes lehetett a szók értelme is, mert öreg és ifju - emlékezve és vágyódva - enyhén zsongó karban vegyült bele.

Ez így tart a derengő és derült éjszakán át piros hajnalig, mert ó! - itt rövid a nyár és szakítani kell rózsáit.

Mikor erre felé kikeletre fordul az év: a város apraja-nagyja este kivonul a város elé, letelepedik a fiatal gyepre s a fák alá, melyeken még fanyar zöldben szürkélik az új hajtás, és ott töltik az éjt, s himnuszokkal fogadják a nap fordultának első kegyes pillantását. E népszokás még a pogány hajdanból származik, mikor az istenséget a természet nyilatkozásaiban imádták, s Freya asszony egy titokzatos éjjelen az ő hajadon cselédjeivel hímezte ki ezer és ezer virággal a mezőknek messze virító szőnyegét. Az éjet tábori tüzeknél töltik el ébren, dalolva és puncsozva, míg a rózsás pitymallat felvillan az ég peremén. Amint a hajnal a mennybolt alján kigyult, fölszedelőzködnék s mint valami ünnepről megtérve, vidám énekszóval vonulnak a városba. Sajnáltnám, ha ezzel a költői szokással vele járna a nátha is, mely alattomosan ott bujkál a gyep alatt: a húnyor vagy fehér zászpa, melyről azt tartják, hogy tüsszögtesítő tulajdonsága van - valamint hogy németül »nieswurz« is a neve.

Megható az a virágszeretet, az a rajongásig fokozódott növénykultus, mely itt az idegennek legott a szemébe tűnik.

Végig a hosszan elnyúló Skandinávián nem találtam ablakot, ha törpe viskó volt is, hogy a fehér függönyök mögül ne intett volna felém a muskátli apró piros virágja. Még fönn Hammerfestben is, sőt - ami ennél jóval ridegebb - a kaszárnya ablakában is díszlik a szegfű vagy a mályva-rózsa, s izmos fiatal lovaskatonát láttam, amint gondosan öntözgette a sivár laktanyának ezt a nyájas díszét, gyöngéden szedegetve le róla a fakó leveleket. A motalai tiszteletes meg - kinek udvara egyúttal a sírkert, ahol valamely Oxenstjerna emlékét néztük, míg hajónk alatt a zsilipek vizét dagasztották - a kedves pap bácsi, midőn tiszta lakába léptünk, nagy óvatosan emelt le az ablak polczáról egy cserepet. Abban egy piczi almafácska, az almafácskán egy piczi almácska, sárga és beteges, a fél pofácskáján hektikus pirossággal - és mutogatta nekünk sugárzó szemmel és tartotta karjaiban a csenevész csemetét, mintha megvakult apai hiuságában az ő keshedt, halovány kis gyermekét mutatta volna. »Ez már a második!«, mondá. »Az első korán lehullott...« Csakhogy azt nem mondta: Az első meghalt! »De - folytatá erős bizakodással - ezt fölnevelem!« És tekintete kigyult az erős reménységtől. Kicsi koromban sokszor láttam Péczelen, mikor a cselédünk gyermekfej nagyságu rétes-almát vetett a fejőnek s egy kis üszőnek. Az áldás terhetől meg nem birtunk szabadulni másképp. Voltam oly kimélettel, hogy e barbárságot elhallgattam a tiszteletes előtt, s lelkesen dicsértem az ő almácskáját.

* * *

Aki arra kárhoztatta magát, hogy hetenkint néhányszor lenyúzássa az arczát szőröstül-bőröstül - s ezek közé tartozom magam is - az boldog megnyugvással nyújtja oda fejét a műtevő kéznek Stockholmban. Különös dolog, hogy ott, ahol a legtöbb ember borotválkozik: északon valóságos hóhérok marczangolják a lakósok és utasok himnemen levő felét.

Sok sűrű jártomban-keltemben rátértem a barbárság kritériumaira: mentül közelebb érjük a keletet, annál tökéletesebb a fürdő, annál zamatosabb a fekete kávé, s annál ügyesebb a borbély. A bécsi fürdő csak azóta élvezhető, mióta a budainak mintájára nyitottak benne egyet. Berlinben fürdés után szétnéz a jövevény, hol mosakodhatnék megint tisztára. A kávénak áldott babszemével meg hogyan bánnak el nyugaton s északon, csak az tudja, akinek része volt e minden illatától megfosztott híg, kormos lében. Stockholm még magasabbra fekszik északnak s ennél fogva remegve gondoltam arra a kínszenvedésre, mely ott számomra fenn van tartva. Ó, édes csalódás! Stockholmban nők borotválnak! Hogy oda hajtván fejemet a párnára, vártam a hideg acél halálos érintését: úgy jártam, mint a mesebeli lovag - a bakó rettenetes marka helyett egy jó tündérnek patyolat keze simogatta meg arczomat és hízelt szappan tajtékkal havazta-harmatozta körül államot.

Egyszer egy normandiai faluban, Courcellesben járva, keresem a borbélyt. Egy nagy táblát pillantok meg, melyre le van pingálva egy atyafi, akinek valami búbos fejkötőjű asszony irtja a szakállát tarlóját. A jelenet alá ez volt írva: »à la main douce«. Neki-bátorodtam én is erre a biztatásra. Egy csontos anyámasszony, igazi vasorru bába, mint az áldozati bárányt szorított a térdei közé s irgalom nélkül végezte rajtam az ő kegyetlen művét. A stockholmi borotváló asszonyok és lányok nem dicsekednek ki az utcára, de annál inkább érdeklik meg a »main douce« jelzőjét. Puha és gyors kézzel tarolják simára a tüskés ábrázatot, hogy az ember szinte sajnálja, mért fejezte be oly rövid idő alatt. Közben az ő zengő svéd nyelvükön folyton csicseregnek - nyilván a legújabb fővárosi híreket mondják el. S amikor a takarítás munkájának vége: a szőke *fru* vagy *fröken* bájosan knikszel s máris a másik szék elé tánczol, melyben egy borzas állu svékus terpeszkedik elejébe a kellemetes operációnak.

* * *

A roppant elevátoron repülünk hegyibéje a svéd fővárosnak. Ez a rengeteg alkotmány az újabb fogadóbeli lift példájára emel a magasba. A mi budai gőz-siklónk bájos meglepetést szerez az idegennek, midőn egyszerre a szűk torkolatból a házak tetejébe kerülve, maga alatt látja elterülni a Dunát és szigeteit, a Cserhát lankáit s legelől, a széles folyam partjában tükröződve, az ifju, ragyogó fővárost. De ahhoz a látványhoz, melyet Stockholm nyújt ebben a szédítő magasságban, nem fogható. A Mälar-tónak száztizenkét szigetén épült város, arról a szellős pontról melyen állók, minden részében áttekinthető. Templom, palota, emlékszobor nyulik fölibe s vén tölgyeivel part és kert virul között a tetszetős ház-soroknak, s alant szakadatlan mozgásban nyüzsgő e szorgalmas nép, s iramlanak ide-oda a vasuti vonatok, sziklakapukban eltűnve meg onnan kirohanva, s végig zúgva a hosszú köhídon, míg a vizen gazdag rakodásu roppant India-járókat vontat a kis propeller, mintha egy nagy holt madárnak tetemét vonszolná egy vízi pók. Szünet nélkül érkezik és indul az apróbb gőzösök sokasága, míg a távol határon vitorlák fehér szárnyai, repülve úszó hattyúk gyanánt, ragyognak a napfényben. A meddig néző szemem csak elér: a Götha-csatorna ezüst szalagja nyulik el, ötszáz láb magasba emelkedve a Wenern és Wettern tavak színvonaláig, hogy ismét ugyanannyira süllyedjen alá s mint Götha-elf omoljon rá a Keleti-tengernek folyton pihegő anyakeblére, utjába ejtve Jönköpínget is, a gyufa-Rómát, mely évenként 1½ millió fenyű-törzset fűrészeltet és vagdaltat apróra éj-nap dörgő gépeivel, küldve szerte a szikrát s vele azt a hat svéd szót, melyet ismernek széles ez öt világrészben.

Midőn első ízben úsztam végig e csatornán, egy fiatal pár volt velünk. A pap aznap boldog reggelén fűzte egymásba kezeiket. A férj a hajós akadémia egy tisztje, aki vitte magával ifju

nejét szellős, magányos lakába, a tenger egy sziklájára - a világító torony egyetlen kis szobájába, hogy két álló évig onnan ki se mozduljon, amíg viz-, lég- s hőméreti számításait meg nem szerkesztette. Körül ordítva a vihartól, a torlódó habok bömbölése közben, feje fölött a mérhetetlen éggel, alatta a mérhetetlen síkkal, távol minden emberlakta földtől, s csak a távcsövön látva néha napján egy-egy Krisztiániába igyekező hajót, vagy a Sund felé haza térő dán kuttert - így kezdi férje oldalán új életét az új asszony, évenként csupán kétszer válthatva levelet otthon maradt szeretteivel. S az ifjú nő sugárzó arccal nézett a jövő elé - hiszen Haralddal van, az ő drága hívével, az ő bátor urával. Ó, csak látszik ez az élet búsnak és egyformának; pedig az teli van változatossággal, teli vigsággal, finom tartalommal, mert hiszen teli van szerelemmel. S ki tudja? Oda mentek kettecskén, visszatérnek hármacskán.

S hogy eszembe jutnak, az egészségükre üritem ki puncsom maradékát, ott az elevátor leg-tetejében, a tágas veranda kényelmes fauteuilében, elmerengve a távolba hanyatló fehér vitorlákon, amint lebegnek-szállnak egy messze-messze ország felé.

Smaland közepén.

Jemine! Meghalt a derék Seth o Bredberg! Itt fekszik előttem a gyászjelentés a mariestadi postabélyeggel márczius 13-ikáról.

Ki volt ez a Seth o Bredberg?

Ez egy pompás öreg svékus volt, fényeskedjék neki az Úr arczulatja. Szép öreg ur, a Götha-csatornának tíz mértföldre »slut«-igazgatója és nekem különös jóakaróm, voltaképp megmentőm.

S ezért legyen szabad néhány sorban áldoznom emlékének s előadnom azt, hogyan és mennyiben szerzett magának Seth o Bredberg ur halhatatlan érdemeket a magyar haza körül, midőn »skjus«-ába engem fölvelt.

A dolognak eleje van, dereka és vége, mint minden helyes uti kalandnak. Azért hát elmondom sorjában. Legalább gondolatban szállok vissza abba a szép országba, ott a magas Északon, hol néhány boldog hetet éltem át a legkedvesebb nép s a legfönségesebb természeti szépségek ölében.

Egy szép augusztusi reggel a stockholmi kikötőből a »Carlstad« csinos gőzhajó délnek vitt bennünket. A Rydarholm tornya és a büszke királyi palota apránként elmaradtak, a Hasselbaken magaslatai mind mélyebbre hanyatlottak a Mälär édes vizeibe, míg végre Södertelje közelében már csak violaszín ködből intett bucsut felénk a szép főváros. Bánatos szívvél álltam a földélzeten s néztem vissza. Még egy csillám, mely valamely torony aranyos gombjáról lövelt át hozzánk, s aztán az elfelejthetetlen képre puha fátyolát vonta rá a távolság. Isten veled, Stockholm! Ti virágzó szöszke lányok, ti vendéglátó Lundquistek és Viselgreenek, ti szeretetreméltó Lundgreenek és Viselquistek városa, Isten veled!

Stockholmot Götheborggal vasuton kívül tudvalevőképen a hires Götha-csatorna is köti össze, mely, mint a szakértők mondják, a mérnöki tudománynak remeke s ezen fölül fényes bizonyosságot tesz a svéd kormány erélyes, valamint az ottani financiai rendezett voltáról. A Götha-csatorna mintegy 500 lábnyira emelkedik föl a tenger színéről s száll le ugyan-ennyire, midőn a Götha-elfbe (folyóba) tér, mely Götheborghoz közel ömlik a keleti tengerbe.

Az út oda három nap, körülbelül akkora, mint ide Passau. Termékeny rónán visz át a csatorna. Állomáshelyei virágzó gyár- és kalmárvárosok, néha még jó karban levő erőd, melynek mohás foka véres századok dicsőségéről és a nagy Wasa Gusztáv viselt dolgairól beszél az alatt ülő utasnak, aki az ő veres Murrayjéből keményen ellenőrzi, a följegyzett érdekesebb pontok igyekeznek-e megfelelni az infallibilis master adatainak. Ami a vidéknek többnyire sikerül is.

A hajó lépcsőnként emelkedik a Wenern és Wettern tavak színére. Hogy a zsilip elé ér, a kapu megnyílik előtte s csakhamar be is csukódik mögötte, hogy a hozzá alá zuhogó víz bele ne folyjon a folyóba, melytől teljesen elzárja a hatalmas szerkezetű deszka-fal. A hajó alatt a víz dagad és erős hátán a második zsilip magasára segíti. Itt elől kezdődik a procedura: újabb zuhatag ömlik alá - hogy úgy mondjam a második emeletről az elsőre, s hajónk ismét néhány lábbal magasabbra kapott.

Néhol négy-öt zsilip van egymás fölött, melynek vizlépcsőin a mi »Carlstad«-unk az első nap már 163 lábnyira mászott föl.

A megtöltés, főleg ha több zsilip van egymás mellett, jócska időbe kerül, mely szünetet az egyes utas, néha az összes hajóközönség arra használja, hogy partra szállva: a várost, gyárat látogassa meg, vagy a közel állomásig tagnyújtóztató, étvágyserző sétát tegyen.

Motala hajógyárában, mely állami vezetés alatt áll, éppen egy monitornak vas toalettején dolgoztak. Megelőzve a mostani nődivatot, neki már akkor szabtak »cuirasse«-t a testére s nagyfejű vas-szögekkel szépen be is szegték. A varrólánya egy ásitgató vas hippopotamus volt, mely, a hányszor becsukta rettenetes száját, a két álkapcsa közt levő vastag vért-lemezbe egy-egy varró likat harapott, melybe aztán pörölyök gyűszűje tolta bele a vas czérnát.

Közben a hajó ki- és berakodik. A Götha-csatornán közlekedő hajók parancsnokai a tulajdonos társaságtól bérben birják a járműveket s így - időhöz nem lévén kötve - ott és annyszor rakodnak, ahol és a hányszor jónak látják. Vittünk vasat, vonatkozólag hoztunk gyümölcsöt, butort s bőven volt módunkban tapasztalni azt az élénk nagy és apró kereskedést, melynek ez az ország örvend.

Amint hajónk megállt, legott számosan siettek rája a partról és élve a rövid szünettel, ugyancsak söröztek és puncsoztak. Aki a drága nedüből egy-egy üveggel a szárazra vitt, az bizony a kabátja alá gombolta, mert Smalandban a szeszes italok mérése tilalmas, már vagy húsz éve. A kormányt e rendszabályra az italosság következtén elsatnyult nép testi és lelki fogyása birta rá; és oly sikerrel járt e rendszabály, hogy ez idő szerint az ország e tartománya a legvirágzóbb részek egyike. Állomásunk közelében e tilalom érdekes illustratióját láttam - egy *tejkocsmát*, melyben tejszines »röz-grözt« mértek, a fehér málna kocsonyázott ízét, aludt tejet, irót, zsendiczt s több eféle szelid folyadékot. S a parti lakókban, akik minden erkölcspuhító tejgazdaság mellett sem felejtették el a régi rossz időt, midőn boldog részegségben hevertek a kocsmában, a gőzhajó láttára fölébred a régi szerelem s pogány szívük az egyedül idvezítő szeszes ital bálványa elé ujong.

Megfordultunk egy kis faluban is, melynek temploma uti könyvemben meg van csillagozva. (Nevét azért el is feledtem.) Csillaggal azért van kitüntetve a templom, mert itt nyugszik a Güldenstjernék nemzetsége, czimeres márványlapok alatt. A barátságos tiszteletes ur, midőn ezt a nevezetességet fölületes szemle után otthagytuk, maga mellé intett, hogy nehányunknak egy még nagyobb nevezetességet mutasson. A kertbe léptünk, melynek napos oldalán egy kis kádban törpe almafát láttunk és rajta két meglehetősen nagyságú zöld almát kantárban, hogy a gyöngye ágat le ne törje. Az öreg tiszteletes ragyogó arccal hívta föl figyelmünket a csoda növényre. Ugy megbámultuk, mintha legalább is a paradicsombeli almafa volt volna s udvariasan elhalgattuk, hogy az ilyen vadóczokat a tehénnek szoktuk vetni otthon.

Néhány nappal később a götheborgi növényszoktató kertben kalauzunk szintén ritkaságot mutatott nekünk: egy kukoricza-szárt, melyről két hitvány cső lógatá le vékonyka selyemszakálát. A növény kármentő vaskerítéssel volt védve az ember kíváncsi kezétől s alsó felén szalma-gyékénnyel az idő viszontagságai ellen. De már ennek a jó embernek nagy hetykén megmondtuk, hogy: hallja barátom, ott, ahová mi valók vagyunk, sűrű rengetege áll e növénynek, olyik helyen akkora száakkal, hogy a pikás kozák is eltűnik benne, valamint hogy el is tűnt benne 1849-ben, midőn sássával a lova, nyers gyümölcseivel ő maga lakott jól. Már most rajtunk bámult végig az egy szál kukuriczának a csősze, ami nekünk igen jól esett.

A többes szám, melyben most beszéltem, nem a pluralis majestaticust jelenti, hanem azt, hogy igazán hárman voltunk ott magyarok. Ezt annál is szükségesebbnek tartom kijelenteni, hogy uti kalandom valósága mellett, melyre rá akarok térni, szavatosokat nevezhessek. Ott van Wahrmann Mór, ő a megmondhatója.

Éppen ebédhez csöngettek, midőn megint elsötétült kabinom ablakja, melyet Mór barátom öccsével, a tudós Zsiga doktorral, közösen birtam. Az elsötétülés azt jelenté, hogy ismét egy

zsilip nagy fülkéjébe usztunk be. A bőséges reggeli után - Svécziában jól él az ember fia - nem éreztem még kellő tehetséget egy hosszas menun keresztül enni magam. Kézhez kapva ernyőmet, zsebre gyűrve Dumasnak akkor zajos feltűnést okozott »L'homme-femme«-ját (mely vagy hat példányban forgott hajónkon) partra léptem, ellenére a három nyelven olvasható intésnek, hogy az egyes utas óvakodjék tőle, mert könnyen lemaradhat.

De én azért víg szivarozással mentem neki a zöld határnak. Fölöttem zengett a pacsirta, alattam tündöklött a himes gyöp, melynek ezer virágai körül boldog szitakötők zörögtek, a vad méhe és aranyszárnyu bogarak zsongtak. Mögöttünk voltak már a gyönyörű Wenern és Wetteren, a kis és nagy Belt. Mig rakódik a hajó, mondok, a jövő állomásig előre megyek. Tárguló tüdővel ittam a fűszeres levegőt s midőn vagy ezer lépést haladtam, hátra néztem, jön-e már az én hajóm.

Az én hajómnak se hire, se hamva. Egy halvány fütty, mely elmosódva érte fülem s néhány szétfoszló füstbodor volt a hírmondója.

Nem értettem a távozását, mert számításom szerint utánam kellett jönnie. Tán egy lemaradt utasáért uszott vissza. A kisebb állomásokon t. i. meg sem áll, csak lassabban halad. Az utas podgyászát úgy röpítik a földélezetre s maga gyakorlott ugrással szökik utána a kőpartról. Némelykor megesik, hogy a pasazsér, főleg ha nő vagy kis fiú, nem meri a voltíget s ilyenkor, ha éppen jó kedvében van a kapitány, megállítja a hajót. Nyilván most is úgy volt. S mérsékelt időmértékben mentem elejibe.

Elejibe ám!

Egy magányos kovácműhely mellett vitt el utam. A majszter lánya a futató mellől nevetve nézett rám; az apja meg lebocsátotta a kalapácsot és kérdőleg tekintett felém. Ezek a jó emberek bizonyosan föl fognak világosítani. Annyit tudtam, hogy a gőzhajó svéd neve »ongboten«. A többit majd valahogy kitelegrafirozom a kezemmel.

- God dag! Ongboten?

Ennyiből állt összes nyelvtudományom. Ha a bécsi posse-gyártó a *czardas* és *eljén* szóbul tud pesti bohózatot írni, mért ne boldogulnék én az én három svéd szómmal?

- God dag! Ongboten?... s fölemelve kezem s fölránczolva homlokom, kérdőleg néztem a szétrebbenő füstrongy felé.

Erre mindkettő töviről hegyire megmagyarázták nekem a dolgot. Csakhogy én egy árva hangot sem értettem belőle. A kezökkel intettek ők is arra felé amerre én. Megint csak elől kezdtem. Erre megrázta a fejét az öreg kovács, összenézett a lányával és aztán azt mondta, hogy semmit se mond.

- Ike verston! (Nem értem.)

No ezt az egyet megértettem. Elbucsuztam a kormos apától és kormos lányától.

A hajó csak nem akart visszatérni. Öreg anyóka akadt elém. Tanult emberséggel megmártogatta magát ez is.

- Ongboten? kérdezém.

Intett a kezével, hogy arra felé ment. Kérdeztem németül, mikor jön már vissza?

- Ike verston, mosolygá. »No tusk«, nem tud németül. Megfogta a kezemet s elvezetett egy szántóföld hancsikjához. Egy kurjantásnyira tőlünk ójtott lábú, harisnyás paraszt ember lépdelt az eke mögött, melybe egy ló és egy szamár volt fogva. Oda is kurjantotta neki, hogy itt valami baj esett, jöjjön felénk. Jött is. Sokat beszéltek egymással, majd közre fogtak s két

oldalt a legjobb szívvvel, de sajna! - minden eredmény nélkül ismertettek meg a smalandi tájszólammal.

Hajómnak sziporkányi füstje sem lengett már a légben. Isszonyú sejtelem kezdett agyamban derengeni...

Mindenki, aki hajón utaz, akárhányszor van úgy, hogy a balt a jobbal összetéveszti.

Összetévesztettem én is.

Mert a »Carlstad« akkor már nem föl, hanem *lefelé* mászott a vízi lajtorján s szépen röpült a keleti tenger felé.

B. Laczi bácsi jutott eszembe, ki falujából akkor érve a vasuti állomásra, midőn a vonat már megindult, fölfogta köpönyegét s foga közé szorítva táskáját, utána iramodott s így kiáltott a tüszkölő vaskocsi felé:

- Hé, herr lokomotiv, vart án pizli!

Én is utána iramodtam. Herr ongboten, megálljatok!

Természetes, hogy föl kellett hagynom az oktan futással.

Ott álltam Smaland közepében. Rajtam szellős nyári kabát, jobb kezemben egy ernyő, bal kezemben Dumas »L'homme-femme«-ja, a zsebemben vagy öt szivar, a tárczámban vagy tiz rigsdaler, a fejemben vagy három svéd szó és a szívemben egy nagy kétségbeesés.

Igy kikészülve még a legélelmesebb ember sem tudná hamarjában hová legyen.

Szent véletlen, könyörülj rajtam!

Világos volt, hogy így a szabad mezőn, egy-egy tanyán, nem találok akit megértsek én, aki megértsen engem. Csak érek tán falut, várost vagy nyaralót. A futás, a nyári nap heve s az aggodás, verejtékbe borítá homlokomat. Levettem a kalapom s kifeszítém ernyőmet. A verőfényes idő, az erdő és mező, melynek lombja, füve zöldebb itt mint nálunk, a víz rengő lapján elvívogó fecske s mindaz, ami kedvessé teszi ez évszakot, nem engedték vidámságomnak hegyibéje eresztetni a búbanatot és a humor bizonyos nemével néztem eléje a holnapnak. Furcsa biz ez! Így egyedül idegen országban! Pedig itt is kék ég, szántó föld, pacsirta, fecske, liget, tó, patak, ember mint az én édes hazámban - mégis minden oly más egészen. És az én Wahrmann barátom ott a hajón? Melyik költőből fog rám idézni? Mert nagy czitátor ám ő az úr színe előtt. S mit fog rám olvasni, ha ugyan találkozunk még ezen a nyáron, példátlan könnyelműségemért? És a tudós Zsiga micsoda aequatioval fogja bebizonyítani, hogy szükségkép le köllött maradnom. Ő, aki bebizonyította a dánusoknak, hogy nem tudnak dánusul, és a svékusoknak, hogy nem tudnak svékusul; amiért aztán csak úgy nem tudták mit beszél hozzájuk, mint nem tudták, én mit beszélek. Bizony Zsiga, ha a mjöseni két emeletes fa-csárdában a konyhán nem kukorékolok s nem kodácsolok, maig sem kaptunk volna enni sült kakashust és rántottát, mert a te dán-svéd-norvég tudományoddal elolvastad ugyan Oelenschlägert, Tegnér, Runeberget s Björnstjernét, de egy betevő falatot nem tudtál szerezni vele. Szegény Móricz! - hátha elhiszi öccsének, hogy a Götha-csatornába veszttem bele? Hogyan fog ő beszámolni velem otthon annak az öreg asszonynak és a fiatalnak? Mivel áll elő, mikor majd...

Lónyerítés ver föl merengéseimből. Kipányvázva egy kerítés mellé, legelt egy hatalmas szürke. Csinos nyaraló előtt álltam. Neki egyenest. Egy vastag öreg asszonyka fogadott nyájasan s szépen knixelt ez is. Peseräh! Ez az ő nemzet ezzel az egy szóval boldogult. Hát ha én is az én egy »ongboten«-emmel. A mamácska fájdalmas mosolygással nézett rám; aztán, mintha eszébe jutott volna valami, a kertbe szaladt, amint köpczös voltától tellett; fejkötőjén a szalag-bokor csak úgy csattogott mint a neki lendült hizó liba szárnya - Isten panaszkép ne

vegye goromba hálátlanságomat. Mert bizony a következő perczben már egy szép, öles aggastyánnal tért vissza s oda plántálta eleibém olyan kézmozdulattal, mely azt fejezte ki, hogy: no itt van egy ember, akivel boldogulhatsz.

A virágzó arcú öregnek francziául adtam elő bajomat. Kedvesen hallgatott végig. Mikor befejeztem előadásomat, mosolyogva rázta fehér üstökét. »Ike verston!« Ez is! Az lehetetlen! Nem ért francziául! Egy uri ember, aki ilyen szép házban lakik s szemüveget hord! Neki fohászkodtam tehát a német szónak. Az öreg csak rázta a fejét. Nyögtem neki angolul. Ez sem használt. Tán nagyot hall? Megint elől kezdém s francziául ordítottam, németül ordítottam, angolul ordítottam. Az öreg mindegyre mosolygott és tagadólag intett. Uristen, az a csöpp talján csak ki nem ránt, ha ennyi nyelvvvel maradtam szégyenben előtte?... Hah! Egy gondolat - mint ez minden regényes végszükségben meg szokott esni - az ismeretes villámként czikázott át agyamon.

- Loquitur latine dominatio vestra?

- Loquor, sed non mültom, feleli.

No, én se mültomozok valami nagyon, nyugtatám meg az öreg urat, s amennyire telt, eltagoltam neki sorsomat. Megértett. Végre! Mióta a föld hátán járok, ennyit nem beszéltem diákul s borzongva gondolok az én szorongó állapottommal kimenthető féktelen licentiákra, melyeket grammatika és syntaxis ellen elkövettem.

Az öreg biztatott, hogy ne féljek: adhüc tempüs! Kibéklyozta a nagy szürkét és egy az udvaron pajzánkodó gyerekek elejébe ragasztatta a két kerekü laptikának, melynek neve »skjus« (olv. süsz). Melléje ütem s az izmos öreg a kötél-gyeplőt a keze töve közé tekerve, ajkait befogta s különös csattintással ismét kiereszté, (valójában úgy volt, mintha explodált volna,) amely svékus bátoritást a »gamle Ilge« (vén Ilge) megértette, s vágatva vitt bennünket a csatorna mentén végig, ahol csak neki, Seth bácsinak, volt szabad hajtani, ő lévén - mint bekezdőleg előadám - Bredberg ur, a Götha-canalnak tiz mértföldre igazgatója. Füttyentésére minden »slutvaktare« (zsilip-ör) megnyitotta a tilalomfát, és a vén simli csikó módjára ragadta a könnyű járművet. Utközben, amennyire ez tudományunkból kitelt, beszélgettünk. Midőn elmondtam neki, hogy magyar vagyok: helyeslőleg bicczentett és emlegette Díket (Deákot), Kossütöt (Kossuthot) és a tokét (tokajit). Ez a három szó volt az ő összes magyar szó-készlete. Kvittek voltunk. Midőn keskeny ülésemen izgatottan fészkelődtem, határozottan mondá: adhüc tempüs, amire aztán lecsillapodtam.

Az öreg Bredberg egyre robbantatá ajkait, a gamle Ilge rohant, hogy csak úgy szakadt le róla a tajték; őrház, erdő, szántóföld hátra forogva maradt el mögöttünk, midőn végre - egy fordulón kiérve - ott láttam magam előtt az én kedves »Carlstad«-omat. Jensen ur, a kapitány s Bredberg ur régi ismerősök voltak. A jó öreg néhány szóval előadta bajomat. A hajó összes népsége a tatra sietett, élén az én Mór barátom, nyakában az asztalkendővel, melyről a tomato (paradicsom) mártás egy nagy foltja piroslott felém, szájában egy félig megrágott falattal és idézettel. A Zsiga doktor, midőn meglátott, mintegy kelletlenül constatálta számításának hiányos voltát s fröken Maria, a szép szöszke, összecepva kezét, nevetve dőlt háttal az árbocznak.

Előkapartam a tiz rigsdaleremet s hálálkodó praeambulum után odanyujtottam Bredberg urnak.

- Pro pauperibus loci, mondám.

- Non habemus, felelé s nem fogadá el. A hid mellett a hajó szakácsa egy paraszt asszonnyal alkudozott éppen egy szárnyasra, melyet csak az imént löttek s mely még azon meleg volt. Gyorsan magamhoz váltottam és a laptika hátuljába beleloptam. Karácsonyra egy szép svéd levél kíséretében, melyet Győry Vilmos barátom fordított le, néhány üveg »toké«-t küldtem

az öregnek, aki Károly király coronatiója óta nem ivott ebből a dicső magyar borból, s megtoldottam négy palaczk egrivel. Az öreg négy oldalú ákom-bákom svékus epistolában áldott meg engem s áldotta meg hazámat, mely ily fölséges csöppeket termeszt.

S most hírét veszem, hogy meghalt.

Nyomta volna a lelkemet, ha szeretetreméltó, kedves emlékének nem adózom e sorokban.

Az örökkévalóság »slut-vaktár«-ja, Szent Péter, bizonyára tétova nélkül nyitotta meg előtte a mennyei boldogság zsilipjeit.

»À Berlin!«

I.

Igenis: à Berlin! De nem abban a franczia értelemben, hogy meghódítsam; hanem inkább azért, hogy magam hódoljak meg neki. Mi lett abból a rengeteg kis-városból, mióta nem lát-tam! Sivár utcái megnépesedtek, építkezése nemzetire vált. A német eszme harsog végig rajta s magasra mered a házak fölé a győzelmi oszlop, vagy, amint maguk nevezik: a »diadal-mi spárga«, melyből hatalmi önérzetet szopogat magába minden igaz berlini csecsemő, ha álmában lesiklott a dajkája kebléről ott a Thiergarten vén bükkjei alatt.

Derüs tavaszi reggel indultam meg oda. Husvét vasárnapja volt. A Vágon ringott a sok tutaj kikötve. Hosszu tót legények hanyatt fekvé nyultak el rajta s a lábszáruk vége még egy jó darabbal kiszolgált a fenyőszálon. A fodros folyam emelgette-sülyesztgette a talpat s locsog-tak hozzá a habok, ami a pihenő Janót elaltatta. A regés Kriván csúcsa, mint valami óriási czukorsüveg fehérlett a sötétkék mennyboltozaton. Az erdőkön is hó termett s a vágató vonatról tekintve, össze-vissza szaladtak benne a fák; ezt a fura látományt az optikus urak parallacticus mozgásnak nevezik. Barna törzsek, havas ágak: kevéske fantáziával fehér prémes gubának nézhettem, amelyet a fázó hegy akasztott a vállaira. Körmöcz is fehérben: ezüst ország arany ország fölött.

Hajt, hajt az a »rossz masinyista«. Ablakom előtt számtalan ivekben merül alá és szökken föl a táviró sodrony. Nem az alföldi tanyák fehér fala int felém. Faházak mohás, kormos deszkái válnak el a világos égtől. De fehérben tipegnek az árokpárt ösvényén a tót menyecskék. Nincs az a rugalmas, határozott lépések, ami a magyar asszonynak; de hullámos, szinte puha volta mégis tetszik nekem. Azt beszéli az én saját külön Pokrócz Ádámom, miután másodszor dekupiczálta a jegyemet, hogy ezek mind a szomszéd faluba, Jablonkára mennek a szülei portára. Haza járó lelkek. Aztán azt kérdezte, nem-e méltoztatott észrevenni nagyságomnak, hogy a szomszéd kupétában sor van?

- Mi sor van, Ádám bácsi?

- Ott szorult a menyecske, monda hamiskás hunyorgással, hátra bökve a hüvelykujját.

- Hol?

- Ott... mán hogy »itt«. Ugy becsapta maga mögött az ajtót még Hatvanban, hogy sem az állomási masina-lakatos, de még maga a főmérnök ur sem birta kinyitani. A »tartomány« csak öt perc. A lakatost meg el nem vihettük magunkkal Pásztóháig. Ott meg csupán egy perczet állunk. Pedig szörnyen röstell a nagysága, mert hogy ma reggel esküdött. Most-lelt asszony, alyig egy pár órá. Az urának már bele törött a bicskája, amint feszegette az ajtót. De az nem enged ám, mert jó munka. Fura sor!

És nagyot röhögve kiment.

Csakugyan úgy volt. A férj az ajtó előtt. Beszél át rajta a fiatal feleségének, de csak nem kap választ. Nem felel az neki; tán szégyenletében, vagy mert - gondolni is borzasztó! - kibukott az ablakon. A compartimentben több utas: vidékbeli urak, akik sajnálták az ifju embert, de még inkább az asszonykát. És nagy sajnálkozásukban oly erőt vett rajtuk a derűtség, hogy kacagtukban ott hemperegtek a piros bársony üléseken. Összeszedve minden gyöngédsé-gemet, hogy az épp oly nevetséges mint kinos helyzet komikumát leküzdjem, részvevő hangon intéztem fölszólításomat a fényes barna ajtócskán át: hogy nincs itt már senki, mind

kiszálltak, csak a férje van itt, meg én, egy öreg pap, akiben láttatlanban is megbizhatik, akár a gyóntatójában. Vallja meg: él-e? - s ne kergesse öngyilkosságba szerelmes urát. Bátorságot »gyermekem!«

Vékony vinnyogás, csöndesen csukló sírás.

Viktória!... Ő él! Ő van!

- Átbujhatnál az ablakon édesem, ha bezúznám? Hogy ne?... hiszen karcsú vagy!

Karcsúnak persze hogy karcsú. De szemérmes is. Mig szalad a vonat, nem lehet. Ha meg állomást érünk... az a feltűnés, az a nevetség! Mi lesz hát, az ég szerelmére! Mi lesz hát! Nem ilyen üvegház való egy virágnak!

Guy de Maupassant tudott volna ennek csattanós végét csinálni. De mert igaz dolgot beszélek, el köll mondanom, hogy annak csak roppanós vége volt. Az állomási szünet alatt kormos gépkovács feszítő vassal, vésűvel és kalapáccsal végre kinyitotta a börtönt, melynek bájos rabja egy nagy zokkanással a férje karjába omlott s ennek a szakállába temetve kerek arczát, így vakon hurczoltatta be magát a coupéba.

*

Magasabb kultura szferájába érünk: a fekete-sárga sorompó nyilik meg előttünk. Szembeötlő, éles a különbség. Jobban öltözött nép, kefélt országut. Egymást éri a gyári kürtő. A szorgalmas Szilézia határában vagyunk: Albrecht főherczeg és Larisch gróf messze terjedő bányaműveinek, hámorainak góczpontjában. A hegy méhében itt is meg-megdördül a pusztító zuhadar, fekete sziklák halálos terhét omlasztva a munkásra. Ha elgondolom, hogy azt a kőszédarabot, melynek jóleső tüze pattog most a kályhában, tán élve eltemetett bányászok sírjából fejtették, szinte fázom bele. De nem jó töprengeni az ilyeneken, mert mind megkeserednék az a sok élvezeti és megtüskésednék az a sok kényelmi cikk, mellyel az étellel való küzdelmet megpuhitjuk és megédesítjük.

Parton épült föl a nyájas Teschen. Nem nézhettem meg, bátor öles fali írásban hívott fel rá Schau és Kukutsch. Gondtalan utasnak csupán két név, de nekem barátságos biztatás.

Valamint nagyobb kedvemet lelem az épülő házban mint a kész palotában, mert a bizsergő munka, mely alatt kél és megnő, a várakozás, mely hozzá fűződik, hullámozásba hozza a vért: az ébredő fa szűzies, szürke zöldjét is jobb szeretem a kifejlett lombjátornál. Hajlós, fehér nyirfa-erdő integet be ablakomon, finoman kimetszett apró levélkéit rázogatva, mint úrnapi fürtöcskéit az ártatlanul tetszelgő leánygyermek. A fakó gyepen meg-megcsillant a fűbokréta, ragyogva mint megannyi zöld láng. Füstje is volt neki, tejszín pára, mely puha selyemfátyol gyanánt imbolygott a halmok tövében. Amolyan ójtott lábu, harisnyás, pap képű parasztok lóval szántottak a tavaszi alá, az ekevassal éppen csak megvakarva a kavicsos, fővenyes talajt. Egy nagy csapáson meg fekete földszalagok. A Tiszaháton sem akad feketébb. De ezeknek a szalonnás fénye nem zsírt jelent, hanem naftát. A fű, mely fölötte nő, vad zöld; de fanyarsága miatt nem legeli a marha. Turfa sávolyok, melyekből tözeget vágnak. Égésük még a mi »nemzeti csokoládénk« tüzésénél is bántóbb szaggal jár.

A fák mintha katonásan sorakoznának.

Ez a »Strammland«.

Poroszország, félve köszöntlek!

Az állomás vámi hivatalában esik legjobb alkalom, összehasonlítani a két birodalmat.

Ez itt az osztrák, amott a porosz fináncz.

Az osztrákon a rossz minőségű szürke posztó meggyűrődve. Keze mosdatlan, termete vézna, magatartása hanyag, beszéde együgyű, pajtása az olajpecsétes pályamunkás. Ugy látszik, hogy erre mifelénk, mint az újságíró, fotográfus és színész: a fináncz is a »tévesztett existenciákból« válik.

A burkus fináncz azonban vámkatona.

Szép termetű, takaros, »propper« legény; magatartása önérzetes, modora megnyerő, beszédje szabatos; társasága a vasuti hivatalnok.

Mi van még nevezetes Oderbergában ezen kívül, nem tudom. Itthon csak Kassával egyetemben szoktuk emlegetni. Kérdezte is Ádám bácsi, mit üzenek haza. Tisztelem az otthonvalókat mind közönségesen.

»Ferrrtig!«

Közel és távol kürtök izzó lehe csap föl a vastag sötétbe. A tiszta lámpás fénye erősen világítja meg azt a szabályrendeletet, hogy-mikép viselkedjék az utas a vasuton. Kutya nem volt velem, cipőmon nem volt sarkantyú, málhám a kantárban - s így jó lélekkel hajtottam nyugalomra fejemet.

*

Késő éjjel szálltam ki Boroszlóban. Hogy a vasuti szolgának oda nyujtom a husz fillér borraalót: a jó ember visszarántja a fejét (a kezét nem) s oldalt néz rám.

- Ha kevesli, mondom neki, csak szóljon! S kotorgattam ki zsebeimből a német birodalmi váltópénznek még néhány példányát.

- Ó dehogy, nagyon köszönöm alásan!

Hát sokalta a derék férfiú a husz fillért is, azért nézett rám olyan gyanakodva. Azt hihette, hogy egy kicsit meglódukt az eszem. De mikor meglátta a kofferemen, melyet az egyfogatú bárka tetejére emelt, hogy Budapestről jövök: jóságosan integetett felém. »Ja so, ein Oesterreicher!«... Ó, te szentséges magyar korona, így oltalmaz meg engem a te ezredéves dicsőséged!

Boroszló szép város, nagy és népes. Az egyik érseke Thurzó volt, a magyar »Fuggerek« atyjafia, tagja annak a hatalmas és gazdag nemzetségnek, mely az északról a Szepességen át Kelet felé egész Indiáig vezető nagy kereskedelmi út árúforgalmából s a hegyek bányáiból szerezte mesés vagyonát. Itt ebben az országban szürik azt a félelmes grünebergi bort, melyet, mint a legenda beszéli, a felidézett ördög sem birt meginni:

Denn um zu trinken diesen sauren Wein,
Müsst' ich ein geborner Schlesier sein!

És itt isszák mindamellet a legjobb magyar bort. Főkép a tokajinak, Boroszló volt az emporiuma már a mult századokban. A magyar nyirés esélyei még ez idétt is a boroszlai országos vásártól függenek. E szerint van némi közünk Sziléziához, melynek mezőin sok jó magyar fiúnak hullott el a szive vére s fehérlenek most csontjai.

A régi városok vedlése látszik meg Boroszlón is: lerombolt bástyái fölött csinos kis paloták fűződnek koszorúba egy sziget köré, melyen állott hajdanában a sokat vívott erősség. Most viránnyá alakult s barna kockáit elborítja a repkény.

A vár tövében, csinos kert közepén egy mulató épület, mely sajátságos vegyülete a kávéháznak és diadalmi templomnak - egy ottani gazdag testvérpár alapítása. Tetejéről kilátás esik

a városra, termő síkjára, ódon, szürke tornyaira s kormos kürtőire. Lenn az árokban víg vizecske folydogál s takaros hidacsák vezetnek át rajta. Az Odera folyó.

Óriási arányokban fejlődik ki amodább egy roppant épület: kúpos és tornyos. Nyilván ez az érseki dóm. Dehogyan az! Vagy ha igen, a Szt. Mózsesről nevezett székes-egyház - a nagy zsinagóga, melyhez képest nálunk a dohányutczai csak szerény kápolna.

- Ugyan kérem, fordulok egy barátságos arcú polgárhoz, hogy híjják az itteni zsidó érseket?

- A zsidó érseket?... mondá az elgondolkodva. Ha jól tudom: dr. Kohn.

S néhány évvel ezután Izráel dicsőségére s a keresztény világ méltó álmélgódására, ha itt nem is, de a szomszéd Morvában erre a magas polczra emelt egy Kohnt a szerencse. Rég is esett meg, hogy a hajdani főpapok egy utódja ismét fejébe tehetette az ároni süveget. A káptalanja nyilván kohnonokokból is áll.

A nagy zsinagóga méretei bizonyítják, mennyi itt a zsidó. Gazdag és művelt nép. A berlini jelszó sehol a német birodalomban oly fölösleges nem volt mint Boroszlóban. Régóta díszlik itt az antiszemitizmus. Nem együgyű sakter-mesékkal izgatnak itt a zsidó ellen; hiszen azokat el nem hinné senki. De ráfogják, hogy ellenzéki, mert liberális; és hogy mindannyian bismarck-tagadók. A sziléziai, maga is élelmes kereskedő és gyáros, a kényelmetlen versengőt ily módon véli megbénítani. Pedig ami a bismarckismust illeti: sem ez a város, sem a tartomány lakosainak többsége nem igen dicsekedhetik vele. Beszélnek nekem, hogy nem egy öreg kastélyban, nem egy hegyi viskóban kísért a régi slezák szellem. Egy kicsit ők is Lengyelország: széjjel szaggatták az ő országukat is. Színt és vonalat nyer ott a hajdani »szamárfalók« elmosódott ábrándképe. Csehországból egy-egy próba-fonalat át is dobtak már a nemzetiségi vetéllővel. Néhányszor a vékony szál elszakadt - de, azt mondják, majd összegöbözik megint, s ha több lesz, tartós kötéllel sodorítják, mely erősen fogja egymáshoz fűzni a rokonokat.

Mosolyogtam e hagymázos képzelgéseken, mert nem vagyok politikus.

A Lobe-színházban »Mina v. Barnhelm« volt kitűzve. Abban a nagy zsinagógában a »kolnidré« siralmatos estéjén nem lehetett annyi zsidó, mint a mennyi szorongott itt. Páholyokban és széksorokban a görbe orrok sűrűn egymás mellett és egymás fölött. Soknak a kezében Lessing, hogy olvasva követhessék az előadást. Szomszédomban egy földim ült, aki »lisztben utazik«. Biztosított, hogy az idevaló zsidó lányok harmincz éves korukban jönnek a világra. Csak hordozzam körül a szememet: ami vén asszonyt látok itt, az mind fiatal kis-asszony. De még ez hagyján; hanem feketék is. És ami ennél is borzasztóbb: gyalázatosan műveltek. Az osztrákot, de főképen a magyart, azzal az érdeklődéssel, szinte ethnologiai kíváncsisággal nézik, mint mi a pápua-szerecsent, a vahehehe-csoportot, vagy a szomáliakat a városerdei állatkertben. Olyan barátságosan hallgatják a beszédünket, mint mi a csodabábuét. »Nini! Azt mondja papa és mama! Ach wie rreizend!«

És »ach wie rreizend!« sugtam én is, midőn egyszerre a szemközti páholyban megjelen egy fiatal leányka. Szőke volt és rózsás arcú. Szinte világított abban a fekete környezetben. Mintha arany sugarak löveltek volna ki selymes gazdag hajából. Egészen beledérült a ház.

- Ugy látszik, jár ide keresztény is, fordulok az én lisztes utazómhoz. Ki ez a bájos teremtés?

- Az ott? Ah persze, az nagyon csinos asszonyka. Néhány hete hogy férjnél van.

- Asszony! S neve?

- Frau Simon Finkelstein.

- Finkelstein!... kiáltám megrendülve. Bizonyos ön felőle, hogy Finkelstein?...

- Hogyne? Hiszen »dolgozom a férjével«.

- A három orr közül melyik az?

A legnagyobbikra mutatott. Foularddal törölgette éppen a látócső üvegét. Akkorákat lehelte rá mint a gőzös, meg újra törölgette s aztán udvariasan tette oda a menyecske elé, aki mosolygással köszönte meg a figyelmet.

- Polgári házasság, ugy-e? faggatóztam tovább. Az asszony nem zsidó születés, ugy-e bár? Olyan kristlich-germanisch arcza van.

- Bocsánat! Született Elza Kohn.

- Kohn!...

Ez lesz az én ismeretes Kohn-gyűjteményemnek a gyöngyszeme.

A sekély előadás csak annyiban érdekelt, hogy az ismeretes Barnay Lajos, Németországnak ez a nagy közepszerűsége, adta a Telheim szerepét. Délczeg alak, öblös hang, jó metszésű arc - a legszerencsésebb külső. Moor Károlya, marquis Posája nagy lukakat is hasított az érzelmes nővilág szívére; de művész számba nem vette a kritika. »Tele torok, üres szív.« Azonban népszerűsége van, mert az ő sürgetésére alakult meg a német színészek nyugdíj-intézete.

Különös találkozása a véletlennek, hogy a német színművészetnek ez idő szerint többé-kevésbé emlegetett jelesei: Sonnenthal, Robert (igaz nevén: Magyar), Barnay és Friedmann (a Lassalle-Dönniges hirtelenszöke híres regényhősnőnek egyik kiérdemesült férje) nemcsak mind a négyen pestiek, de ugyan-abból a házból, a terjedelmes Orczy-épületből származnak. Emlékezem mind a négyre s kivált arra a mozgalmas délutánra, amidőn e ház királyutczai udvarán elterjedt annak a híre, hogy a »Dolfit« (Sonnenthalt) Laube a Burghoz szerződöttet - Dolfit, aki még nem rég mint fölszabadult szabólegény szerzett örömet a szülőknek, s majd bánatba ejtve őket, ott hagyott czérnát, vasalót és tűt s mint Ferdinand tűnt föl a távol Szebenben. Sonnenthal burgi dicsősége, úgy látszik, üszköt vetett a három fiú lelkébe is; egymásután a színészetre adták magukat, s nevük ismeretes nagy Németországban. Persze, magasan valamennyi fölött ragyog Sonnenthal, kétségtelenül a német drámai művészet egyik dicsősége. Legközelebb éri őt Robert, s a másik kettő is nevet szerzett magának. Ritka szép ifjú volt mind a négy: karcsu, hajlékony alakú, fürtös fejű, csengő szavú. Főképp Robert apollói megjelenése sok asszonynak, lánynak zavarta meg az agyát. A don Juanénál három öllel hosszabb az ő lajstroma, de soha sem dicsekedett vele - inkább tagadta. Nagyravágyó volt s nem hiú. Bizonyítják színpadi sikerei.

Akárhányszor dulakodtam magam is a kisebbekkel ott a nagy udvar megrakodott vásári szekerein, a gyapjuzsákok tetején. Engem itt fogott a sors és lettem szerény magyar író. Egy percig sem bántam meg.

Nem várva be végét az előadásnak, egy vendéglőbe tértem. Az asztalon nagy bokrétaban fojtott buzavirág, az agg császár kedves virága, mely egy idő óta konkolyostul hajt ki az osztrák vetés néhány táblájából. A menuben legfölül bibicztozás. Ez a birodalmi kancellár kedves étele. A czédula legalján: Eisbein = közönséges disznóláb = kocsonya. Maga az étlap nehéz vas foglalatban. Alig győztem emelni. Roastbeefje tartós munka, mely az ismeretes eltéphetetlen gyermeki képes könyvek mintájára készült. Az ember mintha belől vértézne magát vele. Így nevelik a vas nemzedéket.

II.

Pisla reggel kitekintek a coupé ablakán. Közepén járok a hirhedt brandenburgi homokországnak, melynek futó fövényét persze régóta leköti a sok ültetvény. Hiszen igaz: másutt is sort áll a fenyő és jegenye, de ilyen katonás merevségben sehol. A »drill« kertészete az egyenes vonalat műveli s az ágak nem köszöntik az utast, hanem szalutálnak neki, és derékszög alatt görbül el a kürtőnek festői hajlamu füstje is. Legalább úgy rémlett nekem.

Őszi ködhullás a tájon. Vékony eső lajhál. Törődött, zsibbadó testemet borzongatja a hideg. Nem a legkedvesebb állapot, melyben az ember egy idegen nagy városba lép, hol se barátja, se atyjafia. Az első tűzfalról, mely öles betűkkel van tele pingálva, a »Thanatos« nevű gyászintézet hirdeti szép és olcsó temetéseit, hygienikus koporsóit, ablakkal és lakattal, hogy az ember elhalt kedveseit nem csak megláthatja, de meg is látogathatja, ha nagyon megkívánja. Biztatók a mutatóba kirakott apró játékszer koporsók is. A schwarzwaldi asszony, amint egy ilyen takaros kis koporsót megnézett a kirakatban, ezekkel a szókkal fordult hátra a derekára kötött babához: »Siehschte Bärble, das wär so ä Särge vor Dir!«

Főpályaháza nincsen Berlinnek. Minek is? - A Stadtbahnnak bármely állomásáról válthatunk jegyet mindenüvé, amerre csak vasut jár és hajó. E mellett öt percenkint jö-megy a helyi vonat, mely a rengeteg város főpontjait köti össze egymással. S ezt a roppant közlekedést csekély, legalább annak látszó apparatus igazgatja. Semmi zaj, futkosás, harangozás. Az angol rendszer is elmaradt a porosz mögött. A kitűnő szolgálat s a jól nevelt közönség tette lehetővé. Berlint a Stadtbahn avatta föl igazán világvárossá. Nehéz milliókba is került a létesítése, népes részeket döntöttek le végette; de a nagy vállalkozás jutalmazónak vált be.

Mint hajdanában Korinthuszal Athéne, vagy - hogy ennél is nagyobb példával éljek - mint a jelenkorban Kőrössel Kecskemét: olyan versengésben van Bécssel Berlin. Azaz, hogy volt. Lakosai számában, gazdagságában tulhaladta. Tónusa megjavult, éjszakai élete nekipezdült. Az a bántó henczegés modorban és beszédben, az a hirhedt »schnoddrigkeit« a nagy sikerrel alább hagyott. Succès oblige. Vagy hogy - ej kimondom! - bánatában lett nyájasabb ez a nép. A vére s pénze árán megszerezte a rendet; de csak a rendet, ennek nagy és rossz, apró és kellemes tulajdonságaival. A szabad szót nem ellenzik, de a bátrabb mozgást könnyen lehet rendbontásra magyarázni, valamint magyarázzák is. Az állami gyámkodás, meg az a bizonyos »dämpfer«, mindenütt és mindenben megcsökkenté az egyéni önérzetet.

Katonás itt minden. Még a nők is sétálni masiroznak. A polgári életben a katonás szólamok járják. »A kis fiu oda lépett« - ennek a fordítása: »Der Junge trat an.« És bármennyire hangoztatják a németet, biz ők itt poroszul beszélnek. Mégis: a német nemzeti styl néhol nemcsak virágzik, de burjánzó már. A hajdani fogyatékoság erénnyé lett: ólomba foglalt apró karikás zöld ablak sunyit felém az új házból - a butzenscheibe, amely nélkül igaz német stube el sem lehet. A föléledt ó-németséget sínli most a berlini is. Kényelmetlen, meredek támlájú széken ül, a butor ezer kiszögelléseibe folyton beleütközik, s egyes tehetős, az építőművésszel szövetkezve, a gothikus palotácskából drága pénzen zárja ki a levegőt és napvilágot, s hazafias boldogságuk telik benne, ha az ebédülőbe négy lépcsőn szaladhat föl, a hálószobába alacsony alaguton át bujhat be, az írószobát a toronyba teheti s néhány új és régi mestert a földszinti komor salonbörtönbe csukhat el. Hanem az ilyen stylgörcsökben csak néhányan szenvednek. A Thiergarten és a Bellevue-Strasse újabb épületei derült, modern arcot mutatnak s belől a német wohnlichkeiten szerencsésen van megvegyítve az angol komforttal s a francia eleganciával.

A német purizmus valóságos orgiákat ül a nyelvben. Az irodalomba is beleütött a hajdanság. Kezdődik e mozgalom Dahn és Freytag germán regényeivel. Recsegő ódonságban, »biderb« ösiségben beszélnek ott az emberek. Fölkotorták, ami csak meggémberedett szógyököt, ásatag

fordulatot, rozsdás szólamot rejt magában a Nibelungok nyelvkinccse. Inkább a doh, mint a történelem nagy lehe csap az olvasó elé e könyvekből, melyek rengeteg tudományosságra, gyötrelmes munkára vallanak, de senkinek vigasztalására nincsenek. Nagy része ez ódonságban van Wagner Rikárdnak is, aki az ő teuton librettóiban az egyszerű gondolatnak a fejébe huzta a ködsüveget, hogy rá ne ismerjenek. Azokat a szavakat meg, amelyeknek csak tagadó értelemben van keletjük, lefejezte úgy, hogy a hallgató csak nagysokára tér rá, voltaképpen mit is akar velök mondani a mester. »Wirsch« például azt jelenti, hogy *nyájas* mert az »unwirsch« értelme: *haragos*. Betü-rimes verseiben azonban sok helyütt zene nélkül is zengenek az igazi poézistól.

Nagy késsel járt körül a német nyelv őserdejében Stephan is, a postai főigazgató, irtva onnan minden idegen hajtást rettentő kegyetlenséggel. A kölcsön-szóktól hemzsegő közlekedési nyelvet úgy megtisztogatta, hogy a levélhordók eleinte csak szótárral tudtak eligazodni az ő rendeletein. Mert épp úgy hangzik németebbul a régi »*poste restante*« az új »*postlagerud*« szónál, mint a hogy nálunk is jobban érti a magyar ember a »*klaplit*« mint a *szelepet*.

Végre a régi gallusok ellen folytatott hadjárat látszólag épp oly diadalmasan végződött, mint az, melyet a mostaniakon vívtak ki. Látszólag mondom, mert divatáru-boltba a »*neuheit*« bitorolt helyébe ismét oda lebbent a finom »*nouveauté*«, és nemcsak szóban, de szövegben is. Annyi ereje nincsen sem Bismarck herczegnek, sem Moltke grófnak, hogy a francziákat erről a térről leszorítsa. Hogy a milliárdok apránként ismét visszaszármaznak oda, a honnan kerültek: a német nemzetgazdák állandó panasza. Mind a mellett szembeötlő a gyári és műipar haladása vagy tíz év óta. Reulaux keserű ítélete, hogy ami német gyártás, az »olcsó és rossz«, talpra állította őket s ez idő szerint van alapja a franczia sopánkodásnak, hogy a németek fejlődését kezdik érezni a megcsappant fogyasztásban.

Csalódik, aki azt hiszi, hogy a német ember franczia-faló. Előkelő népnek ismeri el s elfogadja őt mesterül. Egyes kraftmeierektől, mint Johannes Scherr, akik disztelen kifakadásaikat olympusi harag, alant járó durvaságaikat erő gyanánt árulják: elfordul nemcsak a nemesebb önérzet, de elfordul a jó izlés is, mely a harsogó turhálkodásban nem bírja fölfedezni az ékesszólást. Lenéző mosollyal fogadja, ha az ilyen roppanó teuton elconfiscálja Németország részére a tölgyet, a hársat (mintha az nem diszlene másutt is) és magának reklamálja a hűséget, mint nemzeti erényt. Maga Bismarck jár elől a franczia nemzet tiszteletében, melynek nyelvét teljesen bírja. Az egy időre megzavart német objectivitás ismét tisztára kezd szűrődni.

A franczia nyelvet és irodalmat régóta művelik Berlinben. Nem Nagy Frigyesről szólok itt, aki Voltaire-rel folytatott levelezésében s franczia műszavak s elnevezések meghonosításával adózott e nyelv diszes fölényének s szelleme előtt meghódolt. Bizonyítja ezt a »*pour le mérite*« rend alapítása, a »*garde de corps*«, a »*premier*« s a »*second lieutenant*«, az »*à la suite*«, »*état*« stb. elrendelése s használata. Porosz s nem német királynak érezte magát. Csekély véleménynel volt a német fölől s nyelvét csak a köznapiságok kifejezésére találta alkalmazatosnak. A franczia forradalom elől ide menekült hugenotta nemesek megalapították a franczia gymnasiumot, s míg ennek a révén számos német sajátítá el a franczia nyelvet annak minden finomságaival: tulfelől az emigráció gyermekeiből sokan váltak a német szépirodalom diszeivé, mint Chamisso, bátor már elhíresült költő korában is vétett néha a derdidasz ellen, s de Lamotte-Fouqué, aki az »*Undine*« bájoló regéjével ajándékozta meg a szerető mostoha anyát, a német nemzetet. E menekültek családjából magasodik ki Du Bois-Reymond is, a nagy physiologus, Reulaux, Carrière s Dirichlet a matematikus, ki a nemes bölcselel Mendelssohn Mózsesnek szellemes unokáját, M. Bartholdy Felix testvérénjét birta feleségül.

Lafontaineben, a siralmatos elbeszélések szerzőjében, egy csöpp franczia vér sem foroghatott. Mikor egy-egy hőst nagyon szomorú helyzetbe hozza, maga vallja be, hogy most le köll tennie a tollat, mert elfogta a sirás ekkora szerencsétlenség fölött. Az olvasó persze annál

kevesebbet érzett magában e fájdalomból, sőt elmosolyodott a zokogó szerzőnek ezen a naiv ravaszságán. Nagy rokona tul a Rajnán csak név szerinti atyjafia volt, s vér szerinti rokonai ma más eszközökkel hatnak a regényírásban.

Természetes, hogy e francia nevű és eredetű férfiak a legjobb német hazafiak, valamint hogy lelkes francziák J. J. Weiss, a »Journal des Débats« ragyogó stílusú szerkesztője, Schneider, Ulbach, Wimpffen, Ratisbonne (Regensburg), Wolff, Gebhart, Dietz s megannyian.

Az idegennek elfogulatlan szemébe legelsőben is a császár- és Bismarck-kultus szökken. Az irodalom, a művészet s műipar ezer és egy változatban hirdeti, zengi, festi, furja, faragja, szövö, sajtolja, köti, kalapálja és önti e két férfit s viselt dolgaikat. Nincs elhanyagolva Moltke sem. Mekkora aberrációkra viszi a lelkesedés (meg az a speciális német virtus, a »woldienerei«) az izlést, azt ott láttam a Friedrich-Strasse egy boltjában. Diótörőnek van ott kiesztergályozva a nagy kancellár. Bismarck, aki megtört egy büszke nemzetet, most a loyális polgár asztala számára a kemény mogyorót ropogtatja. Egy piczi Moltke sisakjának csucsából kilövelő szivargyújtó lángocska meg e nagy hadvezér lángelméjét példázza. A követelőbb műtárgyak felől, melyek e triast megörökíteni iparkodnak, sem lehetek nagyobb véleménynyel. Egyáltalán, a hadjárat fényes eredménye nem termékenyítette meg az elméket. A költők az ő legdicsőítőbb dalaikban sem emelkedtek magasabbra a szépen rimelt toastnál. Homérja még nem született e világrengető háborúnak. De nem is szeretem a hadsereg vonalainak végében látni a lantot, s az sem tetszik nekem, ha »a királyhoz a dalnok szegődik«. Mint hazafi kövesse zászlaját - de mint poéta maga is király. Ilyen volt náluk Körner, nálunk Petőfi.

A közhelyek szoborművei is a vitézség és hadi szellem magasztalására szolgálnak. Itt-ott szégyenkezik valami építő művész a délczeg katonák között. Mint nálunk a József nádor ércemléke, Berlinben a Schiller szobra is jó soká bujkált valamely kormos tárházban, míg napvilágra juthatott. Ott fázik a költő a Schauspielhaus előtt, ahova nagy küzdelem után végre fölállithatták. Ez az érdes éghajlat nem kedvez a nemes márványnak - sem a szabadság dalnokának. Félek, hamar megőrli a fagy és a haragos szél. Vagy *erre* számítottak? Begasnak ez a munkája nem emelkedik túl a járatos felfogáson. Valami alattvalói meghunyászkodást olvasok ki Schiller magatartásából. Leszorítja őt a mögötte nehéz arányokban feltorló épület s megtörpül az óriási térben.

Barangolásaimban a »Hársak alá« érek. Diszlépésben halad el mellettem a vártára vonuló őrség. Takaros, »adrett«, »propper« fiuk. Azt hallottam, hogy ilyenkor a császár mindig ott áll a szobája földszinti ablakában, hogy az ő »gyerekeinek« reggeli köszöntését fogadja. A palota előtt egy csomó ember. Köziből állva tűnődtem el azon az aránytalanságon, mely fönnáll e nagyhatalmu fejedelem s az ő lakása között. Két katonai s két polgári őr vigyázza. Szinte hűtőleg hat rám e puritánság, aki mozgalmat, meleg fényt szoktam meg a hatalom körül a katolikus országokban. A fagyos protestantizmus kirekesztette a boldogító szint és ragyogást a templomból is. A palotákban csak a kényelmet hagyta meg a tündöklés nélkül.

A legénység közeledik az ugynevezett »stechschritt«-ben, igazi csillagrugó lépésben, amidőn az álló lábtól a meglódult láb derékszögben válik el. A vezényszóra jobbra néz a kis csapat, s ebben a pillanatban ama történelmi ablak mögött megjelen egy magas termetű, jóképű öreg ur, ismert alakja a német császárnak. Bal kezével összegyűjtve koponyáján a gyér hajszalakat, jobbával barátságosan int kifelé az ő katonáinak s a népnek, mely kalap- és kendő-lobogtatással üdvözlö a diadalmas agastyánt.

Tapasztaltam, hogy a »hoch« nem alkalmas a kiáltásra. Tompán hangzik. Milyen másképp harsog a mi *éljenünk*!

Már ebben az egyben különbek vagyunk mi, szittyá magyarság.

III.

Jól érzem fogyatkozásait az egymásra gyorsan következő benyomások rajzának. S ahogy mi mosolygunk vagy boszankodunk budapesti életünk s magyar különlegességeink leírásán az idegen lapokban, bizonyára akadnak Berlinben is, akik vagy furának vagy alaptalannak mondhatták az én föl- és megjegyzéseimet az új Németország metropolisáról. Csak a »német-falás« vádjá ellen tiltakozom. (Egy porosz ujság t. i. már »paprika-magyarische germanophobiát« lobbantott a szememre.) Különben jól esik nekem ez a panasz; azt mutatja, hogy a leghatalmasabb nemzet is érzékenyen veszi a kritikát, s hizik bele ha dicsérik, legyen bár még oly szerény toll, amelyből folyt a hymnus vagy a szatira.

Mint nincs történetírás részrehajlás nélkül: azonképen nincs utirajz sem, amely alapos. De van egy dolog, amely ha becsesebbé nem is, de kedvesebbé teszi az adatok szilárd talpkövéén épült, erősen megokolt bírálatnál - az előadás közvetlensége s az elfogulatlan szem, amely sokat meglát, amit soha észre nem vesz a megszokás. Ez az egyetlen körülmény, melyből jogot váltunk mi tárczairók belekötyni mindenbe mindenütt mindenkor.

Csak rovom az utcákat s ülöm a kávéházakat. Ez felel meg legjobban az én cigány természetemnek.

S nézem azt, ami még Lapponiában is a legérdekesebb - nézem a nőket.

A fajtság elmosódásával nemzetközivé vált már a szépség is. Még csak a bőr s a haj színe vallja itt az égaljt. Minden egyéb: a kellem s a temperamentum, édes birtokában van a legtöbbnek. Egy név említésével találóbban jellemzem a berlini női typust, mintha bár a legtudományosabban írnam le, vagy akár a leggyöngédebb sonettókban énekelném meg: a szökéje, (s ez van többségben), mind Tisza Paulára emlékeztet - panaszkép ne vegye a tisztelt hölgy, hogy csendes otthonából ide hozom a zajos nyilvánosságba. De nemcsak a szükség, a kényelem is törvényt bont. S ha Bismarck a pénzt, én a szépséget veszem ott, ahol találom.

Arczra a berlini nő friss, hamvas. Járása biztos, s tán ezért kissé merev. Nem lejt, de lép; puhább az angol, keményebb a franczia asszonynál. Mint házában a kárpitos szolgáltatja a diszt, alig hagyva fenn valamit az egyéniségnek, az intimusságnak, melytől a lakás átmelegedik - a ruháját is a szabója varrja; a magáéból nem ad hozzá. Teste és toiletteje két külön dolog. Az angol nő az utcán csak lát, a franczia nő csak néz, a német nő észre vesz, anélkül hogy biztatásra magyarázhatnánk.

Beszélik, hogy aki közülök nem ír könyvet, az matematikát folytat, s csokoládé-bonbon helyett logarithmusokat ropogtat, ami még borzasztóbb. Nagy megenyhülésemre szolgált, midőn egy-egy családi körben arról győződtem meg, hogy könyvirással és logarithmusok kihüvelykezésével csak a bábuzó gyermekleányok foglalkoznak. A serdültebbje porcelláncsészét, majolika-tálat, fayence-kosárkát fest, s jár el híres tanárokhoz actot rajzolni, Krisztus-főket és Herkules-tagokat. A mi finnyáskodásunk berzenkedne az ellen, hogy nagyocská lányainkat a festő-akadémiába eresszük, s ha igen: legalább erős duenai őrizet nélkül nem. De hát mit jelent ez? Azt, hogy a művészet ójja az erkölcsöt még e modeles városban is; és jelenti azt, hogy Berlin utcáin bátran járhat a fiatal nő egyedül is, anélkül hogy portyázó vén legények a szemökkel végig nyaldosnák, s ifju aggok tolakodó beszéddel kergetnék arcába a vért. De hát: ez nálunk »sik«, ezt francziásnak tartják. Hiszen a boulevardi regények így szövődnek; mert jobbára ezekből szedik a példát oly irodalomból, mely a franczia tisztességtöbbség polczán nem található. És párisi a frakk is, melyet - az igazi jó izléssel ellenkezve - a mi ifjaink nappal is felöltenek s a Margitsziget nyári báljain koptatnak. Vajha a mi aszfaltlovagjaink csak ezt az egyet értenék félre abból, ami franczia!

Igenis: volt részem a berlini derűs otthonokban, melyeknek tüzhelyén melegít a családiasság, szítják a művészet lángját s itatják a tudás olajos lámpását minden kaczerkodás nélkül, mély lelki szükségből. Hálával és gyönyörűséggel gondolok vissza az ilyen körökben töltött estéimre, melyek nekem, a jövevénynek, »egy egész kanállal« estek édesebben.

Nappali s éjjeli barangolásaimban ellátogattam a tudomány, a művészet s a mulatozás tanyáiba. A Charitéban fölkerestem a Virchow fényétől megvilágított Koch árnyékában dolgozó Babest. Apja az oláh irredenta-bacteriáit fejleszti, a fiu az ezeknél sokkalta enyhébb cholera-bacillust. Egész kulturát nevelt belőlük; bacillus-ménest egy circulus vitiosusban. Mert míg az egyik tábor azt hirdeti, hogy a nyavalya szüli a bacteriumot, a másik azt bizonyítgatja, hogy a bacterium okozza a nyavalyát. Babes ez utóbbi tannak a híve s örvendő képpel mutogatta nekem a gombostű, vessző és csillag alakú gombákat, melyek a fenntartásukra szolgáló gelatinban rózsaszínben tündökölnék. Illyen a *bacterium prodigiosum* is, mely a nápolyi sz. Januáriusról nevezett pompás templomnak ostyáit festi vérpirosra. Sajna! - egy megismeréssel több, s ah! - egy csodával kevesebb.

Míg Bécsben a boncztan amphiteatrumának magas karzatáról színházi üvegen néztük Hyrtl prosectori remekléseit, Berlinben a hosszú asztalok keskeny vágányu vasutján görgetik oda egymásnak a preparatumot, s a beteg testnek mikrotomikus forgácsait.

Berlinnek husznál több a színháza, de egyikben sem tudtam megvigasztalódni. A két nagy templom között álló udvari színház - Kirche rechts, Kirche links, das Weltkind in der Mitten - egy csöppet sem Weltkind. A bécsi »burg« fényétől hosszú árnyékot vet ez az intézet. Folyton közibénk - a művészek s közém - tolakodott az összevetés, melyből, ezek rovására, a mi nemzeti színházunknak is jutott kérlelő dicséretemből egy jókora darab. A »Comédie Française« mintájára alakult »*Deutsches Theater*« sociétairejei vastag önérzettel s vékony tudással játsztak előttem egy párisi darabot, mely, nagyon természetesen, a házasságtörésen fordul meg. Az olyan legényt, mint amilyen itt játszta a szerelmes csábítót, a francia »malheureux petit sauteur«-nek, boldogtalan barázda-billegetőnek szokta mondani. A tehetségre is apró ember Haberlandt kisasszony valkyr-alakja s izmosabb talentuma mellett siralmasan, vagy ha jobban tetszik: nevetségesen törpült meg.

A királyi operában Coppéliát adták. Elejébe lever-de-rideaunak egy kis vigjátékot bocsátottak. Tárgya: a férj szenvedélyes dohányos, de az asszony nem tűri a füstöt. A férj le nem tehetvén a dohányról, egy távol utczában több füstszomjas barátjával egyetemben szobát bérel, s ott a pipa-kollégium tagjai boldogan pipáznak. »Hol jár az én uram?« tépelődik a féltő feleség. »Hah! Szeretőt tart!« Megindul a füstös nyomon s rajta kapja a gyalázatos árulót. Ez egy üres almáriumba menekül. Az erős füstszag azonban mindent megmagyaráz - a tilalmas szerelem nem egyéb mocskos pipánál, s a gomolyok táborából ismét kiragyog a házassági boldogság csillaga. Szent Kotzebue! Mily elmés, mennyire új gondolat! A féltett férjnek harmincz évesre mázolt arczáról már a század eleje fútt le az ifjúságot, s legénykedő lábfintorai a kétségbeesésig hasonlítottak csuzos rángatódzáshoz. Nevetése senilis hehegetés volt, szerelmeskedése a vele egy ívású menyecskével émelvítő.

A rákövetkező ballet korántsem mérközhetik a budapestivel. Orchestrumát egy öreg ur igazgatja, aki Beethovenre emlékeztet, amennyiben szintén süket. A boldog férfiut nem zavarja meg, hogy fuvók és huzók egy-azon időben kétféle hangnemből muzsikálnak, míg nekem az idegeimet szaggatta. Ha félhang nem is, de erős rezdület különbsége tátongett a bádoggal s a húr között. Az edzett közönség arczrándulás nélkül hallgatta ezt. Csakugyan: vas nemzedék. Tudvalevőképp a tánczoló csoportok közt van magyar is. Itt fantasztikus drótosok ugrálnak magyar néven, s úgy szerte dobálják a lábszáraikat, hogy azt iszonyú nézni. Szerencsére a színpal mögött állnak a sebészek, akik a jelenet után helyre zökkenetik a kificzamult tagokat. A magyar lányok minden fordulóra katonásan szalutálnak, mialatt görcsösen rázzák a

csörgetyűs dobót. A mi nagykövetünk Széchenyi Imre és ifju Andrássy Gyula gr. urak is nézték ezt a schardascht. Nagyon hozzá törődhetek már, mert se nem haragudtak, se nem nevettek. A szomszédomnak azonban nagyon tetszett a multság. »Weesz Jott Puteken, es sind doch forsche Jungens, diese Magiaren!« fordult a feleségéhez. »Jenau so tanzen se, die Kerls. Da war ich eenmal in Pressburch, tief unten in Ungarn, weeszte Jette, und da hab ich se jesehen. Sie sind eenmal ä Deibelsvolk!« Ezt azon a félig csemcsegő, félig gargarizáló hangon mondta, mely annyira megnehezíti ránk nézve a berlini nyelv megérthetését.

Maga a ház előkelő, nemes díszével s bő arányaival kellemesen hat. Csak a páholyokban nem láttam ragyogni sem a színt, sem a gyémántot, sem a szépséget. Szürke és barna felhők borongtak fölöttem és köröttem. Mögöttem egy fehér hajú asszonyság ült, aki a felvonás közökben szorgalmasan kötött.

Az apróbb színházakban s az u. n. tingeltangelekben sem temperamentum, sem eredetiség. Lokalizált bécsi tréfák, amelyeknek pozsgás kómikumát igen okos kuplékká szűrik át. Alakjaik alig vannak. A kiegyenlítő intelligenciában elmosódik a typus és typus nélkül nincs népies multság. Annál több e tudós bohózatokban a metsző élcz. Mosolyognak is eleget rajta. De ingujra vetkezett, harsogó nevetésük nincs.

Szóval: tanulásra nagyon alkalmas Berlin. De mulatni mégis csak máshová járnék.

IV.

Utolsó levelemet váratlan kitüntetés érte: fölháborodott rajta egy szál magyar s egy csomó német ujság.

Amaz egy katolikus bujoncz lap. Bujoncznak kell mondanom az ő maga nyelvén, mert sehol a nyilvánosságban nem található. Csak hallomásból tudom, hogy felfortyant a »Hunyady Mátyás« keserű forrása, s hogy a lourdesi víz magyarhoni nagytrafikánsa az egyházi csodák tagadásával vádol: pedig őszinte sóhajtásomból megérthette, hogy nekem is, mint afféle poéta embernek, édes a csoda és keserű a megismerés. De mikor egy különben jó keresztény tudós úgy mutatja be és magyarázza meg nekem a gelatinben felfüggesztett piros pontocskát, hogy ez az a *micrococcus prodigiosus*, mely véresre fősti a tejet, véresre fősti csaknem a legtöbb fehérnye- és amylum-tartalmu anyagokat: a csirizt, a burgonya szeleteit, a kenyeret s az ostyát - ezt csak illett tudomásul vennem. Nagy tekintélyek derítették ezt ki vegyi elemzéssel, górcsóvel. Nem említem föl ezek sorából Dr. Cohn Ferdinándot, akinek semita neve elég arra, hogy kitűnő munkája: »Untersuchungen über Bacterien« istenkáromlás gyanánt tűnjön fel ama közlőny írástudói előtt. Ehrenberg nevét is elhallgatom; mert bár nem zsidó, mégis gyanus hangzásu Magyarországon. De idézem két keresztény tudósnak idevágó szakmunkájának egy sorát. Cornil ezt írja: »Az ostya némelykor megvörösödik s apró vérpiros csöppek lepik el, melyek okot szolgáltatnak rá, hogy mirákulumnak hirdessék«. (Les hosties deviennent quelquefois rouges, se couvrent de gouttelettes de la même couleur que le sang, qui ont fait crier au miracle.) Csak abban vétettem el, hogy - ami különben oly közel állott - a szent Januarius vérével zavartam össze, melynek koronként való felbugyogását a pogány buvárlat szintén természetes okokra vezeti vissza. Maga a vérző ostya IV. Sixtus pápa idejében nyilatkozott meg. A rá vonatkozó festmény egyik remeke a raffaeli stanzáknak a Vaticanban.

Eszemben sincs, hogy, visszaélve jól földött védelmi állásommal, rápuskázam bujoncz támadóimra a diadalmas bacteriumot; de csak nem ártott rámutatnom arra a harczi modorra, melyet a kegyes élelmesség folytat az igazság, lourdesi víz a bontó savak, pápaszem a mikroszkopium ellen.

Berlini támadóim is könnyűvé teszik a visszautasítást: haragszanak, tehát nincs igazuk.

Amíg első leveleimből víg bőségben közölték a dicsérő szöveget: most el vannak keseredve, amért színházaikról - s csakis ezekről - azt merem írni, hogy elállanak a bécsiek mögött s hogy a szép Coppéliának a budapesti operaházban sokkal jobb dolga van mint a Spree partján. Istenem! Hát ezek az urak nem érik be vele, hogy a legjobban tudnak lőni, még a legszebben is akarnak muzsikálni? Nem elég nekik, hogy tudósok - művészek is akarnak lenni? Nem telve bé erejük tudatával, a maguk számára a kellemet is le akarják foglalni? Osztályrészük úgy is gazdag, s így bátran megnyugodhatnak ama nagy nyereség veszteségében, hogy vértés Mars nem tánczol s a virasztó bagoly nem énekel.

Az egyik a »magyar Tissot« nevével ruház fel, aki szalonna és tokaji közt mondva-irom berlini leveleimet. Ez a ráfogás az igazi tissottise, mely a magyart csak úgy képzei, hogy általvetőjében - valamennyien tarisznyások vagyunk - szalonnát hord és tokaji bort. (Jó is volna!) Ez idő szerint a cigánybáró Zsupán Kálmánja tart ott népszerű felolvasást Magyarországról. Innen a sógor tudománya.

Mivel az operaház páholyaiban az én szomjas szemem nem birta fölfedezni a színt s a fényt, s mivel fuvók és huzók egymástól való nemes függetlenségben szólaltatták hangszereiket: rám akarja bizonyítani, hogy nem is ezen az előkelő helyen voltam én, hanem holmi tingeltangeleumban, ahol sör és pipafüst mellett élvezik a művészetet. Szerinte a »Deutsches Theater« helyett is egy odavaló »kék macskába« tévedtem be. A szinlapom elhányódott, s így ama francia première címével s szereplőinek nevével nem rendelkezem. Bizonyítani azonban mégis fogok. Mily darabot adtak ott elő a lefolyt év áprilisének 13-án egy hétfői napon? Azt néztem én akkor este az első emeleti erkély 29-ik számú üléséről. Játszott-e akkor Haberlandt kisasszony vagy sem? Ott ugrált-e körülötte az a boldogtalan barázdabillegető vagy sem?

Igyekeztem annyi gründlichkeitra, mint a mennyi a megmaradt szelvényemből tellett. A berlini kollegának nyilván jól iskolázott elméje már most akár inductiv, akár deductiv methodus alapján könnyen rekonstruálhatja úgy az akkori előadást, mint a maga megfoglyatkozott emberségtudását.

Sajnálom, hogy a berlini szivart sem vallhatom jobbnak a berlini színművészetnél. Követelő címekkel ékeskedik az is, de ízre, tartalomra silány. Trafik nincs. A hatalmas Bismarck, aki guzsba köti a lengyelt, s az állam részére fejtüvegre a pálinkát: ez az erős és erőszakos ember nem birt kifogni a dohány- és szivargyáron. Országrészeket meghódítani, nemzeti-ségeket kisajátítani, kevés fáradságba kerül; törvénybe igtatni a fajkeverést, könnyű munka; - de megváltani a dohányipart a monopolium részére: ehhez sem elég pénze, sem elég bátorsága.

A berlini ember mértékletes szivarzó, mégis egymást éri itt a sok dohányos bolt. A legczifrább nevekkal, a legczifrább katulyákban kellek ott a szivart. Csak úgy zeng le róluk a sok szép havanai spanyol név, amely dicsőségről az a fanyar pfalzi s az eres magyar »tömegdohány« még virágzó korában sem álmodozott. Az egyik láda tarka lapjáról egy ismert budapesti szépségnek jól metszett arc képe tünt elém. A szivar neve: »La Premiada«. Premiada - pályadíjnyertes azonban csak a bájos magyar kisasszony. Annak idején zajjal is járt az ő kitüntetése. De a róla nevezett fanyar dohánytekerics nem érdemes rá, hogy hitvány füstjével tömjénezzenek az ő kecses alakjának s szépen faragott fejének.

Egyébkint a szivarnak, valamint a bornak és teának ízminősége teljesen megállapítva nincs. Mint a jó katolikus a maga külön szentjére, mindegyikünk a maga külön borára, szivarjára esküszik meg. Nemzetek és egyesek a maguk szája íze szerint becsülik. Az Angliába küldött bor nem a vízzel, de a spiritussal való keresztelésen megy át - amely spiritus még akkor sem

sanctus, ha az Úr vérévé változik is át. Szárazföldi, azaz nem angol íny, az Anglia számára szűrt-kevert pezsgőből, bordeauxiból (claret) vagy magyar aszúból elsőben is az erős bor-szeszt fogja kiérezni.

A német Szivaropolisban - Hamburgban - arról ismernek ránk, hogy a különféle kubák és havának hegyét megnyomogatjuk: ropog-e? Mert ha ropog, akkor szelel. A német boltos ilyenkor fölénytel mosolyog rajtunk. Ott a hajlósat szeretik, mert a szállító szerint a valódinak ez az ismertetője. Hogy szívóssága a nedvességtől s nem a fűszeres illó olajtól van, az nekik nem különbség. Soha Németországban jó szivart nem szíttam, bárha drágát is. Franciaországban sem. Nálunk otthon rabvállatásra sem használnák. De a német gazdag fogyasztó beéri a nagy árral s a spanyol névvel. Az ő keményebbre sodrott idegzete tán kevésbé is alkalmas a finomabb gourmet-örömök kiélvezésére. Bizonyára az is egyik magyarázója az ő sikereinek. Tehát én vagyok a barbár epikureus.

A borotvát Berlinben fiatal hóhérok kezelik. Mig otthon az elaltatásig lágyan bánnak a szakáttal, itt apró pribékek az idegen állán tanulják a beretválásnak nevezett skalpozást. Szemem a spectrum minden színeiben hányta a szikrát, s a véres operáció végeztével a kis kannibál vigyorogva hajlongott előttem, kérve, hogy ajáljam másoknak. Ó, csak nőne szakálad s lennék a borbélyod én!

A legjobb fürdőjüket kérdeztem. Ott van a »Hôtel de Rome« pinczejében. A mennyezeten órák lejtnek hullámzó fürdői lepedőkben, s kecses nymphák pajzánkodnak egymással a tiszta forrásban. Ez persze mind csak festett malaszt. A palló meztelen és lucskos. Kád és szék között foszlott gyékénydarab úszik. A mázos falon évek mocska. A csap fölött egy ukáz, hogy fürdés után magam eresszem ki a használt vizet. Kezemben egy durva, hideg, rövid vászondarab, ebbe törülközzem. Aztán szétnéz az ember, hol is moshatná le magáról ezt a fürdőt.

Ha a rossz kávé a civilizáció jele: Berlin különb Londonnál, Párisnál; pedig már ott is megrázkódtam attól a kegyetlen folyadéktól, melynek szerintük kávé a neve. A drága bab-szemet addig pörkölik a máglyán, mig finom lelke, az illó olaj, elrepül. A bécsi kávések a Daum régi hagyományait akarták ide átültetni. A meddig a Duna mentén fölfelé hatolt a török, ott mindenütt jó kávé szűrnek, s ebből a szempontból nem ártott volna meg Berlinnek egy kis janicsár invasio. A dunaparti igazhitű kavedzsik hasztalan prédikálták a jó kávé a spreeparti pogányságnak. Mit nekik a jó, ha olyan kicsiben mérik! Csak sokat, ha hígat is! A »kis fekete« itt szerencsen óriás. Öblös theás csészében vesztegetik. Izre fanyar s élénken emlékeztet a makklisztre. Kranzlernél - ez az itteni Kugler - a csokoládé egy adagját amolyan kis leveses-tálban hozzák, s megfigyeltem egy vékony anyókat, aki a sütemény puha belével tisztára mártogatta ki. Meg sem látszott rajta.

A »bécsi« kávéházak pazar fénnel vannak diszesítve. A folyton ki-beömlő közönség előtt öles kapus nyitogatja a nehéz üveg ajtót. A falakon figyelemreméltó művészi alkotások. Az epikur, elmés, kopasz Horác mellett a fürtös ifju Virgil, amint borostyán-bokor árnyán ülve, szökkenti finom distichonjait, mig szép római lányok a lombok mögül szerelmes kandiséggel nézik a barna dalnokot - mindkettő a Werner ecsetéből. Hozzá járul ehhez a lapok s folyóiratok bősége. Ilyen szabásu kávéház egymásután keletkezik most. Egyik ráliczítál a másikra s valamennyi a »bécsi« jelszóval győz. A Kaiserpassageban is van egy, melynek a gazdája magyar ember, s melynek comptoir-tronusán a barna Etelka kisasszony fogadja a berlini magyarság udvarlását. Ide is jár a legtöbb hazai ujság, amelyeknek egyik része azt hangoztatja, hogy Tisza Kálmán az egy igaz Isten, mig a másika számon kéri tőle Magyarországot, mért adta el a németnek; a harmadik meg, hogy mért vágta be a zsidónál. De ezek a különféle színek a távolban mind rózsás derengésbe olvadnak s az itt rekedt magyar olyannak látja édes hazáját, amilyennek »kéne lennie«.

V.

És most látni akarom Bismarckot, »den Macher von's Janze«!

Azt a rengeteg férfiut, akinek tanító-mestere a naprendszer. Ettől tudja, hogy a vonzás és eltasztás kétegy törvénye tartja sulyegyenben ezt a forgó világot.

A lehető legnagyobb példával mérem őt, akinek akaratával velejár az erő. Persze, hogy ha ez az oroszán is nem volna becsukva az alkotmány vasketreczébe, sokat lerontana, aminek fennállása, az u. n. parlamentaristák felfogása szerint, üdvös. Hiszen úgy is kigömbült és meglódult már annak egy-egy vesszeje az ő rettentő talpának rázásától.

Nehányan félreértik, sokan félnek tőle. De legtöbben tudják felőle, hogy agyának hideg eszé-vel, szívében népe szerelmével szolgálja lelke örök eszményét: a nagy és független Német-országot. Mert az államférfinak ideáljai vannak, s ebben különbözik a diplomatától s hasonlít a költőhöz.

Hatalma kifejtésében egyenetlen. Mint az essení óriási pöröly, olyan ő. Zuhantában szétlapít roppant vasakat, aztán egyet igazít magán, s szörnyű sulyával - óvatosan tördeli fel az alája került mogyoró-szemet.

Kezében ódon alabárdal védelmezi az új intézményt, s elmés szerkezetű gyorspuskával a régít. Aprókban állig begombolkozik s ravasz; nagyokban kitarja teljes valóját: őszinte, csaknem naiv. »Becsületesség a legjobb politika.« (Tán mert el nem hiszik.) Hizeleg, mert gyűlöl; kegyetlen, mert szeret. Rohamos, darabos, kiszámíthatatlan. Ha beszél: vajudó hegy. De nem egeret szül, hanem izzó szirteket, s utána felfakad - ha első haragját kiköhögte - sima és gazdag omlásban a szokatlan, eredeti ékesszólásnak tüzes folyama, mely perzsel és pusztít, hogy előkészítse a virulást. Egy-egy boszantó közbeszólásra fölszisszen fájdalomában s szinte összerántja a görcs, mint a hysterikát; s mikor az egyesült ellenzék a házban s a sajtóban a »breitseite« minden töltéseit reá szórja, ez neki: »wurscht«.

Nincs ez idétt Németországban akkora fantázia, amely el tudná képzelni azt a mély megvetést, amellyel Bismarck viseltetik a szónoklat művészete s az ujságírói ügyesség iránt. Ezek után azt hinné az ember felőle, hogy nincs benne semmi journalistai ér. Pedig amidőn, jóllehet zárt sisakkal, le-leszáll néha a napi sajtó porondjába: fényes bizonyosságát adja annak, hogy ő is eltévesztette hivatását - azt a bizonyos »eltévesztett existenciát«. És látva nagy munkáját, azt is hihetnők felőle, hogy ő benne, aki sziklákat görget egymás tetejébe, nincs meg a gyöngéd iránt való érzék. De megvan. Csak a »nagyszabásu« művektől fázik. A maga mosolygós egyszerűségében jobban élvezi Julius Stinde »Buchholz családját«, törül metszett rajzait, jóízű aprólékossággal, hizalmas terpeszkedéssel fűzött jeleneteit a berlini kispolgár házi körének, mint a követelő társadalmi és politikai irány-regényt. S irodalmi dolgokban bátran elfogadhatjuk az ő auctoritását. Mert kétségtelen, hogy kiváló író nevelhetett volna magából, ha véletlenül más mesterségre nem adja magát. Hiszen azok a levelek is, melyeket itt jártában Budáról, Irsáról s a vacsi pusztáról írt haza nejének, a német próza legszebb lapjai közé tartozik. Valamint a beszédje, melyet a lengyel vitában hevenyészve mondott, elsőrendű szónoki remekelés. Tehát, ha »muszáj« - ő, a nyögvést beszélő - hatalmas rhetor; s ha van egy kis érkezése, ő - a vas ember - elbájoló író.

A »nagy« zene iránt sincs fogékonysága. Wagner csodás hangfestményeivel szemben a fülére szinvak. Sedan után megjelent nála a mester s olyformán kezdett beszélgetni, mintha ők ketten együtt váltották volna meg Németországot: a kancellár a politikában, a bayreuthi proféta meg a zenében; hogy Bismarck voltaképp az egység Wagnere, míg maga úgy szólván a zene Bismarckja. Amire rettenetes Ottó akkorát nézett a kis messiásra, hogy az hamarosan megfordult a sarkán s azóta feléje sem nézett a »nagy barbárnak«.

A mi Deák Ferenczünk sokkalta nagyobb ember, s az ő drága emléke sokkalta melegebben él az én szivemben, semhogy kitegyem a Bismarckkal való összehasonlítás veszedelmének. Mégis néhány belső és külső vonás közössége megütött. Avagy az az átható ítélet, a szerencsés szó, mely hosszú beszédeknel jobban világítja meg a tárgyat; a válságban való antik nyíltság; a kisebb kérdések vitatásaiban hunyorgó ravaszság; az egyszerű szokások, s mindek fölött a hűség, a szeretet, az ideál: nem-e rá vallanak Deák Ferenczre? Még abban is találkozok vele a mi öreg urunk, hogy ő sem szerette a »nehéz« könyveket s nagyobb mulatságát lelte a vidám regényekben. Meg, hogy a külsőről szóljak: ugyanaz a bajusznyi szemöldök, fejletlen orr, ugyanaz az erdős felsőajak, s előmlő arcz és test. Az összetévesztésig hasonlítana egy sűrű haju Bismarck Deákhhoz, vagy egy tar koponyájú Deák Bismarckhoz, amint ezt annak idején a »Borsszem Jankó«-ban be is bizonyította Jankó Jánosnak pompás képsorozata.

Egyszer, hogy müncheni hôtelembé haza térek, a lépcső elágazásának közepén a félhomályból egy óriási szobor világol felém, amely nagy meglepetésemre megmozdult. Közelebb érve, a pommeránus vértess ezred egy tisztjét ismerem föl az egyenruháról. Bismarck volt. Ekkor láttam legelőször. S hogy csörrenő lépéssel kilépett a kapun, sisakjára gazdagon ömlött rá a napfény s a roppant alakot az irradiatio még növelni látszott. Az a dicsőséges ragyogás meg is illette őt; akkor győzte le éppen a francziát. Egy nagy nemzet fölött való diadalt, a csatatéren s a zöld asztal mellett egyaránt kivívott nagy sikert, vajmi vékonyan énekelték meg az ujnémet bárdok - míg a francziák a maguk fájdalmát bizony szebben zengték el, pingálták meg, vésték s faragták ki. Mert a szerencsétlenség termékenyítőbb.

Soká sétáltam föl-alá a kevély Wilhelmstrassén a Radzivil-palota előtt, mely a Bismarck lakása. Nyujtogattam is ki fejemet, nem-e láthatnám meg a herceget. Az oda kirendelt schutzmann, kinek gyakorlott szeme legott kinézte belőlem az ártatlan turistát, fölvilágosított, hogy a kancellár épp a napokban utazott el Schönausenbe.

Még csak egy pillantást vetettem a palotába be- és onnan kifutó sodrony-szálakra. Ezek hozzák hát a földnek mind az öt részéből a »nyers anyagot«, melyet ez a férfiú, titkos műhelyének kohójában megolvasztva, rejtelmes szövőszékén megnyüstöztve, vagy még jobban összekuszálva, ereszt ismét világgá.

Benéztem a birodalmi tanácsba, melyben akkor nagy szélcsend uralkodott. Csak fél gőzerővel dolgoztak. Tán még ennyivel sem. Ha már maguk nincsenek jelen mind a nevezetes férfiak, legalább oda képzelem őket az üres helyekbe. A ház baljának 89. számú székét kivéve - ott rengett a hageni Richter szálmagas alakja - a többi hires zsölye néptelen volt. A 33. az én kedves Traeger Albertem ülése. A nemes költő, kinek barátságával dicsekedhetem, a magyarózó színhez képest, a német szabadelvű párt tagja. Nem tudom, finom gúnyját, mellyel beszélgetéseit fűszerezi, bele viszi-e a vitába? Mert az ember hüvelyében néha két külön személy szorul együvé, akik semmi közösségben sincsenek egymással. Pompéry, kinek metsző élett a magán életben annyian éreztük (ha minket ért) s annyian élvezték (mihelyt másokat vágott meg vele) - Pompéry az ő szépirodalmi műveiben szinte a higságig volt lágy s politikai irataiban doctrinair. A legelmésebb ujságírója Bécsnek, Herzl: tollal a kezében ünnepies hangot váltott. Hát Gyulai Pál, az udvarias köszönő s jószívű ember: mekkora szíjakat hasogat a boldogtalan autorok bőréből! Minden esetre érdekelt volna tapasztalnom: Traeger előadásának bája erővé tömörül-e a szónoklatban, könnyű ironiája sarcasmussá keseredik-é? De amiről így is tisztában vagyok: lelkének egész hevével a szabadság szolgálatában áll, egész a schilleri idealismusig, melynek szárnyain az impracticus aetherben csapong. A 299. 306. és 371. számokat, egymás mögött a vörös Bebel, Liebknecht és Hasenclever foglalják el. Egyig a legkegyetlenebb social-demokraták. Lejebb, a sujtolva harsogó Richterhez közel, látom dr. Bambergernek, a »Goldwährung apjának« őszbe csavarodott fejét. Bunsen és Siemens, akik a

»fölvilágosításért« annyit cselekedtek, két táborban harcolnak. A 4. pad Virchowé, a 7. padot dr. Windthorst foglalja el. Amaz jelen volt, s én őszinte csodálattal néztem e férfit, ki Rokitskyval sok ezer ember holttestében kereste és födözte fel a halál okait, hogy belőlük az életet és törvényeit fejtsse ki. Windthorst, tudvalevőképp a welf királyfinak, a trónja vesztett Cumberland hercegnek kardhordozója, a megdöntött hannoverai trónus megmaradt oszlopa. Kicsi ez az oszlop, de erős. E gyülekezetben ő a kitagadott uralkodóháznak ékes szószólója, e parlament egyik kitünősége s Bismarcknak legintimusabb ellenfele. Sőt, azt mondják, kegyeltje a császárnak is, nem annyira talentuma, mint inkább amiatt, hogy Meppen képviselője a legitimség mellett harcol. Nehéz válság is birta rá a német császárt, hogy aláírja azt a végzetes oklevelet, amely a szavójai házzal egyenlően legösibb uralkodó családot fosztotta meg a rászármazott koronától. Mert alapjában ma is tövis az agg uralkodó szívében, hogy, bármiként okolják is meg a császármetszést, mégis csak forradalmi eszközökkel üzték el György királyt és családját. Egyébkint a vas kancellár épp oly szívesen ülteti a trónusba, mint amily könnyű szerrel emeli le onnan a »königstudirt« urakat. Mig Windthorst fején a szent atya áldása nyugszik, Bismarck mellén a Megváltó-rend csillog. Ez idő szerint ez a »helyzet signaturája«.

Szemben egymással két Stöcker ül: a nemzeti szabadelvű töredékhez tartozó rothenburgi, s a német-conservativ siegeni, a nagy antisemita, aki a szeretet palástjába takarózva hirdeti a gyűlölséget, s bár aránytalanul nagyobb tehetséggel mint osztrák és magyarhoni majmolói, de teljesen meghanyatlott erővel. Vallani - ezt mondják a pad alatt - szabad; hirdetni tilalmas.

Jobbra sorakoznak a dupla nevű junkerek, a disztelen hangzású Sauken-Tarputschen, Saurma-Jeltsch, Bockum-Dolfs s a többiek nevére emlékeztető Unruhe-Bomst urak. A szövetségi tanács jobboldali padjának sarok-ülése a kancelláré, és, csak a Kleist-Schwerin gróf székétől elválasztva, szemközt vele Moltke. A szabad félkörben, többek csoportjából, kimagaslik Bismarck Herbert, az öregnek a fia. Mig a tömpe orru, kopasz és kövér Bill (Vilmos) szakasztott mása az apjának, Herbert az ő karcsu termetével s barna hajának hullámszerűségével egészen elüt hercegi nemzójétől. Ugy látszik, az édes anyjái inkább. Az elnöki emelvény fölött nem a birodalmi zászló van feltűzve, hanem a new-orleansi németiség ajándék-lobogója, mellyel az, nem tudom mi okból és alkalomból, kedveskedett a német parlamentnek 1867-ben.

A magyarázó tábla szerint csak egy párt van a birodalmi tanácsban: a német-szabadelvű. A többi kilencz csak fractio, csoport vagy párton kívül álló. A ház jobbján a lengyelek, balján az elzász-lotharingok; amazok üldözött, ezek becézett fiai a birodalomnak. Emitt MM. Antoine, Jaunez, Germain, Cablé; amott a merő »sky«: Kossielsky, Magdzinsky, Mycielsky, Skorzevsky, Liskovsky stb. Egyazon cél elérése végett két irányban dolgozik Bismarck: a kényeztetéssel s a kérlelhetlenséggel. Vajjon melyik válik be jobban?

Tárgyalás alatt az aszbeszt-áruk megvámoltatása volt. A közép egyik tagja, épp oly tanulságos mint nemes módon, tiltakozott ellene, hogy az aszbeszt-keztűt is fényűzési cikknek jelentse ki a minister ur. Ilyen keztű nem színházba, hangversenybe, bálba, hanem igenis arra való, hogy vele az érczolvasztó pestek, üstök és convertorok körül a perzselő hévtől védje meg a munkás kezét. Kellemes előadásának folyamán a szónok arról a kevésbé ismeretes adatról is megemlékezett, hogy Nagy Károly császár lakomáin az asztali abrosz aszbeszt volt, s hogy tisztítás végett nem az udvari mosónéknak adták oda, hanem beledobták a kandalló tűzébe. A képviselő ur aztán több ilyen aszbeszt-árut tett le a ház asztalára s a jobb oldal keskeny szabású tagjai közül néhányan finom ujjaikat belebujtatták az öblös munkás-keztűbe, s meggyőződtek róla, hogy csakugyan nem alkalmas az udvari soiréra.

VI.

A bécsi kávéházon kívül hódít a müncheni sörház, a spanyol bodega, a görög oinosz-tanya s a magyar bormérés. Berlinnek autochton söre, a »kühle Blonde«, tartalomra híg ital, melyet két kézre fogott, szinte vödörnyi pohárból itta és issza még most is, aki berlini voltát semmiért sem akarja feláldozni. De a Hof-, a Spaten-, Augustiner-, Pschorr- és Kapuziner-Bräu nem egy erős meggyőződést vett le már a lábáról. E sörnemek »süffig« volta ellenállhatatlan. Nagyon itatják magukat. E tekintetben igazán kozmopolita szint váltott már a német birodalmi székváros. Részrehajlás nélkül szürcsöli a különféle borokat is, és annál bővebben, mentől kevesebbet szűr maga. S kimondhatom, hogy - ha csak termelő gazdának nem vagyok a vendége - otthon valamivel kisebb áron ugyan, de sokkalta gyöngébb egriben vagy somlyaiban van részem.

Az országos minta-pincze, melynek terményeit földmívelési minisztériumunk ellenőrzése mellett mérik itt, hamarosan helyreállította a magyar bornak már-már veszendőbe indult hitelét a külföldön, aminek üdvös eredménye az is, hogy a magánvállalkozás, sarkaltatva a versengéstől, tiszta áruval jelen meg a piacon. »Zum András« nevezkedik egy magyar kocsmá itt a Französische Strassén, ahová nemcsak hazánkfiak, hanem a berliniek is szívesen eljárnak egy jó »droppen« kedviért. Legtöbben azt hiszik, hogy ez a név Andrásynak valami kényelmi megrövidítése, s azért választották, mert ennek az államférfinak itt is nagy a népszerűsége. Hogy is ne, mikor Bismarck a barátja!

A kenyér, melynek izes volta nálunk annyi fölösleges pohot nevel, itt nem igen fogy, mert nem is igen kelleti magát. A rossz kenyér, úgy látszik szintén egyik ismertető jele a civilizációnak. Tán szándékosan nem fordítanak rá gondot. A bécsi sütők letelepedése óta javult ugyan a párisi kenyér, de a bécsi és magyar mögött - ízre csak s nem tápláló értékre - messze marad el. A dextrintartalmú kenyérhéjra helyezik ott a sulyt, amiért is hosszú rudakban sütik, hogy mentül kevesebb legyen a béle. Valószínű, hogy a váczi vagy szoboszlai gyürkés cipő, egyáltalán a magyar házi sütésnek dió-íze - ha közelebb érnék - szintén kenyérevőkké nevelné őket. A Miatyánk-megszentelte mindennapi kenyérnek sehol sincsen az a szószerinti jelentősége, mint Magyarországon. Szántóvető nép a török, főleg az egyiptomi, mely a tisztabuzát háromszor aratja egy esztendőben - s még is keletlen, lapos a kenyere, sajtalan és kesernyés. A lisztből alkotott remeklések: a foszló kalács, az omlatag rétes, a porhanyó irós, a dudoros fánk, mely mentül üresebb, annál tökéletesebb; a művészi sütemény, melynek iskoláját a bécsi gazdasszony alapította meg, s továbbá a könnyű zsemlye, a ropogós szarvas: mind ezeket hasztalan keresnők túl a határokon. Azzal, amit Stockholmban láttam kenyérül enni, azzal a »knäkebrod« nevű sütettel, hadi hajókat lehetne vértetni. Bécsi iparosok tettek is kísérletet, hogy megtanítsák a svédeket arra: mi is az a »császárszemlye«? S hogy két évig sütötték, azon vették észre magukat, hogy szárított, fakó gombócokat árultak ők is, mint az ottani sütő mind. A berlini sem erős lisztfogyasztó, s Kranzler, aki bécsi hagyományaival jelent meg ott, hogy kivezesse a burkust a sulyos »zwetschen-muskuchen« s hasonló pogány tésztások vadonából, a nemes kuglóf, az olvatag torta, a »striczli« s a »puszerl« virányaiba: csakhamar pogánnyá lett maga is. Czukrász-kisasszonyai pasewalki s wollgasti kiszolgált pommeránus, öles vasasnémetek, akik bárdal hasogatják roppant porciókra a käse- és mus-kuchent, mint vágják kardjaikkal Gravelottenál a francia-chasseuröket.

A Kranzler-sarok topografikus tekintetben is hasonlít a Tortoni-sarokhoz Párisban. Itt a hársak alatt elnyúló széles, mozgalmas utcászer - amott platánok alatt a pezsgő boulevard. Amott a »tout Paris«, s emitt a »tout Berlin« ül azon a keskeny dobogón, és nézelődik s vitatkozik, megbeszél s megszól.

A Rauch »Frigyes-monumentuma« nagy diszére szolgál e téres útnak. Ehhez hasonlót szeretnék én az Octogonon, csakhogy a talapzat hegyében Hunyady Mátyást, s körül az oldalakon az ő vitézeit és tudósait.

A nyugodt szemlélődés még berlini szivar mellett is jól esik. Hogy elsőben megint a nő vonja magára figyelmemet, nagyon természetes. Igaza van a sógornak: akad itt szép nő barnában is. De ez amolyan fekete szőlő, a fehérnek az ízével. Nem az a barnaság, mely itthon gyujtogat szemének mélységes tűzével, megigéz selymes pilláinak legyező-játékával, az arcbőr olaj-szin bársonyával, taglejtésének gyöngén hullámozó vonal-zenéjével. A berlini nő szőke, ha barna is; szeme, ha fekete is, de nem sötét. Temperamentuma erősebb nevelésnek, hogy úgy mondjam: a házi fegyelemnek biztos köpartjai közt folyik, szelidebb habjátékkal, de mélyebb mederben, melyet nyugodt ömléséből kivételesen lódíthat ki a korbácsoló szenvedély. A nagy városban idők jártával elmosódik a faji jelleg; a vér sajátságait, az éghajlat befolyását a szokás egyé keveri, de az általánosító folyamat még sem oly gyökeres, aminőnek látszik. A lencse alatt alapszíneire bomlik a fehér - s vizsgáló szemem így érezte ki ez összezsugorodó sűrűségben is a szőke típust.

Divat itten a fiúcskát egyenruhába bujztatni. Fura nézni a babszemjankó gárdistát, lyüki vadászt, törpe sorkatonát és tarsolyos huszárkát. Ha elgondolom, hogy mindnyája öles, szálfá emberré fog megtagosodni, szinte sajnálom. »Quel dommage, que ça grandit!«

Az urak nem igen hordják a czilindert, legalább az utcán nem. Nyilván takarékoságból, mert sokat köszöntgetnek és alaposan.

Fényes fogatokban sem igen gyönyörködtem. A nagy urak is gyalognak Berlinben.

Az egyszerű szabásu hintó zajfogó gummitalpon görög itt; benne többnyire sötét öltözetű hölgy, vagy szürke köpönyeges tiszt, vagy jóljárt börziáner. A lova szép szabásu, jobbra fekete muszka ügető, ritkábban carrossier. A közjárműveket a berlini élcz »Droschke erster und zweiter Jüte« szerint osztályozza. Bús kocsikázás esik bennük nagyon. Mig nálunk egy kis permeteg alatt mind elkapkodják a hány fiákeres vagy komfortabel csak állja a sarkokat: itt eső idején hosszú sorban ragyog a sok droschke (az orosz *troika* szóbul) míg a közönség ernyő alatt sétál; sétál mondom és nem rohan. Ugyanezt tapasztaltam Párisban, Londonban. Szörnyen félünk mi itthon a gyaloglástól és a víztől. S mentül kevesebb a dolgunk, annál »sebesebb a gyorsajtás«, András bácsi bármennyire tiltakozzék ellene m. k. tekintélle egész súlyával.

E részt Bécs neveltjei vagyunk. Ott és Budapesten megíúsulna minden kísérlet, egyenruhába szorítani a fiakerest, taksának rabigájába görnyeszteni az ő vastag nyakát s meglankasztani az ő tempóját. Vakmerőségénél csak ügyessége nagyobb. Mily bibliai együgyűség ellenben a berlini droschke-kocsisban! Sohasem hivatgatja az a »vendéget«, s hűségesen fogja ki járandóságát az ezüst pénzből, a nikliket egyig visszaszolgáltatva. »Tartsa meg barátom, de aztán zavarja meg egy kicsit azt a vén keselyt!« »Hej, uram, ha lehetne!« Már most nem tudom: az élemedett lovára, vagy a szigorú rendeletre vonatkozott-e sohajtása. Mert emberemlékezet óta nem tapostak le senkit Berlinnek utcáin. A fogadóm kapusa beszéli, hogy a rendőrségi muzeumban egy ádáz kocsis a legnagyobb gonosztevők arczképei között foglal helyet. Mert ha valahol, itt van »rönd«. Az itteni András nem dicsekedik ugyan a tapéntattal párosult eréllel, mint a budapesti; sem nem olyan gemüthlich, mint a bécsi; sem nem olyan gyűlölt, mint a párisi sergot; sem nem oly népszerű, mint a londoni Bobby. Örpontján katonásan áll, nyugodt udvariassággal felel, fölösleges szót nem ejt; csak int s ujja legyintésére megmered a hullámozó tömeg. Drill.

Ah, megint vártára vonul az őrség, lapos dobnak pörgése s a keresztsíp füttyje mellett. Megint bámulom azt a tornászi bravúrt, mellyel a »schwungbein« derékszögben lódul fel a

»standbein«-tól. Nehány czerevizes burs megáll s szakértőn vizsgálja a parádés lépést. Igazi csillagrúgó lépések. A fiúk arczán a mensur metszései apró piros (uj) és fehér (régi) csikokban hirdetik a diákos vitézséget. Nevettek fölötté sokat és sokáig angol és francia élczlapok, mulatságos rajzokban ki is figurázták ez óvatos párbajok párnás maskarádéját; valamint gunyolták a telhetetlen éneklésöket is. És ime: a spicherni magaslatok ostroma alatt hősiséggé nemesült az olcsó vitézkedés, a szüntelen gajdolások parolája bevált: »Lied wird That, früh oder spat«. Már csak külön legényeket nevel a mensurok padja, mint a báli duellum.

*

Husvét körül volt. A német gyermekmese szerint a piros és kék tojást nem a tyúk, hanem a kis nyúl tojja. A boltok ablakaiban ott is látni czukorban, játékban, rajzban s fényüzési czikkeken a tojás-rakás felett guggoló nyulacskát. Némelyik az odaadó türelemmel és nyugalommal járó művelet alatt megpörgeti a dobót, vagy ültő helyéből felszökve szolgál, mint a kis kutya; ami szintén tagadása ugyan a zoológiának, de tréfának szeretetreméltó. Hosszan el tudok ácsorogni a kirakatok előtt, s kellemes hullámmásba ejti képzelődésemet a szükséges, hasznos, szeszélyes és fölösleges tárgyak e tarkasága, s kivált a reklám élcze, mely vagy szertelen kicsinyítéssel, vagy aránytalan nagyítással rántja magára figyelmünket: egy baba-hölgy intérierjében az inczinfincz fehérneművel módosan telerakott szekrényke épp úgy, mint a paizs nagyságu vastoll, vagy a dárdányi czeruza. Ezt az utóbbit a nagyhírű Fabernál jutott megbámulnom, kinek német renaissanceban épült sarokházán a felmagasló torony víg élelmességgel példázza a jó hegyesre megfaragott plajbászt. Itt árulják a pálcza-hosszúságú Bismarck-czeruzát is, melynek egy szálával, ha jól tudom, a kancellár megajándékozta Jókait, midőn ez nála járt.

Andalgásaimban a folyó partjára érek. Igazi rabszolga-munkát folytatnak rajta: hajót húznak. Azaz mégsem: ezt meg nem tűri a humanismus; de tolják a hajót, ámbátor, az én véges elmém s erkölcsi érzésem egyazon keserves munkát látja e boldogtalan napszámban. Nálunk a hajózás e neme tilalmas. Valami vérlázító is van abban, mikor hámba fogott embert látunk fölfelé húzni dereglyét, ladikot. Még a lovat is jobban megsajnáljuk, midőn hajó elibe fogják, jóllehet a szegény párának mindegy: terhes szekérbe vagy terhes hajóba görbül-e bele a gerincze. Ezen a keskeny folyón nem pezseg, tüszköl a gőzös; meg nem birná a hátán, s bele sem férne a szűk mederbe. A derűre-borura gründoló Berlinben hogy nem akadt még vállalkozó részvényes társaság a »Spree folyónak vízzel való ellátására«! Jártomban eljutottam a kisebbik folyónak is a szélére; de nem írok róla, mert a tisztességbe ütközőnek tartják, jó társaságban említeni a Panke nevét.

Beborult. Metsző hideg, vékony eső lajhál. Beülök egy díszes kávéházba - az idegenek e nyájas asylumába - s jobb híjján forgatom a roppant czimtárt, a milliomos lakosság névsorát. Minden könyv tanulságos és mulatságos, csak tudni kell olvasni benne. Ráfordítok az elejére. Ami nincs meg még az örök enyészetben, a temetőbeli fejfák s kökeresztek között sem: az igazi egyenlőség diadalokat ül ebben a vaskos kötetben - az »Adasz Jiszroel« zsidó-egylet után következik kérlelhetetlen betűrendben az »Adjutant des Kaisers«. De hát persze: még ennél az ölbeli compendiumnál is vastagabb könyveket írtak már halomra a democratiáról, anélkül, hogy az élet gyakorlata igazra váltotta volna. Az »Adasz Jiszroel« ott van valahol az Oranienburgerstrassénak egy mellék-utczájában, a hajdani gheztóban - mig az »Adjutant des Kaisers« a császári palotában lakik.

Aztán régi szokásomhoz hiven, itt is kutatom a magyar nyomokat: Bárkány, Csepcsányi, Erdősy, Kiss - mind a hány: német művész. A három első ezenfölül még szép nő is. A zengő, képző és alakító művészetben bő részt vett ki tőlünk a külföld: Liszt, Munkácsy, Stefen Heller, Sonnenthal, Horowitz, Liezen-Mayer, Vágner Sándor, Joachim, Benczúr, Goldmarck, mind messzehangzó szép nevek. Az igaz, hogy Liszt a mienk most már - de meddig? A mienk

Benczúr is - de mióta? Két jeles költőjét is tőlünk kapta Németország: Lenaut és Beck Károlyt. Elfelejtettem megemlíteni, hogy a zempléni Klein - egy jó magyar fiú - ez idő szerint a német állam költségén faragja ki az utolsó hadjárat legkiválóbb mozzanatait csoportokban s hosszú relief-szalagokban. S ki gondolná, hogy még csak röviddel ezelőtt a »stramme Ordnung« metropolisában magyar eredetű ember volt a főkapitány? Ez t. i. Máday úr. Mert Máday az, bármennyire Madájnak ejtik is. Ugy tudom, hogy ő excellentiája egy hajdanában itt szorult jó debreczeni kálvinistának az unokája, aki megalapítója annak a rőndnek, amelynek sehol sem muszáj úgy lőnni, mint Berlinben.

A »K« betűben egy név arra emlékeztet, hogy női szépségben is tetemes a kivitelünk. Ragyogó kis lány volt. Áltam gyermekjátékai felett, s hallgattam bájoló csacsogását egy falusi kert falának a tövében. S hogy megnőtt, az édes anyja »tantikává« lett, s férjekhez adta leányát. Voltaképp ketten voltak. Az egyik rám ismert a »Hársak« alatt, s bársonyos nagy szemét egy őzike ijedt bámulatával szegezte rám. Őz volt a tekintete, őz volt a termete - mivel hogy amolyan »biche« ő maga is; egy nagy úr markából eszi a gyöngyszemű arany abrakot. A nénje, aki egy hitvány kis divatbetet ránczigált maga után piros selyem pórázon, bátran nézett rám - ne vétsek e szó nemes értelme ellen - s oda nevetett a hugához. Aztán azt az ideges dögöcskét felkapva, a mögöttük lépést haladó hintóba szálltak. A gummi talpu kereken zajtalanul gurult tova a mély járatú brougham, melynek metszett ablakából még egyszer villant felém az a sötét, lágy nézésű szempár. »Wenn ich dich so fahren seh', thut es mir im Herzen weh.«

Még folyton szítál a ködös eső. Turom a lapokat. Szokásom szerint hátulról forgatom őket előre. A hirdetések egy része rímekben pörög. Amilyen rossz versek, bátran állhatnának az első oldalon. A költészet gyakorlati alkalmazása régi ipar itt. Midőn először fordultam meg Berlinben, a Litfasz-oszlopon egy poéta hirdette magát az esküvőt megelőző polterabend, név- és születésnap, temetés, körösztlés, s hasonló alkalmak ünneplésére szolgáló verseme-nyek szerkesztésére achrostikonban, sapphicus formában, tetszés szerint. A hirdetés alatt keretbe foglalva üveg alatt, mint a szépírás-tanítók szokták, mutatóba néhány vers ily főcím alatt: »Proben meines Talentes«. Kezembe kapva egy stralsundi lapot, a következő ajánlást találok benne, melyet szószerint igtatok ide: »Da ich meine Wohnung von Marienstrasse 17. nach der Frankenvorstadt, Greifswalder Chaussée 25. verlegt habe und meine Handarbeiten, Atlas-, Seiden- und Perlenstickerei, sowie *Dichten* fortsetze, z. B. Polterabend-, Silber- und Gold-Hochzeitslieder vom traurigsten b. z. fröhlichsten herstelle, auf Verlangen auch talent-voll einübe, bitte ich die geehrten Herrschaften, mich mit ihrer Arbeit z. beehren.« Nyúzna meg Apolló!

Legzajosabb költők a szabók, akik a négy évszakot kifogyhatatlan változatokban hozzák kapcsolatba ruháikkal. A vargák poézise nem birt fölmelegíteni. A vastag csizmatalpat a musta nem üti szökellő daktylusokban. A suszteri vér sűrűbb és feketébb.

Nini!... magyar paprikát is hirdet egy szögedi vállalkozó, s »ÉN Csillag Anna« kisasszony is, magasra tartva az ő rejtelmes virág-bokrétáját s mélyre lebocsátva az ő hajsátorát, itt ékesíti a columnákat. És tarkál a sok y-os magyar név az itteni orfeum, a »Concordia« programján, még pedig, amint később meggyőződtem, nem nagy dicsőségére Árpád nemzetének.

S előbbre fordítva a lapokat, megismerkedem a berlini sajtóval.

Sedan óta ez is nagyobbodott, bizakodóbbra vált s csacsogóbb lett. Némely közlönye komolyabb, sőt független is, de jelentősége inkább helyhez kötött; nem hat ki a birodalomra, nem fejt ki u. n. »actiót«. A német közvélemény sulya a Berlinen kívül eső lapokban van. Még a kancellár tekintélye sem bírta a »Nd. Allg. Zeitungot« a »Kölnische« fölé emelni, mig pénzügyi dolgokban a frankfurti, kereskedelmiekben a hamburgi sajtó vezet. Még a berlini szépirodalmi s képes lapok is meddő harcot folytatnak Lipcse, Stuttgart és München ellen. S

mindez annál nevezetesebb, mert itt van messzevilágító tűzpontja a birodalom politikai életének; abban a Berlinben, amely deposedálta a pénzügyi metropolist ott a Majna partján. Az új Bleichröder, megsegítve az uralkodóház s a kancellár kedvezésétől, keserű órákat szerez a régi Rothschildnak, aki megdönthetetlen ugyan az ő nehéz millióinak sánczai mögött, de duzzogva nézi annak a másíknak gyors és nagy sikereit. Mint Napoléon új arisztokracziát, Bismarck új milliomosokat teremt, akik az ő pénzüpolitikájának a hivei. Hogy onnan szerezze a milliókat, ahol találja: kellett hozzávaló millionáriusokról is gondoskodnia.

A birodalomból mindent magához rántott Berlin: politikát, financiát, erőt és fényt. Csak a báj, a művészeket s költőket nem bírta magába vonzani, akik szanaszerte a Neckar s Izár, a Rajna és Duna partján éneklik édes dalaikat és festik sugárzó képeiket.

Az újságcsinálás mestersége itt nem áll a virtuozitásnak azon a fokán, mint Bécsben. A vezércikk tömör prózája; a tárcza, mely tartalmasságra néha Lessingig ér fel s heineileg csillámlik; az a gondos szerkesztés, melyben a legcsekélyebb napi újdonság is részesül; az anyag bősége, a közlés gyorsasága, a szolgáltatnak szinte katonásan szabatos volta, magas fokot jelöl ki a bécsi sajtó számára. Előfordul, hogy sok olyast tud amit elhallgat; s még többet mond el, mint amennyit - vagy máskép, mint ahogyan tudja; művészileg sejtet; nem oda üt, ahová néz; firtat, gyanúsít, mint bármely magán személy, aki a pillanat szüksége, az új benyomás alatt áll. De sohasem követne el oly izléstelenséget, mint amilyenbe többet magammal ütköztem egy itteni napi lapban, mely abból az alkalomból, hogy Bismarckot az ő tisztelőinek tehetős része épp oly angolos gyakorlatisággal, mint finom érzéssel az idegen kéztől visszaváltott schönhauseni ősi birtokkal ajándékozta meg: apróra kiszámítja, mekkora évi jövedelmet élvez a kancellár az ő különféle hivatalaiból, gyáraiból és földeiből. Innen és onnan ennyit; betudva illetéket s adót: marad ennyi; törlesztés, beruházás, esetleges károk: ennyi; summa summarum: 136,241 márka 19 fillér. Hiszen persze, hogy a kiváló ember mindenütt a világon üvegházban lakik; élete minden percze, mozzanata, érdekes előttünk; de a nagy népszerűségnek mégis keserű ára az, ha túrnie kell, hogy a szájába nézzenek, mit, mikor és mennyit eszik.

Humor kevés van a berlini humoros lapokban, de elmésség annál több. Valamennyinek példát mutatott a Dohm és Kalisch hajdan híres lapja, a »Kladderadatsch«. Milyen volt ennek előtte a berlini élcz, nem tudom; a mostani a »Kladderadatsch« nevelése: metsző, igazi lengyel-zsidós, agyafurt elmésség, melynél vérengzőbbet nem ismerek. A berlini tréfának alapja a rikkanó gúny s nem az a kaczagó, melyet a bécsi és müncheni »g'spass« művel; azaz »urplunzendumme g'spass«, mely hasat renget és könyet fakaszt. Az erős ítélet tövisei közt s a negatio ridegeiben nem terem meg az a hizodalmas vigság, a gemüthlichkeit, mely a déli németnek boldog kiváltsága. A megcsiklándozott fantázia mulat, a megbökött kritika harap.

Az itteni élczlapok művészi kiállítása messze marad el nem csak Bécs, de Budapest mögött is. Megfordított sorban is mondhattam volna: nemcsak Budapest de Bécs mögött is; mert a bécsi élczlapok újabb nemzedéke innen tőlünk vette az impulsust. Kakas Márton nemzette a »Kikeriki«-t. (Nagyra van-e vele Jókai, nem tudom.) A »Borsszem Jankó« példájára keletkezett és alakult meg a többi. Első látszatra feltűnő, hogy a bécsi napi sajtónak sorhada mellett milyen silány az élczlapok huszársága. De nem rajta mulik. A mostani kormány, mely nagyon fájós természetű a betű iránt, a rajzolt bírálatot még kevésbé tűrheti. Paragrafusokból fonott bilincsekbe veri legott a figurázó képet a vele járó szöveggel együtt. Innen van, hogy az az ezer és egy bécsi humorisztikus lap a színházra veti a fősúlyt s terének másik felét a cocottenak szánja; közben egy-egy politikai sziporka pislákol nagy óvatosan, a m. t. államügyész úr észre ne vegye.

Hanem ezek nem berlini dolgok.

A délnémet szólamhoz szokott magyar fül nehezen érti meg a berlini dialektust, míg az ő franczia beszédjével megbirkózunk. Nem nehéz kitalálni, a »*bong amüsemang*« mit jelent. De hogy a fürdője »*Batt*« s a napja »*Takk*« - hogy »*ührjend*« és »*wührklich*« s »*irgend*« és »*wirklich*« egyenértékű még a szinpadon is: az ilyen phoneticus eltérések megnehezítik az idegennek sorsát.

Az itteni Monoklesek és fiatal hadnagyok még külön erőszakot követnek el a német nyelven: francziásan ejtik, vagy legalább a súlyt nem az illető szótagra helyezik. Előkelőnek tartják p. úgy inteni maguk mellé a pinczért, hogy »*kellnär!*« S nem is Kranzler az ő kedves találkozó helyük, hanem »*Kranzlär*«. Mindenesetre jellemző ez a párisi »*pli*« a berlini nyelvben - Sedang utang.

Nagyon épültem a zoologikus kert pompáján s gazdagságán. (Össze nem tévesztendő az »állatkerttel«, mely ősi bükkösbe vágott pompás fasorokból áll.) A bájoló izléssel alkotott siámi házban a walesi herczeg roppant ajándék-elefántjai mulattatják apró tréfákkal a n. é. közönséget. Amodább hatalmas oroszánok ásítanak. A legsörényesebb legénnyel fiatal festők ülnek szemben - szintén sörényesek - s elől és oldalt rajzolják a fenséges állatot. Így láttam egyszer Liszt Ferenczet. Egy emelvényen ült s köröskörül szenvedelmes művészhölgyek festették a fehér sörényű zongoraoroszlánt, aki időrül-időre a mellére ejtette le bóbiskolva az ő jupiteri fejét, míg éber perczeiben fájdalmasan nézett rám. Szent-Sebestyénnek tünt föl előttem az olimpusi öreg, s mellében s tagjain ott láttam rengeni az ecset-nyilakat.

Megnéztem a tengeri oroszlánt is. Élrel ült felém. Tömpe orra alatt messze előre hajlott ki nagy bajúsza. Seregek Ura!... hiszen ez tökéletes Bismarck-profil!

Vagy hogy az én elfogódott szemem Bismarckot lát itt mindenütt?

- 1890. -

Lipcsétől Berlinig.

- 1871. -

A költői gyermekorvos az ő verseinek egy kötetével elkészönt tőlünk a váróteremben. S míg társam a gyűjtemény lapjait, én addig a hirneves szász kávéét kavargattam. Nem tudom, melyikünk akadt e foglalkozása közben higabb folyadékra. Egy légy bele esett a kávémba. Megszántam a szerencsétlent s kihalásztam. Még a légynek sem kívántam, hogy ilyen hitvány italba fuljon bele.

Utamba egyetlen említésre méltó állomás csak a bitterfeldi, melynek a virslije nyáron is jó.

Szerencsémre bankárral utaztam, aki egy percz alatt a legpiczibb töredékgig tudta az érték-különbségeket kiszámítani, ami nem csekély föltűnést sőt megütközést okozott a különféle fogadóknak és boltoknak, melyekben megfordultunk. Mindekkoráig utazásaim kellemét nagy mértékben keseríté a pénztudományban való járatlanságom. Mert mihelyt átléptem az osztrák érték határait: a garasok, fillérek, tallérok, bajor forintok és lencsényi ezüst krajczarkák, rappenek s szent Financia tudja még mi minden pénznemek, ingaták meg a különféle államok értékei körül való amugy is gyöngye ismereteimet. Esőbül csurgó alá kerültem, midőn harmadéve elég könnyelmű valék Hamburgban néhány napot tölteni. Ott a szász, hannoverai, nassau, porosz, bajor, meiningeni, württembergi, weimari, oldenburgi, góthai s egyéb pénznemek és nemecskék hegyébe ráült fölöslegül még a »mark« is, melynek kettős volta, bank- és ezüst-mark, csöndes tébolyba ejtették máris kábuló agyamat. Szelid megadással tartottam oda egy csomó bankót s apró pénzt: válogasson belőle az emberséges kereskedő, amennyi szemének szájának tetszik, markolássa ki tenyeremből tartozásomat - csak azt ne követelje tőlem, hogy elkábító differenciális számításaira figyeljek. Merő gazdálkodásból azon a pénzen, mellyel ártatlanságomat megadóztatták, egy egész zsidó fiút vihettem volna magammal, hogy ő vesse ki a különbözeteket s a mellett még podgyászomat is ő csomózza, ami szintén egyik nagy gyönyörűsége az utazásnak.

A podgyászárról azonban néhány év óta leszoktam. Egy ing, egy plaid s a rajtamvaló, tökéletesen elégnek bizonyult. A douanenak, mely kérlelhetlenül túrja föl, amit szuszogva gyömszöltem a ládádba, fittyet hányhatok. Ezt is persze veszteségek árán tanultam meg; miért is volnék magyar ember, ha nem a káromon okulnék? Brüsszel legelőbbkelő fogadjában, a »hôtel Bellvue«-ben, egy szál ing mosásaért egy frankot fizettem egykor. Ez sok, gondolám; de megfizettem, mert külön mosónét csak nem hajhászhattam. Ünneplőm, megnyomorítva a sok ráncztól, nem felelhetett meg. Meggyüremlett frakkban, fodros pantallérban s ilyen kajla kalappal, melynek rugói átdöfték a kazsmirt, csak nem jelenhetek meg madame Guymard estélyén. Töprengéseim között a Galeries St. Hubertbe értem. Ottan valamely kirakat vastag üvegje mögül nagy 90-es feketéllett felém vakító fehérségű ingnek tükörsimára vasalt pánczéljáról. Persze, hogy nem volt gylcs; hanem azt ki kérdezi s ki veszi észre? Marie Antoinette nyakában az üveg is gyémánt volt s a mademoiselle Thibault keblén csillogó rivièret senki sem tartotta valódinak. Te rajtad gylcs a pamut! biztatám magam s megvettem 90 centimért a »chemise d'occasion«-t, mig az én becsületes vászon ingem mosásáért egy frankot kellett fizetnem. S mivel hat frankért attachénak öltözteti az embert bármely »marchand tailleur«: látogatási öltözetemet visszatuszkoltam a zsák fenekére, s madame Guymard estélyén nagykövetnek tartott volna a társaság, ha monsieur Verhoeven, a szabó, szórakozottságában ki nem felejtí a rendjeleket kölcsön-frakkom gomblyukából.

Azóta nem hurczolok málhát s távolról ugy hasonlítok egy Amerikába utazó pénztárnokhoz, mint egy gründer a másik rablóhoz. S így, kevés málhával, értékkülönözeti nyavalya nélkül,

zuhogó esőben értem Berlinnek anhalti pálya-udvarába, mely oly czélszerűen van építve, hogy az egész vagon-sor a föld alól kiszorul s kifestett ernyő alatt, sötétben, vágányokon, parton és mélyedésen át, csorgó felebarátok közé ékelve botorkáltunk a csarnokba, mely gőzölgött az ázott öltönyöktől s párolgott a sok szitkozódástól, melybe elkeseredésünkben ketten magyarok ékes honi szóvirágokat fűztünk, nyaka közé teremtvén azokat az egész kulturnáczióknak, mely ugyancsak teleszedné a száját, ha ilyen »unzükömmlichkeit«-ra akadna nálunk. Hanem már az dicséretet érdemel, hogy rendőri intézkedés következtében fölös számmal is van kocsis, s hogy bármily későre szabaduljon is meg onnan az utas, mindig talál alkalmatosságot, mert minden utazó markába bádoggjegyet nyom a »schutzmann«. Ezen a jegyen rajta van annak a kocsinak a száma, mely köteles bevárni az érkezőt, bármeddig késsek is podgyászával s bármily czudar idő járjon is.

Mig társam természetes ládáit hajszolta, addig elég szórakozást nyújtott nekem az előttem fejlődő, zajos hogarthi jelenet. A nagy málha szárazon került a hordár kezébe, a kézi podgyásztól azonban, melyet tulajdonosa a záporon czipelt át a szűk csarnokba, szakadt a víz. Egy »pastor« éppen nem bibliaképes áldásokban sajnálkozott valóságos jüterbogki burnótján, melynek papiros takarója szétmállott a víztől s most kétes illatu péppé sűrűsödve, nagy tenyerét borítá el és fekete pamutkeztüjének ujjai közül sűrűn csepegett alá a zavaros tubáklé. A nagytiszteletű urnak nagytagú lánykája meg vastag könnycseppeket hullatott az ő virágjainak cserepe fölött. Fuchsiák voltak, a legszebbek, melyeket jüterbogki ablak valaha nevelt, s most a kék-vörös virág egymásután potyogott le s csak a szára maradt. A »piepmatz« is a kalitkában csontig ázva, melankoliával pislogott bele a nagy zürzavarba s dideregve kereste az eigensulyt, midőn az öles kis lány föl-fölemelte, nézni, a boldogtalan kanári él-e még.

A vásottságnak, nedvességnek s atlácz mivoltuk hármass fényességében: válogatott lengyel zsidó kaftánok tapadtak egymáshoz, négyen egy szál ernyő alatt s onnan rikácsoltak a teherhordónak, hozná már elő a »kifferl«-t (ládát), éltetvén őt száz esztendeig. A praktikus hordár azonban többre becsülvén két bizonyos ezüst garast száz problematikus évnél, figyelem nélkül hagyta a három poseni semitát és szolgálta a christlich-germanische uraságokat.

Gyöngéd családtagok, meg nem riadva az esőtől, csoportosan várták egy-egy kedvesöket, akit, nem törődve csuron állapotával, rendre öleltek s kezébe nyomták a köszöntő virágcsokrot.

De ami derű vonult föl lelkemben - megfagyasztá a légkör, amelybe léptem. A merev katonai rend, mely ebben a zürben is nyilatkozott, hideg kéz gyanánt nyult bele a szívembe. Bárhol a világon hálás lettem volna e rendért - itt bántott. És nem láttam hordárt, kocsis, kinek a mellén »vaskereszt« ne lógott volna. E vaskeresztek mindegyikén ott láttam fölfeszítve azt a letiprott nemzetet, saját léhaságának s az ellenség fegyelmének áldozatát. Az öles rendőr úgy uralkodott a tömeg fölött, mint a hadvezér, s mi mindnyájan vakon engedelmeskedtünk neki. »Az ajtó túl vissza!« parancsolá. Hátráltunk. »Az oszlop mellé!« dörgött szava. Az oszlop mellé álltunk. Nyertünk vele, hogy hajtottunk rá s tán nem is parancsolt szegény, csak intett; de úgy belemelegedtünk a regulába, hogy eszünkbe sem jutott akaratoskodni. Szinte jólesett ez a gyámkodás. A sergeant és policeman szeretetreméltóságát nehéz szívvel nélkülöztük s elkomorult fantáziámnak úgy tetszett, hogy ha nyomban nem fogadunk szót, a spandaui kazamatákban kapunk szállást s nem is a »hétel Petersburg«-ban, melynek kapuja elé egy órai kóválygás után tett le a lomha droschke. Vaskeresztes vendéglős fogadott, vaskeresztes kapus biccentett felénk, vaskeresztes szolga vitte málhánkat s vaskeresztes pinczér vezetett szobáinkba. A kocsis, ki bámulatunkra beérte a taksával, szintén érdemkeresztes volt s kétkedve néztünk a szobalányra, kinek feltűnőkép nem vaskereszt, hanem piros rózsabimbó volt a keblére tűzve.

Berlin, mióta a német császárság székvárosa, egyúttal nagy város is akar lenni. Az egykori »Mark Brandenburg« középpontja, a világ középpontjául tekinti magát. Lehet vitéz hadsereget legyőzni, lehet milliárdokat sarczolni, de nagyvárosiassá alkotni Berlint, ha két akkora lesz is mint a mekkora: az nem függ sem a taktikától, sem a stratégiától, abban nem segít sem Bismarck, sem Moltke, azt nem adja meg a hadi szerencse, nem a politikai súly - oda talaj kell, melyen az igazi nagyváros megterem s oda oly faj kell, mely egyedül bírja azt népesíteni. Berlin nagyvárosiassága erőszakolt növény, mint Sanssouci narancsfái. Mesterségesen ültetett s nehezen fejlődő. Faiskolából épp úgy nem válik erdő, mint hadseregből nem válik nép - ha a népből katonát alkot is a vas törvény. Poroszország kétes dicsősége marad örökre, hogy a tüzhelyből vártat csinált. Tekintélye a pickelhaube csucsáról ragyog Európa fölött s hódításaival kivivta, hogy a civilisatio a militarisatio.

Bár hány muzeum és emlékszobor diszesítse Berlint, mindünnen a hadi állam csörren elénk. A »schlossbrücke« nő-alakjai is hadfit nevelnek a gyermekből. Mig a sok ismert és ismeretlen vas generális uton-utfélen ragyog elé: Schinckel és Schiller szerény emlék-életet folytatnak. Amaz egy szűk tér hátuljában szégyenkezik, emez a katonai párt hosszas ellenzése után, törékeny márványból mint gyöngéd cukor-mű fehérlik a színház előtt, s féltik az elolvadástól.

Berlinnek sem tengere, sem nagy folyója, sem festői vidéke. Siralmas puszta közepén terpeszkedik, legelőbbkelő utczáin és térein rongyos a kövezet s a csatorna födetlen. A Spree és Panke szűk meder közt vánszorog; vastag, bűzös vizén keskeny bárkák szoronganak. Közjárművei, bár megközelítik a 10,000-et, idomtalan egyfogatu kocsik. Nehézkes koczogásban üget a ló s vezetője alszik a bakon. Nagyuri fogatai, mióta egyesek a milliárdokból jutalmat kaptak, fölkapaszkodtak a kétlovas hintóig s a sok gründolás következtében meggazdagodott börziánusok egy-egy új kárpitozatu cabrioletben okoznak feltűnést. Ez mind. Sehol az opulencia melege, fénye. Nincs erejük a takarékoság szűk öléből kibontakozni s csak a nők közt láttam egyeseket, azokat is fürdőhelyen és nem a fővárosban, kik a megdíjazott hadvezéri férj fölöslegéből fényt üztek csipkével és ékszerrel - nappal is. Mint a nagy lutrit nyert varga felesége, egyszerre akarván magát kártalanítani a hosszas nélkülözésért: telerakja magát drágaságokkal, melyek alól kirí a rája származott izléstelenség.

Egyes boltok párisi és bécsi szabás után indulva, nem kimélték sem tükröt, sem aranyozást; csak egyet nem tudtak meghonosítani - a csint. A hársfa-sor alatt gazdag kirakatot rendezett egy órás - de nem világítja ki. Minek is, mikor szemben ég az utcái gázláng? Annak fényénél meg lehet olvasni még az árakat is.

Nem szemrehányásképp mondom, hogy a nők az utcán egy csöppet sem mutatós ruhában járnak; ezt tapasztaltam Párisban is, hol a tisztas asszony csak estélyen, calècheben és páholyban fejt ki gazdag toilettet. Csak Pesten tarkál gazdag öltözetben, harsogó színű, nehéz szövetekben a nő s a bársony hurczot végigusztatja a csatakon. De a berlini nő az egyszerűséggel szerencsésen össze tudja egyeztetni az izléstelenséget is, amiben nagy segítségére van a csábító idomok híján szűkölködő merev alak.

Utcán és téren nem pezsdül az élet, nem zajong a tömeg. Járnak kelnek elegenden, de mind óvatosan.

A berliniek mindamelllett igyekeznek vidámabb lendületet hozni utczába és közhelybe. Már vendéglőbe is járnak feleségestül s egész esti tíz óráig maradnak el hazulról; sőt vannak, akik színház után is a restaurantba mennek. Azt vélnéd, kryptába lépsz. Sötét kárpitozat borítja a falat. Sivár homályát néhány szobrocscsa szakítja meg. A fukar világítás küzködik a boruval, mely a teremben kísért, s a pinczér - a szemüveges pinczér - úgy hallgatja megrendelésedet, mintha alázatos jelentést tennél előtte.

Kávéházi élet nincs. A biliárd néhány sörházba menekült s ujságot csak »conditorei«-ban kapsz. A híres »Kranzler« két szűk szobából áll; festett puhafa-asztalain a »Spenersche« és »Vossische«. Csinos leánykák helyett három szál öles vasas német, sodrott bajuszu, fehér janklis, szolgál a megpanaszolt szász kávénak még higabb folytatásával. Ha »zsemlyét« rendelsz, úgy néznek rád, mintha valami barbár ételt p. opossum-szeletet kérnél. S midőn megértetnéd a nagytalpu ganyméddel, hogy mártogatni akarsz valamit a kávéba, hoz egy darab szilvás prófuntot, mit ő »pflaumenkuchen«-nek nevez, s ezt ajálja mint a legalkalmasabbat kávé mellé. Ha valamikép legyürted reggelidet, szivarodtól várod, hogy kibékitsen a civilizált früstökkel. De ekkor eléd áll a pasewalki granatéros fiú és némán mutat az ajtóra, mert itt benn tilos a dohányzás. Uristen! - tán a finom butor aranyozását félti, melyet sárga festék igyekszik utánózni? Töredelmesen megkövetlek titeket, könyök- és király-utczai »pót«-kávémérések! Eleganciában magasan álltok az elsőrendű udvari »conditorei« fölött.

Az udvari színházak szüneteltek. Csak a külvárosiak s ezek mellett még vagy husz apró színház volt nyitva. A »Friedrich-Wilhelmstädter«-ben az az elégtételelem volt, hogy két földim: Csepcsányi kisasszony és Patonay ur aratták a legtöbb tapsot, a »Victoria«-színházban meg, melyben a »fehér macska« czimű látványos bohózat járta, dicsértem Molnárt s éreztem magam nagyon büszkének, visszagondolván az isteni Ördögpilulákra. A buta szövegénél csak az előadás volt rosszabb, a kopott kiállításnál csak az arrogancia visszataszítóbb, mellyel ezt a férczelményt bohózatnak akarták feltüntetni.

Az apróbb színpadokon pedig, a »kühle Blonde« és a »Tulpe« (sörös pohár) mellé jár ingyenbe Goethe »Egmontja« és »Tassója«, Schiller »Wallensteinja« s Kleist »Käthchenje«. Az izlés ilyen, vagy ilyenné nevelik, s bizony kárára a kegyeletnek. Ezek a nagy poéták nem arra valók, hogy »garnirung« gyanánt szolgáljanak a korcsmáros étele körül. Különben a »Kroll«-féle kertben is Beethovennel és Gluckkal traktálják a vendéget. Csak elvéte fejt ki tarka szárnyát egy-egy polka vagy keringő. E részt, s jó bohózatok tekintetében, legfőképp Bécsből táplálkoznak. A berlini »posse« ha élczes is, de nem humoros, nem bohókás. Legvigabb szerzőjük a »Kladderadatsch« egyik írástudója, Kalisch volt, aki ugyanakkor halt meg, midőn ott jártam. Valami Salingré, aki a nem kedvesen hangzó Salinger nevét kanyarította át francziára, jóval a német dicsőség kelte előtt - ez a Salingré ur selejtes szójátékokkal földi impotentiáját. A berlini táncz- és couplet-zene pedig sivár.

Amiben Berlin Londonnal is vetekedhetik: az a lakás-szükség. A házbéreket oly szédítő magasra kergeté a buján hajtó speculatio, hogy számtalanon a város végére szorultak s ott téltul összeábdált fabódék alatt tanyáznak nyaranta. A nép elnevezte e cigányvárost »Barákiának« s ez a »Barákia« igen különös gondolatokat gerjeszthetett az elmékben, úgy vélekedvén: hogy a milliárdokból tán teltek volna munkáslakok is. Barákiához közel esik a - barrikád, nem csupán fonetikus értelemben. Ettől azonban, úgy látszik, nem tartanak Berlinben. Honnan is vette volna elüljárósága a bátorságot, hogy egy szép napon, kétheti felmondás után, lebontatta a sátrakat? A Friedrichshainon voltam tanuja, midőn a kirendelt utász-csapatok fejszével, szekerczével mentek neki a bódéknak s kezdték szétszedni, mialatt siró nők, jajgató gyermekek és átkozódó apák ököltre szorított kézzel nézték hajlékuk pusztulását. Egyelőre valamely fölösleges katonai magtár nyirkos oduiban nyertek lakást. Ugyanakkor a várostanács 150,000 tallért szavazott meg a fejedelmi találkozás tiszteletére s ugyanazok a kezek, melyek tegnap a barákokat döntötték halomba, másnap obeliszket és diadalkaput ácsoltak, »Heil Dir im Siegerkranz!«

Már csőcselék tekintetében: Berlin első városa a világnak. A berlini mobhoz képest a londoni irek szelid bárányok. Humboldt koporsójára ez dobált sarat, Schiller szobrát ez mocskolta be utálatos hulladékkal s mindezt fényes nappal, anélkül, hogy a rendőrség képes volna gátat emelni ez ocsmányság elé, mely minden nagyobb alkalommal csak annál durvábban nyilat-

kozik. A rendőrség erélye, mely megcsappan e bestiákkal szemben, fölocsul a tisztességes publikum láttán, melyet ellenállhatlan vitézséggel tud letiporni, mint a legközelebb lezugott ünnepek alatt is. A karácsonyi vásárok elé remegve tekint a lakosság, midőn e szilaj, romlott csavargóknak az a sportja, hogy üszköt dobnak a ruhára, vitriolt fröcsentenek a nők arczába - s mindezt tehetetlen kézzel nézi a rendőrség, mert kénytelen vele. Naplement után a »Thiergarten« palota-sorai mellett magányosan a legbátrabb férfiú sem mer elhaladni s inkább nagy kerülőt tesz a városon keresztül. Berlin a »bauernfängerek« és »hochstaplerek« hazája, s e métely isten ostora gyanánt korbácsolja a német birodalom fővárosát.

Brehm aquariumát nem volt szabad elmulasztanom. A kitűnő zoologus, mert a várostól vagy a kormánytól nem nyert sem helyiséget, sem gyámolítást, magán vállalkozók pénzén magánházak földalatti osztályaiban rendezte be e kiválóan érdekes tárlatot, melyet napestig látogatnak. A tengeri növény-állatok titokzatos élete, az oczeán rejtelsei, melyek itt a bámuló szem előtt kitárulnak, tulliczítálják a csigaregény és akna-romantika hőseit Jókait, elégtételt szolgáltatnak Jules Verne merész költői tudományosságának és igazolják Hugo Victor iszonyatos »pieuvrejét«.

Mint miniature-nap, piczi szikla mögött kerek levele kél egy bibor virágnak. A levél remeg, majd kilöveli magából hajsza finomságu idegeit. Halk rezdüléssel hajlanak jobbra-balra. Hirtelen kévébe gyűjtve a kelyhében csendesen hullámozó sugarakat, a rózsa szegfűvé rojtosodik, s alig venni észre, hogy ott hihetetlen vékonyságu lábai kapálóznak a megfogott, szálon akadt bogárkának, mely a bibor sugarak szoros csapdájában rekedve, lebukik a tüneményes mesevirág - éhes gyomrába. Ez a tengeri rózsa a legmohóbb polypusok osztályába tartozik s egy cseppe sem különb nála az a ragyogó csillag, melynek ki-kigyuló szivárvány-színei azt jelentik, hogy ehetnékje van. Távolabb fehér lilium reng a zöld tengervízben; a liljom kiszélesedik, tömörül, tarkul s ragyogó tulipánttá alakulva, ártatlan fehér, átlátszó gilisztát fojt magába. Aztán összezsugorodik, kékes szürkére válik, ami azt jelenti, hogy emészt. Csalóka varázs!

A másik ablak alatt halomban a kerti béka. Tápláléka a csörgő kigyónak, mely nehéz jólakottságában mozdulatlanul, mint egy testéről öntött levél-nyomtaték, hever a sarokban. Szomszédja, az anakonda, most ébredt föl négyhetes emésztési álmából. A kalauz fölhívja rá figyelmünket: most lesz az etetés. A szörnyeteg lassan bontakozik ki zölden csillogó, nyálkás gyűrűiből, melyeknek közepén lapos-széles feje pihent eddig. Alapnak meghagyva teste fele részét, a másikkal - mozgó pikkelyes pálmatorzs gyanánt - töltéses vonalakat ír le, ki-kinyújtván hasított nyelvének mágnes-tű gyanánt remegő fonálát. Egyhavi tompa veszteglés után ezek voltak ébredésének első jelei. E perczben a kalit fölött megnyílt a csapda s azon át hósín házinyul bukfenczezett a széna-alomra. A kis állat csakhamar talpra ugrott, s észre sem vevén az iszonyu társaságot, első lábával csinosan megkeféltte magát s aztán egyet pördült, nyilván jó kedvében. Az anakonda aczélfényességű szeme elkezdett csillogni, farka hegye a tekercsek alatt ficzánkolni s giliszta nyelvét hol kilövelte, hol bekapta. Szivem hangosan dobogott.

A kigyó mindnagyobb izgatottságba jön, nyelve mindgyorsabban játszik, mialatt a bamba nyul csak egyszer tekint föl óriási bakójára; de nem vette nagyba, mert valami eltévedt salátalevelet találván, azt kezdte boldogan majszolni piros kis szájával. A kigyó farka mindsebesében csapong, s midőn hegye a deszkafalhoz koppan, egy perczre megáll a kicsi állat. Utoljára evett salátát, mert a förtelmes hulló e perczben a gondolat sebességével löki előre fejét s a kába nyulacska megdöfi. Halk nyekkenés - az anakonda szisszenve rántja vissza fejét áldozatától, mely minden tagjában rángatódzva, kábultan fordul féloldalt. A kigyó aztán oda-csusszan melléje s fehér, üveges nyálával nyirkos hártját von a megszárdult nyuszira, apránként magába tolja, mialatt széles, sekély állkapcsa görcsösen mozog s férfikar-vastagságu

testén egymást kergetve siklanak alá a gyűrük. Nem is nyelte, hanem magát, mint egy roppant hüvelyt, vonta rá a kis állatra.

Undok, szörnyű, bűvöletes jelenet volt ez a kivégzés. Megrázkodva fordultam el. Egy kis fiú pedig mellettem így szólt anyjához: »Ach Mamachen, es war rreizend!«

Hogy besötétedett, kinéztünk az »Orpheumba«. Zajos cifrasággal kiállított Mabillege Berlinnek. Hívó fülkéinek és titoktartó páholyainak függönyei mögül álmos, elhízott, vastagon kendőzött kisasszonyok intenek, vagy a sikos padozaton állják utadat s kérnek, itatnád meg őket. Tudni kell, hogy minden negyedik költekező vendéget »tiszteletpéldányba« tud be neki a vendéglős. Megesik, hogy ily cocotte aztán hétszer is vacsorál egy este. A villamosan világított kertben, melynek egész növényzete üveg, kevés az idegen. Az ásitó donnák nehéz szeme nem bírja el az éles fényt. A zene három orchestrumról is szól. Milyen zene! Nem csoda, hogy nem kerül kedvök tánczolni. A muzikusok mint az automaták rángatják a hegedűt s ütik a dobót. Játékuk siralmas voltával csak a zenedarabok vetélkednek. Temetkezési polkák, gyász keringők. Szent Johann Strauss, hegedűlj érettem!

- Stralsund és Malmö között. -

Wollgastban, a régi pommeránus fővárosban begyes lányka szállott be hozzánk. Hát csakugyan jó falat a pommeranus libamell. S a nő, ha burkus apa nemzette is, szeretetreméltó. Goethe mondá, hogy igaz német nem szereti a francziát, de borait szívesen megiszszá; mi meg azt valljuk, hogy igaz magyar nem állhatja a németet, de a lányait szereti.

Csakhamar leszáll az est, mely jótékony fátyolt borított a vidék unalmasságára. Midőn Greifswaldében a csinos pommeranka elbucsuzik, bánatosan nézek utána az ablakon át, melynek üvegéhez hideg eső csapódik.

Álmosan döcögünk végig az ódon Stralsund utcáin. Nem törődöm a Hanza-városoknak hajdan híres vetélykedő társával, sem a hatalmas Schwerin grófok támadásai elé emelt vártornyokkal, sem a vörös uti könyvekben megcsillagozott templomokkal s egyenest - amennyire görbe sikátorokban ez lehetséges - a kikötő felé tartok. Midőn a várkapun kiérek, nehéz moraj csapja meg füleimet. Mintha millió bánatos sziv rhythmusban egyszerre sohajtana fel. A tenger az, melynek tarajos hullámai önfényükben át-átsillannak az éj vastag leplén.

Ott világol felénk az »Oscar« őrlámpása, melyet ide-odahajt az éjféli szél. Az eső vékony, metsző szálakban esik s a kis salonban egymás hátán vacsorálnak azok, akik előttem érkeztek meg s lefoglalták a jobb kabinokat. Avas vajban sült szeletet hordanak föl burgonyával. Ám a porosz utasok jóízűen költik el a szörnyű hust. Hiszen szép az a rendezett állam s az az értelmiségi fölény - de aki ilyen ételt megbir, az mélyen alatta áll a botokúdnak. Mint van a zenében színre vak ember, azonképen van siket a gastronomiában.

A bőjtölés még hagyján, ha a szomjuság gyötremmé nem fokozza. De akinek szomját teljesen és alaposan csak a víz bírja oltani, az, mihelyt elhagyta Magyarhont, Ausztriát: mondjon le róla; mert ha kap is, rosszabb az orvosságnál. Valóságos feltűnést okoztam mindannyiszor, ha ivóvizet kértem. Már ki inna vizet, mely csak mosásra jó s arra való, hogy a hajó megússza. A födélzetre siettem s jól beburkolózva a hűsége plaidbe, örömmel álltam szembe a széllal, mely a sörtől s fanyar teától kigyult arczomat hideg szárnyával hűsíté.

Az idő ezalatt kiderült. A csillagok ragyogtak s a megeredt hajó orrától szétturt víz hosszú fodraiban föl- s aláringott képük, míg az egyetlen felhőn át, mely széleskörül látható volt: kürtőnk vastag füstgomolyain keresztül le-lekacsintottak kedves leányszem gyanánt.

A többiek aludni tértek a hajó gyomrába. A tengeri ujonczok abban a biztos érzetben, hogy ellakottságukon nem fog ki a gonosz nyavalya, nevettek az apró bádog medenczéken, miket mindegyikük elé odatolt a hajó egyetlen szolgája, ki pinczér, szobalány, inas és ellenőr egy személyben.

A fődélzeten kivülem még csak ketten mérjük a kátrányos deszkaszálakat. A gép nyögve, fuldokolva kergeti tengelye körül a két lapátkereket, melyek dactylikus ütemben forognak a feneketlen nagy víz fölött. A sötét üregből csak néha látszott a fűtő, ki e mesterséges pokolnak ki-kisustorgó világában görnyedezett félmeztelen állapotban, míg kormos, széles vállának kidagadó izmain végiggördültek a verejtékkel vegyes vízgőz vastag csöppjei. A konyhában dallos pommeranus lánnyal dévajkodik egy vén matróz, ki lövésznek az ügyességével mindig középen köpi a vas csatorna nyílását. Elöl a hajón, idomtalan gubanczba fonódva, alszik néhány másodosztályú utas, a ketreczben egy vén ló állva szunyókál. A karcsu, lobogós rudhoz, melyen a svéd színek röpködnek elmosódó szürkességben, fiatal hajóslegény támaszkodik, míg dalt bocsátva a hajnali szél szárnyára, mely az elmaradó partok felé siet s tán megviszi a vidám üzenetet annak, akinek szánva van.

Hosszan nézek a sötét távolba, midőn Stralsund szétfoszlott körrajza hirtelen éles silhouetteben metsződik bele a kigyult szemhatárba. Magas kévékben lövel föl az ég kupjáig néhány eltévedt sugara a korai északi fénynek. Először fehér, majd bibor sugár: röppentyű gyanánt villámlik föl egymás nyomába. Azután ibolyaszín és narancssárga ragyogvány nyílal hegyébe a két elsőnek, mialatt az egyenes vonalak hullámos rojtokra szakadoznak. S mintha óriási vetéllő hajtana egymásba szálaikat: tündöklő, mesés, óriási szőnyeggé vegyülnek, melynek sötétszínü alapján világosabb sugárfonalak szegik egymást káprázatos vegyületben. Az átderengő csillagok mintha bele volnának himezve.

Szörnyű kisértet jár a hajón. Testetlen bár, de annál érezhetőbb; zöld arczu, merev tekintésü boszorkánya a sós vizeknek, melytől elkábul az agy s felfordul a gyomor - a tengeri nyavalya. Ha nincs még megmagyaritva, bátran elnevezhetném Leokádiának. Minden kabinból fájdalom nyöszörgésnek, hápogásnak undorító kara ökröndöz felém. A hajó a sik tengerre érve, hol süllyed, hol felszökken; nem egy oldalról a másikra, ami még tűrhető volna, hanem hátulról előre, amit hengermozgásnak nevez a hajós. Tehát hengeri-tengeri betegség. Mint a részeg vánszorogok éjeli tanyám ajtajához s amint kinyitom, egy pokróczbul kihajló ismeretlen fő köszönt ömledezve. Azt sem tudom, kihez van szerencsém. A »steward« (a pinczér-szobalány) ki sulyegyenének teljes megőrzésével bajcsillapító rumos üvegeket hord körül, nyájasan figyelmeztet, hogy jó helyütt járok, s hogy az én ágyam ez ismeretlen urnak a feje fölött van. Tiszta nyereség; mert így arról voltam biztos, hogy legfőlebb csak a magam tengeri betegségét kapom meg.

A kabin ablakához mérgesen vágódik oda a hullám, a hajó recseg s alattasom kinos vonaglásokban ki-kihajol paplanából. Körültem vastag sötétség s bennem a gyötrő szorongás, hátha én belém is beleüt? Ha az ember különben nem hajlik is rá erre a nyavalyára: csak lássa és hallja annak különféle kifakadásait, ráragad mint a járvány. Beletemetem kábuló fejemet a kemény párnába s visszaimádkozom gyermekkori idegzetemet, mely zavarodás nélkül élvezhette a városligeti hintát s a kerengő veszteg lovaglást a struczmadaron, mialatt olyan formát érzek, mintha kiesnék alólam a hajó. Süllyedéskor visszafojtom lélegzetemet, emelkedéskor meg expirálok, mert ösztönbül a lehelése oeconomiájával akarja az ember ellensúlyozni teherviszonyát a hajóhoz. Ami különösen neveli a bajt, az, hogy senki sem sajnálja, senkisé megvigasztalja az embert. S hogy orvossága nincs e bajnak, különösen elviselhetlenné teszi. Senki előre meg nem tudja mondani, mentes-e tőle. A nemi különbség nem határoz, sem izmosság, sem viruló egészség nem nyujtanak ellene biztosítékot.

S a hajó folyvást hol kiesik alólam, hol feldob, s boldogtalan »alattvalóm« csipőig hajol ki szűk fülkéjéből, és mellettem jobbról és balról foly a gyöttelelem, melyet Dante csak azért nem látott a pokolban, mert nyilván az ördög is fél tőle. S én, mint bölcsőben a gyermek, hintázásba vettem az egészet és - tanum rá háló-társam - aludtam; aludtam édesdeden, folytonosan, míg megcsendült a reggelire hívó harang.

A teremben sirból kelt arcok kísértének. W. barátom, elvetve magától kezét-lábát, tehetetlen csomag gyanánt hever egy ismeretlen és bájtalan nő lábainál, kiből a betegség kiszorította a szemérmet, mert iszonyu pongyolában nyögdicsélt a keskeny pamlagon. De ha Aphrodite lett volna is - aki ezzel az ő rut testvérevel (a tengeri nyavalyával) békességesen fér el a közös anya ölében - nem ittasodott volna meg rajta férfi sziv, mely erősebben érezte meg ezuttal a lázadó gyomor szomszédságát, mint valaha az első szerelem ifju gerjedelmeit. Barátomban volt annyi lélekjelenlét, hogy amugy magyarán emlékezzék meg a tengernek fölösleges teremtéséről, istentagadó litániában morzsolgatva foga közt valamennyi szentjét ennek a »kukoricza-betegségnek«.

- De hát hogy van az, hogy önt megkímélte ez az iszonyu betegség? fordul hozzám.

- Már én edzett állapotban jöttem a hajóra.

- Sokat járt már tengeren?

- Nem én soha!

- De mikép szabadult meg a gonosztól?

- Vallok: tavaly Kikindától Becskerekig utaztam, még pedig »igazitással« sulyosbitott ország-uton. Akkor hevesen tört ki rajtam ez a nyavalya. Azóta olyan érzéketlen vagyok iránta, akár ez a vasmacska.

A földélzeten egy fiatal pár vívódott. Egymáshoz támaszkodva, közös oltáron áldoztak. Mint keblük dobbanása forrott egygyé, úgy folyt egybe áradozásuk, mely ha nem a szivből fakadt is föl, de azért nem kevésbé volt őszinte.

- A Sund partján. -

Svédországból, regényeit és puncsát kivéve, nem ismertem egyebet a svéd keztyünél s a svéd gimnasztikánál. Amaz könnyen foszló gyártmány, ez afféle passiv tornászat, mely, miután egész éven át foglalkoztam vele, annyira megnyújtóztatott, hogy előre hajolni, bárha tompa szög alatt is, megtanultam. A svéd kövezet az első volt, amivel megismerkedém s az tán az egyetlen, ami kellemetlen benyomással volt, ha kedélyemre nem is, de a lábomra; ami azt bizonyítja, hogy az embernek sokszor érzékenyebb a talpa mint a szive; s ez természetes is, mivel azt vastag marhabőr védi a külvilággal való érintkezésben, míg emennek kérésítése a »tapasztalásoknak« sem sikerül mindig.

Csin, szabályosság, takarosság és rend mindenütt. A genti városház építészeti styljére emlékeztető »Stad-hotelen« (városháza) homlokzata, melynek ablakaiból az ott elhalt svéd király gyásztiszteletére lobogtak éppen a fekete zászlók: szobraival és nemes arányaival tetszetős. A tér közepén Wasa Gusztáv szobra, amint hogy alig van svéd városka, melyben e népszerű uralkodó emlékjele hiányozna. A hősi és kalandkereső király számos jó és rossz rajzokban tarkítja minden svéd szobának falát s annyi róla a rege és adoma, mint a mi Mátyás királyunkról, aki, ha örök életet folytat is népünk szívében, de koránt sincsen annyi rajzban feltüntetve mint Wasa. Gyakrabban találkozik a magyar paraszt házában Napoleon, a Vadász temetése, a tükörre mázolt, kisirt szemü szent Család s többi ismert remeke a házáló-művé-

szetnek, mint egy-egy rajza a nagy magyar uralkodónak. A bécsi litografusnak, aki vásári kar-molásaival özönli el a magyar ponyvát, vagy vándor taljának a hátán, viaszvásznos tokban, terjeszti szerteszét a hazában: ez emberséges népszerűséggyártóknak nem jutott eszükbe a mi Mátyásunk. Elegendőképp véltek adózni a magyar nép kegyeletének azzal, ha az ő nyakába is Radetzkyt, Welden tábornokot s társait sózzák, kiket épp úgy acceptált a mi parasztunk magyarnak és jelesnek, mint tekinti magyarnak az osztrák bankót, melynek épp úgy nem ismeri a szövegét.

Ami részint lelkesítőn, részint bánatosan hatott rám: az, hogy Svédországban igazán svéd nép közt van az ember, amit bizony a mi szeretett Magyarországunkról el nem mondhatunk. Svédül beszél itt paraszt és ur, katona és polgár egyaránt, és csak azért svédül, mert másképp nem is tud. Ugyan-így van ez Dániában. Ha a legtekintélyesebb külsejű uri embert szólítottam is meg németül: vállát vonítá, tagadólag rázta a fejét s mosolyogva mondott valamit, amiből csak ezt az egyet értettem meg, hogy nem érti - »ike ferston«.

Igy jártunk a francia szóval is. S ez annál feltűnőbb, mivel itt úgy a szokás mint az uralkodó család francia származásu.

A »mat-sal«-ban (ebédlőben) sokan voltunk, idegenek és helybeliek; utóbbiak nagyobb részt katonatisztek, városi és állami tisztviselők, akik mint afféle »legény-emberek«, a vendéglőben keresik föl a tűzhelyet s azt, ami rajta főtt.

*

Piros arczu, idomos szöszke jár köztünk, a nevünket kérdezve, melyet a jegyzőkönyvébe igtat. Mosolygó, szép gyermekkel állani szemben s azt sem mondhatni neki, hogy »eszem a szentedet!« - gyötrelmes állapot. Az állcsipés és arcz-simogatás egyetemes nyelvvel élni azonban nem látszott sem illőnek, sem nyereségesnek, mert hiszen deli harczfiak a lányka saját édes anyanyelvén mondtak csupa kellemeset, amit Margaret gömbölyű arcának folytonos derűségéből ki is olvashattunk, anélkül, hogy értettük volna a feléje röpitett szóvirágokat.

Az asztal mind szépen meg volt terítve. A vendég urak és asszonyságok azonban nagyokat sétálva körül, nagyokat falatoztak a buffet sokféle hideg ételeiből és ittak hegyébe jó kemény svéd pálinkát és lágy (borból, arakból és czukorból szűrt) svéd puncsot. Mondok: a table d'hôte vendégei még csak ezután érkeznek s e mozgó étkezők mind siető utasok, akik, hogy le ne maradjanak a vonatról vagy hajóról, sebtében csillapítják le zaklató étvágyukat. Megcsendült a harang. Mennyire bámultam, midőn a »sietős utasok«, ahelyett hogy a pályaházhoz szaladtak volna, kényelmesen mellénk bocsátkoztak s a világon a legártatlanabb képpel s a legvirágzóbb appetitussal szörpölték a ráklevest, csusztatták befelé a finom lazacot, melynek burgonya-környezetéből ökölnyi példányokat válogatva ki s az egészet a mellőzhetetlen vajjal öntve le, oly alaposan fogtak hozzá az ebédhez, mintha tegnap óta koplaltak volna.

Bámulattal tekintettem e férfiakra és hölgyekre, kik mitsem veszelve a közönséges emberi szokásból, állatból kombinált félistenek gyanánt tűntek föl megriadt képzeletemnek. Mig mi tehetetlen jóllakottságban ültünk ott, téveteget szemmel bámulva ekkora erő-kifejtést: azalatt ők oly étvággal, mely minden falattal nőni látszott, mentek keresztül az ebéd egész műsorán. Pedig volt a programban néhány szám, melyeket legyűrni nem csak erőt, de vitézséget is követelt. Van a jó svéd konyhának egy-egy étele, mellyel meg nem barátkozhatik a magyar gyomor. Azon kezdődik, hogy nincs kenyere. Mert azt a vékonyra metélt édeskés vakarcsot s a kemény »knäkebrod«-ot, melyet mint a kőcserepet csak harapófogóval lehet szétarabolni: nem fogadhattuk el oly kenyérül, mint a milyennel mi élünk otthon s a melyhez fogható jó ízben sehol Európában nem sütnek. Az igaz, hogy »meztelen« kenyeret, ha étel mellé is, nem eszik itt senki. Ahhoz úgy hozzá tartozik a vaj, mint a mi szalonnánkhoz a paprika. S ha meg is áll egy-egy koldus a svéd ember ajtaja előtt (amire nagyrítván van eset), akkor sem száraz,

hanem vajas-kenyeret ad neki. A hajón is minden legénynek úgy megvan a maga vajas-szelen-czéje, mint a bakancsosnak a maga paprika-tartója, s a héring mellé napközben »smörbrodot« eszik télen nyáron. Nem kevésbé furcsa volt a mi szájjunknak az édes leves s a sült burgonya czukrozva. De míg ezekkel, a svéd intézmények iránt való minden rokonérzetem mellett sem birtam megbarátkozni: annál kedvesebben esett a tejsűrűs számócza. Itt a málnát, a szedret, sőt a málna-izt is tejhabbal eszik, még pedig bőséges leöntésben. Igaz, hogy hamisítottan, zamatos tej kell hozzá, mint a melyet Svécziában mérnek, mely érthetővé teszi azt is, mint élnek itt evés közben bor, ser vagy víz helyett - sűrű tejjel. Kitűnő ital, de csak is itt használható. Nálunk étel, valamint étel a hígított kenyér, a dextrines sör is.

A kávézó termék eredeti diszében, piros, kék, zöld ajtaiban, faragott csilláraiban s ringó norvégiai székeiben gyönyörködve: kéjjel gyujtok rá a kitűnő svéd szivarra, melyet illedelmes magamegmártással (kniksz-szel) tesz élénk a szöszke, aki ebédutáni szemmel nézve már valóságos Freyának, vagy egyéb északi Venusnak látszik. Hogy terécselnek vele a többiek, s hogy énekel vissza az élénk Margaret! - hol csucsortva piros száját, hol szisszenve, mint a csábító kigyó. Míg beszélnek, mindig úgy tetszik, hogy verseket skandálnak. Olyan lejtő, szökellő, zöngelmes és lágy ez a nyelv, hogy, főleg nő-ajakról, gyönyörűség hallgatni. A mondat utolsó szavának két végtagát naiv-játszian ejtik, mintha kaczerkodni akarnának. Csak akkor tudja meg az ember, hogy nem mindig játszi dolgot beszélnek, midőn például vendég-lösünk neje az udvaron ugyancsak megpirongatja az izmos, szőke szolgálot. Ezt persze csak a keze járásából értettem meg. Szavainak hangja után ítélve bátran azt gondolhattam, álomba akarja dúdolni azt a vastag cselédet, aki elfelejtette a fogasra tenni a szappant, melyet a gádon hagyott s most megfelezték a patkányok.

Az asztalokon számos hirlap - de mind svéd és dán. Csupa »bladet«, »tidende« és »tidning«, amiből egy árva hangot sem értek a Thiers, Bismarck, Andrassy, Páris s egyéb európai neven kívül. Uram bocsá, de fél rigsdalért adnék egy német ujságért, még ha a »freie Presse« volna is.

Félórával később hajón voltunk s röviddel utána feltűnik Seeland partvidéke s még egy óra multán a hanyatló nap bibora arany özönt ontott az árbo-cz-erdőre, mely Kopenhága öblében ringott. A kikötő torkolatát őrző erőd fokán láttam az első dán katonát. »Hurrah, tappre landsoldat!« kiáltom feléje. »Hurrah!« volt rá a válasz, mely eköt keltve morajlott el a víz fölött. Apró gőz-bogarak tüszkölve vontatnak el mellettünk szárnyaszegett lomha vitorlás hajókat; óriási angol és amerikai steamerek büszkén magaslanak előttünk, míg ama kusza, mert kormánytalan hajónak, matróztanyául szolgáló rokkant Kelet-india-járónak ablakaiban vig hajóslegények akasztják ki szárítani a fehér ruhát.

- Kopenhága. -

Kopenhága sajátos vegyülete a nagy városnak s a provinciának. Kicsi, de gazdag országnak a fővárosa. Utczái éjjél is népesek, a boltok éjjél is vannak nyitva; de ezért az élet nappal sem nyilatkozik bennök erősebb lüktetésben. Az, hogy a kereskedésekbe csaknem kivétel nélkül a kapuszínben nyílik az ajtó, csökkenti közvetlenségét a forgalomnak. A kirakatok sok szépet mutatnak, de maga a bolt még többet, s ebben is különbözik az észak a nyugattól, hol áruinak színejavát az ablakba teszi a kalmár, míg a polczokon, ha kevesebbet nem is, de csekélyebbet tartogat.

Alig tudok várost, melyben annyi volna a fogorvos mint Kopenhágában. Csaknem minden sarkon látjuk a »tendlägar« föliratot, mely fogorvost jelent. Nehány terének sajátságos szint ad a tömérdek tengeri hal, osztriga, tengeri rák, nagyobb s apróbb tengeri bogár, melyeknek

csak neve költ undort, husok azonban izes. Mesés alaku halak nyüzsögnek a kasokban mint a piócza, vagy, mint a lepény, éllel vannak egymáshoz lapitva. Legtöbb s így legolcsóbb az ángolna. A seelandi kofák, kik sem ékesszólásban, sem vérmérsékletben nem állnak el szárazföldi társaik mögött, kegyetlen ügyességgel bánnak el ezekkel a jóízű kigyókkal. »Könyv nélkül« tudják ők, a szerencsétlen állatkának hol a füle s míg a szomszéd-asszony felé fordított arccal beszélget »fruwe Feldmar«: a szó irtógalmatlan értelmében fülön csipi az áldozatot s egy rántással lefejt a vergődő halacskáról a veleszületett kabátot. Az ángolna vérző meztelenségben, kinosan vonaglik társainak hekatombái fölött, hol aztán mint drágább áru osztályoztatik; mert a szegényebb sorsu bőröstül veszi a súly szerint mért halakat. Bőség idején azonban marékkal vesztegetik, vagy, odamutatva a tele kasra, Sörensenne megengedi, hogy néhány fillérért a szegény asszony telerakhassa garabóját.

Az első, amit az idegen meglátogat, az természetesen a Thorwaldsen-museum s a »Minasszonyunk« temploma (így mondja jó magyarsággal palóczunk a »Nôtre Dame«-ot) - a »Fruwenkerka«, melyben a nagy szobrász remek apostolszobrai s gyönyörű keresztelő medenczéje biztosítják a hivek és hitetlenek sűrű látogatását. Thorwaldsennek csak egyes műveit, persze a legszebbek közül valókat, bírja a róla nevezett museum. A többi csak másolat vagy gipszöntet. A gyűjtemény azonban tökéletes; a teremben egész nagy voltában leng felénk az izlandi pórfiu világhódító alkotásainak lelke. Venusai, Ámorai, az Éj és Hajnal s mind meg annyi műve Thorwaldsennek, rajzból vagy hirtől nem idegenek az olvasóm előtt. Kevésbé ismert a tán nagyon is komor, egyiptomi mausoleum-szerű épület külső falaira, egymásból folyó freskókban megörökített diadalmi bevonulása a fényes dánusnak, hazája fővárosába. Kezdődik e sorozat a bejáratától jobbra, és megkerülve az épületet, végződik balról. Élénk csoportok beszélnek a nap eseményéről. Thorwaldsen ma jó meg Rómából. A tengeri őr jelzette is már a hajót. Az apa egész családjával vonul a kikötő felé. Minden további képen gazdagodik a mozgalom. Találkoznak minden utczaszeren; az arczokon öröm és várakozás. Majd sorakoznak a főváros diszöltönyös atyái, élükön a polgármester, arany lánczal a nyakában. A tömeg egyre növekedik; az arczokon fokozott kíváncsiság és lelkesedés. Így megy ez egész addig a rajzig, mely az udvart tünteti föl. Középpütt a király, ki tanácsosaival beszél meg az ünnepies eseményt. Végre látszik a kikötő egy nagy kőkoczkája, melynek vas gyűrűjébe fűzi és köti göbre a csónak kivetett kötelét a hajóslegény. Tetőn, lámpásfokon, czölöpön, hidkorláton az ujjongó gyerkőczök hirdetik süvegcsóválással a dicsőnek megérkeztét. A feszültség tetőpontot ér, szinte hallatszik a zsvaj s a fölzendülő »danebrog«-hymnus, míg végre a befejező képen látjuk Thorwaldsent, amint partra téve lábát, meghajolni készül a fejedelem előtt, ki a föl-kent szobrászkirályt, virág- és koszoruzápor közt, öleli szívére. A cyclus, mint festett krónikája a nagy eseménynek, diszlapjai egy kis nemzet magas műveltségének s enthusiasmusának.

A skandináv régiségek tárát, az ethnografikus gyűjteményt a lakatlan Frederik-palotában nem mulasztja el senki megnézni, ha kedvező sorsa idevezeti. A népismeji muzeum a csak télen legsötétebb, de nyáron legvilágosabb észak népeit s életmódját tünteti föl eredeti lap- és eszkimó-sátrakban, szerszámokban s butorokban. Az egyik sátorba be is léptem, s mivel sem a tűzek csavaró füstje, sem a halzsirbűz, sem pedig a télen át egymás hátán lakó ember és állat tudófojtó emanációi nem boszantottak, igen kellemesnek tartottam volna a bennevaló időzést akár hosszabb időre is. Nem tudtam megérteni ugyan, a félőles szántalpon hogyan mozoghat ember, habár a fagyott, sikos havon is - de el köllött hinnem. S részleteiben vizsgálva a grönlandi életet (kényelmes és szellős teremben) s tünődéssel nézve a szorgos eszkimó gazdasszonynak főtt rénbél-szálakból csont-túvel varrt művészi himzéseit a fókabőr-ünnepeln, a kaczer köntösön s a csokros botoson: nagyot fohászkodtam istenhez, aki mérhetetlen igazságos voltában az emberi hiúságot még a jeges levegőben sem fagyasztja bele a legkeményebb rőghöz tapadt s mégis boldog ő teremtéseiben.

Egyik szíves magyarázóm az ablakokba függesztett eszkimó családokról vett fényrajzok mellé érdekeseket beszélt. A jó törpék csak nagy ritkán tévednek az ország fővárosába, Kopenhágába, s akkor is kormányköltségen, midőn vagy valami pörben keresik föl a legmagasabb igazságtevőt, »a fényes gazdát« (a királyt,) vagy »bánatos tanyáik« fölszerelése végett néznek jobbacská bőrök, vas szerszámok vagy halász-eszközök után; mert amit otthon keservesen bírnak összeróni vagy kifaragni-vájni, azt valami ördögös kerékajtotta kés, fűrész, furó vagy vésű ugyancsak az ő saját, hazai anyagukból rettenetes gyorsan s bizony épp oly jól, ha jobban nem, megcselekszi, még pedig nagyon-nagyon rövid idő alatt, a »fényes főgazda« (az isten) akárhova tegye a dolgukat.

Most is járt itt eszkimó család. A skandináv kiállítás hozta a fővárosba és szemtől szembe láttam is. A fővárosban mulat ez időszereint Durgut urnak, a grönlandi helytartónak neje. Ez egy élénk, szőke dánus nő, ki minden harmadik évet itt tölt szüleinél. Eleinte majd megőrült, hogy oda került az örök nap s az örök éj országába. Nyáron annyira idegessé teszi a folyton fényeskedő nap, hogy még bereteszelt ablaktábláknál sem bír aludni; a tél meg kilencz hónapon át tartja fogva a szobában. A melegített levegőt is csak szűrőn át kapja. De mégis szívesebben veszi a dühöngő telet zord levegőjével, mely a jeges tenger felől zúg feléje. Rénkámzsába búva úgy, hogy még orra hegye sem látszik ki, derék ebeivel meghurczoltatja magát a szabadban naponkint (ha napról szó lehet) néhány perczig. Az északi fény csodás tündérvilága eleinte bőven foglalkoztatá a lelkét. De folyvást senyvedt mégis; az a megnevezhetetlen valami, ami izgatottság, unalom s apró rettenések csodás vegyületében mutatkozik, majd ólom szárnyaival nehezült rá, majd megbizsereglette idegeit, főképp akkor, midőn férje körutat tett és nem volt senkije akihez szólhatott volna. Csak egy nem éppen buta, de nem is elmés eszkimó lányka volt egyetlen társa. Mert hazájában nem akadt nő, ki e sivatagba elkísérte volna. Madarai elhaltak, virágai elhaltak, zongorája elhangolódott s nem akadt egész Eszkimó-országban ember, aki hangszerét ismét rendbehozhatta volna. Kívül tompa, siketítő némaság, ha csak szél nem búgott végig a fehér halmokon s a vakító sikon. Az istállóban kérődzött a réngulya s nyihogott a kutya-falka. Egyszer vörös szemű, fáradt havi-szalonka szaladt végig az udvarán s az ostoba mindenek, ahelyt hogy elfogta volna, agyonütötte s ilyen állapotban kedveskedett vele urnőjének. Egyszer varjut is látott s üdvözölte mint otthon a fecskét - a varju hirdette neki a tavaszt. Hirlapot, levelet csak kétszer kapnak egy évben, s hogy multságukból ki ne fogyjanak egyhamar: minden nap csak egy-egy számot olvasnak el s követik a világtörténelmet s a kopenhágai krónikát nagy figyelemmel és kíváncsisággal, bárha félévvel mögötte maradnak is az eseményeknek.

S mégis, e siralmas földet, e gyászos égaljt, e sajátos életmódot megszerette Durgutné asszony; úgy megszerette, hogy mindannyiszor örömmel tér vissza oda, hol megfagy a jégmadár is, és hol a fecske károg.

S a jó isten még zengő erdőt is adott e sivó földnek - bűvös fehér erdőt, melynek ezüstből van minden fája, s melyben a nagy hidegtől üveg gyanánt lepattanó ág zeng titokzatosan, mint valami láthatatlan mesebeli madár.

KELET.

Belgrádi ut.

I.

Jobban esett volna a lelkemnek Belgrád helyett azt írnom, hogy: Nándor-Fejérvár. De tán sokan rá sem ismernének, mint rá nem ismernek Tételben Titelre s Jászvásárban Jassyra. Elég vivmánya az új magyar aerának, hogy Klausenburgot és Groszwardeint magyar billogozásban láthatjuk a koronás levéljegyén; láthatjuk, de el nem olvashatjuk. Mert az ezeréves emlékkő elmorzsolódott írását könnyebben lehet kihüvelyezni, mint egy m. kir. póstabélyegnek az éktelen ékiratát abban a kulimászos lenyomatban.

A »Buda, Mohács, Nándornál elfolyón« usztam hát kelet felé egy sötét nyári éjszakán. Az ég borongott s csillag nagy elvéte, ha kivillant a felhő-nyíláson. A Dunának fekete vizei titokzatosan zúgtak, s bánatosan feleltek rá a part fekete bokrai s amodább azok a lomha fekete czethalak az ő álmosan hunyorgató félszemökkel: a vizi-malmok. Ha egy-egyhez közeledtünk, kísértetiesen csendült meg a hajó orrán a harang, kísértetiesen szálltunk el mellette s a homályban nagy arányokat öltő alkotmány pislákolva nézett utánunk. Aztán, mint a »repülő hollandi«, hirtelen elsiklott mellettünk egy másik gőzhajó, melynek nehéz köhögését meg nem hallottuk a mienknek fortyogásaitól. Az elhaladó gép rövid böffenettel kívánt nekünk jó éjszakát, mialatt messze ivben szórt felénk vörös szikrafüzért, mely szerte hullva fult bele a mélyen fölszántott vízbarázdák sötétjébe.

Az éjféle szellő hűvöst hozott s a kapitányi hid alatt a katlan pokoli tüzétől megvilágítva, melengett egy fázó, fiatal anya, csitítgatva fel-felpittyenő gyermekét. Az urához utazik le Turnu-Szeverinbe, hol a gyárban dolgozik, megmutatni neki az ő kis fiát, akit még nem ismer. Mert kemény katona-élet a munkás élete. Szanaszerte dirigálják őt is. Egy este csak megjön ő hozzá is a parancsolat violaszín pecsét alatt, s hajnalban rövid bucsuvétel után már indul.

- A kicsike nem is hasonlít magához, mondom tréfálkozva az asszonynak.

- Hogy hasonlítana hozzám, mikor szakasztott az édes apja! dicsekedik a fiatal nő s naiv bizalommal nyitja ki a nyakában függő médaillont, melynek tojásdad keretéből erős férfiúnak az arcza néz föl hozzám. Ráhagyom, hogy de bizony nagyon hasonlít a fiához az apa, mert az összevetéshez nem igen kedvezett a változó világítás, a kicsi meg éppen nagyon befelé fordította fejét az anya keblén, úgy, hogy a dundinak csak a kerek fél pofácskája piroslott felém a tűz erős fényében.

Lenn a megvilágított forró tömlöczben övig mezítelen fűtők etették a telhetetlen katlanokat, vas-lapátok széles kanalain dobálva gyomrukba a köszén-falatokat s hosszú rudakkal kotorva meg a torkukat, hogy könnyebben csuszszék le a vacsorájuk. A ciklopsok hátán kövér gyöngyökben gurult alá a vizzé lecsapódott pára s a munka verejtéke. A nehéz vas tévők kibecsapódása alatt vakító lángzás váltakozik a sötétséggel, melyben erőlködve viaskodik az olajláng ott a gőzmérő mellett. A tévők csattogó döreje, a kaparó vas-kampónak rikoltása nem zavarja a másodosztályú utasokat, akik fejüket a szurkos hamvassal leborított »gyorsárúnak« nekitámasztva, vagy a sima pallón a szűrbe, gubába összehúzódva, mélyen alusznak. A hajó ritmikus lökései s tartós remegése, a lapátkerek álmáhozó zakatolása szerzi meg nekik a tartós szendert.

Néhány napszámos pipaszó mellett beszélgeti el az éjszakát. Köztük ül egy huszár-gyerek, akinek egy hajós-legény nagy dolgokat mesél a tengerről, hogy ott ezer mértföldnyire is meglát-szik a lámpás; amire egy munkás ezt a »hirtelen mondást tagadásba veszi«. Mér mer: a tengeren akkora vízhegyek torlódnak fel, mint a Mátra, azoktól aztán meg nem látszhatik a lámpás.

A konyha előtt egy rácz család álmatlankodik: apa, anya s két kis leányka. A hüselő vastag szakácsné maradék piskótával kedveskedik az apróságnak, mire boldog csevegés ered meg köztük. Gyermek ajkán még a rácz nyelv is kedvesen hangzik.

A szemhatáron fölcsillan a hajnal bibor csíkja. A nap föl akar kelni, tehát feküdjünk le. Egy átvirasztott éj után alszik az ember, ha kabinja fölött folyton ide-odakopog is a földélzeten sétáló társaság.

A pinczér-fiunak szerény kaparására ébredek. Majd az ő kedveskedő hangján tudtomra adja, hogy be van találva. A fiziologiára bizom annak eldöntését, mi esik jobban: ebéd után az álmom, vagy alvás után az ebéd? Azt hiszem, fölösleges munkát végezne, mint a hajdani persa költő, aki azon tünődött, vajjon melyik csillag ragyog szebben: a hajnali-é, vagy az esteli?

Mióta a kiépült vasut miatt megszűnt a gyorshajózás és diplomaták, nagykövetek és basák már nem a Dunán járnak: a table d'hôte tartalmassága is meghigult s főleg a bor ellen van kifogása az utasnak. Tudtommal a szállító kezéből tisztán kerül a vendéglős kosaraiba, de már innen, magyar pogányságából erősen megtérítve, az asztalra. Az idegen csekély véleménynel van hazai boraink iránt, ha e hajók földélzetén szó velök ismeretséget, míg a rajnai hajókon a parti hegyek legnemesebb levével szolgálnak neki. A mi Dunánkon az üvegnek csak az etiquetteje beszél somlyairól, magyarádiról, bakatorról, szegszárdiról. Ami belül van rajta: az ugyan színében változó, de vékony izére nézve egyazon hitvány folyadék. Ez a hatalmas társaság megbirkózik a vízzel, de a kocsmárost és borait megregulázni nincs elég ereje.

A nagy kürtővel versenyt csibukozva ülök a szellős ponyvasátor alatt s lelkem előre szárnyal kelet felé, el Konstantinápolyba, azon is túl, Arábiába, ahol bizonyára az emberséges beduin különb fekete kávé szürcsöl, mint én ebből a vastag bordájú fehér findzsából itt a Duna két partja közt.

Budapesttől idáig alig cseperedett föl a magyar szó a földélzeten, máris kiszorítja a szerb, horvát és német; főleg az utóbbi, mert az mindenütt jelenvaló. Egyetlen egy szál angolunk van csak, aki az ő édes anyanyelvén tiz emberbe is beleakaszódik, amíg egyből kiszoríthatja a »jesz«-t. Kisült, hogy utitársaival régóta beszél ő már francziául, sőt németül, egy öreg magyar bácsival pláne diákul: de mind azt tudták, ángliuszul beszél velök. Az egyik pihenő fűtőből kinyomkodta nagy fáradsággal, hogy van a Dunában hering is, amikor t. i. erős keleti szelek Odessa felől a folyóba kergetik őket. Szalad le az öreg master a kabinjába, ahonnan nem sokára egy horgászó motollát hozott magával, mint használnak a turisták a keleti tengeren, közel a norvég partokhoz az apró kősziget (skeeren) közt. Lemotollálják róla a fonalat s fölhuzzák rajta a legkövőbb lazacot. Majd fog ő itt heringet, s esztendőre a vörös és megbízható Murray nyomán százával horgásznak majd itt a szenvedelmes angol sportfiak. Le is bocsátotta a fonalat és fogott is egy élemedett sós heringet, melyet a víg hajóslegények - ők tudják mi módon - praktizáltak a madzag végére, mint tették ezt már sok utassal, a többiek nagy derűtségére. S ez harsogott fel most is, és a legzajosabb kacagó maga az öreg lord Somebody volt.

Valamerre ellát a szemem: sík a part jobbra is, balra is. Messzebb, valamely vizöntés közepén, daru halászgat, s a füzesek fölött lomha szárnyalással evez el a hamvas gém. A nádasok sűrűjéből, Herman Ottó a megmondhatója hányféle vizimadár zug fel riadozva.

A meredekebb part homokfala ragyás a sok fecskefészektől. A házi fecske tán épp annyi földet hord össze egy fészek megrakására, mint amennyit a parti elhord, hogy házikóját megépítse; megépítse a nélkül, hogy eszébe jutna metafizikai definíciója a német tudósnak, aki szerint a lyuk nem egyéb, mint parciális negációja egy reális totalitásnak. S hogy meg lehet élni boldogan bölcséleti theoremák nélkül is, mutatja ez a vigan ide-oda nyilaló vörös begyü madárka.

A Duna mind jobban kiszélesedik s egy-egy kanyarulatán azt hiszem, nagy tó közepén uszik hajónk. A két part egy roppant gyűrűben kapcsolódott körénk.

S ismét leszáll az est s újból feketére válnak a vizek, melyek fölött rikkanva száll el egy ismeretlen madár s fölsír a sásból a szerelmes vad gunár hívogató hangja. Messzünnen felénk csillan egy-egy tűzpont, majd kettő; majd nyolcz, majd husz. A földéletről lesietnek az emberek, sokan a málháikkal czihelődnek elő s fojtó melege fűtik a földélektől s elállják az ajtókat oly sűrűen, hogy a könnyű, röpke pinczér is csak éllel feszülhet át rajtok.

Visszatérek a kapitány hidjára.

Ahol az a sor lámpás fénylik, az a legujabb királyság székes fővárosa: Belgrád.

II.

Korán reggel, a helyi hajó elindulása előtt, szétnéztem Zimonyban, melyről gyerekkoromban azt tanultam, hogy Magyarországon van; s fölpillantottam arra az ágyu-ütegre, amelyről meg azt olvastam, hogy Szápáry tábornok megfenyegette vele a szerb fővárost.

Hát nagyon jó, ha az ember meg nem tántorodik földrajzi tudományában, sem nem kételkedik a táviratok hireiben, különben lépten-nyomon szorulnánk le itt magyar voltunk büszke magasairól; mert különben azt hinnők, hogy ezek a nagyszáju bronz csövek mézeskalácsból valók.

Egy bakancsos gyerek úgy megörült az én magyar beszédemnek, hogy jobban az a »makai fi« sem, aki egyszer a pádovai vár fokán majd leejtette kezéből a puskát, mikor azt dudolgattam magamban, hogy: »Estelegyik, hajnalogyik - gulya, ménes takarogyik«. Egész idegenül éreztem volna magamat ebben a hazai városban, ha egy boltajtó fölől ez a magyar iratu tábla nem int felém: »Kohn Jakab vegyesáru kereskedése«; az ajtajára meg ki nincs pingálva országunk czimere, mely alatt egy fekete szakálu müzülmán (nyilván maga Szulejmán császár) méltósággal eregette a m. k. tőzsnek hosszúra vágott zagyvamenti török dohányát.

A piacz mészárszékeinek fogasán kövér ürök lógatják alá kegyetlenül megnyuzott véres fejöket, a sáros földön sertés-oldalak, csüves paprika, fehér vöröshagyma, meg mindennemű élelmi czikk vegyest. A módosabb kofák likas gyékényt teritenek az áruik alá. Soha az arra menőt nem biztatják a vásárlásra. Ha kell neki, majd szóba áll velem, gondolja magában keleti nyugalommal egy-egy ömleten néni, mialatt serényen sodorgatja széles czombjain a ganczát és dobja bele egy fazékba, mely alatt pattog a tűz, ott szabadon, a zsindeyes házak közt. Egy kapuban, festetlen fakó asztalon tárja ki pénzeit az odaváló bankár, szerb s osztrák-magyar ezüstöt, aranyat és rezet váltogatva »a napi árfolyam szerint«. A bankár ur nem zsidó.

Ebben a sűrűségben hogy hiányozhatott volna már a cigány? Minden rajta levő ruha mocskos czafatokban fityeg le róla, de azért a birómándli-viselt kék posztót tojás nagyságu ezüst gombok diszesítik, melyek hegedű-húrral vannak odavarrva. Egyéb köze a hegedű-húrhoz nincs is az e fajta vándorló cigánynak - itthon oláh cigánynak nevezzük - bár a német regényíró urak, ha a soha nem látott Magyarországról föstենek édeskés hazugságokat, éppen ezeket mutatják be művészekül. A cigány asszony is olyan rongyos, »majd elrepül«, de a Hoffmann-Callot festékes ibrikeinek őrző tancza nem tarkább, mint e borzas nők foszlányos öltözete. Ezüstjök azonban van nekik is: a fülük czimpáit lehuzó otromba függő. Esett malaczkát visznek, »szerzett« tyukocskát árulnak ők itt is.

A kávéházban régiek a lapok, de friss a kávé. Legujabb olvasmányul kaptam a »Banater Musik- und Sängerszeitung« 3-ik számát, melynek szövege részben magyarul van írva. Megértettem belőle, hogy a nadrági dalos egylet a legvérengzőbbek egyike, mert amit május 13-án

énekelt, az rettentő! »Kezembe fogom szép szemed«. Nem tudom, a mi Volkmann Róbertünk szelid zenéjének sikerült-e e karének rut kegyetlenségét megnyyhiteni.

A messzünnen felém csendülő harangszó arra int, hogy indul a hajó.

Zbogom! Föl Belgrádba!

Mert oda föl kell menni. Hogy kiszálltam, azonnal husz kar is nyult felém. Teherhordó, rendőr, koldus, cziberés asszony, fiákeres, kalauz stb. Valamennyi szerbül kiabált, amiből semmit sem értettem. Mennyivel jobb dolgom van nekem otthon, Magyarország fővárosában, mikor a gőzhajóról leszállva, száz kar is hadonáz az orrom alatt s ugyan-annyi torokból harsog felém: »Niksz czu tragen gefällig? Hardár gefällig?«

Ne kívánja tőlem senki, hogy a belgrádi kövezetet leirjam neki. Erre csak Dante volna képes. A legnagyobb gonosztevőt is vallomásra bírják ezek a zökkenetek. Ami az ember legben-sejében mélyen el van temetve, az mind kifelé kívánczik. A trappistát is locsogásra bírják, és porticii némává ijedne tőle a saragossai fecsegő asszony. Tengeri nyavalya szárazon. A nagy templomnak egyszerre husz tornya nőtt, a házak mind keresztül szaladtak az utcán, s tető és fa, ég és föld szivárvány színekben rezgett előttem.

A kocsisom, egy rablóképű jó ember, hogy kedvezzen, fölöslegül vad szaladásra bátorította a lovait: hogy van ő olyan, mint a pesti vagy bécsi fiákeres, neveté felém nagy fehér fogaival. »Gutti ferdl, gutti ferdl!« dicselkedék. »Bun svál, bun, bun!« E bömbölő nyilatkozatából kitűnt, hogy tud sokféle nyelven; különben nem is lehetne Belgrádban kocsis, mondá föl-világosítólag, midőn sokoldalú nyelvismerete fölött kifejeztem neki bámulatomat. Hát németül hol tanult meg?

- Un di Pészt! (Pesten.)

Hát hol a menydörgős ménküben tanulhatott volna meg jobban.

Végre lihegve állt meg velem a két »gutti ferdl« a consulates előtt.

A gyepes udvaron, egész hátul, egy rossz putri ajtaja fölött olvasom: »K. k. oesterreichische Consulates-Canzley«. Egy mezitlábos ur (a cs. k. tolmács) kijelenté, hogy nem itt, hanem a követségnél hozzam tisztába utleveli ügyemet.

El a követséghez!

Itt európai atmoszférába léptem. A követségi titkár - volt miniszterünk Tóth Vilmos fia - tipusa az előkelő attachénak. Magyaros szivessége, mellyel a kezemre járt, nem vont le semmit a finomságából, s az igazi török dohány, melyet nála megizleltem, kedveskedései közt nem volt a legcsekélyebb.

Szétnéztünk a városban. Nekünk magyaroknak itt kezdődik a kelet, mint a németnek Budapesten. Nagyobb magyar vidéki városhoz hasonlítanám, ha kevésbé volna kusza s egyes pontjain nem volna mégis egészen más. A számos КАФАНА az ő guggon, vagy keresztbe font lábon ülő vendégeivel, szellősebb házaival, bazárjaival s kurjogató utcái iparával, már a mienktől merőben elütő égaljra vall. De van egy tulajdonsága, mely magasra emeli a mi fővárosunk föl: az idegen hatalmasságok képviselte rezidenciális szint ad Belgrádnak, mely, ha messze áll is el Budapest mögött, de az országnak minden tekintetben politikai központja. Belgrádon követek - Budapesten konzulok. De hiszen ebben a tekintetben Csetinje is fölöttünk áll.

Legelőbb is a mult erős vonzásának engedve, megyek a hajdani török városrész felé, melynek több háza ma már omladék. Magasan nyulik föl belőle néhány pusztá mecset pipaszár tornya, s búsan beszél az elhanyagolt dicsőségről. A Duna tulsó partjáról nézve a városnak ezt a

részét, egy pillanatra fölidézi lelkemben Konstantinápolyt, persze csak úgy, mint macska a tigrist. De egyazon familiából valók.

A lebontott bástya helyén fiatal ültetvény, melynek gyér árnyékában leheveredve, nézek alá a völgybe, a Szerémség lankáira és Bácsmegyének termő síkjaira, melyeknek fölzizzenő szellője egykor az én bölcsőm körül is játszadozott.

Poros, fakó liczium-bokornak a tövébe huzódva, ereszttem szárnyra emlékeimet, vágyaimat és reményeimet. Mentül több jut az embernek az elsőbül, annál jobban fogy az a másik kettő. Emlékben gazdagodni azt jelenti: reményben szegényedni. De azért egy csöppje ennek pirosra festi a halovány valót; egy csilláma hajnali derüvel hinti be a sötét jelent.

Éltünk rögzös határán két genius vezet -
Remény s emlékezet.

Amig így tünődöm, egy fiatal hang szapora ütemben zsong felém. Poros akácza alatt kis diák morzsolgatja a pensumát, hol beletekintve az írásba, hol magasra emelve a fekete szemét. Németül tanul szerb nyelven. Németül és nem oroszul. Amint egy rövides vizsgálat után meggyőződtem, az ő ifju életét is megmérgezte a derdidasz háromegegységének megbonthatatlan titka. Mikor szünetelt, előkotorta zsebéből a dohányos szelenczét s szivarkát sodorított magának. Azt hiszem, hogy itt a bölcsőbeli gyermeknek, mikor kifordul szájából az emlő, altató gyanánt cigarettet nyomnak a szájába.

Déli harangszó. A fiu hazavágtat ebédelni.

Két élemedett ember kapaszkodik föl a bástyára. Az egyik tepsit hoz a hátán s karjaiban apróra tördelt rőzsét. A másiknak egy kövér ponty vonaglik meddő erőlködéssel az izmos markában. Tüzet raknak, a halat a kés fokával agyonütik - ilyen emberség a mi szivtelen szakácsnéinktől, kik csak a vivisectiótól várják a hal izességét, nem telik - csak aztán bánnak el vele. Ami fűszer megterem a Száva partján meg a távolabb égöv melege alatt, az mind belékerül a tepsibe; s egy kis vártatva kellemes illat is kavarodik föl a bádog edényből, mialatt a két öreg nagy beszélgetést folytat egymással s appetitoriumnak paprikába-sóba ütögetve bele olvasatlan fokhagyma-gerizdeket, jóízű ropogtatással növelik amugy is ropogós nyelvök mássalhangzóit.

Hogy a porhanyóra sült pontyot leemelték a tűzről, megmozdult bennem is a rut állatiasság s szörnyen kíváncsoztam oda harmadiknak. Arczomba nagyon kiülhetett az áhitozás, mert az egyik a legbarátságosabb csemcséggel kínált nekem helyet maga mellé. Ej mit! Élünk a szíves vendéglátással. Közibjük ültem s ettem olyan rácz halat s annyit, hogy a mikor fölkeltem, azt hittem, én vagyok a karlóczai patriárka. (V. ö. Bernáth Gáspár válogatott nagy mondásaival.)

Befordultam a városba. Voltaképen egy végtelen hosszú és széles utczaszerből áll az, melyből, úgy a kiterjedést, mint a sivárságot tekintve, hasithatnék öt budapesti Vásárteret.

Fehérre meszelt színháza élénken emlékeztet az Ürményi granáriumára, ott a Muszáj-erdő során Abonyban. Épp akkor-nap nem játszottak benne. Egy elménczkedő német, valami léha prenzlaui mérnök, azt beszélt, hogy azért nincs előadás, mert a hős-apa birkalopásért van bezárva, az első szerelmes meg egy éjjeli kalandon úgy meghűtötte a derekát egy bunkóba, hogy hassal nyomja az ágyat, a naiva pedig a mult héten ikret szült. De nekem régi elvem, hogy az ilyen pletykabeszédnek csak a felét hiszem el. Minden esetre sajnálom, hogy nem jutott megismerkednem a szerb színművészettel.

Szemben a színházzal emelkedik Milos Obrenovicsnak érczből öntött lovagszobra. A bas-reliefjeiben ugyancsak kijut a szegény turkusnak. Rettentő pusztítást visznek véghez bennök a

szerb katonák. Erre a tulásra nincs is szükség. A szerb vitézség fölötté áll az ilyen hizelgésnek. A hamisítás, ha bronzból való is, csak hamisítás. A mű egy fiatal szerb művész alkotása - nevét a cirill írásból ki nem betűzhettem - s hasonlíthatatlanul különb munka a magyar fővárosnak bármely emlékszobránál, a Széchenyit sem véve ki.²

A főutca derekán kezdődik egy hatalmas fasor, mely lenyul a Száva partjáig. Két nagyobb épület közé ékelve látok egy nyájas urasági lakot. Előtte vén jegenyék s két fiatal katona állnak őrt. Ez a fejedelmi konak. A kicsi királyfinak álmait e palotának egyik szobájában őrzi a legszebb édesanya, szívében nagy szeretettel az ő egyes fia iránt s perzselő nagyravágyással, hogy majdani hatalmának osztályosa legyen, míg a papa... ó, a papa!...

A Száva mentén vonul el az új vaspálya s tőle balra kanyarodik fel a topcsideri út. Bozontos hegyi erdők alján hódítottak meg egy kis részt a kertészet szelid művének. Közepe táján egy platán, mely alatt eltérne a Margit-sziget legterebélyesebb platánja. Árnyékában egy kis szökő kut görcsök közt lövelgeti vékony sugarát a derült ég felé, amely csodás látvánnyal nem tud betelni néhány vidéki paraszt. A sugár egy daru csőréből szökkenget a magasba. A madárból egy fiucska szorongatja ki a vizet. Igazi vasgyuró gyerek, pedig akkora sincs, mint otthon a kis Níko. Ugy-e bár, Ilia bácsi?

A kert épületében az öreg Milos szokott volt nyaralni s még ez idő szerint is az udvar használatában áll, de a királyi pár nem lakja. Nyirkos szobáiban nem is érezhetné magát jól s épül is a számára valahol a terjedelmes vadonnak egy kies pontján fiatalságának s fényre derült állásának megfelelő kastély, ami már csak azért sem maradhatott el, mert a szomszédos új királyi társ a színajai pompás villában tart udvart.

Egy hosszú, szellős deszka-csarnokban »együtt és szerteszét, vidám, jó emberek isszák az árpalét«. Közel hozzám fiatal tanulók sör mellé éneklnek a Bánkban bordalát végzetlen sok érzéssel; főleg a vezető tenór csak úgy görnyedez a moll hangnem édes mérgetől, mialatt félremagyarázhatatlan epekedéssel forgatja szemét a kívül sétáló Milicza kisasszonyra, kit jobbra s balra a gondos szülék védelmezik a jajgató ének s a vele járó szemjáték veszedelmétől. Milicza kisasszony szép. Arcza fehér, szeme fényes, haja fekete, ajka piros, termete karcsu s nagyon illik finom szabásu fejébe a szerb dísz s kedvezőn hajlik derekához az arany sujtással gazdagon kivarrott rövid mellény. De azért a finom alakon mégis elszörnyűködött egy »európai« asszony, aki fülem hallatára e szókkal nyilvánította mély megdöbbenését: »Jeszszász!... und ka Spur von áner Tournure!« Mert bizony a ruhájának ránczai hátul korántsem abban a merész ivben zuhogtak alá, melyet valamely nekibátorodott párisi divat-szerző hirdet a szépség vonalának: hanem a hullámos kelme puhán ömlött le rajta, mint egy görög istenasszonyon.

Rigó minden bokorban, ami nem is csoda; mert annyi és olyan kövér legyet nem kap a haraszi pusztán sem - pedig ott már csak van! - mint ebben a kertben. Az ember a szó szoros értelmében csak legyezkezdve hűselhet e padokon. A vízmedenczében nem uszkal hatyu s a kedves látványért vajmi kevés kárpótlást nyújt közelében az a levágott kacsafej, melynek érczesen csillogó zöld bóbítája körül érczesen csillogó zöld dongók cikáznak. S mert ezek az ültetvények is »a n. é. közönség oltalmába vannak ajánlva« - a fiatalság, virágot szedni tilalmas lévén, közre fogott két pávakakast s ezeknek a ragyogó farkából huzgálta ki a szép hosszú tollakat s kötött belőlük bokrétát valamelyik Milicza számára.

Mikor visszatértem, a fele utján a francia és angol követség hölgyei hajtattak el mellettem az erdő felé s egy kis vártatva a félre álló szekerkék s a félre ugró emberek során büszke kavalkád vágatott felém. Fiatal királyi testőrök karcsu lovakon s mögöttük hatalmas négyes

² Még akkor nem volt sem Arany-, sem Honvéd-emlékünk. P.

fogatban egy afféle char-à-bancon maga a királyi pár a kis kraljevicssal s néhány nagyon takaros udvari kisasszonnyal.

Natália királyné, kit utoljára harmadéve láttam egy cseh fürdőben, még mindig az a nagy szépség, aki volt. Nem is foghatom fel, mi egyéb lehetett volna belőle, mint királyasszony, ha bár nem annak született is. Marienbadban, tudvalevő, három világrésznek legvirágzóbb női jelennek meg nyaranta. Mégis, hogy a kolonnádon végig sétált a fejedelmi hölgy: megfelelkezve a különben szigorúan megtartott illendőségi szabályokról, a fürdői közönség aprajánagyja utána iramodott, nem is gyanítva, hogy az a remek fő koronás fő. Zajos szépsége vonzotta ez előkelő népet, s bizony, ebben az öt perczig tartó udvariatlanságban egy örökkévalósága rejlett a legőszintébb hódolatnak.

Élete, amig itthon van, egyhangu volna, ha ő bájoló fölsége nem értené a módját, udvarképessé tenni minden jó nevelésű embert. Estélyein több is a piros vér a kéknél, s ez magyarázza, hogy ott sokkal pezsgőbb a kedv. Szépséges megjelenésén kívül, a királynénak még egy közös tulajdonsága van Mária Teréziával: szörnyen szeret házasítani. Az egymáshoz illő párokat mind összehasonnálná, mely szenvedélyéből, úgy beszélnek, több baj származott már eddig, mint gyermek.

A fia, a trónörökös, egy aranyos kis fiu, ami nem is lehet másképp, mikor valakinek olyan aranyos mamája van.

Előttük por, utánuk por. De mikor, magasra emelkedve, rá esik a nap fénye, tündöklő felhővé változik.

Estére hajlott az idő, mikor az elomlott vár, a régi »Kali megdán« egy padjára ültem s napernyőmet ráfüggesztettem a fölém hajló ágra. Nem messze tőlem két megbarnult téglaközt egy kis vad virág hajtogatta fejét az alkonyi szellőben. Nyilván rég elhullott magyar vitéznek a hamvaiból fakadtál, hogy ilyen barátságosan integetsz felém. Csak elviszlek magammal emlékül, mondtam, s mentem leszakasztani. Épp, hogy a kabátomba tűzném, veszem észre, hogy egy tudós-forma szemüveges ur leakasztja ernyőmet az ágról. Azt hihette, hogy a dél-amerikai parasol-fának egy ide tévedt példányáról szedi le a gyümölcsöt. Fölvilágosítást, hogy az az ernyő gyári munka s voltaképp az én tulajdonom, köszönettel fogadta és csöndesen távozott.

Az enyhülő lég több és több sétálót vonz a bástyára. Egy ur maga mellé int egy másikat, akit *Szávának* szólít. Eszembe jutott, hátha ez az az idevaló *Tisza*?

Ilyenkor sétálgat erre a »tout Belgrad«. Az itteni hölgyvilág festői öltözetének meleg színei élénk virulásba vonják e komor omladékot. Itt is nevetés, bókolás, kacsintás, fiatalság és szerelem, mint a nagy világon mindenütt. A szerb szó közé sok német, angol és francia vegyül. Még magyar beszédet is hallottam - a magamét. Mert idegen földön mindig monologizálok, ha megszállja szívemet az árvaság érzete.

Zimony mögött leszáll a nap. Tündöklő párázatban usznak a messze szigetek s bibort hömpölyget a két folyam. Valahonnan messziről zenének a foszlányai repülnek felém. Nem értem a dallamot, de elmosódott akkordjai enyhesztőn simulnak a lelkemre. A hold sarlója föltetszik az égen. Az éjjeli szél első fuvatától összebúgnak az ágak, sohaj kél a fák lombjaiban. A sétahely néptelen, s apránként kigyulnak a város gyér lámpásai.

- Zbogom! hallszik át hozzám a homályból egy köszöntés.

Menjünk aludni. Zbogom!

Bukuresti ut.

I.

Kiállottak a partra a jó csángók, hogy Pancsova táján elzúgott mellettük a hajónk, s megrengetve a kalapot, lelkesen harsogtatták: »éljen Magyarország!« Eszembe jutott Pali bácsi, ki az állás alatt sátort ütött vándorló színház függönyén olvasható ugyan e mondásra, hogy »éljen a haza!« ezt felelte: »Hiszen a haza, az majd csak megél; hanem ti hogy élték meg?« De amennyire kitelt a hangomból, visszavivátoztam őket. Reméltem is, hogy jó dolguk lesz nálunk, mert még akkor nem volt kiadva a pénzük dús nyolczas kamatra.

A parti port, az országut homokját ölbe kapta a szél s kavart belőle akkora felhőt, hogy pillanatokra elvonta szemünk elől a tájat. Hajófüdélről festői látvány ez is. Pedig, aki benne van abban a fövény-förgetegben, ember s állat, az nem találja kellemesnek. A legény összéválk benne, a szürke ló fakóvá. De azért csak »gyű te!« S előre vánszorog s messze marad el mögöttünk a küzködő kocsisor.

Hova tovább, mind inkább gyérül az uri közönség s szaporodik fel az utas nép. Alig vagyunk el már az első osztályon, s az a szőke hölgy, aki tegnap eltűnt a sok csinos magyar asszony között, ma már nagy kitüntetések tárgya; sőt némelyikünk érdekesnek is találja s nem érti, hogy nem vette észre eddig? De mint a Wallenstein csillagjának az éjszaka sötétsége kellett, hogy tűndököljön: a mi hölgyünknek is a többiek távolléte, hogy ragyogjon. Kegyeztük, kényeztettük s egy kövér vashámor-igazgató zsámolyon ülve szuszogott a lábainál s ajálta föl rengeteg karjait motollának, míg Omphale ő nagysága bájos taglejtéssel gombolyította föl a kék pamutot; valamint hogy ki is sült később, hogy kék harisnyát hord. Nem a szél kedvező legyintésének köszönhattuk e tudomást, hanem a »Verseczer Gebirgsbote« egy számának, melyben a mi Corinnánknak nem egy rimes betűrejtvénye jelent már meg.

Szöktem le a második osztályba. Amint a kabinok mellett rohanok el, az egyiknek ajtaja kinyílik, s azon két mosolygó arcz kukkant ki: egy fiatal házaspáré, mely vörös bársonnyal bélelt fészkebe vonulva vissza, édes zárkozottságban, megleshetetlen titokban folytatá boldogságos nászutját a Duna első állomásától Bajorországban, le a Fekete-tengerig. Az ajtó hamar becsapódott megint s a magasra felszökkenő habok hallották egyedül víg nevetésüket s látták egyedül szerelmöket. Ám azért a hab, ha locsog is, de nem fecseg.

A folyó medre kiszélesedik, a partvidék emelkedik. Muzsánk és udvarlóai a jószívű kapitány mellé a hidra állanak s az ünnepelt hölgy a környezet figyelmét a mélyen kimarjult kanyarodások csíkjaira irányozza, melyek a sötét-barnától a világos szőkéig fokozódnak föl vagy le. Ha magyar hangokon zengene a verseczi istenasszony lantja, bizonyára megteremne halhatatlan szórejtvénynek az »ár-nyalat árnyalata«.

Már turja ki felhősátorból rovátkos fejét a Damogled s a rengeteg vitztömeg összébbr szorul mélyre vájt sziklás medrében. E jelenet nagy volta mellett eltörpül a Rajnának édeskés vidéke, el a Neckar és Elbe völgye. Hozzáfoghatót csak Norvégiában láttam. A Duna szélessége Orsova előtt vetekedik a Hardanger-fjord tükrével, melybe szintén égverő hegyek szirtes fokai tekintenek alá. A Höne-elf kiszélesedése e fjord, míg a kazáni szorosban a tágasra ömlött Duna-tó sodródik keskeny folyóvá.

*

Babéros Sapphónk kitárt karokkal áll ott, mintha keskeny keblére akarná vonni a nagy hegyet, aki még erre az édes biztatásra sem enged komor fönségéből. Fölötte egy kőszáli madár, kiterjesztve roppant szárnyait, evez ismeretlen magasokba. Rekedt vijjogása azt jelenti, hogy valamit vett észre. Egyszerre csak - nincs. Éles szeme fölfedezte hajónkon a tárt karu női dalnokot s a vén sas elmenekült.

Mikor az első darabonczot láttam meg az oláh parton, nagy derűtség fogott el. Nyilván apró madárnak néz minden ellenséget. Amit nem a vitézségével mutat ki, hanem az ijesztően rongyos mundérijával. Folyami rendőrséget végez itt, jóllehet a berlini zöld asztal mellett a nemzetközi jog magyarázói bebizonyították neki, hogy a Duna errefelé semleges. De ez tavaly volt; akkor, amidőn megkótyagosodva a »Stefan cel mare« dicsőségétől, a szent Dávid hárfájára sem hallgatott volna; mennyivel kevésbé ama szerződés doktrinarizmusára.

Corinnánk érdekesnek tartotta a mezitlábas darabonczot is. A legény pusztá, szőrös melle eszébe juttatá a jó Atta-Trollt, aki egyszerű, de nagy érzelmeket hömpölyget az ő hochbrust-jában. Aztán elkezdett velünk politizálni s elvilágosodó arccal, majd hév lendülettel bizonyította a »Verseczer Gebirgsbote« megváltó küldetését Magyarországon, honnan az egyetlen egy száznak a schmerzenschreija jobban elhallatszik a stammesbrüderekhez, mint százezer becsületes bár, de megtévelyített svábnak az éljene. A vastag hámor-igazgatónak domboru keblében erre felágaskodott a magyar ember, s a gyáraiban döngő nagy pörölynek meggyőződésével - föladvá a már-már meghódított muzsának szívében elfoglalt elősánczokat - ráütött a hölgy vállára, éppen oda, ahol a szárnyai nőhettek és őszintén dörögte: »dész gibtsz nid! - vájlsz dész nid gibt!« Amitől a zengő muzsa szinte összeroskadtt, s visszavonva mimosa-lelkét keble hüvelyébe, elhallgatott s a női osztály egy sarkába ülve, méla lemondással, de egy fényesebb jövőendő bizalmában, kötögette le gombolyagából a kék pamutot. Hideg borogatást azonban nem rakatott a vállára. Ha az inzultust elbirta a szíve, a vállának sem illett sajogni. Drenkován kiszállott. Merev főbolintással vált el tőlünk s a kijárónál tüntető boldogsággal borult az ő patikárius nagybátyjának a nyakába, ki ott várta a dobogón.

Turnu-Szeverin szép város. Egész kis Bukurest, mondá nekem egy meczenása az ottani francia művészetnek, aki szabad óráiban kalapos. Egész kis Bukurest, valamint az meg egész kis Páris. De megvontam magamtól az élvezetet. Csimpolya- és dudaszó, meg a páni síp metsző sikongása egy kertbe vonzottak ott a Dunaparton. Karcsu oláh kisasszonyok sétáltak a fakó gyepon kézen fogva, sorjában tizen is. Arany s ezüst rojt és bojt, csillámló zsinór és sujtás ragyog rajtok. Még a czipellőjük is arany szálakkal van kivarrva. Föl s alá andalognak élénk beszélgetésben, csipejük csábitóan ringatódzik a rugalmas, könnyű lépések alatt, s megmegbiccentik a fejöket, mikor a zene gyorsabb ritmusba csap át. Nyilván olyan ez a zene mint a dohány. Eleinte szédületet okoz és émelygést; aztán, ha hozzá törődtünk, jólesik. Egy terebélyes bükk sátra alatt ül a három művész. Oláh czigányok megannyian. Megéttett macskának a sivalkodása, megsebzett kutyának a vonítása nem lehet szívrepesztőbb, mint az a jajgatás, mit ez a különben egészséges három ember követ el. Még nevetnek is hozzá ezek a muzsikáló hóhérlegények. A páni síp művésze egy golyvás ur. Nyilván ebben a golyvában tartja a felgyülemlett szelet mellyel a sípját eteti, mert ez akkor is szól, mikor sörrel locsolgatja száradó torkát s nedvesíti meg kidagadt, cserepes szája szélét ebben a nagy melegben.

A szeverini hideg fürdő épp oly enyhítő, mint bárhol a világon az áldott hullám, amidőn az utas hozzá folyamodik, hogy kopogó halántékait meglocsolja s forró nyakába zúgassa le a hűsítő sugarat. Előkelőnek nem előkelő, de van egy fényüzése, amelyet még sehol sem jutott élveznem: a czipőhuzója ezüsből való. Ez t. i. egy ezüst evőkanál. Hogy a délebédi paradicsommártásból ragadt rá egy kevés, az ugyan nem volt nagy baj. Hiszen a Dunában ülök s ott elég a víz, mely leáztatja róla. De jólesett ez a bizalom.

Az Alsó-Duna hajóskapitányai a szárazon is nagy urak erre, ahova ők vitték be első a nagyobb műveltség kellemét s egy kifejtettebb civilizáció vívmányait. Góczpontjai a társas életnek, víg urak, vendéglátók. A régi jó ismeretségek eczet-ágyát az élénk személyforgalom révén naponként váltakozó újabb töltésekkel szaporítják. Hogy az ilyen eczet-ágyat zamatos borral öntik fel, egy jóra való vízi farkasnál magától értetődik.

Ha azt mondom: vízi farkas, ez csak olyan szóbeszéd. Semmi farkas-természet nem szorult beléjük, sőt oltalmazói nem egy szelíd báránynak, vagy vigan szökellő gödölyének. A vizit is csak úgy kell érteni, hogy nem a neptuni, hanem a plutói »vízi« az. Kedves fiúk, zajos legények. De mikor ott állnak a hajó hidján, a kötelesség komolyra váltja ez arcokat. Erő, erély, fegyelem és tudás ilyenkor az imént könnyűvérű, dalos pajtás. Vidám arcza zordon-ságba is borul, ha a helyzetnek nagy felelőssége, sokszor nehéz, néha válságos pillanata ezt megköveteli. Mint ez idő szerint is akárhányszor a bolgár parton, ahol a muszka uralkodik. Uralkodik - a diplomata urak mondjanak bármit. Meglehet, hogy agyaglábon jár az u. n. északi kolosszus. De talán csak otthon. Ahol egyszer idegenben veti meg, ott vassá lesz. Az orosz tiszt urak sűrűn járnak-kelnek e hajókon s nagy szivesség tőlük, ha megfizetnek érte. Hatalmaskodnak, mintha meghódították volna ezt a fejedelemséget. A jó bolgárok meg is vakarják most a beretvált tarkójukat, s látván hazájukból kivonulni a törököt s bevonulni oda a muszkát: nagyot gondolnak magukban; de kimondani nem igen merik.³

Hajónkba csak úgy szakadt be a viddini törökség. Nincs ott neki maradása; megy, omlik kelet felé, a félhold arany szarujának édes vizei mellé s azokon is tul. Kivándorlás az ősi hazába. De tán ők szerencsésebb csángói lesznek a török nemzetnek. Néhánynak az elsült, barna melle fölött a dzsin-üző amulettel együtt ott lóg egy kis üvegecske, abban néhány cseppje a kazánliki rózsatermek illatos lelkének - egy darabig vigasztalása és kenyerere.

Nem tudom, az alkorán mi okból tartja veszedelmesebb arczrésznek a női száját, mint a női szemet. Ezzel szabadon tekint szét, s ha, ami elégszer megesik, ez a szem bűvösen szép s a mellett mosolyogni is tud, mint a legpirosabb ajak, csak annál nagyobb kísértésnek teszi ki a férfi szívét. A nagy próféta - Allah fehér angyalai kazánliki rózsajázzal kenegessék az ő rengő szakálát ott a hetedik mennyországban - a nagy próféta nem járt a görög művészek iskolájába, ahol megtanulhatta volna, hogy a félig elfátyolozott báj kétszeres báj. De némelykor jót cselekszik a próféta parancsa az emberi nem himjeivel, midőn szemök előtt rejtekbe vonja azt, amit meglátni nem vigasztalás.

*

- De fura! kiáltá mellettem egy kis leány. A török bácsi szoknyában jár, a török néni meg nadrágban. Aztán leült a kuczogó gyermekek mellé s tartotta jól őket a Kugler kávébonbonjaival, amire nagy szopogatás támadt a Mohammed apró hivei közt. A török anyák bánatosan nézték ezt s az egyik bolgár nyelven hosszasan mondott valamit a magyar leánykának. Nyilván édes kis mese volt az. Margitka jobban megértette a cukros rózsalevelet, a dulcsászt, mellyel viszonzó kedveskedésül kínálták meg őt a kis Rusztem s a sikongó Fatmeh édes anyja. Megcízírogatta a magyar leányka fehér arcját s játszott habos szőke hajával.

Láttam egy tizenhárom éves mamát is ebben az asszonyi csoportban. A baba, gyermeknek a gyermeke, nem volt nagyobb mint egy ötvenkrajczáros Vicza a Rippel bácsi játékos boltjából. Ez jobban is illett volna az ő vékony karjaiba, mint az az élő, nyafka kis teremtes, mely tollas bóbítájával úgy feküdt ott a szüleje karján, mint egy beteg csibe.

³ Azóta kidiplomatizálták onnan a muszkát. Ami persze addig tart, amíg oda megint be fogja magát diplomatizálni, ha valamely hadtestünkkel keresztbe nem fekszünk előtte. P.

A hamálok hihetetlen nagy terhet hordanak a hátukra akasztott »szamáron«. Bizonyos, hogy a mi zsákczepeelő jó csacsinkra innen került a szamár név. Az egyik vas szekrényt emel, melynek súlya alatt leroskadt volna tizenkét budapesti hordár. Pedig öreg ember volt már. Muszka egyenruhás bolgár tisztek (ugy is mondhattam volna, hogy bolgár egyenruhás muszka tisztek) hatalmaskodva s harsányan osztották parancsaikat a - gőzhajói állomás főnökének, kardjukat erősen megcsördítve a bejáró padló deszkáin. Az állomás körül rongyos, tarka tömeg ordított, magasra nyújtván a karjait. A kavasok a puska-tussal vissza-visszanyomták, hol fejbe, hol hátba figyelmeztetve a tolakodókat, hogy itt is »röndnek muszaj lönnyi!« De utána csak annál nagyobb lett az ordítás. Sose tudom én, mit akarhattak az istenadta bolondjai. Tán bucsuszó, istenhozzád volt a távozókhoz. A magas parton fehér lepelbe burkolózva, hosszú sorban ültek egymás mellett a török asszonyok, mint a pinguin madarak.

A nap heve alatt, a kazán mérges melege körül dolgoznak a hamálok s görgetik le százával a sörös és boros hordókat, melyekből az orosz tisztek nagyokat fognak inni a bolgár szabadság dicsőségére. A hajó a teherdarabok döngő súlyától, a levegő a forró párázattól reszket. Végre a megváltó füttty, s nagyot csavarodva turja fel maga előtt a vizeket a pompás »Hildegárd« s uszik le büszkén, erős tüdővel és aczél izmokkal hasogatva a vizet.

Magasan járt a hold, midőn Nikápoly előtt horgonyt vetettünk. A földélzeten plaidjébe burkolózva sétál egy-egy fagyos tagja a meggyérült társaságnak. A mély csöndben csak a közel sziget szunyogjainak finom zenéje hallszik át. Néhány apró énekes az emberszagra át is repül hozzánk vacsorálni. Turnu-Mugurello felől egy nagyon cifra, hosszú magyar káromkodás harsog bele a néma éjszakába. Isten bűnömül ne rójja - de jobban esett az estéli imádságnál.

A hold, a hold!... Igézetes fényibe oda merül egész lelkem. Hosszan nézem, amint szerte-szakadozva vágtat el titokzatos arcza előtt felső magas szélnek szárnyain a felhők csodálatos hada... midőn suttogó beszédre érzek föl, melyet közel hozzám folytatnak. Nini, a fiatal házaspár! Ugy egymáshoz szorulnak! Észrevettek. De mikor elborult az »éj szeme«, hamarosan éltek a kedvező homállyal s nagyot öleltek egymáson. A szerelmesek éjszakája ez ma nagy e földön. Hogy ne, mikor hegyébe az éj mámorító varázsának, a szomszéd sziget szunyogjait messze tulcsattogva, rágyujt édes dalára a fülemile.

*

Lejön szellős hidjáról a kapitány is. Nemsokára négyen ülünk, öt percz óta régi ösmerősök, s a parancsnok mesélgeti nekünk az orosz-török háborút, mikor itt, éppen Nikápoly előtt, az ő hajójának kerekei ötösével-tizesével kavarták fel az elesett katonákat.

Az asszonyka fázva szorul oda az urához s nagy félelmében megcsókolja. Ravasz a szerelem s élelmes. Még a borzalmasnak is leszakasztja virágít.

II.

Nem a terjengős Duna szellős, tágas hajóján sétálok, hanem a keskeny coupé szűk ülésén szorongok már. Szerencsére az ablak mellett, s kellemes szórakozásomra szolgál az a sürgés-forgás ott az apró örházak körül, melyekre nagy nap derült most, mert kiadták rendeletbe, hogy Rudolf trónörökös és fönséges neje erre utaztának alkalmából díszet váltson még a viskó is, mentében a vasutnak Gyurgyevótul az oláh fővárosig. És így esett meg az a hihetetlen csoda, hogy a ragyás házikókat újra bevakolták s tündöklő fehérre meszelték. Az örökre is ráparancsoltak, hogy mosakodjanak ki minden családostul, sőt nyíratkozzanak és fésülködjenek

is meg, mert nem igen sűrűn esik olyan sátoros nap ebben az országban, hogy egy nagy birodalom hatalmas urának az egyes fia teszen látogatást az oláh udvarnál.

Ünnepi dísz is váltott erre minden, s csak azt szeretném tudni, milyen ez a környék, amikor nincs díszben.

A körülöttem »vorbeskáló« urak beszédjéből vajmi keveset értek.

Nézem a vidéket, mely alig mutat emelkedést. Nagy síkon alig látni művelt földet. Egymástól messze szétszórt kalyibák rendszerét helységnek nevezik erre; egy valamivel nagyobbacska kunyhót meg, bádóg födelű kis tornyáért, templomnak. Önkénytes nyomorgás ez, melynek forrása nem a talaj mostohasága, hanem a restség. A nagy földbirtok erre nem jelent egyuttal nagy vagyont is. Csak annak a gazdának, aki a főváros vagy Krajova, Galacz, Braila közelében bír, csak az ilyen szerencsésnek dolgozik a paraszt két harmadába. (A tulajdonosnak csupán egyharmad jár a termésből.) Távol, nagyon távol, ha fölcsillan egy tanyai épület fehér fala. Ez a fehér fal már azt jelenti, hogy nagy bojár nyaral itt a szép és hosszú őszön.

Benne vagyok hát a »Stefan cel mare«, a Mihály vajda, a bimetallismus országában, ahol t. i. a király vas, a királyné arany koronát hord. Ahol Carol király a katonák vas rendjeit, Erzsébet királyné a versek arany rendjeit igazgatja. A Bratiano országában, akinek szűk ez a Rumánia, mert ki kell azt szépen kerekíteni Erdéllyel s a temesi bánsággal.

Semmi, ami mutatná, hogy most nagy városhoz közeledünk: se kert, se nyaraló, se fasor. Egyszerre csak a nagy kerek rónán száz meg száz bádóg torony villan fel; egyik se nagy, egyik se szép. Alattok szintén csillogó bádóg födelek, melyekből kiválik imitt-amott egy roppant épület. Ez Bukarest. Paris s/D, azaz: Paris sur Dimbovitza, mint lakói szeretik mondani.

Gyerek-koromban egyszer valami vándor menázséria állott meg a nagy kocsmá előtt Dabason. Abban mutogatott a borzas német állatprofesszor egy megviselt bundájú sárga uszkár kutyát, akinek kopaszra volt nyírva a teste; csupán a fejében volt meghagyva sörénynek a szőre, s farka végiben a bojt. Ez volt az »araszlántus Nubiábuk«.

Szakasztott ilyen Páris Bukarest is. És szakasztott ilyen párisi a bukaresti. Ne merje mondani senki neki, hogy ő nem vérszerinti atyafiságban van a latin fajjal; bátor az én megdönhetetlen, mély meggyőződéseim szerint, csak megfésült oláh cigány, kinek szenvedélye a francziaság. Mintha nyelve is - mely valóban latin származású - paródiája volna a rómaiak nyelvének. Sikerült neki finom hangszereken vastagon és recsegve muzsikálni. Macskazene római húrokon. Stradivári sarivári. Dialektus a tájszólam bája nélkül. Aféle *tyutyu* nyelv, mint a milyenen gyerek-korunkban beszélgettünk. Ez idő szerint, úgy olvasom, erős mozgalom van az oláh tudós akadémia nyelvtudományi osztályában az »u« betűnek legalább a szó végéről való elmetszése végett. Az oláh Kazinczynak már nagyon oláhosan hangzott az ő anyanyelve. Hát egyszer nagyot üt a homlokára, mint szokott az ember, midőn valami jó gondolata támad, rácsapta a rumuny viskó agyagára a modern fős-habarcot, repedéseinek betömésére a franczia akadémia nagy szótárának márvány köveiből vert le törmelékét és fa-kilincset meg-aranyozta a franczia szóbánya aranyával. Az oláh paraszt, ha olvasni tudna, nem értené meg azokat a szokat, melyeket ujabban használnak a Dimbovicza partjának írástudó thebanusai, és nekem bizony könnyebb eligazodni a »Cimpola«, e népies irányú folyó-irat nyelvén, mint a szegény Tógyernak. »Gare« = *gara*; »jonction« = *juncelle*; »bagage« = *bagagelor*; »transbordez« = *transbordare*. Ez persze olcsó mulatság. Mért nem konfiskálni egyszerre a Grand Dictionnairet?

Amint észrevette a szives olvasó, csak a vasuti állomásokról szereztem az oláh tudományomat; de ott élő hazánkfiak bizonyítják, hogy a társalgási, a politikai, a tudományi, de még a forgalmi nyelv is francziás formákba van öltöztetve. Paletotba bujtatott kalugyer, frizérozott Juon.

Jóllehet 30,000-en vannak itt magyarok, sulyra nem tudnak vergődni. A székely bevándorlók úgy sem valami erős magyar önérettel jönnek be ide, s ez is hamar kivásik belőlök, valamint hogy a beszédjük is mind jobban eloláhosodik. A csiki leányzó p. csak azzal a föltétellel vállal valamely házban szolgálót, »ha - ugymond - a *dumenikája liber*«, a vasárnapja szabad lesz.

E város csak megerősíti a szemnek azt, amit a fül már megértett. Hosszu boulevard, aszfalt burkolat, párisi padok - és a nagy utczaszeren még csak két ház, de már két monumentum. Szemben legimpozánsabb középületeinek egyikével, az akadémiával, a »füvészkert«; kerítése rossz liczium-sövény. Plántái nincsenek, de annál több az apró, tudományos feliratu táblácska, a legtündöklőbb, a legritkább növények nevével. Homokbuczkákba tüzdelt, kimustrált vas vesszőkkel nem lehet botanikus kertet csinálni.

Az akadémia palotájának egyik szárnya e napokban leégett. Bolond is volna, ha le nem égett volna. A kályhák deszkafalhoz vannak erősítve, s ez a fal nagy tiszteletet mutatott az értékes gyűjtemény iránt, hogy eddig tudott ellenállni a mindennapi kísértésnek. A tűzoltó katonák bátran viselkedtek; egymásután ugráltak le az alatt kifeszített lepedőbe. De mikor a kezökbe adták a kitömött papagályt s a borszeszbe fulasztott kigyót, hogy vigyék egy szomszéd házba: a remegéstől alig birták tartani. Le-letették, hármas keresztet hánytak magukra s habozva kapták fel ismét, mialatt folyton imádságot rebegett a szájuk. Pópát kellett requirálni, hogy előttük járjon, fél kezében a feszülettel, a másikban egy makaki majom skelétumával. De, úgy beszélnek, a szent ember is egészen ki volt kelve a színéből ezen állattani szent »járdalat« alatt. (»Járdalat« t. i. esztergomi szent magyarság. Így nevezik az ottani papok a processziót.)

Bukurest utczái annyira zavarosak, hogy alig akad itt levélhordásra képes egyén, s ez miniszteri fizetést kap. Hiszen a kocsisok sem tudják a járást. A régi nevekkel még boldogulnak. De a griviczai »győzelem« s a francia szótár hódító inváziója óta kiveszett a sok régi név. S így, ha jobbra akarunk hajtatni, a pálcza vagy ernyő végével az automedonnak azt a vállát érintjük, amelyik váll a kívánt iránynak felel meg. Ez okból télen is nyitott kocsin járnak a bukuresti uraságok.

Hogy megismerjem az oláhok parlamenti életét, a székesegyház dombján levő országházba mentem. Rozoga falépcsője előtt istentől elhagyatott, rongyos dorobánczok állanak dísz-öröszéget. A »t. ház« egy dusan aranyozott, keskeny terem, melyben vígan karikázik a cigarett füstje.

Az elnöki szék, a jegyzők s a karámba zárt gyorsírók előtt nyolcz vagy tíz márvány mell-szobor látható. Mintha csak eladás végett volnának oda kitéve. Nagy hazafiak és államférfiak szobrai ezek, hogy látásukon lelkesedjék a mai nemzedék. Éppen Gradisteanu képviselő ur beszél, ugyanaz, ki a mult nyáron a jászvásári István-ünnepen visszacsatolta a magyarországi oláh részeket s megfenyegette a »hunok vad ivadékát, mely otromba lábát nekifeszíti a nemes oláh mellének«. Heves, kiáltozó beszédjéből, mely alatt kezét csattogva vágja oda a padhoz, kiviláglik, hogy nem szobrokat, hanem hazát árulnak itt is. A haragos beszédre felugrik egy ősz haju, fehér szakálu férfiú. Barna arcát még sötétebbre festi a felháborodás, szeme tüzet szór. Ez Bratiano, hajdan az »oláh Kossuth«. Most hú vörös, ami itt a szabadelvű pártnak a színe, míg a *fehér* az ellenzéké. Colores mutant mores. Bratiano udvari ember lett, s mert a zaj a körül forog, a törvények reviziója az osztályhoz kerüljön-e előbb, s csak aztán a plenum elé: a kormány elnöke fölveti a bizalmi kérdést. A megejtett szavazás eredménye az, hogy kisebbségben marad. A miniszterelnök legott be is jelenti lemondását, amire nagy taps dördül el. Ülés után elhajtattott a palotába, hogy tárczáját a király kezébe visszategye s onnan szépen visszavegye.

Kapóra jöttem tehát, s láttam oly zajos házat, mint otthon a csöndesebb napokon, mikor nincsen zsidó-vita, vagy czeplédi jelenet. Különben fidélis ház ez nagyon. A jegyzője, egy olajszinű fiatal ember, ráült az asztalára. Mig jobb kezében tartja az írást, melyből csak a *tyú-tyút*

hallom ki, baljával sodorított magának egy cigarettet. Vártam: beszédre vagy szivarkára fog-e rágyújtani? De csak beszélt s oly gyorsan hadarta le a mondókáit, hogy öröm volt nem érteni.

Néhány lépésnyire van a székes-egyház, ahol drága ezüst koporsóban tartják szt. Demeternek földi maradványait. Arczáról nem volt szabad profán szemünk előtt levenni az ezüst borítót, de megmutatták nekünk az ő dichewseges szent *bal* kezét, amely nagyon hasonlít egy sas-keselyű összevont karmaihoz, panasz ne essék érte az örök fény országában.

Számtevő temploma különben egy sincs Bukarestnek. A régieket hagyják összeomlani s a helyett hogy tatarozná, foldozgatná, inkább lebontják s építenek helyette ujat; így most is néhány pontján a városnak. Mint a velencei campanile messze mértföldekre uralkodik a tornyok stiljén: az argesiui bazilika is mindenfelé ismétlődik erre. Mestere a Viollet-le-Duc egy tanítványa, André Lecomte de Nouy, aki megszorodott szívvel nézheti, mivé lett az ő nemes gondolata tudatlan pallérok otromba kezében. Lépten-nyomon egy gomba-csoport: a templomok négyes kupja, durván ragyogó, füstetlen bádog födéllal, mely a napfényt százfelől is szórja könnyező szemünkbe, míg a falakról hull a vakolat, freszkóit kiveri a nyirok, szent képeiből az aranyat s a színeket visszaszívja magába a nap.

Csak egy van, ami örömmel tölti el koplaló érzékeinket: a dús fa-virány. Juhar, platán, tölgy, jegenye, akácza borít gazdag árnyékot a zavaros, tisztátalan utcákra. Lombos-lompos város ez. E pillanatban, hogy másodszor fordulok meg itt, ugyan nem. E napokban plane hó is esett. Ami végre is természetes, mert ő náluk a ó-hitű kalendáriom szerint még márczius járja, míg nekünk már az április kedvez.

Még nem oly rég: mindenki ott ütötte föl a hajlékát, ahol magának tetszett. Sok szép kis palota van itt, amelyek közül az egyik éppen keresztül fekszik az utcán. A bojár így akarta, aminek következtében az a kitüntetés érte a házat, hogy mindenik sarkára más-más utca nevét ragasztották rá. Az egyiket természetesen róla nevezték el; mert illik hálásnak mutatkozni olyan polgár iránt, aki magának emelve házat, egyszerre négy utcával ajándékozza meg szülővárosát.

Egy másik nagy bojár királyi palotát építtetett magának ott a boulevard mellett. A neve gondolom Vakareszku vagy Krätzuleszku, ami végre is egyre megy. Már minden a legjobban s a legszebben volt kicsinálva; minden kéz megkenve, minden terem kifényesítve, az udvari marsál megförsztve, a miniszterelnök megnyiratkozva, maga ő spe-fönsége megborotválkozva: midőn, dutye la dráku! (uj-oláh nyelven »corbleuulu!«) - a cselszövő ellenpárt egy német herceget nyomott bele a trónulu párnáiba, hogy mint minden rumunyok fejedelme, ragyogtassa világgá a Traján birodalmának megfejtelt dicsőségét.

A kevésbe-mult királyság éjszaki oldalán, a vadul burjánzó liczium-sövény előtt, ágaskodik fel a Mihály vajda ércz lova, amelyen ül Mihály vajda, kópjával fenyegetve háta megett a domnule Vakareszku ő bukott felségének udvari cselédségét, mely fizetett unalmában kövér bukuresti legyek fogdosásával igyekszik kiérdemelni a bérét. Ebből a bérből éppen annyit szokott levonni a gazdájuk, mint amennyit tesznek ki a megrekedt sallárium késedelmi kamatái. A bronz emlékszobor körül festői rendetlenségben apróbb monumentumkák, melyeknek kevésbé tartós anyagját, ha el nem mossza valami irigy eső, majd megszilárdítja a nap. Egy kiszenvedett s minden esetre vitézül legyőzött fekete macska holtteste symbolice nyult el a plevnai ágyuk árnyékában. Mert hiszen az oroszán is a macska-fajhoz tartozik.

Üres telkeken a chanson s a vierzeilige vonta föl szellős sátraít; s mert igen sok az üres telek, hát igen sok a franczia alcazar s a bécsi singspielhalle. A mi Sugárutunk régi képeit lelem föl itt újra. Még ma bódék hosszú sorát látom, amelyekben mutogatják az albinát, a kétfejű borjút, s a Sipka-szoros kegyetlen ostromát nem kevésbé kegyetlen pikturában - s holnap már nagy házak alapját vetik meg ott. Mert végre is fel fog épülni ez a Bukurest. Utcáit lázas

tevékenységgel szabályozzák, aszfaltozzák, kövezik s ássák a csatornákat, döntik a régi falakat, s a Dimbovicza folyónak vízzel való ellátására egy részvénytársaság is alakult már.

Kocsisom négy felől is neki iramodott egy-egy stradának vagy calleának, s mindannyiszor vissza kellett fordulnia. Mindenfelé torlasz és üreg; vágás és bontás. Fekete kabátban indultam meg s fehér bundában érkeztem ki Kotrocsénibe, a királyi nyaralóba. Ő felsége ez idétt nem volt itthon. Jászvásárban szorongatta éppen a Gradisteanu kezét, mely szent István koronájából készült kitördelni azt a három magyar gyöngyöt, hogy a nagy Istvánéba foglalja bele. Egykor a szent Vazul kolostora volt ez a Kotrocséni, melyet azonban Couza herceg a maga számára foglalt le, hogy itt kedvére ájtatoskodjék kurta szoknyás, takaros apáczáival. Semmi nyoma az udvarinak, semmi csin, semmi rend. A kapu tornyának vörös téglái kirínak a fehér falból, mint a hus a félig agyonütött embernek lemállott bőréből. Aranyozott kutya-kalitka s rozsdás kutostor, nyirott sövény s legelő libák. Semmi illata a distinkciónak, semmi színe az előkelőségnek. Fura ellentétek, amelyek úgy hatnak, mint piszkos ingben a gyémánt gomb. Czigány császár rezidenciája.

Egy nagy téren erősen folyt az exercizálás. Nyilván ez a champulu Marsului, hogy én is oláh-franciásan beszéljek. Harsány parancs-szavak riogatják fel a környék csendét. A katonatiszt, kényesen szétvetve a lábát, igazgatja a legényeit, akik majdan a Tömösi-szorosba fojtják bele a mi hadseregünket. Caveant consului si generalului!

Ha nem tudnám, hogy csöppentett oláhok mind egy szálig, letenném rá a hitet, hogy francziák. Ugyanaz a szabása az egyenruhának, majmolása az utolsó pityke-gombig. Még árnyékát se tűrik meg annak, ami a szomszéd osztrák-magyarra találna emlékeztetni. Az utnak szinte egy harmadával esik távolabb a rumunység Páristól mint mi, s átugorva Budapestet, Bécs: kalapját, nyelvét s tudományát amonnan importálja; fiait oda küldi a Sorbonnera s az École normaleba, gazdag ösztöndíjakkal. S a fiuk - tanulnak, s művelt francziákkul kerülnek vissza az »anyaországból«. A nyavalyás francziáskodás, úgy látszik, positiv és becses eredményekkel is jár. A mi ifjainkból kevesen s vékony támogatással mennek a külföldre, s legjobb esetben hoznak nekünk haza porosz iskolai rendszert, amelyet merev, nehézkes pickelhaube gyanánt nyomnak a gyermekeink fejébe, nem adózva a magyar égalj, sem az alatta fejlődő vérmérséklet sajátosságainak.

Egy német quartanust láttam egyszer a fűben heverészni, aki szótár nélkül, a maga mulatságára olvasta az Odyseát görögül; egy Königsgrätznél megsebesült porosz tüzért meg a Ludoviceum barakjában, aki unalom-üzésből úgy hüvelyezte a Vega báró ur logarhythmusait, mint a babot. Ilyet a magyar fiu természete még nem vesz be, s nem tettek kísérletet, valjon a franczia vagy angol systema nem-e válna be nála jobban? Hiszen kapunk mi haza Göttingából, Edinburgból, Utrechtből s Upsalából egy-egy legényt, aki valamely kegyes ref. alapítvány jóvoltából járult a Grotius, Eccolampadius, meg a többi nagy theologus salutaris undájához - és bizony csak magyar kálomista gyerekek jön az vissza mind. Nem is volna az, ha fogott volna rajta a külsőországi máz. Vajmi keveset látunk vérünkben a keleti akadémián. A diplomacziára nem hajlik, a katonaságtól idegenkedik, a technikától fázik a mi ifjuságunk. Lesz jogászszá, átvergődik az examenen, közben szidja a miniszteriumot, s mikor megfutotta az egyetemet: Absentius oda lejt a kormány elé s a haza nevében állást kér magának.

Kocsis, pinczér, iparos épp úgy magyar Bukurestben, mint ahogy német Budapesten. Nincs bolt, vendéglő, ahol meg ne értenék a magyar szót. Csakhogy bizony édes kevés becsülete van itt a magyarnak. Ha ki közülök valami dologban kárt vall és keresi az orvoslást, vagy valami vállalatra aspirál, mely a követ közbejárását teszi szükségessé: inkább lemond az igazságáról és terveiről. Mert az osztrák-magyar követ ural való fenyegetésre úgy nevetnek itt, mint a mi komfortáblisaink otthon, ha a főkapitány ur nevét emlegetjük.

Eleinte muszkának néztem itt a kocsiszt. Hosszu bársony kaftán, színes öv, lapos, ernyős sipka. Valóságos izvoszcşik. Azonban, hogy cifrán kezdem emlegetni ezt a nagy port, hátra fordul és boldogan kiáltja: »Hát magyarnak tetszik lenni?« Aztán kérdés nélkül, mintha ez magától értetődne, előhozakodik a sorsával ő is. Hogy milyen keserves itt nemcsak a napi munka, de még a mulatozás is. Ha négyen-öten székel fiuk összeülnek valami korcsma ivójába este: a magyar beszédjükért mindjárt beléjük köt egy rumuny diák, aki huszad magával dőzsöl ott. De ők nem is volnának igazi csík-szeredai legények, ha hagynák magukat. Visszavágnak. Erre idézik őket a »maire« elé, az meg csak, minden kihallgatás nélkül, becsukatja őket. (Pedig erre felé nincs is vármegye.) Csak mentül előbb szabadulhatna már ki ebből a »rongyos országból!« (Ugy mondta.) Hanem ami igaz, igaz: van itt kereset. Hát tűr az ember egy kis rosszat a jóért.

Tudni való, hogy itt minden »szekeres« a maga gazdája. Hintaja kényelmes, uri; lova takaros, gyors; maga ügyes. Ebben a rettentő drága városban, hol csak a vizet nem köll megfizetni, mert nincs; hol szerte sziporkázik az ember kezéből a bankó, mint a pozdorja: itt a kétlovu fogat ára, egy utra, egy lei, ami nem is ötven krajczár.

Roszbabb dolga van itt a magyarnak, mint nálunk otthon a zsidónak. Pedig tizenöt év előtt itt magzott föl először az antiszemitizmus, midőn Ábrahám fiait a Dimboviczába fojtogatták. (Még akkor volt benne viz.) Onnan nagyot ugrott át Németországba, ahol a szurtos oláh kölyköt tudományos alaposzággal kinevelték s kezdte tanítani nagy tiszteletű Stöcker ur szájával a nemzetgazdaságot (majd azt mondtam: a nemzetgarázdaságot) és a való igazságot (majd azt mondtam izgágaságot); aztán kiment Muszkaországba, s tartott kigyarmatosító politikai előadást, míg végre theologusnak kerülve Magyarországra: Rohling tanár és rabbi Istóczy nyomán kifejtette a zsidó vallásnak sarkalatos törvényét, mely szerint a laska-sütéshez ártatlan keresztény lánynak a vére szükséges. Amin a fölvilágosodott rumuny parasztok ugyancsak nevettek végig egész Oláhországon.

Ahol egy pillanatra igazán elfogja az idegent annak illuziója, hogy párisi életet lát maga előtt, az a Callee Victoriei. Ezen a hosszú szeren sűrűg a sokaság, egymást éri a bérkocsi és magánfogat, a kávéházak előtt zajos vitában ülnek az emberek, s bár éjjélre jár az idő: a boltok jobbra még nyitva vannak s vigan sugároznak bele az élénk utczába. Csak a kávé rossz; de hát ez is - à l'instar de Paris. S máris a Café de la Paix előtt vélek ülni, midőn fölöttem egy ablakból megzendül egy dal: »O draga mia!« csimpolya kísérettel - à deux bouches.

Az ajtók előtt nagy kiabálva hurczolnak piszkos oláh legények tiszta edényt. Az öbléből két bániért öntögetnek valami szürke folyadékot, mely középütt áll az uborkalé s a limonádé közt. Hát cibere! Cibere frappé.

A francziáskodó bukaresti atyafiságot nem szereti a magyar oláhság. Ahogy nem szít Budapesthez, úgy nem köll neki Páris. Nem érti ezeket a gall aspirációkat, nem érez vele a latinismussal. Ő *oláh* akar lenni, a szó bocskoros értelmében. Nem is fogják egymást megérteni sohasem az Olt vizén innen és túl. Ezt mondta nekem egy igen művelt magyar ember, akinek az a bogara, hogy ő rumuny akar lenni.

Kétszer is elmentem egy szürke emeletes ház mellett, amig megtudtam, hogy ez a királyi palota. A belgrádi konak külön épület ennél, s bár nem rég egy új renaissance-annexet ragasztottak hozzá, előkelő benyomást sohasem fog tenni.

A »Grand Hôtel Brofft« az egyetlen pont, melyben minden zavar nélkül adhattam át magamat a párisi érzésnek. Francia szolgálat, gyors, figyelmes és zajtalan; konyha à la Brébant. Körültem a legtisztább francia beszéd hangzott. Követségi attachék halk társalgásban s egy-egy barna bojár nő kedvesen csevegő, pirosított ajakkal. Minden mozdulatán francia kecs, a

párisi cachet, a finom pli. Csak a füle czimpáiban rengő roppant gyémántkövek mutatták, hogy hát mégis messze esik ettől a faubourgulutól a rue St.-Honoré.

A többi asztalon csupa herczeg: le prince Bibescu, la princesse Ghika, le prince Stourdza, la princesse Csorobicseszku. Hanem hát ezek csak amolyan benevolus herczegek.

Egy oláh princz s egy svajczi admirális, az egyre megy.

A Szelámlík.

- Konstantinápolyi kép. -

I.

Hetenkint egyszer, az Ur tiszteletének szánt ünnepen, péntek napján, váltakozva keressen föl egy-egy dzsámit a padisah, hogy az igazhitű nép szeme fürödjék meg Allah fényének visszaverődésében.

Más szavakkal, de ilyen értelemben szól az udvari szertartás, melyet hűségesen teljesít a szultán.

Voltaképen a szelámlík a haremlík ellentétje. Amaz a férfi, emez a női lakosztály. A gyakorlatban a szelámlík vallásos jelentőségre emelkedett, mert a keleten szentesít a gyakorlat, míg nálunk a kegyes szokásokat is profanizálja.

A szelámlík igazi célja: az isten színe előtt az ő felszentelt házában hozni s vitatni meg törvényeket az ország javára és dicsőségére. Félig imádkozás, félig miniszteri conseil, mely egyaránt folyik imádságos szőnyegen és tanácskozó divánon. A nagyérdemű pogány európai közönségnek pompás jelenet, a jó török népnek pedig katonák négyszeres sorfalával elzárt mese, melyből csak elvétve ha jut egy-egy aranyos csillám az ő szemébe. De elég neki tudni, hogy a padisah felől ragyog feléje, mint vékony napsugár a felhőtáborból. A forrása szent üdvösség, melyből boldogság özönlik alá minden hívő lélekre.

Akinek egy nagykövet uri kedvezése, vagy egy karcsu követségi titkár lekötelező szeretetreméltósága kavaszt adott a hintaja bakjára, az ne busuljon: páhollyal vetekedő sarok-állása kerül a várta lépcsőjén, szemben a mecset kapujával, melyben a szultán imádkozni fog ma. A »kavasz« egy emberséges török, aki idegen országban a fejedelme képviselőit szolgálta, s most itthon idegen császárok nagyköveteit. Messze földön jártában, mint a *mi* régi jó obsitosunk, ő is »megtanult száz nyelvet«, amely mezzofantismus alatt azt kell érteni, hogy tud három német, négy muszka, öt olasz s hat görög szót. Fonákul ejti ezeket is, de teljesen elegendők arra, hogy velök némán adja tudtadra, hova állj. Aranyos övéből töltetlen drága pisztolyok merednek az álla felé, s aranyos hüvelyében olyan görbe kardot rejteget, hogy ki sem huzhatná. Nincs is rá szüksége, sem a görbe kardra, sem a pisztolyra, mert minden harcias közbenjárás nélkül ép oly jó szívvvel nyitja meg előtte a tilalmas ajtót a kapus, mint ő előtte baksisos markát az idegen.

Azt hihették rólam, amidőn Pera főutcáján végig hajtottam, hogy pasa vagyok. Pedig én ebben a pillanatban ennél is többnek tartottam magamat: magyar szolgabírának. Ezt a büszke magyar gerjedelmemet növelték a cserkesz huszárok, akik épp most vonultak disztevése az ő száraz fejű generálisuk alatt, aki nagyon hasonlít a mi Tisza Kálmánunkhoz. Ha nem cserkeszeket, de mameluk-hadat vezérel: a csalódás tökéletes lett volna. De így is szép volt az nagyon. A legénységen meglátszott, hogy vakon indul az öreg után. Vakon már csak azért is, mert a fölhevargó sűrű porfelhőben nem látta még a paripájának füle hegyét sem. A csapat egy meredeken bocsátkozott le s az a szép és okos ló kecsesen lépett, mint a kisasszony, s biztosan mint az öszvér.

A sivár hegyi uton fehér csoportokban guggoltak a burkolt fejű asszonyok és bóbitás gyermekek. A mamák és nénik fekete-bársonyos pillantással nézték a hol sűrűsödő, hol szétomló vonat fejlődését. Egy-egy babácska tapsikolva s élesekét rikangatva fejezte ki örömét, s

majd kirepült a szerecseny dada széles fekete markából, mely néger asszonyságok a koránnak jótékony parancsából szintén tartoznak a feredzsével földni el az ő kegyetlenül rut ábrázatukat. Persze nagyon szerettük volna, ha a fiatal mamák, menyecskék s anyányi hajadonok nem követik olyan szigorúan a fátyol-paragrafust. Mert amit az arcukból szabadon hagytak: a szem és finom metszésű orr, csak annál inkább érezte velünk az elfödött részek báját. Mint nálunk az apáczai szigor csak annál ingerlőbbé teszi a kegyes szüzet: a feredzse is csak tüze a férfi képzeletét. Vágyaink elfojtására találta ki ezt a szemérem s vezeklés. Akik így intézkedtek, jobban ismerték az istent, mint az embert.

Ugyanez a gondolata - az erényesség gondolata - vezérelte a zsidó sulhán-árak írástudóit is, akik a későbbi zelota rabbinusok még tulhajtottak. Szemérmis szabványaikból a bujaság undorító bak-szaga csap felénk, míg a női fejviseletről szóló fejezetben a középkori kegyetlenség versenyez az asketa izléstelenséggel. Esküvő előtt lemetszi a menyasszony haját, a nőiségnek ezt a hullámozó ékességét - s ráparancsolja a vendég-haját. Miért? Azért, »hogy más férfinak ne tessenék«. Hogyan? Hát a férjnek nincs joga ahhoz, hogy a felesége tessen ő neki is? Hogy is mondja a néhai rabbi Gallmayer? »Mann ist auch Kundschaft!« S mit cselekedtek a régi zsidó menyecskék, s hogy fognak ki a mostani orthodox asszonyok ez oktan rendeleten?... A vendég-haját csak úgy tüzelik tele virággal, csipkével s drágakövel, mintha az édes maguké volna. A paróka oly finom, hogy alig lehet megkülönböztetni az igazi hajfürtöktől. S a következő? A menyecske *tetszik* az urának - s így az uraknak is.

A mai török fátyol sokat engedett hajdani sűrűségéből. Átrózsál azon az ajk pirossága, általdereng rajta a mosolytól felszabadult fogsornak gyöngyös fehérsége, s meglátom az áll puha gömbölyűségét s a nyak fehér oszlopát.

Tovább ne kutassuk a fátyol titkait. De annyi bizonyos, hogy sűrűbb a mi hölgyeink feredzsége, melynek viselését nem parancsolja törvény, hanem ennél hatalmasabb valami: a hiuság. Így találkoznak a végletek: kelet és nyugot, szemérem és hivalkodás, tilalom és szabadság.

Sikra érve, a cserkesz fiúk nagy dobogással vágatnak el melletttem. A nyomukban keletkező porból, mint valami ködfátyolkép, bontakozik ki a Dolma-Bagdzsénak innenső két márvány kapuja. Egy nagy ur tékozlásának s a hasistól megrészegült képzeletnek kábitó orgiája anyagban és vonalakban. Milyen lehet ez a palota belől!

Az utca akár egy pipacsos pászta piroslik a sok feztől. Mint lehanyatlott a hajdan erős csibuk gyémántos korszaka s helyébe furakodott a vékonyka cigarett: a pompás turbánt is kiszorította a piros török süveg. Csak az ulema s a szegény ember ragaszkodik az ősi turbánhoz és csibukhoz, amit festőiség okáért mélyen lehet sajnálni. De azért a kép, mely elém tárul, nem kevésbé tarka és mozgalmas. A testörzö ezred szakaszai, a lovasság s a sorkatonaság recsenő zeneszóval s a nagy dobok folytonos pufogásával vonul fel. A nép mind hátrább szorul. A mekkora a nyüzsgés az utcán, a házak ablakai olyan néptelenek. A tartozó hódolat megtiltja, ablakból nézni a padisah megjelenését.

Karcsu arab és nem kevésbé szép, de apró berber lovakon vágatnak a hadi segédek s futárok. Milyen állatok! A napsugár csak úgy cikázik a selymes szőrükön s fejük minden mozdulatánál gazdag sörényük, lombos farkuk fényes fürtökben hullámoz; a vékony, puha bőr alatt játszik az acél izomzat. Tekintetök szelid és büszke, szinte emberi. Taglejtésök merő kellem és előkelőség, mint ez vele jár a telivér lovak arisztokraciájával. Megértjük a keleti embernek szenvedélyes ragaszkodását az ő paripájához, melynek nemes tulajdonait dicséri s gondos ápolását megparancsolja a korán.

A piszkos bérkocsik, melyekben vig európai nők s figyelmes frank lovagok ülnek, csak lépést haladhatnak. Elzárt hintókban egy-egy pasa hölgyei s apró csemetéi, az örökös néger asszony

karjaiban. Konstantinápoly ebei, amelyek sohasem mozdulnak meg fekvő helyükből s amelyeken kiméletesen lép át mindenki, a gyalog sokaság épp úgy, mint a lovasnak a lova: ezek a kutyák emberségtudással kotródnak el féltett szeméthalmukról most, hogy megindul a parádé, melynek diszét ők nem növelhetik.

Mind több katonaság nyomul előre, mind hátrább nyomatik a nép. Keféletlen szolgalegények, zsebkendőbe kötve a magasrangu gazdáik vállrojtjait s egyéb alkalmi diszjeleit, lohognak a várta felé, hol a sok hivatott közül a kiválasztott közönség szorong. A várta szobájában hüselnek a pasák, várva a nagy pillanatot, midőn a szultán elé fognak járulni, összekulcsolt, remegő kézzel, mint azt megparancsolja a török udvari etiquette.

A katonák sorai között vizet hord szét a zászlóalj itatója, szintén katona. A vitézek réz csészéből rendre oltják szomjukat, melyet ébresztett bennünk a növekedő meleg. Jó arczu, vállas, szép fiuk, akik panasz nélkül türik, hogy hónapok óta nem jár ki a sanyaru zsoldjuk, akik Allah nevével az ajkukon s éltetve a padisáht, derült szívvvel rohannak a halálba. Mind egy szálíg hősök. A török katona az egyetlen, akinek nevénél a kemény csernagorcz megemeli az ő kicsi, kerek süvegét.

A háromszögű téren a várakozás lágy zsongása kél. Egyik oldalán szétválík a katonák sorfala. Ah!...

Még nem a padisah. Rozzant, nyekergő talyiga előtt nyílt meg a vonal. Homokot hoztak azon a kis kordélyon. Belőle néhány erős kéz gyorsan és ügyesen sárga fővénnyel szórja tele a földet. A rongyos munkások eltűnnek ismét. A Jildiz-kösk felől kantárelesztve vágat alá egy tiszt. Nyomában egy udvari fogat. A fullajtár a várta elé kanyarodik, ahol a hintó megáll.

A selymes ülésen fönn ül egy szőke fiucska, szemben vele egy öreg ur, az ő nevelője és szolgája. A vén ember kirohan az ajtón, hogy lesegítse a szőke fiucskát. Ez ő császári fensége Mehemed-Szelim effendi, a szultán legidősb fia. A télen mult tizenkét éves. Nyájas, vékonyka gyermek, szelíd kék szemü. Egy kicsi pasa, arany kardos, arany sarkantyus. Kabátkájának sötétké posztója nem is látszik, úgy tele van az rakva tenyérnyi érdem-csillagokkal, arany himzéssel. Mindene arany. Tán, mint az én mesebeli királyfim, arany galuskával is él. Olyan unott kis képe van. Pajtása Ali bej - az apró princzek mellé itt is játékot adnak - óbesteri rangban van. Ali baba, akinek funkciói közé az is tartozik, hogy a hátát tartja oda, ha ő fensége rosszkodott. De az eunuk néni (vagy bácsi?) nem nagyon bántja.

A kis princz hamarosan végig jártatja a kezét a mellén, száján s homlokán; így viszonozza a tisztelgéseket. - Aztán a szobájába vonul, ahol már várják Csevkét, Abd-el-Káder és Ahmed effendik, az ő testvérkéi. Ezek is mind olyan kedves kis pasák. Ugy szerettem volna őket haza hozni a kofferomban vásárfiának. Hogy megörült volna azoknak két kicsi gyermek!... egy haloványka, meg egy pozsgás; fehér rózsa, piros rózsa - szőke kis lány, barna.

Ismét egy szakasz katonaság, mely zenészóval vonul fel. A karmester ur - Kohn pasa, mert a világon mindenütt van Kohn - kivont karddal vezényli bandáját, melyben kíségetésül egy főhadnagy és kapitány klarinétoznak. Német urak török szolgálatban. Nem kételkedem rajta, hogy a hadseregbeli fegyelem szorosabb mint e zenészeké, akik, akár fenn északon a dronthjemi muzsikuskok, szintén nemes függetlenségben játszanak egymástól. Szemben velem egy pompás öreg bej. Gyönyörű viczispány volna, ha kedvező sorsa zászlóartóvá nem teszi. Ezelőtt hat hónappal még a messze Ejub városrészben foltozgatta a hivek papucsait. Az emberséges Musztafa varga ez, aki a padisah parancsára - mert nagyon megtetszett ő felségének - levágta a mustát és felkapta a zászlót. Csakhogy most oda támasztja a mecset falához és pipázik. Zászló az a nagy fehér szakál is, melyet Musztafa bej széles mellén meglendet a szellő, s bátyja az igaz hitnek az ő nagy kerek hasa.

Egy trombita-harsanás, mely keresztülmetszi a zenét, zsongást. A katonaság rendbe zörren, a pasák kirohannak a térre, a princzek aranyos játék-kardjukat kirántva, szaladnak a mecset felé - a legkisebb főséget ölbe kapja egy főtiszt - az európai uraságok a lábuk hegyére állnak, a frank hölgyek repdesnek az izgalomtól... midőn egyszerre megváltozik a jelenet. Mint mikor valami bolond kéz egybe habarja a paletta festékeit: szürke gomolyba vegyül a nagy közön-ség. A csapatok gyorsított lépésben tolulnak át a kavargó sűrűsége, a lovasok a gyaloguton vágatnak el, a hintók, paripák s katonaság közé szorult nézők megrekednek, hogy a követ-kező pillanatban mint a görgeteg omoljanak a többi után. Egy ellenállhatlan erőnek sodra viszi őket. Tűz? Kigyult a város? Ez nem ok a riadalomra. A török hintók - e kereken járó háremek - bársonyos belsejéből női kaczagás csendül ki. Tehát semmi baj. Csak az történt, ami már annyiszor: a padisah - Allah nyujtsa meg az árnyékát! - az utolsó pillanatban arra méltóztatott magát legkegyelmesebben elhatározni, hogy nem itt, hanem a Medzsidjében esik meg a szelámlík. Ez magyarázza a sűrű indulást.

E nagy bomladozásban nem hallatszott egy durva kiáltás, nem egy jajszó. Nem volt lökö-lődzés, lábaknak letiprása, sem oldalbordák roppanása, ami mindennél jobban magyarázza e népnek barbár voltát. És a kutyák a rohanó torlaszok alatt se mozdultak meg a helyükből. Okosan tették. Ha velünk és köztünk száguldoznak, eltapossák őket. S így az első ember vagy ló után, aki által lépi, által lép rajta mind valamennyi. Egy vakkanásukat sem hallottam.

Odébb mennék, hogy a kocsim után nézzek, de nem lehet. Épp keresztbe áll előttem egy török hintó, melyben vig fiatal hanumok ülnek. Hölgyek, tán épp a szultán feleségei. A müzümán udvariasság azt parancsolja, hogy ilyenkor hátat fordítsunk. Hanem hát a művelt nyugat fia sokkal neveletlenebb, semhogy ilyenkor ne használja a szemét. Mikor akad megint elém egy hárembeli hintó, tele igazhivő, ígésző menyecskékkel? Csak arra volt gondom, hogy a csunya eunuk le ne vágja a fejemet.

Valaki érinti a vállamat. Szent Mohammed! Visznek!... Az én jó öreg kavaszom volt, aki intett, hogy a tömegben át a kocsimhoz vezessen. Mindig szemmel tartott a derék ember s az első résen, mely megnyílt előtte, hozzám sietett.

Megérkeztünk a Medzsidje elé.

A festő lapján a bolond kéz habarcsait bűvészi művész ujjak ismét ragyogó színekre fejtették. Csakhogy a jelenet most még a vonalak biztos rajzával is nyert hatásban és becsben. A várakozás izgalma elöl kezdtük. Szorongás belől is, kívül is; egyaránt részese volt a vállam, meg a lelkem. Oly szívesen bocsátottam volna magam elé Dufferin lordnak a szép kisasszony leányait! De itt meg a végzet kárhoztatott keleti udvariasságra: meg sem fordulhattam, háttal álltam a bájoló gyermekekhez. Már azt hittem, tétlen merevségben fog vesztegelni az én széles két vállam, midőn egy angyali francia hölgy erkélyi méltóságra emelte azokat s át-nyújtotta rajtok fürtös kis fejét, mialatt folyton vigasztalóan, csicseregte fülembe: »C'est seulement pour m'appuyer, monsieur«. (Mi egyébert is támaszkodhatott volna rám?) »C'est pour voir le Grandturc!« tevé hozzá fölvilágosítás okáért.

Alig hogy a rozoga talyigákból kilapátolták a sárga homokot - itt is fölhintették a tért - öt rongyos hamál rohan felénk a várta lépcsőihöz, selyem zsölyéket és pamlagokat emelve, melyeket most hoztak a palotából a »német szultán« és a »szultáne« (Rudolf és Stefánia) számára. Nagy mozgás jelenti közeledésüket. A ragyogó négyes fogat ostorhegyese orral érinti a hamál turbánját, aki az utolsó zsölyét viszi. Hát ez törökösen van így.

Éles trombita-jel. A sejk-ül-Izlám fehér kaftánja föl villan a mecset előtt. A kövér szent ember előre görög, a katonaság merev sorba rögződik, a banda rázendíti a »Stella confidente« indulóját, a főséges fiucskák kivont karddal átpörögnek a friss hányású fövényen, a leg-kisebbiket itt is ölben viszik a vén katonák felé, akik elé oda állnak a padisah gyermekei, hogy

üdvözlőjkék a kalifát, a császárt, az ő édes apjukat. A Jildiz-kert zöld kapuja megnyílik. Tündöklőn felszerszámozott arabs paripák egész ménesét vezetik le az albán lovasok a partról, hogy a szelamlík után a visszatérésre válogasson köztük a felséges ur. Utánok fényes vonalban következik parkja az udvari hintóknak. A szultán feleségeit hozzák bennök. Nem messze tőlünk megállnak. A lovászok gyorsan kifogják a lovakat és zárt helyre vezetik. A hintó salonná változik, melynek elmés lovagja az eunuk, aki az ablakon betámaszkodva, messze hallszó röhögéssel dobál sárga czukorkát a hölgyek és gyermekek ölébe, s tele erszényeket nyujtanak be, amelyekből szertartás után a kicsinyek ezüst pénzt fognak szórni a dervisek és kolduló hadzsik felé. A nyitott kapuból ismét hintók jönnek, ajtajukon a nap fölött sugárzó félhold czimerével. Üresek. Hátha a szultánnak majd kocsin tetszik visszatérni? Gyermeki kényeztetés, mely szeszélyessé neveli a férfiut is. Erre a kapu ismét bezáródik. »Quand le Grandturc va-t-il venir?« sipogja vállaim fölött a párisi asszonyka.

A mecset vékony tornyának járókáján, magasan fölöttünk megjelen a fehér hodzsza, két kezével megszorítva a két füle tövét. A »börharang« messzecsengő tenorban rázendíti Allah és az ő boldog fiának, a kalifának dicséretét. A »Stella confidente« ötödször fordul, a tér közepén két pasa ezüst csészékben meggyújtja a tömjént, a zöld kapu fölpattan... s körötte nyüzsgő rabszolga-nagyok széles karikájában, hőszin arabs ménnek drágaköves nyergében, lépést közeledik a padisah, kétszáz millió igazhívó léleknek ura, három világrész királya, az Izlám fölszentelt pápája, a halavány Abdul-Hamid.

II.

Sok mindenféle mendemonda, tulzás, pletyka, hamisítás szivárog ki a palotából a nép közé, a város apró viskóiba s a ravasz európaiak magas házaiba. Mennyi igaz mindezekből, azt tudni nem lehet. Hanem egy dolog minden embernek a szemébe szökik, aki látja ezt az uralkodót.

Abdul-Hamid remeg.

Ó, nem az a daczos pillantás ez, mellyel a bikanyaku, domboru mellü Abdul-Aziz pillantott végig a silány tömegen. Nem az Abdul-Medzsid mozdulatlan, merev arcza, az a nézés nélkül való, csak látó szem, mely előtt nyüzsgő hangyabolynál nem egyéb a hívők leboruló serege; aki még gondolkozni sem látszott s kinek tekintete, mint valami extatikusé, egy test nélkül való, megfoghatatlan vízió révedezett. Aki a Bejrám ünnepén úgy ült ott az ő arany trónusában, mint egy isten, kinek nincsen semmi vágya; kinek a legbüvösebb álom is izetlen valóság s aki lassankint megjegesült az egyes lény kiváltságos magasának fagyasztó ormán, ahonnan alaktalan ködbe hanyatlik le előtte a föld s a legmagasabb fő is alig érte szattyán papucsának a talpát.

Nem! Amint a két biboros albán csatlós vezette az Abdul-Hamid lovát, mely tajtékkal hányta tele a maga aranyos zabláját s a két legény drága ruháját, kényesen hordva fölséges gazdája terhét: e sáppadt férfiun megesett a szívem. Amoda fehérlik egy nagy, fehér palota, melynek zárt ablakai váddal és fenyegetéssel néznek föl hozzá. Ott ama sarok-ablak mögött fojtották meg az ő nagybátyját. »Kutya!« dörögte rá Hasszán pasa az ő kegyetlen haragját; »te kutya, te ebfia! Nem vagy többé sem császár, sem kalifa! Véged van!« És torkon ragadta a nagyurat. Abdul-Aziz térdre borult. »Kegyelmezz meg, te nagy, te emberséges Hasszán, jó vitézem. Ne bántsatok!« Megfojtották a padisáht s a Csiragán mellé, abba a kis házba vitték, ahol ki volt terítve. És összehitták a frank orvosokat. Csak az ajtóban állhattak meg a fegyveres örök előtt s óvatosan dugva ki fejöket a válluk közül, arról a leborított halottról, kinek csak szederjes arcját látták, kiadták a pecsétes visum repertumot, hogy igenis, azzal a kis angol ollóval csipte föl nyakának ereit, amitől meg is halt. Eltemetni aztán fejedelmi pompával temették el. A

kevesek közt, akik őszintén elsiratták, volt Abdul-Hamid. Összeszorul az ő lelke, ha rágondol elődjének iszonyu végére... S ugyancsak abban a palotában ül fogva Murád, az ő bátyja; vagy tán el van temetve az is. Ki tudja azt? A török palota-őr hallgat, és hallgat a föld és a víz. De sokan mondják, hogy él. Maga ődöng egyedül a száz aranyos szobában; főznek neki jót és bőven; kijár neki az illatos, apró levelű dohány. Láthat vizet és eget. S tartanak neki néhány szép feleséget. Hát nem elég az?... Mikor ellakott ennyi paradicsomi örömmel, s elunta még a borostyánkő olvasó forgatását is, lemegy a vártába a katonák közé s azok a jó fiuk mesélnek neki s játszanak vele kockajátékot. Csak akkor fogják rá mély tisztelettel a revolvert, ha közeledni talál az ablakhoz. S a személyének tartozó hódolattal agyába is szalajtanák a golyót, ha a küszöbre merne lépni. De hozzá nyulni nem szabad. Murád elérte az egyszerű intést, visszasompolyog a száz aranyos szobáiba, rádől a legpuhább divánjára, nagyot szí a csibukjából és hosszat gondol, ha ugyan van hozzá való esze. Mert azt is beszélnek, hogy nincs. Hiszen egyszer olyan örülési roham érte, hogy görög hivének segélyével meg akart szökni, kinek hajója a Csiragán palota márvány lépcsői előtt ki volt már kötve.

Mindig ez a két sötét alak, a megölt nagybátya, az eltemetett élő testvér, bolygatják a padisah nyugalmát. S amióta felkapott a nihilistaság s a szocziáldemokrácia, a fenianizmus meg az anárkizmus, a fekete meg a vörös kéz: álma meg van zavarva... És harsog egyre a »stella confidente«, most már tizenharmadszor. A hű katonaság ordítva a »csak jása padisáh«-t vonul el a szultán bánatos szeme előtt, s felvonul a szerecsen zászlóalj is recsegő zenével. A fejökre zöld turbán van csavaritva, arcuk ragyog mint a fényezett ébenfa. Hősök ezek is mind egy szálig: a békében alázatos, szerény, zajtalan legények, a csatában rettentő vérszomjasak. - S hogy így elléptek mellettem jobbra s balról ismét előkerültek, s mivel a »stella confidente« már huszadikat fordult: e fülkábitó és szemképráztató jelenet alatt egy pillanatig azt hittem, az »Aida« második fölvonását nézem.

S mégis, mily szintelen e jelenet ahhoz képest, ami volt hajdan. »Egy nagy tulipános kert, mondja Edmondo de Amicis. A mai török császár kerüli a régi pompát, mint az elhanyagolt nagysággal való szinpadias kérkedést. Mit szólna egy-egy néhai szultán, ha brusszai vagy stambuli márvány sirjából feltámadna, látván az ő elfajult unokáját amint az arczátlan idegen előtt mutatkozik, turbán, kard és drágakövek nélkül? Szégyenletében elpirulna és megvetése jeléül selyemfogó damaszkusi pengéjével egy suhintásra vágná le a szakálát, ami az ozmán-nak a legkegyetlenebb meggyaláztatás. Valóban, nagy is a különbség a mai és az egykori szultánok között, kiknek neve a tizenkettedik századtól a tizenhetedik századig tompa mennydörgés gyanánt zúgott végig Európán. Ezek egyesítették magukban fajuk szépségét, fiatalságát és erejét. Nem csak élő képei voltak az ő népüknek: de önmagukban és önmaguk által is magyarázzák az ozmán birodalom hatalmát. Ozmántól II. Mohamedig: e háromezredévenhárom év lefolyása alatt, mily tündöklő sorozata az uralkodóknak, akik, a kor föltételeinek s a faj sajátosságainak betudásával, komoly és bölcs fejedelmek voltak. A szultán néha ijesztő, de sohasem igazságtalan, ellensége iránt gyakran nagylelkű és jóltevő, erőből duzzadó, vitézségtől ragyogó alak; »valóságos arslán mindenik, akinek ordítása megreszketteti a világot«. Abdul-Medzsid, Abdul-Aziz, Murád és Hamid szintelen árnyak ama rettentő ifjakhoz fogva, akiket a tatár vérnek virágjából való tizenhatszáz éves apa nemzett - s a görög, persa vagy kaukázusi szépségből fakadt tizenöt éves anya megszült. Alig tizenhat évvel már hadakat vezérelt s tartományokat kormányzott, s jutalmul a saját édesanyja vitt neki rabszolgát, szépet, forró, mint maga. Ám a szerelem gyönyöre nem apasztá elméjét, nem fogyasztá testét. »Lelke vas, izma aczél!« énekli a költő. Arczra is hasonlítanak egymáshoz. Magas homlok, merészen vont s egymásba futó szemivék, alattok a puszták fiának titokzatosan sötét kék szemével s a piros száj fölél hajló orr, »mint papagáj csőre a földmetszett megy fölött«, s fekete, selyem puhaságu, sűrű szakál, melyet a költő majd Allah sátrához, majd a dicsőség lobogójához, majd meg a szerelem ernyőjéhez hasonlít, mely alatt bátran él a nő és boldogan;

vagy a köszáli sas szárnyához, amely lenge, de erős. Karika-lába nyomásától fájdalmában felnyihog a tagos turkmen ló. Karja hosszú, keze nagy, tenyere kemény, marka öblös, ökle buzogány. Nyilasainak vas fegyvere játék az ő ujjainak. Nevei: bajnok, hős, istennyila, csontzúz, vérontó. Allah után első gondolata a harcz, utolsó gondolata a halál. Nem hadvezéri lángelme, de elhatározása gyors - s ez a csatán sokszor többet ér - vakmerő és szívós. Turbánja kócsagos forgója, skófiomos bibor kaftánja már messziről fénylik s dörgő haraggal kergeti vissza a szerb vagy magyar ütések alatt megrendülő sorokat, s ha nem használ szava, fogja a korbácsot és csauszjaival hajtja őket; s akiket elől nem talál a vérező csapás, megérezik a szétroncsolt derekukon. Átúszza a folyót, meglóbázva párolgó vasát; arra nyargaltában lóhátról kapja le a gyáva vagy tétlen pasákat s kirántja őket a nyeregből; s az ádáz tusa hevében akár le is ugrik a paripájáról s piros rubinttól ragyogó törét markolatig döfi bele a megfutamodó katona hátába. Ha maga sebesült meg s érezte élete fogyását, föl vágtatott a halomra, hogy lássák janicsárjai az ő halálra vált, de még mindig parancsoló, még mindig fenyegető arcát, míg odarogyott, felordítva a haragtól, de sohasem a fájdalomtól.

Ah, mit érezhettek a feshő leánybimbók a cserkesz hegyek fehér, a persa rónák sötétpiros rózsái, midőn először, a nyert csata estéjén, bíborba vont sátonak elfátyolozott illatos mécsvilága mellett lépett eléjük a diadalmas szultán, egy isten büszkeségével, vértől s győzelemtől ittasan, hogy kettős mámorát megtetézze a szerelem fűszeres csókjaival! De ekkor, ugymond az én költőm, az arslán megjúhozott, szelid lett és gyermeteg, s roppant markaiban gyöngéden szorongatá a patyolat apró kezét s a kertje virágairól, törének gyémántjairól, kardja gyöngyeiről, erdeinek dalos madarairól, a Marmaratengeren fölcsillanó hajnalról, a Magyarország felé leszálló nap alkonyáról vett ezer költői hasonlattal élt, hogy a remegő rabszolgáló szépségét dicsérje vele, míg ez, neki bátorodva az édes, enyhe beszéden, a maga szenvedélyes, képes nyelvén így szólt: »Fejem koronája! Életem dicsősége! Én hősöm! Szerelmes, rettentő uram! Ragyogtasd felém a te arcodat! Kövessen a győzelem mind odáig, valamerre a lovad elviszen, és nyuljon ki a te árnyékok fénye kerek e világon. Lennék rózsza a turbánod forgója mellett; lennék pillangó, hogy szállhatnék homlokodra, én győzedelmes, édes uram!« S ekkor, suttoqvást, a karjaiban nyugvó kedvesnek gyermeki mesét, aranyos regét beszélt aranyos palotákról, a hajdan hőseiről, míg a szultán vérmes agya köré lágy szálait szötte az álom s künn a sátor előtt mély nyugalomba merültek a vad katonák.

Hej, az akkori szultán a harem küszöbén ott hagyta a puhaságot, s a szerelem gyönyörei csak növelték bátorságát és tűzét. Szelid volt a női szobában, kegyetlen a harczon, alázatos a mecsetben, büszke a trónuson. Onnan hangzottak le nyelvének ragyogó hasonlatai s harsogott alá mennydörgő fenyegetése. Minden egy mondanja visszavonhatatlanul hirdetett háborút, emelt a szerencse magasára egy embert, gördítette lábaihoz egy másiknak a fejét, vagy tűznek és vasnak pusztító viharját eresztette rá valamely zendülő tartományra. E szultánok mint a szélvész rohantak Persiából a Dunára, Arabiából Maczedoniába. Csata, vadászat, szerelmi örömeiben nyiladozó ifjúságuk lángzó, merész férfiasságra vált, melyet követett az erős, életbíró öregség, midőn a paripa vékonya nem érezte lazulását a czomb nyomásának s a nagy ur kezében nem lódult meg a nehéz kard.

De néha megesett, és nem is hanyatló aggságában, hanem izmos ifju kora delelőjén, hogy hirtelen győzelmeinek duzzadó teljében lepte meg a szultánt emberfölötti hatalmának s felelősségének nyomasztó érzete; megragadta szorongó szívét a földi nagyság emésztő magánya, lelkére rászállott halandó voltának árnya s ekkor minden érzelmével istenhez fordult; a sötét czipruslombok alatt andalogva, költött és zengett kegyes dalokat s járva a tenger partját, hallgatá a habok intő zugását, ajkainak ájtatos rebegésével morzsolgatva a korán szuráit; sőt, Allah nagyobb dicsőségére, szédítő tánczban kerengve a forgó dervisekkel, szőrcsuhában vezekelve és bőjtölve...

A hodzsza vékony éneke zendül meg a minarét párkányán.

A pasák szedelőzködnek. Jobbára kövér urak s hasuknak szélesre kidomborodó hemiszférája nagyon az utjokban lehet, midőn hajlonganak és vonaglanak a felséges ur előtt. Apró berber lovuk szinte megcsuklik a terhük alatt. A katonatiszt meg a többi kisebb hivatalnok bezzeg nem kövérek! Breughelnek híres torzrajza: »a kövérek és a soványok«, nagyon ráillik Törökországra. A test terjedelme arányban van a viselt hivattal; a funkciót a súlyhoz képest mérik ki.

Az országnagyok társaságában, várva a szultán visszatértét, ott van a kiszlár-aga és a kapuszi-aga, amaz a fekete, emez a fehér eunukság főnöke. Az operettekből - a honnan sokan épp úgy tanulták meg a mythológiát mint az ethnografiát - ismerjük ezeket a meredek turbánu, haragos bácsikat, a hárem öreit. Ha nem is egészen olyan, de nem kevésbé figura emberek az istenadták. A kiszlár-agaszi rútsága, aki éppen Széchenyi pasának int a kezével, megrázó. Vastag fekete ajka mint egy vérrel duzzadtig jóllakott óriási piócza lóg alá s szétlapított orra, hasonlatos az üszkös tüdő roncsához, mint a kocsonya reszket a szája fölött, melyből sárga fogak lapátjai csattognak vigyorgó nyájassággal Ödön grófra. A kapuszi-aga még csunyább, mert ennek rútságát nem enyhíti a néger feketesége. Szürkés, puffadt arcának laza bőrét ezer apró ránczba szedte a kor s az irigység. Nagyon hasonlít egy gonosz vénasszonyhoz. S ez a két szörnyeteg hatalmas személyek. Övék a Mekka és Medina jövedelme. A czimök »altesse«, s a nagyvezirrel egy rangban vannak. Roppant gazdagok s csinálnak esőt és szép időt a szerájban, bár befolyásuk már csökkenőben van. A szép leányokkal együtt kerülnek a vásárra e boldogtalanok. Mert egy-egy háznak titkos zugaiban virágzik még a rabszolgakereskedés, bár tilalmas. De hát, amit nem a korán tilt vagy parancsol, annak itt semmi sulya. A legocsmányabb pénzvágj ejti áldozatul a fiút. Láttam egyet a Zsófia-mecsetben, ki az arany mozaik kifestetett koczkáit árulgatja, akiről nem tudtam, tizenöt éves fiú, vagy hetvenöt éves aggastyán-e? Ha kedvez neki a szerencse, hárembe kerül. Az ő kezében szövődnek csomóba az összeküvés szálai. Arany borítja vagy vér; kegyencz, áldozat vagy bakó. Mint a kisértet áll ott a fejedelmi szék árnyékában, vagy szemét oda tapasztja egy titkos ajtó kulcslyukához. Meddő szikla az életkedvnek pezsgő tengerében. Öröje egy boldogságnak, melyet soha el nem érhet. Se hazája, se családja, se neve. Élete folytonos gyötrelm. Ha nem szolgálja a nők intrikáját, gyűlölik mint árulkodó kémet és kegyetlen börtöntartót. Szívének nagy ürességébe, melyben nem verhetett gyökeret a szerelem, beveszi magát a gyűlölet penészgombája. Egy forró érzelme van csupán s ez a boszú, amért kincsei mellett is kitagadottja a világnak.

A két nagyur fölkap a lovára s puha testük szétomlik a nyeregben. Sajnáltam e gyönyörű állatokat, hogy ilyen disztelen terhet köll hordaniok. A szultán phaetonba száll, melyet maga hajt, és - ó csufság! - a vastag pasák gyalogszerrel poroszkálnak utána, de szerencsére csak a Jildiz-kert kapujáig. Még a plevnai hős, gházi Ozman pasa is csak úgy ügetett ő felsége mögött, mint a nagyvezir. Az európai pasák e futtatás alól ki vannak véve.

A következő perczben a festéklapon ismét összeszűrődnek a ragyogó színek egy nagy sárga porfelhővé, mely mindnyájunkra ráborul. A koldusok oda rohannak a kis princzek hintaihoz, akik tele marokkal szórják ki az ablakból az apró pénzt, mint édes apjuk a nagyot.

A bazár Sztambulban.

Hogy odaát az ázsiai parton meg-megálltam egy müzümán boltja előtt: akárhányszor eszembe jutott Egedi Kása Mózsés uram, midőn egy korai utasnak, aki az egész sajtot meg akarta venni tőle, azt felelte, hogy: »Nem löhet, másnak is kő«.

Ott ül egykedvűen a török ember is a boltjában, a széles fa divánra terített puha szőnyegen maga alá vonva lábszárait és szüntelen pörgetve a borostyánkő-olvasónak simára csiszolt öreg szemeit. Nargiléje csövét, melyből a »dohan tombeki«-nek vízzel hűtött fűszeres füstjét szívja magába, kényelem okáért a karja köré csavarja. Rá nem emelné tekintetét az előtte megálló vevőre, annál kevésbé kínálná meg. Ha pedig a tudatlan gyaur alkuvásra fogja a dolgát, Muszli Daud ben Ibrahim, föl se pillantva, csak legyint a kezével mintha azt mondaná: »Fel is út, alá is, van még boltos elég ebben a görbe utcában, de még több a bazárban. Isten hordozzon magával az ő nagy kegyelmében - mas Allah!«

A török bolt nagyban különbözik az európaiótól. Többnyire csak fülke az. Nem terjedelmesebb a nálunk szokásos kirakatnál, azzal a különbséggel, hogy a török bolt külső polczán kevés áru van kitéve, de annál dúsabb, mentől beljebb kerülünk; - míg arra mifelénk akár hány boltot tudok, melynek minden vagyona a hatalmas tükör-lemez mögött czégerkedik s ahol, mentől sötétebb a sarok, annál több a semmi. Keleten a vevő rendesen kívül szorúl az utcán a polcz előtt, melyen ha akad is egy-egy értékesebb darab, az minden kereskedői kaczárság nélkül van oda kitéve.

Legtöbb a dohányos bolt. Aranyos hullámvásu, sárga selyem finomságában, omlatag halmokban remeg ott a *javas*, melynek füstje rózsá-illatú, a csipős *aklő* s az erős *szer*. Aki most járna arra közülünk, aligha gyönyörködhetnék már ezekben a dohányos embert különösen csábító garabókban és hordókban. Mert épp az nap, hogy oda készültem hagyni Konstantinápolyt, ütött be a trafik, ez a rettentő monopolium-bacillus, ez az állami bacterium, mely minálunk megmetyelvezte a dicső debrőit, a fölséges kospallagit s a hajdani címeres tajtékipipák öbleiben dagadozva sercegett nemes verpelétit - és meg fogja mérgezni a páratlan maczedoniai *aklőt* is. Abban a pillanatban, hogy a padisah kincstárnoka kihirdette, hogy itt »valódi török *tütün* kapható« - örökre elpárolgott a valódi török dohány illata.

A dohányzás élvezetét fölötte növeli a művészet s fényűzés. Drágakövel dúsan kirakott borostyán szopóka, arany fonállal átszőtt nargileh-szár, gazdagon kivarrott és hímzett szopókatakaró; ezüst filegrán, domborműves, czizelált aczél; sodrott és faragott csodái a türelemnek és tudásnak, növelik a dohányzás élvezetét. Hihetlen mennyiségekben hozzák e drága leveleket, melyeknek hazája a persa öböltől a ruméliai rónaságig terjed. Janina, Larissza, Jemen, Szaloniki, Szamszun, Trapezunt, Erzerum kövér földjéből fakadnak s velök együtt a megyfa-ág s a jázmin-tő, hogy *vegyen* tölök és *adjon* nekik illatot. Egy szép megyfa-szár, melynek héján nincsen semminemű sértés, karczolás vagy repedés, mely fénylik sötéten, mint a granátszínű selyem - vagy egy jázmin-ág, melynek színe szőke s rovátkai egyenletesek, az ötven piasztert is megéri. Gautier beszéli, hogy a Ramazán ünnep estéin: vezírek, pasák, bégek s egyéb méltóságai a fönséges portának, családias körben találkoznak a tütündzsi boltjában, hogy pipaszó mellett beszélgessenek volt és leendő dolgokról. Egyebek közt arról is, hogy IV. Amurád szultán mily kegyetlenül üldözte a dohányosokat és kávézókat, ulemáival ördög-füvének híreszteltetve az édes dohányt és a sátán babjának a fűszeres kávéját, mely nélkül török embert képzelni sem tudnánk ma.

Hosszan álldogáltam néha én is valamely csibuk-boltos előtt, a Top-Hané mögött a perai magaslatra vezető másik széles utcán, hová a csodák e városának számos temetői közül

egyik oda intett magához hosszú cziprusainak bánatos barnazöldjével és sirköveinek aranyos és azurkék tulipántjaival. Szikár, gyér szakálu aggastyán guggolt az ajtóban, vércse-orrú, sárga szemű öreg, aki száraz, bronz fényű lábával egy nyirettyűt mozgatott föl-alá, mint valami lábbal hegedülő vásári virtuóz. E vonó egy sodrony-szálat hozott mozgásba, melyen kápráztató gyorsasággal forgott a finom megyfa-ág, melybe, magyarán szólva, »lelket« fúrt az öreg nagy óvatosan és szabatosan. Mert Törökországban igazán születni kell a pipaszár-sütésre s a drága vesszők furására nem vállalkozhatik akárki fia. Inasa, egy piros arcú süheder, a kevésbé értékes ágakat furkálta. Közül apró cziczák hemperegtek a puha fűrészporban; a boltocska sötétlő hátuljában, egymáson rostélyformában keresztül rakosgatva a nagyolt ágak. Olyan kép, mely vásznon kincset érne, s amely, egyes változatokkal, ott van bekerítve minden utcásarkon.

Hús-harmincezer forint értékű csibuktartó nem ritkaság a birodalom nagyjainak s nábobjainak szobájában; valamint nálunk is egy-egy tehetős táblabírónak a pipatoriuma is nagy vagyont reprezentált régente. Tudok egy megyszínre szívtott, hegyes kupakú tajtékpipát, melynek százötven hold televény szántóföld volt az ára. Ma már olcsóbb a pipa és drágább a föld.

A dohányboltosok mellett sorakoznak az édesség-árulók. Egyiknek czégére egy czukorból való gözhajó, mely okádja a fekete pamutfüstöt. Vaksi tükörbe van ékelve, mely a Bosporust példázza. Igazi mézeskalácsos szobrászat nyilatkozik abban a gyöngyszemű, keletlen himoroszlánban is, melynek zöld sörénye s rózsaszín farka van. Ezt követik és környezik a lanyha melegen szikkasztott sávós czebrák, üveg bóbitájú madarak, marczipán lábakkal és csokoládé szárnyakkal - akár csak a teréznapi bucsún látnám őket, élénken emlékeztetve a hajdani magyar kártyára is, melynek egyik tuzján zöld sugarakkal pompázik a kelő nap. Ez nyilván egy régi mennyei kijelentést ábrázolt, tán valami zölden lángoló tűzoszlopot, mely a magyar embert *bele* vezeté az ő kedves pusztájába, hogy annak megnyugtató síkján csöndesen szemlélgesse és malasztjára fordítsa az égi jelt.

Itt mérik a *jaurtgd* és *kajmakgd* is. Olyan *tejkocma*-féle ez a bolt, mint láttam a svéd Smalandban, hol a kormány rendeletéből támadtak, mely szigoruan kizárva onnan minden szeszt, az alkoholismustól megrontott népséget így akarta megmenteni az elpusztulástól, ami sikerült is, mert ez a tartomány 30 év óta ismét a legvirágzóbbak közé tartozik.

Elöttem, ismeretlen módon sűrített meleg fagylalt, vagy ha ez jobban tetszik, édes kocsonya reng az öblös fehér csészékben, s a rétes módjára göngyölített ránczos tejszín, mely apró szőlővel, mazsolával, mandulával van díszesítve és megjavítva. A kajmakdzsi tarkára pingált fakanalat ad melléje - szakasztott mását a nálunk használatos tulipántos fakanálnak - s a vendég állva, vagy guggon ülve fogyasztja e részint hűsítő, részint laktató ételeket. Női látogatók is kerülnek, s ezek a bolt hátuljában a függöny mögé siklanak s ott jaurtoznak. Egy magasan kikönyöklő ragyás köre állva - bevallom bűnömet - átsandalítottam e bolti hárembe, hol négyen voltak nők, akik jóízű csevegéssel költötték el az uzsonnát, míg az egyik a tükör elé állva fonta be fiatal arcát a jasmakba, melynek hosszan lelógó végeit egy kis cseléd-lányka, a boltos gyermeke, nyujtotta föl az asszonyságnak. Nagy tiszteletlenséget követtem el, ezt cselekedvén. De aki ottjártában önök közt megállhatta volna, az dobja rám azt a nagy követ, ahonnan leskelődtem.

Abban az utcában, mely az Arany-Szarú mentében huzódik az Édes-vizek felé, a sirkő-faragók telepedtek le. A közel Prinkipo-szigetek bőséges márvány-bányái olcsón szolgáltatják a kitünő követ, mely Szkutari, Sztambul, Ejub, Galata s Péra számtalan temetőinek cziprusai közt villan fel. Ott folyton kopog a kalapács és csikorog a vésű; a szikrázó fehér por, mely arra minden-felé lebeg, olvadhatatlan hó gyanánt hull reájok. A faragók mellett sűrögnek a sirkő-festők. Ragyogó színekkel vonják be a kész márványemlék fejjét, turbánját, pillangóit

és virágait, és arannyal futtatják be a rá vésett kórán-verseket. Amely kövön szőlőfürt, búza-kalász és galamb van feltűntetve, az női sir fölébe kerül, mint jelképe a bájnak, a szendeségnek és termékenységnek. Itt vájják a márvány medenczéket is, melyek valamely kertet, kösköt vagy szobát fognak díszesíteni, hogy magukból kilöveljék a szökőkút hűsítő sugarát, vagy magukba fogadják a gyakori mosakodásra szükséges vizet, mert a Keleten a tisztaság a kegyesség magasságára emelkedik, az istentiszteletnek a kifejezése.

A sirkő-faragás gyászipara egy csöppet sem látszik szomorítani művelőit. A müzümánban a halál nem költ rémületet, még csak bánatot sem. A sok temető közelében hozzá törődött a gondolathoz. Gyászruhája, mint általában a keleti népeké, nem fekete, hanem fehér, és fehérben is temetkezik, mint nálunk a zsidó. (Zsidó alatt az ó-hitűt értem. Különös, hogy magas északon, Norvégiában, a népet szintén fehérben láttam gyászolni.)

A sirkő-faragók folyton el vannak foglalva, a megrendelésnek soha sincsenek szükében, a halál igen jó »kunsaft«. És köröskörül pezseg, forr az élet az ő ezer meg ezer nyilatkozásaiban. A zöldségárús harsogva kínálja a Kiósz szigetéről hozott hatalmas gyökereit, a nagyfejű kárfiolt, a karalábét, fehér czéklát, uborkát, articsókát, babot, borsót, olaj-bogyót. Ott serczeg a parázs fölött a hal, a hús, dagad az olajban főtt nagyszemű bab, amodább hordozza imént leölt ürűjét az ambuláns mészáros, körtés mérlegnek a kampós szegére akasztva egy-egy darabot, mialatt folyton úgy kiabál, mintha őt nyúznák, pedig ő nyúz. A hátszínből már hasít, míg a gerinczről most fejtegeti az irhát. Nyomában egy örökké éhes kutya-falka, mely a le-lehulló csont-szilánkot vagy húsfoszlányt mohón kapja föl, de orra hegyével sem meri érinteni az ürüt, mely lehántott vérző fejével sikálja a földet, amint a mészáros czepli tovább-tovább a vállán, mind amíg teljesen lefogy róla. Oly kisértő közel érhetnék e boldogtalan ebek a pecsenyét, de tartózkodnak; pedig soha kéz meg nem fenyíti őket. Erre felé a kutyában is van emberség.

Nézem a jó öreg Juszufot, a babus-foltozót, kinek alacsony ajtaját mint messzevirító tulipánkoszoru foglalja be a sok sárga, kék, piros és zöld papucs. Turbánja félre csúszott, tar koponyáján gyöngyözik a verejték, ókuláját madzag-kantár tartja meg széles orrának a gömbös végén; keze büzlik a csiriztől, lelke illatozik a boldog nyugalomtól. Mellette egy ifjú gyalul-gatja a fa-talpakat: a török kalucsnit, nagy csattogással méregetve össze kettőt-kettőt, ha elkészült, egyik magasabb ne legyen a másiknál. Erre fordul éppen a hal-árús is. Hálójában csodálatos alakú tengeri állatok tapadnak egymáshoz, nyirkos lapjaik ragadós pénzeivel terjesztve azt a bizonyos érdes ívás-szagot, mely sajátjuk. Az öreg varga egy halom csikot váltott magához, amiből bőven kitelik majd a négy órai délebed.

Ami az idegent elsőben is megüti Konstantinápolyban, az, hogy asszony, lány nem áll sátort, nő nincs a boltban. A nő nem dolgozik, nem keres. A szülést s dajkálást kivéve, mindent a férfi-cseléd végez. Csak egyszer láttam törődött agg némbert megczepekedni egy kassal. Minden török feléje fordult, megállt és csodálkozott. Oda néztem magam is - a kas üres volt. Azzal tűnt fel, hogy terhet emel. Nagyot bámultam ezen a csodálkozáson.

Ha nőt nem látunk eladni, annál többet látunk vásárolni. Bokorban állanak meg a bolt előtt szerecsen szolgálók kíséretében, akik egy nagy zsákba dobják bele a vásárfiát. A vásárolgatás nagy mulatságára szolgál a török hölgyvilágnak. Alkalmat nyernek más emberi teremtéssel, más férfival is társalogni, mert az urával végre is rég kibeszélte magát minden asszony. De ezek a séták inkább a középrendű nők mulatsága. Az előkelő pasának, vezírnék, vagy a padisah feleségei: a kadinék, házhoz hordatják az árút. Kevésbe mult, hogy egy hazánkfia, aki Perában telepedett meg s a palota főszállítója, be nem segített engem is a Jildiz-köskbe. Csak szerezzek a fejembe fezt s aztán viszek a hátamon egy halom katulyában csipkét, szalagot, virágot s egyebet a háremnek féltve őrzött, közelíthetetlen tündéraszonyainak. Abba múlt, hogy szerencsémert bolond fővel elbeszéltem néhány akkoriban Görögországból megtért

magyar atyámfiaának. Uczú, azt megcselekszik ők is! Rohantak az udvari szállítóhoz s terpedt paraszt ravaszságukkal meghiusították az én katulyás diplomáciámat. De az vigasztal, hogy siker esetén se lett volna szabad fölemelnem szemeimet a padisah választottjaira; mert lerántani a saisi képről a fátyolt, az koránt sincs még olyan veszedelmes, mint a hárembeli istenasszonyok édesen bódító légkörében csak a ruhájok hurczának a legvégső fodrához is értetni pillantásunkat. Hiszen a keleti udvariasság kódexszé szerint az az igazi művelt férfiú, aki, ha nővel találkozik, a szemét lesüti.

*

A Validé-Szultána mecsetje mögé kerülve: erős kapaszkodón, födelekkel egymást érintő házak szűk során feszülve át, egy kőkapu előtt állok meg. Rozsda-barna koczkái közül kihajt az iszalag, vidám zöldbe vonva a vén kődarabokat. S megnyílik előttem egy hosszú, hosszú, földött utca, melynek vége homályba hanyatlik. De valameddig ellátok: tele van bolttal, emberrel és kutyával. Az illatok és fűszerszármok bódító emanációja csap felém. Ez az egyiptomi bazár, ahol Indiák, Szíria, Arábia és Egyptom esszenciái, írjai, zsírjai, labdacsai, koczkái, porai és pasztillái vannak fölhalmozva. Ezek jobbára titkos erejű orvosságok és toilette-szerek az odaliszk szemetüzének növelésére, a férfiszakál fényesítésére, a női száj szagosítására, gyöngé pasák erősítésére, boldogtalan feleségek elandalítására, dohányosok boldog elkábítására, itt, az álmok és álmodozások, a feledésnek, az elvilágosodásnak e végtelen városában. Néhány percz mulva megnehezült az én fejem is. Még a szabadba is utánunk tódul ez a meleg, fojtó levegő az ő ezer jószágával.

Alig bontakozott ki agyvelőm ebből a nehéz atmoszférából, kalapáló rézművesek siketítő műhelyei előtt vitt el utam. Kopogó halántékaimat két kézzel szorítottam oda a koponyámhoz. Mint a forróval váltakozó hideg a bőrre, úgy hat az üldözött orra, midőn néhány lépéssel odább a török laczikonyhákhoz ér: megannyi szurtos apró bolt, sötét fülke és lyuk elé, ahonnan névtelen ételek idegcsavarító gőze hömpölyög felém.

Végre elérem a nagy bazár bejáratát. De még be sem léptem, már megtámadnak és védekezni kell. Nem újabb szagok vagy zajok, hanem ólálkodó emberek ellen. A főkapu előtt százával lézengenek a kalmárok szemes kémei, alkuszai, emberfogdosói, kik legott fölismerik bennünk az idegent, mindjárt tudják hogy első ízben látogatunk el a bazárba s olaszul, francziául, oroszul, németül, spanyolul hadarva, igyekeznek rátapintani a nemzetiségünkre. Magyarul egy sem szólított meg. Minek is? Hiszen tudunk mi németül. Mosolyogva ajálják fel szolgálataikat. Aztán következik egy párbeszéd, mely E. de Amicis hú följegyzése szerint így hangzik:

- Valamit vásárolni tetszik?
- Nem köll semmi, köszönöm.
- Nem tesz semmit, mosju. Csak meg akarom önnek mutatni a bazárt.
- Nem akarom látni a bazárt.
- Semmit sem kívánok érette, ha elkisérem.
- Nem kérem a kíséretet.
- Akkor hát lemegyek önnel az utcán, hogy néhány jó tanáccsal szolgáljak, melyeknek máskor hasznát veheti, ha vásárolni fog.
- Nem fogok vásárolni.
- Akkor hát beszéljünk egyébről, uram. Régóta van Konstantinápolyban? Meg van elégedve a fogadójával? Van engedélye a mecsetek látogatására?

- De mikor látja, hogy nincs kedvem beszélgetni, hogy nincs önre szükségem, hogy magam akarok járkalni.
- Ez esetben visszavonulok s csak tíz lépésnyi távolban fogom követni.
- De miért akaszkodik a lábaimba?
- Meg akarom akadályozni, hogy a boltokban rá ne szedjék.
- De mikor boltba sem fogok lépni!
- Akkor azért, hogy az utczákon ne alkalmatlankodjanak önnek, effendim.

Ki nem lehet itt kerülni az ilyen emberré vált bojtortját.

A nagy bazár külseje semmivel sem kedveskedik a szemnek. Roppant köhalmaz ez, *tizen-nyolczezer* keskeny, magas boltocskával, melyeknek ólom födelén kinnal szűrődik át a napvilág, s apró, kerek vaksi üvegei rá bandzsalítanak a vevőre. Egy roppant útvesztőben, egy külön városban vagyok, melynek megvannak a maga terei, kútjai, mecsetei. És mind erre a nap téveteg világa esik, mintha csak egy rengetegnek sudarain át keresne rést az ő fényének. S e félig homályos, fedett utczákon kocsik járnak, hemzseg a nép, nyüzsg az eb, baktat a megrakodott, lomha tevé, poroszkál takaros berber paripáján a kövér pasa, nyergének aranyos kápájában néha egy bégető ürüvel vagy mekegő gödölyével. Tán a gyermekeinek viszi haza játékul, vagy ebédre. Oldalán a kard, kezében a kifeszített napernyő s mögötte gyalogszerrel a lohogó néger szolga. Mekkora zaj, mely a mozgó kereskedők ordító nótájából, vak dervisek jajgató dalából, letaposott kutyák vonításából, a tenger beszéd zsongásából, kacagásból, sirásból, az emberi és állati torok ezer hangjaiból, szekerek zörgéséből, törött holmik recsegéséből, tépett gyolcsok sikoltásából verődik össze egy nagy zúgássá, melyen, mint felhőn a villám, néha átnyilallik egy-egy süvítés vagy gyermeki nyikkanat.

A görög kalmár harsányan hívogat s karjaival élénken motollál; az örmény alázatosan; a persa gentlemani előkelőséggel; a zsidó suttogva. Csak a török ül hallgatagon a boltja küszöbén s legfőlebb ha nehéz pilláit emeli ránk. Tíz oldalról is egyszerre hangzik fel: »Monsieur! Mylord! Eccellenza! Caballero! Mein Cherr! (Ez t. i. németül van.) Kyrie! Mosju!« A görög előtt beszédjével, ha nem kérde is. A török, ha faggatod is, alig szól. Kevés beszédű nép ez nagyon.

Minden fordulón ívek, pillérek, hosszú folyosók, sikátorok tömkelege, minden bolt eleje, belseje sűrűn tele rakva, tele aggatva árúkkal; sürgő-forgó alkuszok, hihetetlen terhek alatt görnyedő hamálok, a kik a »szamár«-on, mely hátukat nyomja, a vas szekrényt is tovaemelik. Ez a »szamár« egy háromszögű párna, mely szíjjakkal van a testükhöz csatolva. (Ez is egyik ellentéte a Keletnek az európai renddel. Nálunk az *ember* ül a *szamár* hátára, amott meg a »szamár« az *ember* hátára.) Zajos csoportok gomolyodnak össze meg oszlanak szét, fátyolos nők biczegnek le-föl; de már van köztük, aki az utcára nem babusban, hanem meredek sarku, gombos, rámás cipőben jön s kellemmel szokell át a sok apró csatornán. Ám ez a zürzavar csak annak látszik. Ebben a tömérdekségben van rend és rendszer, s háromszori látogatásra vezető nélkül is boldogul benne az idegen. Minden czikknek megvan a maga kerülete, járása, utcája, sikátora, terecskéje, kutyaszorítója. Mindegyik magában ritkasági gyűjtemény, séta, színi előadás, ahol, anélkül hogy vásárolnánk, mindent láthatunk, kávét is szűrölköztethetünk, nőkkel is kaczerkódhatunk s tíz nyelven is beszélgethetünk - ha tudunk. Ez utcák mindegyikében fél napot is eltölthet az ember anélkül, hogy unatkozna; például a szövet- és ruhabazárban, hol magas dombokba torlódik a szép és gazdag kelme. »Mily szerencse, hogy nem vagyok milliomos! Itt koldussá költhekezném!« mondá utitársam, akit nem gazdagsága, de józansága mentett meg attól a szerencsétlenségtől, hogy szegényen térjen vissza Európába. Bagdadi brokát, karamániai szőnyeg, brüsszai selyem, hindosztáni gyolcs, bengáli battiszt,

indiai és perzsa kazsmir, kairói tarka szövet, madrászi sál, aranyhímes, lehelet-könnyűségű, vörös és kék sávolyú fátyol, minden formája, színü, szabásu, egymásba összehangzón vegyülő, bár harsogó szálakkal kivarrt kendő, feredzse, jasmák, bóbíta, legyező, abrosz és virágok torlaszai közt andalgok, megrészegezdve a vonal, a színek s a fény szivárványos tündérjátékától. Emitt részei a török asszony öltözetének s a rejtelmes *harem* szobatitkainak: zöld, narancs-sárga vagy apró jáczintos köpönyeg, amely irigyen borul rá a nő egész alakjára; selyem ing, hímes keszkenő és atláczt öv, melyre soha nem esik más férfi szeme, mint azé, aki nejeének ura és parancsolója. Meg amodább hermelinnel szegett piros bársony kaftán, rózsaszín selyem plundra - (a török nő mind gatyás galamb) - ezüst csillaggal tele hintve; fehér damaszk mellény, tele szöve arany tulipánttal; hattyutorkos dolmány, görög, cserkesz, örmény ruha, mind sajátos alakú s mind végig szórva cifrasággal, sujtással. És a Kelet e csodáinak paradicsom-kertjében: angol, francia és német portéka - akár egy lyrai kötet lapjai között egy számla.

Az ember, az ő hiányzó millióinak lesujtó tudatában, erősen küzködik a rablás kisértése ellen. Hogy vágyam még perzselőbb legyen, a pipakereskedők utcájába térek. Itt vannak még csak a csodálatraméltó csibuk-szárak és nargilék, magadba szívni az emlékezet füstjét, hogy remények bodraiban bocsássad ki azt ismét - mint egy keleti példa mondja. S őrzi e kincseket egy vén müzümán. Szeme, mint a bagolyé, ki-kitágul, ha valamely kíváncsi közeledik, hogy mindenkibe, aki nem vezir vagy pasa s egy éven át nem szívta vérét egy kis-ázsiai tartomány-nak, visszafojtsa a szót, ha e metszett, inkrusztált, cloisonirozott, faragott, drágakövekkel bőségesen kirakott darabok árát kérdi.

*

Megint jó szag, melynek fele is elég, tizezer gazemberséget virtussá szagosítani. A próféta legédesebb gyönyörűsége a nő, a gyermek és az illat. Itt már halomszám hever a czukorka, mely fűszerebbé teszi a csókot, torlódnak az iny-zsongító csöppek s jázmin-esszenciák, drága himzésű bársony tokban. Balzsam, szappany, cédrus- és narancs-víz, mosusz-tömlő, fantasztikus nevekkel; szerelembe ejtő báj-italok, csábító-kábitó pilulák a kisértés, a megigézés, a ráolvasás, a ráfelejtkezés, a babona, bűvölés, a »kiszmet« ezer és egy éjszakáinak ezer és egy megmagyarázhatatlan céljaira. Mindez együttvéve oly buja sűrűségben áradoz, hogy látni vélem az álmatag, sovár, sötét szemek pillantását, érzem az apró kezek czirógatását és hallom a forró, gyors lélekzésnek s a csóknak puha nesztét.

Ki gondolná, hogy e ronda vaczok fakó ládáiban mesés kincsek hevernek? A perzsa gazda a vesénkbe s a vele szomszédos zsebünkbe döfi bele szűrő tekintetét s élénk tartja markát, melyben, mint valami barna kagylóban, egymásra pörög a nagyszemű gyöngy, a golkondai gyémánt, az ormuszi zafir s Dzsellalábád rubintja, mely, tagadó fejrázásomra, egy pillanat alatt ismét eltűnik. Egy-egy kalmár csoszogva közeledik, s miután gyanakodva nézett körül, a keblébe nyúl, egy piszkos rongy-csomagot fejt ki - s e rút éjszakából hirtelen egy brazilai topáz felhős napja, egy macedóniai türkiz kék ege, az opál szivárványa, krizolit, agát, granát s a lazurnak színes csillagai ragyognak fel.

Mint kutya a mészáros véres nyomán: a vendégszerző, alkalom-csináló, alkusz, toborzó, szimatoló kém, a boltosnak titkos társa vagy irigye, követi az idegennek pénzes nyomát.

Számtalan utcán, sikátoron át szivósan kisért bennünket egy vörös haju portugál zsidó. Belépett velünk vagy húsz boltba, ahol vásároltunk vagy vásárolni akartunk; dicsérte a másíknak pompás czikkeit; kirázogatott előttünk vagy száz szőnyeget; segítette a polczain mászkáló kereskedőt, újból magasztalva a versengőnek áruit - s mikor megint kiléptünk az utcára, hozzánk hajolva sugá: »Mosju, je vous ferai voir de mioux!« S még mielőtt észrevettük magunkat, már ott ültünk a saját boltja dagadó szőnyegén. Az ajtó kárpitja legördül, s már

előttünk illatozott a nargiléh, aranyos csészékben a fekete kávé, míg a kívül rekedt fogadatlan kísérek, mint a prédától elesett farkasok keringtek, várva, hogy kijöjjünk. Lehetetlen leírni azt a szivós türelmet, művészetet, makacsságot, mellyel most, mint pók az arany legyet, kezdte barátomat a hálója fonalaival megkötözni. Eleinte rettentő árakat követelt. Kináltuk harmadát. Betegen csüggeszté le a karjait, kétségbeesésében öklével ütögette a homlokát s nem szólt. Egyszerre szenvedélyes szóáradat, szemrehányások zuhatagja fakadt az ajkain, és »könnyekkel szavában« szivünk kérégt kezdé olvasztgatni. Hogy milyen kegyetlen a »mosju le prince« fordult hozzám, vádolva társamat. »Vannak önnek gyermekei? Apa ön? Ha igen, mért kívánja vesztemet?« És ideadja az árut harmadán, s azt hiszem, nem vesztett bele.

A nagy bazárban jó mélyre pillantsunk, ha Szulejmán korabeli törököt akarunk találni, kinek a fehér turbánja emlékeztet a mecset fehér gombájára. Ott ül az öreg nyugodt arccal, merev szemmel. Orra a saskeselyű csőréhez hasonlatos, szakálla hosszú és fehér, kaftánja bibor, bő bugyogóját zöld öv tartja. Keresztbe font lábbal ül ott, komolyan és mozdulatlanul, mint a bálvány. Ha van kelete az áruinak: »Mas Allah!« - dicsértessék az isten; ha rossz a vásárja: »Olszun!« - legyen úgy; és alázattal hajtja meg fejét, mialatt ujjain a »teszpi«, az olvasó szemeit pörgeti, ami annyit jelent ő nála is, mint imádkozni, ezenfelül ábrándozni, gondolkozni, emlékezni. Ez a szikár, a pusztai vándorlás alatt fényes-barnára pörkölődött kereskedő, messze hazájából teveháton hozta drágaköveit s füle körül füttyengetett a turkmen s a beduin ónja. A másik, az a sárga turbános, nemes arcú férfiú: szaidai és szúrai selymeivel lóháton jött át Sziríán. Útjában látta Thebe kolosszusait s Egyiptom gúláit. Az a szép, halvány mór az Atlantis nyugati lankáiról hozta szőnyegeit. Az a zöld turbános, lesorvadt arcú török kétszer járta meg Mekkt s azóta a »hadzsi«, a szent jelzöt írhatja a neve elé. Három napig étlen-szomjan, a vezeklésnek gyötrelmes gyönyöreiben, háromszor mászta körül a Kábat s elalélt, midőn ernyedt ajkaival érinthet a szent fekete követ. Most rózsá-olajat mér, csöppjét öt gyaur frankon, vagy ötven igazhitű piasteren. Egy karcsu üveg hajszálnyi lumenjébe bocsátja bele nagy óvatosan ez energikus illatú szüreményt, melyet Kazánlik, Sirász és Jemen rózsá-erdeinek virágaiból sajtolnak az ő számára. Kedves rokonoknak hoztam belőle s azóta kiirthatatlan jószag járja az egész házuk táját, s belevegyül a ruhába s az ételbe, és elhat még a szomszédba is; és amidőn szellőztetik a lakást, annak a csöpp olajnak illata leárad az utcára s minden ember érzi, ha nem tudja is, hogy ez a hadzsi Omer Hejjam rózsáolajából való.

Az a sápadt arcú óriás, aki inkább harcosnak látszik mint kereskedőnek, cserkesz ember; a Kaukázus északi vidékeiről hozta drága prémjeit s úgy sejtem, nem egy kozákot segített bele a minden oroszok mennyországába. Távolabb a lapos képű gypjukereskedő áll. Athleta ez is. Még nem rég a Timur sir-kupolájának messzenyúló árnyékában végezte imádságát s aztán elutazott Szamarkándból, s turkomán rablócsordák lánczain átvergődve, átkúsza - végig vándorolt Bukharán, átkelt a Holt-tengeren, megmenekült a cserkesz golyóktól, míg egy fényes hajnalon felragyogott előtte, a Bosporus kék habjaiból dicsőségesen kikelve, a kalifa városa: Isztambul. S igazán boldog mégis csak akkor lesz, ha öreg korában visszatérhet az ő tatár hazájába.

Legfantasztikusabb része a bazárnak a cipő- és ruhavásár. Az arabs mesebeli kert nem lehet bájolóbb. A falak tele apró papucssal, bundával, brokát szövettel, rikoltó színű, szeszélyes szabású köntőssel, melyeknek díszé ezüst filigrán, arany pikkely, madaras, virágos arabeszk-hímzés, hattyútorok, smaragd és zafir oly gazdagon és vastagon, hogy a drága kelme ki sem látszik a dísz alól. Van itt parányi papucs, a szultán feleségeinek kicsi lábára való, melynek párja ezer frank. Csak arra szolgál, hogy a hárem vastag szőnyegein lépeghessen benne, míg a takaros faczipő a fürdő márvány fokain kopog majd, hirdetve a padisáhnak a Dzsemiléh szultána közeledtét. Itt lebegnek föl-alá az asszonyok fehér-fátyolosan, mutogatva inkább mint elrejtve a kedves arcot. Örömmel hallgatom, bár nem értem szép nyelvök puha zengését, hangjok édes hullámozását, mely a mandolin szelid szavához hasonló. »Buni kaczia

vererzsin?» (Hogy ez?) »Pahalli dir!« (Nagyon drága.) »Ziadé veremem.« (Nem adok többet érte.) S aztán fölhangzik a gyermeteg nevetés, mely csattog, mint a gerlicze kaczagása.

Legfényesebb a fegyverbazár; legfényesebb s legfestőibb. Kincses muzeumban járok, mely tele van emlékekkel, gondolattal, melyek a legendák országába ragadnak. Rendbe fölállítva a sok sajátos, rettenetes fegyver, melyeket az Izlám védelmére forgattak Mekkától a Dunáig. Ragyogó minden-egy darabja. Akár csak most tették volna le őket a Mohammed és Szulejmán szilaj katonái. Mintha e pengékről visszaverődne ama kegyetlen szultánok, ama könnyörület nélkül való janicsárok vérben forgó szemének tüze, akik Ázsiát és Európát levágott emberfejekkel és csonka testekkel töltötték meg. Itt látom azokat a görbe kardokat, melyek keresztül vágják a lebegő pihét s a selymet; itt vannak azok a nehéz buzogányok és tagló nagyságú fokosok, melyek Mohácsnál és Buda alatt a hon »disze virágát« zúzták szét; itt látom az ametiszttel, rubintokkal kirakott elefánt-csont nyelű jatagánokat, melyeknek pengéjébe még bele van róva, hány fejet választottak el a törzsökétől. Ugy rémlik előttem, mintha ez a vén török, éjek évadján, a csatatéren s a bástyák tövében maga szedegette volna össze a holttesteket, melyeket aztán megfosztott s csontvázait ott rejtegeti valahol boltjának sötét zugaiban.

A fegyverek közt a meredek vezíri nyergek skarlátpiros s égszín bársonyból, megtűzdelve félholdakkal és csillagokkal. Ezüst csótár, bibor sabrák, mesés lódiszek fölött lóg a régi albán pisztoly, tölcsérszájú arabs puska, ősi vért, sisak, vésett páncél, turkomán ij, hóhér-pallos, kétemberes kard. Mindegyik darabnál külön-külön borzongatott annak a gondolata: mennyi bűn, mennyi ártatlan vér, mennyi vitézség és rajongás tapad e ragyogó gyilkos szerszámokhoz.

Aki nem látott a Keleten zsibvásárt - fejezi be rajzolatát de Amicis - az nem szerezhethet magának fogalmat a rongyok extravaganciájáról. Itt csordultig szíhatná tele a lelkét Munkácsy. A színek fénye, az ellentétek iróniája, ez az egyuttal szomorú, undorító és mulatságos látvány, leirhatatlan. A hárem kimustrált szoknyái s a kaszárnyák foszlányos egyenruhái mintha azt várnák, hogy festő szeszélye vagy koldus szüksége segítse napfényre. A fogason bukott pasák kiszolgált paszomántos köntöse, dervis-csuklya, beduin-köpönyeg, tele folttal, pecséttel és ökölnyi lyukakkal, melyeket épp úgy szakíthatott a vásottság, mint a golyó: élénken emlékeztetnek a meggyilkolt áldozatok ruháira a törvényszéki terem asztalán. Aranyos hímzés hirdeti ugyan a régi dicsőséget, selyem szál regél még a boldog multról, egy fátyol a szétfoslott szerelemről - de a többi mind az a *volt*, melyért a zsidó *ád*.

A leszálló nap rejtelmes világában mind ezek az ócskaságok akasztott embereknek látszanak, s ha a bolt hátuljába nézünk, honnan egy örmény ravasz pislogása hunyorgat felénk, mialatt befelé hajtott körmeivel a homlokát vakargatja, azt vélné az ember, hogy ez volt az, aki ez áldozatok torkán a hurkot szűkebbre húzta.

És így vándorlok, ámolygok ajtóról ajtóhoz, utcából utcába, mindig a bazár tetői alatt s nem érem a végét; - csak lelkem-testem lankadása parancsolja a hazatérést.

De hiszen leszáll a nap is. Ez az ideje a kapuzárásnak keleten. A muezzin rázendíti áldását a bazár mecsetjének tornyán, az ajtók becsapódnak, megzörrennek a vasrudak és lakatok - a való mesének vége.

Török fonákságok.

Nem tudom, van-e hozzá jogom török fonákságról beszélnem. Azért, hogy soha Törökországban ember éhen nem halt, hogy nincsen török tolvaj, se török részeg, se bukott asszony, se bank-alapító, se váltóhamisító: nyugati dölýfömben még nem váltottam szabadságot arra, hogy a mozlimok életét, politikai s társadalmi rendjét fonáknak nevezzem.

De mikor nincsen rá más szavam! A betűt jobbrul balra veti s jobbrul balra veti magát a nyeregbe is. A gyásza fehér. Tiszteletet azzal tanusit, ha a saruit veti le s nem a süvegét emeli meg. A felesége bugyogós, maga szoknyás. A hajnala tíz órára, a dele hat órára esik. A csillagjárású minisztérium minden évnegyedben megigazítja a naptárt s az órát, s ehhez a dekrétumhoz szabja hozzá idejét a török ember. Napjában négyszer mosakodik s még se tiszta. A cigánya zsidó, a zsidaja görög, a vasárnapja péntek. Ha helyben hagy valamit, a fejét tagadólag rázza; ha bólogatja, ezt azt jelenti, hogy »nem«! Amikor hesseget a kezével, magához int. A szerelmi dalokat a leány költi és zengi, mert hiszen ő látja meg az ifjút és ismeri azt, aki megvette a szívét - míg a legény se látója, se tudója az Imené, vagy a Fatmeh bájainak. Akkor szeret-é bele, amikor már a felesége? - ezt a mozlim családi élet zárkózottsága miatt nem lehet kideríteni.

Nincs tolvaj köztük, mondám, se haramja. De van kalóz. Ám ez nem tekinti vétségnek az ő kalózságát, hanem polgári foglalkozásnak tudja. Ha vannak sikerei a tengeren, megalkusznak vele. Hiszen végre is mi egyéb Rózsa Sándor mint egy megszorult Maczedoni Sándor? S valljon I. Napoléon több-e, mint egy óriási arányokban kifejlődött Cartouche? A sikernek mindenütt igaza van.

Merő ellentét környez, ahova tekintek. Teljes tagadása mindannak, amit mi vallunk természetesnek. Valami tervszerű, szándékos tiltakozás a keleti felfogás, mind az ellen, amit rendnek s természeti szükségnek tanultunk az iskolában mi.

Csodálatos ez a török! A kormánya forradalmár, maga conservatív. Nehezen lelkesíthető, de könnyen fanatizálható. Mintha valami messze távolban derengő, elmosódó tájakon függene a szeme - ködös, ábrándos gondolatokon járna az esze. Valamennyi bölcselőnek látszik, vagy ámulgató alvajárónak. Mindnyája mereven néz maga elé egy nagy végtelenségbe. Modorában komoly és nyugodt; beszédjében, taglejtéseiben méltóság. Nevelésre, tudásra, semmi különbség a pasa és az ő szolgálja között. Ezt föltétlen hűség fűzi gazdájához, anélkül, hogy egy pillanatra is megalázkodnék előtte. Ha szabados óráiban valahol az utcán meglátja az urát, udvariasságból nem köszön neki. Miért is okozna neki alkalmatlanságot vele? Nem-e sajnálatra méltó az olyan európai nagyság, akinek hívei mindenütt bókolnak ahol érik, s akik előtt, viszonzásul, nem győzi emelgetni a kalapját s hajtogatni fejét az elszédülésig? Nincs-e jókora bölcsesség a nem-köszönés e fonákságában? A gyöngédség pedig abban nyilatkozik, hogy a férfi hátat fordít a nőnek, amidőn találkozik vele. Nem győztem bámulni a bazárbeli kereskedőt, aki csupa lovagias tiszteletből föl sem emelve a fejét, szolgálta ki a nála vásárló fátyolos hölgyeket, vagy a tej-kocsma csaplárosát, aki lesütve a szemét hordta a *jaurtot* és *kajmakot* a nála betérő asszonyok és hajadonok elé.

*

Mikor nagyon vígan van, nem is maga énekel a török ember, hanem daloltat magának, s nem is maga járja széles jó kedvében, hanem a kerengő cigány lányok hajlongásaiban és szökelléseiben gyönyörködik. Csak egyszer hallottam Jedikulében egy ökrös szekér sátora alatt jajgatva dalolni egy sereg asszonyt és gyermeket. Ugy látszik, sírva vigad a török is.

A müzümán arczából gondolatot le nem olvashatni; szemében nem tükröződik az, ami lelkét megmozgatja. Csak a gyermek vonásaiban játszik még a benyomás, a kedvesség, a szenvedély, melynek elfödésére, elfojtására azonban csakhamar rászorítja a házi és vallási nevelés. Szinte félelmes előttem ez a szoborszerű hidegség, e révedező tekintet, mely se nem kérdez, se nem válaszol. Az ember oda szeretne kiáltani feléjük: »Ugyan ébredjete már! Mondjátok meg, kik vagytok, mit gondoltok, mit éreztetek?« Természetes az ilyen magatartás? Nem inkább álkodás ez? S mégis, e nyilatkozatok egyformaságában megvan a különbség: más-milyen az ó-török mint a »fiatal Törökország«, még testiségre is. Amott az őseiről rászármazott fajtisztaság, az el nem vegyült eredeti vér, a szépen faragott nagy orr, a nyurga alak - emitt az elpohosodott, nyugatiasan borotvált arcz, melynek csak szeme vall rá a turáni édesanyára. Viselkedésre mennyivel festőibb a másik, az ő színes rongyaiban, melyek bizony kedvesebbek előttem az egyformásító fez pipacsvirágjánál, melyet nyomhat a fejébe, bármi vallású, fajú, rangú legyen is valaki, s az unalmas fekete kabátnál, mellyel a néptől különbözteti meg magát az effendi. De a civilizáció sem birta teljesen megváltoztatni az új törököt: nyugalma és méltósága el nem hagyja őt az ideges európai környezetben sem. A nyugalom s méltóság el nem hagyja - de igenis érzi már ellenálló erejének csökkenését. Soha nem pöröl, sem nem szitkozódik. A piacon nem kevésbé becsüli meg magát, mint a mecsetben. Bár hol álljon s bár mit műveljen: mindenben kevés mozdulattal és szóval éri be.

Sztambul utczáin se dal, se káromkodás, se kiméletlen tolongás. A szelámlík látványossága alatt is csak az európai s a keresztény tapossa le egymást; a török ott áll meg, ahol elfér; s ha az ár kinyomja is helyéből, nem vívja vissza. Sokkal büszkébb, semmint azzal vádolhassák, hogy törli magát a látványosság után. Igazi csöcselék nincs Konstantinápolyban s minden társadalmi osztály kölcsönösen tiszteli egymást. De mindez csak látszat. Legalább de Amicis színlelésnek tartja az ő nyugalmat s fenségüket, mely palástja a dologtalanságnak és dölyfnek. Az alatt a mélységes elmerülés alatt semmi tartalom. Álarcza az erkölcsi gondolatlomhaságnak. A török mértékletessége nem egyéb, mint hiánya az igaz, friss életnek. A pezsgő vérű talján a mozlimot magáról méri. Követeli tőle a latin faj metsző, gyors ítéletét s azt a hasznossági politikát, mely teljesen kiéli az alkalmat, felhasználja a pillanatot, mely soha többé vissza nem tér. Annál jobban érez a törökkel a magyar s tartja is vele a vér-szerinti atyafiságot. Megérti hajlandóságait s szereti szintén a »szemlélődés csibukjából színi magába a nyugalom felhőit«. A hosszas elmélázás, a gondolat lassú hömpölygése nagyon talál a mi természetünkhöz. A vallás és nevelés keskeny határt vont az ősi rokonság közé. A kezek még érintik egymást egy szorításra, bár a karok már nem ölelkezhetnek.

Van a török testi és lelki csöndjének, passiv állapotának egy külön elnevezése, a »kief«, mely neki a legédesb gyönyört jelenti. Ha mértékletesen ellakott, egy pohár forrásvizet megivott, imádságát a borostyánkő olvasóján lemorzsolta; ha teste nem szerez neki alkalmatlanságot s lelkiismerete nyugodt; ha aztán maga alá vonva lábszárait, úgy telepedik le egy fa árnyékába, hogy a tekintetével foghatja be a látó kört, míg szemmel kíséri a cziprusos temető felett elcsattogó galambokat, a bogarak röpködését, a magasan úszó föllegek útját s a nargiléje öbléből felbodorodó füst lenge karikáit; ha istenről, halálról emberi hivalkodásról, a földi javak ideigvalóságáról, az örök békéről s a másvilág kifogyhatatlan édességeiről rózsaszín ködben elmosódó gondolatokat hömpölyget a lelkében: ez neki a »kief«. Tétlen szemlélője lenni a világ színjátékának, ez az ő nagyravágyása. Erre hajtja őt lassú, tűnődő pásztor-természete, vallása, mely megköti az ember erejének hatalmas kerekét, mindent istenre bízva. Erre az a tudat készíti, hogy ő az izlám katonája, ki előtt csak az az egyetlen, az a nagy, az a szent kényszer áll, vallásáért harcolni és győzni s aki megcsatáztatva, meg is felelt minden kötelességének. A világ rendje neki végzet s az ember csupán eszköz a gondviselés kezében, a föld pedig nem egyéb mint karaván-szeráj. Isten azért teremtette az embert, hogy átvonuljon rajta, hogy imádkozzék s megcsodálja az alkotónak műveit. Ugy van jól, ahogy isten akarja.

Ami romlik, hadd romoljon; ami enyészik, hadd enyésszen. Megépítteti a szép kutat, aztán engedi omlani; megfaragtatja a márvány síremléket s idők multán a kőnek turbános búbja kigurul a temetőszélről az utcára. Tud szerezni, de megőrizni nem. Mire való az újítással, föntartással vesződni? Legerősb kívánsága a nyugalom, óvakodik minden izgalomtól, mely életének csöndes harmoniáját megzavarhatná. Ezért nem ismeri ő szomját sem a tudásnak, sem a pénznek; nem vágyát az utazásnak, nem a szerelemnek s magasbra vívásnak, nagyralátásnak sorvasztó szenvedélyét. Sok szellemi és testi szükségnek teljes hiánya, melynek kielégítése végett mi fogyasztjuk erőnket, neki nem jelent hiányt. Nem érti erőlködéseink okát s lelkünk nyavalyás tévelygéseinek tekintti. Az európai népek elmebeli és testi erő kifejtése az ő szemében gyermekes gyötrődés, mert nem látja e vívódások hatását egy csöndes boldogság birásában, az egyetlen s a legfőbb, ami után törekedni érdemes. Mivel nem dolgozik, fogalma sincs a idő értékéről, s így képtelen méltányolni vagy megkívánni az emberi szellemnek győzedelmes vívmányait, melyek életének tartalmat adnak s haladásra serkentik, hódító röptét gyorsítják. Nem érti a vasut hasznát, ha az nem olyan vidékre vezet, ahol az ember boldogabb mint a hazájában. Fatalisztikus hite, mely fölöslegesnek vallja a jövő gondolatát, oka annak, hogy csupán azt becsüli, ami biztos, rövid uton szerezhető élvezetére szolgál. Ő nevezi álmodozónak az európaiat, mivel előre látva, megveti egy épület alapját, melynek betetőzését már nem éri meg; aki fölemészti ereje javát s aki békéjét távol, kétes célokra áldozza föl. Ezért nevezi fajunkat könnyelműnek, követelőnek, hitványnak, melynek egyetlen érdeme a gögös tudománya, ismerete azoknak a földi dolgoknak, amelyeket ő megvet.

Nincs különben. A török megvet bennünket. Mélyen megvet. Ez az érzés az egyetlen, mondja de Amicis, amelyet mi európaiak keltünk az igazi törökben, tehát a nemzet nagy többségében. S meg is érdemeljük az ő megvetését. Hiszen négyszáz éve immáron, hogy, bár aránylag csekély számban, Európának nagy része fölött uralkodik, s csonka tagokkal is hatalmat gyakorol fölöttünk. Nem a mi torzsalkodásunkban keresi ennek okát, nem az államok irigykedésében, hanem a saját erejében s a pogányság: értsd kereszténység alacsonyias voltában. Mert azt érzi és tudja minden török, hogy egy izlámi Európa nem türte volna a keresztény hódítást a Dardanelláktól fel a Dunáig. A civilizációnkkal való dicsekedés elé oda tartja valóságos uralkodásának véres vasát, szorító jármát. Hiszen koránjának minden-egy szurája azt hirdeti előtte, hogy ő a hódító faj, mely csak harczra született s nem munkára; hogy ő az, akit nap-számjával köteles eltartani a leigázott népek sokasága. Hogy is követelhetnék hát ezek a vele való egyenlőséget? A polgárosodásnak és jognak minden bizonyítása az ő szemében csak üres polyva. De mert a diadalmas áramlatnak ellene nem szegülhet immáron az ő meghanyatlott erejével: lomhaságával szegül ellene. Érzi, hogy ha megváltozik, ha meggyalulódik, alattvalóihoz hasonlítana, azokkal válna egyenlővé, s hogy versenyt futván velök a szellem és tanulás műveiben, újabb hatalomra kellene törekednie és versengenie azért, hogy azt, amit kardjával meghódított, a lelke erejével birja fönttartani ezentul. Ez az, ami ellen teste-lelke fölháborodik, amit meg nem tűr anyagi érdeke, amit lenéz vallási meggyőződése, amit megvet katonai kevélysége.

De hát miért is törné magát annyira az európaiság után? Keztyűs és köcsöggkalapos testvérei, akik francziául dadognak s nem járnak a mecsetbe, oly példát mutatnak, mely nem vonhatja őt. Mert annyi bizonyos, hogy az új-török meg sem közelíti az ó-törököt. Amaz elsajátította ugyan ruházatunkat, kényelmünket, bűneinket s hiuságunkat, de sem érzelmeink mélyére nem tudott velünk alászállani, sem nem birt fölemelkedni eszméink magasára, s közben elhagyogatta jó török szokásait s kivetkőzött nagy őseinek természetéből.

Az ó-török a civilizáció gyümölcse gyanánt csak azt látja, hogy a nemzeti hagyományt megtagadó, naplopó, léha, zsaroló tisztviselők veszik vérét; hogy a vásott jeunesse dorée az apák erényeit megcsúfolja, míg maga majmokat majmol. S ez okból gyűlöli a civilizált

ozmánt, mint aki elfajult s árulója lett a szent izlámnak. Ugy van: a *kormány* a forradalmár, a *nép* a conservatív.

Álmatagsága, szelid bánata oly tulajdonságok, melyek a mindennapi élet zavartalan csöndjében úgy szólván csak a lelke fölszínén úsznak. Alatta ott szendereg ázsiai vadsága, kegyetlen fanatizmusa, barbár heve. Mélázó szeme ilyenkor vérbe borul. Annak az ismeretes szónak, hogy a török igen szelid, ha éppen nem nyesegeti le az ember fejét - ennek a mondásnak megvan a maga mély jelentősége. Az ő szokásos nembánomsága fékezi benne a rászármazott tatár nyerseséget, de kipattan belőle, mihelyt bontják előtte a próféta zászlaját, melyre csak az egy isten s az egy kalifa neve van fölírva.

Társas élete, édes családi otthona nincs. Souverain állása a házban kizár minden bizalmasságot. A két nemnek élete két egymás mellett párhuzamosan elhőmpölygő folyamhoz hasonlít, melyeknek vizei csak földalatti csöveken vegyülnek össze. A férfiak találkoznak ugyan, de a szorosabb rokonérzet, barátság melege nélkül közelednek egymáshoz. Nem szövetkeznek. A helyett, hogy a török megnyilatkoztatná szívét az ő hive előtt, jobban szereti »az eszmék csöndes vegetációját«. Könnyű, változatos társalgásunk, mely tréfál, vitat, tanít; az érzelem- és eszmeváltás erős szüksége; az érdek, a hajlam, az aversiók és sympathiák egymással való összefüződése, mely kifejti a szellemet s megmelegíti a szívet: ezt a fűszerét az életnek kevés török ismeri. Édes anyját, nejét, lányait még csak említeni is, nem illő. Ő sem tudakolja a szomszédját, pedig évek óta egyazon borbélyműhelybe járnak kávézni. Az idegennel szemben még zárkózottabb. A frankkal (ez lehet egyaránt franczia, angol, német vagy olasz) óvatos, az örményre gyanakszik, a görögöt gyűlöli, a zsidót lenézi. Túri az idegent, mint valami nagy állat, melynek széles hátán légy, bogár nyüzsög.

Ám azért a polgárosodásnak lassú, folytonos műve egy bizonytalan időszakban mégis csak frissebb életet fog lehelni ebbe a gigantikus ázsiai katonába, aki két kontinens között szenderegve, majd csak akkor ébred föl, ha a kardját kell kirántania. De mi hozzánk hasonlóvá nem lesz soha. A mi gondolatunk nem az övé, az ő észjárása nem a mienk. Határosak vagyunk vele s mégis: fennjár még mi nálunk a nap, midőn nála már éjfélbe hanyatlott az idő s a félhold sarlója ott ragyog egy nagy omlás fölött, melynek a neve Törökország.

A szadagorai rabbi.

I.

Milyen lehet a világ a Kárpátok mögött? Mert sokat hallottam kisfiú-koromban, hogy a hegyen tul is lakik ember. Laknak bizony ottan, még pedig igazi hegymögiek, csakhogy zsidó ultramontánok. Láttam őket, beszéltem is velök, sőt a szadagorai csodarabbi a maga szent színe elé bocsátott engem, tökéletlen hívőt. S ez nem csekély grácia. Istenben boldogult IX. Pius pápához könnyebb volt bejutnom.

Ott ödögtem egy nyár elején a Pruth partján, s ligeteiből fölfelé kapaszkodtam Bukovinának fővárosába, Csernoviczba. Moldvából kerülve oda, jól esett szememnek, de még szivemnek is, a városház tornyán a rengeteg kétfejű sas. Ezt a madarat csak itthon nem szeretem; de amikor teljes idegenből csavarodom vissza a kétegy monarkiának határczölöpjei felé, szélesre bontott szárnyaival mintha egy kis szűkebb hazai levegőt is hajtana felém, és ez - közös ügy ide, átkos kaúrrmány oda! - örökre szítja kiéhezett keblemet. Hiszen végre a mi nemzeti madarunk, a turul is ebből a familiából való, bátor csak egy feje van. Hát csak servus, te vén dupla fejű!

S róva az utcákat, gyönyörködöm azok tisztaságában, a kertes elejű takaros házakban s csodálkozással nézem a kaftános hébereket, akik nyüzsgő gubanczokba verődve lebegtetik homlokfürtjeiket az esti szélben, s láthatatlan fonálszálakat motollálnak fel a karjaikra (miközben folyton énekelnek és nyihognak, ami náluk beszéd számba megy) s amint egyik-másik - a bolybul kiválva - szenvedélyesen sikkol meg derekát a lámpás-karóban.

A parton megállva a völgybe nézek le. A nap leszállóban. Megnyúlt árnyékom keresztül fekszik a folyón s így fejem teteje szinte addig a faluig szolgál el, melynek jegenyéi közül két magas tetejű épület vált ki: a szadagorai rabbinus rezidenciája és a zsinagóga.

Hogy az ellentét révén növeljem a hatást: előbb megnéztem a ruthén székes-egyházat s az érseki palotát. A birodalom határán, ott, ahol a toronyból már meglátni az orosz őrt s lompos farku poroszkáló lovacska-ján a dóni kozákok: az ország legszélin védő erősséget jelent ez a fönséges épület-csoport, persze csak politikai s nem strategikus értelemben. Az át-átcsapó muszka hizelgés, a vesztegető csábítás ellen van irányozva az ó-szláv kereszténységnek ez a hatalmas bástyája, mentsvára a túlnan elnyomott ruthénségnek, mely ama végvonalon innen szabadon követheti istenét, lelke szabadságát, s gyakorolhatja polgári jogait.

Jártam a palota magas csarnokait, a papi ridegségnek s színekben, vonalakban bujálkodó byzanci képzeletnek e sajátos vegyületét. A fantasztikus kockákban kiszögellő, majd ívbe szökkenő oszlopok büszke sora; a mázos tarka téglából rakott fénylő, meredek, üres fal, melynek lapjáról csak itt-ott int felénk áldólag valamely elhalt metropolita; a festett ablakon át-szűrődő napfény; a padmalyról aláfüggő s a beáradó festett világosság bűvös játékában tündöklő lámpás: a szent Grál lovagjainak szentélyét juttaták eszembe, melyben öntüztől gyúl ki az Üdvözítőnek kristálypohárba fogott piros vére.

Mondom, szándékosan gyűjtöttem magamba e benyomásokat, hogy az oda át, Szadagorában szerzendőktől, annál inkább üssenek el. A kontrasztok fűszere ez.

*

Igen ám, de mikép jussak én el oda? Ha már a pokolba is protekció kell, hát még az igaz menyországba, mely amonnan a jegenyékből int felém. Egy kávéházba igazítottak, ahol Kapralik urral fogok találkozni. Kapralik ur főmindenesé ennek a mindenesekkel népesített Csernovicznak. Kapralik ur kivándorlási ügynök. Kapralik ur szerkesztő. Kapralik ur órás, kortes, benfentes a metropolitánál épp úgy, mint a szadagórai rabbinál, a helytartónál s a paraszt kunyhóban egyaránt.

Beléptem a csinos tanyára, ahol rokoni csókkal üdvözlük a jövevényt a felszolgáló kávé kisasszonyok. Derekára font kezeiben billegtetve pipáját, csöndes dünnögéssel járt föl-alá egy öreg ember, szabásában még lengyel zsidó, de már tetemesen rövidebbre csapott kabátban s félig lenyirt tincsekkel.

Ez a Kapralik ur.

Előadtam kivánságomat, s ő, meg sem szakitva dudolását, biztatón bólogatott: mehetünk akár mindjárt. Ellenvetésemre, hogy már esti kilencz is elmúlt, azt válaszolá, hogy hiszen a fő-audienziáknak éjfél körül van az idejük. Törődött tagjaimat mégsem akartam kitenni az éjfélbe nyúló kirándulásnak. Persze: így titokzatosabbnak ígérkezett a regényes látogatás. De nem először esett meg ezúttal, hogy kényelmemnek áldozatokat hoztam.

* * *

Kapralik urral másnap reggel gyors fiákerbe kapaszkodtam fel. Zsidó legény hajtotta ezt is. Kiejtésemen nyilván észrevette, hová való vagyok, mert egyszerre csak magyar szóval fordult vissza felém, figyelmeztetve, hogy itt »vámát kő füzetnyi«. Ungvári »fi« volt s ide jött ki »keresni«. Mellettünk különféle korú zsidókkal telegyűrt hosszú bricskák döcögtek el. Egyik-másik ember homlokán nagyokat ugrott az imádságos bőrkoczká, amint a szekér az ut rögeiben megrándult. Gyalog szerrel is igyekezett a város felé vagy onnan haza egy-egy görnyedt, vén zsidócska, megczepekedve a portékás batyu (*sgrabecz*) terhével, s egy-egy törődött zsidó anyóka, terelve a folyó felé a lehegő liba-nyáját. Az öregek mellett fiuk vagy lányok, akiknek mosdatlan ábrázatán diadalmasan ragyogott át az ifjuság hava, bibora. Közbe feltűnt hol egy fehér inges ruthén paraszt-ember, hol egy parasztasszony, akinek testéről messze virított el a tiszta vászon rokolya, mely fodrozatlan simaságban tapadt a kerek tagokhoz, míg annak a libás asszonynak foszlott, pecsétes viganóját is dagasztotta a párisi pócz, s gyűrött rózsafüzérrel diszesített szennyes fejkötő ülte kóczos barna vendéghaját, mely alól a maga fésületlen rőt fűrtözete buggyant elő, hasonlatos az ócska pamlagból kitörekedő tehén-szőrhöz.

Mentül közelebb értük a falut, annál sürűbben ömlött beléje a zsidóság: nagy része kegyes zarándok, aki mind a szent rabbi malasztjában óhajt részesülni. Mint a csodatevő Máriák bucsuhelyein, itt is táboroz téren és utcán a számos kocsi. Sátra alatt meghál az anya s az apróság, kerekéhez pedig a családfő támasztja oda fejét s pipázik bele a csöndes éjbe, nézve csillagait s gondolkodva a kegyes férfiúnak hatalmán, jóságán és isten előtt való kedvességén. Mert a zsidó sem különb ám a keresztyénnél. Jóllehet Mózsés törvénye tiltja a bűnös ember s az irgalmas isten közt való engesztelő közbejárót: gyarló szívének mégis szüksége van rá, hogy egy nálánál tisztább lélek vegye szárnyaira az ő imádságát s repítse az Örökkévaló elé. Jobbára azonban csak gyógyító áldását kéri a beteg számára, jóváhagyását valamely üzletre nézve. Az u. n. »*sájle*«-ben (kétes eset) elismert specziálítás a szomszédos Kolomea rabbija, aki régebben szintén csodatevő volt, hitelét s tekintélyét azonban a szadagorai versengés megcsorbitotta, mint járta le az einsiedeli fekete sz. Mária a trosti kék sz. Máriát.

A szadagorai istenes dynastia közel száz éves. Alapítója Ábrahám - polgári nevén Friedmann. Fiáról Izraelről, a jelen uralkodó II. Ábrahámra szállott a hatalom. S milyen hatalom! Rajongók milliói fölött uralkodik, ezek lelkiismeretét tartja keskeny, fehér kezeiben. A messze

Uráltól nagy ívben le a Duna torkolatáig, végig az orosz és osztrák-magyar birodalmakon, Moldván s Románián, a hány »igaz zsidó« jajgat fel Jehovához, mind vallja a szadagorai szent férfiut, kinek tiltó s feloldó szavához van kötve gyarapodás és veszteség. Megérezte ezt M. báró, egy bukovinai nagybirtokos. A regale-bérleti szerződés egyik pontját oly szorosra fűzte, hogy a vállalkozók erősen megsínlették. M. báró: dacból, gyűlölségből, sportból vagy haszonlesésből-e? - de csak nem engedett. A meggyötrött bérlők rabbijuktól kértek tanácsot, s ez rövid uton »herem«-et (anathemát) mondott ki mind arra a zsidóra, aki M. báró gabonáját, gyapját vagy pálinkáját magához váltja. Az átok fogott, mert egy hét multán a földes ur megalkudott az ő zsidaival.

Választások idején a tartományi helytartó fogata is megáll a rabbi-lak előtt, hogy a nagybíró szent férfiu jóakarátát kinyerje a kormány jelöltjeinek. Ekkora hatalom megszédíthetne uri ivadékot is; mennyivel inkább lenézett zsidót! A rabbi azonban, úgy beszél, csak él az ő nagy befolyásával, de vissza nem él vele; méltányos és loyalis ember s küldetéséről épp oly mélyen meg van győződve, mint a pápa s a királyok a magukéről. Nem kabbalizál, nem idézi a sirok szellemeit holdas éjszakákon a temetőben, hanem csak imádkozik, vigasztal és biztat. »Jó az isten s megsegít!« Ez a mondás az ő csodatevéseinek összege. S ha száz eset közül szava egyszer beválik: a hivek hite még erősebbre szilárdul. Az ő udvarában is vannak alacsony hizelgők, de ezek füstölése meg nem kábitja.

A felvilágosodott gúny persze nem kiméli még a szadagorai szent férfiut sem. Mekkora az ő jóstehetsége - így élczelődik egy léha adoma - bizonyítsa a következő: Valamely ünnepnap délutánján, midőn a földesur parkjának vastag falai alatt sétált a rebbe az ő tanítványaival, észrevesznek egy istentől elrugaszkodott zsidót, amint jóízűen szalonnázik. A felháborodott ifjak egyike oda dörghi a szentségszegőre, hogy bűnös fejére rá fog szakadni az a vastag fal!... A rabbi, szeliden tagadást intve a kezével, azt mondá, hogy »nem fog!« És ime: a fal csakugyan *nem* szakadt rá a fertőzetes ünneptagadóra.

Ám azért dicsekedhetik a rabbi jós szava igazi sikerekkel. Mint az orvosba vetett bizodalom s a ráolvasás: a vak hívés is csodákat művel. Az ujabban suggestiónak nevezett állapot magyarázza ezeknek is a titkát. Meynert, az emberi agyvelő szerkezetének híres buvára, erről így nyilatkozik: »Ha egy hysterikának, ki régóta lemondott a munkára való képességről vagy a férjhezmenetel reményéről, határozottan kijelentjük, hogy felépül: e kimondáshoz a képzelet és eszmetársulás nagy sokasága fűződik hozzá, mely az agykéreg gócz-sejtjeinek működési vér-bőségével van kapcsolatban, úgy, hogy az agy táplálkozásában előidézett e kedvező változással görcsök, rohamok s hiányossági jelenségek futólagos gyógyulása érhető el.« Egy kevés istentelenséggel ilyenformán ki lehetne magyarázni egy sereg hajdani csodát is.

II.

A malasztkeresők nagy tömege két részből áll: az egyik hoz, a másik visz. Persze, hogy többet hoz amaz, mint amennyit visz emez. A szadagorai rabbi-család felgazdagodott a Mózsos-fillérekéből s az angol bankban az »Austrian coins« pincze-folyosója mutatja, mennyi van ott felhalmozva a kegyes adakozások fölöslegéből. De hát így teszen a pápa s tesznek a többi uralkodók is. Mert hivatalbeli társnak tekintí ám magát reb Ábrahám utódja Sz. Péter örökösével. Éppen akkor, hogy ott jártam, kedveskedett a szadagorai zsidó szent-atya a jubiláló római szent atyának pergamenre művészileg írott, zafirokkal s egyéb drága-kövekkel ékeskedő szattyán kötésű *szidurral*, melyet XIII. Leo nagy örömmel fogadott.

Fontosabb ügyekben külön embereit küldözgeti a rabbi. Figyelmeztettek az udvaron álló társzekérre, melyről izmos legények hengergették le éppen a tele hordókat, melyeket reb

Ábrahám egy bizalmasa vásárolt Oportóban, Madeirában és Alicantében. Szinborok voltak mind, amiket a rabbi küldöttje olvasatlan mértföldeken kísért s hozott el szorgos vigyázattal egész időig, hogy *nészák*, azaz ünnepre alkalmatlan ital ne válják belőlük. A rabbinak természetesen külön testorvosa is van, aki maga is olyan szent férfiú, hogy ha tanácsa szombati nap válik szükségessé, nem *írja* a recipét - mert írni munka - hanem *diktálja* a patikáros legénynek, aki *külön* tégelyben és lombikban forralja-szüri az orvosságot, s az unguentumot kóser libazsíról keveri. Tehát nem axungia porcina, hanem axungia anserina. Az újabb haladás ördögi vívmányaiból szolgálja a rabbit egy külön táviró- és telefondrót s egy kézi sajtó.

A bő ajándékok jobbára dús, gazdag orosz zsidóktól telnek. Neve az ilyen adakozásnak *pidion*, ami körülbelül váltságdíjat jelent. A látogatásomat megelőző héten p. a rabbinak egy hive 200 arany imperiált hozott. Azaz, dehogy a rabbinak! A szent férfiúnak a földiektől messze rajzó gondolatai nem törődnek a pénzzel. Erre való a collector, aki aztán tovább és följebb számol el vele. De igyekezik a földhöz ragadt szegény is az ő áldozatait meghozni ez oltárra. Megesik persze többször, hogy, mint egy máramarosi igaz hívőrül beszélnek: a zarándok hoz fillérbe egy forintot s az asztalnál megeszik-iszik három forint árut.

* * *

Az udvar hemzseg a kaftános hivektől, akik jobbára a rabbinak udvari emberei: dologtalan bámulók s borraaló-szedők, a török hivatalok és paloták pitaraiban ácsorgó baksis-vitézek szakasztott másai. Messze földről jönnek, ott hagyva nőt, gyermeket, hogy a rabbi szolgálataiba szegődjenek, ami sokszor ürügy. E *josvimok* sorában ugyanis nem ritka az olyan, aki idegenbe térve, hamarosan köt újabb házasságot - persze csak a pap előtt - mint ahogy Angliában a »holy society«-k, a pénzben duskáló térítő társulatok ölen, a gazdag megváltó díjért: mint holmi ócska *zsubeczot* hántják le magukról az ó hitet s öltenek ujat, hogy haza térve, a régi *zsubecz*ben a régi istent imádják ismét. Mert a zsidó vallás dogmája nem ismeri el a későbbi keresztséget. Aki egyszer a Mózes szövetségébe föl van véve, azt örökre oda csatolja a merev hitágazat. Ugyan-ezt a dogmát vallja a zsidóból származott catholica egyház is.

A minden lélekmentő és kegyes voltuk mellett is józan angol missiók azóta több óvatossággal hasítják ki a vad nyájból a göndör báránykát s úgy megkötik, hogy nehéz visszaszöknie, amely okból nem igen legelget már a kövér anglikán mezőn.

Szertenézve ez alakok sűrűjében, nem bírom föllelni benne a sémi typust. Többségben az egyenes, néha tömpe orr, a kék szem, a kemény szőke haj, melynek halánték-fürteit csak a sűrű csavargatás hajlította spiráléba. Inkább sarmata faj ez, melyet, mint a mi szombatosainkat, valamely erős vallási ellenhatás terelhetett a zsidó hitre. Hiszen még a viselete is ó-szláv. A hernyósipka voltaképp kozák kucsmá, bokaverő kabátja muszka, öve is az. Meg ami a tincset illeti: ez nyilván közös ázsiai viselet. Az én falumban legalább az éltebb férfiség - többül fakadt nyakas kálvinista magyar - mind ott lengette halántéka mellett a gyűrűsre sodorított hajcsomót. Avagy a hún vitéz oldali kontya nem ugyanezt mutatja-e?

Ami az orosz-lengyel zsidóság sarmata származására még inkább rávall: ez az ő kalandor életre való erős hajlandósága. Az európai előkelőség salonjainak nem egy ragyogó hőséről kitűnt később, hogy hitvány podoliai zsidó gyerek, valamilyen módon az 50-es években zajjal szerepelt örmény herceg is egy szmolenszki zsidó csárdás fiának született. Deli külseje, nagyuri modora megvesztegette az udvarokat, amelyek igazának visszaszerzésében segítségüket följánlották; megbűvölő férfias tulajdonságaival pedig rendre meghódította a nőket s nem egy bájos hercegasszony sirta ki utána szép szemét, midőn megérté, hogy Leo valahol a szibériai ólombányákban túrja-tolja a gyilkoló törmeléket - mert végre oda került az érdekes trónkereső.

Nem állítom, hogy azokból, akik a szadagorai rabbi udvarán settenkedtek körültem s kinyujtott hosszú nyakkal, mint a madár, oldalt vizsgálgatták-találgatták mi- és kilétemet: telt-é volna olyan finom legény, mint Armenia trónörököse; de olyik, főleg a fiatalabbja, nemes arczával s nyulánk természetével magára vonta figyelmemet.

Mankóján lógatva satnya testét; zöld ernyője alól forgatva világtalan s mégis sajgó szemtekéjét; leaszott ember, akinek hasát éktelen dombosságra pufasztotta fel a beteg máj, melynek dugult epe-csatornája száraz arczába lövelte fel zöld színét; a pizsoktól, inségtől megzsarolt béna aggok és gyermekek czihelődtek elő a kerítés mellől, ahová mindannyiszor visszariasztotta őket az udvarmester harsány szava. Ezek gyógyulást, vigaszt vagy alamizsnát kérni jöttek ide. A szent ember majd kiüzi rongyos hüvelyükből a *dibiket*, mely minden erejüket kiszívja; vagy legalább jóllaknak néhányszor, mielőtt visszamásznak oda, ahonnan jöttek, s hazatértükben jórészt ott vesznek az országut szélén. Két napig élhetnek a rabbi bő konyháján s átalvetőjükbe hull még ezen fölül egy jókora husdarab s megemberelik néhány piczulával, de csak utravalókép; mert hátulról szorítja már őket a nyomorék jövevények újabb sáskaserege.

* * *

Tizre járt az idő, de reb Ábrahám még nem volt látható. Nézzem meg addig a *bet-hamidrást*.

Túl a keskeny uton áll a zsinagóga, mely egyben tanintézet is. (Az orthodox azért is nevezi tán »*schul*«-nak az imaházat.) Kapralik ur megvárta, hogy a fogamat szíjjam a nagy bámulattól, ekkora pompa láttán. Otromba s izléstelen biz ez a terem; padja kivájva, falait tarkára pacsmagolta valamely tudatlan, de bőven csorgó ecset. Csak a frigszekerénynek arannyal gazdagon himzett bársonya mutatós.

Erősebben vonzott a többi amit láttam. A sajátos szerkezetű imádságos asztalkák fölé hajolva, előre hátra szökelve s jobbra-balra hánkolódva, a szent abroszba mélyen beburkolt vének és ifjak zümmögtek. Öklével nagyot ütve a rengeteg könyvre s szemét görcsösen összeszorítva, fehér fogait villogtatta az egyik ifju, felnyihogott s fejét hátra szegte; majd hirtelen lekapta ismét homlokát, és mélyen nyomta bele a *gemaráh* rejtelseibe. Fékezetlen, szinte ijesztő vadság mozgatta e növendék-rabbi minden tagját. Hogy megálltam előtte, hidegen emelte rám kerek nagy szemét; aztán, mint a pillanatra megzavart fogoly keselyü a fejét ismét eltakarja szárnyával: Asir ben Jehuda is arczára vont a szent plaidet s tovább dohogott, bömbölt, dürrögött, hánytorgott s csikorította a fogát. Mert csak az az igazság és bölcsesség, ami ezeken a lapokon írva vagyon. Minden egyéb: hivalkodás, tudatlanság és bűn, mint ahogy vétkezik az, aki szabatosan beszél németül s lapoz valami csodálatos könyvben, amelyet balról jobbra kell olvasni.

S megesik mégis, hogy ez Asirok egyike-másika belekóston a tilalmasba. Mi lehet abban a német könyvben igazabb, dicsőbb, mint amit az ő gemáhrája tanít? Vagy szentebb? Vagy elmésebb, mint amaz írástudók élesre fent okoskodása?

Mélyebb és tartalmasabb tán mint a *tnák*, ez az összege minden tudhatóknak?... S hogy tanútan titkos éjfelen szorongatja remegő ujjával a pogány írást s issza mohón annak lelkét a maga lelkébe: a fiu megrendül, szeméről leválik az odanevelt köd, s mint aki mesés alakzatoktól s színektől hullámzó homályból a verőfényes valóba lép s mindent másképp lát - a rajongó ifju előtt is egy mindenség nyilatkozik meg, más emberekkel, idegen tanokkal és eszmékkel.

Az édes métely megvarázsolja, kétség szaggatja.

Vivódik benne a keleti hagyomány a nyugati tudománnyal, fojtogatja az önvád, remegteti a sejtés, ringatja, izgatja valami ismeretlen csoda - míg egyszer csak a vajudó lélek megszüli a szabadságot s az *igazi igaz* lobbort vet benne, a sötét ígézet szétfoszlik s a megváltott elme diadalmasan bontja ki szárnyait.

Reggelre pedig hült helye ben Jehudának. Megindult az új vezércsillag után, hogy még erősebbre szított vallási hévvel Krisztusnak, vagy még élesebbre csiszolt ítéletével Kantnak legyen követője, vagy a kettőt megolvastva legbensőbb valójának izzó tüzén, Plato nap-sugaras utjait járja, mind a mellett egy fájó emlékezést hurczolva végig életén: ez az a ki nem egyenlített súlyviszony az öröklött jó s a szerzett jó között.

Nem ritka az ilyen eset, s éppen rabbi Izráelnek öcsse volt az, kit megérintett az Eszme.

Az 1869-iki januárnak egy viharos éjfelén rátörve a testvérré: kéztördeléssel, zokogással esdeklett neki, hagyja a tévelygést s a tévelyítést és kövesse az ő nyomdokait a kétségtelen megismeréshez.

Amire következett olyan zsidó riadalom, hogy csakis katonai erő mentette meg a hitehagyott rabbit a vad rajongók dühétől.

Mert, csodák csodája, a szadagorai dinastia nem is a *talmud*nak hive. A *rabbinitákat* lenézi. A könyvek könyve ő neki a *szohár*, melyet egyik őse, rabbi Jokanán, Dávid királynak származéka, hozott ki a Titustól feldult Czion romjaiból olykép, hogy koporsóban vitette ki magát az égő város falai közül. Ez az igazi Írás, régibb és szentebb a *talmud*nál. S titok lévén a siker biztosítéka, a szadagorai rabbi zsidók millióinak lelkiismerete fölött uralkodik.

III.

Ausztria-Magyarország a trónkeresők classicus földje: Wasa, Alfonzo, don Carlos, Chambord, a nápolyi király, Cumberland herceg, Hunyady gróf, a hegyébe meg Ráfael, a jászalattyáni czigányvajda s a zsidó király unokája, rabbi Ábrahám.

Dávid ivadéka arisztokrata: ő nem imádkozik a tömeggel. Külön zárkózva a zsinagógának - hogy úgy mondjam: kápolnájába - négy szem közt érintkezik istennel. Imádságos asztala vert ezüst; lába puha szőnyeget tapos, a szövetségi szekrényen még több drágakő csillog, mint azon a másikon. A himes takaróval leterített asztalon héber foliánsok, levelek és kéziratok. Kapralik ur, megemelve-mozgatva minden egyes darabot, fölbecsülte előttem. Hátha még a rabbi lakásának fogom látni kincses házát!

A tanulásban kidőlt *lamdenek* s *bahurok*, a nagy fáradtságtól megviselve álmolyognak az udvaron. Köztük az ifju Asir ben Jehuda, ki rám akasztva dió-szemeit, kíváncsian s gyanakodva kerülgetett. A többi is szimatolgatva forgolódott körültem. Kapralik ur nem győzte elhessegetni mellőlem. Szóba álltam az egyikkel, de meg nem értettem nyakatekert németiségét. Egy másiknak minden nyájassággommal sem vehettem szavát. Csak nézett, s aztán egyet rántva a vállán, a becsmélésnek félremagyarázhatatlan jelével ott hagyott. Mi voltam én ő neki! De mi ő neki bárki más ezen a világon a rabbin kívül? Eszembe jutott a két györgyei zsidócska, amint egymás mellé szorulva nézték a czeglédi hadgyakorlatokra leérkezett királyt. Az első, kit megatott a fölséget környező disz és hatalom, megilletődve fordul oda társához: »Hallod-é reb Jékef, mégis csak nagy *szórore* (ur) egy *malhusz* (király)!« Megemelve a lapoczkáját, fitymálva mondja erre a másik: »Paketell! *Zsidó mégsem!*«

Egymás kezét fogva, csinos legényke s szöszeke, bóbítás kis lány tartott a dudvás kert felé - férj s feleség. A kettő együtt nincs harmincz éves.

A számos atyafiság mind a rabbi udvarán él, még pedig jól. Mindegyik családnak külön háztartása van. Szép arczu, de az állandó tétlenségtől előmlött asszonyok s hajadonok hajoltak ki az ablak virágai közül. Se nem főznek, se nem mosnak. A királynékat szórakoztató kézi munkát is megvetik. Nagyon unatkozhatnak szegények, mert ha tudnának is: a német könyv

olvasása tilalmas nekik. A *thine*-írás azonban közöl velök egyet mást a modern irodalomból, melynek regény-termékeit az itt járatos német-zsidó szólamná ferdíti az élelmes kiadó s alkalmazza ad usum delfinae. E nők a legujabb divat szerint öltözködnek, s elég furán hatott rám, hogy »a hivalgás leküzdésére« szánt vendéghaj à la Froufrou volt fésülve s tele tüzdelve gyémántos rezgő tűvel.

Egy friss leányzó lépett ki a házból, hurczos ruhában, kerek fehér nyakában vigan lobogó selyem szalaggal, piros ajkai közt vigan füstölő szivarkával. A kerítés mellől, mocskos pipáját szortyogtatva, mögéje sompolygott az ifju Asir ben Jehuda. Hideg szeme tüzet fogott, amint rá emelte a kevély zsidó kisasszonyra, aki ügyet sem vetve rá, szintén a parajos kertbe indult, honnan vig gyermeki kac zaj csattogott felénk: a kis férj s az ő csöpp felesége futkostak ottan. (A párocska t. i. csak nappal van együtt.)

E perczben lódobogás hallszott s kürtző harsant bele a zümmögésbe. Vig huszárgyerekek verték föl a keskeny ut porát, amint hazafelé ügettek a gyakorlatról. A fiúk, hátulról kerülve meg az uristent, kívántak jó napot a jebuzeusoknak, míg a nyalka tisztak a magas paripa hátáról dévaj mosolygással néztek át a kertbe, melynek dűledező kerítése mögött állt a hebroni rózsa és nevetett. Asir ben Jehuda is láthatta, mert nagy fejét szügybe vágva, berohant a zsinagógába, hogy arcát ismét beletemesse abba a vastag könyvbe - talán hogy sirjon is bele.

* * *

A rabbi, ki hajnalig virrasztott, még mindig nem fogadhatott s így a nagy pillanatig folytattam vándorlásaimat Új-Czionban. Ő szentségének egyik sógora, szép ifju ez is, két csatlósával a gőzfürdőbe indult éppen. (Elfelejtettem fölemlíteni, hogy e családnak egy tagja sem jár kíséző cselédjei nélkül, ha csupán a kiskapuba áll is ki.) Alázatos köszönésemet alig viszonzta, bár jól megnézett.

Péntek lévén, a szokottnál is nagyobb sürgölődés volt a terjedelmes konyhákban, hol élemedett asszonyok szemenkint pörgették a sok öblös fazékba a *sólet*-babot. Körül nagy husdarabok s leölt baromfiak, mint valami nagy vendéglőnek élés-kamráiban. Vagy kétszáz ember számára készült ott az ebéd. Maga a közös ebédlő egy tágas pajta-féle, melynek teteje sineken tolható el s ilyenkor a boróka-ágakkal körül font, aranyozott gyümölcssel tele aggatott vékony léczekből fonott rostély-födelen át beömlik a napvilág és este átragyognak rajta a csillagok, ami azt jelenti, hogy *szukoth*-ünnepén sátorrá lett a pajta. Az asztalfőn ott ül a rabbi, és akik nem részesei az ebédnek, hosszú karzatok padjain ülve várják a malasztos perczet, midőn a lakozást befejező áldás után megered a szent férfiú száján a szó s ajkairól csorog a bölcseség szinméze.

Ah! A rabbi már megimádkozott s hajlandó fogadni.

Az »udvari« tanácsosok a »valóságos belső« tanácsos uraknak adtak át. Ezek, jelentős pillanásokat vetve rám, Kapralik urat szorongatták. Erős taglejtésekkel tudakolni látszottak valamit. Hozok-e valjon *pidion*? Bizony, az én markom nem volt bélelve; hanem hát ujságíró a jövevény s egy kis reklám nem árt meg még a zsidó királynak sem. Közre fogtak, mint hajduk a nehéz bűnöst, és vezettek. A ronda tornáczról egy dohos pitarba toltak s itt holmi szertartásos vagy kabbalisztikus mormogás után, megnyílt előttem a szentély ajtaja.

Tágas világos szobába léptem. Butorban, színben a legtarkább valami, amit valaha láttam. Dus faragványu console mellett festett szék. Nehéz bársony függöny, melynek arany-gombos kampói körül mélységes lyuk tátongott. A kihullott vakolat völgyéből kivöröslött a nyers tégl. A corniche, melyből a fedelmi szövet omlott alá, meglódulva. A szélesen terpedő süppedékes szőnyeg szélein mocskos, kitaposott pokrócz-csikok. A kristályos guéridon tövé-

ben sánta köpőláda - valamennyi darab közt a legnagyobb fényüzés, mint a szerte locssant apró mappák bizonyíták. A falon Jeruzsálem képe abban a gyatra színes kőrajzban, mely egyazon műhelyből került ki a »vadász temetésével«, a »négy évszakkal« s az »öt világ-résszel« - gyermekkorunk sokat bámult remekeivel.

A gazdagon beáramló napfénytől elfogódott szememet egy sötét sarokba terelte a főudvar-mester. Ott kuczorgott a nagy öblü zsölyében rabbi Ábrahám ben Izráel, a királyi dalnok származéka, tévelygők megigazítója, nyavalyatörősek gyógyító mestere; a bölcs és jós, a bűnbánók és megtérők szószólója, a csodatévő szent férfin - egy halovány, apró emberke. Fejében a hernyós süveg, vézna testén atlácza kaftán, kezében roppant borostyánkő szopóka, melybe vékony szivar volt tűzve. Szeliden nézett rám merengő szép szemével; selymes, még ifjú szakáltól árnyalt sápadt arcán jóságos mosoly. Keskeny fehér ujjait felém nyújtá.

- Solaum alaihem!

- Solaum! felelém s fogtam vele üres kezét.

Megkinált szivarral.

- Engedd meg, rabbik rabbija, hogy emlékül eltegyem.

Bicczentett a fejével. Tetszett neki a hódolat. De már erre a másodikra gyujtsak rá. S most a kis kuba füstjénél sokkalta sűrűbb olyan tömjénfüstöt pöfékeltem az arcába, hogy megtüszkölt volna tőle még a bálvány is. A rabbi azonban úgy látszik, erős dozisokat bír meg, én pedig nem voltam fősvény s döntöttem a magasztalást, amint kifért belőlem.

- Messze földről, hová szent voltod hire elszárnyalt, jövök ide, hogy árnyékos fényében sütkérezzem én is.

Nagyon szép volt a mondókám, mert Dávid unokája egyre hajtogatta rá a száraz kis fejét s környezetében helyeslő moraj kelt. Ékesszólásom minden-egy szava körmöczi arany számba ment, s én bőven szórtam eléje. Most aprópénzül olvashatja meg - ha ugyan a tilalomtól hozzáfér pogány írásomhoz. Persze, hogy előhozakodtunk Eszlárral is. Hogy az az Örökkévalónak nagy jótéteménye volt. Ismét összeterelte e kísértéssel Izraelnek szertevált népét. Lerajzoltam neki Eötvös Károlyt és Istóczyt. Oly figyelmesen hallgatott, hogy kialudt bele a kubája. Tán jutalmul előadásomért, meghagyta: vezessenek körül a »rebeczen« lakosztályában is. De a nagyasszony még aludt. »Kár!« mondá Kapralik ur, »mert a papné szobái még sokkalta pompásabbak.«

Hogy az udvarra tértünk vissza, nagy volt az izgalom; valahonnan a helység széléről egy emse szabadult oda a koczáival s éppen a konyha táját kezdte feltúrni. A hivek ucczu neki! - azaz hogy csak messziről rázogatva a pipaszárait s kaftánjaikat lebegtetve, riogatták el a mocskos állatot, míg végre a vitéz Kapralik ur egy felkapott röggel fültövön dobta az anyasértést, mely nagyot röffintvén erre az ultimatumra, sivalkodó malaczaival elmenekült. A fenyegetőn megrengetett pipaszárerdő ismét a pipákba tért, lelohadt a sok repülő kaftán és tincs és átok. A jelenetre kiszaladt a gázos kertből a kis házaspár is. Az asszonyka rémült arccal nézte, a férjke pedig nagyot ugrott örömeiben, midőn látta az ostromnak diadalmas visszaverését.

Midőn estefelé kinéztem coupém ablakából, a lehajló nap meleg fénye ömlött el Szadagorának rongyos házai, rongyos emberei, a paplak és a zsinagóga fölött, melyben a sötét Asir ben Jehuda temeti arcát a vastag könyvbe és gondolkodik.

MÁSODIK KÖTET

NYUGAT

„Hôtel de deux Mondes.”

(1892.)

I. - Hôtel-világ. -

Hôtel de deux Mondes - ez t. i. a Svájc. Ravaszkodásból bigyesztettem a cikkem hegyébe e régi hangzású új címet, hogy el ne riasszam vele a nyájas olvasót, ha ott látja soraim fölött: »Uti rajzok a Svájczból«. Ami bizony borzasztó. A francia menu cifra nevű ételeit is abban a jó hiszemben hozatja a t. cz. vendég, hogy valami különös falathoz jut hozzá, s amidőn ott párolog előtte a »poulet à la Marengo«, akkor veszi észre csak, hogy az voltaképen nem egyéb, mint afféle becsületes becsinált csibe, meg hogy a »boeuf à la mode« sem valami félig nyers gigerli, hanem közönséges párolt marhahús.

A »hôtel des deux Mondes« sem jelent tehát egyebet, mint ezt, hogy »Svájcz«: két világ-résznek a vendégfogadója. Ha ennek az országnak megírnám a földrajzát, így kezdeném:

»Helvécia fekszik a k. hosszúság 6-ik s az é. szélesség 17-ik foka alatt. Lakói idegenek. Hegyeinek ormait örökös hó és hotelek borítják, s mentül magasabb a csúcs, annál termékenyebb. A havas alján bőven tejelő angolok legelésznek, akiket a frakkos fejő-béres napjában ötször fej meg, közben pedig a glecser jegét s a nyári havat pengő ezüstre, a kelő s nyugvó nap sugarait csengő aranyra váltja; estére térve, villamos fénnel világított vízesésekben itatja, cseh trombitások kürt-szavával ébreszti, ugyan-ezekkel fuvatván nekik takarodót, melynek számaiban benne van az idylli »Kuhreigen« (rance de vache) és az ismeretes dal: »wann der Schnee von den Almen wegga geht«.

Persze, csupán csak a juniustól szeptemberig terjedő hónapok Svajcziáról szólana az én tudományom, Téltre elmegy az idegen a Rivierára. A tehetős ember t. i. nem tud magának nagyobb kellemetességet, mint ha júliusban didereg és decemberben izzad.

Onnan, a jeges-havas hegyek hazájából, kerültem én meg nemrég.

Leteszem az erszényt, üres az.

Fölveszem a tárczát, melyben akad talán egy-egy cikk megolvasásra érdemes. (T. i. a bankó is megolvasásra érdemes tárczacikk.) Mert bizony arany-világ van arra felé. Hármaz osztályu tűszöm közepében csengett az arany, balra tőle pengett az ezüst, s jobbra tőle zörgött a nikél. Értem a külföldi ember takarékoságát: valóságos fájdalom foghatja el szívét, ha váltás végett vesz ki az erszényéből egy-egy sárga pénzt.

Én is nagyot sóhajtottam mindenik darab után. De hasztalan marasztottam. Csak oly gyorsan gurul el az arany, mint amilyen könnyen repül el a papíros.

Magam elé teszem a könyvecskét, mely végig hű kísérőm vala. Nem kiadásaimat jegyeztem bele, csak bevételeimet abból a sok ragyogásból, melyben e boldog ország hegyén-völgyén olyan bő részem volt. Milyen kusza vonások! A coupé rázása és a zötyögtető hátsó ló csodálatos ákombákomma torzították betüimet; alig bírok eligazodni saját édes írásomon. De jó is lesz esztendőre, mikor Edison jóvoltából az emberiségnek az a része, melynek hivatása, hogy a másikkal közölje benyomásait, csak bele beszél a maga zsebi fonográfjába, otthon aztán megberregteti s utitársainak pillanatnyi fotogrammaitól megsegítve, az ily módon apróra összevont nyolcz heti utat föleresztheti ugyan-annyi bőbeszédű cikké. A sacharin alkalmazá-

sa a tárcza-írásban. Ha t. i. egy úr kihuz a zsebéből egy dobozt, ne hidd, hogy czukorkával fog megkínálni; s ha szemben veled az a kis baba a podgyászos hálóból leemeli a katulyát: nem a Viczáját szedi ki onnan; de mind a kettő - az úr is, a lányka is - neki szögezi azt a kis alkotmányt hegynek-völgynek, fának, embernek s orozva lekapja. Azóta nyilván Dacotában vagy Pon-tà-Moussonban mutogatják már az én arczképemet s találgatni fogják, miféle szerzet lehet az a gyűrött kalapu, hegyes bajuszu, pislogó férfiu? Alighanem valami hentes-mester Esztergombúl. (Vonatkozás arra a kitüntetésre, amely engem csakugyan ért ebben a derék magyar városban, midőn valamely hazafias célra szerkesztett albumnak abba a lapjába, melyből az én becses arczképem hiányzott, oda nyomták egy ottani emberséges böllérnek a képmását.)

A gyermek, ha idegenben hál, fölébredve is mámorba fogult szemmel nézi a szoba tetejét: valjon hol van ő? Álma folytatásának véli az idegen paplant és kárpitot. Nem alszik már oly édes-mélyen az idősb ember, de mégis megzavarodik bele, ha minden reggel más-másfelől süt be ablakán a nap.

Nincs, ami utközben a szívvel annyira megkiváncsoltja a drága otthont, mint ez a katona- és czigány-sor. Ma az ágy széles és alacsony, holnap keskeny és meredek. Az éjjeli szekrényen a vizet balról tudjuk, s ha feléje nyul a kéz, hideg falba ütközik. S amikor a megnyomott bal oldal pihentetése okáért jobbra vágódunk át, a hirtelen való fordulással letaszítottunk üveget és poharat, amin felriadnak szomszédék, akiktől csak a vékony ajtó választ el.

Ezek az ajtók! Ezek a falak! Minden szusszantásunk innen oda áthallatszik, minden köhintés meg onnan ide. Az ember még a legkevésbé ismert nyelven: magyarul is csak suttogvást mer beszélni, hogy másokat magára ne haragítson. Ezt t. i. mi barbárok gyakoroljuk; angol uraságok és asszonyságok azonban olyan művelt csetepatét vágnak egymás közt a falon túl, hogy reng bele a ház.

Midőn egyszer Londonban, kedves baráti körben, szóvá tettem, hogy az angol úr a kontinensen nem igen megy gentelman-számba, s hogy az angol hölgy sem valami ladylike az ő szigethonán kívül: igazat is adtak. Hónapja válogatja, mikor utazik a jó nevelésű angol. Nyáron, augusztus végeig, sőt september közepén túl, mikor folyik még a parlamenti vita, tehát még áll a season: az előkelő angol a fővárosban van; ellenben szerte iramodik az a része, mely nyaralót nem bírván a vidéken, bérbe adja jól butorozott lakását a bőven fizető brit honatjának és szalad a Svájcba - takarékoságból. Persze, hogy ez az ő józan takarékoságuk még mindig beillik az én örült pazarlásomnak.

Egyébként sohasem érzik, hogy idegenben vannak. A fogadók összes cselédsége, a gyűjtemények őre, boltos, hajós-legény, levélhordó, kalauz, orgona-taposó, kocsis, iparos, kofa, egyházfi és toronyőr: az mind egy szálílg beszél angolul, s így tán csak a megváltozott vidékről veszik észre a szerencsés szigetbeliek, hogy nincsenek otthon. Ez lehet nagyon kényelmes, de egy csöppet sem mulatságos. Bizonyára nem élvezhettek olyan pillanatot, mint mi kettecskén a Royal-hôtel reggeliző termében Chamounixban. A pinczér t. i., midőn sehogysem birtunk eligazodni a számlánkon, hogy azt az ötven darab patkószöveget, mely terhünkre volt felróva, ebédre vagy vacsorára ettük-e meg: egyszerre csak magyarul szólal meg, hogy sem nem ebédre, sem nem vacsorára fogyasztottuk mi el, hanem igenis a kapus verte ki velük a cipőnk talpát, hogy meg ne csússzunk a hegyi uton, ha a Montanvertre fogunk fölmászni. Fehérmegyei fiu volt, s csaknem oly folyékonyan beszélt anyanyelvét, mint az angol.

Azt mondják a svájcziról: szalvétával hóna alatt jön a világra. Hanem azért szabadnak tudja, vallja magát, s ha a compensáló magas politika szét akarná darabolni az ő görbe hazáját: a fehér asztalkendő mind lobogós piros zászlóvá, minden hegyi hôtél bástyává lenne, az evő villa winkelriedi dárdává nőne, a hűtött pezsgős üveg forró mozsárrá s a dugója löveggé

válnék, valamint hogy az az ismeretes »major de la table d'hôte« is, az asztalfő mellől fölkelve, hadvezérré növekednék.

A vidék erre mentül szebb, a lakója annál csunyább. Sehol a világon nem láttam rútabb nőt a svájczinál. Clauren »Mimili«-je bolond mese. Ebben az országban keble csak a tehénnek van, s csak is ez hord uszályt - már mint farkat. Ez a legszegényebb része Európának neveli a legjózanabb elméket, s innen van, hogy minden meddő szikla csúcs bőven tejelő tőgy, s hogy termékenyebb az ő gleccserjének sívó jege, mint a mi televény bánsági földünk.

*

Ha egy svájci ember a hazájabeli négy nyelven kívül még négy másikon tud: nem nyelvmester lesz belőle, hanem portás. De nem otthon, ahol ezer a versengő társa, hanem kívül a határokon. Aki idebenn vendéglői kapus, az már Mezzofanti - vagy, hogy még nagyobb mondjak, Vámbéri számába megyen. Azonfelül művelt férfit is, kitűnő emberismerő, s külsejére nagykövethoz hasonló, ki a karcsu attachék (pincérek) hadát kormányozza. És élelmes. Nagyon élelmes. Szerfölött élelmes.

Ismerőseim egyike, mesterségére egy hazai víz-, lég- s terep-gyógyhely orvosi igazgatója, beszél nekem a következőt:

Mikor még tanulmány végett utazgatott, a felső Engadin egy híres állomásán megakad szeme a portáson. Mintha más életviszonyok között látta volna már ezt az előkelő formájú öreg urat. Lapozgat emlékeiben, gondolkozik, de sehogysem bír rátérni, hol is látta ezelőtt?

- Segitek önön, mosolygá a kapus. Tavaly novemberben Bastiában, Corsica szigetén, voltam oly szerencsés önt hôtelemben fogadni.

- Csakugyan! De ön ott gazda volt?

- Nincs különben.

- S most... úgy látszik, rosszabbra fordult sorsa azóta.

- Egy csöppet sem! Hála az égnek, nincs panaszra okom.

- Nincs-e?... Nem szíveskednék megmagyarázni...

- Egyszerű dolog az nagyon: télen a bastiai »Grand Hôtel Bonaparte« tulajdonosa vagyok, nyáron a »Grand Hôtel de Rhétie« portása vagyok. Barátom, ennek a nagy fogadónak a tulajdonosa, meg az én kapusom. Voilà tout. Ime, épp most beszélget ott monseigneurrel, Rio-Santo herczeggel.

Valóban a bastiai »Hôtel Bonaparte« kapusa volt a fényes »Hôtel de Rhétie« birtokosa.

Svájcban akárhány felhővívó orom van, melynek a tetejében nincs még gyógy-intézet vagy fogadó. De már kevés az ilyen pusztaság. A »Pilátus« csúcsán is lobog a vendégvívó zászló, s esztendőre vagy kettőre a MÁV budapesti központi pályaházának egyik szöszke, kacéros jegyosztó nagyságától megválthatjuk a Budapest-Montblancra szóló bilétet. A »Jungfrau« szűzi havát legalább kotorják is már a munkások, hogy a mérnök urak kihuzzassák ott lánczaikat s feltűzhessék póznáikat.

Vasut és alagút vágja, fúrja át ezt a hepehupás országot, s a szegény manók, megriadva a hegyi mozdony harsogásától, fogják apró szerszámaikat és kivándorolnak; a költői »Almerin« meg a tehénpásztor-lány, giessbach-i vizgyógyintézetben tanult fogással csapkodja rá a neurasthenikus hölgyek fázós gerinczére a lucskos lepedőt s kezével sikálja az öreg urak csúzos lábszárait és gyurja-gyömöszi megsugorodott váll izmait. A híres ementhali és gruyère-sajtot nyilván masinával likgatják nagyszeműre, s megrikatott gyerekekkel ejtetik bele a

kedvelt sós csöppeket, míg a gyárakban, viseltes osztrák fehér egyenruhák posztóját harmincz ló-erejű gép vagdalja ki havasi gyopárrá.

A Négy-Canton taván ragyogó időben, pompás gőzhajó földézetén usztunk Flüelen felé. Az egyik fordulón akár a mi Gellértünket láttam volna a Duna fölött. Pedig a Pilátus volt. Ennek is megvan a maga regéje, mely szintén hasonlít ahhoz a budai hegyi legendához. Csakhogy, míg jó Gellért püspököt hitetlen vad ember-csorda taszította bele a folyóba: Pilátus, mikor eléje tették a hôtél-számlát, önként ugrott bele a tóba.

Jobbra és balra, mögöttünk és előttünk, környöskörül tele épített magaslatok. Fogadó, víz-gyógyintézet és nyaraló - nyaraló, víz-gyógyintézet és fogadó minden ponton. Ah, ott a »Miethen« kopár sziklafala s az ő néptelen csúcsa! Végre! Milyen jól esik ez a szemnek! Itt fészkel Svájcznak egyetlen kőszáli sasja, s bár az egyesült vendéglősök tartják el - (éjjelenként egy-egy gödölyét kötnek ki pórázra neki) - a fejedelmi madár mégis mély megvetéssel nézhet alá erre a hitvány világra. Ha megláthatnám azt a büszke sast! Nini! Kotorja is felénk hatalmas szárnyait. Hosszura csavarom ki messzelátómat s mohón keresem a levegő királyát... Hát lelkem teremtettem!... amit fönségesen kibontott sas-szárnyának néztem, nem egy hôtél zászlója volt? Az biz a, még pedig kétszázötven szobás; mindennap három rengeteg table d'hôte trombita-concerttel, telegráffal, telefonnal, vasúttal és angol isteni tisztelettel.

Isten panaszkép ne vegye, ha csodás összefüggést tapasztaltam itt vallás és kártya között - de csakis honi szempontból. Helvét vallás = magyar hit; svájcz kártya = magyar kártya. Tudok nem egy olyan hazafit otthon, aki hamarosan el sem tudná sorolni a hét vezért; de már Tell, Melchthal, Fürst Walther és a Stüssi vadász harminczkét levelű történelmi tankönyvének nagyrabecsült bajnokait igenis. Itt Uri cantonban vitézkedtek ők, e tudtokon kívüli kártyahősök, nem is gyanítván, hogy ércznél maradandóbb emlék jut majdan az ő érdemeiknek. Mig éltek, országuk szabadságát szolgálták; ma hazájuk második nagy vívmányát - a fogadót hirdetik mind az öten. Ott ragyognak gyarló bár, de intő jelképekül egy korcsma falán, s szemünk a Rütli felé tekint, melynek tövében a Svájc legnagyobb s legelső reklámcsinálójának, Schiller Frigyesnek nevét ragyogtatja egy gránit emléklap - mig mellette egy másik, még nemesebb stílű márvány tábla, arany vésetű írásban tudatja velünk, hogy: ide az Axenstein-hôtel csak tizenöt perc. Nagyratörő sziv, föl a magasba, lelkesedéssel!

Hôtel, hôtel, hôtel! Itt még az isten is hôtélben lakik. A krétás sziget gyermeke legalább tökéletlennek mondja az oly fogadót, melyben hiányzik a külön kis kápolna és a »Messenger« mellett a salonja asztalán nincs ott a Holy Bible. Merev, izléstelen, követelő, lenéző. De megbocsátok neki: mert ő fedezte föl igazában a Svájczot, s az ő erősen kiművelt comfort-érzékéhez szabták hozzá e hôteleket, a szárazföldön a legjobbakat. Fölfejtette a vállalkozók előtt annak a titkát: hogy lehet idegenben otthon az ember.

II.

- A francia Debreczen. -

Ez t. i. meg azt jelenti, hogy Genf, mely az igazi kálvinista Róma. Ez a cím is csak arra való, hogy az érdekes olvasó tikkadt figyelmét magára terelje. Régi dolgokat új etiquette alatt árulni s új dolgokat ódonítani: ez a sokat bolygatott század végének fő ismertető jele.

Miután ily módon sikerült a m. t. olvasó szemét iderántanom: dalolok neki dalt az Allabrogok ősi Genova városáról, mely Urunk születése előtt egy évszázaddal (l. Jul. Caesar »de bello gallico« Caput I. 6-8) a rómaiak diadalmas fegyverének hódolt meg, hogy...

Ne tessék megriadni, nem írok ki többet a jó Baedekerből; annál is kevésbé, mert indulás előtt itthon szeretem hagyni. Bármilyen szép vörös is ez a könyv, nem viszem útra magammal. Sőt órám sincs. Mert ez a két szerszám a véletlen gyönyöreitől foszt meg engem. A hullámzó élet játéka csapongjon körültem, melyet az én »Aventiure« kedves hajómon szeretek járni. Nehány képpel, szoborral jusson kevesebb, csak annál több a pezsgő valóságból. Minden idegszálam fölháborodik, a sűrű és ritkított sorokra fejtett, intő keresztekkel czifrázott, csillagokkal homályosított paragrafusok zsarnoksága ellen. Én a szabadságomat nem hagyom! Mit én bánom, azt a meredek sziklát minek híjják, mikor ő maga sem tudja. Pedig bizony, kinek a kezében nem virít a piros kalauz, az idegen-számba sem megy a Svájcban, vagy egyebütt nagy Touristánban.

De én csak úgy élvezek, ha névtelen, célétalan barangolhatok. Nem köszönök senkinek, nem köszön senki. Kalapom és idegeim ünnepet ülnek.

Ahhh!... Hosszú tíz hónap után külföldi vagyok magam is, aki teljes ismeretlen voltának boldog világát éli. Rettegéssel gondolok szegény Saint-Saënsre, akit még messze Havanában is kiforgattak az ő féltett homályából. Tisztelőinek hada még az álmait is megzavarta. Az autogrammatitis chronicában, a hystériának e legijesztőbb rohamaiban vergődő asszonyok és kisasszonyok, patyolat kezükben azzal a bizonyos fa-legyezővel, valóságos danse macabre-t jártak a feje fölött. Olybá hallatszott, mintha a csontjaikat zörgették volna. A Plato istenének az árnyéka is ragyogás: a halhatatlant az ő titka is napfénybe meríti. Az ünneplés detectivjei legott ráismernek abból a keskeny sugárkából, mely az incognito önvonta felhőjének valamely őrizetlen részéből kiszökken.

Milyen jó nekem! Nem vagyok egyéb, mint szoba-szám. »Mr. du 83.« Így találkoznak a végletek: a szabadságos és a rab, akinek szintén csak numerus a neve.

Rovom a genfi utcákat, a rideg Calvin városát, melynek egy sötét közében született Jean Jacques, aki »Vallomásai« szerint, azon kezdte pályafutását, hogy órát lopott. Mi egyebet is lophatott volna Montreopolisban? Persze, ha erre Kelet felé születik a »Társadalmi szerződés« írója, nem órát, de egész napokat lophatott volna.

Mint más egyebütt ebben a vén világrészben: itt is rombolt az önkény, pusztított az erőszak, vérengzett a babona, a szenvedély, s épített föl újra a lelkesedés, a hála - meg a spekuláció. Akit az egyik tábor a maga nagy hősénekként vall, arra a tulsó az árulás bélyegét süti rá itt is. És Károly braunschweigi herczegben, bár az ő népe fősvény zsarnoknak szidta, bőkezű jótévedőjét kegyeli ez a köztársasági város, melyre húsz milliónyi vagyonát testálta. Meg is tisztelték érte: a veronai Scaligerek monumentumát hű másolatban borította rá a szerencsés város az örökhagyó hamvaira. E díszes faragványokon ez idő szerint nemcsak magnolia, hanem az érdemes tanács gondjának árnyéka is borong, mert nagy a lehetősége annak, hogy a herczeg vérszerinti örökösei visszavijják Genftől a milliókat. Ebben a pillanatban a leghíresebb jogászok marakodnak körülötte. Fogas pörmesterek, fogásos prókátorok. Nem csudálkoznám rajta, ha úgy dülne el a sulyos argumentumokkal folytatott küzdelem, hogy maga alá temeti azt a tömérdék pénzt. Ám az emlékszóbor megmarad s mindig sok lesz annak a bámulója. Adelgunda k. a., a schlapperheide-lobeschwanzi kerületi főszámvevő ur »megkésétt« leánya a minap is leróttá előtte lelkesedése adóját. »Tudod-e gyermekem, kit ábrázol ez alakzat?« kérdi őt apja, a kerületi főszámvevő ur, némi szándékossággal, hogy lánya műveltségének alkalmat adjon a ragyogásra, mert sokad magukkal voltak. »Wer sollte Dir nich kennen, jöttlicher Joethe!« kiált föl Adelgunda k. a., elvilágosodott szemeit az emlék csúcsa felé forgatva: »Fest jemauert in der Erden steht die Form aus Lehm gebrannt.«

* * *

Fogadónkhoz közel, a tó széles köpartján, hirtelen megáll három titokzatos alak s négy titokzatos alakocská. Egyszerre lefejtik magukról a bő lebernyeget, s csillogó trikóban hányják felénk az ismeretes művész-pusztit s nyomban rá kezdették lemorzsolgatni az olympiai gymnasium pensemát: hol fűrtbe akaszkodva, hol meg az egymás vállán följebb kapaszkodva. Csak azért említem meg, mert ingyen nézőt is alig foghattak. Még a kis fiúk, leányok is úgy elmentek a vásári produkció mellett, mintha bizony nem nekik szólana. Hát ilyen józan ennek a népnek még az apraja is! De hisz a fényes napvilágon olyan kiábrándító is volt az éjjeli tündöklésre szánt arany-hímes komédiás-ruha, hogy a különben vérmes gyermekvilágot sem bírta felzaklatni. Néztem hát én, a vén gyermek. Bámultam Mr. Herkulest és Mme Herkulinát s a csöpp vasgyurókat, és akkorákat kaczagtam a pojáczán, hogy massage számba ment az a jóleső rendület, mely has- és hátizmaitat megrázta. Befejezésül a domboru erőművésznő foga közé kapta a férje bársony uszógyatájának a korczát (a benne vergődő erőművésszel együtt) és tánczot járt vele, mialatt a négy kis fiát úgy keverte, mint a kártyát. Mennyi ujongó nézője akadt volna e félistenek játékanak Czibakon! E hölgyhöz mérve mi volt a mi Kinizsink? Megszégyenülve néztem ezt a rengeteg férfi-erőt asszonyi hüvelyben; az én centime-os vidámságom százforintos búra változott. Megszontyolodva mentem odább. Nem csupán férfi-kalap és krágli, nyakravaló és kabát, orvosi diploma, börze, sport és philosophiae doctoratus megy át a női birtokba, hanem az athlétaság is? Ó Liebig Justus, te műszoptató és himdajka, te reád vetünk ezért: ez a te műved!

Megaláztatásom súlyos érzetéből vigasztaló női hang emelt ki. Tehát vannak még nők a világon? Ott állt a lelkem egy kávéház előtt, mély kívárgatu ruhában s énekelt. A dal hevében sűrűn rázogatta keblét, melyből messze ömlött szét a köztársaság dicsérete. Kürtök harsogása helyett egy halovány úr bizonyos félénkséggel kísért kusza pianinón, amolyan fia-zongorán. Tán titkos legitimista, sőt princz az istenadta, aki, míg valahol trónja üresedik, így kényszerül szolgálni a republika eszméjét. Nyilván annak emléke biztatja őt, hogy Franciaország királya Lajos Fülöp is, mielőtt koronát nyert, iskolamesterséget folytatott ugyancsak ebben az országban.

A zene már jobban vonzotta a népet. Nagy csomóba verődve leste a virágcserepes korláton kívül a kék blouseos munkás, a halas kofa, a zöldség-fuvaros és kenyeres asszony, meg egy halom gyerek a chansont. Egy választékosan öltözött, à la lord Churchill kihányt bajuszu, homlokfűrtös szép úr, feketén kivarrt galambszin keztyűjével csapkodott szét a felgyülemlett sokaság közt, megértetvén vele, hogy fel is ut, alá is, itt nincs potya mulatság. A sűrűség erre megritkult, lord Churchill a hölgy mellé ugrott fel a szőnyeges állványra; de ugyan-ebben a pillanatban ismét nagy gubanczba állt össze az ingyen közönség. Ő lordsága mélyen meghajolt előtte - más előtt nem is tehetette, mert innen a virágos korláton csak a két pinczér ásitott - s rövid beszéddel üdvözölve a hölgyeket és urakat, kiket ezelőtt két percczel a kávéház elől elhessegetett: a művésznővel oly kettesbe vegyült, mely szívhasgató volt volna, ha fülhasgató nem volt volna.

»La mort du guide«, a hegyi kalaúz bus halálát adták elő, ki a »Mauvais pas« jeges fenekére zuhant alá tavaly két angol ifjuval. Bár a melodia elég keserves volt, az elsíratás nem igen akart bele illeni lord és lady Churchill salon-jajgatásába; de nyegle tag-fintoraikhoz még kevésbé, midőn, víg dalra kelve, elárulták: »commequoui Mr. Pharamond Bourdonnet profitait de son veuvage« - mikép élte ki ez a bácsi az ő kései özvegységét. A játék hamiskás akart lenni, de csak hamis volt. Ez a hámból kirugott, hivatásvesztett faj, a »népdalnok«, u. l. nem csupán minálunk Budapesten arrogans és tudatlan. Kihörpöntém cognacomat s lementem a tó partjára.

* * *

Két napja lesem már, hogy meglássam a Montblancot. Ő felsége felhő-palástjába burkolózva, két nap óta mogorvaskodik. Vagy hát, élve jogával, incognito akar maradni. Unhatja is azt az ezer meg ezer szemet és messzelátót, mely fejedelmi üstökére van reá szögezve quairól, hidról, hajóról s alkalmas fekvésű drága fogadók ablakaiból és erkélyeiről.

A kőparton tavi-legyek undok gomolyokban kavarnak a fejem körül. Szököm előlük s a molo végében a platán terebélye alá ülök. Ezek a hízott bestiák csúfot üznek belőlem. Nem fog azokon sem a dohányfüst, sem a meglengetett zsebbevaló. Még az ingem alá is bujtak, még az égő szivarom tüzes végére is ráültek. El is panaszkodtam annak az öreg úrnak, aki mellé a kőpadra telepedtem. »Hiszen ezeknél a czudaroknál a Tisza virágja sem gonoszabb!« mondtam s kezdtem elmagyarázni szomszédomnak, mi istencsapása ez a mi honi efemeridánk. Volt benne részem, hogy egyszer a Béga-csatornán himbálózva a titeli ember tutaján, nekem estek, majd megettek.

»À qui le dites vous?... oh!« mosolygá az öreg. »Laktam az ön szép hazáját s elégszer láttam ezt a csodát.« Elbeszélte azt is, hogy még a negyvenes évek elején egy unghmegyei úri családnál volt franczia társalkodó és ismerte Elmeczy és Orváth Hádám urakat. S mert nem látott a kezemben piros könyvet, megismertetett velem minden látható közel és távol pontot: előttünk a druidáknak vízből kimeredő áldozó köveit, szemben azt a felcsillanó fehér foltot, a Diodatti-villát, melyben lakott Byron s ahonnan röpitette világgá két remekét: egyike »Tankred«, másika a »Chilloni rab«.

A Rousseau-szigeten van egy kicsi Hangli. Kávéját miből szűrik, csupán e canton vegyészeti állomásán bírnák meghatározni. Csakis a tudatlan jövevény hozatja, hörpint belőle s aztán megrázkódva teszi le a poharat, ha ijedtében ugyan el nem ejti előbb. Szt. Mokka, áldott Jáva, mit cselekednek itten a te fölséges babszemeiddel! Illó olaját úgy elillantják, hogy nincs az a chemikus András, aki azt megint befogja. Jobb is volna, ha »Café« helyett ezt írnák az ajtó fölibe: »Cave!«

A kicsi babák, afféle bennszülöttek lévén, csupán tejet isznak, azt is a »nounou« emlőjéből, vagy abból a közdajkából, melyet a haladó műipar »biberon« czimen szerkeszt kaucsukból. Ami különben az ottani hadfiakat nem háborgatja a gyöngéd és hasznos ismeretségek szövésében. Azokat az aprókat, akik már a maguk emberségéből másznak föl a katona bácsi térdére, dada őrzi itt is. Genfi bonne. Különlegesség. Európa észak-keleti részébe csapatosan szállítják őket a megbízható helyszerzők, hogy csemetéinkbe azt a terpett, éneklős francziaságot oltsák bele, melyet mama kétségbeesésére, de a maguk szerencséjére, épp oly gyorsan felejtene, mint ahogy magtanulták. Siratja az ily veszteséget a nagymama is, aki boldog volt bele, hogy a franczia kisasszony megjelenése után két hónappal már nem értette meg az aranyos unokáit.

Merengésből messze süvítő gyermek-sírás riaszt föl. Egy kisasszony a rózsás arcú bété fülecskéit rángatja éppen s aztán még külön rá is ijeszt: »Émile, je te défends à dire un mot à maman!« A nagy Jean Jacques, az ő zöld-rozsdás arcát mintha fanyaron fordítaná oda, ahol az executio történt. Nem így gondolta ő »Émile« neveltetését. Egy öreg úr meg, fölháborodva a jeleneten, e szókkal fordul hozzánk: »Et dire, que ça s'appelle une *bonne*!«

A hid felé megyek s hogy föltekintek: a Montblanc feje, válla, dereka, rózsaszín tündöklésben emelkedik minden környező ormok hegyébe.

Önkéntelenül levettem kalapomat s így emeltem elfogódó szememet e fönséges ragyogványra s csaknem átboltottam egy tarsolyos emberen, aki horgára halat lesve, háttal ült a csodához.

III. - Tóköz és Hegyalja. -

Olyan kicsi a Bödelibahn, hogy az itteni nyelv szerint bátran lehetne Bödelibahneli. Ott kigyózik el a hegy tövében a tó mellett. Igazi játékvasut, mely tíz percnyi távolságot szolgál. Csak az a furcsa, hogy felnőtt emberek ülnek azokban a baba-vaggonokban s nem az érdekes prince Feyzenheimék, akiknek tudvalevőképpen a családfeje is olyan apróka kis papa volt, hogy cseresznye-magból faragott tubákos pikszist használt, amitől a jó udvarmester akkorákat tüsszentett, hogy még a fűszál is meglibbent bele.

A thuni és brienzi tó közé szorulva virágzik boldog Interlaken, a svájci orbis pictus egyik elsőrangú páholya, melyből egész fényes nap és holdas fél-éjjel kényelmesen lehet bámulni a »Jungfrau«. Akinek megközelíthetetlen volta már csak mese. Mert 1811-ben történt, hogy egy német úr, Meyer (egy Meyer!) taposta első az ő fenséges fehér homlokát. Természetes, hogy a midőn onnan lekerült, szörnyen dicsekedett. Azóta az ő nyomán sokan meyerészkedtek föl e hatalmas hegy büszke fokára, s messziről nézve olybá tűnnek föl, mint mikor legyek mászkálnak a czukorsüveg tetején. A sétatéren felállított nagy tubuson át pedig annyira közel látszanak, hogy szinte halljuk a vicceiket. Elbusulok a gondolatától, hogy nemsokára fogaskerekű vasuton fognak a tetejébe mászni. Hát érdemes nagy hegynek lenni?

A kaszinó-parkban egy sátoralja muzsikus hangolta éppen tülkeit és hegedűit. Mikor abba hagyták, taps zendült fel utána. Hát szimfónia volt. A zajos hívásra egy elől kopasz, hátul sörényes madárfejú úr hajlongott felénk a kármentő mögül. Schnäbeli úr volt, költője a darabnak, melyet négykezű átiratban a használati utasítással együtt, 3 frankon vesztegettek a bejárat melletti bódében.

A kaszinó kávéja a leggyalázatosabb folyadék. Az aprítani való sütemény czukormorzsáit az interlakeni legyek rég lelegelték. Legföljebb, ha a megolvadt, nyulóssá vált édesség ott fogja a legyecské hátulsó lábát. Ilyenkor persze vergődik az istenadta és erősen hasonlít egy remegő aprószőlő-szemhez. Az én kalácsomra is most ült rá egy. Nem mérgezem meg, nem mártom be a kávémba; sőt felszabadítom s szárnyára bocsátom. Ki tudja? Hátha anyának érzi magát!

A kaszinó söre, ha a pohárban hűlni engedik, már inkább élvezhető.

Honi lapjainkból csak a »P. Lloyd« jár ide. Egy órája várom, de nem juthatok hozzá. Kohn úr kapaszkodott bele s fogja görcsösen és arany binoklijával mind a tizenkét oldalát szántja végig. Hát nem olvasok. Bánom is én! Leszek szegényebb négy párbajjal, hat öngyilkossággal, két iszonyu vérengzéssel, tizenkét sikkasztással s ugyan-annyi lovagias nyilatkozattal.

* * *

A permeteg nyári eső elállott s foszló felhőiben fölépül a szivárvány. Ivének szárait oly mélyre bocsátja le, hogy a tölgyek lombja is irizál tőle. A hôtél verandáján egy ifju nő fehér ruhájának bő ujja bele lobog a bűvös színekbe s ragyog mint a tündér-fátyol.

A szélesre vágott úton, tanult hegymászó-lassusággal hágok fölfelé. Jobbra és balra az erdő sűrűjében szép asszonyok ruhája virágzik. Az ápoltság ösvény porondján keresztül nyílal az esti sugár, s fűrgő, félénk mókások kereskednek a fénysávokban. Ravasz gyermekek hintettek el ott mogyorót s a széles szil mögül lesik, a bájos állatka hogy szedegeti össze, dugja bele a kis pofa bő tarsolyába s botorkál el gyámoltalan lépésekkel a fa tövéig. De már innen röppenő szökéssel fönn terem a fa derekán s tekergő spirálében vágat a sudarig, közben le-levillogtatva apró szemét, nem akadt-e üldözője? Nem akadt s nyilván ezért lobog olyan diadalmasan fölfelé hajlitott farkának lombos zászlaja. Nemsokára a mogyorónak szabatosan ketté metszett

hüvely-csészéi pörögnek alá az ágakból. A fiúk fölszedik, a mutató- és középujj közé szorítják s bele fúva, olyan éktelen sípolást kezdenek, hogy a szilasból elhessegették mind az evetkét.

»Megy a vándor, csepp ragyog tokáján - s mélyen szuszogva vissza-visszanéz.« Ilyenformán mondta volna Kisfaludy Károly az én helyzetemben. Még hatvan lépcső van előttem, de végre fölküzdöttem magam oda is. Itt a csucs: a Heimwehfluh. Valami bánatos ember nevezhette el így, aki innen széttekintve, az ő szép hazájáról emlékezett, melynek valamely magasára szintén egy folyó s két kerek tó csillan föl, égvivő hegyek bátor őrizetében.

A brienzi esthómály szötte már szürke fátolát, a thuni még izzó biborban fürösztö fodrait, csipkéit, gyöngyeit s hullámos színének egyéb drágaságait. Egy-egy hosszúra nyúlt ezüst csapását derékon metszi ketté a hátulról megvilágított bárka. Fekete lapját, rengő vitorlája széleit aranyos pírrel futtatja körül az alkony. Régi motívum, egy festő barátom modorsággal is vádolta, de mindig új nekem.

* * *

A nagytehető font, a csengő frank, a követelő dollár, a szapora mark, a görgő rubel s a zörgő forint egyaránt kedves a svájci előtt; csak e pénznemek gazdáiban tesz különbséget. Legtöbbször becsüli az angolt és muszkát. Amaz nem alkuszik, mert kényelmetlen; emez nem alkuszik, mert silánynak tartja a krajczárkodást. A német vevőt a vasból öntött prix-fixe sem rendíti meg. Az osztrák-magyar könnyebb kezű; de, gondolja magában, ha már szabott ár, szabjunk le róla még egy darabkát. Ó, azok a szép dolgok, hogy kisértenek itt is minden bolt ablakban! Nézem, mert elbájoló ez a zománcz, az a csipke, ékszer, szövet, faragás, fegyver, bársony, váza, kristály, himzés, kamea, metszet, fonás. Akié lesz, az is csak nézni fogja, s ilyen értelemben enyém a Belvedere, a musée Cluny, a Louvre s a drezdai madonna. Sőt még az a szép asszony is nem az én kedvemért fűzi nyakába a gyöngyöt, tűzi hajába a gyémántot? Nekem mutogatja, hogy lássam. Enyém a virág, ha nem a kezem szorítja is. A szem birodalma biztosabb. Engem nem ejt meg a kísértés.

Kár, hogy a feleségeken nem fog ez a bölcselkedés.

Annyi itt a szt.-bernáthe gyi eb, mint a kurta kutya. Valóságos tenyésztés tárgyai. Az egyik »ménestester«, Lend úr, az ő szakmunkájával (»L'amélioration de la race canine«) elnyerte a nagy díjat, melyet a Jura-hegység egyik tartományi városa tűzött ki száz aranyban. A bundás, bodri kölykök e nagy kitüntetésnek tudatlan naivságában hemperegnek az udvaron. Sejtelmével sincsenek őseik nagy hírnevének, magas származásának, fönséges hivatásának. Persze, hogy az átluggatott hegyek e korszakában mind inkább fogy a szt.-bernáthe gyi utas, mind lejjebb szorul a derék állatok jelentősége. Pedig, így kiált föl a híres zahnai ebtenyésztő: »Aut Caesar, aut Minka!« A szép kutyavilágnak ma-holnap vége, s a felebaráti szeretet e hőseinek házába legfőljebb ha valami mormotér-vadász fog betérni, ölben hozva magával egy félig megfagyott szt.-bernáthe gyi kutyát. Mert elsatnyulnak jeles faji tulajdonságai, ha nem gyakorolja. Alászállása a völgybe példa is. Tejes-, tojásos- és baromfi-szekerkék elé fogva - ez a sors várja őket, míg hajdan ünnepelt gazdáik odafönn, a hospiciumbeli szerzetesek: hóba, jégbe, imádságba fagyva, fejezik be immáron meddő életüket. A jótéltélek is vasuton jár maság s léghajón fog a mennybe szállani, hogy hamarabb érjen oda.

Öreg este van. Sugárzik minden utca. A nagy ebédlők villamfénye káprázatosan tündököl. A hölgyek puha kezükről lefejtik a keztyűt, egymásba fordítják s így nyomják bele az üres ivópohárba. A virágos, hosszú table d'hôte diszkrét csörrenéseibe különféle nyelvek zsongása vegyül. Megeredt a nemzetközi nagy etetés, a diner. Én is megyek - de vacsorálni.

* * *

Vigan guruló hintóban kerülöm meg a nagy hegyalját. A takaros járművet esztendőre már innen is kiszorítja a vasut, melynek sinei alá sovány, csontos emberek most feszegetik le a kötöltést a sziklapartról s döntögetik sorra a daczos tölgyeket. Tőben elvágva borulnak rá a pályatestre, vagy égnék fordítja szövevényes gyökereit az erdőnek egy-egy makacsabb véne, melyet a dynamit vetett ki három-százados igaz birtokából.

Közönkint hosszú tilalomfa fekszik keresztül az úton és megszólal. Ez a havasi kürt, melynek fuvója benn ül valahol az erdőben. A zengő vámsorompó persze nem emelkedik föl előbb, míg a megváltó pénzdarabot bele nem hullajtottuk a tölcserbe. Alig némult el ez az árkádai instrumentum, már előttünk elbődül egy másik, míg mögöttünk eléje tátong a következő hintónak. Ezek az útonálló művészek jó gazdák: egy dal kifutja nekik egész napra, még pedig olykép, hogy a darabnak csak néhány hangját tülkölik felénk, s a piczula pendülésére elmet-szik, hogy amikor újabb adózó kanyarog fel a kapaszkodón, ott folytassák, ahol abba hagyták.

Grindlwald, Lauterbrunnen, Staubbach, Mürten, Schmadribach... özőnével kínálkozik a kiránduló hely. S illenék talán feltörekedni a Hunnenfluhra is, melyet őseink elődeiről neveztek el. Ha itt jártak azok a rettenetes vitézek: csodálom, hogy laposra nem taposták ezt az ormós világot. De már csak, tartozó áhitattal, inkább alulról nézem azt az 500 m. magas bástyaforma sziklát, mely fölött holdas éjfélen még most is csatáznak Attila hadai a drága hétel-árak ellen.

Sör mellől nézem a meredek sziklafalról aláomló hegyi zugót, melynek azonban soha egy csöppje nem ér le, mert a párkánya föléje hajlik a szirt lábának, úgy, hogy az örökös szél legott magával sodorja s szikrázó fehér porrá örli-fújja szét, mielőtt a földre kerülhetne.

Különb legény a távolabb eső Trümmelbachfall. Ez a Jungfrau megolvadt jegének lefolyásából gyül meg s mint láng az ágyuból, akkora dörgéssel és erővel lövel ki a szikla torkából az embernyi sugár s vágódik neki a katlan falának, a honnan fehér párában gomolyog fölibénk. Ez a tátongó torok mintha a nagy szívással magába gyűjtött havasi vizet gőznek lehelné ki magából. Föléje biztos karzatot épített e dörgő csodának bérője - Svájcban az egész természet ki van adva árendába - s mégis reszketve tekintünk alá e vízi pokolba. Napfénykor hármasszívárvány képződik a néző felett, előtt és alatt; ami meg a pokol mellé nyomban odaszerzi a mennyországot.

Hegy, víz, erdő - erdő, víz, hegy: állandó akkord abban a fenséges táj-symphoniában, melyet egyhúzóban élvezni csak angol ideg bír meg. Jó ilyenkor egy csöndes kis ivó, pihentető kilátással a baromfi-udvarra, egy kérődző borjas tehénre, a földél gerinczén nyújtódzó cziczára, s a faczipőben csattogó, ójtott lábu béresre, amint kalapálva a kaszáját, fogatlan szájában lógatja a nehéz fa-pipát. Csunya egy legény, s attól sem válik csinosabbá, hogy réznyelű pápaszem ül az orrán, mely a Gietscherhornra emlékeztet, mikor a hajnaltól pirosodik. Hogy a kaszáját megfente, a vállára akasztotta és kivezette borjas tehenét a rétre. A czicza elbujt a padláson, a tyúkság elült. Körül semmi. Csak egy vakolatlan szürke fal. S én ásitok rá boldogan. Szinte sajnálom, hogy megcsendül az induló hajó harangja s válnom kell az édes, megnyugtató unalomtul. Hej te idegen! Mars ki innen élvezni, gyönyörködni szakadtig!

IV. - „Li.” -

E a „li” nem az a bizonyos kínai „li”, melynek jelentősége ahhoz képest változik: bassusban vagy a diskantban ejtik-e. A „li” melyről szölok, a svájci „li”, az a kényeztető diminutivum, amelyet fő- és tulajdon nevek végébe szoktak ragasztani a német kantonokban. Egy bizonyos kedvesség, hogy azt ne mondjam herczigség mosolyog felém belőle. Azt mondja: vögeli,

bädeli, leckerli (mézeskalács). Mind olyan hizelgően hangzik, olyan becéző gyermetegül. Ez a nép valamikor mégis naiv lehetett. A történeti muzeumban őrzött valóságos czölöpkori czölöpjeiről legalább egy régiség-kutató sem tudta bebizonyítani, hogy valamely ősi hôtelnak a romjai. Ha elgondolom, hogy volt valamikor Svájcban idő, amelyben hírből sem ismerték a vendégfogadót, s az angolok még nem fődözték föl a sterlinget, melyet azóta mázsaszám hoztak ide! - ha eszembe jut ez: ólomsúly gyanánt nehezednek szívemre az én tárczám keskeny forintjai.

Igy érkeztem a berner ländlibe, útközben álmodozva, nézelődve, az állomások szünetei alatt olvasgatva.

Letettem a könyvet, mert szép leány lebbent be a szakaszunkba. Schillert olvastam ugyan; de nem tudok nagy költőt a világ összes irodalmában, aki egy rózsás arczu, buzavirágszín szemű, karcsu szőke kis lánynál különb volna. A piros ajkak ríme, a mozdulatok jambikus hullámzása, meg az a rejtett, elragadó czezura, melyet a barnasávós ruhácskának dereka szemérmesen zár magába - mind ez, Heine szerint, nem elvont fogalmi poema, hanem pezsgő, meleg-édes költemény, amelynek »van husa és bordája«.

Letettem a könyvet és néztem. Néztem másodmagammal. Az a másik, bár egy nemem volt a bájos jövevénnel, nem tartozik sem az irigyek, sem a féltők sanda szerzetéhez, mert sem hajlandósága rá, sem oka. Hiszen, ha valamely coupéba léptünk, egy-egy utas az ő kedviért is letette a könyvet, ha Schiller - vagy ha ennél több: ha fris ujságlap volt is.

A lányka oda huzódott ahol asszonyt látott, ösztönében az oltalmat itt keresve. Tehát közelünkbe ült. Utitársam az ő szelíd, fekete szemével anyailag tekintett a védtelen görlicze-madárra. Erre a biztatásra tüszőjéből kiszedett két higra főtt, de már persze hideg tojást. »Olyan ízű lehet«, mondtam, »mint az osztriga.« Erre a kisasszonyka megrettent. Mert mint a parádi víz, az osztriga is olyan: vagy nagyon szereti, vagy utálja az ember. A Svájc, bár nagytekintű tudósok, mint Meilhac és Halévy, azt állítják róla, hogy van admirálisa is - a Svájc bizony tengertelen ország, ahol meg nem terem az osztriga, s csak annyit tudnak felőle az idegenek s messzejárt benszülöttek beszédjeiből: hogy az egy kocsonyás rezgő kölöncz, holmi csiga, melyet a tehetős vendég azon elevenen kap be a szájába, s mint macska az egeret, a lelketlen evő-művész is meggyötri előbb a fogaival, hogy jobbízűvé váljon, s lassú csemcegeccsel csak azután nyeli le a fájdalmában vonagló állatot. Az én jó szándéku példámra, mellyel étvágyát akartam ingerelni, a kis lány előbb megrázkódott, majd színéből kikelve a nyitott ablakhoz rohant, s ártatlan bensőjének feltörekedő vallomását rábízta egy útszéli vad-rózsabokorra. Cognacos butykosom néhány harmatcsöppjével ujjam mosolygásra élesztettem a lankadt leányzót. Öt percczel később megállt a vonat. A már most teljesen kivirágzott hajadon, buzavirágszín szemének minden ragyogásával nézett rám. Soha az én másfél éves hosszú orvosi praxisom alatt ilyen gazdag honoráriumot nem kaptam.

* * *

Bern még német város; de polgárai közt, főleg ha disputálnak - és mindig disputálnak - épp oly sűrűen hangzik fel a németből a franczia, mint a mi tréziastadti polgáraink közt, főleg ha disputálnak - és mindig disputálnak - a németből a magyar szó. Fribourg felől mind bővebb karikát vet a franczia nyelv, s a hullámkör legszélének locsogását már erősen érezni az ősnémet kantonokban. Sehol a hirhedt schulverein, mely böggve jár körül, keresvén egy-egy veszendőbe menő bruderstammot, hogy elnyelje: - ez az éhes egyesület sehol sem térít kevesebb eredménnyel mint a Svájcban. Itt nem nyelvében, de szabadságában él a nemzet! - vetik a berlini kisértőnek. A hôtelnben örömet elszedik aranyait, de traktátleinjait az egyedül üdvöztető alldeutschlandról visszautasítják. Rövidebben: nem köll nekik a »prusse«.

Sehol annyi gyermeket, mint e szövetséges ország székvárosában. Nincs az a bevásárló mama, aki maga előtt ne tolná az ő kis babáját, midőn a piacra jár. A bársonyos, piros, gömbölyű arcok versenyt virítanak és gömbölyödnek a bársonyos őszi barackkkal. Sehol még úgy, mint itt, nem tolakodott elém Léon Goslan mondásának igaz volta a gyermekről: »Félig hús, félig gyümölcs.« Bele szeretünk volna harapni valamennyibe. Mert még a svájci is kedves, amikor kicsi. Különben úgy látszik, hogy az egész város a babák szolgálatában áll. Nyilván az ő mulatságukra építették azt a vaskos tornyot is, melynek egyik oldalán egy óramű kezdi játékát, mihelyest elütötte az órát. Ekkor ugyanis kilép a kakas, megberzengeti szárnyait és egyet kukorékol. Aztán jönnek a macskák - a város és megye czimeres állatai - s elvonulnak egy ötszáz esztendő kölymeke előtt, akit nem bántanak a medve bácsik, mert mindig jól viselkedett s még ma sincs rá panasz. Itt, a népes utczafejen, ha közeledik az óra végső percze, már sűrűn áll a kocsisor, melyről piroskönyves idegenek szállnak le s hátra szegett fejjel bámulnak föl a csodához.

A másik emlék meg nyilván a rakoncátlan apróságnak szól. Ez a gyermek-faló, a kindli-fresser, aki egy szófogadatlan fiúcskát tol bele a roppant szájába, míg a többi tarisznyába dugva várja a maga sorsát. Meg amodább azt a dudás bácsit is a jó gyermekek multságára faraghatták ki hajdanában.

Babapolis. Mert csak bátorkodjék idegen - a benszülött úgy sem teszi - a kis bástya fasorán egy padnak üres végére rátelepedni! Még a homokot, kövecset sem szabad onnan lesöpörni. »Az a pad a mienk!« rikoltja a dada, »s az a kövecs, homok meg a Kätheli játéka!« Gyermek ő felsége s felelős kormánya elől hátrálni illik.

Minden egyebekben ez a város is az idegené, különösen az angolé. Ami ékszer, csipke, régiség, faragvány, kép, szobor, kristály, keramika és szőnyeg van itt a boltok ablakaiban és ablakai mögött felhalmozva, azt mind neki szánták.

A legerősebb vevő ez idő szerint Amerika. Az oil-princek, a petrolokrácia otromba milliói akkora árszökkenést okoznak, hogy a nagy vizen innen való emberiség megretten tőle. Még csak a kemény brit állja a tusát. A mistressek és missek részére a ravasz ötvösök természetes nagyságban kovácsolnak csengőt, kolompot aranyból, ezüsből, melyre hegyi tájak és vízomlások, csordák és gyöngéd pásztorleányok vannak rápingálva. Milyen kedves és különösen: milyen drága emlék lesz ez a kolomp otthon Missouriban és Ohióban! A ravasz kereskedő itt meg nem áll: apróbb arany és ezüst kolompokat lánczra fűz a nyak és kar ékesítésére. Milyen kellemes lesz majd hallgatni, midőn fejének, karjának minden-egy mozdulatánál: a szép hölgy nyakában, csuklóján fölzendül az idilli csöngés-bongás, mintha mistress Purseprouté kebelének síkján, vagy miss Bessy Flirt vállának havas csúcsain miniatúr-nyájak legelnének.

*

Ó, mert csak zene köll nekik, ha kolomp, ha orgona, vagy ha csupán varrógép is. Mert zengő varrógépet is lehet kapni Bern városában, sőt még zengő veloczipédet is. Egy ilyen orchestrionos boltban már az ajtónyitás is muzsikával jár, s többnyire az angol himnus ered meg (ilyenkor ő legkegyelmesebb fölsége, a három-egy sziget-ország királynéjának hűséges alattvalója legott leveszi a kalapját) vagy fölzendül a Yankee-doodle a sarokvas mögöl, amit meg az amerikai fogad nyájasan. Hogy e népek iromba gazdagságával lépést tartson a kereskedő: egész orgonaszámba menő síp-műveket tart magasinjában, míg az esztérgások eredeti nagyságban faragott buffalo-bikával, malaczos emsével keresik a kedvét, méltó bámulásba ejtve mistress Purseproutéot messze Missouriban vagy Ohióban. Egy rengeteg ládában éppen egy borjas tehenet tömködtek körül szénával egy pittsbourgi megrendelő számára. Odáig tán kifutja a takarmány. A roppant faragvány ára 20,000 frk. Még tehén így nem tejtelt a gazdájá-

nak! Mr. Purseproude, aki 6000 kilométernyi pályának a birtokosa, egyet gondol és a télen fölfűteti. Tehetyi mer vasutyi.

Vettem három darab szívós lepényt (küchli) s megvendégeltük vele Bern városának kommen-
cziós medvéit. A címeres fenevadak barlangja ki van csinosítva; de a bűz, az még a régi. A
környező sátrak alatt ezeregy változatban árulják az ő képmásaikat. Egy csokoládéból való
puttonyos bocsot magamhoz is váltottam s aztán odanyomtam egy berni kindli tömzsike
markába, aki azt vitézül magába is gyűrte. Ó, a bärilifresser!

Legnagyobb sétatér itt a münster-terrasse. Terepély fáinak sűrű lombja legyezi a vén székes-
egyház vörhenyeges koczkáit. A játszi árnyékba be-behajlong a réseiből fakadó fűszál, s vere-
bek és gyermekek ugrálnak a vas bácsi körül. Itt rozsdásodik ugyanis V. Berthold herczegnek,
a Zähringen nemzetség vitéz fiának szobra; de emléke nem. Sisakját a medve tartja, mert
meleg van s bizony nem bánná Berthold úr, ha valamelyik hű csatlósa lekapcsolná róla a
nehéz vértet is. Mélyen a bástya alatt zúg a zöld Aare. A másik parton víg nyaralókkal tele-
hintett viruló halmok. Ezek mögött felhők táborán túl víjják a magas eget a Berner-Oberland
havas-jeges csúcsai.

A pavillonbul egy csendes lányka fagyaltot hoz és knikszelve teszi elé. Nem jobb a svájcki
kávénál, csak hidegebb. A benszülött azonban megszokta s szemhunyorítás nélkül szűrcsöli.
Csészében lassan szétfolyik a kis porció fagyalt, míg nézem ott szemben azt a nagyot: a
Jungfrau, Mönch és Eiger szikrázó fehér csúcsait, amint rájuk tűz a délutáni nap. A forróság
álmosító, de nem bír lecsukódni a szem, s mintha épp ennek a révén szívnam magam felé a
hónak jégnek hűtő lehet. Ez is suggestio.

Hatalmas isten! Te már sok szép dolgot alkottál meg, s műveiddel meg vagyok elégedve - de
ez a lánczolat neked kiválóképen sikerült.

Az est homálya mind lejjebb száll. A hegység messze nyúló gerincze lángol még egy pilla-
natig, aztán egymagában marad a Jungfrau. Patyolat hó-ruhája rózsaszínt vált s még csak
szűzi homloka ragyog, amint az alkony végső csillanása éri; hasonlatos egy piros lángban
sugárzó boglárhoz, melyből aláfoly s szerte hullámszik a mennyasszonyi fátyol. Ibolyás köd
rezeg a levegőben; fölülről az első csillagot, alulról az első gázlángot hímezte bele az esti
tündéresszony. Zúg a nagy harang a zömök toronyban, s alatt, fehér porrá morzsolódva a
lejtőkön, zúg a folyam. Ekkor, ó bűvölet!... tövétől ormáig kigyul a Jungfrau s biborban ég,
mintha belső tüzek hevétől tündökölné. Ez a hegy-izzás, az a bizonyos alpenglühn, melyet a
tudomány miriád rózsaszínű fénybogarak rajzásával magyaráz; mint ahogy ázalék-férgek
torlódásával Helgoland körül azt a varázslatos tüneményt, midőn sötét éjjelen villamos fényt
lővel a tenger s az evező-lapát éléről híg gyémánt-csöppek pörögnek alá. Tehát sem nem
szerelemre gyúlt az a magasztos szűz, sem nem a gyermekeit förösztí a szép Melusina. Csak
ne rontaná meg oknyomozó tudományával a mi boldog meséinket az a sok alapos német
büchli!

V.

- Temetőből a korcsmába. -

Fönn a hegyen nyugosznak a holtak, lenn a völgyben dolgoznak az élők. A temető magasan, a
műhely mélyen van. Hű és tisztos iparkodással töltött életpálya után, a thuni ember porhüve-
lyét kigyózó lépcsőkön emelik föl a sírba, ahol a lélek egy arasszal közelebb éri a mennyor-
szágot. Vén rózsátó fiatal virága hajlong a vén vaskereszt fölött, melynek ódonas művészettel
kovácsolt bodor kacssain remeg a csipkés lombozat, mintha onnan hajtott volna ki.

Itt is, mint mindenütt a világon, gyermek siratja el apját, édes anyját, s szüle az ő szép fiát, aranyos kis lányát. A halmokra közönkint vén fának zöld sátora borul rá. Ami megmozgatja, nem a mulandóság sóhaja, hanem vidám szellő, mely élesen kél a berni havasok hideg csúcsairól, de mig idáig repül, enyhére válik a völgy melegén.

Alant ragyog a tó és »Fischerkähne, sanft wie Schwäne« - halász-ladik, gyümölcsös csónak uszkál szerte zöld vizén, meg-megcsillantva vitorla-szárnyait, mint a Mathisson fehér madara s nagyokat bukdácsolva, midőn kavargó gőzös lóditja feléjük a tarjagos hullámot. A gyors Aare lágyan hajló karjai közé foglalja a termő síkot. Hátulról a Doldenhorn s a Blümlisalp ragyog át havas ormával, emidébb a Niesen teteje lobogtatja felhő-sörényét.

Itt, hol az emberi méltóságot erősen hirdeti szószék, sajtó és törvény: errefelé is olcsóbb az ember, mint az állat. A Niesenre egy ló ára 15 frank, mig annak a két öregnek, aki a gyaloghintóban előmlő vendéget ziháló mellel czipeli föl a hegyre, csak 10 frank jár.

Nem venném a lelkemre, hogy ilyen áron jussak a magasba. Van eset rá a mélyen tisztelt irodalomban, hogy akit Pegazus nem visz (mert lehányta magáról a verselő vasárnapi lovast) - a kehes reklám csigázza föl a tetőre. Csakhogy a turista fönnmarad, a költőnczöt azonban hamarosan lefujja onnan az a szél, melynek tolója maga volt.

Thun csendes városka, megnyugtató és kedves. Chur után a leghajdanibb. Szintén egyik fészke a hadverő Zähringenek nemzetségének. A Kyburg föllegvárában ez idő szerint szelid amtsschreiberek körmölgetik a rovancsos papirost. Csak a mozsárnyi kalamáris, melyből meregetnek, emlékeztet a véres multra, s görcsös ujjaikban az aczél-penna és szára egy fiálándzsára.

Béke, béke, béke! S szemben abban a nagy kaszárnnyában, ezer kéz kovácsolja az új puska-csövet s pattantyus legények csavargatják le-föl azt a nagy bronz-tubust, melyből szintén a mennyországba lehet belepillantani, - ha jól sül el.

A tüzéség laktanyája fölött pedig fehér galambok felhője csapong s a napfényben meg-megvillanó szárnyaik csattogása valamely messze puskatűz ropogásához hasonlít. Béke, béke, béke!

Olyan ősi itt minden, hogy szinte anachronismusnak tetszik a sok fotografia a hegybe vájt boltok ablakaiban. A jelenkor nagy férfiai közt természetesen ott vannak Milán és Boulanger is. Csak Zichy Jenőt kerestem hiába. Hát nincs ő olyan legény, mint Milán vagy Boulanger? - a mi ipargrófunk, aki, ha új koronát nem talál, keres magának régi hazát s kutatja az ősök nyomait? S mindezt még csak fotografia se járjon? Ez nekem fáj.

A néptelen utcán a tó felé andalgok. A közút mellett fiatal nő málnát, körtét árul. Őlében egy dundi babát ringat. A zöld sátor előtt iskolás kis lányok nagytanakodva értetik össze dúczos kalapjaikat, aztán a legbátrabbját kiküldik, ez legyen a vásárló. Amig boldogan marékból szürcsölik a málnát, leves körtét: egy mezítlábos bodri fiucska, à la Knaus hátra vetett apró kezeiben egy felborult csonka lovacskaát huzván pórázon, vágyva nézi a kisasszonyok lakozását. Ekkor a szép kofa magához inti a gyereket s néhány szem apró körtét hullajt az elébe tartott vásott sipkába, aminek láttára a jóljárt fiu mellé oda somfordál az ő még bodrosabb öcsikéje. Az ifju nő ad ennek is. Gyümölcsosztó boldogasszony. Ilyenkor természetesen az érzelmes turista szintén oda somfordál, s melegében három frank áru gyümölcsöt vásárol, melynek fele a tátott száju két kis testvérnek jut.

»Netek!« - mondom nagylelkűen.

A fiatal nő mosolyog, majd nevetésre kelve, derűtségét belecsókolja kövérke fiába, mialatt helybenhagyólag kacsint felém. A jó szívnek is megvan a maga kaczérsága.

* * *

Tovább ödögök. Szemem valami aranybetűs táblán akad meg, mely sövény fölé van akasztva. Rajta ez a név: »Fritz von Känel, Kutscher.« Birodalmi báró és kocsis! Hiszen a mi nagyuri ifjaink is jó kocsisok; de csak művészetből és nem mesterségből. Lám, a köztársaság! Amint a porosz Herr von Putzke (vagy Herr von Fatzke volt?) nem sinlette meg báróságát az amerikai hadseregben, mert a jó Ábris bácsi, Lincoln elnök, megnyugtatta ő méltóságát, hogy címe, rangja az előléptetésben nem akadály: azonképen Herr von Känel is kapós kocsis Vimmistől Gurnigelig, mert jó lovakat tart s keze biztos. Hanem azért jutna csak eszébe dölyfös Magyarországon egy jó fiákeresnek azt kérni, fogadják be a jockey-klubba! Nem vetnék neki mindjárt, hogy ez a klubb nem holmi főrendiház?

Valahol muzsikálnak. Pedig még jókor van, s éhomra csakis az ánglius bírja meg a zenét, amely reggeli szerenádnek »aubade« a neve. Persze, hogy angolok muzsikáltatják magokat! Ott üli körül a hôtél kis kertjében az orchestrumot: három hosszú tante, egy köpczös mama, egy meztelen lábszáru kamasz, aki a két néni közé tehenkedik, s egy hófehér arczu, szőke hajas baba, aki a kövér mama vörös karjáról lelógó ezüst öntöző-kannát zörögteti, amely kerti szerszám t. i. afféle joujou.

A zenészkar mind egy szálíg cseh, s bár mind a hatan trombitálnak, mégis szerencsétlen furulyások. Egy trapezunti chantantban fújták még azelőtt két hónappal. A társaság starja meg, Kilymegházi Miska k. a. vegyes magyar művésznő: dróton szaladt, énekelt, tükörből célba lőtt és tánczolt schardascht és ezenfölül jegyben is járt Popelka úrral, a cseh angolkürtössel. Egyszerre csak, czimborái biztatására, egy szaraczén gigerli nekivág Krsvichnich úrnak, a társaság vezetőjének, és nyakából kiakasztja a bumberdót, hogy belenézzen, mitül bömből ez az ágyu? Mert ágyu. Már pedig ha ágyu, elbirja a puskaport. Azt is tett bele, elsütötte, s szerencsésen száz darabra szakadt a rengeteg cső. Utána megpróbálták puskának a pazánt. Az is szépen szólt. A zene-tüzéri kísérlet kitünően sikerült. Hadi zsákmányul meg a vegyes magyar hölgyet vitték el magukkal. A bácsi meg a vőlegény szaladtak az osztrák-magyar konzulhoz, segítené meg őket, szerezzen kártalanítást, a művésznőt meg szolgáltatassák vissza. Új trombitára valót kaptak is, csak a kisasszony nem térült meg, ámbár puhára párnázott börtönéről a mi trapezunti főkonzulunk mind lepattantotta a závárt, mert hiszen barátságos viszonyt folytatunk mi ezzel az állammal is. De Kilymegházi Miska k. a., a merész schardasch-tánczosnő, kiüzent, hogy már ő csak ott marad abban a rabságban. Sirassák, de egy csöppet se sajnálják, azt mondta. Börtönét kedvesebbnek vallja a szabad vándorlásnál. Ezek után nem csoda, hogy a banda - melynek impresariója beszélte el a hölgyeknek a vezetésére bizott művész-csapat viselt dolgait - oly érzelmesen muzsikált.

Az egyik tante, egy vörösfürtű miss, különösen meg volt hatva a zenétől s nedves pillantásokkal kérdezte ama szaraczén hősök nevét és lakását, s ezüst fődélű carnetjába arany czeruzával föl is jegyezte. Talán őse volt neki a deli és vitézlő Ivanhoe, aki amaz ifjak apái ellen küzdött hajdanában nagy Szerecsenországban.

* * *

A gőzhajó fődélzetéről búcsút intek a Freinhofnak. Itt háltam meg, ebben a régi módi vendégfogadóban, levendula illatu, patyolat párnákon, egy mult századbeli tölgyfa-nyoszolyában. A tiszta szobalány is abból a korból való lehetett. A jó öreg Bärbeli! Mikor mosolygott, kismultak a ránczai, a nyájasságtól megfiatalodott, s az 50 cnt. borraivalónak háromszor is bókolt egy végben. Nyoma sincs ott a kevély pinczérnek. Az ebédlőben - ó kedves, rézkapcsos ódon butorok! - az ebédlőben a főlszolgáló hajadonok mint a galambok tipegtek a table d'hôte körül, megrebbenve, ha a figyelmes, fegyelmes gazda feléjük intett-legyintett az asztalkendővel. Hogy leszédtek az asztalt s morzsálkodtak, csöndes nevetésük áthallatszott a társalkodóba, melynek szűkmellű zongorája előtt egy greifswaldei pápaszemes professzorné ült és döfölte rövid, széles, kemény ujjával a zengő szekrényt. Egyik-másik fogának - a zongora

fogait értem - híjját is láttam; tán azért volt selyp. De a kis lányoknak jól esett az. Isten hozzátok, ti bájos, tiszta gyermekek!

Úszom a tó közepén s mint régentén Madarász Józsi bácsi az Atlantiszt: én is »egy steamer nevezetű hajón korbácsolom« a tó hullámain. A part nyaralói fölött - némelyik egy-egy kastély - ropog a zászló s előtte a tündöklő gyepen a lawn-tennis fordultatos játékában szökellnek a fiúk s lebegnek a lányok. A veranda nyitott ajtajából zongora szól és dal, valami élénk rhythmusú dal, mely mégis lágyan omlik bele a lapátkerék adónikus versébe. A tulsó kikötő felé a zöld víz már meredek sziklafalba ütközik, de azért a tetejébe mégis víz-gyógyintézet épült, s csúcsáról vendég hívón repked a reklám-lobogó. A lehajló estben meg úgy rémlett, mintha a hôtél fölött kigyuló csillagok egy új képletben csoportosultak volna össze, s egy kis fantáziával, Baedeker híres uti-astronomus nyomán, ki is lehetett rakni belőlük, hogy *P. c. fr. 10 p. j.* (*Pension complète fr. 10 par jour.*) A gyógyintézetnek erősen kiszögellő párkánya fölé ügyes kis korcsma-sátor van ütve, melynek az esti szélben puffadozó-lohadó vászna alatt kék-zubbonyos hegyrepesztők s fakó öltönyű hegyi vezetők ülnek poharazva. S míg hallgatom érthetetlen beszédjüket, nézem hegyen a felhőt, vízben az eget, s a tajtékzó thuni sörrel ráköszöntök a Niesenre, a nyájas öregre.

VI. - Orgonavár. -

Kibukkan a táj a hegy mögül, meg elbujik a hegy mögött, vagy végkép fölfalja az a gyalázatos alagut, mellyel olyan nagyra vannak a mérnök urak. Ha volna igazság a sima ég alatt ezen a ragyás földön, s én rám biznák, hogy a nevében ítéljek: minden mérnököt élethossziglan egy önvájta alagutba csukatnék be. Eldicselkednek, hogy másfél órányi idő, harmincz mértföldnyi kerülő van vele megtakarítva. De hát ki mondta a mérnök úrnak, hogy én sietek, mikor nem is sietős az én utam? Mit szerez nekem poklot a mennyországban, a derűben tátongó éjszakát? Csunya alagút!

Épp most kapja el szemem elől a kies Emmen völgyét is, azt a bizonyos Emmenthált, amelyben évszázadok óta terem az a bizonyos emmenthali sajt, melyet kitünően készítenek a felső magyar megyékben; s nehogy valamely tapasztalt hazai caseologus rátérjen a hamisításra, csak oly drágán mérik nálunk, mint az eredetit. De valamint a virágcsinálás művészete annyira haladt már, hogy ugyancsak szedje össze minden színét, ragyogását az élő rózsa, ha olyan szép akar lenni, mint a csinált: azonképen az igazi emmenthali is kerekre nyissa minden szemét, hullassa könnyeinek jóízű savát, ha vetekedésre száll a magyarhoni svájczival. Hiszen való és utánzat már ugy egymásba olvad, hogy a frankfurti sörházak »valódi bécsi frankfurti« kolbászt hirdetnek.

Fribourgba nem a vadregényes vidék vonzott - nincs ott minek vonzania - de az orgona, a világhírű fribourgi orgona s annak mestere, Vogt.

Vakmerőn szálltam a »Hôtel Zähringen« pompás omnibuszába. Az ember legalább is Westminster marquisnak érzi magát benne. Hú társam az élet- s a vaspályán meghúzta a plaidem rojtját, hogy azt mondja: veszedelmes csillag sötétlik a veres könyvben e hôtél előtt, jó lesz az elől a csillagos fogadó elől kitérni s a csillagtalanba betérni. »Már benne vagyunk!« mondám sötét elhatározással, s gurultunk lefelé a parton a vendéglőbe, a veszedelembe.

Schiller tudvalevőképen sohasem járt a Svájczban, melynek oly hű képét festi tájban és emberben. Költői intuíciójának azonban sehol olyan ragyogó bizonyítékát nem szolgáltatja, mint a »Haramiák« második felvonásában, amidőn Roller odaszól Spiegelbergnek: »Wenn Du

ein rechter Räuber werden willst, musst Du in ein Spitzbubenklima gehen: das ist Graubünden, das wahre Athen der Gauner«. Tökéletesen igaz; csakhogy Schiller elhibázta a kantont; nem Graubünden az. Az ottani grand hôtelnak e találós jellemzése az említett színmű első kiadásában foglaltatik benne; de a megye kértére az öreg Cotta a következő kiadásokba már nem vette föl. Pedig érdemes volna igazába visszahelyezni ezt a mondást, természetesen Fribourggal pótolva az ártatlan Churt. Nem is Chur, de Fribourg a haramja-ország. Mert az, hogy a gazda erősen hasonlít Keglevich István gróf úrhoz, meg hogy a másodkapus óbudai származás: mind ez csekély vigasztalás azért a fosztogatásért, melynek áldozatává lesz ott a tudatlan utas. Hellász kék hegyeiben működő unokái Homérosznak és Periklésznek: jámbor kucsébrek; - Luigi Vamba pedig, az Abruzzók régi vendéglős-kapitánya, fehérbe öltöztetett urnapi házimester-Miczi hozzá fogva.

Luigi Vamba t. i. azt az angol Krőzust, kit a barlangjába vonszolt, nem rabolta ki, sőt gondját viselte. Csak hogy a friss gödölye-côtelettenek zöld borsó nélkül 12,000 lira volt az ára porciónként, zöld borsóval 20,000. A heti számlát a hegyi fogadós minden szombaton beküldte Nápolyba ő lordsága bankárjához, ki a pénzt s a nyugtázott számla hiteles másolatát egyik bizalmasával oda is vitette a kijelölt szikla-kőhöz, melynek, az adott utasításhoz képest, egyik vájadékába be is csusztatta a mylord tartozását, aki öt nap alatt éppen fél millió frankot pazarolt el ily módon. Midőn a gödölyét már sülve-főve minden konyhai változataiban megelégette a költekező angol, mindössze egy fél fül veszteséggel - a bankár úr számtartója t. i. nem volt pontos az esedékes ráta meghozásában - dicsekedve és boldogan tért vissza drága családjához. Signore Vamba pedig a hôtél-omnibusz ajtajáig - mondok a hegy tövéig kísérte el az ő kedves vendégét, s mély bókolással köszönte meg uri bizalmát.

Elhoztam onnan a számlákat. (Már mint Fribourgból.) Alig van tétele, amelyet ne köllött volna helyreigazítani. Majd mindenik pontjában egy kis véletlen hibbanás, tollcsuszam, meg az a kedvelt »mésentendu« mindnyájunk - külön kövér »mistaken« pedig az angol uraságok részére. Az angol azonban könnyen segít magán: gorombáskodik s fenyegetőzve mutat rá a Murray bácsi piros könyvére, hogy majd ide viszi panaszát. Amitől megijed a patron, míg a patronne (párisi menyecske) bájos mosolygásba göngyölíti keserűségét. Midőn egy elméskedő berlini vigécz (vulgáris németiséggel: commis-voyageur) odaállott madame elejibe, hogy hiszen ez az ő fogadója »hôtél Aufzählingen«: az asszony biztató fejbólintással hagyta helyben a vendéglő drága voltára ejtett olcsó szójátékot. Persze, hogy nem értette. Csak a főszámvevő úr hajolt vigyorogva a nagy könyve fölé ott az ebédlőben, s jegyzé rovátkos lapjaira, ki mit vett, evett, vétett egyhuszonnégy óra alatt.

De már én védtelen álltam szemben érdemes Vambáékkal. Angol nem vagyok, aki Murray tekintélyével s takaros checkjeimmel imponálhatnék, sem utközben nem szoktam viccelni, mert sokra becsülöm inkognitomat. Hát ilyenkor az ember megadással tartja oda erszényét s mosolyogva köszöni meg, ha a nagylelkű vendéglős hágy benne magnak. Mert Mr. Vamba végre sem rabló-gyilkos. Csak a felét tessék elhinni annak, amit róla mondok.

Tudom, hogy a hôtél »nyereségre vetett ipari vállalat« s él a nyári alkalommal. De sehol és soha a gyors gazdagodásra való törekedésnek ezt a lázas mohóságát, a pénzgyűjtésnek ezt a szomorú lelkendezését, azt a görcsös szorgalmat! - »pour gagner le gros sou«, mint a fogadóné magyarázta. Ez a szünhetetlen nyargalozás lépcsőn le és föl, a rejtőző suttogás, harsány telefonozás - mintha az összeesküvés után rögtön a roham következett volna - undorral töltött el. A cserkeszkjői névtelen részvényes társulat tagjai gentleman-számba mennek ezzel a konspiráló bandával szemben, mely a törvény oltalma alatt áll, míg Athanáziosz úr és czinkosai - pardon!... érdektársai, élet-tőkéjük tetemes deficitiére vannak elkészülve: coupon-metszés helyett a fejmentsésre.

A közös asztalnál a francia nyelv uralkodik, még pedig igen előkelő beszédben. Mióta Franciaországból kiszorultak a jezsuita atyák: a st. germaini legitimista paloták s a bretagnei feudális kastélyok ide a francia Kalksburgba küldik fiaikat. Most eljöttek a papák, hogy hét és kilencz ágú csemetéiket átszolgáltassák az előkelő szerzet gondjába. Vidáman ebédeltek istenadta grófocskáik, még cognacot is keverhettek a fekete kávéba; hiszen holnap már a szent fegyelem zárja őket szűzi vas karjai közé; pedig egyik-másik ifju olyan benyomással volt rám, mintha ugyan-ezt cselekedte volna már vele valamely Lydiája erénybontó Párizsnak.

* * *

A vakmerőség s a kellem szövetségéből származott az a két szellős hid, mely a szédítő mélyben épült ó-város meredek partjait kapcsolja össze. Innenső végének láncz-szemei egy polgári lakóháznak falán keresztül vannak a sziklás talajba ékelve, míg tulsó vége a pusztas hegy méhében vész el, hová forró érczel forrasztották bele. Így nem látszik meg a könnyed költeményen sem, milyen keserves volt megalkotni.

A Loretto-kápolna roskatag kőpartjáról néztünk alá a Saône völgyébe, s úgy találtuk, hogy szép. Ájtatos fribourgi lányok, simára fésült gyér hajukban virággal, keztyűs kezökben szorongatva az imádságos könyvet s a fehér keszkenőt, csapatosan vonultak le előttünk, széles lábukkal porhanyóra törve az éles kötörmelékét, mellyel az út föl volt hányva. Azt hiszem: napszámba sétáltak.

A főtéren - ott, ahol hajdan a Zähringenek várkastélya állott - egy vén hársfa terpeszkedik. Teteje s ágboga még leveles, de már derekát az öreg úrnak kő-oszloppal kell támogatni. Megtapogattam a lombját - nem paróka. Terepélye árnyékában polgár emberek hűselve hánytákvetették meg a város dolgát. Errefelé ez a malom-alja. Az elomlott várpalotának egy épen maradt része szolgál városházul. Itt is fekete tábla, idézések s árverések. Csak egy új dolgot láttam: egy fiók van ott fölakasztva, melyben a talált kulcsokat őrzik. Az egyik akkora s olyan rozsdás, hogy csak is Zähringenek várnagyának a vas nadrágjából eshetett ki.

Egyet lépek s vastag falai közé fogad a Szt.-Miklós temploma. Orgona-szóra jöttünk ide be. Mint a belgiumi oltárképekről csak díjazásért huzzák el a zöld leplet, a svájci orgonákat is csak pénzért lehet hallani - természetesen isteni szolgálaton kívül. Éppen nagy miséről oszladozott szét a hívők serege. A betóduló angolság, az ő szokásos kiméletlenségében, aczelos könyökével csak oldalba csiklándozta őket; pedig, amilyen erős, ki is túrhatta volna. Mindössze azt dörögte oda milady egy késedelmes anyókanak, hogy »move on, please!« - ami lehetőleg szabatos fordításban azt jelenti, hogy »méltoztassék innen elkotródni!« Aztán, hogy mistressék elszármaztatták onnan a község véneit, rágyújtottak arra a bizonyos csikorgós diskurzusra. Közben zörögtették a műsor lapját és - nyilván ellenséges indulat nélkül - villogtatták fel hosszú fogaikat jó Szt.-Mikulásra, aki ugyancsak zavarban lett volna, ha a brit uraságok is ő hozzá fohászkodtak volna; mert az egyházi történet alapos íróinak egybevágó bizonyítása szerint, ez a kegyes püspök egy kukkot sem értett angolul.

A hármas sziget népe az ő edzett idegzetével hihetetlen mennyiségű zenét, bika-viadalt, képcsarnokot s kivégzést bír megélvezni. Ami a zenét illeti: ezzel, a halláson kívül, még valami külön gyönyörűségök vagy legalább izgalmuk járhat vele; különben érthetetlen volna előttem, a fülére színvak angol miért töri magát utána. Nyilván apertiv, avagy zsongító hatást vár tőle. Mert ha az ember azon van, hogy szárnyat kössön a lelkére, ennek előzőben már valami tisztító folyamaton kellett átmennie, hogy minden salakját elvetve, könnyebben szállhasson föl. Ilyenkor nem goromba még a bajor sem.

Fölharsant az első akkord. Az egyháznak zenész atyái szólamlottak meg: a három nagy P - Palestrina, Porpora s Pergolese, majd Bach és Cherubini. Amazoknak rideg aszketizmusa csak az isten hideg fönségét hirdeti; merev, etikettes a zenéjük. A mennyországot valami hatvá-

nyozott spanyol udvarnak képzelték. Cherubini enyhébb. Naiv, szinte kékszemű interludiummal - mintha gyermekek kacagnának közbe - biztatja is az emberi szívet. Minden majesztása mellett vigasztaló azonban csak Sebestyén mester. Az ő égi ragyogásával meleg is omlik alá a gyarló halandóra. Az a tündöklő ég nem csupán villámokkal sujt, de hint szerelmet is és bűnbocsánatot. Térítő hatalom, megváltó erő hangzik felénk e malasztos szózatokból.

Egyszerre hátrakapom fejemet. Az orgona felől emberek hangja, de bűvös, földöntúli, mert hibátlan, egyenletes és hosszú lélekzetű. Női édesség s férfias erő csodás vegyülete, hasonlatos a Sixtina karához, melynek művészeit istennek nagyobb dicsőségére megcsonkította a kegyesség. De még ennél is igézetesebb. Hozzáfoghatót sohasem hallottam. Boldog sírás szakad föl a kebelből, öröm és béke. Ez a *vox humana*, a fribourgi orgona varázs-szekrényének drága kincse, melyet az öreg Moser tett bele. Edison siketté tompítja az emberi hangot, Moser a buta lélcbe oltá bele. Amott a fecsegő kisértet, emitt a zengő lélek.

S most következett az újabb egyházi zene: interpelláció a mennyei kormányhoz, van-e tudomása az emberi faj mérhetetlen szenvedéseiről, s ha igen, mely módokat szándékozik fogamatba venni azoknak sikeres megszüntetése, vagy legalább enyhítése végett. Bukott miniszternek, szivós ellenzékinak a kompozíciója ez. Okos és művelt zene, mely hova-tovább idegessé tesz. Hirtelen kicsap belőle a neurasthenia s fokozódik hiszteriás rohammá. Szép Magdolna szenvedélyesen tépi híg arannyal szőke-vörösre festett omló haját, vérezi fűzött mellét, vétkesnek vallja magát, zokogva omlik oda a feszület tövéhez és rásírja könnyeit - óvatosan, hogy árkot ne mossanak a kendőzött ábrázatba. Erre szívgyörcse megoldódik s fölvilágosodott mosollyal porolja le a térdje kalácsát s hullatja alamizsnáját a pörsölybe, mialatt megpillantá azt a deli férfiut, akivel oly édes a kárhozat. Az orgona végső moraja az elrobogó fogatot példázza. Az együgyü angyalok jubilálnak.

*

És tépelődik, az oltár fagyos kövein csuszva Faust is. Vivódásainak részesei Hamlet és Manfred. Tudni nem tudnak semmit s hinni elfelejtettek. S íme, a magasból megengesztelődve tekint alá három nő, kiket szentté avatott a fájdalom: Gretchen, Ofelia és Astarte. Ilyeneket írnak a modern Palestrinák.

S újból megzendül egy szent szózat: enyhe, puha, gyógyító. Mintha az elköltözött édes anya simogatná fájó homlokod az ő ápoló, lágy kezével. »Csak sírd ki magad fiam és higgy. Jó az Isten!« Mint a pacsirta dal iratos mezőből, száll ez az idvezítő zsolozsma a kék mennyekbe. A gyermek-évek derengve tűnnek elém: itt a füzes ér, amott a vén diófa, kérges törzsében sz. Mária a Jézus gyermekkel. S ezer drága emlék. Hol fogantatott a tiszta istenhívésnek ez az éneke? Kinek a lelkéből fakadt? Altató édes anya ajkán, vagy madárka begyéből rozmaringágon?

Fogantatott bűnös Párizsban s mondain zeneköltőnek sima redingoteja mögül hajtott ki harmatos bájban. A szerzője Mr. Alexandre Guilmant, a Trinité organistája; a címe: »Invocation.«

Vogt úr nagy művész és ismeri angoljait. Befejezésül eldörögte nekik a »Vihart.« Hangszeréből kiszabadította az égnek minden csatázó elemeit. Harsogás, kárhozottak ordítása, tűzhányók ropogása, égszakadás, földindulás bomlott-csattogott fölöttünk, hogy szinte megingott bele a nehéz templom. Amire a brit uraságok azt mondták, hogy hiszen szép, szép, de a liverpooli orgona különb: abba száz ló-erejű gőzgép hajtja a szuszt.

VII. „Svájcz lapdacsok.”

- Az én saját patikámból. -

Utas ő felségét pedig jó kedvében tartsad! - Így szól az ujjabb helvét hitvallásnak 11-ik parancsolata.

Ezt a számot nem írom ki betűvel, bár így ünnepesebb volna. De a svájczit oly fősvénynek ismertem meg, hogy emlékezvén róla, engem is elfog a zsugoriság, mellyel akárha csak egy darabka papirost s egy másodpercznek a töredékét is megtakarítsam. Mert - úgy beszélnek - a svájcz legény, hogy szerelmes levelében időt s tért kiméljen, ilyen formán ír az ő sokra becsült hölgyének: »1iges Kätthli! 2fle nicht an meiner 3, ich lebe nur 4 Dich! stb.«

Mindent az idegen ő felségeért! - tartja ez a vastagnyaku republikánus. Ami azt jelenti: mindenét az idegennek. S mivel közölünk a szerényebb módu is háromhetes uraskodásra szánta el magát: félesztendőre valót gyűr az erszényébe. Pazarlunk tehát mindannyian. Innen a svájcziai mosolygása bérce tetején s völgy ölén. Sőt nyaranta még egymásra is mosolyognak, csak a t. cz. turistaság maradjon boldog hangulatban. Bezzeg, amint az utolsó anglus is kihuzta innen az ő hosszú lábát, a lánczon tartott svájcz düh kipattan s elkeseredett párt-harczok dultak soraikban. Amióta pedig számos külföldi nézőt vonzott Bellin zonába a tessini forradalom, elhatározták, hogy ezentúl - külön díjazás mellett persze - minden kantonális fővárosban csapnak egy kis nyári ribilliót, legyen hasznuk a kárból is.

Mert bármily erős a szövetségi kapocs, rázogatja azt délen az olasz irredenta; bármennyire szabad, a porosz lockspitzl híveket verbuvál északon a német eszmének. S nyugaton, a genfi »monument national« gránit kockái alatt, mintha 1798-nak az elásott szelleme mozogna. Az oláh propaganda ott messze Keleten az egyetlen, amely nem fog a »rokon« rhécziusokon, természetesen csupán földrajzi okokból. Éppen csak egy darab Olaszország, meg a mi monarhiánk ékelődik Majola és Crajova közé. Addig is oláh herczegek - hasonlatosak a svájcz admirálisokhoz - a meleg hónapokban eljárnak Sct.-Morizba, ahol a Grd. Hôtel des Bains tíz frankos ebédjei alatt (vin non compris) bordeauxival csöppentik rá az egyesült Románia piros mappáját a foederális fehér abroszra.

Erősebb-e a szövetségi közösség érzése a nemzetiséginél, nem tudom. Annyi bizonyos - panaszkodott előttem egy zürichi collega - hogy a francia elem napról-napra hódít el egy darabkát ebből az országból. A nyelvhatár ujjabb Freiburgon is túlterjed. Azaz nem is Freiburgon; mert ezen a néven csak a badeni Breisgau Freiburgját értik; hanem Fribourgon, amely már teljesen francia s amelynek alsó városában még csak az öregje tud németül, még csak ez emlékszik a Zähringen-nemzetség ősi fészkeének régi nevére.

Aki svájcz odahaza nem boldogul, az mind világgá rajzik s virág mézével, márhogy világ pénzével megrakodva tér meg, s gondja van rá, hogy ne váljon be rajta az ovidiusi méhe sorsa. Ha megszédte magát, a vén Churban vagy a derűs Winterthurban vonul nyugalomba, s e biztos révből jóleső borzongással nézi a népek csatáját ő is. Csakhogy nem olyan »messze hátul« verekednek már azok, mint Faust korában; hanem olykor egészen közel, mint a német-francia hadjáratban is, midőn a Bourbaki csapatai szorultak be hozzá s a Rhône partja mellől elszéledt lovak hátán ott ült egyszerre a kockás turistaság s vívta meg kibontott ernyőjével Rigi-Culmnak még akkor védtelen tetőjét, melyről ma már vagy három félelmetes vendég-fogadó tekint alá.

Nem! Teljes nyugalomban már a legerősebb svájcz sem élvezheti a békét. Drága ára van ott is. Épp ez okból néztem nagy érdeklődéssel a hadi gyakorlatok végett Aarau felé vonuló katonaságot. A városkában akkora készülődés, lobogók s fenyűgalyak füzéireibe vont virító

diadal-jelek disze, a templomok tornyaitól kezdve a legkisebbke ház duczáig: amilyenénél különb parádéval tán még a murteni győzteseket sem fogadták ezelőtt 426 esztendővel.

Coupénkba az előző állomásokon tiszték is szállingóztak be, de nem igen siettek az egymás üdvözlésére. Azt sem tapasztaltam, hogy alantas a följobbvalójának katonás köszöntéssel bemutatkozott volna. Csak egy mosolygós, kövér óbester bácsi köré, aki terjedelmes, vörös koczkás zsebbevalójával nem győzte szikkasztani elsült, kiömlő tarkóját, verődött össze néhány fiatalabb hadfi. A beszélgetés abban a hihetetlen németségben folyt, melyet svájczinak neveznek, s annyi gutturális mássalhangzót fogyaszt el, amennyiből a máhdinak arab seregei kitelelnének. Háromszáz lengyel zsidó annyi *ch*-t nem hápogtat a krakkói baromvásáron, mint ez a nyolcz katonatiszt Brugg és Aarau között. *G*-je, *K*-ja folytonos exploziókban, reszelős horkanással tolul ki a garatján: »Chrüs Chott Cham'rad!« A spanyol az egyetlen latin nyelv, melynek zenéjét a sok torokhang rontja meg. Sémi maradvány abból a korból, hogy a mórok bírták a félszigetet. De honnan kerül bele a svájcz, tiroli s hollandi tájbeszédbe? Nyelvörék feleljenek rá.

Ki állapodik meg Aarauban? Mi látni való van ott? Sem szép vidéke, sem festői építkezése, sem jeles gyűjteményei. Nagyot nézett az az öreg úr, kit utamban találtam, midőn kérdeztem tőle: az ember hogyan mulaszt le magáról néhány órát ebben a városban? Gyanakodva szaladt végig rajtam a pápaszeme. »Uram - mondá - idevaló születés vagyok s hatvanhárom esztendő. De mióta az eszemet tudom, még ide mihozzánk idegen, mulatozás végett, nem tért be.« Megemelé kalapját, s nagyokat koppantva botjával a kövezeten, eltűnt a kerületi registratura épületében.

Dehogyan is nincs, amit szívesen föl ne keresnék ebben a városkában! Hát nem itt élt, nem itt költött Zschokke? Lelkemen boldog emlékezés melege hajt át. »Alamontade«, »A kreol«, »Fekete babszem«, »Frock« s meg annyi más, folyton buzgó gyönyöröknek volt a forrása. Finoman szőtt meséi, meleg színei, a Goethe-korszak utáni elbeszélők sorában Hauff mellett első helyet szereztek számára. S még egy tulajdonsága vonzott: az a szinte francziás grácia, mely ott játszik a takaros, elmés Nicole mesterkedéseiben s ott lebeg az édes jó Rosmarin néni szorongásaiban. Persze, hogy aki utána szállt föl a Svájcznak legkisebbik ormára, az ottani Parnassusra: Keller Gottfried, egy fejjel magasabb s két szívvvel gazdagabb. De hogy előkelő fitymálkodással nézzenek le rá a symbolista-, verista- s naturalista-görcsökben rángatózó vivisectorok, az Ola Hanson és Alberti közt vergődő ifju Németország: ezt bizony a kedves öreg nem érdemelte meg.

Késő vendégül tértünk be a fogadóba s ugyancsak megváratott ebédjével a szakács. A két csinos pincér-leány, akit szolgálatunkra rendelték szórakozott volt; minduntalan az ablakhoz rohantak: jönnek-e? Márhogya katonák. Mert még a józan svájcz hajadon is fölmelegszik a dob-szóra, melytől a szíve pörög; a trombita-rivalgásra, melyre az ő szorosra gombolt pruszlikjából is kiharsan a boldogság. A marasztó terem szekrényének üvegje mögül barátságosan csillan felém egy könyv hátáról aranyos betűkben ez az aranyos név: »Zschokke«. Forgattam a kötetet. Első darabja az »Elvilágosodások« című elbeszélés volt, szintén amolyan telepathikus történet, de bájos és igaz. Baedeker, a megutazható világrészek vörös kalauza azonban »geschichtsschreiber«-nek s csupán ennek említi föl Zschokkét. Épp így nevezhetné volna egy »imádságos könyv« szerzőjének, mert ilyet is írt. Pedig ugy ez a kegyes kötet, mint az ő történelmi monografiája, minden érdemes volta mellett, mélyen alatta áll az ő költői munkásságának.

De hát ez az ismeretes utmutató csak a fogadókat csillagozza meg, az írók osztályozására már nem futották az ólomból öntött égi jelek; s így ez a souverain kalauz sem sokat különbözik a föld hatalmasaitól: mert nem egy iparkodó vendéglős mellén ragyog az érdemjel, mig bizony kevesebb a költők száma, akik a gomblikba tűzhetik valamely rendnek piros vagy kék szalagját. Csillag maga a költő s ő szerez dísz a kitüntetésnek! - így szól nagy önérzettel Phoebos fia.

A virágos rét, a »Blumenhalde« szelid magasán fehérlik a kedves írónak dúczos, ódon háza, kert közepében, ahol ragyog és illatozik a sűrű rózsabokor. Sem a gazda, az író fia, sem ennek családja nem volt otthon. A vén kertész, meg az élemedett gazdasszony vezettek körül az emeleten. Az író szobáját, dolgozó-asztalát azon-mód hagyta meg a gyermeki kegyelet, mint amilyen volt akkor nap, hogy a híres apa kihalt belőle. A szülék, a feleség, a gyermekek és unokák arczképei gondos rendezésben a falakon. Amazok még ódonas pastell-főstmények, emezek már szürke fotografiák. Csak egy kék spenczeres, fehér nadrágos, nagyfejű szőke fiu képe van olajban: a költő első szülötte, ez idő szerint ezredes a svájci hadseregben s jeles megépítője az első fogas kerekű vasutnak, mely Vitznauból a Rigire vezet föl »borzadályos meredélyeken« át, melyek alatt »a kábító úr fészengve tátong.« (Horváth Cyrill drámájából idéztem, melyet ma már nem ismer senki sem.)

Az öreg kertész ki nem fogyott a szíves magyarázatból s én folyvást helybenhagyón integettem, mert az ő német beszédjének nem értettem egy szavát sem. Nagyon jól eshetett neki, hogy az ő hajdani való kedves gazdájának látogatására jöttünk el. A költőnek régi módi, kerek zsöllye-székebe telepedve, hallgattam a hű cseléd horkanatos lelkesedését, mert ennek a garatjából is csak úgy dőlt ki a tenger *ch*. Annál jobban értettük meg azt a rózsabokrétát, melyet a ház előtt metszett le a sűrű törül s adott át fogatlan szájának legnyájasabb vigyorgásával az én utitársamnak.

Mikor az Aar fölé hajtott láncz-hidacska ivén át visszatértünk a városba, akkorára teljesre kivirult már minden ablak, tető és torony. Szerényen elvonulva egy diadalkapu alatt, betértünk hűselni egy czukrász boltjába. Voltakép »pfefferküchlit« mértek ottan, de mert ki volt oda pingálva egy kék-sárga fagylalt-porczió is (nyilván a kanton színei), mondok: izleljük meg. A kék, úgy látszik, már elfogyott, csak a sárgából jutott. Hidegnek hidegebb volt ugyan a szolnokinál (ottan t. i. a forró almás-pitét nevezik fagylaltnak) de ízre csekélyebb. Annál édeesebb volt néznünk egy-egy besurranó gyermeket, aki egy rappenért akkora árpaczukrot kapott, mint egy ács-plajbász. Kivül aztán a pajtásaival úgy osztozkodott meg, hogy utána ők szopogatták meg rendre s bujdosott közöttük a czukorszál, miglen elfogyott. Aztán knikszelve bejött a szomszédasszony s beszélgetett a czukrásznével, aki szintén knikszelt; s bókolva nyitott be egy második s aztán megeredt a csendes terefere, úgy, hogy még csak meg sem ingott fejükön a bodros bóbíta; majd besiklott a harmadik s már most négyen voltak, de zajosabbra azért nem vált a társalgás, pedig mindenik a katonafiát várta s bizony egy kis hangosabb örömet sem vettem volna rossz neven tőlük. Majd meg titokzatosan dugták össze a fejüket, még nevettek is (láttam!) s aztán illedelmes knikszeléssel megint kiporoszáltak az ajtón.

* * *

Mikor a berni vonaton ültünk, a szíves konduktor egy földhajlásra terelte figyelmünket. Magas, csonka torony, meg egy darab rovátkos bástya-fal tünt fel mögüle: a Habsburg vára. A nézésesem egy pillanatig tartott csupán, de annál hosszabban gondolkoztam felőle. Némelykor a vár éli túl a házat - némelykor meg a »ház« a várat.

A Léman.

- 1890. -

Boldogult Vilmos császárról tudvalevőképen az ő katonái a cantine intimus köreiben csak mint Lehmannról beszéltek. Potsdamban, parádé közben történt, hogy a főlség, testőrségének egyik rengeteg szárnyékosát, az ő kiválóan stramm magatartásáért a sorból kiléptetve, külön megdicsérte s nevét tudakolá. A szálmagas gárdista, meghúzva derekát, s szélesre kieresztett hatalmas tenyerét ormós csákójához emelve, így felelt: »Ooch Lehmann, Majestät!«

A genfi tó, francziás helyesírással ugyan, ooch Léman. Minden egyéb tekintetben persze a hasonlatosság megszűnik. Lacus Lemanus volt a rómaiak idejében. Ha »okadatoló történelmész« volnék, Lemanust könnyű szerrel tenném meg Allemanusnak, aki természetesen erős hadvezér és kékszemű volt. A többi önként következik. Vagy ha nem önként: nem érdemel-ném meg az »okadatoló történelmész« diszes nevét, ha Lemanust oda nem csavarithatnám, ahová nekem tetszik.

Erős a gyanum, hogy a vasut-építő mérnök urakat nem mindig a biztossági és hasznossági szempont vezeti. A számok raja, mely fejükben zsibong, némelykor tündérekre válva lejt agyuk merev koczkáiban, s az egyik csupasz czölöptül a másik czölöpig lelkek vágya zengő hurokat von, a töltést virágos halomnak, a szakadékot kies völgynek nézik, sőt azzá is varázsolják néha, s a messze fénylő tóban többet látnak egy nagy viz-szintes vonalnál. Azt sejtem, művészi szándékossággal terelték a mi déli vonalunkat is olykép, hogy még Szabad-Battyánon tul sem látunk Balatont, míg egy mély vágásból kiérve, minden vágyó várakozás mellett is, váratlan villan föl előttünk a szépséges magyar tó.

De - rám ne vessen értette Dunántul és az ő saját külön budapesti hirlapja - de mi ez a genfi tó sima tükréhez képest!

A ravaszkodó svájcz művész-mérnökök itt még nagyobb hatásra dolgoztak mint a magyar déliek. A Chexbres és Vevey közé furt alagutnak 450 méterén köröszkül végig világít a le-szálló nap. (Természetesen ha estefelé utazunk Romont felől Genf-be.) A mozdony zsiros füstje ilyenkor rózsaszín bodrokban csapong; a kormos boltozat szikrázik, mint a mesebeli rubintos barlang; a vonat dörgése, mely minden más tunnelben kárhozott lelkek ordítása gyanánt rázza meg velőnk, itt hymnust harsogató orgonaszóként remegteti meg a szívet. S aztán kivágtat a vonat e földalatti mennyországból s egyszerre mélyen alattunk ragyog mesés valójában a lac Léman és nyujtózknak körülötte s átbökik a felhőtábor a Plejádok, a Dent de Jaman, kitárul a Rhône völgyének felső nyílása s a szavojai hegyláncz fel a Juráig, s néznek föl hozzám várak és városok, falvak és kastélyok, dus lombozatu erdőkből kikacsintó, színesre lobogózott, bujkáló nyaralók, hivogató fogadók, s lenn a tavon uszkáló gőzösök messze nyuló füstszalagja, s álmatagon lengő vitorlás csolnakok, melyek mint a libellák ringanak a viz bűvös kékje fölött. Hát még közel, midőn csak ölnyire fodorodik alattunk! Ilyenkor fájó lelkesedése lehet minden czizeláló és zománczó művésznek. Valameddig éri szemem, tündöklő sávoktól körösztbl metszett dombok s hegyek árnya, kertek s szőlők fordított képmása ficzánköl méhében s hajók vidám sokasága szántja. Ha valaha öngyilkos leszek, ebbe a tóba ölöm magam.

Mikor évekkel ezelőtt utaztam rajta, a kicsi gőzősön kevesed magammal voltam. Két házaspár tartott velünk: egy ősz angol s egy fiatal német. Az öreg »dzsentlmen bácsi«, mint B. barátom mondaná, átkarolva hitvese derekát, a vidék változó pontjaival csak még közelebb vonta magához, és ilyenkor hosszan néztek az egymás szemébe. Ouchynál a fehérhaju milady néni

lágyan hajolt rá a férje vállára, s halk énekszóval jól hangzó kettősben egy angol dalt dudoráztak, ódonast, de édeset, az ő ifju korukból valót. Szerelmes nász-utjokban nyilván itt jártak hajdan és most emlékeztek vissza az akkoron nyilott rózsákra, melyeknek színe még ma is ott virágzik tiszta, tisztos arcukon, illatja még ma is árad szívéből. Amolyan angol patent boldogság volt az, amilyen a régi doszkin-szövet, mely nem foszlik a sors és a kor kemény keféje alatt.

A hüvösödő szellő (csak lengeteg plaidem lévén s nem melegadó hű feleségem) a kajütbe hajtott. A kicsi salon egyik szögletében egy pomádé szagu, köpczös ur a piros könyvből kiszalajtott mappát szántotta végig pisze orrával, melyről minduntalan lecsuszott az arany csipetű. Ifju felesége - hajh, be csinos volt a gyalázatos! - a pamlag szögletébe huzódva, a félig lebocsátott ablakon át biztató bájjal mosolygott fel a daliás kapitányhoz, ki mutató ujját apró bajszára nyomva, minden fordulónál csókot röpitett le a harmadnapos menyecskéhez. Gyorsan kapott léket ez a fiatal szövetség. Azt hiszem, nem is ezt a tavat várta, hogy elsülyedjen. Nem olyan jól ácsolják manap a házasság hajóját, mint régenten, a »patent boldogság« idejében. Vagy, visszatérve a posztórul vett példához: mutatósabb az uj kelme, de shoddy; nem is kemény kefének - egy puha bajuszkának a szálaítól is szerte foszlik.

Ezuttal a Lémant pompás gőzösön jártam. Tele volt az uri néppel. A zsongó ebédlőben nyurga pinczerek hordották körül a dus reggelit s a virágos buffet királyi székében piros arczu szöszke árulta fiatal hamvas képének másait, a hamvas őszi baraczkot, darabját három frankjával, és öntötte a cognacot, mely éppen olyan sugaras arany színű volt mint az ő haja. Az ebédlő folytatásában egy sor cabinet particulier, melyben surranó garçonok tűntek el, diadalmasan ingatva a csucsos écrivisse en buisson-nak fodorított petrezselyem-lombját. Ugy látszik, itt sincs foganatja a bölcs rabbi Coquelin intésének, hogy aszongya: »ne egyél te petrezselymes rákot külön szobácskában!« De bizony eljáznak az emberek petrezselymes rákot enni külön szobácskába, és fognak is addiglan, valameddiglen lészen a világon petrezselyem, rák és szép asszony.

A nagy kürtő mellett szorongva, egy banda játszik, melynek pupos, halovány pikulása zihálva kapkodja keskeny mellkasába a levegőt, hogy rövidke sipját jóltartsa vele. Egy szép vizsla, kit gazdája a pad lábához kötött, fájdalmasan vonít bele és bóbitás babák a nounou (dajka) ölen sivalkodnak és röpködnek örömben. Én a vizsla pártján voltam, mert szintén ebül éreztem magam e rikoltó szerszámtól, mely a gőzgép kábitó sipolásán is keresztül furódott. A görbe kis pikulást egyszerre elfogta a görcs: kiszögellő mellecskéjét összerántotta a köhögés, fehér arczocskája szederjesre vált s larynxának füttyenő lélegzete csaknem úgy szólt, mint a pikulája. Ám azért a banda fútt tovább s a gyermekek zajos karikában esetlenül, de bájosan ugrándoztak a polkára. Nekik tán a kis puposnak melle-hörgése is muzsika-számba ment.

Lenézek az örvénybe, melyet a hajó kereke ás; szemem bele vész abba a perczig való kincses házba, melyben ragyog a gyémánt, hullámszik a csipke, pereg a gyöngy, omlik s ropog az azur selyem, hogy a hányszor felmerül, meg annyszor elsülyedjen. Valaki mögöttem szilvamatot köpdös a tóba, egy másik meg szivarcsutkát hajgál bele. Nekik e tó »kék csodája« csupán víz.

Hol helvét, hol franczia parton állapodunk meg. Emitt a trikolór, amott a szavójai kereszt lobog. Ez ősi nemzetség vas keze alatt nyögött hajdan az egész vidék. Különös, hogy két hatalmas uralkodó háznak épp ebben a köztársaságban ringott a bölcseje: az olasz királyok s a Habsburgok innen indultak ki diadalmas hódításra, s még csak az a két rom sem az övék, mely az apáknak volt hajdan erős fészke, védelme; - amely elegikus visszapillantással különben nem akartam szánalmas részvétet ébreszteni az utódok iránt, mivel ez idő szerint is eléggé tisztességes posztióban vannak.

Még ötödéve a noyoni állomáson ott őrködött a franczia fináncz, a douanier, s megszimatotha minden anyóka zöldséges kosarát, nem hozott-e magával tilalmas dohányt vagy borocskát: -

míg a csempészek a hegyeken át csomóstul vitték-hozták az u. n. dug-árut (magyar szó) azokon a kifürkészhetetlen szorosokon s titokzatos réseken, melyeket csak a mormotérok ismernek. Most szabadjára van eresztve a francia part, be a Montblanc tulsó oldaláig. Hanem ott azután, e sűrű vonalon át *repülni* tudjon az a vámkerülő - az ország fogyasztó részeibe máskülönben de még csak egy svájci czérnaszálat sem viszen be. Innen van, hogy a Haute-Savoie csak politikailag egy az anyaországgal, pénzügyőrileg azonban külön terület.

Hajónk ismét balra csavarodik. Isten veled, szép Franciaország! A kékes párából kibontakozva torlódnak egymás fölé Lausanne házai és tornyai. Gouvernantopolis, madmazellok székesvárosa: - mint eddig nem, most sem teszem partodra lábomat, mert gyűlöllek! Belőled került ki az a kegyetlen francziáné is, aki az én kis lányom gyermek-éveit keserítette el. Napestig hajtotta előtte ezt a nótát, hogy: »sur le pont d'Avignon« s szinte lécczé nevelte azzal az örökös intéssel: »tenez-vous droite!« - s nyughatatlan tagocskáit gúzsba kötötte a szünhetetlen mondással: »on ne fait pas des gambades, mademoiselle!« Kérem, egy hat éves babát így meggyötörni! Hát még, mikor arra fogta rá, hogy lefelé tartott kézzel kösse a harisnyát. Milyen bökdösés volt az, teremő isten! Csak »máslit« hullajtott el bele többet mint könnyet az én édes bogárkám. S mily szaporán motolláltak ujjacskáit, mikor az ő nagymamája a maga régi módja szerint oktatta. Igazi megváltás volt. Ime: az atavismusnak egy újabb erős bizonyítéka. »Csak te kössed magyarán a te harisnyádat, apró jószágom, és ne hallgass a nímetre!« biztatta Feri bácsi, mikor faluról bevetődve látta a baba vergődését. Nem, nem, nem! Nem megyek én oda be, gubernántok közibe!

Héloïse és Abélard érzelmes történetének színhelye, melyre a virágok közé temetett temető magasáról pillantok alá. Leülök a Rousseau padjára, melyre a »bosquet de Julie« zöld árnyai borulnak rá, s amely pad arról nevezetes, hogy sohasem pihent rajta a nagy bölcselő; ám lelke itt csapongott, szemét ő is rá függeszté arra a hegyre, melyen most játszik az alkonyi fény. (Nem tagadom, hogy az a »bon petit dîner«, mellyel a vernexi »Bon-Accueil« fogadásának fiatal, kerek arczu felesége megvendégelt, nagyon megnövelte bennem a táj szépségei s a borongó mult iránt való fogékonyságot.)

Fönn is vasut, közbül is vasut, alant is vasut, s mindeniken kettős csapás és rajta tüled-hozzád iramodik a sok vonat, kibukkanva a hegy hasából, meg eltűnve egy másiknak a gyomrába.

Misi bácsi, midőn egyszer a czeplédi szőlők alatti tócsák körül kacszva, észreveszi az egymásnak vágatató két vonatot, elsőre így kiabált feléjük, hogy: »megálljatok, hékás!« De, hogy ennek nem tapasztalta foganatját, elsütötte a puskáját, hogy ez önkéntes vészjelzővel figyelmeztesse a masinista urakat a bajra. Hanem amikor azt kellett látnia, hogy hiába való minden becsületes törekvése a szerencsétlenség elhárítására, elejtette a fegyverét, s háttal állva a vasutnak, hogy tanuja ne legyen a no most mindjárt bekövetkezendő rémjelenetnek, a két kezével befogta a két fülét s szemét s egy darabig várt - várt - várt. Nem hallván azonban sem ropogást, sem jajveszékelést, lassacskán megfordult, amidőn a két vonat már messze füstölt. »Nini - mondá álmélkodva - körösztil szaladtak egymáson!« Mire fakadt volna jó Misi bácsi, ha ezt az őrzöngő versenyt jutott volna szemlélnie! Mert valamennyi vonat gyors, valamennyi tele gyürve »istenverte ángollyal«; mindenikben fölősevel a hegymászó John daróc ruhában, patkós bakkancsban, zergeszakállas vadász-kalapban, szorongatva a hegymászó botot s még erősebb elriasztásképp mutogatva a kérlelhetetlen fogsorokat, úgy hogy meg sem lehet különböztetni őket a feleségeiktől. Meg Montreux felett azok a fogaskereken guruló ketreczek! Istenkisértés ily meredek uton vágni neki a csúcsnak. Tavalý még tehéncsorda legelészett a hegy lankáin, ma lég-gyógyhelyek épültek ott, ahol fejk a vendéget.

A chilloni vár tömlöczében senyvedt háromszáz hatvan évvel ezelőtt a vitéz Bonivard perjel, aki 1817 óta Byron lantján éli az ő dicsőséges világát. A börtön nyirkos oszlopain jacent nomina poetarum - oda iratkoztak Byron, Suë, Sand, V. Hugo, akiknek neveik tisztán olvashatók, mert minden évben megújítják.

Bouveret előtt, ott, hol a Rhône több ágban szakad a tóba, megpihen »Bonivard«, a mi hajónk. Intek a garçonnak. Megterit a földélzeti asztalkán s a lenyugvó nap sugarában piroslik az abrosz, mint a bibor palást. Aztán önti sörös pohárba a kávé s csörrent bele öblös evő kanalat, s ad melléje pálinkás kupiczába ivó vizet.

Szétnézek, szürcsölve a rongy folyadékot s átkozva a tulsó-parti Veveyt, ahol sodorták azt az alávaló göngyölményt, mely szivarul fanyarkodik a számban. Hiszen egyebét ugy sem szidhatom Svájcznak. Mert amit a természet és szorgalom nemző ölelkezése világgá segít, az mind ragyogva int felém völgyből oromról. S eszembe jut a Balatonnak tarolt partja, vidéke.

A thuni tavon.

- 1871. -

Láttam a Montblancot...

»Mit ér a hegy?«

- Voltam a Rhône völgyén...

»Mit ér a völgy nekem?«

- Megfordultam a legrendezettebb államokban...

»Hazát kíván...«

- Élveztem a legpallérozottabb emberek társaságát...

»Hazáért ver szívem!«

Az ember bármennyire tisztelje is az idegenben bőven tapasztalható kül- és belrendet, bármennyire rajongjon is tiszta utczáért, boldog pénzviszonyokért, községi iskoláért, államgarancia nélkül épült vasutért; bármennyire élvezte legyen is az udvariasságot kocsisban s nagy urban egyaránt, s bár sehol sem látott hazai divatlapot s nem is volt kénytelen minden reggel éhgyomorra olvasni galambbugását valamely megcsalatott női kebelnek, vagy a földgömböt sarkaiból kificzamító viharos ifjui léleknek mennyboltvivó kifakadásait - mondom: mind betudva ez édes gyönyöröket és tanulságos tapasztalatokat - egyszerre csak, midőn legkevésbé gondolná az ember, meglepi a honvágy, valamint, anélkül hogy éhes volnál, egy kosár szép gyümölcs vagy pirosuló sódarszelet láttán fölébred benned az étvágy.

És hasznos dolog is kijárogatni a külföldre, hogy le-lelohadó szeretetünket mindaz iránt, ami magyar »különlegesség«, újból élesszük. Másnál nyilván megfordítva van és ingatag szívét meghódítja a »külvágy« - ha a rossz példa nyomán szabad így neveznem az épp oly rosszul megszerkesztett szónak, a »honvágy«-nak ellenkezőjét. Az ősi karszéből kikéredzkedik a szebb szabásu zsölyébe, és megfeledkezve az itthon bőven patakzó zsirról: teljes meggyőződéssel élvezzi a vajban sült véres beefsteaket. Épp itt érezzük azt a lelki állapotot, midőn a gyermeki szeretet hasonlít az anyai szeretethez, ahhoz az anyai szeretethez, mely épp a beteges magzatát szereti jobban. Nekem is, nekünk is: valamennyi Angol-hon, Olasz-hon, Spanyol-hon között legkedvesebb a Magyar-haza.

E kétféle érzés között van rokonság, főképp ha oda bővitem, hogy az anya is szereti azt a gyermekét, amelyet megvirgácsol.

Mert hajh! - annyi a megróni, feddeni való az én imádott hazámban, s különösen benned, ó szemefénye ez országnak, szépséges, virágzó, büszke, fiatal Pestem! S mind a mellett, vagy éppen ezért vágytam vissza beléd. Ha a politikus és államgazda hizott is bennem - de éhezett a költő. A külföld természeti szépségeit csaknem üvegre fejtve és fokozott, az évszakhoz alkalmazott árfolyamokban kínálják az idegennek. A schaffhauseni vizesést kizárólag a lauffeni hôtelnak e célra külön épített erkélyeiről lehet legjobban áttekinteni, s a fölkelő napot a Rigi tetején abból a sátorból, melybe extra-fizetés nélkül lépni tilalmas. A havasok alkonyi ragyogását is, mintha valami mennyei decorateur rendezné. S midőn a »Helvécia« földézetéről nézzük elittasodó szemmel e bűvös látványt, szinte várjuk, hogy no most mindjárt legördül a felhő-függöny s máris tapsra fenvén tenyerünket, szánkcon csaknem kiszalasztjuk, hogy: »bravo Lehmann!«

Mit nekem te Belgiumnak kövezett országutja és Brüsszelnek portalan, sima utczái! Ám csodállak, ah, de nem szeretlek! Képzetem csak a magyar főváros hegyvölgyeit járja. S ha Madridban nem lett volna koldusgyermek: Murillo meg nem föszteti vala azt a koldusgyermek-csoportot, mely drágább nekem, mint száz bankárnak az arczképe. Hol van művész, ki ne inkább rongyos, meztelábás napszámosunkat rajzolná vázlat-könyvébe, amint hason fekve a napon melegszik, mint azt a simára borotvált uri embert, aki tiszta inge fölött blouset visel és ostorral kezében áll a terhes szekér mellett, franczia vagy angol nyelven biztatva lovait. Amin itthon bizony nagyon bámulnának. A szép hegyvidék, tó és havas alig győzi már egy kis festőiséggel tartani jól az idegent, annyira meghidegül ez az idevaló emberek rettentő prózájától.

A nap, mely hetekig bujkált ködpára és felhő mögött, éppen sz. István napjára sütött ki teljes ragyogásban. Számptalan turista, ki julius közepe óta éhezte a havasokat, a napfénnel versenyt sugárzó ábrázattal vont ki most az ő uti-katekizmusát.

Halad a gőzhajó.

A földélzeten olasz banda (nem a Rinaldo Rinaldinié) egymásután húzza (kinpadra) a tedesco keringőket, a francese négyeseket és egy marcia ungheresét, nemes függetlenségben egymástól, mint ez szabad olasz polgárokhöz illik. Röpke franczia honleánykák, kiket Trochu s az éhségtől való félelem üzött ki Párisból: pisze orrukra oda csiptetett szemüveggel kacérkodnak a »Mönch« havassal, kit nyilván a nép humora helyezett oly közel a »Jungfrau«-hoz. Apró, metsző sikolyokban fejezték ki elragadtatásukat a szüzies, örökös hó fölött, s minden teketória nélkül fordultak hozzám vagy más ismeretlenhez, megkérdezni, hogyan lehetne annak a nagy hegynek a tetejébe fölkerülni?

- Nekem nem lehet, de önöknek könnyen.

- Hogy-hogy?

- Önök oda *repülhetnek*.

- Ah, ah!

- Mert szárnyuk van.

Ők azt hitték, hogy angyali voltakra történik hivatkozás; pedig a szalonka (vulgo *snef*) szintén szárnyas.

Milady a hegyekre néz föl. Kampós orra és fejkötőjének kétfelé meredő bóbitája valóságos bagolyhoz teszi hasonlóvá; tökéletesre váltja a hasonlatosságot a meg-megvillanó sötét pápaszem, melynek nagy kerek üvegein át pislant bele a fénylő magasba. Szomszédjának, aki meghúzza magát igyekezik sovány testével kitölteni a bő felöltőt, gyorsan hadarja el benyomásait, melyekre mindig csak egyhangu »yes«-szekkel válaszol a merev ur.

- Dick, what a beautiful time, Dick!

- Yes.

- S hogy szikrázik a Blümlisalp foka, Dick.

- Ye-es.

- S mily szépen ragyog a tó, Dick.

- Ye-e-es.

- Dick, a Niesennek milyen szabatos gúlaalakja van, Dick.

- Ye-e-e-es.

Professor Regenpfeyffer az ő magas nyakravalójából egy perczre kitolja hegyes madár-orrát, s mintha csak egy prise levegőt akarna szippantani vele: gyorsan visszakapja megint s a térdje fölé hajolva, jegyzeteket karmol kopottas könyvébe. Félelmesen tudományos könyvének így rakja le petéit. Mellette nagysörényű festő karczolja blockjába a heglánczolat aljában elterülő falvakat és ligeteket; azaz csak látszólag teszi ezt, mert laposakat pillantva maga alá: a két francia salonkát, myladyt, a merev yest s a német professort kapja le néhány merész vonással, mialatt a válla fölé kíváncsian oda hunyorgató hivatlannak vastag s éppen nem illatos füstöt böffent, mintegy véletlenül, a szeme közé.

Felém fordítva elomló hasát, atillában feszengő »nehéz« magyar ember az ő pecsétgyűrűs, vastag ujjával mutogatja halovány kis fiának a Svájczt. Egy héttel előbb a luczerni földött óhidnak mester-gerendájába alkalmazott 78 régi kormos festményt magyarázgatá az ő Misijének és tagolva sillabizálá azoknak czifra, gót kacsaringokban előadott jelentését. Mikor láttam, az ötödik járta még csak; azóta lemorzsolhatta a többi 73-at is. Misinek félre csuklik a fejecskéje, mint a beteg madárnak. Atyja azt hiszi, hogy a hid léghuzamától. Én azt hiszem, hogy a nagy erőlködéstől, mellyel szegénykének mindig maga fölé kell nézni. Az apa vastag nyakának ez persze meg nem árt.

- Ez az az ország, fiam Misi, melynek szabadsághőseit a német kártyákon láttad lerajzolva.

- Értem, éd's apám.

- Az egyik Tell Vilmos volt, ki a fia fejéről lelütte az ómát.

- Értem, éd's apám.

- Ha a fogadóba hazatérünk, lerajzolod édes anyádnak a Niesen hegyet.

- Értem, éd's apám.

A fiu köhéccsel és bánatosan hajtja oldalt halovány kis fejét.

Ezek is a nagy sörényű művész vázlat-könyvébe vándorolnak.

A többi padokon együtt és szerteszét, vidám turista typusok itták a tea levét.

Velem szemben bájos nő. Élénken cseveg, mint a föcske. Toiletteje egyszerű, de valami gusztusos! Mély, sötét szemében okosság és vidámság. Csak ejtené már el a napernyőjét, hogy fölemelhetném, vagy legalább maga esnék bele a tóba, hogy kimenteném!

Szelid bassus tereli el figyelmemet a kedves jelenségről.

- Isten hozta a szabadság, egyenlőség és testvériség hazájába! így szólt.

Megfordulok.

Szalma-kalapnak széles ernyője mögül barátságos, apró, tüzes szem, s a szürke bajusz alól mosoly int felém. A mellre hosszú, ősz szakál omlott alá.

Klapka volt.

- Honnan veszi itt magát, barátom Porzó?

Noha mindketten kerültük, a következő perczben már nyakig usztunk a politikában és járta a jobboldal meg a baloldal, a capacitások és a mediocritások ministeriuma, a burkus, a muszka, a honvédelem, boulevard, vasut, bank, pártfegyelem s pártszervezkedés. Szidtuk az egyeseket és imádtuk az egészet.

- Hagyjuk ezt! mondá a tábornok; jöjjön, hadd mutatom be a feleségemnek.

Annak a bájos asszonynak, éppen annak a csicsergő fecskének mutatott be, ki oly egyszerű, de valami gusztusos. Kinek sötét szemében okosság és vidámság. Kinek a napernyőjét szerettem volna fölemelni. Akit a tóbul vágytam kimenteni. Ugyan-annak.

Soha finomabb, elmésebb módon nem hallottam nőt beszélni. Természetesen legelőször is magyarországi benyomásaira került a sor. A magyar neki nagyon tetszik. Olyan fölényes, férfias és nemes magatartású. Különösen a népről beszélt lelkesedéssel; ezt nagyon megszerette.

- Fölbolygathatja ön az egész Svájcot és Franciaországot, de oly szép termetű, bátor pillantású parasztot, mint a magyar, nem fog találni. Nézze ezt a szikár, görnyedt fajt. Mintha éhezne. Egész utamban nem láttam izmos, deli parasztot. És azok a svájci asszonyok! Brrr... egyiknek sincs ép foga.

*

S a tábornokné ajkai közül, hogy ezeket mondja, fényes fogak kettős gyöngyfüzére csillog felém. Nem mutatja, csak elárulja.

Aztán beszélünk Pestről. Irtózva emlékezett poráról, forróságáról, mocskáról. Védelmeztem volna, ha ellenséges szájából hallom e szemrehányásokat. De nem szóltam - s most ő védelmezé Pestet. Ez a város már is szép; de még sokkal szebb lesz. »Ugy-e Georges?« - és naiv bicczentéssel néz föl férjéhez, hogy mondjon igent.

Az elénk táruló táj szépségei ékesszólóvá teszik a tábornok nejét. Nem az az olcsó ékesszólás volt, mely minden fordulónál megered. De jellemzett mint egy tapasztalt paysagista - szinte atelier-nyelven beszélt. S ó, mily elragadó szépen beszél francziául! Aztán - mert az utazás és együvé-tartozóság gyorsan rokonítja az embereket - aztán gyermekeiről beszél csöndes elragadtatással s majd nedvesülő szemmel, midőn idősbik lányát említé, kinek játszótársa ügyetlenségéből kificzamult a lába. »De ugy-e Dzsüri (t. i. Gyuri) nem lesz komoly következő?« fordul férjéhez. A tábornok elborulva pillant maga elé.

- No nézze ezt a vén gyermeket! Én gyöngye asszony vigasztalom mindig ezt a megtermett férfit; én szegény, roskatag anya az edzett apát.

Játszian mondá ezeket, mialatt szemébe nehéz köny gyült.

Fény és árny a tájon - így váltakozott boru és derű közöttünk is.

A »Jungfrau« csúcsa biborban égett. Mindnyájan a hajó orra felé torlódtunk. A két szalonka nevetett, milady deklamált, férje, a sovány Dick, egy szótaggal még megnyújtá az ő véghe-tetlen »yes«-jeit, professor Regenpfeyffer józan fizikai elemeire bontá a csodás ragyogványt, a zömök magyar ölbe kapva sápadt Misijét, megérteté vele, hogy azért piros most a hegy csúcsa, mert a nap süt rá, s hogy, ha haza ér, rajzolja le ezt a jelenetet vörös czeruzával az ő édes anyjának. A sörényes művész ez egyszer nem karikírozott s maga is őszintén bámulá a havas biborát, mely most viola-szinbe kezdett hanyatlani. Majd ismét vakító fehérségben szikrázott, míg nap-szálltával fagyos szürkesség bocsátotta szemfödőjét az oromra. A tó vize, mely hig réz gyanánt remegett a zöld partok között, hiven tükrözé a bűvös színváltozásokat.

Château Rougemont, a legkisebb nyaralók egyike mellett haladunk el. Csúcsos, karcsú tornyainak silhouetteje élesen metsződik bele a világos égbe, a tágas park lombjai ingadoznak az esti légben és kőpartjához kifeszített vitorla-szárnyakkal eveznek part felé a hattyúk. A hazatérő csordának kolomp-zenéjébe az ódon vártemplom esti harangszava vegyül bele s lágyan rezeg el a tavon, míg a távol erdőben elmosódik. És kigyul a hold sarlója és a fenyők ingó sudarai szőnek rá vergődő fátyolt.

Hűvös esti szellő surran el a tó felett, a nők szűkebbre vonják vállukon a kendőt - a hajó kiköt s a megszakadt beszélgetést a barátságos ebédlőben illatos tea, hideg hus, szinméz, vaj és gyümölcs fogyasztása mellett folytatjuk, mialatt teljesen lebocsátkozik a homály.

Mig a tábornokkal az udvaron kapaszkodunk bele újból abba a czudar politikába, a teremből a zongora chopini akkordjait hordja szét az éj fuvalma.

München.

Mindig szívesen látogatok el ide s mindig örömmel távozom innen.

Ha a különféle gyűjtemények oszlopos templomaiban felállított egész- s félistenek remekei előtt bemutattam ájtatosságomat s egy-egy nemzeti bálvány kétes értékű szobrának néhány lusta pillantással adóztam: a Hofbräu örökön bugyogó forrásához járulok, s megmerítve födeles kancsómat a dió-izű és színű, híves folyadékban, áldom a bajor olympus isteneit, amért ilyen fölséges nektárral gondoskodnak a benszülött s jövevény hivek állandó gyönyörűségéről.

Miben rejlik e csodás ital szűrésének titka? - arra száz- meg százezer márka arany kulcsával sem lehetett rányitni.

Ne vizsgálódjunk, hanem igyunk s higgyünk vakon a bajor sör dogmájában.

Az utszéli sekély kandiságot csiklandozza, a mélyebb kedélyre erős vonzással van az elhalt boldogtalan király egyik tündérvárából ide hozott disznyszolya, melynek arany himes *L.* betűje mellett a szem önkénytelen a római II helyébe a XIV-et keresi, hogy ez a pompa tán a »Roy Soleil« versaillei kastélyából került ide. Orgiái az aranynak a fénylő kék selyemmel. Ilyen ágyban aludni nem, csak álmodni lehet. Álmodni még nagyobb s tündöklőbbet, mint a koronás földi hatalom. Álmodni franczia párnán német istenségről, földmozgató, csillaghányó s napforgató odini erőről. És azok a himzett selyem vánkások, melyeken ha nyugodott valaha e királyi fő, a vaskos és terjedelmes monogramm nyomásától épp úgy dagadhatott nagyra, mint a belől zugó, magasbra vivó eszmétől, a hadak útján szárnyaló szenvedélytől, melynek szédítő ormairól Wagner Rikárd mámorító zenéje mellett zuhant alá a stahrenbergi tó csöndes vizeibe.

Boldog izetlenséggel öltözött bajor kisasszonyokat katonás lépésű, öles diákok mulattatnak, s szerény magatartásu lajdinándok ismertetik meg velök a legujabb német lyrát. A fiatal asszonnyal nem foglalkozik sem katona, sem tanuló, mert az mind a férje karján csügg, valamint hogy bálban is csak az urával tánczol, aki tisztos igazi német asszony. Csupán a széles ernyőjű, lötyögős kalapu, sörényes művész ifjak pezsegtetik föl a társalkodást, lehordva élőket és holtakat, különösen francziákat, ami úgy látszik nagy vitézség.

Mint a fürdőhely, München is csak nyáron lát vendéget. A »négy évszokról« czimezett híres fogadója is csupán a forró hónapok alatt virágzik. Őszi s téli látogatói azok a csökönyös ángliusok, akik mind egy szálig nyilván tartják a gyűjtemények darabjait s le nem roskadnak a nehéz élvezet alatt. Bayreuth közelsége, hová a wagneriták rajongó szektája jár el évenként, bemutatni »sang- és trunk«-áldozatát a mester harsogó árnyékának, vonván maga után hívők és kételkedők hosszú raját, s a szomszédos cseh fürdők annyi embert ontanak ide, hogy lord legyen az apja s Rothschild a komája, aki nyár idején fődél alá juthat a bajor fővárosban.

Nem vendégfogadó van már itt, hanem vendégriasztó.

A manager magasra rántva szemöldökeit, a paszomántos kapu-admirálissal összenéz.

Fogaimat össze csikorítva, öt német szónak morzsolom szét a csontjait s aztán egyszerre kitátom a számát.

Angol! gondolja Heinrich ur s dönti magából, meg hamar vissza is szopja a szót, ami azt jelenti, hogy ő jól tud byronul és dickensül. Csakhogy én feszült viszonyban vagyok ezekkel az urakkal. Hamar kilógotom oldalt a nyelvemet, majd meg úgy peregtetem az *r*-et, hogy ropog mint a sortűz.

Megfogtam Heinrich urat! Nem tudja mi nemzet fia vagyok s meg sem bir taksálni. Habozását felhasználva, plaide-csomagomat hanyagul oda legyintem a házi szolgának.

»Negyedik emelet. Badecabine No. 2!« kiáltja utána Heinrich ur.

»Kérem, hiszen én már fürdőből jövök!« pattanok fel.

Csakugyan fürdő-szoba. Kád, zuhany, hő-regulator és hőmérő.

A Liesl kisasszony folytonos kacagás közt a kádra borított deszka-táblán megveti az én éjjeli nyugvó helyemet. Megmutatja az elektromos gombot: azt nyomjam meg, ha valamire szükségem van, ne pedig a zsinórt rántsam meg a kád fölött, mert akkor magamra ereszttem a hideg zuhanyt. Köszönöm. Lesz rá gondom. »Kudi nacht!« S a Liesl kacagva perdül ki az ajtón.

Éjjeli nyugvó helyet mondtam? Éppen aggódva másztam fel a székre, hogy onnan kád-ágyamra dőljek, midőn benyit Heinrich ur s elém teszi a bejelentő czédulát »Deinen Namen will ich wissen, Deine Herkunft, Deine Sippschaft!« éneklí a müncheni rendőrség is. Erre a nyomtatott felszólításra így iratkoztam be: »Dr. Azra ben Mohammed, Hafenkapitän aus Yemen, Kei-Nervonje-Nendie-Daster-Ben-Wennsiel-leben.«

Heinrich ur ismét magasra rántva szemöldökeit, meglehetősen buta képpel nézi irásomat s aztán meghajol és eltűnik.

No, ha én holnap a Hofbräu söntésében annak a duzzadt kancsós legénynek a kék pofájára mászom - ami tavaly óta erősen föltett szándékom - és erre a skandalumra aztán a fogadói nacionalémből akarják megtudni kilétemet: bajba keveredhetem. De inkább csukjanak be, semmint hire keljen, hogy kád az ágyam s engem az itteni »Fliegende Blätter« kirajzoljon, amint a csöngettyű-huzóval magamra huzom a vízi rostát - mert érzékeny vagyok az élcslapokban való kifiguráztatás tekintetében.

Elfújom a gyertyát - s vigan lobog be hozzám a folyosó virasztó lángja, mert nagy hôtélben soha sincsen nyugodalmas éjszaka. De biztam elcsigázott izmaimban: majd csak elalszom. A sorszámok andalító morzsolgatásában épen az 1300 körül jártam, amidőn egyszerre föltáruul bezárhatatlan ajtóm, s repülő éjeli pongyolában, kezében égő gyertyaszállal s lengedező fürtökkel megjelen ott egy tulkarcsu hölgy. Ahogy megpillant, keskeny kebléből a mozdonyéhoz hasonló fütyü süvit felém, mert kísérteties látogatómat váratlan érhetette, hogy a csöndes visszavonulásnak szánt helyen egy kinőtt utast kádi ágyban leljen, amint ez nem csekélyebb meglepetéssel riadva föl első szenderéből, oda recssenti neki: »Dort ist hier!«

Szerencsésen a 2600-at értem már el, s minden következő sorszám altató mákony gyanánt zsiibasztá el nehezüdő tagjaimat. Ekkor meg izgató berregést kezd fölöttem valami pokolgép. A háziszolgát költögette. Alig némult el az egyik ébresztő, rágyujtott egy másik más hangnemből. Ez meg a pinczérnek szólt. S így tovább hosszú rendben, mig a hatodik - a tisztogató - ajtóm előtt rakodott le a fogadó összes vendégeinek ruháival, csizmáival s cipőivel és harmadmagával olyan csattogó porolást s kefe csoszogtatást kezdett, hogy bele zendült az ambitus.

* * *

A jubiláris ünnep nagyobb diszére szegődött elefántokról folyt a beszéd, mely jámbor állatok rettentő ribilliót szereztek itt. A hivatalos közlönyök a művészek jelmezes fölvonulásában szereplő sárkánynak tűzhányó túszkölését, az elfogulatlanok a felavatási ódát okolják azért a rengeteg garázdaságért, melyet a megbőszült három »kérgbőröncz« (l. dr. Nyakorján »Állat-isméjét«) követett el a n. é. néző publikumban. Bilincsre fűzve s keskeny porciókra szorítva tűnődtek aztán a máskülönben szelid óriások a megtagadott engedelmesség következményei

fölött. Rendjeles kitüntetésükről már most szó sincsen. Annál bővebben jutott más nagy állatoknak, akik tisztelik a rendet, melynek muszáj lönnyi.

Rovom az utcákat. Az ég bajor színekbe öltözött: a kék menyboltozaton fehér bodrok uszkálnak nyugatról keletre. Az udvari kert hús ívei alatt ödöngök, keresve Ottó görög király bevonulását Hellász fővárosába. Mily talentum! Mig bátyja, a bajor király, az Izár mellé varázsolt Athént, a görög felség meg Münchent épített az Akropolisz tövébe. Tünődve néztem első izben, hogy itt jártam, a magasabb szobapiktorság e remekeit. A derús színeket kiverte a salétrom s fájt látnom a fusztanellás uralkodó orrán az apró gombákat s nyirkos homlokán a görög szigeteket. A sorozat eltűnt, mint maga az a rövidke hellén dicsőség, s helyét Olaszország szép vidékei látszanak elfoglalni. Látszanak mondom, mert este lévén, mindegyik fülkére irigy vasajtó borult rá, s csak az alattok elhuzódó disztikonok maradtak szabadon; pedig inkább ezeket köllött volna eltakarni. Az I. Lajos, a verselő fejdelem hexa- és pentameteri ezek, egy harmonikus lélek nyekergései, egy művészien hömpölygő kedély döcczen-tes nyilatkozatai, aki a legszebb spanyol asszonyra ontotta rá szerelmét és aranyait, muzsául pedig valami vasorrú bábát fogadott maga mellé.

A hosszadalmas folyosó és udvara a Palais Royal csarnokaira emlékeztet, csakhogy mint oroszánra a nyírott uszkár, melynek van szintén sörénye és bojtos farka, de nem ordít, hanem ugat. Ha igazi kincseket nem rejtene magában ez a München, Simiapolisnak szeretném nevezni, annyira majmolja a nagy eredetiket. A kihivott összehasonlítás csak annál furábbnak találja a párisi Arc de triomphe, a Panthéon, az efezusi templom s egyéb csodaművek tökéletlen reductióit. Diadalmi kis kapu, Pantheonetto, efezusi kápolna. Ezt a hellenizált bajuvarismust meghazudtolja e vaskos nép s az év legnagyobb részén mogorván borul föléje az égbolt. Idők során az importált s a meglevő motívumok közt némi atyafiság létesül. Az ióniai oszlopsorral dicsekvő póstaépület soccusain egymást érő kancsók rendszere például, nem éppen rossz dekoratív elem. A közel állomásozó automedonok, a Σεππλ a Μαθισσλ meg a Φραντζλ, kihörpintvén söreiket, az üres krügliket oda rakják sorjában a párkányra, mig egy kis vártatva ismét előkerül Hébe, a tagba szakadt Ανναμυλ, s új töltéssel szolgál a legényeknek. Szép látni eztet.

Ez a sör! A Feldherrnhalle néptelen csarnokának tövében rafaelo-gambrinicus kép tárul elé: a fa-lóczán ül az édes anya, keblén a pofók babával. Az apahozta habzó kancsóbul jókorát húz a fiatal nő. A kövérke gyermek gömbölyű arcza lefordul az emlőről s vastag apró karjait repkedve nyújtja ki a födeles korsó felé.

A Werner képeivel dicsekvő berlini Café Bauernak utáinzata az új Café Impérial a Briennerstrassében. Keskeny és hosszú mint a weisswurst. Fönn nyüzsögnek a görög istenek és isten-asszonyok, lenn a földiek amforából isszák a kétféle kapuczinert: egyik az ilyenű sör, másik a nálunk is járatos szerzetes, akit nyúzott állapotában, »bőr nélkül« szoktunk élvezni. Miből csinálják az itteni kávét? - azt csak a halhatatlan Liebig birta volna lombikjai, retortái, s egyéb forraló s kiválasztó eszközeinek s szereinek segítségével kideríteni. A nagy tudósnak ide közel emelt márvány emlékszobra azonban nem ad választ kérdéseinkre. Subjectiv érzésem szerint gubacsból s pörkölt libatollból van szűrve. Szerencsére a praktikus müncheni kávét rendel és sört iszik. A kiszolgáló kisasszonyok mint a walkyrok vágatnak körül, csakhogy nem ők ülnek a kecskebakon, hanem inkább ők emelik a »bock«-os kancsókat s daczosra ránczolt homlokkal nézik a jövevényt.

A napilapok rúdon lógnak, a képes folyóirat meg olyan nehéz táblák közé van ékelve, hogy egész emelet. Látva küzködésemet, az egyik pinczérány, egy természetes szőke, fél kézzel vagy hat ilyen vértés heti lapot vágott elé, ezzel a rövid és gyöngéd szózáttal: »No? Wird's g'länga'?«

Majna. - Rajna. - Szajna.

I. Frankfurt.

Frankfurt ist ein schönes Städtchen, énekli a vig vándorló-legény, ha az országut fehér porát, mely gyalogoltában meglepte, lerázza magáról. Ugyan-ezt fujja, amikor Hamburgba, vagy Lipcsébe, vagy Drezdába lép. Neki mind kedves, neki nincs kritikája, nem lévén ő turista, aki a vasuti rázástól idegesen hajt be valamely városba s követel és fitymál. De Frankfurtról én is szívesen elismerem, énekszó nélkül, csak így fogyatékos prózában: hogy csinos városka, maholnap nagy város, bécsi allűrökkel. Utczai élete, vidám népe nagyon emlékeztet a kaiserstadtra, tán mert maga is az volt hajdanában, s mert a hajdani való szövetségi városban sűrűn érintkezett a melegebb vérű osztrák-magyarral. A garnizon mindenha erős telepe volt a fajkiválasztásnak.

Frankfurtnak Berlin a feje fölé nőtt, mint parvenu a régi arisztokratának. A modern szerencsefi, sikerült spekulációkkal hatalomra vergődve, uri szint és czimeket szerez. Az ősi nemzetségek mai sarjadéka meg, hogy fakuló czimerének fölfrissítésére megkeresse az aranyat: régi várkastélya mellé új gyárakat építtet s megkísérli a börze-játékot, melynek kedvezései neki is szolgálnak.

Frankfurt »Römer«-je üresen áll, kongó termeit csak a régi császárok arczképei népesítik, akiknek az idegen sebtiben mutatva be hódolatát - föltett kalappal, nyakában plaiddel, kezében a piros kalauzzal - megint szalad le a nagy lépcsőn, hogy már most szellemország hatalmas fejedelmének bölcsejéhez járulva, a Goethe születési házában rójja le a kegyeletnek másfél márkás adóját.

Frankfurt épül, szépül, tágul. Császárainak terme kong, de a börzéje zsong. Ezt a hatalmát még nem csavarta ki teljesen a kezéből Berlin, mert nehéz azt leteperni, kinek Rothschild a komája.

Csodálatos találkozás! Németország legdrágább szellemi kincse itt vetődött fel, és legpénzesebb zacskója itten telt meg. Goethe és Rothschild! Mindketten meghódították a világ népeit és királyait. A pengő ezüst persze jobban, mint a zengő rím. Bizonyítja e régi tréfa is: »Der Papst ist Fürst aller Gläubigen - Rothschild ist Gläubiger aller Fürsten«. Olyan élcz, melynek a fele sem tréfa.

Az ember jártában-keltében hamar megéhezik és megszomjazik, s a meleg utczáról nagyon kívánczik a hűvös korcsmába. Betérek egybe. No már most itt vagyok a tövében - kérek egy pár igazi, echt frankfurtit tormával. Hja persze, ha itt a frankfurti kolbásznak nem »valódi bécsi« volna neve!

- Hát hozzon nekem éppen olyan igazi frankfurti bécsi kolbászt, mint ahogy mérnek nálunk igazi bécsi frankfurtit! mondám a pinczérnek.

Itt is üldözött az én régi balsorsom: Miskolczon nem ettem kocsonyát, Szegeden nem láttam halászlét, Marosvásárhelyt nem kaptam tokányt, Jönköpingben hasztalan kerestem seckerhäs tändstickort, Tokajban színét sem láttam a tokajinak - és Frankfurtban hírét sem leltem a valódi frankfurtinak. Már most mivel bizonyítsam be, hogy én mind jártam azt a sok vidéket?

Derékon kettétörtem a kolbászt. Csak úgy pattant és fűszeres leve egy újságlapra fröccsent, mely ott göngyölödött a tartója, mint a becsavart zászló a nyele köré. Leemeltem. Melyik újságíró az, aki ellen tud állni a hirlapnak? »Frankfurter Nachrichten« augusztus 19-éről.

Megdöbbenve olvastam hivatalos részének egy hasábját. Hogy a szives olvasónak fogalmat szerezzek nagy megütközésemről, ide iktatom szó szerint:

»1787/1888. Beschluss. In dem Konkursverfahren über das Vermögen des Kaufmannes S Rothschild j. dahier, wird Termin zur Verkündigung der Entscheidung bezüglich der Bestätigung des angenommenen Zwangsvergleichs auf Samstag den 25-ten August f. M. 10½ Uhr anberaumt, zu welchem die Gläubiger hierdurch geladen werden. Frankfurt a/M. den 16. August 1888. Königl. Amtsgericht«.

Ki ne dermedt volna meg ennek a kérlelhetetlen végzésnek fagyos, merev szavaitól? Én elkábultam. Egy frankfurti Rothschildot, fiát a roppant apának, szent szombat napján bukás miatt idézik törvény elé! Izraeliták sírjátok, mélyen szomorkodjatok! Most értem már, ez az újságlap mért csavarodott olyan görcsösen a nyele köré. Jézus, Mária és Mózsés, mi lesz már a világból?

A pinczér magyarázata visszaterelt az életbe. Hogy van itt Rothschild annyi, mint homokszem a brandenburgi síkon. Összes vagyonuk, melyet az üzletökbe ruháznak, e pusztá név. Sok még a naiv erre körül, kik megindulnak a jó hangzat után s rája bizzák megtakarított pénzeszközöket. A báró (Rothschild) a talmi atyafiságtól már több ízben meg akarta váltani ezt a nevet, de - az igazi iránt való tiszteletből - oly magasra taksálták, hogy a bankár-király lemondott a kísérletről.

Tovább forgatva a lapot, meggyőződtem felőle, hogy a német sajtót korántsem nyügözi a törvény úgy, mint ahogy a mi szertelen szabadságunkban hinni szeretjük. Volt annak politikai részében olyan mondat a birodalmi kancellár ellen, amellyel a mi Tisza Kálmánunk is beérhette volna. Bátran pörbe lehetne fogni Bismarck-sértés miatt.

De a polgár habeas corpusát is épp oly kevésbe veszik ott, mint minálunk. Ime egy rövid napihír: »Liebmann = Lehmann, der bekannte Halsabschneider, siedelt nach Paris über«. Ez a halsabschneider nem hóhért jelent, hanem, ami ennél sokkal gyalázatosabb mesterség: uzsorást.

E város utczáin s terein zajos élet forr. A sárga pósta-szekér egymást éri. Nem csak levelet vesznek föl jártukban, de csomagot is, ami a forgalmat tetemesen növeli és könnyíti. Szellős tramway-vaggonjai sűrűn közlekednek; az omnibusz, fiáker, a köz- és magánfogatok mind a legvígabb sürgésben, míg a gyalog emberiséget harsány targonczások szorítják az aszfáltra, ahol összecsomósodik s bizony kinnal feszül át egymáson. Élénk taglejtésű, csinos asszonyok meleg, színes kelmékben, lengő szalagokkal; hangos beszédű, szakálás urak műértő szemmel nézik kaczagó leánycsoportokat, amint éppen a konzervatóriumból, vagy az ipari festőiskolából repülnek hazafelé s egy pillanatra-kettőre megállanak boldog csacsogásban. Az itteni öblös tájbeszéd kedvességben, zengésben vetekedik a bécsivel. Fiatалok szökellését is láthatom, dal fodorodását is hallom néha. Szinte délies színe van itt az életnek, amely minden mozzanatában szenvedélyes tiltakozás az ellen, amit németnek szokás nevezni. S ebben a pezsgő, boldog városban hirdette fagyasztó pessimismusát Schopenhauer!

A Bockenheimerstrasse derült nyaralóknak virágos, tündöklő sora. Itt lakik a tehetős, gazdag és dúsgazdag Frankfurt; a szerényebb tusculumok egyikében az európai hitel zsidó pápája, Rothschild. Családjában ez a legorthodoxabb. Költséges ez a kultus, drága ez a kegyesség - de a báró urnak telik. Negyedéve Marienbadban volt alkalmam megfigyelni, milyen istenes életet folytat. Saját szakácsaival, kántorával és - félre ne értsen senki! - a saját test-sakterével utazik, nem is említve a nagyszámu egyéb személyzetet. Utazik mint a fejedelem, de csupán alázatos istenfélésből. Közte tíz ember, akiknek semmi egyéb dolguk, mint tíznek lenni (minjan.) Mert a zsidó hitvallás szerint istennek ábrázata csak a tizes számnak fényeskedik: ennyiből kellvén állania legalább is a községnek. S míg az ő szép lányai Metternich herczegékkal nemes

paripán üldözték a csörtető kant, a száguldó szarvast s a megriadt őzikét a königswarti vadásban: addig az öreg ur az ő minjanával a szelidebb marienbadi erdőben végzé a májruvot, az estéli imádságot. Hogy atyjuknak is része legyen a vadpecsenyében, leányai elevenen fogattak a számára egy gímet, melyet a sakter lege mosaica ölt le. Mert hasított körmű lévén és kérődző állat (a gím t. i. és nem rabbi Hirsch) nem tilalmas. A kutyával megejtett, vadász-tőrrel leszúrt vagy a meglőtt szarvas természetesen tréfi.

Különben szerény az ő élete s a frankfurti szegények áldva emlegetik az ő nevét. A ghetto főutcáján - azóta szerte hordták köveit annak is - állott még az ősi ház: egy hihetetlenül ronda, ódon épület, melyben lakott I-ső Rothschild, s melyben a mostaniak nagyanyja halt meg. Az öreg asszony nem akart megválni attól a földéltől, melyre oly bőven hullott rá az isten áldása. Érthetetlen előttem, mért nem őrizte meg a báró ezt a házat s hogy valami módon nem igyekezett megmenteni, ha olykép is, hogy lebontatván, másutt - mondjuk az ő nagy parkjában - ismét összerovassa, mint cselekedte egy velencei palazzo homlokzatával a párisi Rothschild. Pedig e család szívében nagy a kegyelet a házuk alapítója iránt. De kimondták reá a kisajátítás szentenciáját. Ez utca egyik felének romjaiból vidám új épületek derűje kél, míg a Rothschild-ház boltjaiban zsibek halmaza dísztelenkedik s rengetege a vásott csizmának, melyeknek varrányait szétfeszegeti a penész-gomba. Hangja-vesztett, hepe-hupás gitár, csufos nadrág, színehagyott viganó, kajla trombita, csorba Apolló, rekedt óra, ficzamos ernyő, megvetemedett asztal - szóval: tarka züire kavargott ott annak a sok haszontalan holminak, aminek olyan jó hasznát veszi az élelmes »ószeres«. Mellette egy traktéros - persze kóser - a bolt-ajtóba tuszkolt s az utcára kifüstölő vas tűzhelyen rotyogtatta az ő megnevezhetetlen ételeit. Az emeletek szivárványos ablakaiból borzas gyerekek rikoltoztak le s köpdösték a járó-kelők fejére a szilvamagot. Ez volt akkori képe az ősi Rothschild-háznak.

A második tőle nem kevésbé nevezetes. Megfakult, vaksi arany táblácska hirdeti, hogy itt született »Ludwig Börne«. Az ember nem nézheti megilletődés nélkül ezt a két házat, melyek e pillanatban, hogy e sorokat írom róluk, bizonyára már össze is omlottak a bontogatók csákányütései alatt.

Mint a székesegyház emelkedik a házak fölé: úgy dominálja a Goethe fönséges emléke ezt a várost.

A termő középszer ölen született ez az olympusi férfiú, kit kényeztettek az istenek, mint anyától szülöttet még soha. Asszonyt hódítani édesebb, mint imádott nőnek lenni; királyok barátjává lenni magasztosabb, mint királynak születni. Csak azt nem tudom, mi boldogítóbb: zengeni oly éneket, mint zengett ő - vagy hallgatni ilyen éneket. Tartozó elfogódással léptem be abba a házba, melyet e csodálatraméltó férfiú avatott a művelt lelkek bucsujáró helyévé. Láttam az ő pensumait, melyeket gyermekileg esetlen gondos vonásokkal irt bele a tékájába. Amolyan talpas betűket vetett, mint látjuk a régi magyar kéziratokban. »Omne initium difficile«, írja a kis Farkas. Neki bizony nem gördült az útjába semmilyen akadály soha. Gyorsan repülő sólyom volt, kinek a szél is kedvezett.

De az ereklje becsének is van határa. A kegyeletnek bizony hegyibéje kerül az undor, amidőn látja a »Faust« szerzőjének kerti sipkáját, hogy dulta szét a moly. És laknak benne nyilván gregarinák is, de a melyeket szent lényeknek hirdet az a kultusz-nyavalya, mely különösen Sedan óta rettentően pusztít a német józan-észen. Hiszen még a Goethe édesanyjának a keresztapjáról is őriznek ott egy facsimilét, melyet az öreg ur baumbachi thorschreiber korában léniázott tele szép egyenközü rovatokkal. Egy szőke, lapos elejű hölgy kegyeleti görcsökbe esett ez emléktárgyakon és hosszú, sovány vonásokban írta bele a vendég-könyvbe hogy:

Frieda B... allhier gewesen,
Hat Wolfgangens Hand gelesen.
In des Hochstifts heil'gem Horte,
Hier an dem geweihten Orte.
Bring nun seinem hehren Wesen
Dar mein kleines Scharflein ich
Nur mit diesen schwachen Worte:
Goethe, du bist göttlich.

Bizony schwach, tisztelt Frieda kisasszony!

Nem tudok várost, mely minden szépségeivel úgy kirakodnék a víz partjára, mint a mi Budapestünk. A legtöbbje elvonul a folyótul, vagy hátat fordít neki. Frankfurt sem a Majna során emeli új palotáit, hanem terjeszkedik nyugat felé minderősebben. A mi Andrássy-utunknak végét veti a liget; a Bockenheimerstrasse azonban elnyulhatik akár mennyire s maholnap tán össze is olvad Homburggal.

Külső telkeinek egyikén épült fel francia mintára a sedani panoráma, melyben kényelmes tanui vagyunk annak, hogy pusztult el egy dicső hadsereg, vált pocsékká egy tündöklő korona s folyt el egy nemzetnek vére s öt milliárd áru verejtéke. Igen tanulságos rajzolat, higgadt előadásában is ékesszóló. Nincs e körfestményben semmi henczegő fanfaronade. Persze, hogy olyan fényesen sincs festve, mint a Daille »Páris ostroma«. Hanem mindvégig hiven és igazán adja elő a rettentő vereség óriási jelenetét, melynek minden esélye-fordulata már előre szépen le volt rajzolva a Moltke tarsolyában. Amaz izgató, revanche-harsogató, magisztrális mű - emez tanulságos iskolamesteri tanács és intés.

*

Nem hiszem, hogy volna Tuniszban és Marokkóban együttvéve annyiféle pálma, mint a hányfélét a »Palmengarten« roppant üvegborítója alá ültettek el. A giganteától a törpe, fakó, útszéli palmoidesig: virul itt minden faj, formája a csodálatraméltó növénynek, mely bora, kenye, húsa, teje a sivatag fiának. A bő kez, mely e délvi ültetvényeket alkotó, vezette a tudás és izlés. Az állatkert után ez legkülönb szórakozási helye Frankfurt 130.000 lakosának, melybe a szegényebb sorsú is eljárhat hetenkint kétszer, amidőn a belépti ár csak néhány fillér. Az épületnek pazarul világított széles terrászeit csemegéz, vacsorázó közönség, a főnyes utakon vidám csoportok, lugasokban s a platánok lombátora alatt pihenő családfők s ugráló gyermekek; s ott, ahol a világítás mélyebb árnyaktól átszőtt derengésbe hajlik, fiatalok halk beszélgetésben. Mert az emberek mindenütt szerelmesek.

Az aránylag szűk téren összeszorul minden, amit a park, a fűvészkert s az ugynevezett szép vidék nyújtani szokott. Van itt zuhatag, barlang, útvesztő, sziget, remetelak, talán még havas is, csak hogy persze mind apró amateur-kiadásban. Az intő táblákon ezt a közönséget nem figyelmeztetik - mint ez másutt egykor megtörtént - hogy a sziklát zsebre ne dugja s kutyát be ne hozzon magával, nehogy a tavat kiigya.

Vissza-visszavon a Kelet után való édes-bánatos honvágy s megint belépek a melegháznak ittasító növény-csodái közé. Ott inog felém a forró égélj pálmaleveles királya. A délvi családás tökéletes, csak hogy nem e fa dicső koronájában ülnek a majmok és papagájok, hanem a kerges tövében, tarka emberi ruhában és nyihognak és rikácsolnak.

Ott álmadozik a szent lótosz, rengve a langyos vizen, míg kívülről lágyan zsong be a zene. A lótosz halvány rózsaszín virága andalítón illatozik. És nem naiv pogány térdepel előtte, hanem hajlik föléje egy szemüveges professor s megmagyarázza növendékeinek, hogy ez a nelumbium speciatum és tartozik a violáriák osztályába. Mennyivel szebb a gyermek hit a büszke tudásnál!

II. A Taunusban.

Elfelejtettem fölemlíteni, hogy Frankfurtnak 130,000 lakosa közt számos a keresztény, s hogy ezeknek semmi okuk panaszkodni az ottani zsidóság türelmetlensége ellen. Nyoma sincs ott a keresztény-üldözésnek, mint sajna, van boldogtalan Magyarországon. Volt is miatta mit hallgatnom egy fölvilágosodott fiatal izraelitától, aki Frankfurt és Homburg között kegyetlen szemrehányásaival pirított ránk. Magam szégyenkedve fordultam el s kinéztem a szakasz ablakán, méregetve az ezer és ezer holdakra terjedő gazdag gyümölcsös kerteket, a gondosan művelt szőlőket, melyeket már a közel Rhénusnak meleg napja érlel.

Mikor a vonat megállt Homburgban, a perronon mozgás támadt. Egy közepes termetű, zömök uri embert, bordásra vasalt nadrágban s kezében niklizett bőrtáskával, kit hölgyek és urak a derüs hódolat egy nemével környeztek. Csak nézzünk oda jól, mondá a kalauz, mert ez a walesi herczeg ő királyi fensége.

Azóta, hogy utoljára kocsizott el mellettem otthon, csak a haja fogyatkozott meg. Maga örvendetesen meggyarapodott. Mikor a szerencsétlen véget ért Zichy-Ferraris gróffal láttam bejönni a Rákosról pompás angol fogaton, jóval karcsubb s eléggé szőke volt. Nagyon megszeretett bennünket, úgy beszéltek akkor a kaszinóban. Tetszettek ő fenségének a mi boraink, rajongott a zenénkért s imádásra méltónak találta hölgyeinket. Meghazudtolva a példa-beszédet: szolgált neki a szerencse a játékokban is, mert olvasatlan osztrák-magyar forintokat vitt el magával ködös poundos hazájába.

Talán mivel németországi útjában nem akadt, vett föl az udvarába bájoló nőket is. Csakhogy, s ezt sietek hozzá tenni, teljes mértékben adózva az angol respectability szigorú követeléseinek. Nem hárem, hanem mindig és mindenütt szépség udvara sugározza körül Nagy-Britannia három-egy királyságának leendő uralkodóját, kinek a jókedve föntartása végett épp úgy van szüksége rá, hogy folyton lásson a maga közelében beautyt, mint ahogy el nem lehet a pezsgő nélkül. Mit is csináljon egyebet egy trónörökös, kinek majdan király korában sem lesz sok dolga?

*

Az a sugár női alak, aki balján lépdél, egy amerikai leány, miss Chamberlaine.

Valami szép! Persze, hogy a szüleivel van. De nagy dolog lehet mégis az a respectability, hogy a kisasszony barna szemének fényét nem veszi meg a földi nagyság káprázata, s hogy a királyfi a miss tekintetének bűvös voltától le nem szédül az ő magas rangjáról egy köztársasági hajadon lábaihoz. Ha a szépség is érdem - és az! - Chamberlaine kisasszonyt királyi korona illeti meg. Nem tudom: otthon, abban a kis barna palotában beletörődtek-e a dolgok illetén felfogásába, s Dánia rózsája nem-e öntövisében keres vérző enyhületet annak a férfiúnak víg csapongásaiért, aki először tűzte őt mellére a rosenborgi kastély virágos kertjében.

De hát ez nem tartozik én rám. Áldom érte sorsomat, amért nekem is jutott látnom szabad Amerikának ezt a rabszolga-nevelő ékességét. Egy turista mit kérhet többet?

Már a szerencse istenasszonyát itt nem kísérthetné a walesi herczeg. A homburgi játszótermekben csak arany-fürtös angol gyermekek játszanak, s természetesen nem double zéróra, hanem ártatlan golyósdit, amikor a hüvelyéből kiröpitett bowl olyan szépen döntögeti rakásra a fabábokat, mintha csak holmi minisztérium volnának.

Özvegységre jutott fény, elárvult pompa néz le rám mindenünnen. Szinte kedvem volna egy nagyot sóhajtani, ha annyira nem örülnék a hajdani ragyogás meghanyatlásán, mely örökre elgurult aranyokból épült, s melynek biborát öngyilkosok vére szolgáltatá. Ó mulandóság!

Egy beafsteak ára már nem tíz frank, és nem is a dicső Chevet konyhájából kerül ki az többé. Tíz márkáért már egy egész ebédet adnak. Az igaz, hogy nem monsieur Bertrand, a halhatatlan garçon bonczolgatja előttem hyrtli tökéletességgel a rózsapirosra sült csirkét, s a német kétkezdés sápadoz elém a borju-szeletből, a fekete kávéban meg csak fogalommal higulva dereng át a csésze fenekén levő ismeretes virágocskák. De hát: amióta eltörülték a rouge et noirt, semmi jussom követelni ezeket a színeket a sültben és kávéban. Csak a penziókban virul még a régi hagyomány, állanak föl a régi bolond árak, melyeknek mérgező fűszere nélkül az angol nem is enne jóízűt. A dinner idején sugároznak e paloták földszinti ebédlői a villamos fénytől, az ezüstartól, a hölgyek drága köveitől és kigyult szeméitől s az urak nekipirult orcáitól. Itt járják még azok a husz fogásos ebédek, amelyekről felkelve, az ember azt mondja magában: »ejnye, de jó volna valamit enni!«

A győzedelmes appetitust ehhez a dus lakomához az angol fiatalság a parknak messze terjedő gyepén szerzi meg, ahol vigan üzi a lawn-tennis edző játékát ember és asszony, leány és legény vegyest. A respectability ilyenkor enged alkudozni magával s elnézi, hogy az ifjú ingujjra vetkezve lökje-fogja el a szerteszökellő labdákat, melyeket vörös lajbis groomok kapargatnak össze a tágas turf ragyáiból. Öröm nézni ezt az ifjúságot, mely izmos és viruló, s melynek, míg a játék áll, eszébe sem jut a nemi különbség s csak felet vagy ellenfelet ismer.

Este, az ebéd után, mikor a lámpások messzire világítanak be csarnokot, kertet és termet, s fölzendül a muzsika, megered egy kis udvarlásféle, amolyan »flirt«, mely azonban egyikben sem tesz nagy kárt. Még az is megesik, hogy tánczolnak. Ilyenkor a tánczrendező kihirdeti a párok előtt, hogy ez keringő, nehogy polkát járjanak rája.

* * *

A szomszéd Wiesbadenben uralkodik a német, de csak a számával. Meghódíthatná a világot, de úr nem tudna lenni. Azon kezdi, hogy ebbe a fürdőbe fürdés végett jár. A gyógytermek pamlagain úgy ül, mint az én hajdani tiszteletesné asszonyom, aki sajátos uton lett egy mannheimi bankár örököse és nem mert rálépni a szőnyegre, hogy kárt ne tegyen a virágaiban és agyon ne tapossa a himbálózó madarait. A nagy diadalhoz képest igen szerényen mozognak a maguk házában.

Mint mikor szürke verebek közé rebben a kolibri, úgy szökken egy-egy francia hölgyecske a német asszonyok közé. Valamelyik frau Spatz azután, megirigyelve Mme. Colibri kecsét, szörnyen neki öltözködik; a színek csak úgy trombitálnak le róla s zörög rajta a sok ékszer; amivel bizony csak a párisi hölgyecskének teszen szolgálatot.

Kertek és paloták városa ez. A nyaralókban bankárok telelnek, a téli palotákban meg angolok nyaralnak; azok is, ezek is takarékoságból. Persze, hogy az ilyen takarékos élethez sok pénz kell.

Porcellánon sem láthat az ember bájosabb várost lefestve. S olyan boldog, hogy csak egy ujsága van s nincs egy szegénye sem. Mégis, mikor érthetetlen beszédünkből megértette a kocsisunk, hogy magyarok vagyunk, az irigység és álmodozás vegyes hangján így sohajtott fel: »Ja, ja Ungarn! Da giebt's schänen Wain und reiche Firschten und Grawen!«

Ebben a tiszta gondozott városban, ebben az egyenletes koczkákra mért, szabatos rímekben találkozó utcák egyikében lakik dr. Mirza-Saffi. Hol is lakhatna egyebütt? A Keletről hozott haza magával foglalatlan gyöngyöt, nyers gyémántot. Itthon azután kicsiszolta, zsinorra fűzte s oda akasztotta Edlita nyakába, aki dehogy volt a sírászi fegyverkovácsnak a gyermeke, hanem egy német professor úrnak a hetedszülött kisasszony-lánya, Mathilde. A doktor ur ellenségei erősködve bizonyítják, hogy sohasem is járt Firduzi hazájában, hanem otthon egy szép nyári napon erősen befűtetett, az ablakaiba sárga és vörös üveget metszetett, melyek

forró delet, vagy biborban izzó alkonyt mutattak neki, lábfürdőt vett langyos rózsavízben, citromolajos rapét szippantott és kulmbachi sört ivott. A költői intuíciónak ez elég volt; csak úgy ömlöttek a ghazélek utána.

És itt van az otthona a liberális Braun-Wiesbaden urnak is, aki több magyar rokonérzettel mint magyar nyelvérzéssel összerimelte a mi hires Jókainkat a mi nem kevésbé hires Tokajunkkal, irván rólunk barátságos könyvet e cím alatt: Jokai und Tokai.⁴

III.

A niederwaldi Germaniáról s a többi Germaniáról.

Minden esztendőben utilaput kötök a lábamra, s a napszámosok jóságos tündére el is visz hazulról, az otthoni ernyesztő melegből s perpatvarból sötét fenyvesek árnyékába s áldott rendőri országokba - csak az utilapu mellé szerezzek még uti-levelet s egy kis uti-költséget is.

Megjártam a németországi Tolnát-Baranyát, s néztem a Heidelbergra fölötti »Königs-Stuhl«-ról bele a messzi rónába, igazán meglátnám-e a strassburgi münstert, melynek tövében elégedetlen elzásziak csinálják nappal a lúdmáj-pástétomot s éneklük éjjel a franczia megváltó dalt: »Allons enfants!« Az anya-ország czimerét azonban le nem szakgatják, mert ezért nagyon megharagudnék a Bismarck. Attól pedig félnek az ottani horvátok.

Ez idő szerint a legkisebb német helységnek is megvan már a maga harczi emlékszobra. Jó, rossz: az a közös nagy eszmére nézve mindegy. Csak a diadal legyen erős, a monumentum lehet gyöngye. Ez az én egyetlen vigasztalásom, ha a Dunaparton nézem azt az óriási gyufatartót, melynek hegyébe egy hindu bálványt raktak oda Széchenyi Istvánnak, vagy azt az ormóttan levélnehezéket, melyet Deák Ferencznek kereszteltek el.

Az összeforrasztott Németország valamennyi emlékszobra felett fő-emlékszobor gyanánt mered égne most a niederwaldi erdő roppant vasszüze: *Germania victrix*.

E monumentum első talpköve - a szó legszorosabb értelmében talpköve, mert éppen csak a porosz király állt rajta 1870 nyarán - ott van az emsi sétatéren. E kőbe csak egy datum van belevésve: éve és napja annak a történelmi esetnek, amidőn Vilmos király egyet fordult a sarkán s ott hagyta Benedetti urat; amiből keletkezett aztán egy világgraszoló háború.

S most magasra nyulik föl a befejezett emlékmű, hirdetve a német vaterlandok eggyéolvasását.

Szép szál kisasszony. A müncheni Bavaria kis baba mellette. A szobor minden esetre jobban dicséri a német kardot mint mestere vésűjét, a drezdai Schillinget. Bátor nem elég rossz arra nézve, hogy benne a franczia szobrászat megboszulva érezhetné magát Sedanért, mint érezte magát megboszulva Waterlooért a Wellington szobrával, melyre az újabb angol nemzedék hórihorgas volta vezethető vissza, mert sok brit anya ráfelejtkezett, amely okból a vas herceget el is hengergették a Regent-park elől, hogy emberi formába öntsék. Mikor lesz a mi Széchenyinknek is ilyen jó dolga?

A mi fővárosi posta-palotánk s a német győzelmi szobor közt csak nekem jutott hasonlóságot fölfedeznem: mind a kettőt hanyattfekve bámulhatjuk csupán. Vagy ha Rüdesheimban akarod megcsodálni, tessék átmenni Bingenbe s onnan élvezni, mint Somogyból Zalát. Annyiról pedig nagyon összezsugorodnak ez óriás leányzó hatalmas arányai. Ha közvetlenül a Rajna partjáról vezetnének föl az egymást metsző tágas lépcsőzetek a monumentumhoz,

⁴ Azóta - sajna! - elhaltak Bodenstedt is, Braun-W. is. P.

hatása hódító volna. De hát nekem így is elég nagy. Az a német dicsőség pedig lehetne száz akkora, mint amilyen: azt a gyöngytermő Steinhégyet, mely eléje szegül, le nem hordanák. Mert monumentum teremhet másutt is Németországban, de ilyen bor sehol többé; s mit ér a dicsőség jó bor nélkül?

A szobor arczában én nem bírom fölfedezni azt a fönséget s lelkesítő erőt, melyet a németek magyaráznak bele. Hétköznapi csinos arcz, konvencionálisan szabályos, kissé édeskés vonásokkal. Francia kertek Florája kibontott frizurával, vállaiban terjedelmes fésülő köpönyeggel. Hanem persze: az ólom-fütyülőnek, ha nagyon nagy, orgonasíp a neve. Az érczből öntött német honleány Franciaország felé tekint. A műmagyarázók szerint komoly intéssel. Én meg azt olvastam ki belőle, mintha átkiáltana madame La Francenak, hogy: »Hallja-é szomszéd-asszony!... aztán ha valami új ruha-szabása lesz, el ne mulassza a legközelebbi vonattal felkúldeni ide hozzám. Me. Sidonie Thomassint meg tisztelem (lakik: rue Paradis-Poissonnière 29) az új fűző-vállamat (cotton gris, baleins souples) tegye postára. Az újabb corset-hosszuságom már nála van. Jó taille nélkül, higgye meg szomszédasszony, még itt sem lehet boldogulni. S Victorien Sardou mikor fejezi be új darabját a Français számára? Mert ami darabokat itt irnak, azt még az én vas gyomrom sem bírja bevenni!«

Jobb kezében a borostyános német császári koronát is olyan lengén tartja, mint a tavaszi kalapot. Hiába, az asszony csak asszony, még ha rézből öntik is.

Balra tőle a Béke hoz kötőjében virágot s gyümölcsöt - de nem ad belőle senkinek. Repülne, de úgy látszik megsántult a bal szárnyára. Jobbra a Háboru, egy erős fiatal kamasz, két pofára fújja a harci kürtöt, mint a cseh trombitás.

A talapzatot kivéve, a többi része olcsó kőanyagból van kiállítva, mert úgy kívánja ezt a nemzeti takarékoság. A mű-alkotásnál első sorban az olcsóságot vetik kérdésre. Hiszen voltaképen a bronz arra való, hogy ágyut öntsenek belőle, a terméskő meg arra, hogy várat építsenek vele. Mióta Németország a meddő elméletből a meleg praxisba csapott által, az ideálnak nem igen zengenek föllengző dalokat, hanem pengő himnuszokat a sikernek. Gyalog jár ott most a halhatatlanság - de lépései alatt megdobbán a föld.

Ahol még megfordultam a világban: mindenütt láttam magasra nyuló emlékoszlopait a hadi szerencsének. Mindenki győzött mindenkin, senkit soha el nem vertek. S amennyi piros vért ivott a fekete föld, azt mind egy nagy és szent ügyért ontotta a szív, a csata előtt mind a két tábor egyenlő hévvel fohászkodik az éghez, hogy fegyverét, amellyel felebarátját le fogja döfni, áldja meg. Így sikerül a kegyetlen és hivalkodó embernek konfuzióba hozni a jó istent.

Jól esik így eltűnődni egy kedves rajnaparti vendéglőnek szőlőlombos lugasában, amikor a zamatos rüdesheimi gyöngyözik a római pohárban. Ezt az én boromat épp a fejem fölött szűrték ott a hegy oldalában, ahova tavasszal puttonyban hordják fel a földet, hogy ősszel puttonyban hordhassanak le róla szőlőt. De azért megterem itt a Rhénus vidékén a rossz bor is, akár csak Tokajban. Mert valaki csak ivott a tokaji nagy korcsmában odavaló tokaji bort, az holta napjáig megemlegeti. Olyan bor az, mint a milyenről az az amerikai utazó emlékezik meg, »mintha egy négyhetes kis macskát nyeltem volna el, kit a farkánál fogva huznak vissza kifelé a torkombul.«

A derék Rückert, a német szócsilingelés nagy mestere, elég poéta volt arra, hogy a borra nézve is beérje a középserrel. Ezen érzelmét így veri ki az ő csöngetyűs lantján:

Ist's auch kein Steinwein -
Wenn nur kein Weinstein.
Ist's auch kein Rheinwein -
Wenn nur der Wein rein.

Ist's auch kein Mainwein -
Wenn nur der Wein mein.
Es soll nur ein Wein sein -
Ihm will ich mein Sein weih'n.

Fogy a rüdesheimi s gyarapodik az érzelem, hanyatlik a nap s kigyul a kedv, s a Rajna, mintha merő rajnai bor volna, zöldes színben csillog, míg Heine nyomán az alkonyat arany fénye omlik rája s majd zizegő tündérek szövik fölötte a hold bűvölő sugárszárait.

Az ám, tündérek!... Az innenső és tulsó parton sivalkodó mozdonyok, dörgő vonatok ördögei száguldoznak s vad, vörös szemük ijesztőn villan át az éjszakán. S ott, az igézetes Lurley sziklája mögött is úgy kél a hold, mintha valami közeledő tehervonatnak volna a jelző lámpása.

Annyi rüdesheimira pedig, hogy a vasuti lámpást is holdvilágnak nézzem, nem telik.

VI. A Rajnán.

Parádé-sorban állanak a coblenzi házak. A szűk utcza festőiségét kinapiparancsolta onnan a stratégia. Két folyónak az ölelkezési helyén meddő katona-életet folytat ez a város. A Rajna és Mosel vizéből itt nem válik gőz, mert az ipar tilalmas errefelé. Semmi gyár, csupa vár.

Az ablakban zászló, s az repked a házak födelén is. Sedan napja? Nem! A Germania szobor felavatásának ünnepe? Nem! E lágyan lengő lobogók háborut jelentenek, egyik apró fejezetét a kulturkampfnak: biblia az olvasó ellen; vagy bővebb helyi körülírással: durstige Bibel contra hungrigen Rosenkranz. Hie pápa, hie Luther! Muckerthum és ultramontanismus ádáz tusában, amidőn hushegyeket eszik meg a szomjas olvasó, s hihetetlen mennyiségű italt fogyaszt el az éhes biblia, mialatt a sarkon ott zengi zsoltárait a kemény schutzmann, s füsilier Kutschke félőles stechschrittben sétál a ravelin síkján. Lieb Vaterland, magst ruhig sein!

A német egységbe boldogult hesseni serenissimus palotájában Augusta császárné szokott nyaralni. S bár e magas asszonyiség sokra becsüli a bástyák és katonák merev sorát, amelyből megépült a győzelemnek diadal-ive: magányos kerti-sétáiban mégis megunhatta azt a szem-sorvasztó egyenességet. Megemlékezett Goethéről, kinek egykor Weimarban mint gyermek-leányka ült a térdein s az ő lelkében is meglendült az aesthetikai érzés. Megtörte a véghetetlen vonalat s ismeretes porosz bőkezűséggel s lutheránus műízléssel terracottából sajtolt isten-asszonyokkal s fából gyalult márványoszlopokkal népesíté a megregulázott parkot. A lugast dárda-szálakból rovatta össze, melyeket azonban nem sző keresztül-kasul a kedvező repkény, mert résein át a folyton örökdő gute sitte és wahre gottesfurcht nyilvántartja a szerelmi párokat, netalán ott és akkor keressék az édes egyedüliséget, midőn a szívből boldogan omlik az érzés.

Szép itt a Rajna völgye, melynek magasairól megnyugtatón villan alá a szurony, szigeteiben biztatón pereg a dob s ligeteiben füttyent a querpfeife. Mert itt a csörgő szarka s a füttyentő rigó is egyenruhát visel.

Ober-Ehrenbreitenstein. Így híjják azt a félelmes várat, mely haragosan tekint alá a mosolygó vidékre. Hosszú englishmanek és fátyolos missek társaságában lehegtünk fel a vár vaskapujához, ahol egy szemüveges, szőke káplár - gyakorlati időn kívül bonni lehramts-kandidat - vett oltalma alá, amely oltalom különben nagyon hasonlított a gyanakvó vigyázathoz. Csapatunkat ezután überantwortolta egy tagos legénynek, akinek őrizete alatt jutottunk fel a nagy vár-

udvarba, hol vagy háromszáz fiu részesült éppen az egyedül-üdvözítő burkus hadi oktatás malasztjában. Egy sor az ő vízszintesen kifeszített karjába derékhajlás nélkül ütögette bele a csizmája hegyét. A csontjaikat összefoglaló szalagok roppanása emlékeztetett az apró tűzre. Egyik-másik regruta meg is lódult ebbe a nyújtóztatásba s karja alácsüggedt. A vezénylő káplár azonban nagyot harsogott, s az ujoncz-tagok megint elkezdték a honmentő motollázást.

Emitt szintén ujonczok állnak. Azaz dehogy állnak! Már hogy tudna állni az olyan katona, aki csak tegnap nőtt ki a civilizált csizmából? Mert tökéletlen az apa fia, valameddig nincs uniformisban. A reglement szüli meg őt valójában, a militarizmus vaskeblén dajkálják csak igazán emberré. A katonai lélekvándorlás szerint a leggyalázatosabb szabó-hüvelybe is a kommandószóra bele ugrik a hősi szusz s ott is szorul, amíg valami golyó léket nem üt azon a hüvelyen, hogy onnan ismét kiröppenhessen. Amikor persze a katonának is, a szabónak is vége van.

»Rrrürrrrt euch!« dörögi a káplár. A szelid emberke a sor végén meg nem moccan. Eddig oly mereven kellett állnia, hogy elfelejtette a lába-szárát. Bizonyosan azt hitte, hogy már neki nincs is. Ekkor odalép az abrichter, a halovány gyerek füle kagylójára rátapasztja a száját s amint kifért rajta, ordítja bele, hogy: süket-é? No, ha eddig nem volt, az lehet most, mert ilyen insultusra nemcsak a fülnek dobhártyája, de a dob számárbőre is bolond volna, ha el nem repedne. Aztán úgy mellbe igazította, hogy a háta is döngött bele. A ladyk és missek iszonyodva fordultak el.

Karjait csipőjére támasztva s hosszú lábait szétvetve, könyv - azaz kard nélkül recsegteti a vezényszót a tiszt ur. Telivér porosz premier-lieutenant: tanult és durva, hős és nyegle. Azokból való, akik, ha a jelentkező katonának egy gombja megtágult, így rontanak rá: »Kommt denn Kerri halbnackt zum Rapporrt!«

Most is ráival a tekintete nyügében megigézett legénységre, amely sort állva előtte, merőn a szemébe néz s görcsösen szorítja a puska agyát. Százfelől egy pontra szegeződik a tekintetök: a hadnagy ur szájára.

»Man feste, Jungens! Stramm! Nich so dünne, nich so schlappig! Ihr müsst's Jewehrr fassen, dass ihr Ö! darraus prresst!... Sonst werdd ich euch die Schienbeine polieren! Und sage ich: rechts schaut! - das muss so plötzlich geschehen, wie ein jeölter Blitz!«

A maga eredeti németségében közlöm. Mert ezt épp úgy nem lehet lefordítani, mint a bakamiatyánkot, mely azt követeli, hogy úgy ragyogjon a mundéron a gomb, mint a Krisztus bal szöme.

Nagy mulasztás volt, hogy este nem mentünk el a színházba. A világhírű »Esther Solymosi« (olvasd: Szolimózi) járt éppen. »Die Tragoedie von Titscha-Elsar. Mit einem Epilog: Niregihacza«, (olvasd: Nyiregyháza.) Mert még akkor széltiben ez a thema hömpölygött végig Németországon. Nem igen szeretett az ember eldicsekedni vele, hogy hová való. Már csak kényelmi okból sem; mert tudok én magamnak a Rajna völgyén szebb dolgokat, mint a Goethe hizalmas czivisének jóízű beszélgetését »von Krieg und Kriegsgeschrei«.

* * *

Az a Rajna! Ha illenék bírálgatnom a természetet, azt mondanám: ez a Rajna-vidék is modoros. Persze, az emberi kéz sokat rongált a szépségén, javítgatván rajta. Festői omladékain mesterségesen neveli a mohát, míg belől egészen ki van az építve s szépen laknak s vigan lakoznak ott nyaranta a harcias ősök békés unokái. Valamennyi omladék fokán lobog a zászló, némelyiken kettő; csak hogy ez a második, mire közel érünk, virágos abrosz egy szőke szobalány kezében, amelyet szellőztetés végett rázogató ki a luginsland keskeny ablakából - de az is lehet, hogy a hajónk egyik fürtös pinczérjének lengeti oda szerelmes szívének üzenetét.

Csak úgy rajzott körülöttünk a sok angol és amerikai. Eszembe jutott az a merev skót hazafi, akivel több év előtt esett mulatságos találkozásom a »Lurley« földézetén. Ölében föl volt ütve a vörös Murray, melyből hosszú szalagban fordult ki a folyam két partjának és szigeteinek rajza. Hol a könyvébe, hol a vidékre nézett, mintha ellenőrizni akarná, talpán áll-é minden rom és orom. Valamint hogy igazán is ellenőrzé, mert egyszerre csak elkiáltja magát, hogy: itt hiba van!

- Hiba? Hol? Aoh!

- Igenis hiba, sir.

- Csodálkozom rajta, mondám, mert az önök Murrayje különben szabatosan van szerkesztve.

- Különben, sir? Mindig, sir! Nem is Murray itt a hibás, hanem a vidék.

- A vidék?...

Nagyon vidám csodálkozás ragyoghatott az arczomon, mert Macdonald ur ünnepies komolysággal így szólt:

- Nem feszegetem, az önök pápája valóban infallibilis-é? De tűzbe teszem a kezemet, sir, s bátran teheti ön is, sir, hogy Murraynak van igaza, s a vidék hazudik! A jobbik parton két rommal több van, és ez nem lehet!

Kezdtém visszavonulni. Tán, hogy ebéd után voltunk s Macdonald ur duplán látott, vagy hogy hirtelen megkeveredett az elméje - amidőn egyszerre - jaj! - megragadta a karomat, keményen, mint a porkoláb s az édes magam kezét nyujtotta ki egy rovátkás őrtorony felé, mely alól ebben a pillanatban vastag füstöket ontva vágthatott ki a párisi gyorsvonalat.

- Am I right? Äh, äh! kaczagá kipirulva, s diadalmasan csattogtatá a hosszú fogait. Nos, igazam van-é?

*

Macdonald és Murray uraknak igaza volt: az alagut kapuja, hogy bele találjon a vidék styljébe, romszerű tornyokkal van ékesítve.

Sehol folyó úgy nem példázza azt a népet, melyet szolgál, mint a Rajna. A szt. Gotthard sziklás méhéből fakad. Tombolva nyargal alá, hegyes vizomlásokban henczeg; (mint ahogy van »hegyes köpés«) - örvények regényes játékában kavarg; majd szélesre simulva, hiven hordozza hátán a hajókat, míg végül filiszteri unalmassággal vész el meddő elméletek sivó homokjában. Mint a vad bursch kezdi, mint professor végzi. Igazi német.

Az egész út mentén a legtisztább Heine zendül meg az ember lelkében. Majd büszke jámbusok, majd játszi trochäusok gyanánt hömpölyögnek e hullámok, ég és föld boldog rimekben ölelkezik, s mindenik szikla, mindenik omladék, sziget, város, egy-egy strofája ennek a gyönyörű költeménynek. A klastrom ablakából bánatosan tekint alá a fiatal, halvány apácza arra a csolnakra, melyben Apolló veri lantját, kinek szive Graeciában maradt. Körülte görög istenasszonyok dalolva ringatóznak az olympusi tánczban. S rohan le a vezeklő szent hajadon. Szive pogány szerelemre gyulladt. »Nem láttátok az én Phoebos istenemet?« És feleli neki egy öreg hollandi zsidó, hogy az az isten, akit ő kerget, az amsterdami sakternak a fia, haszontalan naplopó, csapszékek muzsikusa; azok az istenasszonyok meg, akik csolnakában ülnek s rózsát hintenek a folyamba, könnyelmű korcsmai lányok...

Elvillan mellettem lengő ladikján az ifju halász. Húzza magához a bűvös Lurley igézetes éneke. Haját fésüli a czudar s a legény fölött két nap ragyog: az igazi, meg annak a boszorkánynak az arany haja. Amannak sugárkévéi, ennek dúsan kibomló fürtjei szeme fényét veszik a legénynek s megittasodva hajt bele a halálhozó forgatagba... Látom hajdani ritterek-

kel megnépesülni a Rheinsteint. Mily hősök! Fegyveröket rázva csörtetnek át a döngő hidon, le a völgybe s rácsapnak a bacharachi zsidó szekereire, jól elverik s elszedik tőle keleti szőnyegeit, brabanti csipkéit, velencei üvegeit, Arábiából jött fűszerszámos szelenczéit, Kazanlikban szűrt rózsaját, Toledóban kovácsolt zománcos pengéit és norimbergai arany lánczait. S ma - ó változó idők! - ritter és zsidó együtt ülnek a verwaltungs-rathban... Meg amoda a stolzenfelsi vár. Ablakai ragyognak, víg zene zendül a csúcsives teremben. A hercegnőt egy deli ifju ragadja ringatós keringőbe. Egy deli sugár levante - a bergeni hóhér. Hej! Kozarek ur! Azok voltak még csak a dicső napok!... Ez meg itt Bacharach. Még a józan Baedeker is elegikus hangulatba jő, midőn elpanaszolja, hogy »régie fényéből homályba süllyedve, bús életet folytat immáron ez a csöndes városka«. Góth temploma romokban, de fönnáll ócska zsinagógája s még él az ő kegyes rabbija - a Heine halhatatlan töredékében.

Dunai hajóink fényesen vannak felszerelve, kényeztetően berendezve, de a »Kaiser«-rel egy sem vetélkedhetik. Elöl-hátul csupa első hely s gyorsaságra szinte egyenlő a vasuti vonattal. Gépe nem függőlegesen sodorja a lapátos kereket, hanem haránt fekvő, elegáns poseban, mint valami olympusi isten, akinek nagy kedve telik ebben a gyerek-játékban. Mert magányos vándorlásaim alatt bohókás gulliveri képzelet bugyborékol néha a fejemben; ha p. o. az én hátra lógatott pálczám végihez vagy tíz piczi vagon volna hozzákapcsolva s azokban csöpp uracskák, inczinfincz asszonyságok s piczurka babák ülnének, akiknek az én egy lépésem egy mértföld. Hogy bámulnák, s hogy szeretnék az óriás bácsit!...

A földélzeten lady, miss, gentleman s angol boy dús választékban. Még egy czukros baby is ott ficzánkol a dada ölen s bőbitás fejkötőjének csokra vígan repked a levegőben, ami egy bristoli művész kisasszonyt annyira föllelkesít, hogy a babát a blockjára lerajzolja s pirosra be is festi. Milyen friss arcok! Még a nagypapák s nagymamák is tündökölnék az élénk színű egészségtől. Valósággal fiatalok még. Mert tudok én szebbet az édes nászut aranyos ligeteiben csókolózó házasságnál: s ez az, amikor az öreg férj az öreg feleségét karolja át, míg köréjük a gyermek és unoka boldog koszorúja fűződik. A Genuától Nizzába vezető úton karácsony napján láttam egyszer gazdagon díszlő rózsabokrokat, sűrű mirtust s narancs-fákat, melyeken egyazon időben díszlett a virág s a gyümölcs.

A pinczér angol, franczia s német nyelven hordja körül a hűsítőt s egy pohár jeges víznek, három csepp citromlével s négy morzsa czukorral: egy mark az ára. Egy lindaui buzakereskedő megevett egy rumpsteaket s mikor fölkel, csődöt mondott. Miss Annie az apjával ült le velem szembe. Milyen szép ez a leány! Arcza mint a tearózsa, termete mint a fiatal pálma. Megevett egy ürüczombot, egy tál krumplit, saláta gyanánt egy veteményes kertet; megivott egy üveg stout-sört s egy palaczk vieux Pomeryt. Azután fölkel, megcsókolta édes atyja kopasz fejét, mely fénylett, mint a biliárd-golyóbis, felhúzta a százgombos keztyűjét s mint a fecske röppent föl a lépcsőn. Az öreg szemhunyorítás nélkül fizette ki a számlát. Maga három annyit fogyasztott el, ami nem csoda, mert hiszen erős férfi és fele London az ő fundusán épült. Westminster marquis volt. Hja, az ilyen urnak telik, hogy a lányával együtt jóllakják egy rhénusi hajón s még maradjon is.

Mikor a »Rheinischer Hof« vestibuljében elhaladtunk a fiatal attachék - mondok a pinczerek sorfala közt, porosan és kormosan: eltűnődtem, hogy milyen gazdag ember volnék én, ha annyi pénzem volna, mint a mennyi borra való dukál e ragyogó ifiuraknak.

V. Az Eiffel-tornya körül.

Mihez hasonlítsam ezt a világvásárját, a párisi köztárlatot, amihez előttem járt fürgébbek ne hasonlították volna már?

»A béke Sedanja.« Már hogy abban az értelemben, hogy amit a német egységre való nézve jelent Sedan, azt jelenti ez a tárlat Franciaországnak.

»A béke diadala Mars mezején.« Mert csakugyan e harcias nevű téren vívta ki győzelmét a francia génius. (Nekik is van ám, nem csupán a magyarnak.) Itt kaszált a kazlakba ez a nép a siker, a dicsőség babér-lombját, pedig a hatalmasságok megvonták tőle az u. n. erkölcsi támogatást, úgy, hogy teljesen a maga emberségére volt rászorítva.

»A munka nagy temploma« felhőkbe nyúló lámpás-oszlopán a civilizációnak messze sugárzó, villamos oltártüzeivel.

Vagy pedig: »Uj Babel és az ő tornya«, melynek alján azonban megértik egymást a népek.

»A Dôme-central koronája mellett: uralkodópálcza az Eiffel karcsu alkotmánya«, írta egy legitimista reporter az ő lapjának. Amely monarhikus hasonlat annál fölöslegesebb, mivel e köztársaság másodizben győzte már meg az öt világrészt a felől, hogy ellehet az »empire« nimbusa s a »royaume« prestigeje nélkül.

És a többi.

Sohasem keresem, mihez hasonlított inkább. Csak azt tudom: hogy bámultuk, mert szép volt; s hogy szerettük, mert mulandó volt.

Már most magamat pillangóhoz hasonlítsam-e, aki egy nagy fejlettségben diszló nemzet munkaösszegének szép kertjében egyik virágról a másikra lebegtem - avagy futó bolondhoz, aki örjöngve ugráltam a tárgyak között ide-oda, míg színek és vonalak neutralis szürkéségre váltak az én megtompult agyamban. Hiszen én álltam meg bután bámulva az előtt a borju előtt, mely az emberiség jóvoltáért guzsba kötve feszült végig egy asztalon, hogy a lágyékai-ban kipörsönt szederszemekből, a himlőkből, szedjen oltó anyagot M. le docteur Maxime de Vauban, a nagy Pasteur egyik jeles növendéke, aki a virus exhibitionalis bacteriumát keresi most s majdan belénk is oltja, hogy ne foghasson ki rajtunk ezentul semmiféle kiállítási örület, idegeinket ne tépje többé a tudomány, művészet, ipar s mezőgazdaság felhalmozott csodáinak látása; hogy szolgáljon az ilyen sokadalom, amire voltaképen szánták, okulásunkra és gyönyörűségünkre.

Hát az ilyen magamforma »vidéki« hova rohanjon előbb, ha nem az Eiffel tetejébe? Hosszu sort kellett állanom, amíg abba a ketreczbe juthattam, melyben sokad-magammal röpitett föl a gép az első, innen a második, a másodikról meg arra a szédítő emeletre, ahonnan pusztá szemmel elláthatnék akár Pont-à-Moussonig, ha tudnám merre van Pont-à-Mousson.

Az első terráson ögyelegve, föl-fölnéztem ez istenkisértő alkotmány bordái közé, amíg sűrűsödő szövevényükbe belesántult a szemem. Pihentetőül megállottam a muszka vendéglő ablakaiba akasztott jegyzék előtt s forogni kezdett velem a világ az eiffeli áraktól. Benn előkelő orosz uraságok ebédeltek. Tehették, mert hiszen éppen akkor jegyezték tul otthon a megcsappant »nemzeti bank« fölsegélésére kitett lutri-kölcsönt. A szomszéd restaurant már enyhébb árakat mutatott, hol szédületmentes szédelgők lehettek a fogyasztók, mert láttam, amint Hirsch báró ur (lakik rue de Rome, 20. sz.) fázva fordult el onnan. Ibolyát sem vettem az ott repkedő bouquetiétől. Kiszámítottam, hogy amibe egy bokrétácska kerül, abból az én feleségem száz kemény káposztafejet gyalultat és tapostat el télére.

Nagyon természetes, hogy hova följebb: emelkednek az árak is. A második terrászon csak egy hindu maharadzsza evett vajaskenyeret, mellyel egy csicsergős, bóbitás hölgyecske kínálta meg Halamalavahalapur kényurát. Az érdekes barna férfiú - szakasztott mása ott muzsikál a Rácz Pali bandájában - szelid mosolygással csemcsegett s nyilván nem sejtette, hogy mindenegy falatból, mely leszalad a torkán, egy koplaló pária család bőven megélhetett volna egy hónapig.

Hanem annál olcsóbb itt a dicsőség. A »Figaro« fiókja t. i. ingyenben méri a halhatatlanságot. Az Eiffelmászók, ha nevöket az elejibök terített ivre följegyzik, még az nap este ragyognak nyomtatásban a toronybeli ujság lapjain és nem csak nevökkel, de elmességük nyilatkozataival egyetemben. Akad e gyűjteményekben magyar emlékmondat s lendületes vers is. Kettejét hadd közöljem. Az emlékmondat ez:

»Okt. 21. én is itt voltam. Nagyszerű!

Lovag Gánszl Árpád«.

A költemény meg így szól:

Eiffel torony de magas vagy!
Édes hazám de messze vagy!
Bár a tornyot megmászhatom!
De honomat nem láthatom!

konopi Konopy Tamás
de eadem et de genere Mócs.

Ha az embernek meg van adva annak lehetősége, hogy a tetemes magasságban is a földhöz ragadt hivalkodások fölé könnyű szerrel emelkedhetik tisztább atmoszférába: él az alkalommal, s hitvány két franknyi toldással fölcsavartatja magát e torony harmadik emeletére, ahol már havasi lég fujdogál repkedő fürtjei körül; vagy akinek az irigy idő megszedte már haja diszét, erősen lefogja a kalapját s ezzel az egy nyomintással a parókáját is, nehogy elkapja a szél s rohantában elsodorja valami baromfi-udvarba, hogy ott megtévelyitse a kakast, aki bájos jérczének nézhetné s meddő udvarlást folytatna körülötte. De nincs veszély. A szelet elhárítja az üveges csarnok, s csak az, aki mentesnek érzi magát a kábulástól, lép ki az erkély szabad lapjára, hogy szemén át a lelkébe szivja bele a mámorító képet, mely előtte s alatta elterül.

Vagy hetvenen voltunk, akik e pillanatban a legmagasabb állást foglaltuk el Párisban.

Néhány társam, alig hogy kidugta a fejét az ablakos ketreczből (akkora mint a vigadó kisebb terme) gyorsan bekapta ismét s tenyerével beborította arcát, hogy azt a sejtelmes ingert, mely a mélységbe von, elfojtsa magában. Kétségtelen, hogy ami engem illet, hivatásomat elhibáztam: kitünő cserepező vált volna belőlem, mert vágyva tekintettem magam fölé, ahol husz méterrel magasabban fészkelte a merész röptű sas: Eiffel ur maga. Az a hármasszínű zászló, mely ott ropogott a csúcson, nem csupán Franciaországnak, de az ő saját külön dicséretét is lobogtatta világgá. Semper altius! (Persze, hogy azóta szegett szárnyakkal bukott bele a panamai csatornába - de egy kevéske tolla azért megmaradt.)

Ne higgye azért senki, hogy ebben a szellős régióban megszűnt már a francia ipar viránya. Itt is öblögetett a hirdetés kürtje s hivalgott-rivalgott a piros reklám-pipacs. Az emléktárgyas boltokban bő kelete volt az eiffeli levél-papirosnak, levelező-lapnak. A posta-hivatalka alig győzte a csomagolást, s a kicsi táviró-zongorán folyton billegtette kövérke ujjait a telegrafos kisasszony. Tudják meg otthon ez okiratokból, hogy Alménor vagy Zizine, Bob vagy Bibi milyen hősiesen mászta meg ezt a vas ormot. Már itt csak négy szál ibolyából kötöttek

bokrétát - ily magasban persze kevesebb terem - s az egyetlen étel-cikk a mindenütt jelenvaló Menier ur csokoládéja volt, apróka barna Eiffel-toronykák, melyeket önérzettel szopogattak a vakmerő torony-mászók.

Bevártam az estét, míg alulról felvillan hozzám az első tűzpont s fölöttem széles kékben iramlík szerte a villamos fény.

Itt is, ott is kigyul egy-egy lámpás, majd száz, majd ezer és tizezer. Mohó szemem végig csapong a bűvös képen. Egész Páris városának térképe tűzvonalakban. Valóságos látomány. S hogy fölsarjad a gázlángok meleg arany füzéreiből az elektromos világnak gyémánt ragyogása: egy perczig - ó érdemetlen üdv! - azt hihettem, a csillagos ég fölött állok s kerestem a szikrázó táborban az én szülő csillagomat, a Földet, hogy küldeném ott lakó kedveseimnek áldó köszöntésemet.

Közben büszke homlokára, széles mellére kirakja gyöngyeinek pazar ékességét a központi kupola s kezdi káprázatos tündöklését a szivárvány színeiben szökellő négyszáz vízi sugár, és kelnek innen is, tul is a gáztársulatok s villamos telepek forgó napjai, a földrajzi egyesület kerengő holdjai, a szép- és szabad-művészetek csillámló tekéi - mig egyszerre ropogva lövel ki a torony sisakja alól az ujkor Megváltójának, a Munkának vezércsillaga, mely felé megindultak ma királyok és bölcsek, kalmárok és írástudók, vivén napnyugatra a Crédit Lyonnaisra sz  l   utalv  nyaikat, hogy myrrh  n  l drágább aranyra váltsák. S egy kis vártatva biboros izzásban   g a lángoló koszorúkkal tele aggatott vas oszlop és mi toronybeliek - uj bibliai kép - a tüzes kemenczében forgó igazakhoz vagyunk hasonlatosak, akik sértetlen andalgunk a lobogó veszélyben.   s felriad hozzánk a zene s a boldog népek éljenzése, amelynél szebb hymnust nem komponálta m  g. Vive la France!

VI.

Soledad, a spanyol cigány leány.

M  r tüskés öreg urak vagyunk, akik hajdanában, midőn hamvas arcunkon a pelyhes szakáll ütögetett, rajongó imádással csukladoztunk egy andaluziai táncosnő lábainál. Rontó igézete alatt a vének puerilis versekre fakadtak s élemedett csontjaikat tövig bujtatt  k bele abba a koczkás kelm  be, melynek még ma is »pepita« az    neve. O Pepita! Ebben a sohajt  sban benne foglaltatik a szépség megünneplésének minden dics  eneke. Abból a f  jb  l való volt   , melyben   sszesz  r  d  tt a spanyollal a már vár, hogy e vegyületből csodája keljen a remeklő természetnek.

Jaj, be szép volt! Don Gustavo Gunaros da Lauc  nak akkor zörgött legerősebben az    spanyol gitárja, ghaz  lek és madrigálok meleg es  j  t ontv  n abból a kehes hangszerből az ördögi diva tiszteletére.

  , be szép volt! Csak kérdezzétek meg Berecz Károlyt.    tudja legjobban, aki megszenvedte e bűvös n  mbernek minden-egy szeme-pillantását, s hegyébe m  g ki is rakta a három szobája tizenkét falát ennek a csábos boszorkánynak szinezett és fekete arczk  peivel. A pogány Sz  ps  gim  d  s kápolnái voltak e szobák, s főpapja reggeltől estig innen hirdet   el   szóval és nyomtatásban de Oliva asszonynak egy és oszthatatlan szépségét. »Gloria victis!« volt a jelszó, mellyel az uj hitben fölavatott   rj  ng   felekezetet vitte az esténkint megujul   boldogságos halálba. A Circ  nek suhogva kibomló, kékes fekete haja volt az    z  szlajok. A megoldott sötét selyem mindenik szélén f  rtj  vel vergődött a sok férfi-szív, s édesen vérzett el azért, aki hívott és tiltott, aki   lt, de nem ölelt. Sz  rn  ya kelt közöttünk egy spanyol dalnak, mely   gy végződik:

Se me miras - me matas,
Se non me miras - me muero.
(Ha rám tekintesz - megölsz engem,
Ha nem tekintsz rám - meghalok.)

Egy szóval: megbabonázó, kárhozatosan bájos volt ez az asszony. Nem is hittem, hogy valaha lássam még az ő mását.

És láttam.

Soledad volt: a spanyol cigány leány, a granadai gitana, aki ott született az Alhambra alatt a szikla-barlangok egyikében, ahol kóczos purdéból vált karcsu hajadonná, rongyokban tánczolván és koldulva, dalolva és koplalva végig az ő ifju életét, átaludva a verőfényt, virrasztva csillagos éjeken, álmodozva mindig.

Castagnette-pörgés, gitár-zsongás vezetett nyomába. Ott ült cigarettézó vérei között, simára beretvált komoly cigánylegények s nevető, ideges cigány némberek gyűrűjében. Csucsosra fodorított haja tele tüzdelve piros gránátvirággal, rezgős arany-túvel, kezében csörgettyüs dob-tányér. Testre még fejletlen, de ígézetes. Nyugodtan nézett le a sokaságra, csupán serkedő keblének pihegése mutatta, hogy az imént fejezte be tánczát. Hiszen ez szakasztott a Pepita, csak hogy bimbájában. Érintetlen, hideg lelkébe nem süttött még bele a nap. A körülte lebegő ábrándok alaktalan felhőivel viaskodik az most, rózsásra festve addig, míg egyszer csak diadalmasan átnyílik a folyton ritkuló ködfátyolon. Legalább így képzeltem. Sötét, nagy szemének finom íveit összevonja. Valami bogárka motoszkálhat a keskeny homlok, vagy valami haragocska fölhet a füzője mögött. Hosszu pilláit le-lebocsátja, mintha kimelegedett orcáira szellőt akart volna hajtani, megsegítve a terepélyére kifejtett himes legyezőt, mely befelé hajló kezének hullámos mozdulataitól úgy lebegett a melle fölött, mint egy roppant pillangó.

Pihenője alatt Chucha kisasszony tipegett a pad elejére. Chunya kis lány volt az istenadta. Dünnyögött a négy szál gitár, a nők csuklóján zörgött a fa-kagyló, az üres kezek rhythmikus tapsolással szítták az alig anyányi gyermeket, ami tisztára arabus szokás, valamint a kaffogó kórus kísérete is. Zaklató dudjának minden ütemétől megrándult az ösztövé Chucha, aki most valami különös vad bánatú dalba kezdett. Hol a lábszárait mártogatta, karjaival láthatatlan kutból meregetve nem létező vizet, melyet magára ontott; hol meg csöndes hajlongásban szikkasztotta haját, nyakát, szívós kis testét a szellőn és napon. Végtagjait, melyeket eleintén megernyedve lógatott, hirtelen valami görcs rándíthatta ki forgó izeiből. Csaknem közibénk lódította. S mégis: ezek a fintorok és ficzámok tele voltak sajátos keccsel, s e pillanatban Chucha elragadóan rut volt.

»Eh Soledad, Soledad!« kiáltá ez előadások több spanyol habituéje, csettentve a nyelvökkel, ami nyilván biztatást vagy tetszést jelent amott a Manzanares partján. Soledad felpattan a helyéről, a középre szökken szépen s könnyen mint az antilop, de nem oly félénken. Döngicsélt a gitár mint egy szunyogfelhő, zörgött a pörgettyüs dob, kelepelt a kíséző taps, csaholtak az asszonyok, ami nagyon izgathatta a seniorát, mert virágos fejétől a fehér selyemczipő hegyéig lázas remegések szaladtak végig egész valóján s berregett ujjain a castagnette, egymáshoz verődve, mint a hideglelős ember fogai, s gyöngye bordához oda-odaütve könyökét, oly vehemenciával, hogy szinte sajgott bele a szívem.

Egyszerre csattogva nyitotta ki legyezőjét, a feje fölé kapta, aztán féltérdre omlott s derekát megforgatta a csipőkben. Mintha valami erős szél bolygatja meg tövén a rózsza-ágot, úgy rengett a cigány leány felső teste a dudorodó szoknyának lombos fodrai között. A mozdulatok szenvedelmes bujasága megtisztult a szüziesség fanyar bájában. Ugy éreztem, mintha

ifjúságától megrezdülne körülötte a magnolia vászon-erdeje s szépsége varázsától szerelmes illatozásra fakadna a festett narancs-virág és orgona-bokor.

A kísértés ezer és egy alakban mászta s repkedte körül Soledad kisasszonyt, az »egyetlent«. Jupitert, a leány-vadász és menyecskéző olympusit, sokszorosan tulszárnyalta a kincses éhezők s dúsgazdag szomjazók találékonysága - de hasztalan. Ennek a leánynak fagyos tisztességén meghiúsult minden praktika. S aztán fenyegető strázsaképen folyton őrizte őt Chivo, a cigány kapitány, a sátor véne, a tribus vajdája - járatos modern nyelven: a társulat impresariója, s jókat nevetett magába, midőn itt is, ott is eltaposott egy csapdát s széjjel-tépett valamely furfangos tört. Dejszen, az ő Soledadja nem bonyolódik bele semmiféle szövvénybe, azt meg nem ejti a csel!... Hát, lelkem teremtette!... hatodnapra nem megszökött Soledad valami fiatal gavallérral? Meg biz az! És olyan alaposan szökött meg, mintha kasszérosságot tanult volna; s most Chivo kapitány a gitárja nyelével ütheti kis lába nyomát a háládatlan, ármányos Soledadnak. »Pedig úgy bántam vele, mint a galambtojással!« - jajgatott az öreg. Ugy látszik, Chivo bácsi, meg volt már ülve az a tojáská, s a szerelem tubiczája sipogott benne, mely azóta isten tudja hol kereng-csapong másodmagával, azzal a boldog ölyüvel s turbékol neki boldogan. Soledad, az immáron nem »egyetlen« - mert akadt neki párja.

VII.

»A fekete macska.« (Le Chat noir.)

Peczérdús hazánk macskabő fővárosa nagyra lehet vele, hogy a sokféle színű cziczák dolgában legalább egy évtizeddel, ha kettővel nem, előzte meg Párist. Csakhogy - ha egyáltalán lehet szó az összehasonlításról - az, amit e budapesti firmák nyujtanak: testi és szellemi élvezetben jóval mögötte áll annak, amit e sajátságos mulató helynek földszinti és emeleti salonjaiban süt, főz, kavar, párol, szűr és ereget egy bohó szerzet.

Ez a »cabaret« Franciaország kiváló szellemeinek akárhányszor volt vidámságos tanyája, és fölkeresik ma is, valahányszor szükségét érzik a kiengedésnek (pour se dégourdir), hogy a halhatatlanságért folytatott küzdelmeik után megpihenjenek, hogy alászálljanak a magasból és belépéskor szárnyaikat a ruhatár fogására akasztva, vagy lerázva magukról az alkotás nyügét, betérjenek ide kaczagni és tapsolni, enni és inni, mint a többi halandó. Művész-korcsma, írócsárda, cigány-sátor, olympusi tanya, melyet alapított M. Rodolphe Salis, maga is költő, újságíró és művész, a gentilhomme cabaretier, hogy töltsön poharába mindazoknak, akik művészi uton szerzik a szomjúságot.

Ott van a Faubourg-Montmartre legszivében, abban a városrészben, melyet a »pays latin«, a szajnántuli diák-ország rovására évről-évre mind sűrűbbre népesít be a bohème. Amott ma-holnap már csak a tudomány fog lakni, tőszomszédjában a magát elkülönítő St.-Germain városrész merev legitimistáinak.

Aki dalol, ír, fest, farag; akinek lelkében rim csendül és ölelkezik benne vonal a színnel, az mind ide költözik; föltéve persze, hogy még nincs neve. Mert ha már fölkapta a hír, akkor valamely széles avenuenek csöndes, lombos mellék-utcájában takaros hôtelt épít, s szellős dolgozó szobájának ressortra járó öblös olvasó székéből repíti vissza vágyait a hajdani mansarde felé, melyben valamely széles avenuenek csöndes, lombos mellékutcájában építendő takaros kis palotáról ábrándozott.

A törekvő, a becsvágyó, a rajongó, a hóbortos, a fiatal Franciaország hazája a Montmartre; a vig, a nagylelkű ifjúságé, bár van közte nem egy legény, akinek ősz fűrtök csapkodják immáron vállait, míg a feje bubját rég megfosztotta az enthusiasmus. Hanem azért: vogue la galère!

A Montmartretől nincs messze a Mont-Parnasse, melyre fölkapaszkodni nem - amelynek hegyibéje csak repülni lehet. Persze, hogy szárnya válogatja. Itt is, mint mindenütt a világon, a tudományos, szépirodalmi vagy művészi társaságot vas-kalapos, maradi czéhnek mondja az ifju pályakezdő eladdig, míg a szorosra fűzött gyűrűn kívül áll, hogy, amire maga is egyik szemévé lett a kirekesztő láncznak, csak olyan vaskalapos maradvá legyen mint azok, akiket tegnap még oly metsző gúnnyal figurázott ki prózában, versben és rajzban.

De talán mégsem annyira; talán mégsem mind. Claretie, Meissonier, Coppée, Delibes, Cabanel, Pasteur, Puvis de Chavanne, Richepin, Droz, Renan, Detaille, Pailleron, Verne, Duran, Lesseps, Constant, Coquelin, Sarcey, Daudet, Maupassant, Flammarion, Mistral (a provençal költő), Halévy, Gondinet, Zola, Lemaître, meg egyéb istenek s félistenek ülnek itt akárhányszor egy asztalt a fiúkkal, s ilyenkor zajosan törekedik ki belőlük a benn-szorult pajkos cigányvér, s ha a Chat-noirba is csak szavazat útján lehetne bekerülni, egyhangulag való megválasztásuk több volna a bizonyosnál.

Hanem azért boldog-boldogtalan ide be nem térhet, legalább az emeleti terembe nem. Itt van az igazi domaine de Chatnoirville, a legsajátosabb museumok egyike, amelyben az a bizonyos »gschnass« az ő elmésségeivel aggatott tele minden falat s gyürt tele minden sarkot, fülkét. A furaságnak orgiái a komoly tudással. A talmira vesztegetett remeklés; a fönségesnek torzitása; a fintorokra kárhoztatott ünnepiesség; a felmagasztalt maskara; a szemérmeskedő dévajtság; a rakonczátlan chahutben rugdalkozó szent asszonyok; kegyes remeték, akiknek borvirágos orra szórja a dicsfényt; emberré avatott barmok; állati méltóságra emelt senatorok - szóval: a cigánykerekező paródia ezer változatban sistereg itt körülöttünk, csiklandoz és csipked, de meg nem vérez. A nagy francia Encyclopedia szerkesztője Larousse, nem kevesebb mint 132 sort szán a Chat-noirnak, compress nonpareille-ben. Ujságíró és szedő ismeri fel csak teljes értékében, mekkora tömeg ez, és mily kitüntetés, midőn ugyan e betű alatt Charon-Viala francia tábornok részére csupán negyedfél sor jut.

Született a boulevard Rochechouart ódonas házai egyikében. Silány boutique volt, egyuttal műhelye az író-festő gazdának. Eleinte csak jó barátoknak, ismerősnek méri a bort. Vendége a fiatal rajzoló, író s zenész, aki bolondnál bolondabb paradoxont talál ki a saját mulatságára. Egyik vonja a másikat, míg egy kellemes napon azon veszi észre magát M. Salis, hogy kicsi neki ez a ház. De ki nem rugta az oldalát, hanem eggyel odébb ment, egy nagy bolthelyiséget bekárpitozott ócska szövettel, faïence edénnyel, régi fegyverrel, képpel és szoborral. Megannyiát a cenaculum tagjai szolgáltaták.

E café-brasserie egyik őslakója egy rengeteg fekete kandur volt, keresett modelje sok művészeknek. Róla czimezték a tanyát, melyet alapítója azoknak szánt, akik szerinte »les seuls gens vivants de l'intellecte« - az egyedüliek, akik az eszük után élnek. És elnevezte »Institut«-nek.

Gyors hire is kelt a benne folytatott művészeti és irodalmi vitáknak. Ide csődült mind a fiatal, főkép azóta, hogy a tulajdonos külön estéket is rendezett e buen-retiróban, hol nem egy ismeretlen vergődött nevezetességre, ahol M. Rien kevés idő jártával M. Quelquun lett.

A sokaság vonja a sokaságot - majd azt mondtam: egy bolond százat csinál.

A helyiség már be nem fogadhatta a mind sűrűbbre váló látogatást, úgy hogy M. Salis a Victor Massé-utczában váltott magához egy kis házat, ahol többen férnek el hivei, de épp oly szorosan ülnek mint a régiben. Az ünnepies exodus éjféltor történt csodálatos szertartások mellett: sippal, dobbal - és macskanyávogással. A czimeres kandur farkát ugyanis az imposztor gazda, ördögi fufanggal, oly módon csiptette bele valami deszka-résbe, hogy a boldogtalan állat ismert szerelmi panaszaival is keservesebb énekekre fakadt, mely a házfődelekre csődítette a szomszédbeli összes macska-atyafiságot, voltaképen ivadékok: a hatalmas kandur lágyékaiból származván az jobbára. Mert Micibaldusnak - mint honi méneseinkben a dicső

Bucaneernek - az a feladat is jutott, hogy a fajtáját megneemesitse. (L'amélioration de la race féline.) Párisi vendéglős az ő társainak ennél különb szolgálatot nem is tehetett.

Francia barátom karján, egy »sénateur« s néhány párisi ujságíró társaságában léptem be a Chat-noiri kastélyba, melynek lovag-korcsmárosa az ósdi francia stílt és nyelvet vakmerőn kavarja össze az uralkodó jelennek modernségével. A bejáróban alabárdos kapus, az ajtón belül pinczerek az Institut, az Akadémia tagjainak pálmás habitjében, ójtott lábszárral, csatos cipőben, gyiklesővel az oldalukon. A zenészeken a hajdani troubadourok festői jelmeze, és »M. l'Orchestre«, t. i. a pianista csörrenő vértben a zongora előtt, ami, tekintve a meleg nyári estnek gáztól fokozott hőségét, eléggé terhes viselet lehet.

Az ember az első pillanatban nem tudja, hova forduljon: a különös gyűjtemény egyes számai, a közönség, az équipage (szolgáló személyzet) vagy a muzsika felé-e? Emitt négy panneau, a festő-poéta Willette ecsetéből; amott Stenley vászna »a macskák szombatja«; meg amodább a Riviera tulságos - persze szándékosan tulságos - hangulatu tájképei; végre a termek fantasztikus disze, megannyi a Salis vérmes agyának szüleményei; p. egy kandalló, melynek párkányát két bizarr macska emeli s oly rémesen néznek rá a jövevényre, hogy ez - mert megijedni röstel - elfakad nevetve és kaczag »à ventre déboutonné.«

A »Chat noir-guide«, a museum tárgymutatója, kétségenkívül a legmulatságosabb lajstrom, melyet katalogus-csináló valaha szerkesztett; s mint e gyűjteményben magában is szemtévesztő módon van egybefűzve a való érték a hamissal: ez a catalogue raisonné is megzavarja az olvasót. A kastély egyes osztályai: la salle François Villon; la salle des gardes; le perron des suisses; le grand escalier d'honneur; la salle du conseil; l'oratoire; la salle des fêtes; la loge de M. le Président; le bahut reliquaire; s végül: la façade de l'hostellerie. Vérszerinti boulevardier legyen az s a mouvementnak, főképen a »Paris intime«-nak alapos ismerője, ha teljesen akarja élvezni e könyvecskének apró vonatkozásait, éleit s példálózásait. Hogy mit jelent a »potiche de Delft, offerte à Jean Salis, Dauphin de Chatnoirville par le Major Blomstaedt, secretaire particulier de S. A. le prince royal de Suède, élève de M. Gervex« - mi a »crâne et fémur droit de Villon, don de Mme Edmond Adam«, mely koponya és szárcsont azelőtt Sarah Bernhardt birtokában volt; ki a »Vierge au chat;« hova czéloz a »Parce Domine!«, »Dante álma«, »Szent Antal kísértetése«, az »Eunuk fia«, meg a többi mind; az ablakra festett arany borjuban mennyi a biblia s mennyi a börze; mért halt meg a »Roy de Carreau« - mindezt csak a belsők tudják, a főlavatandók csupán sejtik; de azért a merő idegen számára is annyi marad fenn, hogy színültig telhetik meg vele.

Megdöbbentő az a pazarlás, mellyel kiérett és fakadó tehetség szórja el itt két marokra az ő gyümölcseit (valamennyiében egy kis kukacz ficzánkol) s az ő virágait, melyeknek nem a tövise vérez, de az illata.

Legyek őszinte: van valami sértő ebben a könyörtelen művészi és irodalmi nihilismusban, mint ahogy a görög antikon nevelkedett lelkünk titokban sajog bele a »szép Helena«-féle s a vele rokon paródiákba, melyek a mi drága isteneinket és imádott istenasszonyainkat lerángatják az Olympus magasairól, hogy a közönség tomboló mulatságára járassák velük a »chahut«-t; s pogány létemre is fájdalmára esik az én szívemnek, ha azt a csodatevő, szép szőke asszonyt, az aranyos Jézuskának szüzi édes anyját, magasbra hivatott erő úgy tünteti föl előttem, amin félti ijedező kis fiát a köpködő czicza karmolásától. Az ilyes travestiák hatása voltaképen olcsó mulatság. Hiszen mentül tisztábbra szűrődött le bennünk a fönséges eszmény, annál drasztikusabb hatással jár a valójából történt kiforgatása. De hát a sötét folia épp úgy kedvez a fehérnek, mint világos a feketének.

S itt gördül föl előttünk az »ombres chinoises« függönye. Az árnyékos játék e picziny szinpadán jobbra a hét története van jelenetekre fejtve. Az álruhába bujt brav' général megszökik az ő természetes hölgyével; utána élénk gömbölyödik a tiszteletreméltó Francisque Sarcey, a

»Temps« kitűnő színi kritikusa, akit folytonos szerelmi kalandokba kever bele a ráfogás. Az épp oly elmés mint potrohos bácsi pangynäophilnek - azaz olyannak van bemutatva, aki válogatás nélkül bomlik a fehércecseléd után. Jó keresztényül: pénteki napon s a nagy hétben böjtösen él s Sarah Bernhardtnak udvarol. (A böjtös étel francziában »maigre«.) Egyéb napokon a kerekesebb idomu kövérkét (entrelardée) keresi. A méltányos közvélemény azonban, mondja Salis ur, ki vendégei közt föl- s alákelve szolgáltatja az árnyképek bohó magyarázatát - az igazságos világ azonban ennek csak a felét hiszi el. (Marad t. i. Mme Sarah Bernhardt.)

A silhoueteket nem csekélyebb legény metszi ki mint Robida, akihez társul szegődik Willette, Forain, vagy Caran d'ache.

Egy ifju lép a zongora mellé, kinek álmait Gounod dicsősége zavarja. Kellemes hangon tegnap termett chansonját énekeli el. Hogy a közönségre, főképp ennek érzelmesebb női részére tulságosan ne hasson a lány dal, erről gondoskodik a gazda, ki vagy elejébe vagy utána valami metsző szót ereszt, vagy a strofa-közökben mókázik. Aztán következik egy muzsafi, aki azt hívén, hogy Daudet Alfonznak, mint Sámsonnak, a dus hajzatában rejlik az ereje: szintén sörényt nevel. (Crinière mérovingienne.) Hátra legyintvén gazdag fürtözetét, a »látatlan hölgy«-rül szaval románczot. Az ő szívet épp úgy ejté meg ez a nő, mint hajdani szerelmes társait az a bizonyos mulier formosa superne, amely desinit in piscem. Csakhogy persze amannál még bájolóbb s még szörnyetegesebb az övé - egy kávéházi kaszéros frajla, kit csak övig imádkozott, mert, míg órákon át támasztotta a bureaut, csak a felső testét láthatta. A convivusok tapsolnak, és mosolyognak a convivák, jobbára petite femme-jai az uraknak. Van, aki elhozza ide a nejét is; de ez egy csöppet sem bégueule, noha a legtisztességesebb. Mert, kérem, Párisban is vannak tisztességes asszonyok, a franczia regényíró urak bármi rosszat írjanak is felőlük.

M. Salis a »hostellerie«-je címén heti lapot is szerkeszt, amelyet vig írók és művészek látnak el mulatságos közleményekkel. Abban a számban, mely előttem fekszik, a Doës csoportozata Rothschild bárónak van ajálva. Vérengző gúnykép, a legvérengzőbb szatirák egyike, mellyel valaha büntették a rideg gazdagságot. Doës a jelenkori Holbein, aki szintén a halált vonja bele polemikus rajzaiba.

S még folyvást özönlik be a közönség. Az elégedetlenek, a reménykedők és a dicsőséges bukottak főhadiszállása ez; kedves mulató helye azonban annak, aki »arrivé«; tilalmas az előtt, aki »parvenu«; minden esetre azonban egyik nevezetessége Párisnak, melytől ez év nyarán vált meg Salis ur, hogy vígan keresett millióit komoly földbirtok megváltására fordítsa, s hogy természetesen a bolond gomba után okos buzát.

VIII. Kocsisok.

Megérkeztünk. A douanier (magyarul: fináncz) a jobb kezével három ízben nyomkodta meg a bőröndöm fedelét. Aztán egy perczig élesen vizsgálta meg az oldalára csirizelt számokat és helyneveket. S miután kétségkívül sikerült neki valami titkos eljárással a borjubórt átlátszóvá tenni s ehhez képest meggyőződést szerezni a tartalom ártatlan voltáról - kezének egy nagy-lelkű legyintésével azt mondá: csak tegyem zsebre a kis kulcsot. Bizonyítgatásomnak, hogy valóban semmi vámköteles cikk nincs a málhámban, fölényes mosollyal vetett végét, ami körülbelül ezt jelenté: »ha volna benne, azt én ugyis meglátnám a kufferod s arczod bőrén keresztül. Fogadkozásodnak előttem semmi sulya. En avant!« S rácsapta sárga bőröndömrre az útnyitó czédulkát, ő felsége a Respublikának hiven talált arczképével.

Egy emberséges, izmos auvergnata a kis ujjára akasztotta összes holmimat s míg a zsebemben vájkáltam, hogy három ország apró pénzéből szerkesztek össze neki egy kis borraivalót, nyájas köszönéssel eltűnt. Borraivalónia fővárosában, ahol azért is megsarczolnak, hogy kedves egészségedre kívánják a tüsszenést (az igaz, csak idegent tisztelnek meg vele) - egy ilyen országban, mondom, egy vasuti hordárnak szerény elpárolgása hálával és csodálattal töltött el a párisi rendőrség iránt. Te dicső civilizáció, az éleden haladó Francziaországgal: hiszen ez paradicsomi állapot! Nevezzétek a jószívűséget udvariasságnak, a vendéglátást előzékenységnek - csakhogy megvan és nyilatkozik, még pedig szeretetreméltó franczia nyájaságban.

- Hé, barátom, még csak az ülésre lökje föl a málhámat!

A derék ember! Nehogy a tenyerébe találjam lopni a csekélyke jutalmat, inkább most szaladt el.

Ott álltam hát vagy háromszázad magammal a »Chemin de fer de l'Est« roppant pályaházának széles lépcsőin. Körülnézek. Mennyi utas! És alig látok három kocsit. Hé! Ohé! Izé! Cocher! Monsieur le kocsis! Erre, erre! Ide, ide!

Nem hallja. Van aki érti, mit akarok; de széleset mosolyogva, az ostornyele boldog végével mutat rá a bakjára tűzött kék zászlócskára, melyen ez a fehér szó áll, hogy: »Loué«. Le van foglalva. Mi ez? Hiszen ennek a száma 9582! S még vagy ötezer közfogat áll a publikum rendelkezésére, ide nem értve a körvasutat, a tramwayt, az omnibuszokat s még vagy négyszáz »vad szekeret«, azaz borju-szállító kocsiból s hasonló járművekből hevenyészett mindenféle »coucoute«. Hol vannak hát? Mit jelent ez?

- Ils sont en grève, uram. A kocsisok sztrájkolnak, mondja a rendőr mosolyogva.

Tyűh!... és hazám édes nyelvén káromkodtam bele Voltaire népe közé. Szépen vagyunk! Azért is szaladt hát el az én auvergnatusom!... mert kötelességéhez képest kocsiba kellett volna emelnie podgyászomat.

Nincs egyéb hátra, mint gyalog vitetni be. Persze, hogy kétannyiba kerül. Mire a végzetetlen Lafayette-utczán a rue Taitboutba érek, addig megbirom. De már most egyre megy. Hé, hordár! Hol van egy hordár?

Csak azt keress Párisban! Összeszaladhatsz egy városrészt, amíg ráigazitanak egyre. Az is csak a nagy boulevardokon akad; de ezek hol vannak? Mert az a hordár, az a sarkon lézengő naplopó, ki munkakerülésből áll be munkásnak, csak nálunk és Bécsben virul.

A lyoni vasut hatalmas társasága hat nap alatt ötven társaskocsit építtetett és a saját embereit parancsolta oda kocsisokul. Így vágott eléje a sztrájknak. A keleti vasut drágállotta így megbirkózni a bajjal. Szegényebb, lomhább is a lyoninál. Hiába - »keleti«!

Végre, egy nagy képű öreg kocsis kegyesen magához int.

- Mivel éppen egymagam vagyok itt s társaim meg nem látnak, megkoczkáztatom a szállítást. Üljön fel, mon bourgeois! De egy kis »külön« borraivalóra számot tartok ám!

Azt mondtam neki: hogy hegyébe meg is ölelem, a fiát kiváltom a katonaságból, a lányát kiházásítom, az unokáinak odatestálom mind a házamat (boldogságomban az sem jutott eszembe, hogy egy sincs), a maga számára az osztrák-magyar követ révén kieszközlök egy szép becsületrendjelt, s ha szívesen veszi, még mandátumot is.

- Ez sok lesz egyszerre, mondá kacagva. Hué, Cocotte!...

Mily koválygás! Mindjárt melegében kimondom - rosszabb kocsist a párisinál nem ismerek. Pedig »akadémián« tanulja a hajtást és mindazt, ami a kocsissággal velejár; s nem is adnak a kezébe gyeplőszárat előbb, míg bizonyítvánnyal ki nem mutatja, hogy ennyi meg ennyi lősemestrist végzett.

Bezzeg, nem köll diploma a magyar kocsisnak! Sem a budapesti vagy bécsi fiakkeresnek, sem az iszvoszcsiknak. Az angol cabman, az olasz vetturino szintén jelesek. Utóbbiban a hajdani circus versenytutatóinak egy vércsöppje kering. Egyik őse bizonyára valamelyik győzedelmes auriga volt a római porondon.

A fokozat legalján ül a berlini és drezdai droske. Ez alatt mélyen áll a párisi cocher, aki már azért sem lehet a kocsis-névre érdemes, mert nem becsüli a lovát. Teher neki tüzetesen foglalkozni vele, kitanulni a természetét, ápolni s még beszélni is hozzá. Mert a ló ért ám az emberi szórul, mint az eb. A »concours hippique« alatt az e végett megejtett vizsgálaton ki-tűnt, hogy bizony a magyar ló csak magyarul ért s hiába szólnak hozzá francziául; azonképen az angol csak angolul s a muszka csak oroszul. Hol marad még az az intimus beszélgetés, melyet a huszár folytat a lovával, s a lelkesítő sugás, mikor csata előtt a füléhez odahajol?

A franczia kocsis nem tud a lova nyelvén. S ezzel a szemrehányással méltán illetik a franczia lovast is. Nem rajong a lóért általán, s nem szerelmes külön a magáéba. Pedig a jó huszárnak, kozáknak fele a ló.

A párisi kocsis mind jó húspanban van; annál gyatrább a lova. Mert Párisban olcsó a hús, de drága a zab. A mértékletes koczogáson túl nem ragadtatja magát; s valóban nem léha tréfálkodás, ha azt mondom, hogy akinek Párisban sietős az útja, az menjen gyalog. Fáradságkimélés végett, hosszabb utra, ám éljen vele. De ha szegény Cocottenak szottyanna is kedve vigabban ügetni, utját állja a rendőri tilalom, különösen pedig a sűrű forgalom. A kocsis ilyenkor tüled-hozzád rángatja a ló száját; ítélet nélkül ereszti és ok nélkül csapkodja. Jóllehet nem hajt gyorsan, mégis akárhányszor abban a veszélyben vagyunk, hogy elgázol. De azért eszébe nem jutna a száját kinyitni, nem hogy, mint a mi kocsisunk, harsány ohózással figyelmeztetne. Főleg, ha abba az örvénybe sodródunk bele, mely a Vivienne-utca s a rue du faubourg Montmartre közt kavarg, nem lehet elég szemünk a vigyázatra. Akkora itt a torlódás, hogy az utca külön nevet is kapott a néptől: »carrefour de écrasés« - a legázoltak sikátora. S még itt és ilyenkor sem kiált rád a kocsis. Elöttem a villás-rud egyik ága leütötte egy ur fejéből a selyem kalapot. Haragosan hátranéz s ráriad a kocsisra:

- Imbécile!...

Amire egy másik ezzel fordul a haragoshoz:

- Reménylem uram, nem a lovat érti.

S valóban, nagyítás nélkül szólva, sok gyalogosnak az a szerencséje itt, hogy a lónak több az esze, mint annak aki hajtja.

Annál nagyobb elismerésre méltó az omnibusz-kocsis, aki a parasztháznál magasabb alkotmány szellős üléséből, mint valami Jupiter, bocsátja ostorát földön járó hatalmas norman táltosai közé. Szeme éles, karja izmos. Már ezt köszönésre méltatta volna az öreg Sam Weller, Boznak ez a halhatatlan kocsisa, ki egy társával úgy kötött szoros barátságot, hogy: amikor elhajtottak egymás mellett, a bal keze hüvelyk-ujját bökte feléje, a nélkül, hogy valaha egy szót váltottak volna egymással; harminczöt éves barátság volt. Mikor Sam bácsi holt hírére vette az ő hivének, sokáig túl nem élhette.

Az idegen, kinek gyakorlatlan szeme a valót a látszattól meg nem tudja különböztetni a csinos »viktóriát«, melyen egyedül álló s egyedül élő fiatal vagy annak látszó hölgy szokott a »bois«-ba karikázni: kétségkívül a bokrétás nőcske tulajdonának fogja tartani. A kocsis, aki

francia csínnal van libériázva, angol merevséggel tartja a gyeplőt s fekete lova - lóban most fekete a divatos - feddhetetlen takarosságban ragyog. Kabátja gomblyuka s a karcsu ló homlok-szorítója a hölgy színeivel van felcífrázva. Pedig mindez csak bérelt dicsőség; kölcsönvett ragyogás. Ne is hagyja magát elbolondítani senki, ha Mme Aimée egy Ledoyennél, a Champs-Élysées elköltött víg és drága diner után, a lombsátor alatt kapálódzó »Mistral«-nak czukrot viszen és bársonyos orrát szenvedélyesen megcsókolja, mit a brit hajadon csak a saját édes nevelésével szokott cselekedni. Nem, nem! A fogat nem az Aimée kisasszonyé. S Bertrand, a szép kocsis, szemöldökének egy rándulásával sem árulja el, hogy a kis madameot tiz hét óta viszi hitelben, napját negyven frankjával számítva, borralaló nélkül. Mind a ketten lesik az egy szerencsét; mert valamely szép nap csak előterem a dúsgazdag brazilai herceg, vagy kincses muszka - talán most ebédelt vele éppen - s ez akár százszorosan téríti meg a Bertrandnál kötött adósságot, sőt meg is veszi hintóstul-lovastul és oda ajándékozza a kisasszonynak. Csakhogy az ilyen szép napok ritkán derülnek most föl a Nôtre-dame de Lorette környékén.

Ezek a kaczkai hintócskák százával bérelhetők ki a »Compagnie des petites voitures« vagy az »Urbaine« nevű társaság színjeiben, az egy lovastól a négy lovasig, fullajtárral, két inassal, angol puderes kocsissal s groomokkal, mindenféle fantázia-czimerekkel, melyek választásul (au choix) díszes keretbe foglalva függenek fönn a szép elfogadó terem falán. E társaság szolgálai nem is akasztották szegre az ostort, nem grèveztek. A sztrájkolóknak meg, amint beszélték: igen alapos okuk volt zúgolódni mind a két compagnie ellen.

Magát a sztrájkot csak egy napig éreztük. Huszonnégy órával később már mind új kocsisok ültek a bakon. Ez volt még csak az igazi hadd el hadd! Most meg a közönség sztrájkolt. Ha már a czéhbeli kocsisok sem érnek sokat, hová legyenek avval a hirtelen támadt, rögtönözött kocsis-armádiával, mely - mint nálunk a hordárok egy része - a legkülönbözőbb elemekből verődött össze. Ostort ragadt ott boldog-boldogtalan; foglalkozás nélkül való váltóhamisító, alkalmazást kereső sikkasztó, faczér színész, kiérdemesült tisztviselő, bukott börzevitész, fizetésképtelen bankár, író, tudós, építész s még egy sereg félreismert lángész. Sok azt sem tudta, hogyan kell indítani, vagy ha megeredt a jámbor pára, hogyan lehet ismét megállítani. A helyzet magyarázatára a »Charivari« akkor egy rajzot közölt: egy szemüveges ur, valamely tanítványtalan tanár, aki szorultságában kocsis lett, a megfoghatatlan okokból neki iramodott lovat nem bírván megállítani, a bakról a hátul ülő asszonyságnak odadobja a gyeplőt, azt kiáltván feléje: »Madame, boldoguljon amint tud, én szököm!«

A pont d'Iéna táján, a szemergő eső elől akarván menekülni, magamhoz intek egy kocsist, őszfürtös, fehér szakálu gentlemant: vigyen az új St.-Germain-boulevardra.

Az öreg rám néz.

- Min tünődik barátom? kérdezém.

- Azon, uram, hogy nem ismerem ezt a boulevardot.

- A rue des Écoles-t csak tudja?

- Majd utba igazít ön engem ugy-e bár? mondá melankólikus mosollyal.

- Én vendég kalauzoljam a kocsist? Én idegen az idevalót? Ez furcsa. De hiszen ön nem is kocsis tán?

- Nincs különben. Ma vagyok először életemben. Tegnap még fotografus voltam.

- No csak előre! Az ön patronusa Phöbus is kocsis volt valaha. Majd csak eligazodunk valahogy kettecskén! Roulez!

Ment nagy keservesen az utazás. A rue Mazarineig csak elvándorolt, mialatt hol a Szajná-
nak akart nekimenni a ló, hol meg a quai Voltaire könyves-boltjaiba szeretett volna benyitni.
Láttam is az ablakon át, amint nevetve néznek utánunk az emberek s hallottam gúnyos
beszédeiket. Bizony, az én kocsisom is, ha kérdezték volna: hova megy? - az egyszeri
zsidóval bátran azt felelhette volna: »mit tudom én, kérdezd a lovamat!«.

Egyszerre csak zötyty!... Megrekedtünk. A vén simli - táltosom nem hódolt a kapós fekete
szinnek - azt mondta, hogy onnan egy tapodtat sem mozdul, míg neki szénát, abrakot nem
adnak, mert reggel óta nem evett.

Kivül az utcán - közben szakadni kezdett az eső - zavaros hangok. Eleinte mintha veszeked-
nének, majd mintha tanakodnának, míg végre az eső csattogásába fult bele a szóváltás,
melyből csak egy finom hang vált ki, mondván: »legyen nyugodt!«

Az élemedett szürke, a néhány percznyi pihenés után, mintha friss ereje került volna, délcze-
gen nekisántított egy köznek. Aztán egy fal előtt megállt s nem mozdult volna meg nagy
Franciaország minden dicsőségeért.

Kihajlok az ablakon.

- Mi az már megint? Hol vagyunk?

- Ne vous inquiétez pas, monsieur - ne nyugtalankodjék uram, felelé egy puha kis hang a
bakról.

Fiatal nő.

- Hát az öreg ur hol van? Hát ön hogy kerül oda fel? mondtam s kiszálltam, csodálkozva a
legalább is szokatlan, de egyáltalán nem kellemetlen átváltozáson.

- Oh, az én szegény papám! Még nem reggelizett... vous savez.

- Tudom. De a jó szürkéről sem kellett volna ám megfeledkezni. Amint látom, a simli sem
reggelizett még. S aztán ön sem tud ám hajtani, madame. Mondok valamit! Üljön be a
coupéba, majd elviszem én. Hova parancsolja:

Nemes versengés keletkezett köztünk, míg végre egyikünk sem akarván vendég lenni, egymás
mellé ültünk fel a bakra s a bágyadt ló, erősebb s talán ügyesebb kézben érezve a zabolát:
megemberelte, már mint föllovalta magát s gyorsabban mint ahogy remélni mertük volna, az
új boulevard sarkára értünk.

»Még nem reggeliztem.« Ezzel akart hatni Andrásy is egyszer a delegátusokra. De amidőn
párisi kocsis, ha hintájába szállsz, ezzel a mondással fordul feléd, legalább is akkora hatást vár
tőle, mintha azt mondaná: »Uram, az éjjel meghalt a feleségem, három gyereke koplál a
fagyos szobában, adóba kirántották alólunk a derékaljt s magam vérhányó vagyok. Elvisel-
hetné-e a lelkén egy egész család elpusztulását?...« - Ennyi s még több rejlik e rövidke
mondásban, midőn panaszosan emelve rád szemét, a párisi kocsis azt mondja: »még nem
reggeliztem«.

Hogy visszaél jószívúségeddel, aki teljes nagy súlyában méred föl azt a nagy boldogtalan-
ságot, melyet ez a néhány szó fejez ki, szükségtelen mondanom. Ne higj neki s követeld,
hogy hajtson.

A tehetős fiatal, a gazdag börzefi, az arisztokrata dehogy ülne itt bele fogadott kocsiba! Leg-
nagyobb vágya, hogy a maga lovát hajtja; s a kis commis is úgy dolgozik és takargat, hogy
valaha a földi öröm és dicsőség e magasára följérjen. Nem is látjuk itt a klubbok s a bér-
kocsisok között azt az intimus viszonyt, mint amely a *mi* casinónk s a *mi* fiakeresünk között
fennáll s rajtuk meg is látszik; sokszor akár össze is tévessze őket az ember.

A budapesti s bécsi fiakeres szereti az »ő grófját«, akit nevenapján valami szép ajándékkal, p. tajték szivarszipkával, meg is szokott tisztelni. Arról a bőkezűségről, mellyel nálunk fizetik a kocsist, Párisban nem is álmodnak, valamint arról sincsen még csak halavány sejtelmük sem, hogyan szoktak nálunk hajtani. Az a »brûler le pavé« is régi párisi mese lehet.

Az omnibusz-lovak s a magántulajdonban levő nemes fajlovakon kívül jól mutatnak még a különféle magazinek csinos társzekerei elé fogott beaucei s normandiai lovak, melyek nemcsak Párisban, de a fővárostól több mértföldnyire is viszik-hozzák az árut. A csinos állatok jó kocsisnak, rendesen normand ember keze alatt vannak.

A reklámos lovak sem az utolsók. Disdéri, a zajos fotografus, nyolcz apróka fekete skót lovacskán hajt végig a boulevardokon. Mindegyike olyan tiszta és kedves, hogy szinte a karjaira emelné az ember, megczirógatni hosszú, selymes sörényüket s megczibálni a kék s piros szalaggal leszorított üstököt. Meg is áll minden ember s mosolyogva nézi a bolond piczi jószágokat, s főleg a gyermekek riadó örömmel fogadják s kísérik a szeretetreméltó állatkákat s egy kicsit talán meg is sajnálják, hogy azt a nagy hasú, nagy szakálú, nagy kalapú fotografus urat kénytelenek hurczolni, aki különben kék selyem gyeplőszárral igazgatja s ezüst szer-számmal díszesíti lovacskáit.

Nem kevésbé mutatós a különféle czirkuszok angol póstája. A ragyogó zászlós hintó tetején, a bakján s a hátulján számtalan apró postillonka nyüzsög. Egyik csinosabb a másiknál. Ezeket is mind egy szálig haza szerettem volna vinni egy kis teremtésnek, aki nagyon jól tudna eljátszogatni velök. E babszemjankó kocsisok közül egy roastbeafen s alen gyarapodott óriás vált ki ugyan-olyan jelmezben. Ez a főkocsis. Magától értetődik, hogy a kezén levő mének mind parádés lovak.

A grèvenek vagy egy hét mulva végét vetették egy compromissummal, ami azt jelenti, hogy minden a régiben marad. A doktorok, művészek, tanárok ismét leszálltak a bakról s nyilván az én öreg fotografusom is az ő kellemes, gyöngéd leányával. Ismét szemvesztő hosszú zsinórban álltak a kopottas victoriák, anélkül azonban hogy, mint a telivér fiakeres szokta, »étvágy-ingerlő« pattogatással hívtak volna meg egy fordulóra. Nem bánja az, ha itéletnapig se bolygatod. Addig van állomásán, amíg a rendőrség parancsolja.

A kivilágított ujság-kioszk egyik falán ezt a jelenetet láttam kiszinezve: az esőben egy öreg kocsis álmosan ül a bakon.

- Ohé, le cocher! kiált feléje egy metsző vékony hang. Czipra hölgyecske egy fürtös vidéki gommeux karján. Erre, erre!

Az öreg föltámolyog s a párocška elé hajt.

Tata kisasszony ránéz s megismeri.

- Tiens, tiens... c'est papa!

S kisérőjével a hintóba szökell s viteti magát egy jó vendéglőbe.

Páris 1871-ben.

Páris! Midőn négy év előtt először pillantám meg Pantheonod ormát, remegtem az örömtől. S hogy most utóbb láttalak ismét özvegyi fátyolodban, remegtem a fájdalomtól.

Páris, fényes arenája minden nagy tehetségnek - most Golgothája a gyásznak és enyészetnek! Páris, te vig és ragyogó - most bánatos és romba dőlve.

Ismerlek, magaslata a montmartrei temetőnek. Halévy fehér szobra kísértésként int felém sirja tetejéről, mintha mondaná: »Maradj távol, idegen, ne bolygasd siralmainkat!«

Minden nyomon szellem-kezek lobogtaták előttem lidércz-fényü betűkben ezt a mondást: Sta viator, heroes calcas! Állj meg vándor, hősöket tapodsz! A város fölött ami derengett, tán fénye volt az ezer meg ezer siri lámpásnak.

Egy őszi este éles fűttyel robogott be a vonat a pálya-ház magas teteje alá. Utána egy második, egy harmadik, egy tizedik. Ó, bizonyára kárörvendőket és haszonlesőket hozott az egykor pompás Athenébe, buvárait a legifjabb romoknak, arheologikus hyenákat, kik szaglászni fognak hajdan szép testednek kimeredő csonka tagjai körül, hogy aztán angol s német lapok hasábjain hurczolják meg a te drága maradványaidat. Csak a magyar író járul kegyelettel omladékaidhoz, megsiratni halálodat, sirni forró könyeket, amért hogy így elpusztulál.

Számtalanon rajzottunk ki a compartimentok fülledt köpiüiből a perronra. Vidáman perdültek fülem kagylójába a párisi szólam gyöngyei. Nekem ez a nyelv még akkor is kedves, ha ordítanak rajta.

- Grand hôte!

- Hôtel de France!

- Hôtel du Louvre!

- Hôtel Vauban!

- Hôtel de l'Espagne et de la Hongrie!

Ez az amit keresek. Fogjad, te borzas haju communista, bőrröndömet. Nesze egy frank petroleumra való. Ne ránczold szemöldököd, én el nem árulak. Áll-e még a vén Peterdi háza - mondok: az öreg Pietrié, ki olyan jó policziát tartott Párisban, hogy rólam, aki alig léptem az aszfaltra, már azt is tudta, hogy a ládám fenekén rejlő szivarok egyike sem rejt bombát. Valljon a kövér monsieur Dupille, aki azt a jó kis konyhát tartotta a Sebastopol-boulevardon, nem halt-e meg az undortól, midőn először kellett patkány-fricasséba harapnia? Ugyan-az a Dupille, aki jó franczia szakács létére szintén azt vallá, amit a nagy Vatel: hogy az ember a saját öreganyját is megeheti, csak jó mártást csináljanak hozzá. Igen, de mitévő legyen olyankor szegény Dupille, mikor a mártásra való zsir csak a faggyugyertyából telt, amig t. i. tellett a faggyugyertyából. Vöröshagyma helyett csak nem apríthatott vadgesztenyét a casse-roleba! És mosolygós hitvese, madame Dupille, ki ott gömbölyödött felém a márványlapos comptoirból s oly alaposan evett, mint egy német professor? Ó, csak egyebet is tudatok volna úgy, mint a német professor, aki csöndesen zizegő kávé masinája mellett gondolta ki hódító csatáit, a másfél öles Kruppokat s az apró kávé-babszemek darálása közben ama csúcsos lövegek pusztító erejét. S monsieur Pipelet, azaz hogy mr. Chopard, emberséges conciergem és az érzelmes madame Chopard, aki el nem tudott telni a Pierrot frányaságaival s ki annyit sirt a szegény Geneviève boldogtalanságán, hogy csak a genèvre vigasztalhatta meg, mely assonans vigasz-csöppeket bőven sirta bele az ura fehér mellényébe - mit csinálnak, hová lettek mind? S mademoiselle Renée, a szőke virágcsináló lányka, ki oly vidám volt s oly

hamisan énekelt? Kinek mókusát megfojtá akkor a német szabó macskája, ami fölött majd hogy ki nem sirta a két barna szemét! Látta mademoiselle, azóta az a macska tigrissé nőtt s megölte a maga vigan szökellő mókus-kedvét. Hát az én öreg barátom, mr. Godinard, ott szemben a Gaitével, kinek a Raoul fia találta ki a »question romaine« című drót-játékot, amire az ő apai szíve olyan büszke volt, s ki a boulevard aszfaltjára oly pompás Leboeufeket tudott rajzolni fehér krétával, hogy egy szép napon magához kérte az egyik sarki sergeant rövid huszonnégy órára? S madame Godinard, s leánya Pharamonde kisasszony, ki a balkezével is tudott varrni? S mademoiselle Batilde, a hűtlen tengerész elvirágzott arája, ki husz év óta várta vissza hervadt kebelére Neptunus csapodár fiát? S ti mindannyian régi ismerőseim, megvagytok-e még vagy éhen haltatok-e?

Magamtól kérdeztem-e mindezeket vagy kocsisomtól, már nem emlékszem. Csak annyit tudok, hogy álmélkodásomból nem tértem magamhoz. Nappallá világítva sugárzottak felém a boulevardok az ő messze ragyogó kirakataikkal. Az ujságos fárusok körül tolongott a kíváncsi közönség, szakasztott úgy, mint azelőtt; a gaminek daloltak, mint azelőtt; a narancsos asszony kiabált, mint azelőtt; a coco-árus csöngetyüs, czifra puttyonyából mérte a hideg málnavizet, mint azelőtt; s fehér patyolat kendők lobogtak felém a legyező mögül - mint azelőtt.

Tán a régi Párisról álmodozám. Pedig az új Páris volt, a romba lőtt, a felgyújtott, a megtizedelt Páris. Vidám zaj, pezsgő élet. Vive le gaulois! Rugalmas kedved a nagy nyomás után visszapatant ismét, pedig sok emberrel, öt milliárddal s egy Napoléonnal vagy szegényebb.

Már azt hittem, nem látom nyomát a petroleumhad hőstetteinek; hogy mind rágalmaztak titeket: Ferré, Lullier, Billioray, Grousset, Chapy, Verdure, Berat, Courbet, Descamps, Parent s egyéb hirhedt nevei a communenek! Pedig néhány nappal rá halálra, deportációra, börtönre ítelt benneteket a versaillesi hadi törvényszék.

Egy sötét utcában állok meg. Roppan kőkoczkák s vasrudak tömege, melynek árnyát a homály még csak növeli, tornyosul föl előttem. Ez az a Rivoli-utca, melynek végtelen árkádjaiban andalogtam; egyik sarkától, az Empereur első fodrászatától, a tulsó végeig, a légion d'honneur és egyéb érdem- és rendjelek szabadalmazott ötvöségig. Tíz lépéssel odább - s megdöbbenve pillantom meg a Tuileriák romjait.

Bármilyen eleven képzelődéssel rajzoltam le magamban, hogy első izben járultam elébe, a hatalmas caesar palotáját: várakozásaimat tulhaladta; képzeletem építménye megtörpült a valóság hatása mellett. S bármily sötét színekkel füstém is le magamnak a megdőlt hatalom megdőlt csarnokait - még világos szint mutattak ahhoz a komorsághoz képest, mellyel némán meredt föl az augustusi éjfélt a bukott imperator palotája. Egy-egy teremfalon meg-megcsillant a tüztől érintetlen arany lécz, kandalló-párkány, szobor és bronz. Egy csonka, füstös angyal a mélyen alatta heverő rózsafüzért változhatatlan mosolygással nyújtja oda amorette-szomszédjának, ki behorpasztott orral is szagolni látszik a guirlande illatát és letörött füllel is élvezni hangjait egy harmadik angyalkának, aki immáron leporlott ajakkal illeti a tuba végét, melyet az ádáz végzet kisodort gömbölyded kacsóiból. Ez volt egykor a pavillon Marsan, a szépművészetek miniszterének osztálya, melyet Courbet a festőművész gyújtott föl.

Távolabb magas kürtök nyulnak föl a borongós égbe. A Hôtel-de-Ville, Páris városháza! Termei vetekedtek a Tuileriák legszebb termeinek pazarságával és művészi diszével.

A hold sarlója, mely e pillanatban bukkan fel szaggatott felhők táborában a Nôtre-Dame csonka tornyai mögül, finom ezüst széllel szegi be a városház romjainak kimagasló részeit. A széles ablaksor, melyből egykor Haussmann ur estélyeinek fénye özönlött le a félig bábész, félig gunyolódó utcai csoportokra, üresen tátong. Holmi régi omladéknak nézhetném; tán denevérek is röpködnek a málladék fölött. Szörnyű enyészet! Valami sikerült színházi decoratióknak tartottam volna, melyet a »Herculanum és Pompéi« balletben láttam, ha éppen az

a színház, melyben előadták, a »Lyrique«, maga is nem nyújtotta volna égnek az ő megtördelt oszlop-karjait.

Száz lépéssel odább zúgott a tömeg, s a fényes utcákon rajzott és csevegett örökös hullámban Páris, mely hasonlóan az olyan nőhöz, kinek néhány himlőfolt üli arcát: csak annál bájolóbbnak tetszik. A romokat katonák őrzik, s nyilván éberebben, mint azelőtt, midőn inkább diszelegtek a paloták előtt messze viritó széles bugyogóban s lábukon a hófehér guêtrerelel.

A café-Richebe tértem, mely a boulevard des Italiens kávéház-restaurantjainak egyik előbbkelője. Minden asztal mellett hangos csoportok, nagyokat hadonázva, s fogyasztva a gyülölt német föltalálta árpalét. Goethe azt mondja: »ein echter Deutscher mag keinen Franzmann leiden, doch seine Weine trinkt er gern.« A franczia azzal tromfol vissza erre, hogy valódi franczia nem szereti a németet, de a sörét szívesen megissza. Jártá azonban az égető absynth is és a cognac-kal vegyes fekete kávé, míg a szelidebbek karcsu poharaikban hosszú kanállal kavargaták a mazagrán. (Ez az arabs szó, melyet a kabiloktól tanultak el Algirban, »barnát« jelent, voltaképp pedig vízzel vegyes fekete kávéért értenek alatta.)

Szidták Trochut, szidták Thierst, szidták mindent... csak enhibájukról hallgattak.

- Dodolphe fait des siens. (Dolfi, t. i. Thiers Adolf, ügyetlenkedik.) Mais on va le flanquer... elcsapjuk!

Nem a legműveltebb hangot mutatja e pórias, de különösen igazságtalan nyilatkozat, melyet a többi közül kapok ki, inkább a hangulat jellemzése végett mint azért, hogy hazai chrestomatiánkat, mely e tekintetben elég bőséges, még ezzel is gazdagítsam. Kétségen kívül vannak sokan, akik a dolgot jobban értik e zajongó malecontentusoknál: de ezek nem a café-Richeben folytatnak olcsó utszéli politikát.

Éjfél után, midőn haza értem, még vig mozgalom bizsergett a boulevardon. Utba ejtettem egy kalapkereskedést, Thénieux boltját, melyben széles karimájú panamát vettem 18 frankon. Ezt csak annak megmutatása végett emlitem, hogy ott, ahol a bomba s a tűz nem ártott: a régi párisi élet foly, úgy mint azelőtt; hogy egyáltalán Páris nem is változott, s hogy Párist eltiporni nem is lehet. Páris az igazi örök város.

Mielőtt megnyomtam a kapu-gombot, egy kis fiu kenyérből gyurt karperecczel kínált meg »pour madame«.

- Abból a kenyérből van, melyből éltünk az ostrom alatt.

Képzelem, mennyi ilyen keletlen kenyeret sütnék most Párisban, hogy karpereczet, médallont gyártsanak belőle. Tartott élém granátforgácsból rakott mozaikot is; de ennek alig van több értéke annál a puszkagolyónál, melyet vékaszám árulnak még ma is a waterlooi csatatéren Brüsszel mellett. A szalmából, fűreszporból, korpából s egy alkatrész lisztből sült kenyér művészi átdolgozásának van némi becse, míg e granátdarabokat holmi ócska vaskályha sarkairól tördelték le s így kerültek a piacra.

A nap józanabb világítása mellett a romok regényessége végkép elenyész; amit a légszesz lángja, mely messziről hatott el, s a holdsugár, mely felhőfoszlányon szűrődött le a commune műveleteire, még meghagyott rajtok festőinek - eltűnt; akár magát a szinpadit diszletet látnók nappal. A Tuileriáknak a Szajnára nyíló legujabb szárnya végső szeme annak a láncznak, mely e pompás épületet a dicső Louvrerrel kapcsolja egybe: ez a legujabb része a palotának volt leginkább szétroncsolva. Néhány meggörnyedt koronás bronz girandolt éppen akkor feszegettek ki a falból... a köztársaság felügyelete alatt. A falon vörös rózsabimbókkal szegett, csipke-fodrozatu, buzavirágszín selyem kárpitozat rongyai repkedtek a reggeli szellőben. Eugeniának boudoirja, a sok közül a legkedvesebbik, ahol, mint beszélük, legszívesebben

tartózkodott. A trónterem egész födetlen állt. Porfir oszlopai közül halomra dőlve őt, a legtöbbje még talpon, kormosan s megrepedezve. Csakhogy a Louvret nem gyújtották föl! Csakhogy Nôtre-Dame de la Grâce, a szépséges Venus szobra nem halt meg másodszor! Egész boldog voltam bele.

A kert összegázolt avar; egyedül a vén gesztenyefa hordott sűrű lombot; a többi oldalt volt leperzselve s csupán a tulsó felén viritott. Csak a tuileria-kert verebei voltak a régiek: ezek nagyzsínatolva még most is vigan fürödtek az eldugúlt szökőkút párkányzatán. Hanem a »père moineau«, a verebek atyját nem láttam ott, Párisnak egyik legeredetibb alakját. A napnak bizonyos óráit ebben a kertben töltötte. Zsebében kenyérmorzsza, kezében nagy csomagok tele kenyérmorzsával, a kalapja színültig tele kenyérmorzsával. A verebek a fejére, vállára, kezére rebbentek és tenyeréből ettek. »Père moineau« *éhen* halt, pedig jó módu ember volt. Nem birta megszokni a fűrészporból sült kenyeret s a kutyafricandeautól undorodott.

A világ legszebb terének, a Concordia-térnek látványa volt a legfájdalmasabb nekem. A tengerészeti ministerium romban; a másik, vele azonos sarok-épület, rútul megragyázva. A francia városok szobrai még mind ott ültek a luxori obeliszk, e legdrágább drágakő körül. Strassburg szobra, a város ostroma alatt, a bubjáig volt körülrakva koszorúval, valóságos virág-barrikádokkal. Már én pusztának láttam, mint egyáltalán tisztára eltűnt minden az utcákról, ami a szomorú napokra emlékeztetett. Köveznek, építenek, tataroznak mindenfelé.

Kimentem a boulognei erdőbe. E csodaszép parknak legnagyobb része le van tarolva. Merő tönk, fák temetője. Szabadon tekinthettem át a st. cloudi magaslatokra. A mesterséges vizesés még most is csörgedez, de eltűntek a vidám virulatu cserjékkel a »jardin d'acclimatation« kecses özikéi és antilópjai. Nyilván megették ezeket is és mindenesetre jóbbizüen, mint a »jardin des plantes« elefántjának és nilusi lovainak czombjait.

Ha már a város vesztett keveset arczatából, maga a párisi teljesen megmaradt annak, aki volt: szívós, szorgalmas, takarékos és vig. Nehány év sokat fog helyreütni a nagy veszteségekből. S monarhikus kormányra legyen vagy köztársasági: Páris mindig meg fog maradni Európa fővárosának.

Még csak a börzébe tekintek be. Ugyan-az a kábitó zsvaj mint egyébkor. Berlin birja ugyan Franciaország milliárdjait: de azért a pénzpiacz, a bankforgalom európai központja mégis csak ide terelődött. Egy-egy kalapról sárga betűvel fekete alapon ezt olvasám le: »autrichien«, mely fölirattal azt fejezi ki a hordozója, hogy ő *nem német*. Természetes, hogy sok nem-osztrák német is ehhez a mentő-szerhez folyamodik az insultusok ellen. De elvégre soká nem tarthat a békés németek kizárása Párisból. A legjobb szabó Szászországból, a legjobb varga Bajorországból és Badenből kerül. A boulevard des Capucinesen az ismeretes bécsi magazin főnöke panaszkodva említé, hogy a finom quincailerie-munkára nem igen akad kéz. Egyik része német; másika elesett; harmadik része be van sorozva, a maradéka meg... bezárva, mert egyig communardok voltak.

A kirakatokból a bukott császári család és udvar tagjainak jó és rossz torzképei vigyorognak rám.

A félreeső falakon ismétелhetlen kifejezésekben kívánnak szerencsés utazást egy-egy sánta Napoléonnak vagy bóbitás Eugeniának, míg Loulou sedani tűzpróbája oly drastikusan van magyarázva, hogy azt nem is illik elmondani s nem is lehetne más egyébutt mint Franciaországban, a hyperpolitura s a naturalismus hazájában. Ebben az utszéli művészetben annyi az erő, hogy az ember szinte sajnálja tőle. Különben Napoléonról igen keveset beszélnek s ha a birtokos osztálytól függene, tán ma híná vissza a chislehursti beteg férfit.

A „Pavillon de la presse”.

Szegény ujságírók! Nekik is fölvirradt valahára.

Kevés van közöttük, akit névszerint ismer a világ. A szerkesztőség méhkasában az egyes méhnek nincs neve. Rajzik ide-oda; édes fuvarával a köpűbe hazarepül; amit szárnyain elhozott, azt mindennapi mézzé gyúrja-szűri, majd megint tovaszáll. Dolgozik egyre; pedig »non sibi mellificat apis«. Egy bús nap aztán csak meghal, amidőn először tudják meg róla, hogy élt, a méhkirály irván róla néhány elismerő emléksort. Jó katona volt, vitéz közlegény. Béke lengjen hamvai fölött.

A kiválóbb munkásokat ismerik a közönségben, ha nevöket rejtegetik is. De a sok balesetnek a megírói, kik a bajt nagy ritkán szerzik s csak néha költik, midőn t. i. »légből kapkodják«: homályban szolgálják a nyilvánosságot. Közöttük nincs here egy sem.

Vannak, akik az ujságíró működését inkább a pókéhoz hasonlítják: mérget szí mindenünnen, s a történelem vetéllőjével hitvány kelmévé szövö a szálakat; egymást faldossák föl, ha nem foghatnak bogárkát, melynek elmondják titkos regényét: hogyan röpült p. egy tekintélyes cserebogár a hársfának egy árnyas lombzugába, hol szerelmes találkozása esett egy kis ballerina pillangóval, vagy Szarvasbogárné ő nagyságával. A »Szarvasbogárnét« persze vagy körülírja, vagy csak kezdőbetűvel jelzi; mindenkép azonban olyan átlátszó homályba takargatja, hogy a vakdarázs is rögtön ráismer.

Aki pedig még a pókságot is sokalja tőle: egyszerűen légynek mondja az ujságírót; ha ötízben elhessegetik, hatodszor mégis csak rászáll a czukorra, a vajra s aztán amit látott, hallott: eldöngi a szomszédban. A hirlapját, melyhez tartozik, boszúból aztán elnevezik »légyvesztő-papirosnak« - pedig nem is a légynek árt vele.

Mikor esti tanácsban ülnek együtt és megbeszélik a nap eseményeit, meg azt, hogy holnap - megmaradva a méhről vett hasonlatnál - merre lesz jó kirepülni (például Budavára, hol a kormány kaptárában sajtószertű mozgás van egy idő óta, a félhivatalos sejtekben megbarnult az átlátszó méz, a viaszkjából gyúrt csillapítgatás meg, melyet a közönség fülébe dugdosnak, hogy ne hallja meg az ágyuszót, mihelyt rásüt a napló, elolvad) - ha így esti tanácsban látná a szerkesztőséget a t. cz. közönség, leginkább azon tünődne, milyen veszekedés van itt sokszor egy-egy kiszorult cikk miatt s milyen hévvel magyarázza mindegyik rovatvezető, hogy neki holnap a lapnak legalább is harmadára lesz szüksége úgy, hogy e számot éppen hat akkora alakban kellene kiadni, mint a mekkora alakjában akárhányszor szolgáltat a közönségnek alkalmat arra, hogy becsmérleje az ujságírót, aki nem tudja már: »kinjában mivel tömködjé tele a lapot.«

Az ujságírót szidjátok mind a hányan, éppen mint az orvost és a házasságot - de még sem tudnátok ellenni nélküle. Milyen jól esett hát szívemnek, hogy Párisban a mi sokat ócsárolt mesterségünknek nem csak elismerésével találkoztam, de hódoltak is neki. Nem kényszerűségből, mint a minister: de meggyőződésből, szeretetből, izléssel és elmésen.

A főbejárat, a Porte-Rapp közelében, kapcsolatban postával és táviróval, int magához... azaz nem: riaszt el magától a sajtó pavillonja; mert »le public n'entre pas ici« - tilos a bejárás. Megszólítom ama két ur egyikét, akiknek ragyogó rézláncz lóg a nyakában és ülnek drága faragású ódon fa-széken. Ezek a huissier urak. A fiatalabbik, egy fehérhaju aggastyán, lekötelező nyájassággal kísér be a »société des gens de lettres« titkárához, Mr. Pineaudhoz, aki előtt igazoltam magam. Mig Pineaud ur, egy égő szemű s a mennyire kopaszságától telik, borzas provençale, eleget téve a burokratikus követeléseknek, finoman ciselált csattal

diszló, remek kötésű könyvébe igtatja barbár nevemet - valahány betű van benne, annyiszor hajlik föléje, hogy látogató jegyemről vonásról-vonásra pingálja oda lapjára: - az üzleti rész befejeztével mosolyogva nyújtja felém kezét, üdvözlő mint »cher confrère«, leültet egy XV. Lajos korabeli zsölyébe, elém tol egy XVI. századbeli pompás műű, vert-arany paizs reductiójáról öntött hamutartót és megkínálva egy XIX. századbeli szivarral, kecses kézmozdulattal jelenti ki, hogy ezt a házat tekintsem a magaménak, ő és társai mindenben szolgálaim lesznek. Nem csoda, ha a jövő századok X-ei közt keresem azt a korszakot, midőn a magyar újságíróra is rávirrad az a szép nap, hogy egy Budapesten rendezendő köztárlat alkalmával viszonzhassam francia kollégáim elbájoló szeretetreméltóságát.

Már a csarnokban tűntek szemembe a stylistikusan faragott székek és padok; incrustált oldalaival a hatalmas inga-óra tokján a roccoco ötvösség legszerencsésebb arabeszkáival; a sèvres-i virágtartók; a lépcsőház festett ablakja az újságírás jelképével; a sárgarézből öntött pikkelyes anakonda, mely apróbb ivadékaival ruhafogas gyanánt szolgál. A szőnyeges lépcső fokain délővi növények, az alsó terem ajtaján faragott kilincs, az ajtó hat kockája művészi vésetekkel, s így tovább. Minden darabon a kölcsönadó tulajdonos vagy az ajándékozó művész és gyáros neve bronz lapon, ezzel a bővítéssel: »hommage à la presse«.

Balra nyílik a dolgozó.

Nagy terem, sok csöndes fülkével, ahol külön választva körmölnek a pajtások. A falon csinos keretben a tárlat-látogatás napi kimutatása, a legújabb táviratok, börze-hírek s egyéb jelentések, meghívók, szinlapok, stb. A hosszú asztalok telisded tele öt világrész újságaival és folyóirataival.

És itt egy nagyot kell fohászkodnom.

Teremtő Gutenberg, mennyi újság!... S én, aki azt hittem, hogy nálunk Magyarországon terem a legtöbb hirlap! Van másutt is. Volt részem kínai és japáni, siámi és hindu lapokban. Láttam a »Yeddói Egyetértést« (ott kormánylap), a »Bangkoki Naplót« (nem apponyista), a »Kinézer Államot« (az odavaló mandarinok főközlönye), jeruzsálemi »Borsszem Jankót« (Istóczyék szerint a budapesti is az), valparaisoi »Kertészgazdát«, tudományos, szépirodalmi, képes és egyéb szaklapokat, naponként 2000-nél többet. Ez aztán a casino! S azok a kicsi groomok voltak megbízva, hogy »nyelv szerint« osztályozzák ezt a papiros-kazalt. Így történt, hogy felerészben a német, felerészben meg a muszka lapok alá kerültek a magyarok.

Irigykedve hallottam, hogy a madridi, granadai és sevillai újságokból több jár ki Dél-amerikába, mint amennyi hirlapszámot nyomtatnak egész Magyarországon. A spanyol sajtó főfogyasztói általán a gyarmatok. Ki gondolta volna, hogy az európai nyelvekből a spanyol van legjobban elterjedve; azután jó csak az angol, utána a francia s végül a német szó, melyről Berlinben már azt hiszik, hogy maholnap fölveti egész Amerikát. Furcsa, hogy nem tartanak ott a némettől, bár nagyon ráijesztget Jónatán bácsira; inkább félnek a kullitól; van t. i. »kuli-kérdés«. Pedig a kuli is kinézer tán? Ha csak az az értesítés nem lohasztotta le a oceánon-tuli groszdeutschok vérmességét, melyet az Egyesült-Államok követe Németországban: Bayard Taylor, a gyöngéd költő s éles diplomata, küldött haza róluk, mely szerint... de hiszen szövetséges társunk. Csitt!

Vergődve a hirlap-tengerben, kábultan állok ott s kinos aléltságban nézem: mennyi mondanivalója van mindennap az újságírók nemzetségének s mennyit vesz be az öt világrész kíváncsisága. Az első nehéz benyomás után, elszorult szívem fenekéről apránként mégis csak fölszínre vergődik legyőzhetetlen hazafiságom s édes elégtétellel olvasom a »Zagyvaháti Messzelátóban«, hogy a jeles képzettségű kevermesi Nyaláb Ignác mucsaszalóki patikáros ur eljegyezte magának a szintén odavaló halimbóczy Limbóczy Gábor urnak bájos és művelt

lelkű leányát, Arankát. S mert éppen e pillanatban kondulnak össze az angol harangöntők harangjai, áldásomat én is ráadom a két fiatal szív boldog szövetségére.

Keserőséggel töltött el, hogy az ország leghatalmasabb irodalmi és kiadó társulatai: »Athenaeum« és »Franklin« egyetlen egy lapjukkal sem voltak képviselve. Annál több joggal játszhatott első szerepet a »Budapest« című képes napilap. De volt gondom rá, hogy ujságíró társaim kezébe ne kerüljön. Pedig ezeknek nagyon megtetszett a Rózsa Pista akasztása, mint »magyar speczialitás.« Ahol csak értem, összegyűrtém ezt a szétkent szilvaízt illusztrációkép áruló lapocskát s a fennálló szabályok ellenére a »halotti kamrába« dobáltam. (Igy hijják azt a homályos kalitot, melyből a párisi »rongyszedő részvénytársaság« óriási szekerei minden este hurczolják el a kétnapos ujságlapokat.)

Hát a kollegák? Testvéreink a pletykában?

Legzajosabb az amerikai zszurnaliszta. Mint a földgömb a maga légkörében mozog, úgy forog az én yankee komám is abban a szabadságos légben, melyet onnan tulról hozott magával. Előbb megütközve rajta, hogy a kalapját sohsem veszi le, de a kabátját igen: csakhamar hasonlóképp cselekszünk mi többiek is. Jólesik földött fejjel s ingujjban írni. De mert olyan szépen fityülni, oly messzire köpni s oly harsányan beszélni nem tud egyikünk sem mint ő, beértük az egyszerű fogcsikargatással s avval a szerény kívánsággal, bár a Franklin Benjamin villámhárítója által meg nem akadályozott chicagói menydörgős ménkü csapna bele a lármás legényibe.

*

Mint hazáján kívül az orosz mindenütt, a muszka ujságíró itt is a legfinomabb modoru s az idegenek közt is legjobban birja a francia nyelvet, mellyel leginkább a latin fajnak spanyol ága küzködik. Mintha nem is tartaná elég méltónak teljesen elsajátítani.

- Lássá uram, mondá nekem senior Ricardo Uhagan, aki egy vén spanyol republikánus, Castelar Emil őszinte ellensége és a tököst salátának eszi; lássa uram: a római nyelv halála óta csak egy az élő gyermeke, a spanyol. Az olasz és francia csupán fogadott lányai, édes lánya egyedül a spanyol.

A német kollegák egyszer-másszor nagyon kezdtek ágaskodni, mikor fejükbe szállt a német Bismarck és a francia sauterne. Egy kis Hödellem azonban úgy letégláztuk őket, hogy legott visszaestek az ősi liberális liberálizmusba és huzták a kozmopolitászág öreg harangját.

A pavillon első emeletén van a nagy elfogadó terem. Vetélkedik bármely Croesus salonjával. A falait gobelin takarja, a fülkéiben Carpeaux s Pradier művei eredetiben és kitünő másolatban, váltakozva Meissonier, Rousseau, Boulanger, Dubuffe és egyéb mesterek vásznaival. Virág, tükör, márvány, ahová tekintünk. Barbedienne bronzaitól nem tud aludni az ember. A sarokban egy java Énard; elszórva a teremben fejedelmi butorzat, hogy szinte ököltre szorítom a kezemet, látva azt a philadelphiai confrátert, aki egy selyem virágokkal s bársony madarakkal csodásan hímzett zsölyében hemperegve: cigaretteteje hamvát oly tanult hanyagsággal veri le, hogy sziporkástul a művészi szövetre permetez. A köpőláda itt is olyan szép, hogy bizony kár volna ezt a bájos fayence edényt elrondítani. Mire való az ember lába alatt a persa szőnyeg? Annak a flóráját öntözgeti hát Amerikának mindenekben szabados fia.

A nagy salonból apró hüselőbe, öltözőbe s különféle kényelmi helyekre jutunk. A mosakodóban halmazával mindenféle jószagu szappan, viz, olaj, pomádé. Ezekkel a francia illatszűrők kedveskednek a sajtó lovagjainak. Ha nem volt volna istenkáromlás: a violette de Parme bűvös vizéből, Pineaud urnak ebből a világraszóló parfümjéből akár zuhanyozhattuk volna magunkat; s akkor aztán bátran ellakhatnánk egy álló esztendeig is akár a szerecsen-

utczai Simonyi-féle házban is - nem fogna ki rajtunk. A mi jószagosságunk még mindig leillatozná azt a mefitikus környéket.

Nunc venio ad fortissimum.

Ez Mr. Catelain, aki az elhanyagolt Frères provençaux, a hatalmas Bignon, Chevet, Catel és Véfour összes dicsőségét magában egyesítve: finom konyhájának kísértő párázatában, mint holmi diadal-felhőben állva, emeli magasra legyőzhetetlen főzőkanál-sceptrumát, a másik kezében meg az ő halhatatlan casseroleját, a legellenállhatatlanabb réz sisakot. Üdv neked Catelain és szerencse! Kiszolgáló Hébéidnek meg szerelmünket.

L'honneur au plus vaillant,
L'amour à la plus belle!

Mr. Catelain t. i. az a derék férfiú, aki az ő 15 frkos reggelijét 4 frankjával méri a sajtónak, hegyébe egy üveg vieux Pommeryvel. Mig a többi remeklő művész és nemes iparos kölcsön adott szép tárgyai mellé köbe vési azt, hogy: »hommage à la presse« - ez a koszoruzni való nagy polgár ezt kiáltja: »homard à la presse!« Győzzön a jobb! - és győz is. Ebben a kedvezményben az újságíró nem csak a maga személyére részesül, de hozhat még magával négy vendéget, kinek sovány 4 frankja szintén kövér 15 számba megyen.

A két Hébe: mademoiselle Margot és seniorita Pepa. Amaz a Loire szőke gyermeke, ez a Tajo barna szülötte. Az beafsteaket hord föl puffancs-burgonyával, kifejtett zöldbabot holsteini vajjal, rózsaszín retket s kenyér-léczet - emez kollegiális művész-ujjaival szerkeszt nekünk salátát, öntvén bele az ős recepte szerint olajat mint a tékozló, hintvén bele sót mint a bölcs és csepegtetvén a lombos levelekre fukar kézzel két gyűszűnyi ecetet. Aztán meghabarja szenvedéllyel s kigyuló arccal tolja elénk; majd kegyetlen furóval kicsavarja a bordeauxinak dugó-fejét, s mikor kihúzza olyat czuppant éppen mint a csók; s mikor a pohárba bugyogtatja a bort, ez úgy zeng, mint egy granadai szerelmes madrigal.

Ez a János pap világa tart reggeli 11-től déli 2 óráig. Mikor elkondul - Catelain ur kioltja a tüzeit, fogja az ő serpenyőit és jár. Mindennek vége, a varázslat szétfoszlott. Csak Margot és Pepa kisasszonyok maradtak meg belőle, kik egy sarokban ülve, okos mosollyal pengetik fehér kötényükbe a »gros sous«-t, a három órai keresményt, mely van akkora, mint a Catelain garçonjainak nyeresége összesen, ott a boulevardi nagy restaurantban. Mert hát mi zszurnaliszták, ha 4 frankért bőven megreggeliztünk, nagylelkűen megtoldjuk 1 frankkal. S mi egy frank ahhoz a költeményhez képest, melyre Margot és Pepa érdemesek?

A »Pavillon de la presse« nagy terme színhelye a legérdekesb előadásoknak is. Minden művész és bűvész a sajtónak juttatja tehetsége és tudománya »primeur«-jeit. Ezen a zongorán játszott Rubinstein - Liszt hallgatása mellett. E zongora előtt énekeltek világhírű dalművészek, akiknek neve nem jut eszembe s hegedült magyar dalokat M. Reményi, »Austria császárlánának első hegedűse«, mint a névjegyen olvasható, hiányos kíséret s udvarias taps mellett. Itt csevegtek tudományos kérdésekről Laferté, St. Sylvain s még néhány kitűnő conférencier. Itt adott bűvészi előadásokat le chevalier de Caseneuve.

Fölvilágosodott korunkban, midőn Edison minden héten egy-egy újabb csoda-találmánnyal ejt ámulatba: azt hinné az ember, hogy a szemfényvesztés mestersége nem von már. Talán csak annál inkább. A megfoghatatlanság, ha utóbb együgyű fogásnak mutatkozik is, nagyobb feszültségben tart, mint amekkora elégtételünkre szolgál a megfejtett problema. Caseneuve lovag azonban, ki a »világ képviselőit« üdvözlé bennünk, nem élt vissza e gyarlóságunkkal. Amint egy minden fizikai törvénytől elrugaszkodott kóklerséget bemutatott: nyomban rá meg is magyarázta, választékos francziasággal, elmésen, előadását nem is »készült« élczekkel, de oly ügyes ötletekkel fűszerezve, melyek csakis a helyzet s a véletlen gyujtására sziporkáztak

föl, úgy hogy csevegése érdekesebb volt csodatevéseinél. Ezeknek becsét meg azzal emelte, hogy - minden érdekességüktől megfosztotta: lerántotta róluk az álarcot. A színpalak mögé engedett pillantanunk. Kemény gúzsba kötött kezeit, békóba vert lábait, falhoz vasalt nyakát szemünk láttára húzta ki a szoros kapcsokból; a hazajáró széllel bélelt lelkek sípját megfújta, dobját megpörgeté, gitárját megzörgeté s aztán egyszerre megint visszadugta kezét, lábát, nyakát, hátát a bilincsekbe - ő tudja hogyan. Nem volt azokon egy meglazult öltés, egy meglódult szeg sem. Ugy magyarázta meg káprázatos ördögösségeit, hogy amidőn az álarcz leesett, alatta - új álarcz volt. Ez az igazi szemfényvesztés.

Amiket Caseneuve lovag még ezen fölül mutogatott: tüneményes emlékező tehetségnek a próbái voltak. Minden nemzetiségbelit fölszólított, mondjon neki hazája történetéből egy évszámot, melyhez valamely nagyobb esemény fűződik hozzá. S így az orosznál kitalálta a pultavai, a svédnél a fehérhegyi csatát; az olasznál Dante, a németnél Luther halála napját; a spanyolnál az örökösödési háborút; az angolnál a löporos összeesküvést, stb. Hanem nálam bezzeg fölsült. Kérdezem tőle 1846 augusztus 6-át. Mi nagy dolog esett akkor meg Magyarországon?... Csak gondolkozik, csak dörzsöli a homlokát a chevalier - nem süthet ki semmi nevezetes dátumot. Pedig akkor született Acsádi Ignác! Midőn ezt a nevet említettem előtte, a lovag ur megsemmisülve meredt rám, s aztán szégyenkezve visszavonult.

Caseneuve után csak Edisonnak volt nagyobb számmal bámulója.

A nagy teremben a telefon járta, a kisebbikben a fonograf, akkor még mind a kettő szintén primeur. Az elsőn Versaillesal beszélünk. Az ottani elektród (helyesebben drót) végén ült egy ur, az innensőn meg egy szép asszony. Mulatságos volt hallgatni a versaillesi telefonos gavallér bókjait, melyeket a szó szoros értelmében a kecses nő fülébe sugott. Hogy megtudtuk mi is, a bájos asszony közlékenységének köszönhattuk. Madame visszakaczagva válaszát, azt mondá: mily szerencse, hogy a mellette álló férj nem hallja »fleurette«-jeit. Mily szerencsétlenség támadhatna belőle, ha most távol tőle, Versaillesben hallaná neje »propos«-jait, melyeket egy láthatatlansága miatt csak annál érdekesebb idegen urnak üzenet.

- Mais madame, felelé a versaillesi, írjunk egymásnak!

Amin a karzat igen jól mulatott.

Mikor rám került a sor: figyelmeztettem, hogy idegen nyelven fogok szólani hozzá; legyen szives ismételni mondásomat: En garde!... (Még akkor nem hallóztunk.) Figyeljen uram! »Régi-dicső-ségünk-hol-késel-az-éji-homály-ban«. Szépen utánam tagolta: »Régi-diszögé-sé-(itt kissé megakadt, de ismétlésemre csakhamar szabatosan ejtette ki hogy: »dicsőségünk«) - ol-késel-haz-héji-omályban«. - »Éljen!« - »Héljen!«... »Merci; ma langue est tout à fait écorchée«, válaszola magyar nyelv-ellenes franczia ellennyelvesem.

A telefon mutogatója: egy szép, deli fiatal ur, aki környezőivel felváltva folyékonyan társalgott négy idiomán: francziául, angolul, németül és olaszul - egyszerre csak magyarul fordul hozzám:

- A legerősebb próbára ön tette találmányunkat. Az apparatus ma beszél először magyarul, mióta a világon van.

- Hogyan!... Hát ön magyar?...

Mert inkább lettem volna hajlandó Edison egy ismeretlen találmányának, talán a telepasilographonnak betudni ezt a meglepetést, mint annak, hogy kerül amerikai ember, aki magyarul beszél. De ez az ur csakugyan csöppentett magyar, még pedig erdélyi születésű, s tán nem veszi zokul, hogy az ő dicséretére s a magam igazolására kiírom őt az ujságba. Neve: Mr. Puskás.

Aztán a szomszéd szobába mentünk, hol a fonograf működött. A nyájas magyarázó egymás után szólított föl bennünket: beszéljünk avagy énekeljünk bele a tölcsérbe. Egy német kis-asszonynak soká nem jutott eszébe, mit bocsásson bele, s vékonyka hangján addig nevetett, míg a korong leforgott. Mekkora volt a kaczagás, midőn második csavargatásra a fonograf még vékonyabb szavu, de szakasztott mását szolgáltatá a szőke hölgy apró nevetésinek. A garaton lehullott hangszemeket nagyon apróra találta megörölni ez az ördögös szó-dara.

*

Most én vagyok a soron. Hazafiasan beleszónokolom a himnus első versszakát és tetejébe a Rákóczi bekezdő ütemeit. Aztán hallgatóztunk. A gép szabatosan és magyarul kideklamálja a fohászt és kizendíti az induló elejét. Csakhogy sajátságos hangon: mintha valami hasbeszélő ismételné gyereksíp hangon, vagy mintha - ad instar színházi látcső - egy hallcső objectivumán át érné fülünket.

Lefejtván a staniol-lemezt a hengerről, mstr. Morton óvatosan összezsavargatja s a kezembe adja: vigyem haza, tegyem el; 1978-ban milyen mulatsága lesz az én unokáimnak, ha a lemezt rátekerve a hengerre és hajtva, hallani fogják az ő dédapjuk hogyan énekelte a Rákóczi-marsot ezelőtt száz esztendővel. Mert még akkor naiv lelkesedéssel köszöntöttük ezt a csodatalálmányt. Ma, a telefont legalább, nincs aki a szíve mélyéből ne átkozná.

A légben.

A Trocadero-palota 100 méter magasságra emelkedik a Szajna fölé. A fölszállító gép egyszerre 60 nézőt ragad magával a toronyba. Naponkint ezren meg ezren siettek, hogy erős alapot érezve a talpuk alatt, mégis a francia főváros legkiválóbb pontjáról nézhessenek szét. (Persze, az Eiffel előtti korszakról van szó.)

Az adott jelre a nagy páholyt, vagy kalitot, valami bűvölet lendíti föl, s alig egy perc alatt utasait a torony csucsába emeli. Semmi kellemetlen ingás nem zavarja a fölszállást. A készülék simán siklik a vezér-oszlopok közt. Nincs annál érdekesebb, mint az emelkedés alatt onnan felülről kísérni e páholy utazását.

A tátongó ür fenekén akkora a sötétség mint egy bányakutban. Zavaros hangok elmosódva jutnak el hozzánk. A zaj mindinkább közeledik; a fenék megmozdul; fekete és fehér pontok tűnnek föl, melyeket csak futólag világít meg a kétes félhomály. Ebből a derengésből hirtelen egy csomó emberi fej merül fel. A fejek ördögi sebességgel emelkednek. Mintha az a kút szemlátomást koponyával telnék meg. A kalit mindközelebb ér s a fölülről beáramló napfényben, mely világát e mérhetetlennek látszó üregbe bocsátja, legott szétfoszlik e látomány. A kút már most csak néhány métert mutat. Végre a páholy egészen elfödi a mélységet. Fölért a terrász színvonalára. Mikor ismét alámerül, a benyomás épp oly szédlítő. A kalit gyorsan hanyatlik alá a mélybe, míg végkép eltűn a kút homályában.

Pompás kilátás nyílik a Trocadero tornyának csucsáról. A szem tiz mértföldnyi terület fölött uralkodik; s az a távolság, melyben csak tétova körvonalakat bir megkülönböztetni, több a negyven mértföldnél, mely úgy szólna még mind Páris környékéhez tartozik. Megértjük e távolsági különbségeket, melyek iránt a kanyargó vasut vagy a »mouche« (kicsi szajnai gőzhajó) nem enged tisztába jutnunk. Számat adhatok magamnak az egyenes, a közvetlen irányról. Magas ponton állok. A szem el van bájrolva, de nincs megbabonázva, mint a léghajóban. Nem érzem ez optikának azt a sajátos csalódásait, melyektől a 600 méternyi magasan fogódik el a szemem. Szép, elragadó, amit látok, de meg nem ígéz. A tárgyaknak nincs meg az a csodás színe, mely mámorba ejti a lelket. S aztán az egész látvány nem is új. Szédlítő magasan is mindig a földön érzem magam.

Mennyire másképp a léghajóban, hol az érzés teljesen új. A végtelenben vagyok, s elszigetelve uszom ég és föld között.

A Trocadero fölszállítója csak arányaival különbözik elődeitől. 1867-ben a közönség 26 méterre szállt föl; 1873-ban, a bécsi köztárlaton már 36-ra. A mostani »ascenseur« 62 méternél magasra röpit.

A szállító szerkezet működése egyszerű. A szivócső függőlegesen van egy gödörbe bocsátva. A kalit, mely a cső végéhez van rögzítve, a földszinnel egy vonalon áll. A sajtolt víz a verembe szakad; a csövet maga előtt hajtja s már most a kalit, kénytelen lévén a nyomásnak engedni, a szilárd száron fölfelé tolul. (A nagyobb fogadók liftjének típusa.)

Mikor a szivó-cső (piston) a pályája végére jutott: a leszállításra nézve elég elzárni tőle a vizet s megnyitni az üresítő csapot. A folyadék, melyet a buvár-cső visszatorlaszt, most kiszökken s a rendszer az ő kiinduló pontjához tér vissza. Fölszálltában a kalitot öntött vas eresztékben mozgó oszlop kormányozza. A leszállás pillanatában, a szivó alá szorult víz önként csökkenti a kalit süllyedését. De ez nem elég arra, hogy a mozgás még fölöttébb gyors ne legyen. Ez okból a kalit két ellensúlyhoz van csatolva, melyek a támasztó oszlopon belül vannak elhelyezve. Mikor a szállító emelkedik, az ellensúlyhordozó csigákat az ércoszlopok csucsán

látjuk forogni. A nehéz súlyok föl-alá utaznak ez oszlopok bensejében. Mikor a kalit alászáll, az ellensúly emelkedik, s ekként szabályozza a leszállás sebességét.

A Trocadero szivó-csőve 35 cm. átmérőjű és 73 m. magas. Ez a nevezetes készülék 18-szorosan egyesített oszlop-csőből áll. Ez óriás piston sulya 25,000 kgr., s a föld színétől a torony csucsáig ér. Hasonló hosszúságú kutat kellett ásni, hogy legyen neki hova visszahúzódni. A kút mélyének átmérője 64 m. 90 cm. Burokja vascsővezet, s van még egy hengere, mely a szivócső tokja gyanánt szolgál. Mármint: a 64 m. mélységet a földben hozzáadván a 62 m. hosszúságú oszlopokhoz a föld felett, a szerkezet magassága több a 120 méternél. A kalitja 5000 kgr. Az ellensúly 1000-1000 kgr.

*

A szállító egyes alkatrészeinek ellenállási képessége egy bizottság tüzetes tanulmányának és ellenőrzésének volt tárgya. A szivó-csőre nézve megejtett vizsgálatból kitűnt, hogy képessége a végzett sülyesztési és emelési munkához úgy viszonylik, mint 30:1. E megnyugtató adat következtében aztán bátran mászkálhatunk rajta föl s alá. Huszonkilencszer annyit birt meg, mint amennyire vállalkozik.

A víz, mely a kút fenekére érve tolja a pistont, a magas belvedere medenczéiből omlik alá. A belvedere medenczéje 75 méternyre van a kiömlési pont felett. A lecsapolással elért sulycsökkenés a víz nyomását mintegy 3 méterre szállítja alább.

A 30 lóerejű gőzgép a pinczében működik és hat szivattyut hajt, melyek óránként 60 köbméter vizet kergetnek föl a torony legtetetejébe. A medence vizeit csövek vezérlik a fölszállító gép pistonja alá.

Egy szétosztó szerkezet, mely drót-kötéllel van a kalithoz erősítve, a vizet tetszés szerint hozhatja mozgásba; ez szolgáltatja a kalauz kezébe azt a lehetőséget, hogy a felszállást a szükséghez képest szabályozhatja. Egy ut 6 köbméter vizet fogyaszt. Az egész alkotmányra, belefoglalva a gépeket és a csatornázatot, 300,000 kgr. érczet használtak föl.

Az ascenseurnek nem köll úgy tartania a széltől, mint a ballonnak; járhat minden időben. Párisban (1867) és Bécsben (1873) öt-ötszázezer embert röpitett a tárlati palota tetejére. Hogy a mostani kiállításon hányat emelt már és fog még emelni a Trocadero tornyába, még eddig tudva nem lehet; de az összevető számításokból már most is kiderül annyi, hogy nemcsak absolute, de aránylag is több személyt, mint a két elődje.

*

De mi az a trocaderói kapaszkodó ahhoz a nagy gömbhöz képest, mely ott reng vele szemben, 540 méterrel magasabban, sokszor ködbe veszve, vagy felhők között bujkálva, mint valami hirtelen leesett, fénytelen hold.

Valóban: a Tuileriák ballonja még legendáriussá lesz.

Már néhány állomáson Páris előtt pillantottam meg a nyárhő párázataitól barna-pirosan izzó esti égből koválygó csodát. Mentől közelebb értük a modern világ Mekkáját, ez ismeretlen csillagzatnak a vörhenyes gőzben elfolyó körvonalai annál világosabbra váltak.

Ez hát az a »ballon captif«, a rab léghajó, a roppant madár! A lábára kötött madzag aczél-szálakból font karvastagságú eltéphetetlen kötél.

E kolosszus mindenünnen látható, midőn hol fekete silhouetteben mutatkozik, hol naptól süttött széles pofáját fordítja felénk. Mint mérhetetlen nagyságú szörnyeteg lebeg Páris fölött. Csodás látomány, mely hol megcsillan, hol kialszik s elfogja a világosságot. Mikor az idő borult és köd kavargó a házak fölött, ez a léghajó-rém nehéz árnyék gyanánt emelkedik a

fakó homályba. Mintha valamely más világba költözött volna. Csak ha figyelemmel tekintünk föl, vesszük észre az ürben szálló kerek felhőt. A nagy fekete kúp apránként lebecsátkozik a föllegtáborbul. Akár valami székesegyház lebegne alá a földre. Aztán büszkén odabillen a Tuileriák vén palotája elé. A roppant teke fönséggel hajol ide-oda, mintha köszöntené a multat, míg végre a leégett palota-rész romjai mellé tér pihenni.

Ez a nagy gömb a nap leáldozása előtt fejezi be utazásait. Lehanyatlak az alkonnyal és nem emelkedik fel többé. Miért? Pedig magasztos látvány volna letekinteni hajójából, midőn a hold mereng át az éjfelen s kékes fehér világában megszellemül a föld. Éjjel az ő ezüstös vértje kékes fényben ragyogna le a bús, tompa sötétbe, s az apró csillagok millió-számra küldenék feléje titokzatos ragyogásukat, boldog köszöntésüket. Vagy ha nem süt a hold s nem szikrázik a csillag-tábor s alatta nem hömpölyög a sulyos pára: milyen lehet onnan lepillantani, midőn alatt, 1800 lábnyi mélyben gyulnak ki a nagy város csillagai, az ezer meg ezer láng, az újabb utczaszerek villamos lámpásai s a Szajna vizében fodrozódó arany és ezüst csíkok?

A párisiak nehéz szívvél fognak megválni e léghajótól, mely szinte hozzátartozik már a város arczatához.

Eleinte a Mars-mezejére tervezték, de hely szűke miatt a Tuileriák udvarát engedték át neki. Valóban, nem vesztett a cserén. Furcsa találkozása a véletlennek, hogy csak néhány méternyire telepedett meg attól kerttől, hol 1783-ban Charles és Robert fújtatták fel a gömbüket könnyel.

Soha léghajónak nem mertek adni akkora térfogatot, mint amekkora jutott a mostaninak. A »Géant« csak 6000 köbméteres volt, az »Aigle« már 14,000, s Mr. Giffard első ballon-captifje (az 1867-ki tárlaton) 5000. Az 1876-ki ballon 25,000 köbméter - eddigelé példátlan térfogás. Átmérője 36, magassága 55 m. s így 10 méterrel haladja túl a »diadal-ív« (Arc de Triomphe) koronáját.

Az 1867-ki ballon captif csak 12 utast vihetett magával, nem emelkedett följebb 250 méternél. A mostani 50-et fogadhat magába s 1600 méter magasba hág. Mr. Giffard tapasztalása és alapossága magyarázza meg ezt a merész művet.

A föladat valóban a legfogasabbak közül való.

Mindenek előtt gázmentes szövetet köllött szereznie - a közönséges gömb néhány nap múlva ismét lelohad - s aztán könnyű, de mindamellét elég erős szövetet, hogy megdaczoljon az időjárásnak rongáló karmával és fogával. A Giffard ur szövete egymás fölé rakott számos rétegből áll, melyeknek rendje, belülről kifelé, a következő: 1-ső réteg mousselin; 2-ik kaucsuk; 3-ik gyolcs; 4-ik ismét kaucsuk; 5-ik még egy finom gyolcsréteg; 6-ik vulkanizált kaucsuk; 7-ik lenolajba avatott és ólom tajttal bemázolt mousselin. Az egész még ezenkívül zinkkel is be van futtatva. Tudvalevőkép a fehér az, mely a legkevesebb meleget szívja magába, és Giffard urnak gondja volt rá, hogy ezen a roppant felületen a legcsekélyebbre szorítsa le a benaposítást (insolatio). Öt hónapon át éjjel-nappal folytatott szakadatlan munkába került e szövetnek meggyártása. Elfogyott hozzá kaucsukkal bevont gyolcs 8000 négyszögméter s ugyanannyi nanszuk.

A háló, mely a ballont befoglalja, 11 mm. átméretű kötélből van fonva. Az ilyen vastagságú kötélből nem lehetett bogozott (csimbókos) hálót vetni a gömbre, mert minden-egy csomó tojásnyi lett volna rajta s lankasztotta, sőt, a szövettel való folytonos surlódás következtében, ki is lyukasztotta volna a tekét. Tehát csak egyszerűen keresztbe fonták, s ott, ahol szegi egymást a kötél négy ága, a surlódás megakadályozása végett bőrdarabokat csusztattak közbe, melyek a kötélszálak átbocsátására gomblyukforma nyílással vannak ellátva. Ez bizony

keserves munka lehetett. A kötéll hossza 26,000 m. A hálón 52,000 horog van. A gomblyuk száma 108,000.

A háló, mely már most teljesen beborítja a gömböt, alant erős fékek sorozatában végződik. Ezeket egy nagy acél gyűrűhöz lehet hozzákapcsolni, mely 100,000 kgr. erőnek bír ellenállni. Ez az acél gyűrű egy másikba van beleakasztva, melyet Giffard ur mélyebben alkalmazott; erre meg a hajókötéll végei vannak rácsavarva.

*

A fa-hajó 18 m. körfogatu erkély. Átmérője 6 m. Maga az erkély 1 m. széles. Kettős fenékében mind azokat a dolgokat helyezték el, melyekre a szokásos felszállásoknál szükség van. A közepén ürességet hagytak, melyen a hajófogó nagy kábel megy keresztül.

E fogó-kötél furcsa valami. Átmérője az egyik végén 65, a másikon 85 mm., hossza 600 m., melyet a feszítés 66 m.-rel nyújt meg. Hogy legvékonyabb részében ketté lehessen szakítani, oda 25,000 kgrmnyi erő szükséges. Ez négyszerese annak a feszítésnek, melyet a fölszállás alatt meg kell bírnia. Legvastagabb részében 50,000 kgrmnyi feszítésnek van kitéve. Maga a kábel vas rugókból szerkesztett nehezéknek (dynamometer) segítségével az acél hálóba eresztett hatalmas gyűrűre van rákapcsolva.

A kábel, midőn e rugókat meghúzza, egy óralap mutatóit forgatja; e mutatók állásából a kábel feszülését könnyen és szabatosan lehet kiszámítani.

Ime a léghajó különféle részeinek sulya: szövet és szelepek 5,300 kgr.; háló 3,300; fék, gyűrű, kapocs, nehezék stb. 3,650; hajó és kötéll 1600. A veszteg anyag teljes sulya e szerint: 13,850 kgr. Ehhez járul a légbe emelkedő kábel: 2,500 kgr.; a felszállító erő fölöslege az 5000 kgramos kábellel 25,000 kgr.; 50 utas és két léghajós 3,300; lendítő homokzsák, horgony stb. 3,150. A fölszálló erő teljes összege tehát 25,000 kgr.

A gömböt vas forgácsra bocsátott kénsavból fejlesztett könnyel néhány nap alatt dagasztották meg. Kellott hozzá 190,000 kgr. kénsav és 80,000 kgr. vas.

A ballon captifot 8 hatalmas kábel rögzíti a Tuileriák udvarához. A hajó a talajjal egy színvonalon, kerek mélyedés fölött áll, melynek aljára amfiteatrális lépcsőzetten lehet bejutni. A nagy vájulat közepében széles acél motolla van alkalmazva, mely könnyen hajlik minden irány felé. A leszálló gömb kábeljét ez a motolla szedi föl, miután egy 60 m. hosszúságú alaguton haladt át, melyet szintén a Tuileriák udvarában ástak. Ez üregből kiérve, az oszlopos vas henger köré csavarodik, mely a fölszerelés egyik nevezetes részlete. A le- és föltekерözés mind a két irányban kényelmesen ejthető meg.

A henger mögött két öblös gőz-kazán zúg; előtte két gőz-gép. A kezelés egyszerű. A kerék lassan forog s a kábel a hengerre rágombolyodik. A gömböt 300 ló ereje húzza le. Ha pedig föl akarják eresztetni, egy könnyed nyomintással megfordítják a gőz-szelepet. A lebonyolódás sebessége másképp nem is volna egyenletes és a lendítő erő alatt progressziókban növekednék.

Mr. Giffard e bajon elmés fogással segített.

A visszaforgás a gőzgép furkóit ellen-ütésekkel működteti - azaz nem kapnak többé gőzt, hanem levegő tolul rájuk, melyet az egyik oldalon magába szív, a másikon meg kifú a szerkezet. Az összesajtott lég csökkenti a mozgást és szabályozza a forgást. A visszahajtott levegő egy oldalnyilasos csőbe menekszik. A kifelé szolgáló nyílások számát tetszés szerint lehet megszorítani és következésképp több vagy kevesebb idő alatt bocsátván ki rajtuk a levegőt, a mozgást igazgatni csekélység. Az emelkedés valamely perczében tehát a gépész teljesen megakaszthatja a lég kiáramlását s vele a kötéll lebonyolódását. A forgó henger, egyszerű készülék hozzájárultával, mindelőbbre való haladtában a kifelé szolgáló nyílásokat bezárja. A

levegő többé ki nem szabadulhat. Összesajtoltatván, a furkó nem mozog a csőben s megállítja a motollát. A kábel tehát mindinkább hanyatló sebességgel gombolyodik le s zerón van, midőn utjának legmagasára ér. Így kerülhető ki a durva lökés, melynek ismétlődése csak hamar megrongálná a sodrony-kötelet.

Ezekből világos, mily könnyű szerrel szabályozható a ballon. A gépész 1700 m. távolságban kormányozza ez óriási tömeget, ezt a nagy légi hajót. A ballon-captif, melynek felülete 4000 kbm., projectióban 1000 négyszögölnyi területet enged át a szél erejének. Szép kis vitorla!

A mélységet egy járókával hidalják át, mely a hajó ajtajához vezet. Akár a tengeri gőzösök repülő hidján járnánk.

- Complet! Teljes számmal vagyunk! kiáltja Mr. Godard, a katexochen léghajós. A gőzgép hosszat sívít, a hajó megrendül, a kábel kezd legöngyölni.

Az 1867-iki ballonban az embert földi kötelék bilincselte le. Az illusio lehetetlen volt. Ez a gömb azonban hánykodás nélkül száll föl. Az emelkedés ereje roppant. Szinte azt hinném, elszakadt a kábel, annyira szabadon száll a gömb.

A föld uj színben tűnik föl. Nem a turista ismeretes érzése fog el, ki apránként jutott fel a hegy tetejére. Itt az emelkedés hirtelen történik s a szem nem látja maga mellett a szomszéd csúcsokat, melyekhez magát hozzámérheti. Nehány percz alatt 600 méternyire uszom a sík fölött. Elöttem csak az erkély párkánya. Köröskörül semmi... az ür! A hatás leirhatatlan.

Midőn elindultunk, a föld sülyedni látszott; ami itt vesztég, az csupán a hajó. A határ meghomorodik s az ég-alja fölfelé hajlítja széleit. Az a nagy teke, melyen születünk, feneketlen mélységbe vesz. Mintha valami sülyesztőn merülne alá. A léghajó sulyegyenben van fel-függesztve s úgy lebeg mint tutaj a folyamon, vagy mint az utmutató vagy veszélyhárító piros vas-hólyag (boy) az oczeán kavargó örvénye fölött.

Mind magasabbra! Semper altius! Mily édes és tiszta itt a levegő! Tüdőm, keblem, lelkem kitágul. S ez az ünnepi csend! Az alatt izzadó emberiség zajos küzdelme, a fájdalom s harag kiáltásai lágy zsongás gyanánt érik fületem. Csak egy pillanatig hallottam víg csicssergést. Nem tudom, alattam a Tuileriák kertjében játszó gyermek sikongása, vagy a mellettem el-villanó fecskének fütytye volt-é.

Szédületnek nyoma sincs. Nem is veszem észre, hogy repülök. A gömb oda van szögezve a semmibe. Csak a föld marad el alattam. Ó, ha el találna most szakadni a kötél s Verne nyomán »fölesnének« a holdra!... S minden sajnálat nélkül hagyom el a vén földet. Nyilván azért, mert jól tudom, hogy ismét lekerülök a siralom völgyébe, melyben élni végre is olyan édes.

Mint a meredeken legördülő szikla, ha egyszerre támasztó pontot lel: a föld is hirtelen áll meg a maga lezuhantában. A kábel az ő utjának végire ért. A gömb megremeg a határtalanban. Csodás látvány tárul elém. A föld összezsugorodott. Mintha egy messzelátónak a megfordított, tágabb végén át nézném. Párist akár a markomba foghatnám. A nagy város relief-mappává töpörödött. Az épületek játékszerekké zsugorodtak. Az utcák sötét folyosók; a köz-kertek zöld bokréta; a Szajna nem szélesebb a kis ujjamnál; a hidak, mintha fehér czukorból faragta volna ki valami Babszem Jankó. Az elyséei mezők nem nagyobbak egy látogató-jegynél. A hajó alatt fehér négyszöget veszek észre, mely zölddel van kipontozva. Ez a négyszög a szó legigazabb értelmében annak is »képrejtvény«, aki nem párisi. Megtudom, hogy a Luxembourg-palota az ő parkjával.

Hát a Palais-Royal? Ráférne egy kis tányérra. Az az optikai csalódás! S a köztárlat? Hogyan? Az a kicsi sakktábla ott? Alig birok magamhoz térni. Amarra le és emerre föl több megyén lát el a szem. Közelebb, a város köré zölden ragyogó koszoru fonódik, melybe fehér, apró pon-

tocskák vannak elszórva: ez Versailles, Saint-Germain, Montmorency, stb. A tekintet roppant messzeség fölött uralkodik. Mindenfelől a fénynek s árnyak hullámozása. Ragyogó panoráma, káprázatos kilátás, melyet hasztalan igyekeznék lefösteni, mert minduntalan változik, felvillan és elborul.

Merőleges irányban, egész közel, tehát alattunk: a kép szinte komikussá válik. A számos nép, mely a Caroussel-udvaron áthalad, mintha nyüzsgő légyraj volna egy nagy, nagy papirosra. Ha bizonyos szöglet alatt éri a nap, az ember alakja kicsi pontba szökken s árnyéka futni látszik a liliputi gömböcske után, anélkül, hogy utólérhetné. Az egész udvar lapja tele van a legfurább mozgó fekete figurákkal. Mintha kínai árnyék-babák ugrálnának a szemem alatt. A szekér és hintó szintén mulatságosan picziny, négyszög volta azonban mint nagy kalit vetődik rá az aszfaltra. A ló valami özönvíz előtti mesés állathoz hasonlít. S mivel ezek a fekete képek, a nap helyzete szerint, nem egymás előtt haladnak, hanem egymás mellett: a kocsikról mind azt hinném, hogy maguktól gurulnak, s a lovakról, hogy kísérik. Különös csalódás. A fényözönből igazi árnyékvilágba nézek alá.

Amodább egy vasuti vonat mászik nagy keservesen. Ez a Marseillebe száguldó »rapide«, a szárazföld leggyorsabb vonata.

Véges voltunk az ő éles karmát vágja szívéinkbe. Szent Isten!... ha az a vas-kötél most mégis eltalálna szakadni! Hej, de nagy igaza is van Bangó Jóska bácsinak, mikor azt mondja, hogy hogy aszondja: »Boldog a szántóvető ember, mert a fél lába a feődön van, a másik meg nincs messze hozzá!« Ha igazán egyenest a mennyországba találnánk beleröpülni?... Bizony, olyan érzés borzongott végig a hátamon, mely nagyon hasonlított a félelemhez.

A leszállásra adott jel véget vet minden izgalomnak. Az aeronauta meglóbázza zászlaját. Mások is akarnak égbe szállni. A ballon meglibben, a kábel felgöngyölödik; a látomány megváltozik; a föld emelkedik; a tájképek nagy körvonalai kiélesednek. A tárgyak megnőnek s az árnyak szétfolynak. Ah, a valóságba süllyedünk vissza! A föld színe már csak 100 méternyire van alattunk. A kábel fogyton-fogy. Az épületek megint a maguk valójában mutatkoznak, a liliputi emberek apránként tulnővik óriási árnyukat. A hajó csapong; meg kell kötözni. A horgonyok belekapaszkodnak az aczél gyűrűbe. A hajó kikötött, az ajtó kinyílik s a járókán átszaladva lábunkat ismét az öreg földön vetjük meg.

Mély sóhajtással pillantok vissza a magasba s szívemet új bánat epeszti: a végtelenbe vonzó honvágy.

Magyar „különlegességek” Párisban.

Rákóczi és Bercsényi óta legerősb magyar nyomot Dudás Antal bácsi hagyott Franciaországban. Legalább úgy beszélte ezt ő maga nekünk fiúknak, akik szájatva hallgattuk a medáliás öreg Miklós-huszárnak mesével határos elbeszéléseit, amelyekhez képest a Hány János viselt dolgai kismiskaságok. Mert amíg vitézlő János bakancsos a világ végén lógatta le a bakancsát - vagy mit is beszélek! - a sarkantyús csizmáját s beérte egy arany órával, ezt is az obesterének ajándékozta: azalatt Dudás bácsi valósággal ott is járt a világ végiben, és lúdtojás nagyságú gyémántkő világa mellett vakarta meg a lovát. Nyomot pedig úgy hagyott maga után, hogy vagy háromszáz kis francia »garzó« kölyök ríjja benne az apját, meg annyi »madmazell« a csapodár kedvesét.

Ki tudja, nyolczvan esztendő óta hány ezer fakadt abból a háromszázból! Annyi bizonyos, hogy nem egy francziát magyarul tudtam volna megszólítani, olyan igazándi jó szittya szabású képe volt; még a bajusza is olyan merészen ágaskodott. Bizonyos az is, hogy a magyar bajuszpedró is azóta honosodott meg Franciaországban.

Az Árpádtól származhatnék Crouy-Chanel s a »Bercheigny« grófokon kívül - akikben rég meghigulhatott már az utolsó magyar vércsepp is, ha volt bennök - magyar nyomra csak ritkán akadni ebben az országban. Keveset tudnak itt felőlünk, s ha ismernek is: latinul beszélő szláv fajnak vélnek. Az »Autriche-Hongrie« hírét is csak mostanában vették először, s azt hiszik róla, hogy Ausztria és Magyarhon között fekszik. Mert a mi közös konzulunk ott Passynak főutczáján csak a kétféjű sast mutogatja s a mi országunkat még csak névvel sem említi. Az is igaz, hogy ez az ur telivér cseh, ki egykor sujtásos, kalpagos szolgabíró volt nálunk.

Végre a »quai Conti«-n, a bouquinistek ócska könyvei közt rábukkantam egy magyar nevű francia regényre. Czime: »Le journal d'Ilma Szerénydy, par Mme la Ctesse Julie Batthyány. Paris, Amyot, 1861«. A hős neve »Árpúd« (sic); aki a 243 lapon át nem tud leszokni erről a fura névről, míg végre - ebben vagy a végzet sajtóhibájában-é - egyszerre, az utolsó lapon, csak meghal. Szerzője a későbbi Nixarpa Eiluj, egy jószívű orosz nő, aki demokratizálni akarta a magyar főúri köröket s fölemelni a magyar írókat, kiket estélyeire meghívott. De szándékával az eredmény épp oly ellentétben állt, mint csodálatosan szép kezeivel az ő tatár arcza. Még az sem lendített reform-eszméjén, hogy magyarra én fordítottam le egyik regényét, melyben Erős gróf csak úgy hal bele egy hihetetlen véletlenbe, mint a sajtóhibába jó Árpúd.

Mikor ilyen nyomra sem akadok: bánatosan állok oda Európa abrosza elé és onnan böngészem ki magamnak az én magyar helységeimet, s jól esik, hogy Páris közepén ott láthatom Hajdu-Böszörményt s London cityjének kellős közepében Tisza-Beőt.

A drótos tót és kupeczkedő oláh cigány mindenütt magyarnak vallja magát külföldön, valamint a pozsonyi és kassai származású »zsornaliszt« is, jóllehet a »Deutsche Zeitung«-ban vesztét hirdeti nemzetünknek. Egyikök, hogy élő példával igazoljam állításomat, a minapában szállást keresve a Haussman-boulevardon, szóba ereszkedik a ház tulajdonosával. S amint a beszélgetés egy illő fordulataiban a házi ur a szállásnéző nemzetiségére tér rá, ez büszke önérzettel mondja magát magyarnak.

- Ön magyar? kiáltja a francia magyarul.

Az ipse megzavarodik és azt dadogja, hogy elfelejtette anyanyelvét. (Persze sohasem is tudta.) A francia szállásadó t. i. orientáliákkal foglalkozik s ezen a réven tanulta meg a mi nyelvünket is. Mr. Sayous már most másodmagával tud ott magyarul.

De hát ez mind kevés elégtétel volt az én szerelmes szívemnek. Folyton hajsoltam a hazai nyomokat. Mekkora volt hát örömöm, midőn a spanyol írók lakomáján egy madridi kollega

ajkán egyszer csak ezt a csöppentett magyar szót hallom, hogy: »czédula«. Megilletődve kérdezem a senior barátomtól: mit jelent?

- Mit jelent? Hát czédula azt jelenti, hogy kicsi lap, nyílt levélke.

- Tehát czédula önöknél is czédula?

- Parfaitement.

Nem voltam annyira vérmes, hogy - megelőző esetek nyomán - ezt a »czédulát« terjedelmes okirattá fujjam föl, azt bizonyítván vele, hogy megvan a magyar-spanyol nyelvrokonság, mely két idioma között nyilvánvalóképen a mór-arabs szólam szolgáltatja a kapcsot. De az atyafiság mellett szólt az is, hogy a nemes kasztíliai szintén láttam megenni a tök-káposztát s genge kukoriczát, mely pompás eledeleket a nyugati civilizáció nem akarja elismerni.

A mohó vágy végre sem éri be az ilyen fontos bár, de ritka fölfedezésekkel. S valóban: a közkiállításnak kellett jönnie, hogy ráakadjanak, nem csupán a magyar nyomra, de a magyar élet, a magyar önérzet, a magyar jelentőség tudatának széles országutjára is.

Zengő hívogatással csalogat magába a csárda. Ugy hasonlít egyébként a csárdához, mint a német almanahok csikósai a valódihoz. De ott igazi cigány muzsikál, még pedig gyöngyen. Az asztalain valóságos paprikás-hús piroslík s a csaplárosné igazán tud magyarul. Az idegen megáll utjában a busan szilaj s vidáman jajgató hangokra. Eszébe jut, hogy ez az a »csárda«, melyet rajzban, szóban annyi ujság közölt vele. Betér ő is, hozat magának jégbe hűtött szőke tokajit (voltakép meleg tokajiban felolvasztott jeget) s őszinte megilletődéssel, majd bámulva, később őszinte lelkesedéssel szürcsöli magába a kétes tokaji mellé a tüzes, édes nótákat. A pörköltet s gulyásost, melyet a szünetekben hozat, meggyőződéssel eszi s jóízűnek is vallja.

Magától értetődik, hogy a magyar szótul csak úgy recseg az a kis alkotmány. Akik fiai a hazának, ide térnek be, s nem csak magyarul beszélnek, de magyarul kiabálnak is, és pohár között reggelig tartó örök barátságot szőnek. Hát ha még a magyar nők csengő kacaja vegyül bele e borgőzös, forró légkörbe! Az ember ilyenkor otthonabban érzi magát mint otthon s egyszerre, mikor meg sem gondolná, virágos pohárköszöntés harsog föl egy szélső asztal mellől és ráriad tussal a cigány, mint valami hazafias disznótoron. Pedig, ha egy kissé hajolna ki, szemébe ragyogna a »dôme des Invalides« aranyos kupja s feléje csapna a nagy világbucsu száznyelvű zsongása.

A hazából mostanában látogatóba jött magyar nők közt elég olyan is ül, akinek Páris a lakhelye. Piros vagy kék atlácczal bevont hálósobája ott van a rue de Turinban. Ezer éves szépségnek virágai ezek, akik ígéző mosolyukat hozták el a Duna, Tisza, Sajó s Bodrog mellől a Szajna partjára. S mosolyuk azé, akinek a keze aranyos. Mikor Lajos, maga is föl-villanyozva az ígézetes fekete szemektől, megzokogtatja a hegedűjét: a fehér kaméliának eszébe jut egykori piros rózsa volta, kelyhében andalító meleg illattá gyűl az emlékezet, s fölcsillan sötét pilláin a vágy és megbánás harmatja.

Nem rég láttam Franzensbadban. Odajött »pihenni«. S másnap - az isten tudja honnan termettek egyszerre! - sűrűn forogtak körülte a lovagok. Ahol a legszebb asszony is udvarló nélkül szűkölködik, ő huszat is hódított-bódított egy szempillantás alatt. (De hát milyen szem pillantása is volt az!) Az ilyen elhódítás pedig több a bűnnél, mert hiba. S meg is lakolt érette. Nem azért, mivel kevésbé volt erényes; hanem azért, mert szebb volt a többinél. Nem akarom megírni regényét. Csak annyit, hogy az égeri börtönből hintónak selyem párnáira emelte s Párisig meg sem állt vele a boldog megmentő. Ma »la belle Hongroise« neve alatt ismerik a Champs-Élyséestől a Pré Catelanig.

E magyar »különlegesség« mellett szót érdemel »le comte d'Ardény« is, egy szőke, divatos kabátú, monoklis ur, aki elég ügyetlen volt elejteni a tárczáját, mert néhány névjegy hullott ki belőle, melyeken ez állt: »Le chevalier de Somoskeőy«. Igenis, ő volt, a »megfoghatatlan«

kalandor. A m. k. tárlati biztos nem akart a zsandárja lenni, a követségénél meg nem voltak értesülve felőle, úgy hogy, mire a drót-válasz Budapestről megjött, a sok-egy ember már valahol a Léman partján jóféle chablisval éltette néma toastban az élnélhetlenséget. Én minden esetre nagyra vagyok vele, hogy szemtől-szembe jutott látnom ezt a jeles - talán már inkább bélyeges magyar urat.

Ugyancsak a csárdában átadnak nekem egy levelet. Piros-fehér-zöld a pecsétje, vastag a hajtása - átkozott, hisz ez a »vándorjogász« írása! »Kiment a Párizsba bemutatni mágycsodáit kilemlegesítet« pitykés mándliban, lobogós ingujjakkal; de csakhamar letett erről a nemzeti-ségi koncertről s most írott pohárköszöntésekkel üdvözlö a honfiakat, hogy ha buzog még zsebökben egy osztrák forint, tegyék le a haza oltárára, mely ott van a Gyurkó tenyerében. A levelet aztán akár el se olvassuk; sőt megköszöni, ha visszadják neki, mert más czimezéssel megküldheti egy másik hazafias magyarnak.

*

A Tuileries kertjének orangeriejében, Ardan ur vezérlése alatt, villamos kivilágítás mellett, egy szalagos, piros-bakancsos, bokorugrós szoknyájú barna kisasszony (a műsoron ez áll: Mlle Rosa Varhalmay) hirdeti a magyar dalt. Énekelt is különféle nótákat igazi kappelmajsteros kísérettel, úgy hogy méltán kételkedtem rajta, a hangszerelés igazán »Mr. Rimini« (olv. Reményi) urtól származik-e? Hogy a program a dalokat is neki tulajdonítja, erről Rimini ur, az »osztrák császár első hegedűse« nyilván nem tehet. Hej, hogy az a pusztai nóta mindig elbusítja a magyar ember szívét: egyszer azért, mert nagyon szépen fujják, másszor meg azért, hogy csúffá teszik. A francziák udvariasan hallgatták s azt mondták rá, hogy: »c'est bien curieux!« Oly nyilatkozat, melyet különben az irokézek csataordítására szoktak tenni. Bizony, egy Várhalmay k. a. többet ront el, mint amennyit száz cigány bir helyre húzni.

Még egy nagy keserűség ért a csárdában. Egy derék magyar vidéki asszonyosság jelent meg ott a férjével és az édes apjával. Roppant hajtorlasz a fején, ennek a hegyében meg egy piczi kalap különféle madarakkal. Csekély távolságban boglya tetejében rengő gólyafészeknek tarthatta a szem. Nem szükséges mondanom, hogy a többi hozzávaló is ugyan-ebben a stylusban épült: zajos ruha, rózsaszín keztyű, öles uszály; a napernyője meg szinte trombitált a pirosságtól. Két francia nő hosszan és kíváncsian nézte a »magyar jelmezt« s az egyik suttogvást evvel hajolt oda a másikhoz: »Il est possible, que c'est original, mais ce n'est pas beau du tout«. Ó, szegény tiszaháti asszonyka!... et dire, hogy ezt az ő »magyar kosztümjét« legujabb francia divatnak küldték meg neki a »Printemps« raktáraiból!

Egy szőke szakállú, természetes úrra tettek figyelmessé. Ez a dr. Brinza; ugyan-az a cseh börfutár (vagy valami efféle), aki Magyarország nevében tette le a koszorút Thiers Adolf koporsójára. A sok keserűség után, ami már érte a magyart, ezt a »keserű túró« is legyűrheti; annál is inkább, mert ugyancsak végig kell ám nyargalnia az osztrák-magyar követségi palota ámbitusain, míg egy magyarul beszélő lélekre ráakad. Ez is csak annyit tud, hogy »nem tudom mádjár«.

A magyar osztály képcsarnokában még egy magyar különlegesség: tanulmányfő; festette »le comte Albert de Keglevich«. Egy pipázó francziát ábrázol, akit a ragya vert meg. Ahhoz képest, hogy, amint állítják, fogadásból behunyt szemmel pingálta a gróf ur: igazi kóklerség. Különb, ha lehet sötétben zongorázni, mért ne lehetne vakon festeni?

Vegyes érzésekkel tértem lakásomra. Számban egy francia-magyar »különlegesség« gőzölt, a legdrágább, amivel a francia trafik dicsekszik. Neve »cigarette hongroise«. Ugy tele szíttam magam hazai füsttel, hogy mikor egy ujonépült ház tükör-ablakaira néztem föl: szinte megütköztem rajta, hogy nem a Forgó István neve fehérlik mindegyiken.

Ingyen.

Nem is hinné az ember: abban a drága Párisban s az ennél is drágább kiállításban mennyi mindenfélét kap ingyen. Az asszony kezébe is ingyen legyezőt nyom a Mr. Duvelleray embere, ott a francia osztályban.

Duvelleray ur legolcsóbb legyezője a 100 franknál kezdődik s innen nekilendülve, a tizezeren alul meg sem áll. Persze, hogy az ilyen darab, ha értékes is, de nem drága. Colin ecsetje valószínűs remekbe főté azt a fehéret, a csipkefodrok meg királyi rangba emelik ezt a rózsaszínűt.

A 100 frankon alólit nem árulják tehát, hanem csak ajándékozzák. Nem szabad elfelejteni, hogy a huszonöt centime is alatta van a 100 franknak; s többjébe nem is kerül Duvelleray urnak egy-egy ingyen legyezője. Talán még ennyijébe sem. Hiszen a fogója még csak nem is fa, hanem csak afféle sajtolt papiros. De végre azt tartja a példaszó: ingyen legyezőnek ne nézd a fogóját. Fődolog az, hogy megtegye a kötelességét: hirdesse a Duvelleray ur czikkeit, az asszonykának meg hűtse forró homlokát. S ezt a kettős célt el is éri a karcsu, könnyed szerszám. Mosolygó angyalok rózsafüzéreire mutatja a gyáros nevét, melynek minden egyes betűje kinyílt virág, bimbó, levél, tüske és szár alakjában fonódik át a füzéren, himbálódzik rajta vagy kunkorodik föléje. Az árjegyzék szaporodó nullái megannyi piczi fehér vagy piros tojaskák, s az élükön repkedő, vagy fölöttük anyai szeretettel költő madárka (rendesen kolibri) ábrázolja az 1-est, 2-őt s így tovább valamennyi sorszámot.

Ott, hol az egy és utánozhatatlan, valódi és kizárólagos kölni vizek bugyognak: az egyetlen Farinák mindegyike a jószagu forrásba úgy bemártja a zsebbevalódat, hogy olyikat nem csak illatosá teszi, de még ki is mossza. Kapsz aztán még ennek a hegyébe szép verses könyvet, mely halhatatlan rímekben zengi e kitűnő enyhítő szernek, orvosságnak és parfümnek virtusait. Aztán még egy szép albumot is, tele kaczer hölgyek vonzó arczképével; meg egy kötet regényt, melyben el van mondva elmésen és előkelő modorban: a kölni viz révén mily szerencsésen lettek egy párrá Eveline és Gaston; miniszterré egy kis titkár; gazdaggá egy ujság-kihordó fiu. S hogy milyen jól járt vele még vagy tiz különféle szegény ember.

Amodább mozaik-faragó lombfűrészt gyártanak. A csodamagyarázó szöveget egy roppant papiroson olvashatod; a tulsó lapján meg a legapróbb részletig van kirajzolva az összes kiállítási tér bonyodalmas terve, mellyel bátran neki indulhatsz nemzetek utcájának, Trocaderónak, japáni telepnek; csak hogy mindig úgy végződik utad, hogy a mozaik-faragó lombfűrészekhez térsz vissza.

*

S még akrobatai, zenei és bűvészi ingyen előadásokban is van részed.

A játékszerek zsufolt utcájában, a lószőrrel béelt s széles hátán jól nevelt porcellán babákat sétáltató elefánton innen: karika-bélű karómászók bukfenczeznek egy czirkuszban, melynek apró közönsége majd kinézi merev üveg szemét a vakmerő tornászon. Egy közeli pálmaterdőben meg válogatott majom-társaság (impresáját signor Gorilla vezeti) olyan eszeveszett ugrálásokat követ el, hogy ha látná, még a braziliai eleven atyafiság is elhördülne bámultában.

Két lépéssel távolabb, apró liliom- és mirtusrengetegben kakas-nagyságu papagájok metsző sipitással csalogánydalokat süvítenek s ugyan-ezt cselekszi három ragyogó kolibri madárka is, akik szárnyukat verdesve, vigan ugrálgatnak egy virág-kehely szirmain. Egyikük plane fejcskéjét körülforgatva, az angol himnuszt fütyörészi, mire a hallgatóságból néhány ur nagy ünnepiesen leemeli fejéről a kalapot. Loyális angol alattvalók.

Legkülönb mégis a bűvészeti előadás.

Üveg palotában (közönséges borító alatt) ül Brididi khán, a híres persa művész, pompás biborveres kaftánban, lábán piros szattyán czipellővel, fején csúcsos báránybőr süveggel. Előtte a bűvös asztalka serlegekkel és golyókkal. Szeme lesütve. Alszik.

De a közönség, mely kiméletet nem ismer, türelmetlenkedik s botjával hármast dobolva, ritmikus kiáltással kíséri épp oly dísztelen mint gyöngédtelen dörömbözését. »Com-men-cez! Com-men-cez!« (Kezdje meg!) Mintha csak holmi Théâtre Françaisban ülne. Pedig ánrét sem fizetett.

Brididi-Firduzi-Hafiz-Bimini-khán (igy hangzik teljes neve) csak alszik... mig végre megcsendül egy titkos csengettyű... a kis Brididi fölnyitja topáz szemét; fölkel; homlokára, szájára és szívére illesztvén kezét, köszön mint egy jól nevelt khánhoz illik; rá mélyen meghajol, fölveszi a bűvös vesszőt, majd leteszi megint, fölemeli az egyik serleget s mutatja, hogy alatta nincs golyó; aztán a másikat, mely alatt van. Changez, marchez!... a bűvös pálczikával a serlegre rákoppint... és az innenső alul eltűnt a kis pilula. Changez, marchez!... a tulsó serleget fölemeli... hát ott van.

Csodák csodája!

A közönség örülten tapsol.

Aztán két golyó szalad a jobbik alá, s a másik üres; majd meg a balsó alá, most meg az innenső üres. Oh la la! Bravo! Oh, le gentil petit bonhomme! S a többi.

A siker teljes.

Aztán a bűvész tanult emberséggel, mint előbb, keletiesen köszön, kis vesszejét leteszi, meghajol, a székébe visszaül s szemét ismét lecsukja. Csitt! A persa sah udvari mágusza, Brididi-khán megint alszik. Az előadásnak vége.

S ez is ingyért volt.

De mind ez hagyján. A reklám tékozol, hogy meggazdagodjék. Hanem az aztán a valami, hogy a kiállítási téren ingyen ebédhez is lehet jutni. Még pedig könnyen, csak tudni kell a módját.

M. Alménor tudja is.

Látta, hogy a kóstoláskor (heures dégustatives) jut leves, kenyér, bor, hús, sajt, gyümölcs, fagylalt s fekete kávé. Meg köll vallani, hogy ingyen ebédnek elég bő.

E kóstolásokra építé kitűnő tervét mr. Alménor. Ha a nyájas olvasó tudni szeretné, voltaképen kicsoda ez a jeles férfiu: nem vagyok abban a kedvező helyzetben, hogy kíváncsiságát kielégítem. Bizonyára ő is egyike ama homályos existenciáknak, melyeket a nagy város gőzköre szül és nevel. Nem lakik, de azért földél alatt hál; nem dolgozik, de keres; nincs pénze, de csinosan ruházkodik; többnyire éldegél, némelykor haldoklik, de soha meg nem hal. Vagy ha mégis utóléri a halál: más név alatt más városrészben ismét föltámad.

A Liebig-Company csontból, fűszerekből s zöldségből tápláló levest szűr; ezt kivonja, sűríti, sublimálja, összesajtolja, apró labdacokra osztja, melyekből két szem elég arra, hogy forró vizben föleresztve, két pint HO-t jóízű bouillonná változtasson. Műleves, ad normam műbor. A nap bizonyos óráiban aztán ezt a mű-levest ingyen mérik a tanulmányozó látogatónak. Természetes, hogy valamennyi között a legtanulmányozóbb M. Alménor.

Megvan tehát a mindennapi levese.

A Duval híres ebédlő-kaszárnya mellett, a francia sütők társasága bemutatja a »buzaszem történetét«, melynek leírásáért a »Journal de jeunesse et d'éducation« nyert egy Monthyon-díjat és megkoszorúzta az »Institut de France«, a tudományos akadémia. Ott látjuk a »néma« barázdát, odább az ütögető fűszálat (magyarán a sássát), majd a kalászt - persze mind ezt falatnyi területen - később a fejlett és kifejtett buzaszemet, az őrlést, a lisztet, a keményítőt, csirizt s végül a kenyeret, melyet a néző szeme láttára dagasztanak, gyurnak és sütnék meg abba a rúd-formába, mely sok haját és kevés belet ad s eszerint, gazdag dextrin-tartalmánál fogva, fölötte tápláló, anélkül hogy - mint a különben jobb ízű magyar czipó - fölfúná, megterhelné a gyomrot. Ezekből a meleg husángokból azután bizonyos időközökben jókora darabokat szegnek a »tanulmányozó« közönségnek. A tudomány-szomjas, helyesebben tudomány-éhes M. Alménor itt szintén az elsők sorában áll.

Megvan tehát a mindennapi kenyér is!

A legujabb távirói találmányok tágas kísérleti termének szomszédjában, egy szép sátoralaku szobában: Franciaország borai. Bor-muzeum, amelyben ő és nemes szűrések: Burgundia, Bordeaux, a Champagne és Côte d'or dicső nedvei, fejjel lefelé, vagy finom fonású kosárában hasalva, mintha önmaguktól ittasodtak volna meg, csillognak a sárga és zöld üvegen át. Az ügynök urak óvatosan válogatják ki az elítélteket, akik életet adnak halálukkal s nagy körülményességgel metszett poharakba eresztvén az áldozati vért, ezüst tálczákon hordozzák körül a világ areopagusa közt, hogy tagjai tudós csettengetéssel alaposan szűrölgessék vagy laikus mohósággal öntsék a nyakravalójuk mögé. M. Alménort az ő tudomány-szomja a bírák csoportjába hajtja.

Van hát mivel öblögetni az első fogást.

A kövér Brie, a boldog Gruyère, tejföllel folyó Svajcz, meg a többi »turóczi« kerület mind: nemes versengésben magasba törő caprol-savas gulákat emeltek híg, lágy és szikkadt sajtokból. Főleg a Val-Noir terményei akkorák, hogy Falstaff Jankó, amilyen kevésbe vette egyébkint a valóságot, kétszer is meggondolta volna magát, becsmérő kevélységgel három-sajtmagasságra taksálja-e azt a kis legényt.

S a valnoiri ember a legnagyobbjából hasitgat, még pedig jókora pilléket. A »tanulmányos« nézők élén M. Alménor dicséri Helvéczia szabad sajtját.

Megvan hát a desszertnek is egy része. Mindnyájan fűszer gyanánt élvezik, mely elősegíti az emésztést. M. Alménor nem ily gourmet-szempontról nézi s nem bánja, ha jóllakik is vele.

Magyarország hússal tartja a látogatókat. Igazi »ítélő-táblát« ad a bírának. Persze, hogy nem nyárson-sültet, sem cigány-pecsenyét, hanem hüvelybe fojtott vagdalványt. S nem is abonyi kolbászt, szoboszlai hurkát, avagy balmaz-ujvárosi gömböczöt; sem pedig dabasi puczrot, de még csak »vazsmegyei« disznó-sajtot sem - hanem debreczeni olasz szalámit! Igenis. Mert Debreczen (nem is Debrezino) valódi talián szalámit csinál, még pedig azzal a különbséggel, hogy különb a veronainál; valamint, hogy különb a bécsi frankfurter is a frankfurti frankfurternél, még ha azzal dicsekszenek is Frankfurtban, hogy igazi bécsi frankfurtert árulnak.

Hát ebből a magyar-olasz, zsíros-húsos szalámiból adnak koncertet a mi hazai osztályunkban, s M. Alménor sarok-ülést foglalt, hogy semmit se mulasszon el az adagióból - mondok az adagokból.

Van hát hús is!

Senki sem járt a mars-mezei palota ültetvényei körül, hogy őszintén meg ne bámulta volna a francia kertészet csodatevéseit. A futó-homokba hevenyészett flóra, a szertenylő virágtelepek, a ragyogó pázsit, a harmincz nap alatt ugyan-annyi évensé nevelt fák, a nógatással érlelt gyümölcs, a hirtelen fakasztott rózsafürtök, a háromhetes őserdő, az órák alatt kelet-

kezett virány, s megannyi ezmesterkedése a hortikulturának, ha nem vetélkedhetnek is a mi Margitszigetünk dús pompájával, de nem kevésbé bájolvák el a szemet. Hát még a muszka csárda mögött zöldelő liliputi puszpáng-liget a maga lomb-tréfaival! Emitt egy terített asztal, rajta üveg és poharak - élő galyakból. Kotlós tyúk, vitorlás hajó: eleven bokorból. Sőt egy virító gyepen uszó hattyú is! Ott értettem meg csak a »zöld hattyuhoz« címzett budai fűszerárus boltot. Meg tovább: körte- és almafa ágaival rajzolt lantok, csillagok és szivek a fal mentében. S mindegyik ágacskát csak úgy húzza le a nagy, kövér gyümölcs, mint pofók, piros pozsgás gyermek a vékonyka édes anyát. Alma, körte párosával, hármásával, sőt hatosával.

Megvan hát a desszertnek másik fele is.

Ezekből is osztogattak. A gyümölcs-tenyésztés e magas iskolája (alma mater) az ő lelkes alumnusai közé számította M. Alménort is.

A francia osztály egyik roppant gépének valamelyik csapjából zúgva rohan ki a fehér gőz.

- Quel inconveniant! panaszkodik egy öreg ur. Arra menet még össze is forrázhatja magát az ember!

- Igenis, oly értelemben, válaszolják neki, hogy a fagyos lég is forráz.

- De quoi, de quoi? Hogy érti ezt, uram?

- Tartsa csak ide a kezét, biztatják Prudhomme urat. (Mert csak ő lehetett a méltatlankodó.)

M. Prudhomme oda is tartja a kezét... Valóban, szibériai hideg!

S öt másodpercz után melegre dörzsölgeti elkékült ujjait, míg tar koponyája még gyöngyözik a forróságtól.

Ez az »appareil frigorifique«, a fagyasztó gép. Tövében a széles vas lemezekre kiül a vastag dér, melybe minden arramenő köteleességének vallja a botja vagy ernyője végével belekaparni a neve kezdő-betűit. Sokan hűselnek ott, míg a körülállóknak egyszerre csak staniolba csavart édes jégcsapokkal, a »frigorifique« gyümölcszeivel kedveskedik a gépmester csinos felesége. Az első csap M. Alménornak jut; az ő karja a leghosszabb.

Szerzett hát fagylaltot is.

Mi tetszik még, M. Alménor?

Fekete kávé?

Jut az is.

Egy kis iramodással eljuthat Venezuelába. Ez a kis köztársaság kávétermelésre adta magát. Csillagos lobogókkal teletüzdelt sorompói elé hívja Arabiát és Cubát, hogy ő is tud a kávébabszemhez. Európa, Ázsia és ti többi három világrészek, kételkedtek benne? Ime egy forró csészével! Mily zamat, milyen illat, milyen szín! Hein?

- Fölséges! mondja M. Alménor, nagyokat fuva és óvatosan szörpintgetve a fűszeres infusumot.

Megkapta hát befejezésül a fekete kávé is ingyért.

Befejezésül?

Nem!

Az istenek igazságosak és megbüntetik az elősdiakat... M. Alménor, az izelítő órák megfordított sorrendjéhez képest: ebédjét a fekete kávéval kezdte s végezte a Liebig-Company műlevesével.

Hiuság vására.

Láttam a »Régent« nevű gyémántot, a »Kohinur«, a »Nagymogul« s egyéb kőfejedelmek ő fenségeik testvérét, vagy, ahogy a megszólításban ők szokták nevezni egymást: »cousinját«. E roppant ragyogvány értéke 24 millió frank. Értéke, de nem ára. Mert ára nincs. Bátran mondhatnám, hogy értéke 240 millió - mert amikor valamely összeg többet mutat öt nullánál, nekem tökéletesen mindegy. A százezer határáig még csak elmászik fáradt képzeletem. Mihelyt azonban átcsapnak az első millióba - az nekem annyi, mint mikor azt olvasom, hogy a Jupiter csillag messzebb esik tőlünk az Orionnál. Bánom is én! Mindegy már nekem. Ugy sem utazom én oda sohasem.

Aki e csodás drágakő előtt megáll, az mind meg van hatva. A férjet az óriási összeg kábitja el; a feleséget a mesés tündöklés. Az ur a fogát szijja, az asszony az ajkába harap. Eszébe jut, hogy egykor, még nem is nagyon régen, ez a földi firmamentum az Eugenia fehér nyakában szikrázott; meg ott az a gyémántos párta bronzhajának puha fonadékain fénylett; és e tartományokat érő perecz, patyolat karját szorítja a szép és boldog asszonynak, aki most földönfutó (persze, hogy négy lovas hintón) és szorongva keresi édes anyját az ő unokáinak.

E rengeteg kincsek most a francia állam tulajdonaként vannak szemlére kiállítva s a köz-társaság katonái őrzik a néhai császárné ékszereit.

Jó a legnagyobbjával kezdeni, hogy aztán az apróbbakat némi enyhülettel nézegessük - ami persze a nőre csak olyan formán hat, mint mikor a szegény katonának előbb ellövik a lábát, aztán lemetszik a kezefejét. Csak fáj ez is, mondja madame, csak a szíve közepébe lövellik sugárnyilaikat Lemoine és Dumoret, Boucheron és Hyvelin urak csillagai és ereszt be fényszál-fulánkját az a rózsán lengő méhe, melynek szárnya opál, feje rubint s karcsu teste gyémánt. Azt hiszem, ez az egyetlen méhe, mely mérget szív a virág kelyhéből.

Vagy tizenkét szekrényben kísértének a tündéri csodák, melyek, ha innen vannak is a millión, még mindig elérhetetlen csillagok gyanánt ragyognak a legtöbb feleség forró feje fölött.

Izlés, művészet, divat, képzelet és gazdagság folyton vadássza a szokatlant, az eredetit, a meglepőt. Emitt bársonyt sző pamutszálakból, amott meg az a babos karton szövet lyoni foulard. Az acél ragyog mint a gyémánt, az arany meg rozsdás zománczban tetszeleg. Fölfordított mesevilág, melyben az ökor békává lapul. A brüsszeli csipke, ez a szövött ékszer, ez a czérna-gyémánt, már nem elég a vagyon szárnyain messzeszálló vágynak; a még magasbra törő mű-ipar egyre vonja-csalogatja föl abba az égbe, melynek felhője a valencienne, esője gyöngyszem, csillaga a solitaire, madara a Delobelle Desirée finom ujjából fölrebberő kolibri - fekete viharja a bukás, villáma az éhező petrolórnek gyújtó kanócza. S a följazott kívánság lázasan csapong utána. Ime: a brüsszeli csipkén is tultettek abban a bájoló utánzatban, melynek alapja ezüst gaze s hímzése gyémánt. Semmi merevség a hideg érczben, a fagyos köben. Azt hinnéd, a szellő is meglebegetteti. Egy kicsi nyakravaló. Ára 240,000 frank.

Aránylag nem kevésbé ijesztő ára van a szomszéd utczában egy tenyérnyi női kalapnak: 2800 frank. Ott látható a Mme Isabelle szekrényében. Ezen a kalapkán is brüsszeli csipke van; s ennek az alapja sem szövet, hanem »perle sculptée«, metszett gyöngyház. A virág füzérek ezen a kagyló-szítán vannak tébolyító türelemmel kivarrva. Melyik halovány művész-varró-lánynak veszett utána a szeme-világa?

Sajátos körülmény tolakszik az utas figyelmébe. Mig Bécsben s Budapesten a tisztességes nő a kétes hölgyekkel versenyez a rikoltó színekben, vakmerő szabásu kalapokban s hurczokban - a higgadt észak rovott lányai a tiszták szerény ruháját viselik. Szindarabjaikban a párisi

erkölcsbirák szintén arról panaszkodnak most. Az ifjabb Dumas, Augier, Legouvé s a többiek metsző gunyja fogott-e rajtok? A »femme du monde«   s a »femme du demimonde«   k  z   ejtett híres fekete pötty, erős határfal lett-   a fehér s a kétes, az arany s a talmi-társaság k  z  t? A sértett Olympia, ellen-kritikájával lesujtv  n a hivatlan t  rit  ket, nem érte be azzal, hogy igába hajtsa a férjet, hogy elkeseritse nejét, hogy czip  je karcsu gy  ngyh  z-sarkával széttiporja az ittas im  d  nak t  zhely  t: neki a boldogtalan feles  gen, a zokog     desany  n kívül az ir  gy vetélytárs is kellett. Kigy  z   testének buja ring  sait folytat   a mesterileg szabott kelme, a r  nczok ideges hullámzása; a selyem frou-frouj  ba belefult a szégyen és düh sikolya, mely a feleség lelkéből nyilalt   t a foubourg St.-Honor  b  l a Breda-utczába. S mig madame   r  lt f  lt  kenys  gben a selyem suhog  s  val, a puha sz  vet kéjes omlásával, a szerelem illatát sz  tfoszt   szenvedélynek erős,   get  , m  morit   parfümj  vel akarta haza b  ditani férjét - Olympia gyászba bujt, ami arczához jobban illett minden lyoni csodasz  vetn  l; sz  retett magának szerény ibolya-szagot s a sötét posztó fekete fonalsz  laival rántotta vissza a haboz  t, ki már-már nejének bibor selyemsz  l  n verg  d  t s csaknem beleszeretett a feleségébe. A leg-ujabb Olympia büszkébb valamennyi elődjénél, akik hozzá d  rzs  l  ztek az erényhez s szerettek volna hozzá hasonlítani. A mai Olympia föllázad a tisztesség e diadal  n. A mai Olympia azt akarja, hogy az erény    hozzá hasonlítson - és merész műve sikerült. Párducz-b  r  s hintaszékében himbálózva olvassa a predikátor szindarabjait s a kárörvendő mosoly alatt félelmesen csillan meg fehér fogsora.

Ilyen érzelmekkel néztem a művirágok bámulatos kertjét. Bizony, jól összeszedje magát az igazi rózsa, ha a csinált rózsához akar hasonlítani. A hajtás v  eletlene; a sz  l szeszélyétől ide vagy oda hajlított   g; egy les  lt levél, egy lehasadt sz  r, egy lev  l   tövis; a sz  zies fakadás, a gazdagon duzzadó virágzás: mindez csodás valósággal van megteremtve. S mind ez a rózsa egy sem illatoz - Olympia gyűlöli az erényt. Nem is gyűlöli, csak egyszerűen megveti. Jaj, milyen időknek megy  nk elébe! »Ez a százas olyan kit  n  en van készítve, hogy a hamis bank   sem különben!« Vagy: »Ez a leányka olyan szerény és kedves, mint egy cocotte!«

Coiffure  k, vend  gf  rt  k,   lhajak, hazug fonad  kok tárlata. Retrospectiv kiállítás; mert a vendéghaj divatját multa; azaz: most a n   a maga édes haj  t is amolyan piczi f  szek  k   gy   ri össze hátul, hogy hamisnak tartsák. T  z éve, hogy a második párisi köztárlaton a straszburi polgármester testvérhuga hihetetlen hosszúságu haj  t mutogatta a világnak. (Egy sz  l  t a Metternich herczeg k  nigswarti muzeumában   rzik.) Akkor bámultak rajta; most nevetnék. A boglyass  g, a pincsi-frisura (   la chien) is kezd izléstelen lenni. Valamikor, hajdanában (leg-élőbb is h  sz év előtt) boldogtalan Ofélia szétbontotta kendersz  g dánus haj  t, hogy l  ss  k, mennyire meg van   r  lve. T  z évvel később, Thomas dalm  v  ben, kénytelen volt simára fésülködni, ezzel mutatván ki, mennyire meg van bolondulva. Ma meg azzal fogja kifejezni tébolyát, hogy hajból fonott husvéti kalácsot rak a feje bubj  ra. Valóságos eszeveszettség... s még nem is régen számító kacz  rs  gu asszonyok ilyen Csimborasz  val jártak körül. A divatnak meg  l  je a divat.

Mr. Legendre a »haute gomme« varg  ja. Van olyan tekintély, mint Bonnaz vagy Dubufe az arczk  p-f  st  sben, vagy Arnaud-Soumain a himz  sben, mint madame Ana  s Pernet a virág-csin  l  sban, vagy a halhatatlan Virginie Vasseur kisasszony a ruha-varrásban. Mr. Legendre nemcsak sokoldalú, de egyetemes. A szalmával bélelt sabot-t  l (fa czip  t  l) kezdve mesdames Judic   s Th  o elmés chaussurej  ig: hosszú és tanulságos rendjét látjuk a czip  szet remekei-nek. Legendre ur épp ugy varrja meg l  bbelinek Hem  roszt mint Voltairet, Hugo Victort mint Paul de Kockot. Csein-Lin-Fu nemez-talpu kényelmes papucs mellett a meredek sarku »fion« selyem-, szattyán-, s csipke-czip  . Az egész lábfej t. i. mindvégig merő alen  onbul áll, mely puha, fehér zergeb  rre van r  varrva. A párját abban a boudoirban láttam, mellyel M. Pineaud zavarja f  l a kedélyeket. Ott van a Porte-Rapp irányában, a nagy csarnok közepe-táján, a sarkon. Nehéz arany zsinórral felvont, kékes-zöld bársony pluche-k  rpitnak kövérke

ránczai alól egy rózsaszín álomból szőtt s bájoló pajzánsággal telehimzett függöny omlik alá, mely derékon van a selyemfalhoz függesztve. A bujaságtól megcsattanó pamlag előtt, melyhez a szöveget a Manon Lescaut szerzője költötte, ott busong az a fél cipőcske. Az alacsony acajou-asztalkán nyitott könyv, egy szál leejtett rózsa, s egy hosszuszárú keztyű; ujjai fáradtan csüggenek alá a kecses butorka fölhajló széléről. Meleg illat leng e bódító szobácskában. A rózsaszín függöny mintha még lebegne; mintha e bűvös fészek urnője most e percben vonta volna ki lábát innen, hogy a nesztelen nyíló s épp így csukódó ajtón át a jószagu langyos vízzel töltött fayence-kádba meritse bele bűnös szép testét.

Az igazi kecséktől nehéz szívvel fordulok M. Josselin corsetjeihez. Josselin ur egyébként nagy küldetésben jár. Ő az, akiről zengi egy ismeretlen poéta, hogy egyesíti az egymástól durczásan elhajlókat, fölemeli a csüggedőket, szorítja le a dölyfösöket s dagasztja keblét a kitagadottnak.

Helyet a varrótű remekeinek! Utczát Bendel kisasszonynak, Mme Chevreux-Aubertotnak pedig országutat! Robes de scène (páholyba való ruhák), robes de soirée, robes d'équitation, robes de mariage, robes... robes... robes!... Ó, mennyi robes! S milyen ruhák! Nem is illik hitvány prózában beszélni e himzett habos költeményekről, melyeknek minden fodra zengő rím; harcza hullámzó hexameter; eleje szökkenő dactylus; rövid, mély dereka elragadó czezura s a mindenütt átfonódó csipke, andalító refrain. Halleluja! Az a ruha, melyre Mme Ratazzi neve van rátűzve mint vevőé, testvérek között is megéri a 4600 frankot, amibe kerül. Ez már nem is ruha, nem is varrott ének, hanem valóságos kijelentés.

Az asszony, ki görcsösen vágja ujjait a férje karjába, valóságos rajongással csügg e kijelentésen. Szeret, hisz - ah, de hasztalan remél.

El innen, el! A gyermekek országába, az aranyos bábú-világba! Mily szerencse, hogy az asszony anya is!

Elbájolva állok meg egy piczi toilette-szoba előtt, mely egészen szövettel, apró virágú cretonnal van kárpitozva. Függönye ugyan-az a rajz, csak hogy persa szövetből. Kicsiny oltárok, rajtok égő szívecskék, fölöttük a felhőben nyilazó Ámorok. Az oltárok alját rózsabokrok fődik el s tarka madárkák boldogan himbálózhatnak rajtuk. Egy bábú, kissé hirtelen szöke (amolyan széphelenás) fehér mousseline pongyolában, melyen csipkével egyesített kék csokrok repkednek végig: fél lábacsckáját a semmibe lógatva, kimondhatatlan keccsel nyulik el a pamlagocskán, mely a szobában uralkodó szövettel van bevonva. Mosolyogva fogad. Toilette-asztalkája fényezett körtefa; kivágott lapjában mosdótál két kancsóval, szappanyos csészével s két ujjnyi bolyhos törülközővel s alatt két fiókkal. Az ablakok között másik toilette, rajta picziny sütő-vasak, fodorító szerszám a hozzá való nélkülözhetetlen sévresi csészékkel s az elefánt agyarából faragott koczkás dobozokkal. Hátnál a hármas szekrény metszett-üveg ajtóval. A mennyezetről rózsaszín üveg lámpáska függ le. Mme Hardy, a kiállító, az egyik szekrény ajtaját kitárva, lekötelező mosollyal mondja a mamának:

- Ime asszonyom, ez fényezett körtefából való. S felénk nyújtja a butorkát. Ha figyelmesen sziveskedik megnézni... si madame veut bien se donner la peine de regarder... S a kis-ujjával mutat bele a bolondos kis fiók belsejébe, honnan Bábú kisasszony fehéreneműjének egy része világol felénk... minden darab czímeres monogrammal.

- Hogy adja?

- Harmincz frank, asszonyom... De nézze meg kérem, hogy van ez megmunkálva!... Ez a mi házunk specialitása... nem győzünk eleget tenni a megrendeléseknek. Ezt az egyet külön is eladhatom, mert a műhelyben készülőkkel folyton pótolhatjuk a hiányt... Ha sziveskednék velem jönni... itt oldalt van még egy rózsafaszekrényke... még takarosabb a másikinál.

S a kis körtefás szekrényt becsukja. A szőke bábu, ha nem csalódom, haragosan nézett utánunk. Dühösnek látszott, amért hasztalan háborgattuk nyugalmában.

A nyájas olvasó meg lehet győződve felőle, hogy a rózsafából valót sem váltottam magamhoz. Házi széllkálmánomon kívül tiltakozott ellene az okosság, mely szabályozza a gyöngédséget. Ha a bábút butorai után szabad megítélnünk: azt látjuk, hogy a csecsemő-bábu, a gyermek-bábu, a hölgy-bábu - cocotte-bábuvá lett a szó teljes értelmében. Nem! Azt az ódon fenyőfával kirakott ebédlőt, vörös szattyánnal bevont székeivel (melyeken a név kezdőbetűi ki vannak faragva), a dressoirt, a pohárszéket, a buffetet az ő vékony üvegeivel (150 frank) - nem, ezeket nem a tisztcsaládapa veszi meg; sem azt a megyszín csíkokkal szegett szalmaszín átlátszó hálószobát (1800 frank); sem ezt a XV. Lajos korabeli toilettet fekete virágos, mesterséges ódonságu, ezüst rojtozatu kék selymével; sem azt a menyegyzetes nyoszolyát, melynek ingó kúpján strucczollas korona leng (250 frank.) Az ilyesmit nem veszi meg a papa, hanem a »bácsi«; francziásan »ce monsieur«.

A bábu háztartásában - ó, hogy ezt a családias, meleg szót ki kellett mondanom! - e háztartásban halványkék, aranyvirágu porcellánt s damaszk asztalneműt látok; metszett palaczkot, ezüst tálczát, aczél pengéjű kést, gyöngyház fogantyúval arany villát, majd fényezett szürke fával kirakott salont csillárral, márvány kandallóval. A fürkében miniature narancsfák s törpe kaméliabokor, a szőnyegen szerte gurított zsölyék sat., kilátással három tenyérnyi téli kertre, barlanggal, remete-lakkal, sziklával. A legközepén szökőkút csacsog s benne roppant bálna - egy piczi aranyhalacska.

A salonban javában áll a »four o'clock« (a fogadás hivatalos órája), melyben Mme Poupée de Trois-Etoiles háziasszonykodik. Vagy heten vannak együtt jó barátnék s Bábu ő nga mosolyogva tölti a teát a gyüszünyi kínai csészékbe. A szövegetek, melyekben a társaság cifrálkodik, jó magyarán meg sem lehet nevezni. Brocart, dauphine, satin broché, velours épingle, pékin stb. effélének hívják őket. A ruhák farka csaknem felét borítja el a kicsi nagy-teremnek. A coiffureök hol a »Gymnase« szépségére, Regnault Alicera emlékeztetnek (a haj t. i. nem lóg le a szembe, hanem hullámosra gyürve oldalt símul, fehér háromszöget hagyván szabadon a homlokból) - hol Granier kisasszony parókájára, melyet a híres »kis herczeg« már most vagy kétszázszor egymásután nyom a fejébe. A lábacsokán likacsos vagy himzett selyem harisnya. Legyező rátűzött csipkével vagy csak chantillyvel. Mintha csevegnének is. Egyikök nagy-vádaskodva azt beszéli el éppen, hogy Mme Jolciocot férje tönkre tette magát a puczos feleségeért.

Vagy tán nem is beszélnek? Annyi áll, hogy a régi két szócska: »pappa« és »mamma«, nem volna már ma elég oly társalgás folytatására, mint amelyet épp most hallottam közöttük. (Azóta fonografice csevegnek.)

Mig a »nagyok« így teázva pletykálnak: az aprók kicsinyei - cifrák, mint egy falusi kis Jézus - a maguk módjára mulatoznak, crocketet játszanak, négy gombra járó vadgalamb-szín keztyűben. Czikázásaiknak színhelye a téli kert, melyet dusan aláfoló portièrek választanak el a salontól. A legkisebbik bábu-gyermek, egy kékselymes piczike; sötét-kék varrányu, égszín keztyűbe tuszkolt kacsójú babácska, aki tömzsi kezeivel eper-ízes kalácskát gyömöszöl a szájába s összekezeni a szép ruhácskát, amin az ugráló kisasszonykák ugyancsak nevetnek. Egyikök le is hajlik a csepp malaczkához s megfeddi. Ime: a morál.

A legnagyobbik lány-babának a kelengyéje is ki van állítva. Mennyi mindentől áll! Csak a főbb részleteket említem, melyeket Mme Jeanne, a »Vie parisienne« divattudósítója, a következőben jegyzett föl: 6 himzett batiszt ing, 6 himzett nadrág, 6 percail jupon, 3 csíkos piquet szoknya, 3 csíkos flanel szoknya, 2 háló-szoknya himzett piquéből, 4 fűző-váll himzett mousselineből, 1 lapos himzésű keszkenő, 4 háló-kabátka himzett mousselineből, 6 zsebbevaló himzett kezdő-betűkkel s csipke-szegéssel, 4 himzett pongyola-gallér, 3 háló-főkötő

piquéből, 3 himzett nappali fejkötő csipke-szegéssel, 1 keresztelő fejkötő valenciennel, 1 pár guêtre (kamásli), 3 pár karmantyu, 6 pár pamut harisnya, sima, 6 pár likacsos, 4 pár selyem, 6 pár rövid harisnya (az ikrák mesztelen hagyására), 6 pár skóciai czérnából (fil d'Écosse), 1 kötött felső-ruha, 1 nanszuk alsó-szoknya himzéssel, 1 himzett, fehér mousselineből, 1 ruha (robe) angol himzéssel, 1 fehér selyem ruha (soie blanche moscovite) csipkével, 1 kék bársony hurczos ruha orosz csipkével a hozzávaló palettotval, 1 kék kasmir ruha guipurerel, 3 különféle kalap, 4 pár topánka, 4 párna himzett czihával s monogrammal, 1 kosár játékszer (a játékszer játékszere!), 1 kosárka illatos üvegecske, 2 jószagu párnácska, 1 kalap-katulya, 1 bonbonnière s egy szintén monogrammos - hm, hm, - aquarium.

A babát nem öltöztetik többé svajczi vagy spanyol lánynak, majorosnének vagy királykis-asszonynak, hanem hires színésznőnek, hű arczképezéssel. Mme Judic mint Niniche, Sarah Bernhardt mint dona Elvira. Mi az ára, nem tudni. A lefityegő czédula szerint: »vendu«. Egy ur vette meg, aki nem röstelli, hogy odabigyesztik a nevét.

A baba-játék netovábbja azonban egy ház, mondjuk egy kis palota, valamely félreeső városrészben, lombos kert ölén. Az ablakai tárva-nyitva. S nyilván is azért tárták ki, hogy be lehessen nézni, mi történik odabenn; pedig, úgy gondolom, ezt a házat voltaképp mindig zárva köllene tartani. Minden emeletből rózsaszín, vagy kék foulard-ingbe bujtatott szőke hölgyek néznek ki. Az egyik az ablak mögött áll s titkosan int magához; a többi restebb vagy legalább kevésbé türelmetlen; csipkés háló-ruhában bájos taglejtéssel könyökölnék az ablak-párnára vagy nyújtózkodnak el a pamlagon olyan poseban, mint ahogy a művész (mert az) a félvilágra teremtette. Lenn a nagy kapu mellett fekete ruhás, ójtott (harisnyás) lábu férficseléd áll; keze intésével felszólit, hogy kerülj belől. Ez »humor«.

Ó, hova tűnt el a meztelen bábu szemérmes korszaka! Ugy feküdt ott a maga kedves esetlenségében, mint a hogyan a norimbergai gyáros kinagyolta. Az már valami volt, ha kékcsockros ingecske lebegett rajta. Az akkori kislány még meg is neheztelt volna a ruhás bábu miatt. Mintha így szóltak volna hozzá: hiszen Miczikém, te magad még nem tudsz varrni a Viczádra!

A hajdani bábu vagy szőke volt vagy barna. Semmi »közvetítő árnyalat«, mint a festők mondogatják. Se szög, se bronz, sem arany. Se fűrt, se hajpor. Se porcellán, se guttapercsa, sem üvegszem. Esetlen bábu volt biz' az, mely nem tudott megállani a maga lábán; olyan meredten nyult végig a Miczi karján, mint a lécz. Csak ha egy kissé megvásott csipőben, birták leültetni; de akkor is jól föl kellett ám póczolni kemény lágyékait, hogy föl ne boruljon. Aztán neki fogtak s felöltöztették. A Miczi ágyának alsó fiókjába töméntelen rongyocskát gyömöszölt bele a mama. Főleg a rózsaszín szunyog-hálóbul megmaradt ritkás tulle volt a nagy drágaság. Ha még egy foszlányka selyem is akadt hozzá, hetedhét országra szóló parádét csaptak vele. Nem járt olyan ruhában Cziczabella királykisasszony sem. A bőr-kezére aztán odavarrták a körömnymi zsebbevalót. Ekkora sem köllött neki, mert az orra rendesen letörött addig, mire elkészült az ünneplő. Aztán ölbe kapta a Miczi, vagy a karjánál megfogva, végig húzta a pallón. S a bábu az ő két fehér fogacskájával boldogan mosolygott bele a világba.

És amely gyermeknek ilyenre sem tellett, az gylcs rongyokat akasztott rá a mosófára. A fejére korommal dús haját mázolt az édesanyja; a szem s az orr is ebből a festékből tellett, a czékla-lével meg piros két orcát pingáltak neki.

- Hej Vicza, Vicza, jó öreg bábum! kiált fel a fiatal mama, aki nem görcsösen vágja már karodba az ő újjait, hanem édesen szorongatja, mintha te volnál az ő hajdani bábuja - hej Viczám, ha föltámadnál s látnád a »four o'clock« csodáit! Ne félj. Tudja a kapus, mi az ő kötelessége. Megmutatja neked, merre van a hátulsó lépcső. A nevelt szolgák bejelentik a nagyságának, hogy egy szegény asszony óhajt beszélni vele. Nem fog maga elé bocsátani. Ki sem jön hozzád. De mert jó szive van, kiküld neked egy frankot. Nem voltál szép, én öreg

Viczám; de meg voltál szeretve. Ó hányszor, midőn már nem állt jogomban játszani veled, nyitottam fel koporsódat, melyben örök álmodat alszod s megcsókoltam fakó két orczádat! Vigasztalódjál édesem. Eszembe fogsz te még jutni, amidőn ezek a cifra ruhák, melyeknek a bábu ma már csak szégyenletes ürügyül szolgál, szétfoslottak azok emlékében, akik birtak. Neked anyád volt kedves bábum, téged szerettek. A mostani bábukat csak öltöztetik.

Brüsszel felé.

Ha ki, Kelet felől jöve, Nyugatnak megy: az bizony akár be se nézzen Budapestre. A derék államvasut meg sem hagyja pihenni az itteni állomáson s legfőlebb annyi időt engedvén neki, hogy az ebédlőben meleg sört és hideg bouillont öntsön magába, úgy szólván egy hajtásra viszi Bukurestből Bécsbe. A középő B - Budapest - az a cziczáé.⁵

Még megérjük, hogy az a bizonyos deutsch-meister ott Bécsben egy szép napon csakugyan ráteszi lábát a Dunára s mi itthon valóban bámulni fogunk azon, hogy a Duna nem folyik le hozzánk. A csiga és nyul is versenyre keltek hajdanában. A gyors lábában bizakodó nyul ide-oda kanyargott, míg a csiga lassan bár, de következetesen... hiszen a vége tudvalevő. Csak azt akartam mondani, hogy aki Bécsből tovább akar, az bizony kénytelen kiszállni, ha még olyan nagy ur s ha még olyan sietős is az utja. De már ha kénytelen kiszállni, bizony örül is neki egy kicsit, mert az egyik és a másik állomás között Bécs fekszik. S Bécsben lenni jó.

Mig ott ősszel és tavasszal az Olaszországba röpitő déli vasut pályaháza a legnépesebb, a nyugoti éppen nyár derekán hemzseg a sok utastól. A tengeri fürdők országutja az Erzsébet-vasuttal kezdődik s kedves pihenő pontjai e vonalnak Salzburg, München, Baden-Baden, Strassburg és Páris; vagy Mainznak térve: a festői Rhénus az ő mozgó dekorációhoz hasonlító partjaival, melyeken egymással vetélkednek a kényelmes, tiszta és csendes fogadók és a regényes váromladékok. Majd Köln után Aachen, Namur, Liège, Brüsszel; Ostende felé Genf, Brügge s egy kis vargaböjtűvel Malines és Antwerpen. Jól esik nekem e városok nevének említése is, mert a jó menu, amely étvágy-ingerlő ebéd előtt, épp oly szép emlék ebéd után, midőn fekete kávé s szivar mellett pillant vissza az ember arra az utra, melyet kielégített appetitusa megtett.

A legkedvesebb étapeok egyike Brüsszel.

Mikor Eugénie császárné megalapítá a párisi gyermek-kórházat, az intézet megnyitásakor egy gamin, látva a kényelmet és bőséget, mellyel e kórház be van rendezve, így kiáltott föl: milyen jó volna ebben a kórházban betegen feküdni!

Valahányszor még Brüsszelbe vezérelt a nyári szünetnek tündéri kalauza, mindannyiszor titkosan így sóhajtottam fel magamban: mért nincsen most 1850 s mért nem vagyok én politikai menekült! Milyen pompás és egyuttal dicső volna ebben a takaros városkában enni a számüzetésnek szarvasgombás pástétomait a »café de mille colonnes«-ban.

Brüsszel bizonyos tekintetben szebb mint Páris, melynek utánzata; mint szebb a kép, ha a messzelátónak vékonyabb végét fordítjuk feléje. Igaz, hogy kisebb, de nem látszik meg rajta sem a ráncz, sem a szemölcs, sem a szeplő. »La fille chérie de la France.« Ez volt neve Belgiumnak Sedanig. »La fille chérie de Paris« - ez még ma is neve Brüsszelnek, Belgium azonban soha sem hajlott a Szajna mellől kelt édes szóra, hanem annál jobban hozzá surlódott az angol »gyám-anyához«, kinek tutelája alatt inkább érezte magát biztosnak. S valóban, annál a számos francia tulajdonságnál, melyek Brüsszelt vonzóvá teszik, többet ér az az egy angol tulajdonsága, melyet gyám-anyjának nagy és viruló parkjából ültetett át a saját földjébe: a szabadság! Francia kellem és angol személybátorság, champagnei és roastbeaf, takaros szabás és jó szövet - ez a legkedvesebb combinatio.

⁵ Ez a panasz természetesen a hazai vasutaknak államosítása előtt fennállott közlekedési viszonyainkat illeti. P.

De nem vagyok Brüsszelben. Még ott szorongok sokadmagammal a nagy ajtó előtt, mely az Erzsébet-vasut perronjára szolgál. Csak egyszer nyílik meg s azon egy köpczös öreg ur az ő hosszú fiával lép a pályaudvarba. Nagy hajlongással fogadják. Tán bizony valami incognito utazó király és az ő trónörököse? Ugy tettem, mintha a legénye volnék, mintha az én plaidem az ő plaidje s az én táskám az ő táskája lett volna s becsempésztem magamat a hatalmas nyomokon. Biztos föllépésem s elfogulatlanságom imponált a kapusnak.

Ő felsége s a princz egy szép vagon előtt sétáltak föl s alá. Az állomás főnöke derékszögben csuklott meg ő felsége előtt, mit ő felsége kegyes főbiccentéssel fogadott. A kalauz, tekintve gazdát, igen jó coupét nyitott számomra s kérdezte, a »báró urnak« hová méltóztatik utazni? Tehát nem is afféle király, hanem plane báró? Még pedig, a név után ítélve: báró és bankár. Értem már most a nagy alázatosságot. Be sajnálom, hogy az én táskám nem az ő táskája, s hogy az övé nem az enyim. Persze hogy ő! Hiszen a fia egyik disze a magyar parlamentnek, aki ékesszóló hallgatásának aranyával kétszerte mulja felül ellenlábását, a kis Gusztit, kinek sűrű szónoklatai okozták a beszéd ezüstjének disagióját.

A kalauz különös kedvezéséből nem vagyunk többen a coupében kilencznél, mert azt a két sivalkodó gyermeket, kit anyja nem győz csitítani, csak nem vehettem emberszámba? A mézes biztatás és a positiv körte versenyeztek egymással a két orgonasip alább-hangolásában. Hiába! A két kölyök engesztelhetetlen.

Szemben arany-sisakos, öreg hollandi asszony vastag könyeket potyogtat »slingelt« kezkenőjébe. Fia, egy hirtelen szőke hollandus, künn bög a perronon. A mama vigasztalásul egyet-egyet szippant a hollandus tubákból, s a bucsu szakadó könyárjába vegyülvén bele a bánat vizétől föleresztett burnót-lé, trombitáló zokogásra fakad mindannyiszor, hogy fiára kitekint. Ez meg, az anyai fájdalom enyhítése végett, a perron kofájától kérdezi a gyümölcs árát s mert drágálja, patakozó szemmel s fuldokló hangon szidja össze azt a körtés asszonyt. Jöjjön az ő boltjába, majd mutat ő neki körtét akkorát mint a feje s az sem drágább. A kofa visszafelel, miért nem hozott hát magával? Erre az elkeseredett mama int az ő bánatos fiának, hogy van még a czekkerben hideg csibe. A fiu aztán kezét tördelve pillant fel a pályaház üvegtelejére; az öreg mama meg, félreecsusszantván fején az arany sisakot s a hegyébe ültetett virágos szalmakalapot, az apjuk vállára hajtja fejét, hogy lehúnyva szemét, ne lássa a bucsu fájdalmaitól görnyedő fiát, ki a visszatérő kofának három krajczárral ígér már többet a négy körte árába. Az apa, ki velem ül szemben, láthatatlan volt eddig a nagy füsttől, melyet agyag pipájából eregetett. Hogy a füst a tulsó ablakon kiiramodik, veszem csak észre, hogy az apa is odavan; de ez, férfi léte, nem hagyja magát; csak a szemét szoritja össze úgy, hogy a köny még csak ki sem szívároghatott rajta s széles fogát keményen rácsukta a pipaszárra, mint tesz az ember, ha erős csikarást igyekezik elfojtani magában.

Kárörvendve nézem, ha egy-egy megkésett utas kigyult arcczal, izgatottan nyargal föl-alá, nem lelvén üres coupét egymagának. Egyik aztán elkeseredésében ugyancsak tele szedi a száját és pattog a vasut igazgatósága, tanácsosai s minden pereputtya ellen, hogy ő, aki fizet, nem talál helyet, mig »az ott« az első osztályu frigyszekrényben potyára utazik. A frigyszekrény előtt pedig, az arany borju tiszteletére, az egész vasuti cselédség, élén az állomási főnökkel, versenyt hajlong, s ő felsége a bankár, parókáján az utazó»miczi«-vel, szivarfölegekbe göngyölt nyájas szavakat ejteget le a személyzetre az ablakból, közbe leereszkedőleg köpvén is egyet. S amint az az »egyik«, aki imént tele szedte még a száját s pattogott a vasut igazgatósága, tanácsosai és minden pereputtya ellen, az első osztályu frigyszekrény előtt elhalad: maga is megáll és hegyes szöglet alatt hajtván meg büszke derekát, szerencsés utazást kíván a bálványnak. Aztán hátraszalad és beül valahová hetediknek. Az ajtók becsapódnak, a kalauz trombitál, a harang csendül, a mozdony süvit, a hollandus atyus majd megfakasztja a

szemtekéit a nagy szorításban s kinjában a pipa agyag-szárát ketté is harapja; a két orgonasíp hasogatja a levegőt s a vonat, a gőzkocsi kehes lökései közben, lassan kigurul a csarnokbul.

A Salzburg felé vezető ut olyan élvezetes, amennyire vasuton való utazás csak lehet; hanem, őszintén szólva, az ily utazás nekem nem szenvedelmem s mindig úgy találtam, hogy ennek a közlekedési eszköznek barbár volta annál szembeszökőbb, mentől szebb a vidék, amelyen áthaladunk. Mindenek előtt a rázás egyformasága s a csattogó zaj kábitó monotoniája, ha órák hosszán át kell elviselnünk, nyomasztólag hat a legtöbb ember idegzetére (s e legtöbbek sorába tartozom magam is) úgy, hogy a táj szépsége - melynek élvezetéhez, mint minden más élvezethez, friss érzék szükséges - csorbát szenved; aztán ernyesztőleg hat ránk tarka, kaleidoszkopszerű sokasága a képeknek, melyek a vagon ablakának szűk keretében folytonosan váltakozva, megtompítják a szemet; és kis-vártatva oly állapot következik be, melyet a nagy képcsarnokban akármelyikünk tapasztalt már, midőn három-négy órai ácsorgás után távozzunk el belőle tépett idegekkel és fájó fővel. Azt hiszem, semmisem okozta úgy a mostani nemzedék elidegenedését a természettől, mint a vasut. Ha azelőtt az ember hónapokon, éveken át el-elzárkozva falujában, a világot még sátoros ünnepen is alig látva, hébe-korba, ha valami ügy messze szólítá s a rossz országuton kapaszkodónak föl s ereszkedőnek le dőczögött a szekér: a hosszas mulasztást apránként ismét jóvá tehetette. Megtanulhatta ismét, a nap hogyan melegít s az eső miképp áztat, miképp szól a madár s hogyan zúg az erdő; közelebb jutott a vándorhoz, a szántóvetőhöz; szóba állhatott a napszámossal, az ételhordó menyecs-kével, aki kantárban viszi a megyes levest az ő kaszáló urának, s beszédbe ereszkedhetett a nagy tűzhely körül sürgő szakácsnéval, vagy távolabb, a haza határain túl, ha a delizsáncz (a non diligentia) kifogott a postaház előtt s az utasok a tágas váróterem kandallója köré letelepedtek: többet tudott meg országról-világról, mint amennyit most lapokból és könyvekből megtanulhat. Nem fölösleges kérdés, vajon Goethe kifejlődött volna-e azzá a természetnek úgy apró mozzanatait mint fontos kijelentéseit iránt éber szemű s mély fölfogású megfigyelővé, ha vasuton nyargalt volna végig Karlsbadtól Messináig.

Egy távol rom. A szikláról visszaverődő fény messze világít be a környékbe. Hol jobbra tűnik föl, hol balra. Néhány percz multán omladék alatt száguld el a vonat. Nini, ezt nem is láttam. Hol vette magát? Csak a következő pillanatban tudom meg, hogy ez az a távol rom, melynek égbe nyúló fokán csak az imént játszott a napsugár. Most is távol van. Csakhogy nem előttem, hanem mögöttem. Aztán eltűnődöm s nagyon bolondokat gondolok. Ha te akkorákat léphetnél mint a mekkora tér van egyik táviró-czölöptől a másikhoz! Pedig egy harmada is elég volna arra, hogy mérsékelt gyaloglással elhagyjad még a leggyorsabb gyorsvonatot is. Közben bánt a táviró sodronyok fölmerülése és lebukása. Ez a ritmikus hullámmozgás még tengeri betegségbe ejt. Szakadozott peloton-tüzelés gyanánt meg-megdörren a lég, ha őrház mellett röpül el a vonat s inamba száll teljes mivoltom, ha nagy hirtelen, mint a tüzes sárkány, a másik nyomon villámlik el a szembejövő vonat. Aztán a kerék-csattogás daktylikus morájába vész a fül s fantasztikus polkák, ördögi csárdások és démoni keringők fogják el az agyat s rántják bele kinos álomba. Nyáron a gyorsaság szelétől finomra szitált apró kavics vág szembe a nyitott ablakon át s szénpor kormozza be izzadó arcomat. Télen, amikor éppen le akar csukódni nehéz pillám: a jégcsapos kalauz kirántja az ajtót s ezer angol borotvának finom éle egyszerre metsződik bele érzékeny lábszáramba.

*

Ez a vasut gyönyörűsége, kivéve ha első osztályu frigyszekrényben utazhatunk, melynek középső tágas szobája alá a ringást, rázást kiegyelenítő kettős heveder van tolva s nem szitálja meg a gyorsaság s puha pamlagján az ember Kölnig akár föl se ébredjen. Bolond, aki nem gazdag.

Szép vetések, melyeknek minden fűszála úgy fénylik, mintha külön megmosták volna. Tán meg is mosták. Bekerített földfalatok, melyek mindegyikén több kéz dolgozik, mint amennyi nálunk ezer holdat szolgál. Hosszu zsinórban hasaló asszonyok széles ernyőjű kalap alatt gyomlálják a - buzaföldet. Itt irtják a parajt, mi meg a mi jószívűségünkben azt tartjuk: éljen a gyom is, hiszen azt is a jó istenke teremtette.

* * *

Köln a legnagyobb vasuti központok egyike. Minduntalan érkezik, indul egy-egy vonat. Nevezetességei e városnak a kölni víz, a kölni dom s a kölni ember, aki 1870 előtt szidta a »prusse«-t mint a jégeső, s ma már maga is burkusnak vallja magát. Kirakataiban a szagos vizen kívül az új német dicsőség van rajta minden korsón, lámpáson, bicskán. Az utcák falán panorámába csődítő színes rajzok mutatják Vilhelmus bevonulását Párisba.

A csehországi hadjárat után szintén megfordultam itt. Akkor is színes rajz vonta magára figyelmemet. Kétegy darab volt. Az egyik a magyar huszár, amint beleugratva lovát a nagy semmibe, kivont karddal kezében, ezt kérdezi nagyfennyen: »wo ist preuss?« - a másikon a német huszár, amint jól helybenhagyva a magyart, ezt feleli: »da ist preuss!«

A kölni pályaudvarba ki-bejár boldog boldogtalan. Mint Belgiumban, úgy itt is gyermekek játszanak a sineken. Feltűnő ez az olyan előtt, aki Budapesten van otthon, hol a pálya-udvarba csak az utolsó perczben eresztik a gyámoltalan utast s háromszorosan zárják rá a szakasz ajtaját: míg Belgiumban, Angliában egyszer sem. Nem tekintik ott kiskorúnak az utazót, hogy óva intsek: aki az ajtót utközben kinyitja, az kieshetik. A kalauz sem mászkál föl-alá életét kockára vetve, hanem csinos coupéjában ott ül a »luggage«, a málha mellett; a jegyet az »examinor« lyukasztja ki s állomásra érvre a »collector« veszi át. Semmi fölösleges fütyülgetés, harangozás. Minden gyorsan és telhetőleg csendben foly. A váltónak - persze vas és nem papiros váltónak a forgatója - sem ázik-fázik ott a sineken: hanem szellős, jól butorozott üvegházban ül egy gentleman, maga előtt husz-harmincz billentyűvel, melyeken óvatosan zongorázik.

Nagyra vannak a »sleeping car«, a »vaggon lit« nevű hálósobás vivmánnal. Ahhoz, hogy jól lehessen aludni benne, nagyon is vasuton van; ahhoz meg, hogy a napot is benne töltsük el, kissé kórházias. Csodálatraméltó a beosztás ügyessége; de egyről megfeledezett a vállalkozó: hogy az emberi tagokat éjjelre nem lehet szétszedni, mint ama székeket, melyeket ő, reggelre kelve, ismét egybe ró. Már így inkább amolyan vaggonban van el az utas - mert így is jó. A czibaki vásáron t. i. nagy muzsikaszó mellett hirdette a bolha-port a csepűhaju német. A szűrös nép meg is bámulta az ő magyarázatát. Megfogom a bolhát, mondá a professor (s a katulyából ki is vett egyet) kinyitom a száját - így! (ki is nyitotta), aztán beleszórom ezt a port (megtette) és eins, zwei, drei! - a bolha oda van! (Oda is lett, mert megugrott.) Látják hölgyeim és uraim a szegény bolhácskát: meg van halva! mondá, hamarjában egy második barna bogárkát morzsolgatván agyon hüvelyk- és mutató-ujja közt. Ennek a pompás pornak egy szelenczéje csak 1 florin!

Erre a czibaki asszony azt mondja: Jaj lelkem teremtette, úgy akár a körmömmel öljem meg!

Amire a doktor ur azt mondá nagy nyugodtan, hogy: úgy is jó!

A »sleeping car« kitűnő találmány. De hát akkor, lelkem teremtette ángliusa, akár a közönséges vaggonban rázassam szerte csontjaimat.

Úgy is jó.

Brüsszel.

I.

Brüsszelben egy jó vlämus vendégfogadóba szálltam. Gazdája piros arczu, kenderszösz haju asszony; portása őszbe vegyülő, de szintén piros arczu, nagy bóbitájú, barátságos flamand nő; a főpinczér, meg az alpinczér, sőt még a szobalány is, mind szöke, piros arczu hajadon; valamennyi, mintha Rubens életvidor vásznaiból kelt volna ki. Az öt-órai table d'hôte-nál emberséges vlämus atyafiakkal, brugei, namuri és luxembourgi kereskedőkkel és iparosokkal ültem együtt, akik mind nagyon tökéletesen beszéltek vlämusul s akárhányszor, ha valamin vitatkozni látszottak, fordultak felém: én mit szólok hozzá? - hiszen elfogulatlan idegen vagyok. Megütközve néztek rám, amidőn azt mondtam nekik: »niksz dajcs«, már hogy »niksz flamand«; hogy én dupla idegen vagyok: sem nem brüsszeli, sem nem vlämus; aki az ő disputájukból egy hangot sem értek. A szemökkel azt kérdezték, hogy hát hogy a mennydörgős német-alföldi mennykőbe tévedtem én ide a »gulden pomp«, az »arany kut« vendéglőbe? Mikor azt mondtam nekik, hogy nagyon szeretem Hendrik Conscience elbeszéléseit, meg-rázogatták a kezemet.

Tehát nemcsak flamand nyelv létezik, hanem flamand önérzet is.

A vallon, aki spanyol vérrel dicsekedik Alba herczeg óta - talán a csapra vert belga vért akarta pótolni vele a kegyetlen - latin fajnak vallja magát s csak franczia szóval él. De épp oly kevésbé latin ő, mint a mi oláhunk, bár semmi kétségem benne, hogy a római legiók csak akkor vegyültek össze vele, amig Dácziában voltak garnizonban.

A nép mindenütt flamand s a közkatona a franczia vezényszóbul épp annyit ért meg, mint a mi közös bakánk a »halb rekcz«-bül. Valami erős nemzetiségi érzés azonban mégsem fűti a belgát. Midőn más nap a »Théâtre royal« pazar termeiben jelen voltam az »Athénée royal de Bruxelles« jutalom-kiosztásán (»Distribution des prix faite aux élèves«) - azt tapasztaltam, hogy p. Maryssael Raymond, aki első volt a mennyiségtanban, sokkalta zajosabb tapsokban részesült a nagy közönség részéről, mint Deroover Gusztáv, ki a flamand nyelvben volt a legkitünőbb. Sőt, ha fülem nem csalt, a németben jeleseket élénkebben megbrávozták, mint aki legjobban felelt meg a flamandból. Tán mert ez magától értetődik, azért nem zajongtak úgy? Vagy hogy a német nyelv elsajátítása fegyver lesz a kezökben a veszedelmes és hatalmas szomszéd ellen? Vagy azért, hogy a jó flamandot nem becsülik meg annyira mint a jó mathetikust? Bántott a lelkesedésnek hasznosságai foliája. Pedig hazafinak, minden belga lelkes hazafi. Hirdeti azt »a Place des martyrs« emlékszára. Szereti szülőföldjét, annak függetlenségét és szabadságát; de az anyanyelv végett nem échauffirozza magát. A német szóba csak most törődik bele, pedig bizony könnyebben férhetett volna hozzá mint mi, mert a nyelve, ha kissé visszahajtogatja, akár hol válik be németnek, míg a szegény magyar ember keservesen vájja köröskörül magát a »derdidasz« rettenetes sziklatömbén, míg belejuthat a szélesen hömpölygő bécsi dialektusba, melyet igen előkelőnek tart.

A »gulden pomp« jeles vendéglő s annál kedvesebb, mert a fogadóné maga üli az asztalfőt s ugyancsak biztatja vendégeit. Konyhája fölött áll minden dicséretnek. Kezdődött az ebéd kitünő hal-ikrás levestel; aztán hoztak be dicső lazacot, melynek narancs-szin husa minden igaz gourmet előtt kedvesebb két egész czethalnál; aztán hoztak be reszelt tormával telehintett forró angolnát; pompás volt. Ezt követte provençei olajban kirántott friss hering; mondhatom, igen jól esett; hanem már megelégteltem az entréet. No most! Mi füstölög ott a messze távolban? A nagy tálat körül eresztik. Ide azzal a sült hússal!

- Stynbotte! Monsieur, de la raie!

Micsoda? Megint hal? Bárha Ballagi Mór szerint a steinbutte »félszeguszó kövi hal« is, nekem ne hozzanak belőle. Hol a stake, rôti, poulard?

A rózsapiros arczu, kenderszösz haju pinczérány erre majd elejtette a tálat ijedtében. Ugy nézett rám, mintha attól félne, hogy meglódukt az eszem. A piros arczu, kenderszösz gazdasszony meg összezsapta kövér kezét s az emberséges namuri és luxembourgi iparosok és kereskedők összenéztek és szájuk sarkához emelve tenyerök élet, vlämusul kezdtek egymás közt morogni.

Uristen, mi lelte ezeket?

Az asszony némán mutatott rá a fali naptárra s vastag ujjával meg is bökte.

- Nem látja, uram?

Augusztus 7-ke! Mit jelenthet ez a nap? Talán bizony mára esik Egmont és Horn...

- Mit Egmont, mit Horn, uram! Nem látja? Hiszen ma *péntek* van!...

Igy jár az ember, ha pogány létére vlämus vendéglöbe száll. Szt. Gudulára, nem teszem többé! Hét halas fogást végig enni - erre még Lonkay is képtelen, pedig ő a primásnál is simorabb.

A »hôtel Bellevueben«, a »felszögön« czivilizált istentagadásnak bő asztala mellett kártalani-tám czimeres roastbeafre érdemes étvágyamat. S ha szabad olvasómnak jó tanáccsal szolgálnom: azt ajánlom, ha ide kerül, szálljon a »gulden pomp«-ba és ebédeljen a »Bellevue«-ben. Amabban jobban lakik, de itt jól lakik. Oly positivus, mely a körülményekhez képest több a comparativusnál. Inkább jól érzem magamat, mint jobban.

Sok podgyással utazni, férfinak főleg, valóságos fényüzés. A málna vitelbére csaknem olyan csekély, mint a becses személyedé. Ebből nem az következik, hogy a podgyász tovább-szállítása külföldön drága; hanem az, hogy a magadé is jutányos.

Ha a véletlen úgy ejti, hogy dressben köll megjelenned valamely uri háznál: ott a marchand-tailleur, aki hat franknyi bérletért tetőtől talpig bujtat a legsaloniasabb öltözetbe. Egy ing mosása a hôtelben 1 frank. A rue Royaleban ujdonat újat kapsz 90 centimen. Persze nem vászon, de fehérségben versenyez a hóval. Ki is visel ma már vászon inget? A jó gazdasszony szekrényének büszkesége, a hollandi és rumburgi: ma-holnap ósdi romantikává lesz. A férfi-ingnél már is bekövetkezett a szörnyű pamut-próza, mely nem is tartja érdemesnek színlelni a gyolcs költészetét, mert külső hatásra különb amannál. Faux-col az igazi gallér, hamis a való.

Az olyan béka-természetű ember, mint magam, aki nem tudok jóllakni vízzel, nagy kinban van idegen országban. Azért iszunk-é annyi vizet itthon, mert van jó - vagy mert jó ivóvizünk van, azért iszunk annyit? Mig Keleten a szikkadó inyet ritkán locsolgatják egyéb folyadékkal, legalább napközben nem: Nyugaton az étkezés idején kívül nem is jelentkezik a szomjuság. De Olaszországban sem, hol forróbb a levegő mint nálunk. Ugy látszik, a viz-ivás keleti szokás; több ennél: szükség. A próféta bizony fölösleges dolgot művelt azzal, hogy híveit a bortól eltiltá. Sehol sem láttam annyi vizet inni, mint bortermő Magyarhonban. Igaz, »bort megissza magyar ember«, még pedig kétszer; »egyszer a pohárbul, aztán a bajczábul« - de azért még a legitalosabb ember is hozzá-hozzáfolyamodik nálunk a vízhez. Női borivó meg éppenséggel ritkaság itthon, mig a külföldön bársony arczu, aetherikus termetű, ábrándos szemű hölgyek egy itcze bordeauxitól ki sem melegednek, sőt a dñner hegyébe még uri boroviczkát, azaz »chartreuse«-t öntenek s meg sem köhintenek utána. A franczia bor azért itatja magát jobban, mert zamatos bár, de nem erős; valamint hogy Magyarországon kevesebbet eszünk, mert ételünk zsiros és szapora, mig a franczia-angol konyha tartalmas ugyan, de

könnyebb emésztetű. Ezek nem új dolgok, de önkényt a tollam alá igyekeznek, midőn életmódunkkal a nyugatit hasonlítom össze.

Ha forró a nap s kimelegedve enyhülést keresünk itt valamely kávéházban: kapunk sört, bort, szódát. De vizet? Au grand jamais! Ha Angliában vizet kérsz, meleggel szolgálnak; azt hiszik, borotválkozni akarsz - míg nálunk a víz mellé is vizet adnak. (L. »cukros víz«.) S aki a szénsavat nem sziveli, az - aqua destillatát hozat magának a patikából. Így éltem én Brüsszelben s vízre többet költöttem, mint borra. Az igaz: olyan gyalázatos a vizök, hogy valóban csak mosásra jó. Midőn rátértem, hogy a bordeauxi megbirja, ráfanyalodtam a borivásra én is, mert csak így adtak melléje jeget s a hideg izessé teszi az izetlent is.

Nem szeretem a kalauzt, akár eleven, akár nyomtatva van. S panaszkép ne vegye jó Murray, ha jeles könyvét föl sem metszettem; valamint az, hogy a sok ajánló levelet is szűzen hoztam vissza utamból, ne sértse jóakaróimat. Az ajánló levelek közül csak a váltókat szeretik. A bemutatkozás kényelmetlen s a jövevény sohasem jön kapóra. Bele a kékbe! Neki az ismeretlennek, mely ott legmulatságosabb, ahol legsűrűbb.

*

Milyen furcsa! Ennyi arcz közt egy sincs, melyet valaha láttam. De mert valamennyien isten képére teremtetünk, keresem a rokon vonásokat. Alig van idegen, aki valamely rossz barátunkhoz vagy intim ellenségünkhöz ne hasonlítana; alig van alak, szép vagy rut, melynek mását emlékeink gyűjteményében ne bírnánk. Hiszen az analogon adja meg a típust. Mennyi ismerős arcz, s egyet sem szólíthatok meg, egy sem fordul felém. Nézem a kapu küszöbét s a gyalogutat öblögető cselédet. Nini, akár a Marcsa! Ugyan-az a pisze orr, ugyan-az a széles mosoly, s a babos kendő is szakasztott úgy van a fejébe kötve. Hanem, hogy a szomszéd kapu felől, maga után húzva a csepegő zsákrongyot, egy kis szóbeszédre odajön a Kata - hát uram fia, olyan franczia beszédet csapnak, hogy otthon még a guvernántok sem különben. Az a két anyóka is! Fejükön nagyokat bólingat a fodros brabanti kukula. Sohajtozva emlegetik az egymás baját; csak hogy Ágnes néni meg Ribék asszony vlämusul beszélnek. A mészárszék előtt állnak s emelgetik egymás előtt a piros hust; nem azért, mint ha rosszul mérték s a husnak híja volna - az emberek hasonlítanak egymáshoz mindenütt, de nem a mészárosok - hanem csak hogy éppen tárgyuk legyen egy csöpp jóízű tereferére. A husvágó legény sem az a kacski, nyalka, aki nálunk, hanem bajusztalan, fehér szakálu, szemüveges öreg ur, aki inkább illenék be anatomiae professornak mint mészárosnak. Nem is visel fehér lajbit, hanem fekete gérokkot.

A főtérszobák csodálatos czéh-házaival, aranyos falaival, ódon tető-pupjaival, flamand építészetiével mind festőibb hatással van rám, mentül többször látom. A hajdan gazdag és hatalmas »gilde« önteltsége hivalog bennük még most is, hogy az iparszabadság egy »hitvány timárnak« is (ez t. i. »onredlik geveerb« volt még a múlt század elején) megengedi, hogy, ha tud, kovácsoljon kardot és ácsoljon hajót. Főleg a városházának remek gothikája, a vakmerőségig magas, a könnyelműségig vékony tornyával, mely kőből faragott brüsszeli csipkemunkának látszik; a kormánypalota dus architektúrája (Mária Terézia szép kezének nyoma); az Egmont és Hoorn nemes kettős szobra, a gyönyörű faragású közkut stb. - mindez bőven juttat a szemnek s a léleknek.

Aztán megint egyet fordulok, bele abba a bizonyos kékbe. Kezdem magam a sokaságban egyedül érezni. Nem hallok magyar szót - s ami több: nem hallok német szót. Csak most érzem, mennyire estem az én szeretett hazám szépséges fővárosától! Egy passageban, melyből méhrajként zsongtak elém a szorgalmas brüsszeliiek, antiquarius boltja előtt állok meg. Ablakában használt levélbélyegek voltak egy albumlap koczkáiba bele ragasztva. Itt csak rátalálok egy kis magyar szóra, gondolám. Csakugyan - »Kaschau^{6/2}«; tovább egy magyar czimeres

bélyeg keresztül írva - »...tszász forintokrul«; két, öt, hat vagy hét száz forintokrul szólott-é, nem tudom. Elég, hogy magyar írás volt, ami bizony aligha fordul meg Brüsszelben sok. Amott egy nagy abrosz. »Carte générale de l'Europe.« Tán csak benne van még Magyarország? Nem ette meg sem Miletics, sem Hurbán, s nem adta még el Tisza Kálmán Ausztria-Bécsnek? Hamar, hol az a keleti sarok? Lenn jobbra! Itt vagy, szeretett hazám, bércz-öveddel s folyam-szalagaiddal! Olyan szép zöld a te határod, mintha az új honi lyra ömlene körül. Ott van a »Segedin«, itt van a »Grosz-Wardein«, emitt meg »Pesth« és »Bude«; hála istennek, hogy nem »Ofen«. De így is jól esik elmerengennem rajta. A fogadóm lépcsőházában meg az én Frohner barátom vendéglő-hirdetését fődöztem föl. Egy kis tulzás van a képen, mert a hôtél mögött valójában nem látszik a Duna s előtte a Széchenyi sétatér sem bővelkedik annyi rózsában és ugró-kutban, mint a mennyi oda van pingálva. Csak kettő igaz benne: a dada, meg a baka. De azért le nem vehettem róla szememet s valóságos emléklapnak tünt föl előttem e rajzolat - az emléket szépitő mult, a távolságot megaranyozó otthon képe gyanánt.

Igy keres és talál az ember hazát a határokon túl is, csak keresni tudjon.

Ami ezeken kívül itt Magyarországra emlékeztet még, az a pompás Gudula-székesegyház kúpja alatt az egyik (Kelet felé néző) festett ablak, mely Szt. István királyunk koronáztatását tünteti föl. Ez, valamint a remek faragású szószék, Mária Terézia ajándoka. Itt elvesznek a nyomok addig a zsidóusig, kinek ajtajában fogason láttam a ki-be csapódó belső ajtó okozta légmozgásban himbálózni egy fehér sujtással kihányt téglaszin, vörös magyar nadrágot és strucc tollas, pántlikás pörge kalapot. Honnan került ide, a barátságos fripier meg nem tudta mondani. Egész öltözet volt; de járt még vele egy zsinóros »redingote« s egy pár száraz csizma is. Ezt a szemem láttára vette meg egy czirkusi lovász.

*

De tán akad még Brüsszelben magyar nyom több is.

Tavaly másod-magammal a laekeni királyi nyaraló kertjébe szerettem volna bejutni. Az őr nem bocsátott be. Mitevők legyünk? A rondeau virágait a szerény kastély előtt egy kertész-bojtár nyesegeté. Magunkhoz intettük: hova kell fordulni engedélyért? Mert azzal a katonával ott semmire sem megyünk, az vlämus, az nem tud francziául. A fiú erre nyögött valamit, amiből megértettük, hogy őt sem értjük meg.

- Non parlé franczé, zsö! mondá s a hüvelykujjával meglökte a mellét.

- Vakapád! mondja társam elkeseredve.

Erre a vlämus gyerek, mint a vén bakancsos, azon való örömében, hogy a fia megkerült, úgy a földhöz vágta a sipkáját, hogy csak úgy döngött.

- Hát magyarok az urak? orditá jó dunántuli diadalektusban.

- Hát hogy ne? Hát maga magyar?

- Hát hogy ne? Hát honnan gyünnek?

Hát így, hát amugy; csupa *hát* lett a beszélgetésünk.

Persze, hogy bejutottunk a parkba. Kérdeztük földinket, mikép került ide? Hát csak amugy »kölcson«-be, mert hát ő alcsuthi »fi« s a Palatinus Jóska ő fensége kertjében szolgált a virágokat, ahol jó rózsakertész »vállalt belül«; de hogy még különb legyen, ide küldték »Belgiába«, ő felsége a király kertjébe, akinek felesége magyar születés - Palatinus Mária. Hát így esett.

Emlékül Juhász Pista barátunk rózsabokrétát kötött a számunkra, sőt »hűttőnek« hatalmas, gyerekfej-nagyságu, leves körtével is kedveskedett. Amint egy kis filegoria felé akartunk indulni, a kertész megállított bennünket.

- Amott hozzák a királyfit.

Nyitott kicsi kézi hintóban egy lakáj tolta a belga trónörököst. Mellette sötét ruhában egy sugár nőalak: a halovány, beteg fiúnak boldogtalan édes anyja, a belgák királyasszonya - a Palatinus Mária. Távolabb két udvarhölgy követé a kis csoportot. A királyné bánatos főhajtással fogadá köszöntésünket.

Egy másik fordulón, ismét hintó-széken, előmlött női alakot toltak, kinek feje mélyen csuklott alá a mellére s nagyra nyílt szemmel meredt maga elé. Sarolta volt, Miksa császárnak megtébolyodott özvegye, a király testvérhuga. Mennyi nyomor és bánat egy királyi kastély arany födele alatt és tündéri kertjének virágos ösvényein!

Midőn este a városba visszatértünk, gyászkeretű bulletinek hirdetéik a kis trónörökös halálát.

Sarolta még ma is él.

II.

Ne tagadjuk - ami a Nyugat nagyobb városait Budapesttől leginkább megkülönbözteti, az a tisztaság. Budapest lehet idővel világszép város - reményilem lesz is - lehet csupa szobor, kert és palota: de takaros, tiszta nem lesz. Ha volna hozzá talentuma, már eddig bebizonyította volna. A Dél is örökké ronda marad. Csakhogy amott a művészet minden fajának gazdag nyilatkozata engesztel ki. A keleti rondaságnak semmi jogczime - csak magyarázata van. Nem számítom ugyan magunkat a Kelethez - de már azt is, hogy nálunk bérbe adják az utcza-söprést s locsolást, barbárnak tartom. Azt azonban meg kell vallanom, hogy a vállalkozó, kinek főspekulációja a szemétnek mezőgazdasági értékesítése, nem kapzsi: valóságos kincses bányákat hevertet az utcán. Nem vagyunk haszonleső faj, hiába!

Mint a nagy Párisban és Londonban, a kis Brüsszelben is éjjel takarítják az utczt; csak a zöldség-vásár után fönmaradt hulladékot söpri el hajnalban. Mindenek fölött azonban jólesett az a szigor, mellyel az állatkinzást büntetik. A rendőrség átlagban meghatározza azt a tehermaximumot, melyet valamely igás állat megbir; ezen túlmenni büntetéssel jár; a tulajdonos biztosítékát megtizedelik; ismétlés esetén el is vesztí. A Nyugat a teherhordó állatok sorába fölvette a kutyát is. Ezt már Bécsben is látjuk. De az eb-szerszám inkább felel meg a czélnek amott. Ha meleg van, a kutya a szekér *alatt* húzza a rá rótt terhet s így *árnyékban* dolgozik a delelő nap hevében is. Gúzsba kötött lábainál fogva fürtösével emelni a szárnyast: ilyet még itt nem láttak. Kalitkában hozzák akár az éneklő madarat.

Ha nálunk ablakbul ajtót csinál a kőműves, vagy megfordítva, ajtóbul ablakot: téglá, homok törmelék, habarcs, faczölöp stb. az utca teljes szélét foglalja el, míg a por vastagon kavarog körülöttünk. Amott utca-szereket bontanak le és építenek föl s a nagy munka feltűnés nélkül folyik a deszka-kerítés mögött, s a port, mihelyt csak emelkedni akar, nyakon öntik.

A »boulevard central«, mely a város közepét hasítja át hosszában, most épül s örömmel tapasztalám, hogy az eredeti brabanti styl (mert itt ilyen is van) teljes érvényre jut benne. Azokat a szerényke motívumokat, melyeket a flamand parasztházon látunk, gazdag és nemes kifejtésben, hű ragaszkodással az eredetihez, alkalmazták a palotában is. Eszembe jutott a mi Sugárutunk s erre olyan kedvem támadt, hogy, ha otthon lettem volna, a mi boulevardunknak »kirugtam volna az oldalát«. A rossz kedvnek is csak szabad valami.

Az emberek arhitekturája azonban annál kevésbé tetszik nekem. Itt annyi a pupos ember, mint nálunk a kupos ház. »Pays de mayeux«, ez a neve Belgiumnak. Ugy tapasztaltam, hogy - Angliát kivéve - a polgárosodás ellensége a testi szépségnek. A német, a svájcz s a francia paraszt testben hitvány, disztelen a mozgásban s arcban rut. Mennyi erő, méltóság s arány a mi magyar szántóvetőnkben! Fog dolgában is a legsiralmasabbat látjuk Nyugaton. A svájcz s német parasztnak nincs foga; vagy ha van: hát roncs, omladék, odu. Csoda, az a sok görhes test hogyan bírja meg a roppant munkát, mint p. a Neckar-völgyben is, hol 5-600 láb magas, kőbe vájt terrászokra czepli föl puttonyban a humust, hogy a Délnek eső szikla meddőségét mesterségesen s fáradságosan változtassa bortermő hegyoldallá.

* * *

E kicsi Párisnak esti élete a szt. Hubertusról nevezett passageban zajong leginkább. A milánói »galleria Vittoria Emmanuele« után a legszebb, melyet ismerek. Az anyavárosban, Párisban, sincs párja. Vigalmas moraj zsong a magas üvegtető alatt. Ez fő-találkája a brüsszeli fiatal-ságnak. A ragyogó kis boltok előtt »ismerkednek«, itt habarja mazagranját az ujságolvasó s keveri a politikus az absynthet a vízbe, melynek opalizáló zöldjét oly kedvteléssel nézi, mint borivó az egrinek biboros tündöklését. Ebben a passageban mérik a szivart s a legújabb fotografiákat, köztük a szép Mme Judic arczképét is, aki »la cocluche de tout Bruxelles, la fureur du jour«. Itt van az esti virágvásár, itt árulja a legújabb párisi lapokat M. Sardou, nem Victorien, hanem Paul, de szakasztott mása a híres írónak, akinek testvéröccse. M. Paul elég élelmes francia arra, hogy a bátyjára valló hosszúra nevelt hajnak és orrnak jó hasznát vegye.

Mme Judicről szóltam. Ha újra rátérek, tulajdonítsák annak a kedves estének, melyet a »Jolie parfumeuse« szerzett számomra. Offenbachnak ez a szinte hóbortos pajkosságu, dallamos operettejét nem ismerik nálunk. Egy-egy gondolatot honnan csipett, nem kérdezi az ember. Több helyt ismertem rá Straussra. De Offenbach nem lop; csak szerez. Azért zeneszerző. Csinnal csen. Az ő bűvészi ujjai közt is szétmorzsolódik a keztyű vagy a csipke-kendő. Egy, kettő... voilà! Eltűnt, itt van. A sujet igazi - mauvais sujet; azaz jó, de hamis. Egy jelenete különösen sokat épít a hallgatóság erős idegzetére. De Mme Judic megmutatta, hogy ő szent Venus. Annyi kellem és discretio, mint amennyivel ez az elbájoló asszony dicsekszik, finom fátyolt vet minden kiszögellő durvaságra. Láttam a »chique« Mlle Schneidert, ismertem a szép Tautint, a játszi Ugaldeot s valamennyi istenasszonykáját a bouffennek; de Mme Judic-hez egy sem fogható. Sok része van ebben a megvesztegető külsőnek, mondja az, kit hangja elragad. Sok része lehet ebben a sima, tiszta, gördülő éneknek, mondja az, kit alakja meghódít. Sok része lehet ebben az elmés játéknak, mondja az, kit szépsége és hangja egyaránt megigéz.

Egy héttel rá az »Alhambra« színházban Londonban angol előadásban láttam ugyan-ezt a darabot. Nem szükséges mondanom, hogy az első jelenet után már megszöktem. A porcellán csak nippe-tárgyakra való; mihelyt szobrot csinálnak ez anyagból, bánt a hazug színezés, a máz és az arányok nagy volta. Vastag ember ne fuvolázzon; vékony ember ne játsszék bőgőn; a tehén pedig ne tánczoljon. S így tovább. (V. ö. »Cours d'esthétique populaire: a fonák-ságról«.)

A királyi színházban tartott jutalom-kiosztásról már megemlékeztem. Nem tagadom, a jelenet bántott. Valóságos színi előadás volt. A kitüntetés, nyilvános dicséret, érem, rendjel stb. jó sarkantyúja a becsvágynak; hiszen már ez úgy van benne a mi gyarlandóságunkban. De ennyi külsőséggel ne járjon mint itt. Bizonyára faji dolog ez is. A francia a tömjénből oly erős adagokat bír meg, aminőktől nálunk még a szerénytelenség is megtüszkölné. Tán innen van az is, hogy a francia elmésen tud dicsérni, ami sokkal különb dolog, mint elmésen ócsárolni.

A legkülönb tanuló valamennyi közt volt valami Charles Mikills, egy vézna, halovány fiú. Tenger jutalmat aratott a közönség tapsai s egy vadászezred zenekarának recsissenő *polkája* között. Minden éljen után a nehézkes táncz-zenének néhány ütemét harsogtatták tus gyanánt s akkor hagyták el, mikor a hallgatóság (vagy nézőség) a tapsot. Apró adagokban mért dicsőség, kiporciózott hymnus. De ez csak nekem tűnt fel; az idevalók nem vették észre. Annál jobban esett az a feszült figyelem, mellyel a hosszú érdemsorozat olvasását hallgatták, jóllehet mindenki a kezében levő füzetből, mintegy ellenőrizve, olvasá a végtelen sorozatot. Kíváncsi vagyok Charles Mikills pályafutására. Mennyiségtanban, nyelvekben, költészetben, *minden* tantárgyban első volt. A jutalomkönyvekből egész bibliotékát nyert s nyakában a főjutalmat, a »vermeil« (szinarany) érmet szerényen lógatá a piros, széles selyemszalagon. Bizonyára jeles ember lesz belőle - ha megéri, amire habitusánál fogva nem sok a kilátása. Az egészségre nincs talentuma.

Az egyik páholyban szép vandyki fő, nem csak szabásánál, de viseleténél fogva is. Szélesre kihajtott, bojtos, csipkés gallér, bársony zeke csipkés manchettel, térdbe ójtott selyem nadrág, selyem harisnya, ezüst-csatos czipő s ingó strucztollal kevélykedő, széles ernyőjű castor-kalap. De Keyser, a hires belga festő. Chauvin flamand, aki ezt a jelmezt német-alföldinek tartja, pedig spanyol; mint mi a szűk nadrágot magyarnak, pedig velencei. Az ősz, omló fürtözetű, fehér szakálu művész maga is gyönyörű tanulmányfej.

Kölnben felejtett málhámat másnap a vámházban váltottam ki a gyöngéd douanier keze közül. Sok lótás-futásom volt miatta, de nem sajnáltam meg a fáradságot. Az ember külföldön tér rá, hogy a tisztviselő barátja, gyámolítója annak, aki hozzá folyamodik, vagy aki rászorul. Csak hogy karját nem nyujtá az az öreg fináncz, akit, anélkül hogy észrevett volna a folyosó árnyában, egy darabig vártam. Egy fiatal aspiranst előbb jól megfeddett, miért nem rögtön tett jelentést a félről, mely bizonyára nem azért jött ide, hogy mulasson. Pedig nem volt igaza a derék vámosnak: mulattam, szórakoztam, tanultam; épültem azon a szabatossgon, gyorsaságon s emberségtudáson, mellyel a »fél« itt találkozik. Vivmányaim közé tartozik három franczia szó is, melyeknek Franciaországban nincsen forgalma: ez a *septante*, *octante* és *nonante*, a 70, 80 és 90-számoknak rövid elnevezése. Megkimélnék attól, hogy lépten-nyomon eláruljam, milyen gyöngé számoló vagyok; mert míg én kinyögöm a 73-at és 99-et, a *soixante-treize* és *quatre-vingt-dix-neuf* számokat (hatvanhoz adván tizenhármát és négyszer huszhoz tizenkilenczet): annyi idő alatt ugyanannyi centimet keres meg a belga.

Nem szívesen vettem bucsut Brüsseltől. Hiszen most is alig tudok megválni tőle. Isten-hozzádot mondtam a »gulden pomp«-nak, a piros arczu gazdasszonynak gyöngéden megszorítám husos kezét s megígértem neki, hogy nem veszem könnyen a pénteket - mihelyt jogot váltottam rá.

Egy percczel érkeztem a vonat elindulása előtt. Podgyászat szó nélkül fölvettek s a málhá-pénztárnok ajálta, nála vegyek jegyet, mert mire a nagy csarnokba érek, tán le is maradtam. Hát itt a málhá-föladóban is lehet utijegyet váltani? Hát itt nem csapják be az utas orra előtt a mosdatlan ablakot, ha öt percczel érkezik indulás előtt? A mázsáló nem is követel borra-valót? S ha adok neki két soust, még nem is kevesli? Persze, persze! Ebben az országban a közönséget nem a hivatalnok, a forgalmat nem a vasut kedvéért találták föl.

* * *

A vonat röpül. Füstölgő gyári kürtő, jól művelt kerti föld, nyaraló, falu, város éri egymást. A nagy országuton - mely bizony külön kövezetnek örvend, mint a mi országutunk; nem is az, amely Szolnoktul Debreczenig vezet, hanem az, mely a Huszár-háztól terjed a Kecskeméti kapuig - a kövezett országuton társzekér mozog és könnyű cséza szalad, s a dus kaszálókon, terebély fák homályán irigylésre méltó szarvasmarhák legelésznek pórázon, melyen apró

gyermek vezeti a vén ökröt s a tapasztalt fejőst. Szomszédaim egy imádkozó abbé s egy nagy szőke fiu, aki Svájcából jött s Brugeba tér most haza. Kilencz hétig volt oda s két pár vaspatkós, bivalybőr bakkancs vásott le nagy lábairól a hegymászásban. A Pilatuson háromszor is volt egy hét alatt. A Berner Oberlandot ismeri mint a zsebét. Csak magafogta pisztrángot evett s két kellemetlen burkust majd ledobott a Blümlis-alpról. Midőn a brugei állomás üvegfüdele alá gurultunk, fehér kendők lobogtak a vitéz fiú elé. Viruló arczu, fehér haju mama s szőszke huga intettek feléje. Az apa csészán ült, maga mellett a kisebbik fiúval s egy nagy, hosszú szőrű, angol agárral, aki szükölve fészkelődött s nyilván le is ugrik, ha a szij ereszti. Az anya ölelését komoly kézcsókkal köszöné meg a fiu s a szép szőke lány csattanó csókjait, melyeket ez pazaron szórt a bátyja pelyhedző állára, azzal viszonzta, hogy a száját csucso-ritva, óvatosan érinté a karcsu hajadonnak fürtös, fehér homlokát. De a kis leány csak el nem tudott telni azon való örömeiben, hogy az ő Médardja megjött s ahányszor tehette, a nyakába is ugrott. A hosszú gyerek illendő nyugodtsággal fogadta a testvéri szeretetnek ezt a forró kifakadását s csak arra vigyázott, hosszú hegymászó botját valahogy ki ne öleljék a kezéből. Az ifjunak sokkal élénkebb volt az öröme, hogy a fékről eleresztett, feléje szökkenő agárnak üdvözlő nyaldoklásait érezte ábrázatán. Az az édes hugocska szinte megirigyelte a kutyát. Aztán a tagos ponneyk indítottak s a csészáról még sokká láttam visszalengeni a szőszke leány loreley-haját. A fiú ölében az agár ült.

Mellettem az abbé imádkozott.

Tovább, tovább!

Takaros tanyák, tiszta házak. A csinosan fésült kazlak mint apró szalma-kastélyok sorakoznak a csatorna partján. Ama chignonos szénaboglyák meg, mint holmi mesebeli óriás mezei virágok fogadják vesztég ledérkedését egy roppant pillangónak - a szélmalomnak. Mi minden nem terem meg ott egy táblán! Buza, burgonya, czékla, káposzta és bab. Nálunk lóherés volna.

A genti pályaházban egy kis fecskemadár éppen Pest köczimere mögül villant ki a szabadba. Az európai nagy városok sorában tehát benne vagyunk mi is. A fecske jő és száll vissza; nem zavarja a tüszkölő gép, a sivitás, a harangszó. Még az abbé imádkozása sem. A kegyes férfiu a következő állomáson, zsebébe csusszantván a breviumot, kiszáll. Ülésén egy csomó nyomtatványt felejtett - kiosztás végett. »Les 3 grandes faveurs, signalées par Ste Geneviève.« A mirakulózus történet éppen kifutotta Ostendéig.

*

Thalatta! A tenger!

Váratlan bukkán föl a digue magasán. Zugása tulharsogja a városi zajt s tul a sétálók vidám kacaját; mert vannak emberek, akik szemben a tenger fönségével is nevetni tudnak. De mikor legtöbben a vendéglők verandáján elköltött izes ebéd után andalognak partjain! Csak egy-egy pillant el mélán a morajló viz rengetegén; és ez sem költő. A vitzömeg ára és apálya a kurz-czetlit juttatja eszébe. Ám itt az apály után ismét dusan hullámoz a viz - a bőrzén pedig nem akar ismét dagadozni az árfolyam, ha egyszer meglohadt. És mégis Ostendébe jár, még telik erre a drága fürdőhelyre. Elveszté millióit - de megmaradtak a százezerei. Gyermekai a kemény fővenyen váracsot ásnak és zászlót tűznek a hegyébe. Jő a hullám és elsodorja. Tehát az ár-emelkedés sem hoz mindig szerencsét. A gyermekek azonban nevetik az előrelátott bomlást; hiszen azért építettek, hogy a viznek legyen mit elmosnia. Egy másik csoport szorgosan vájja piczi ásóival az apró kagylót s mikor már tele van kötény és kalap, visszaszórja a tengerbe. Papa is úgy teszen sokszor a pénzzel, csak hogy nem szándékosan.

Tulfeszült idegek edző varázsfolyadéka, sósvíz - megcsappant izmokat aczélozó hullámverés, köszöntlek! Nehéz vizeidnek taraján ott ringatódznak Szláv és Horvát Boldizsár. A parlament habtorlódásainak ernyesztő voltát meggyógyítja a tengernek békitő rengése. Milyen jól eshetik a híg párnán elnyújtózni s mily kéjes érzést támaszt az az interpelláció, melyet vödréből a baigneur lódit nyakatok közé.

Thalatta, thalatta!

Ostende.

Ostendében, különös ritkaságul, »véritables huitres d'Ostende«, valóságos ostendei osztriga kapható a »Royal prusse«-ben. Ez minden esetre furcsa; de mégsem olyan furcsa, mint az, hogy B.-Füredre Bécsből szállítják a fogast (nehány év előtt keservesen panaszkolta ezt nekem a vendéglős) s hogy Tokajban kaphatsz sherryt is a garádicsos boltban, de tokajit, már hogy amolyan tokajit, melynek világraszóló nevét köszöni ez a bor, bizonyára nem; vagy ha igen, az még a sherrynél is alábbvaló, t. i. a tokaji sherrynél. Ostendében tehát a valódi ostendei osztriga nem pleonazmus.

A »cursaal« társalgójában az egyetlen magyar lap a »Magyar Állam«. Nem lehet tagadni e szerint, hogy nagy kiterjedésnek örvend; mert a Zöldfa-utczából a plageig jó hajtás. Ugy hallottam, az öregebbik Pista pápista grófnak köszöni az ostendei magyarság ezt a *szórakoztató* olvasmányt, mert ugyancsak elszóródtak, ha a közelébe jutottak. Megilletődéssel értettem meg belőle hazám veszedelmét, J. K. vezérczikkiró ur (aki aligha más mint maga Jézus Krisztus, vagy ha nem az, úgy bizonyára Jósika Kálmán) - mondom, megrendültem azon a komor proféczián, mely bizonyos elpusztulását hirdeté a magyar népnek, ha a párbért nem fizeti meg pontosan papnak, kántornak; vagy hát legalább is a papnak. A cikk másik felében elő volt adva, don Carlos milyen szelid, nemes jellem, akire, ha mindamellett nem sikerülne neki meghódítani zendülő Spanyolországját, bizonyára ránéz a Chambord gróf királyi koronája. Ez is csak valami.

Olyan jólesett mindezeket magyar nyelven olvasnom, mialatt egy vendég-kisasszony a kusza zongorán (pianinón) a »Hunyady-indulót« játszta. Meghatott e külsőségek mély vonatkozása. »M. Állam« - Pio nono - pianino - Hunyady-induló - Hunyady-nyomda a Zöldfa-utczában...

De van ott francia és vlámus nyelven megjelenő »M. Állam« is. Ilyen a »Feuille d'Ostende«, mely erős harczot vív a haladi polgármester és pártja ellen. »Hogyan!« kiáltja szent fölháborodásában; »hogyan! Ez a Jean van Iseghem (bourgmestre), aki egy villamos lámpásnál többet nem birt föllállítani eddig - ennek a jelöltje mer győzni Mr. le vicomte Bernard du Bus de Gisignies ellen, kinek öregapja batáviai helytartó volt, midőn még egyek voltunk Hollandiával?...« S nagy a »Feuille d'Ostende«-nak az ő keserősége az Iseghem-pártiak ellen, kik »egy villamos lámpásnál többet nem birtak még föllállítani« (t. i. a kikötőben). Ez bizony szörnyű is, hogy egynél többet nem tudott szerezni. Nálunk az ellenfelet korántsem támadják meg ily hevesen. Nem is azt vetik az ellenjelöltnek, mért nem adott világító tornyot a falunak, - hiszen világító torony az ő jelöltjük maga, kinek bora messze sugározza be a szivek hullámozó tengerét - hanem legfőlebb azt hánytorgatják, hogy szabad óráiban gyujtogat, ami bizony nem illik.

Ilyen olvasmányokkal s ily párhuzamokkal adunk itt szárnyat az időnek, ha megelégtünk a folyton zaklatott kusza zongorát, vagy a szomszédban a »petit jeu«-t, a diguen az arany-szegesü pletykát s a zenekar sanyaru programját s szintelen előadását.

A parti életet kivéve, a város alig számít. Éppen csak lakni szoktak benne s hetenkint egyszer táncolni a városház nagy és fényes termében, mialatt a »cercle littéraire«, egy zajos kávéház és nesztelen olvasó-szobája, mindeniknek szabadjára van adva. Ilyenkor hemzseg a nép a kis főtéren, a kívül kávézókat vándor művészek mulattatják, mialatt hátul, kopogó faczipőben, víg ostendei halászlányok járják a brabançonnet a sugárzó ablaksorból kihangzó zenének töredékei mellett.

Az éj enyhe s én megint csak a tengert szomjazom. A társalgó orkesztrumából egy-egy visító klárinéhang sirály gyanánt csap a fekete vizdombok fölé, melyeknek taraja önszülte fényben

sziporkázik és morzsolódik szét a molo vaskos czölöpein. Legélén állok a hid-alkotmányok e félszigetén s födetlen fejemet átengedem a hús éjszakának, szivemet a nagy érzéseknek, melyek hullámozása beleömlik a sötét habokba s onnan vissza, meg nem szakított folytonosságban. Egy-egy torlasz csaknem hozzám csap föl. Mintha karjait nyujtaná felém, hogy dagadó keblére, apadó ölébe zárjon. Karja aléltan hanyatlik alá, de nő helyébe más, mely mindig int, int magához, magába, hogy méhébe fogadjon. A kísértet erős, szinte ellenállhatlan; s édes szédülettel fogózom a vas korlátba.

Az Iseghem bourgmestre világító tornya hosszú csíkot vet ebbe a hig éjszakába, melynek egyetlen csillaga ezer sziporkában villan szét a folyton rengő, ágaskodó habokban. A tenger szíve nagyokat sóhajt néha és magasztos fájdalomába egy hitvány polkának kacski ütemei tolatkodnak feléje onnan hátulról.

A molo alján halászbárka köt ki. Embereinek csöndes beszélgetését az éjféli szellő foszlányokra tépve hozza fülembe.

Alant vérpiros fáklyavilág. A pokoli tűz biboros párájában fantasztikus alakok elátkozott lelkek gyanánt sűrögnek föl-alá. A tenger munkásai. Kőművesek, akik az apadás időközével élve, lázas gyorsasággal és szótlanul rakják le kötalaját egy uj molónak. Száz és száz kéz dolgozik rajta, hogy az ár bekövetkezéseig meglegyen a munka, kiszolgáljon a fal annyira, hogy a dagály el ne sodorja.

Álmatagon, nem álmosan, térek padlás-szobámba, mely ott van a »Hôtel de poste« födele alatt, honnan nappal fölséges kilátásom esik az ostendei házak piros cseréptetőire s a fölöttük lebegő ingekre, melyeknek repülés-vágyát megakasztja a csiptető fa.

Fürdőhelyen bőven terem a regény s ez az én fogadóm is foglal magába egy érdekes fejezetet. Királyfiak polgári néven, homályos existenciák hercegi czímen iratkoznak a vendégkönyvbe. Az alsó emeleteken lakik a szép özvegy (minden hôtelen van kettő) s a »major de la table d'hôte« sem hiányzik az asztalunk mellől. Az utolsó háboru óta bő termés van özvegyekben és őrnagyokban. Amazoknak mindig akad vigasztalója, ezeknek mindig hallgatója. Asztal fölött igen bizalmasan beszélgetünk, szorongatjuk az egymás jobb kezét - a balt meg rajta tartjuk a tárczákon. A szépjének virággal hódolunk s sub rosa megsugjuk neki szivünk baját. Azután bemutatkozunk. A név mellékes; csak harsogjon, s ekkor megtudom: ő kicsoda. Hogy kiféle, azt mindjárt fölismeri az ember. Tiz közül kilencznek »nom de guerre«-je van, ami, tekintve a férj gyászos halálát a csatatéren, természetes is. Az özvegy azon panaszkodik, hogy a bankárja vagy bérlője késik a küldeménytel - az őrnagynak meg, egy fej-seb következtében, annyira meglazult az emlékező tehetsége, hogy mindig a más vitézségeit követi el s annyira szórakozott, hogy rendesen otthon felejtí a pénzes tárczáját.

Szép nővel ülök szemben. Bájos, elmés. Természetesen, özvegy ez is. Mikor boru száll homlokára, még szebb, s ha kire ilyenkor ránéz az ő setét, bánatos, epedő szemével: az bizony tuskó, ha legott nem fakadtak rajta a szerelem rózsái. Másnap délben már nem volt ott. Mi lelte? Tán beteg? Kedves maître d'hôtel, mi lett a szép asszonybul? A szép asszony még hajnalban kapott látogatást; egy deli zsandár-sergeant jelent meg nála (lám a hamis!) kinek a karján eltávozott, megnézni a genti kerületi törvényszék börtönét.

Hát az a deli, férfias, előkelő marquis de la Ste Trichonnière, aki oly gyöngyen zongoráz s azokat a pompás yacht-kirándulásokat rendezí? Aki megnyerte a nagydíjat, midőn két mért-földnyire uszott be a tengerbe? Aki Gounod romanceát oly elragadóan énekelte - szóval az a parfait marquis? Hát az valjon hova tűnt? Annak bizony a »petit jeu«-ben egy kis malőrje akadt. A fehér manchet mögül kiesett egy hölgynek az arczképe, mely kártyapapirosra volt festve. S hogy elárulva látta a gyöngéd titkot, a lovagias féríu ott hagyta hódításainak színhelyét.

A table d'hôte vén bojárja s fiatal neje szintén nagy érdeklődés tárgyai. Az agg oláh virágzó hölgyének gyújtó szeme, görög arczéle s izgató idomai soknak rontották meg az álmát. A rumuny Othelu az ő vastag szemöldei alól dühös pillantások nyilait lövölgeté széjjel, ami a békés étkezéssel épp úgy nem fér meg, mint annak a bojár asszonynak szokatlan szépsége. Főleg a vis à vis-ja, egy öreg angol, annyira belemerült a nő nézésébe, hogy a kanalat a füléhez emelte, olajat öntött a levesbe s megsózta a befőttet.

- Uram, mondá a bojárnak: a jó emésztés, valamint a rendes vérkeringés fontosságának nevében tiltakozom ekkora szépség ellen. Mi csak közönséges halandók vagyunk; magamról legalább bizonyosan tudom, hogy nem vagyok félisten, s nem tartozunk szívünk árán megkárosítani a gyomrunkat. Ha ő istensége, az ön hölgye, megengedi magának azt az olympusi sportot, hogy felhőiből alászállva vagy a tenger tajtékjából kikelve, gyarlandó embernek szánt ebédben részt vesz: legyen nekünk megengedve, hogy meneküljünk ekkora báj elől. Asszonyom, uram, kedves egészségökre a dinert... én máshova megyek ebédelni.

Egészen így mondta-e, már nem emlékszem. De kevés híja volt. A nő elmosolyodott. Keskeny, fehér homlokára finom pir, az öröm és szemérem pirja szökkent; szemét lesüté; remek faragásu orrának czimpái remegtek, mint rózsalevél a szellőben; ajkának piros bimbaja megfakadt s kivillant alóla a keskeny, apró, fehér fog. Az orczája közepén besüppedt, ahonnan az ismeretes amorette kacsingatott ki, s a bojár, haragos-vörösén, fölállt s karját nyújtá a nőnek. Az öreg sántított. Még ezt is! Az illusio teljes volt: Vulcanus és Venus.

A másodemeleti salon nyitott ablakából néhány percczel rá rumuny dörgedelem csattogott le az utczára. Vulkánus villámot kovácsolt s vastag felhőkben gomolygott a zivatar. Már akartam fölrohanni, hogy hősiesen leverjem a vén oláht. Bayard a bojárt. Fölösleges hevedelem. A lépcsőn jöttek elém; a szép szemek napja szétoszlatta a fürgeteget s láttam - ó láttam: egy puha, patyolat kéz hogyan vonja a kerek vállra azt a borzas ősz fejet s csókolja meg édes ajkával azt a kefét, mely szemöld gyanánt berzenkedett az öreg dühöngönczulu apró, tüskés szeme fölött. Hogy ebbe az ígézetes érintésbe nem változott át karcsu leventévé! Ah, nincsen már tündérmese!

* * *

Éjfélűt ütött, midőn a »Belgium« földéjzetére szálltam. Numerusom kívül esett az ágyszámon. Lesz tehát szerencsém a füstölgő olajos lámpás mellett virrasztanom. A kabinekből víg gyermeki sikongás hallatszott. A boldogok hatodmagukkal nyüzsögtek a két keskeny nyoszólyában. A steward nem győzte nyitogatni az üveget, s bőven töltögeté az égett-kenyérhaj ízű fekete sört, melynek »stout« a neve. Az englishmanek itták, mintha jobb ital sem volna a világon.

A meleg olaj szagától a földéjzetre menekültem. A párkány mellett karcsu nő intett föl a kőpartra istenhozzádot, honnan melodikus »good bye!« hangzott vissza három leány ajkáról. A kedves kacaj úgy röppent ide-oda a sötétben, mint fekete rigó az erdő sűrűjében. Mellettem egy durva legény áll, aki egy léczhez tüzes vassal közelit. A következő pillanatban kábitó sustorgással lövel föl a vastag, csillagtalan éjbe a jeladó röppentyű. Aztán ismét a sötétségbe hanyatlik vissza körülöttem minden. Fölöttem egy ló harapdálja magas ketreczének hideg vas rácsát. Ma délben győztes az ostendei gyöpön - s most rab. Londonig az is marad. Jockeyja meg-meglátogatja és beszél hozzá gyöngéd istálló-hangokon, melyeket a lovon kívül csak az angol turfman ért meg. Plaidbe göngyölődött éjféli andalgók némán méregetik a szurkos talajt. A nagy kürtő mellett óriási szakács forgolódik a szoros konyhán, melynek titkaiba kár volt bele pillantanom. Nem is mintha embernek, hanem mintha embert sütöttek volna ott. Mögöttem vadállati üvöltés. Az indulás jele. Az a medve ott, ki a hidra felczammog, a kapitány; az ő bundás melléből fakadt az a rémes bődület. A kormánykerék mellé három vén

legény áll s jeladásig csöndes, néma köpködésben várakoznak. Még egy röppentyű czikázik a fekete égnek, másodperczre, mint a villám, vakító fénnel öntve el a tengeri szörnyeteget, mely most kezdi mozgatni óriási lapátkerekeit. A dagály dörgve csapkodja a »Belgium« bordáit. Indulhatunk.

- Ohió!

- Hoi hó!

- Ohói!

- Hahói!

Panaszosan és démonilag hangzott a parti s a mi matrózaink közös hajószabadítási munkálatának wagneri éneke.

Az ár fölkapja a »Belgiumot«, mely lomhán, nyekeregve feszül át a keskeny csatornán. A molo sarkán ordítva kapja hátára a zabolátlan tenger. A kapitány s a kormányosok között agyrengető hördület pótolja a sötétben láthatatlan kar irányzását. Mint a Dante elátkozott lelkei jajgatnak és bőgnek. Egyszerre meglendül a jármű, én félre billenek, a ló horkan s az egyik dúczos, alakatlan éjféli andalgó, fenékre esik. (Nem a hajó fenekére.) Csak a karcsu nő lebeg zavartalan sulyegyenben a sötét földélzeten.

Szabadban vagyunk. A fordulónál fölcsillan a tengerpart hosszában a vendéglők s a cursaal lángsora, hol vidám emberek nevetgélnek és szivják az éjfélnék sóban gazdag levegőjét. S mig Nathalie k. a., a »pianiste hongroise«, ama terem tündöklő fehér falai között pörgeti újjai alatt a »flux és reflux« romanceát, s hálás közönség fogadja a szerényke adományt - mi az Északi-tenger mélységes medre fölött uszunk-ingunk bele a végtelenbe. A végtelenbe, de nem az ismeretlenbe. Ott rezeg kettős ércztokjában a megvilágított delejtű a kormányos előtt. És az tudja merre hajtson.

A parti csillám a tengerbe ful; csak az Iseghem bourgmestre egyetlen világító tornya lohadoz a távolban, elvértve egy-egy búcsu-sziporkát küldvén utánunk a síkra. A hajó méltóságosan emelkedik és sülyed. Amikor emelkedik, lábomba száll az agyvelő, s amikor sülyed, visszagurul a fejembe. Fölséges érzés. Az árbocz közelében csekélyebb a hajónak u. n. excursiója, hánytorgása. Odaállok az emberevő szakács konyhája mellé, kinek tűzhelyén kialudt a láng, maga meg szédületmentes fejét ott nyugtatja egy kis párnán, melynek pihéje a tenger hinárjából került.

A »Belgium« salonjában még ébren vannak. Bujdosik a »stout« s bőven ömlő fekete habjaiba bele-belecsöppen egy szó-morzsa is, melyet az egyik beszédesebb ánglius ejteget bele a nagy hallgatásba. A »little deavel«-ek is elnyugodtak, a zajongó gyermekek boldogan alusznak; csak a szegény mamát nem ringatá hajuba a nagy bölcső - sőt inkább, álmát meg-megszakítja egy belső teifeun, mely aztán kinos nyögésbe vész. A szomszéd kabinban az erupciók harsányabban nyilatkoznak; a roham-közöket multságos »damned« tölti ki, mint clown az »Oceania« asszony műveletei közötti szüneteket. A harmadikban kohófuvás, beleket fölshivó hápogás, azután fürgeteges locssanat, mint ha egyszerre százezer tojást puffantanának a falhoz. Az apróbb szédelgő kényelmére a teremben köröskörül mosdatlan bádog medencze mutogatja kietlen öblét, gyónásra hivatgván az ingadozót.

Nem hajlok a tengeri nyavalyára, amivel az egyik gentleman becsülését kiérdemelni voltam szerencsés; de csak mégis tanácsosnak vallottam kitérni a kísértés elől. Angolom megkinált az ő ágyával. Egy szárazföldi »patkány«, aki ilyen jól megszerkesztett agyvelővel dicsekedik, nem méltatlan e kitüntetésre. Érdekeltem őt; s midőn megtudá, hogy a rut csoroszlya hiába nyújtogatta felém karjait már első tengeri utam alatt is, nem hitte, hogy nem a tengereket járta valamelyik öregapám. Pedig ember-emlékezet óta a »czigánytő« volt a legnagyobb állóviz,

melyet harmadizi őseim ismertek. Elhitte, midőn a »stout«-os poharat, mellyel megkinált, rázkódva tettem vissza az asztalra.

A földélzeten mély csönd. Csak a gőzgép cyclopsi szuszakolása rezegetti meg állandó táncban a lámpást, a nehéz vasalású kerek ablaküveget s még a nehéz horgonyokat is, melyek mint valami tengeri csoda-állatok rettentő lánczokra verve hevernek ott holtan. A zakatoló kerék morajába aztán a kormányos méla danája vegyül. A karcsu nő, kátrányos ponyvával beterített hordóra hajtván fejét, aludni látszik. Szomszédja, a duczos tömeg, horgol. A ló egyet-egyet fú bele a sötétbe. Köröskörül özönvizi éjszaka. A szakadozó felhőtábor foszlányai közül lekandit egy magános csillag. A delejtű remeg. Lapján, ahol az az »E« ragyog, én is odavaló vagyok, »Est«-en van az én hazám, Kelet felé. Arra fordulok. Az ég alja szürkül. A távol hajlatba belevész tekintetem. A homályos alapon meg-megvillan egy sirály fehér szárnya - vagy tán fellobogó sörénye egy nyargaló hullámparipának? Halvány pir vékony csikja nyilal végig a viznek s az égnek elmosódó határán. Pitymallat. Nem üdvözli pacsirta, csak a sirály kinos vijogása. Hajnali szellő csapja meg orczámat. A gyöngé pir szinesedik. A tisztuló ég aczela mintha szikrát ütött volna ki a messze ködbe vesző távoli szirtfokbul. Az első sugár diadalmasan villámol végig az örök vizeken. Majd, mint mikor az egyes hang teljes akkordá gyűl: ragyogón ömlik szerte bibora az első sugárkévének. Még egy percz - s fönséges harmoniában kél a nap, hig arannyá olvasztva a tenger síkját.

Üdvözlég, megváltó reggel! Köszöntelek, emberséges stewart, aki párolgó teát teszel elé a padra.

Átellenben is hajnalodik. A karcsu hölgy nyitja föl kék szemét, álmosan néz körül, aztán borzongva vonja szűkebbre gyöngé vállán a koczkás plaidet - fölkel, a hajó karfájához inog s beletekintve a kormány kavargó örvényeibe, szűzi belsejének titkát a habokba temeti.

London felé.

Van egy percz a tengeren, midőn hajónk egyedül van a roppant sikon. Egy maroknyi nép, mely az ilyen hitvány, inga jószágokon állva, uralkodik a világ fölött - és rabja a legkisebb hullámnak.

Szerencse, hogy a látóhatár körülnyírbálja a végzetlenséget szárazon és vizen s hogy fejünk fölött az ég sátora van, amelyen tul nem pillanthatunk.

S aztán van ismét egy percz, midőn legközepén uszunk egy vitorlakörnek, mely, a habokon rengve, mintha csak nekünk bókolna. Okozza ezt a hajónak haladása, melyet látunk, de észre nem veszünk. A pont meghízik, a bő gyűrű összezsugorodik - s e két tünemény közt ötven tengeri mértföld van. Sokszor, mintha a vízből bukott volna föl, nagy három-árboczos leng a sik magasán. Kezdek hinni a repülő hollandi meséjében. Meg odább valóságos délibábon pihen a szem. Látok fehér tanyát, delelő csordát a zöld mezőn, amint fölkapja a verőfény. Csak hogy a tanya fehér fala egy megcsillanó vitorla, a delelő csorda föltorlódó tajtéka a messze haboknak, a zöld mező a zöld víz, s a pusztának tengerhez hasonló verőfénye itt a puszták verőfényéhez hasonló tenger. Magas hegy tetején, messze sikon válik leginkább meggyőzővé az önosságünket s hiuságunkat példázó nagy karika, melynek mindig magunk vagyunk a középpontja. Mégis ilyenkor mondotta a porosz lajdinant a tengerről: »Nagyobbnak képzeltem«.

A szembejövő hajó némelykor haránt dől mint a pisai torony. A kedvező szél gyorsító lehének a hajó kitarja minden vásznát, melyeket a víg fuvalom úgy dagaszt és feszít ki, hogy az erős »szuflába« félrebillen a karcsu jármű.

Csak egészen közelébe juthatnék annak a nagy hattyu-madárnak, s hallhatnám csattogását kiterjesztett vitorla-szárnnyainak! Gyermekes epedéssel, beteg sovárgással vágytam e gyönyörre. De távol marad valamennyi szeme a nagy hajógyűrűnek. Egyszer suhant el tőlünk vagy száz ölnyre egy norvég schooner. Alig ismertem rá. Fél órával ezelőtt óriás volt, amint ott magaslott a szemhatár szélén, s most, hogy közel ér, valóságos mogyoróhéj a mi nehéz hajónkhoz fogva. Mintha csak valami nagy férfit láttam volna közelről. S amig felénk lebeg, ragyog minden vitorlája a fölkelő napban, s hogy mögénk kerül, fekete silhouette gyanánt lép a ragyogó tányér elé, melynek izzó lapjába élesen metsződnek bele körvonalai. Egy perczre olyan mint egy nagy fekete pók, mely kötélzetével hálót vet a napra. Minden részlete a hajónak arany szegésű ében-faragványnak látszott a fényes alapon. Egy billenet - s faragvány, arany szegés a szürke távolba vész s diadalmasan emelkedik mindmagasabbra a nap.

Kapitányunk messzelátó nélkül is legott fölismeri a távol hajó nemzetiségét, nagyságát, osztályát. Ha Északon vagy Keleten egy vitorlának csak a hegye villan föl: már annak neve van és története. Az a »Kronborg«; jön Helsingörből s megy Kelet-Indiába. Az amott meg a »Funchal«; jön Valparaisóból s megyen Bremába. Az ott meg - ah, ketten vannak! A kapitány arcza élénkül; szeméhez emeli a csövet, majd a másod-kapitányt kínálja meg vele. Aztán összenéznek s beszélnek. Az ég alján, közel egymáshoz, kettős füstszalag hömpölyög a hullámok fölött. A két fekete pont, ahonnan ered, két hadi hajó: az »Albatros« és a »Nautilus«; mennek Santander elé, nyomatékot szerezni a németországi nyilatkozatnak. Arról ismertek rájuk, hogy nem ismerték.

Alig hinné az utas, hogy az a kemény, a folytonos tengeri uttól rezesbarnára rozsdásodott kapitány, bármely egyetemen a mennyiségtannak, fizikának és földrajznak lehetne tanára. Tudós napszámos, nagy műveltségű ismeretlen, kinek neve váratlanul csak valami regény vagy csodálatos rajzolat czimlapján fordul elő, melyet megirt, vagy valamely természettani

problemának népszerű fejtegetésével vonja magára a világ figyelmét. Ilyen volt Marryat, és Read. Ilyen Pierre Loti. Heine Vilmos (a Henrik öcsse) és a termékeny Jules Verne, aki Havre s a normandiai partok közt vezérli most a »Jean Bart«-ot, az ő saját külön yachtját. S az ilyen kapitány, ha szükséges, vállig tűri föl inge ujját s kérges markával belekapaszkodik a legvastagabb kötélbe s a legénységgel versenyt vonja be vagy húzza föl a nehéz vitorlát. Eszembe jutott a mi takaros, édesvizi kapitányunk, aki aranyrojtos fehér sipkával a gondosan bodorított fürtözet fölött, keztyűs kézzel s guêtres szövet-czipellőben lejt a dunai gőzhajó hidján, győzedelmesen kacsint a szép női utazókra s minden forduló után legalább is oly képpel száll alá szellős trónusáról, mintha ő fedezte volna föl a Nilus forrásait - Dévény és Titel között.

A földézet megnépesedik. A »little deavle«-k a tehercsomagok közt játszanak bujósdit s fölkapaszkodva a ló kalitján, megsimogatják a szép állat száraz, okos fejét, melyről a lovász most húzza le a csuklyát. Egy öreg ur kergetelözik az aprókkal, ezeknél pajkosabb. Ő a hajó »loustic«-ja, ki ötleteivel és fintoraival folytonos derűtségben tartja az apró közönséget.

A steward teleharangozza a hajót. Itt a luncheon ideje. Egy perc alatt kipusztul a föld s a salonba tolong. Csak a karcsu kisasszony marad fönn s gyöngéd, az utolsó vallomás óta halvány arcának fehér rózsáit pirosra csókolja a csipős reggeli levegő. Plaidjén a sima részek finom idomokra feszülnek rá s a rakoncátlan szélről megbomlasztott hajfonatok gazdag, hamuszín aranya, büszkén hirdeti a chignon távollétét. Kalapján a kék fátyol s a hosszú fekete strucztooll magasán ágaskodnak bele a kék reggelbe s a fuvalom, mely félre legyinti a szoknyáját, szépen formált, nyerges lábat mutogat, diadalmasan meghazudtolva azt a bal hiedelmet, mely szerint az angol lady több helyet foglal el a föld hátából, mint a más nemzetbeli nők.

Sohasem hittem volna, hogy ennyien vagyunk. Mig az éj szárnya borult rájok, a rut nyavalya tartotta fogva uti társaim nagyobb részét. A gyöngülő himbálózás, a friss léggel megtérő étvágy a terített asztalhoz űzi őket. Hal, rák, sódar, hideg roastbeaf, hig tojás, vajnak s méznek sokasága terül el a fehér abroszon. Öblös csészéből párolog elénk a tea s kávé - ha ugyan az a hig, kormos, illat nélkül való, hitvány löre megérdemli ezt a nemes elnevezést. Nem is igen fogyasztották; csak én szárazföldi patkány, aki itt sem tehettem le megrögzött kávé-szomjamról, birkóztam meg vele. A tea sem az, aminek otthon ismerjük. Sötét, kesernyész folyadék, mely a legnagyobb czukor-darabokra s a forró vizesésre sem szelidül meg. Annál izesebb a tojással koronázott sült sódar, a porhanyós burgonyával szegett lazac s egyéb számai a könnyű emésztésű angol konyhának, jóllehet ebben az élenytől szinte részegítő atmoszférában a vig gyomor megörölte volna még az ólomnehéz hazai gombócot is.

Őszinte bámulatom tárgya volt mindamellett a »loustic«, aki minden tálból kivette a maga jókora porcióját s azonkívül egy dagadó beafet is bekeblezett, melynek véres leve vastagon csorgott ki nagy fogai közül. De nem maga volt a hatalmas. Mellettem egy hosszú nyaku lady mint a czápa fogyasztotta ami ehető esett megnyult, száraz ujjainak ügyébe; s mig keskeny arcának egyik fele mint a malacz ugrott ki a mögéje tolt falattól: savószín szeme héjakint, mohón csapongott körül a dus asztalon s ugyancsak megadóztatta mindnyájunk udvariasságát. A rumjába teát öntött s ezzel a mérges itallal öblögette le csutkás torkán a nagy falatokat. Pedig, amint oldalvást nézegettem, azt hittem felőle, hogy éhenhalt galambnak az árnyékával is jóllakik, s hogy leszűrt holdsugarat iszik.

Csodáltam a fől szolgáló legényeket is, kik a még mindig tánczó hajón neutralizáló hajlongásban hordtak körül hígat-keményet, anélkül, hogy akár csak egy csöpp csordult, avagy egy morzsa hullott volna ki az edényből. Nem hiszem, hogy az ilyen steward nem kókler-viselt művésze valamely czirkusznak. Legalább azt a tojástánczot, amit a salonban végzett - s tojástáncz volt az a szónak teljes értelmében - ugyancsak megtapsolták volna a csengeri vásáron.

Luncheon után megint bujdosott a stout s a brandy; olyik még össze is keverte a kettőt s ezzel enyhíté olthatatlan szomját. A »loustic« sorba itatá az »apró ördögöket« - néhány rafaeli angyalfő volt közte - s aztán »kicsi borjut« játszott velök s a még le nem szedett asztalkendőkből egész menázseriát gyűrt nekik: nyulat, bárányt, szarkát, cziczát, s mindegyik alkotását az állatnak megfelelő szóval: makogva, mekegve, miákolva s cseregve mutatá be az ujjongó karnak. Sőt még hajót is ácsolt nekik a damaszt kendőkből s kenyérbélből gyurt bele apró matrózokat. Egyébre nem is volt érdemes az a sületlen tésztakölöncz, melynek még a vékony haja is ragadós, mint a keletlen pép. Szoboszalai czipónak barnapiros gombája, fájdalomasan emlékeztem reád.

A konyha mellett elhaladva, nem állhattam meg - az emberre mindig sajátos vonzódással van a borzalmas - hogy bele ne tekintsek. A bakó-szakács egy véres hustömegből hasított le éppen egy darabot, s odavágta az izzó rostélyra, hol iszonyu serczegéssel puffadt eléje a beafsteak-ülésnek. Melyőnk czombjából vághatta! Brrr!...

A nagy kalitban számtalan galamb nyüzsgött egymás hátán. Ezeket cél-lövés végett szerezte be a kegyetlen sport a wimbledoni riflemanek multságára. A kisebb kalitban meg vagy husz pósta-galamb guggolt. Ezeket a brüsszeli levélgalambászok küldik át Londonba próbautazás céljából. Komoly madarak, akik tudomásával vannak levélhordói fontos tisztöknek. Egy szerény szürke nyöstént mutatott kísérőjük, mely a megszállt Párisból hatszor tette meg az utat Orléansba, honnan mindannyiszor visszarepült az ostromolt városba. A vérengző szakács, ki most fogát vájva az ajtóban áll, olyan éhesen néz a derék madarakra... bizony nem szánta volna valamennyinek kitekerni az okos kis fejét.

Hogy fölpillantok, az ólmos ködfoszlányból sekély földszalag bontakozott ki. Ez Anglia part-vidéke. Amit néhány percz előtt hajónak néztem, köszirt volt. Köszöntelek, szabadság földje, mely biztos határaidba fogadád egykor a magyar haza számüzötteit!

Körül a hajók megszaaporodnak. Apróbb halászbárkák portyázgatnak szanaszét s úgy forgatják a vitorlát, hogy a széllal szinte ellenkező irányban usznak. (Magyarozatát l. Müller-Pouillet »Egyetemes Természettanában«.) A bárkák fölött sirály és halászmadár sivalkodik. A tengerben széles, kéklő sáv. A Temze. Már fél órája járunk rajta. A partok mind összébb szorulnak. Az ólmos határ kizöldül, erdők és szántóföldek virulása int felénk. Sűrűn jön és fordul a Yarmouthba és Plymouthba igyekező póstahajó, s a kapitányok magasra emelt karral tisztelnek egymásnak. Ő angol felségének egy hadi naszádjá von mély barázdát a csöndesülő vízbe. Gyakorlatról tér meg. Az erőd fokáru az angol színek lobognak. Távolabb nehéz gomoly. Tán az »Albatros« és a »Nautilus« egyesült füstoszlopa, vagy - úgy igaz... az első kürtő löveli ki torkán a sűrű fölleget. A gazdag és munkabíró Anglia első gyárat pillantom meg.

A folyam keskenyedik. Háta tarkállik a sok gőzöstül és vitorlástól. Amonnan messziről sötét betük ágaskodnak fehér alapon: »Thames Haven Cattle Landing.« Egy földhányás torkából vasuti vonat iramodik az erdőnek. Utközben találkozik másikkal, mely mint a vakond szalad bele a földturásba. Olyan takaros apró vonatkák! Vagy harmincz kocsika szalad a kis tea-forraló mögött, mely 160 lóerővel dolgozik.

A partok népesednek, épülnek. A napfényben tündöklő lombozatbul valami vártorony buvik elő, melynek árboczán, mint virágfürt a szárán, vagy hat zászló lebeg. Egy »castle« tornya. Parkja száz holdas, bársony gyöpén egészséges angol fiu és lány cricquetez, croquettez, lawn-tennisez. Ős hársai alatt fehér kerti padok s az öbölkében karcsu yacht és apró csónak raja reng: a kastélybeliek vízi hintái. Benn a nyaralóban elkényeztető comfort, szolid elegancia, vastag szőnyeg, ősök arczképe és kapu nagyságu kandalló, melyben nyirkos őszi napokon hasábfa pattog s a harisnyás, fehér haju szolga nagy ezüst tálczán hordja körül a teát. A szőke miss most a zongora mellett az ő fiatal lelkének virágos csolnakát a Field románczain ringatja;

az izmos fiu, ponneyja hátáru, brávo kiált föl az ő néjének s a kengyelben föllálva, roppant georgia-csokrot lódit a terembe, amin az öreg lord papa jóizűn kaczag s mylady megrezzen, mert kicsiben mult, hogy az erős dobásba föl nem borult a két japáni váza, melyeket bátyja, a tengernagy, hozott Jeddóbul. Vagy a lovász a veranda elé vezeti a kényes paripát. Az egyenruhás babszemjankó, a csöpp groom, csatos kék kabátkában, tartja a kengyelszárat s a bájoló miss, szöghaján a fátyolos magas kalappal, lovagló-ruhájának szélét fölkapva, közeledik...

Gravesend! A háztenger első hulláma.

Azt hinné az ember, a nyugtalanul váltakozó házfalak egyébre sem valók mint arra, hogy a firmák roppant fóliája gyanánt szolgáljanak. Egymást éri a »boarding« és »building«. A két parton örült sebességgel száguldanak tüled-hozzád a vonatok. A folyón már csak »lépést« mehetünk előre. A kapitány karja, mint a vasuti póznának jeladó lécze, sülyed s emelkedik, hol egyik, hol másik végében a hidnak. Apró cutter, vakmerő vizi szunyog gyanánt metszi át utját a természetes »Belgiumnak«, mely óvatos lomhasággal váj utat magának a nyüzsgé rajban. Valóságos ladik-boly iramodik a nyomába, hogy élve a hajónk okozta erővel, ennek sodrában ingyen és evezőcsapás nélkül haladjon jó darabon.

Hajónk egyszerre megáll. Zöld csolnak tart felénk, melyen egyenruhás urak állanak. »Her Majestys Custome«: a douane, az angol fináncz.

Az én öreg gentlemanem, kivel utközben összebarátkoztam, megnyugtattott, hogy az utast nem igen faggatja az angol douane. Az »examinor«-nak bemutatott, mondván: ez magyar uri ember. S a fináncz nyájasan szalutérozott s meg sem tapintván bőröndömet, rá ragasztotta a mentesítő piros czédulát.

Kedves hazámfia, nem is gyanitod, mekkora becsülete van itt a magyarnak! »Csak mondja meg mindenütt és mindenkinek nemzetiségét«, biztatott az öreg ur, »nagy hasznát fogja venni. Mi derék, igyekező, jellemes embernek ismertük meg a magyart 1850-ben, aki inkább goromba munkát végezett, semmint ajándékot fogadjon el; a lengyel menekült sohasem dolgozott, hanem csak »koldult«. (Saját szava.) A német sem köllött neki. »Mert végre is, lássa: german is man, hungarian is gentleman. Ez a különbség!«

Megköszöntem a kedvező véleményt s hirtelenében körülnéztem, pirulásomra nem hallotta-e meg valaki ezt a dicsérő nyilatkozatot - mert bizony ez idő szerint sok nálunk a »lengyel«.

Elöttem két roppant hajó, árbocz és vitorla nélkül. Ezek »detentions ship«-ek, a vásott angol tengerész-urfiak fegy-háza. Elöttük a hívogató város és maguk közepében a csábos zajnak - fogva. A befőttes üveget csak kívülről nyaldoshatják. A hajónak »Tantalus« a neve.

Kavargó füstfelhők homályosítják az eget. Gyár után gyár; warehouse tövében warehouse. A házak egymás tetejébe kapaszkodnak. Jobbról és balról hajógyár és dock. Emberek sürüje a két parton, apró hajók surranó bogarai a vizen. S egy fordulón kémény, tető, kürtő, árbocz, oszlop, torony kábitó rengetege - Londonban vagyok.

A vén »London bridge« alatt kötöttünk ki.

London.

I.

Két dolog lepett meg különösen, hogy Londonba tettem be a lábamat: sütött a nap s nem lopták el a pénzem.

A többi, hogy cabom az 57,004-ik számot viselte, hogy az embereket a föld nyeli el itt, hogy a következő perczben annál többet lökjön a felszínre: ez elszédített, de nem bámultam rajta.

Valami iránt nem tudtam tisztába jönni. Csak találgattam mi lehet? Van ugy az ember sokszor legjobb ismerőjével, hogy valamit lát rajta, ami idegenül hat rá. Egyszerre aztán észre vesszük, hogy állban kiberetválkozott. Mig a fogadóig vitt cabmanem, rátértem végre, mi teszi rám azt a szokatlan, nagy városban szinte ijesztő hatást. Londonban nyüzsg a sok ember, fogat - de nincsen zaj; nem csak aránytalanul nincs, de egyáltalán nincs. Forog-sürög a tömeg, tolong a számtalan szekér, de nem csörömpöl, nem kopog, nem csattog, nem dörög, nem zörög. A gőzhajó füty nélkül czikáz ide-oda a Temze hátán, fölöttünk sivalkodás nélkül villan el a vonat; egyszer dörren csak - aztán szavát, magát elnyeli a szomszéd utca. A természet bölcsesége, mely nem engedi meg, hogy a tölgyfán tök teremjen - mert, így szól a tanulságos mese, ha egy-egy tök leesnék, az alatta delelő utas embert agyonütné: - e bölcsesség második lefejtésben nyilatkozik ugy a londoni municipum rendeleteiben (amiket ez a furcsa angol respektál), mint magában a sokaság ösztönében. Mert hová lenne idegzetünk, ha a roppant forgalom az őt megillető zajjal járna? A fül megszokja a hámor nagy pörölyének földremegtető döngetéseit; meg a szakadatlan ágyubömbölést a gödi, alcsuthi csatákban; de akkora lármában, mint amilyet ez a néprengeteg magához aránylag szülne, megbomolna az agyvelő. Egy londoni forradalom pusztító lenne már csak a zajával is. Hova lennék itt, ha minden mozdony, mely alattam, mellettem, fölöttem elzug - minden gőzhajó, mely a nagy folyamat átszeli - minden omnibusz-kalauz és minden varga-inas és péklegény fütyülne? Siketítő orkán támadna belőle. S főleg a déli órákban a Stock-exchange, a bankok s a Mansion-house körül ott a Lombard-streetben van szükség a hangok mérséklétére; a nyüzsgés ott akkora, hogy nő és gyermek, az ut megrövidítése végett, a lovak hasa alatt bujik el s az üres cabon lép át. Persze, hogy angol kocsis, angol természet és nevelt ló kell az ilyen művelethez.

Az aránylag csendes utcák s a háztenger sivár architektúrája, vakolatlan fala s a keskeny homlokzat, némi - különöset mondok - némi falusi szint adna Londonnak, ha rövid közökben fel nem buknék az ámuló szem előtt az India-office, a Custome vagy Greenwich, melynek egy udvarába beleférne a nájgepáj (bár ott volna!) meg egy halom pesti ház; vagy ha égbe törő merészséggel nem intene ott a szt. Pál kupja, vagy a Nelson oszlopa a Trafalgar-squaren, vagy a parliamentház queenstowerja (királyné tornya.)

Ugy látszik, hogy amit az angol ember a lakháza külső diszéből megvon, azt busásan juttatja középületeinek s a cluboknak, melyek mindegyike roppant arányaival és méltóságos styljével tűn ki. Az »Army and Navy-club« a Haymarketen, a »Traveller-club« a Hannover-squaren bizonyítsanak mellettem. A magán-házak sorából tán csak az egy Wellington-palota vonja magára a jövevény figyelmét, mert két emeletének hat ablakával a Hyde-parkra néz. E »fényűzés« onnan magyarázható, hogy a megdicsőült »vas herczegnek« a hálás nemzet adta ajándokul ezt a házat, mely bizony Budapesten sem tenne számot, de a Picadilly hosszú kalitka-sorában tekintélyes objectum. A »nagy« Rothschild (itt Roszcsáild): sir Lyonel, aki tőszomszédja a herczegnek, nem hiába dús gazdag férfit és bankárja a világnak: van is neki

takaros házikója mely, nem tulzok, legalább is háromablakos fronttal büszkélkedik. A telek drágaságáról fogalmat szolgáltat a következő hiteles adat. A cityben - igaz, hogy a börze közelében - ottlétem idejében 8000 fonttal, tehát 80,000 ezüst forinttal kelt négyszeg öle egy sikátor ócska házának. Hát még, ha a budapesti közmunka-tanács sajátítja ki!

Hogy diszben nyerjen a város és meg ne szenvedjen az angol elve, aki házában várát akarja birni: a tehetősebbek egy-egy városrészben együvé állnak és építtetnek maguknak négy emeletes szárazföldi »Leviáthán«-okat ezer ablakkal és száz kapuval. A Brompton-square, Grosvenor, Belgravia és Victoria-street ilyen kaszánya-palotákkal diszeskedik.

A minden fajú nyomtatvány iránt való régi hajlandóságomnál fogva gyönyörködve nézem a falragaszokat s rajzos hirdetéseket. Aki tudja, a placard előállítása egyáltalán, tiszta, vagy plane művészi megszerkesztése mekkora nehézséggel jár, őszinte bámulattal nézi az angol sajtó-iparnak e technikai remekeit. A mély feketeség, a tüzes pirosság, az éles betű (vagy, műhelyi szóval élve, »írás«), az ügyes beosztás, a jó styl (nem a szöveget értem itt, noha ebből is tanulhatnának fővárosi hirdetőink), a természetes nagyságot túlhaladó alakok jellemzetes, sokszor fölséges humoru rajza, a szabatos összeillesztés, a jó papiros meg a többi: ez mind olyan dolog, mely már magában is hű tükre ugy az angol szoliditásnak mint élelmességnek - mert e kettő igen jól fér meg egymás mellett. Nem árt tudni, hogy az ilyen egyes lepedő sokszor 10-15 shillingjébe kerül a hirdető félnek; s hány ezer utczasarkon és tűzfalon virít az ő nagy papiros-vitorlája. Egy kis vagyont költ el naponként. Az »Adelphi« színház valami nagy látványosságot hirdet. A darab fő-alakjai óriási arányokban vannak feltüntetve. A hős baretjén a toll van fél öles; a gyermek, melyet az anya kiment a tűzből, megütné a rifleman mértékét. Este lángkoszoru övezi a placardot, hogy minden része élesen legyen megvilágítva. Vagy valamely ház másodemeleti, kapunyi ablakában forog hosszú sorozata az átlátszó hirdetéseknek, minden perczen más-más kerülván a szem elé; sőt a borus hónapok beálltával az elektromos fény a sűrű ködfalra lövelli rá a Flymoore csizmáit s Peerne szappanyát. Nem is emlitem a megvilágított kalapú, átlátszó mellű és dereku ireket, kiknek fejről a »brasilian saucet«, szivéről a »justly famed (méltán híres) vital restorativet«, hátáról James Briddonnak »most important notice«-jét, a két kezében levő lampionrul a »revolving shutters«-t s »iron wine bins«-t, vagy a »red heart rumot« olvashatom le; s számba sem veszem a minden sarkon leselkedő commissionert, aki nem is apró czédulákat, hanem csinos képes regényt nyom a kezembe, melynek minden második lapja hirdetés, maga a jól megírott vig történet pedig azon fordul meg, hogy az apa esküvő előtt meg akarta tagadni lánya kezét a szerelmes ifjútól, mig ez kétségbeesésében véletlenül az apa lábára tekintve, észreveszi, hogy a csizmája szorít. Legott Sands and Sons urak bő választéku csizma-raktárába küldenek - ott van a Mac-Gregor-streetben a 28-ik szám alatt - s az onnan került puha bőru, simulékony lábbeli visszaszerzi a kegyetlen apa jó humorát s a pár boldog lesz, s ebéd fölött a hálás vőlegény meleg toastot mond a derék varga-czégre. (Ezt mind a lámpás alatt olvastam el.) Sokszor nyolcz-tíz iparos áll össze ily végből s közösen iratnak maguknak regényt, melybe sok ügyességgel van beleszőve az illető szabó, asztalos, varga, pipafaragó neve és utczája. S ha a »Lyceum« színház valamely darabjában lady Waverley ruháját vagy fejdíszét irigyen nézi lady Drumford: bizonyos lehetsz róla, hogy a ruhakészítő neve s a virágcsináló adresze tudomásodra jó a jelenet folyamában. Az, hogy fölvonásközben a leforduló függöny apró koczkákra van osztva, melyek mindegyikében valami halhatatlan kalaposnak vagy keztyűsnek nevét hirdetik Shakespeare, Fletcher és dr. Johnson festett szobrai közt az ámuló jelenkornak, nem volt új előttem. Párisban is divik s mondhatom, jóllehet nagy engedményeket teszek az iparosságnak, bántott. A színházban illusiót, feledést keresünk. A circenses közt ne kisértsen a kenyér.

Említésre méltó, hogy a divatos celebritások mesterileg rajzolt arczképe nem csak fénykép-írók és műkereskedők szekrényében, hanem mészárszék, pálinkamérés, posztókereskedés és bádogos műhely kirakatában is látható. A »szép magyar nő« D'Anco (otthon Dankó) k. a.

arczképét zöldségáros ablakában láttam káposztafejek és kalarábék között. A »Globe« színházban nagy sikerrel énekelte a mère Angot szerepét.

Az angol reklám kifogyhatatlan a fogásokban. Találékonyasága bámulatos, merészsége sokszor megdöbbenítő. Az Oxford-street közelében egy háromemeletes épület - betüből. Ez a név a Rawlinson-ház. Vagy a ház a Rawlinson. Az **R** betű felső nyílása a cég roppant kirakata; alsó nyílása a fő-bejárat; az **A** kettős kirakatnak adja keretét, s így tovább az **N**-ig. Maga az üzlet - városokkal kereskedik; ezt úgy tessék érteni, hogy városokat csinál; de nem úgy mint Romulus »condidit Romam«, vagy Péter csár alapította meg birodalmának fővárosát, vagy - hiszen magyar példával is dicsekedhetünk - Tisza Lajos gróf ur Szegedet: hanem Rawlinson urék gyártják a városokat, és színházastul, templomostul nagy ládákban küldik Ausztráliába. Nem játékszer-templomot, nem papiros színházat mondok, hanem valóságos templomot, melybe akár 2000 hívő tér be s valóságos színházat, melyben ugyanannyi néző talál helyet. Alkotmányai vert- és öntött-vas részekből állanak. Összeróhatók és szétszedhetők. S ha egy város elunja magát valahol, kapja sátor-vasát és odább áll. Az ember-csiga problémájának a megoldása. Ha Rawlinsonék házat adnak el, az nem csak pusztá ház, hanem az már teljesen be is van rendezve, a tűzhelytől le a szűrőig, a kandallótul a csöngetyűhuzóig, minden konyhai edény, minden szoba-butor a legtakarosabb munkában. Nincs kifeledve semmi - s az éjjeli szekrény márványlapján tán a »Daily News« legújabb esti kiadása is ott van.

Láttam ott 100 személyre való társaskocsit. Láttam ágyu-kereskedést (Gilk & Comp. 3. Union Row, established 1843). A lengyel fölkelők a 60-as években innen szerezték apró ütegeiket. Láttam fényben sugárzó ablak mögött életnagyságu bábút, melyen pompás ruha ragyogott s mely művészileg volt fészülve, tanult gráciával legyezte magát, mosolygott, ide-oda hajlongott, forgott, mutogatván elejét-hátulját, s aztán a tömeg előtt, mely kívülről bámészkodott, tanult gráciával meghajlott s kék ruhájának szélét fölkapva, lelépett a színpadról s egy bájos arának adott helyet, ki félrebillentvén narancsvirág-koszorus fejről a menyasszonyi fátyolt, szemérmesen foglalt helyet a nézők előtt; s a ruha széle alul kidugva fehér selyemcipőjét, fehér moroquin-kötésű aranysegésű imádságos-könyvét fölnyitá s buzgón imádkozott.

Fölösleges mondanom, hogy - mint azt az éles elméjű olvasó nyilván ki is találta már - ezek a bábuk eleven kisasszonyok s így ezek is csaknem olyan tökéletesek voltak, mintha mesterségesek voltak volna.

A Pater-Noster-Row egy játék-boltja előtt magam is a nevető közönség közé álltam, mert bizony volt ok a derűtségre. Vagy tizenkét furcsa emberke - szerecsen, matróz, skót sat. - bolondul ugrált, veszett tánczot járt, föl-fölkapva piczi karját s módosan rakva lábát az ismeretes faczipő-tánczban. Soha mulatságosabb jelenetet ennél! Főképen egy kövérke öreg bácsi nem tudott magához térni a nagy kaczagásból. Csak úgy potyogott a könyje a görcsös nevetéstől. Midőn másnap este a Conventgarden hangversenyéből hazatérve, ismét arra vitt utam - hát a bácsi még mindig ott nevetett, fogva az oldalát s szinte görnyedezve a nagy derűtségtől. A bácsiban amolyan »chatouilleur«-re, csiklandozóra ismertem rá, kit a cég fölfogadott, mert pompásan tud nevetni. A Strand-színház valamely kikopott hajdani kómikusa volt.

Magamhoz váltottam egyet ez ugráló babákból és - néhány nap óta fa- és füstékszerinti testvérei ott járnak a bolondját a Váczi-utcán, a Brunner bácsi boltjában, aki ajánlásomra hozatott néhányat. Fogadott-é melléjük kaczagó öreg urat, nem tudom.

Ime, nem csak a földsark-utazók szereznek dicsőséget az ő hazájoknak rendkívüli fölfedezésekkel, hanem az utcasarkutazók is.

Az angol nyelv jeles nyelv, könnyű is megtanulni, de szólni rajta úgy, hogy a benszülött megértse az embert, lehetetlen. Egy régi »elméncz« így figurázta ki az angol nyelvet: »Dickens«

nek írják s úgy olvassák, hogy »Boz«; egy másik, még régibb elméncz, az angol nyelv könnyű elsajátítása céljából azt ajálja, hogy: szedjed teli a szádat szóval, rágd össze s hirtelen köpd ki. Egy kis igaz van e tréfák alján. Az angol, amidőn beszél, befogja a száját, s csak akkor tartja nyitva, amidőn hallgat. A mássalhangzót vagy alig érinti ujj-, azaz nyelvheggyel, vagy erős tüdejének egész energiájával löki ki magából. Az »r«, »b«, a »th« (a mi »sz«-ünknek anámikus, vérszegény rokona) bágyadtan röpked felénk az ő szájüregéből. Mi tán csak akkor ejtenők szabatosan, ha a nyelvünkön apró hólyag volna. »Aroundell« neki csak »Andl«, s ha a kocsisnak becsületesen kimondod, hogy vigyen a »Waterloo«-vasúthoz, úgy néz rá az emberre s annyit hajtogatja a kérdező »sir?«-t, mintha legalább is arra szólította volna föl, hogy vigye az ó-budai kálváriára.

- Waterloo railway!

- Sir?

- Wa... ter... loo... rail... way.

- Don't know, sir. Nem ismerem.

Ekkor türelmetlenkedve már kézzel-lábbal produkáltam neki a mozdony zakatolását, tüsszőgését. Sőt alapos megértés végett, füttyültem is neki.

- Ah! Vadlú! All right, sir.

Legyen hát, nem bánom »vad lú«, csak menjünk már egyszer!

Amidőn pénzváltót tudakolunk, a »change«-szóban oly sistergő »cscscscs«-t vág elénk, mely mint a röppentyű, metsző süvitéssel iramodik a levegőbe s tán még ott is sistereg. A »yes«-t ritkán ejti exspirálva, hanem olyan horkanattal, hogy szinte félreugrottam előle; azt hittem, bekap.

Még a művelt osztályban is kevés akad, aki anyanyelvén kívül mást beszélne. Persze, hogy nem is kénytelen vele. A színházban az első napokon a darabból nem hallottam egyebet finom zizegéssel váltakozó tüsszenésnél; csak apránként rebben felénk a zsongó szóbogarak rajából a gondolatok himes pillangója.

II.

Londonban, bár nagy a nyomor, koldus nincs. Azaz: elvben nincs. De »vanni van«. A praktizáló koldus azonban már nem az, mert mindig hivatkozhatik valamely polgári foglalkozásra. Többnyire a szabad művészeteket gyakorolja: zenész, képi-író, színész, kókler; vagy vándor prédikátor, humorista, matematikus, improvizátor.

A »cockney« angol kereskedő lámpásgyújtakor már bezárja a boltját. S ha francia, olasz restaurant nem volna, utca és tér csaknem homályba veszne, homályba ahhoz a sugárözön-höz képest, melyben az éjjeli Páris fürdik.

A szombat estéje azonban a vasárnap hajnalába szolgál bele. Ilyenkor látja el magát London az ünnepre-valókkal. Husvágó, gyümölcs- és zöldségáros, zsib- és ruhakereskedő stb. pazar világgal önti el boltját s harsog a sokféle kiabálás az éjen át; a sikátorokban hullámszik a nép, áll a vásár s akkora a tolongás az élelmi és ruha-cikk körül, mintha egyenkint valami sarki expedícióra indulnának. A boltajtóban sikongó, vidáman hanczurozó gyermekvilág; minden emeleten nyitott ablak, melyekbe madzagon huzzák föl a kétökölnyi leves provencei körtét, a fölséges ürü-hust, melynek láttára értjük csak az angol és francia előszeretetét a »mouton« iránt. A sós tengeri vízzel meg-megömlesztett hamptonshirei és normandiai legelők egész

mássa fejlődik az ürü mint nálunk, hol fanyar ködmönszaga még a legügyesb szakácsot is meghazudtolja.

Valóságos olasz élet zsibong ilyenkor London kisebb utcáin. A mészáros »by, by!« kiáltásaiba a sütőlegény nótájának különös dúdja vegyül, melyről azt mondják, walesi eredetű. Közbe egy humorista, Snob urnak, a vékony takácslegénynek pályafutását és viselt dolgait adja elő a hallgatóság nagy kacaja közt: hogyan ment lánynézőbe Rathbone asztaloshoz s mialatt vágyva nézte Maggiet, a »gyalu-lombos léczerdő« tündérét, a Maggie apró testvérekéi enyvét öntöttek a Snob ur kalapjába. Snob urat kikosarazzák. Szomorun ballag haza, fájdalomában észre sem véve a pajkos fiuk csinyét. Hideg volt. Snob ur fejéhez fölöslegül nem csak oda ragad, de még oda is fagy a kalap. De ő erről mitsem tud. Közben, hogy enyhítse búját, belép a templomba s amint le akarja venni kalapját, nem bír vele. Rohan az édes anyjához s ott a meleg kandalló előtt kienged a kalap s barna csöppök hullván homlokáról, ijedtében azt hiszi, hogy a nagy bubánattól vért izzad. Aztán beleesik egy kékfestő kádjába, belebukik egy sütőnek a tésztás tekenőjébe, hogy késsel kell kivakarni onnan, míg végre borotvált fejjel, kék arccal s becsirizelt orral és szemmel botlik be véletlenül a Rathbonék műhelyébe. Ott mind azt hiszik: szegény Snob ur megbolondult. A mozgó humorista drasztikus taglejtéssel rajzolja a boldogtalan Snob ur kalandjait vizen és szárazon, míg aztán, a karzat megelégedésére, végtére mégis csak belesegíti az emberséges Snobot a házasság kikötőjébe.

Nagyok és aprók amolyan igazi ó-angol derűtséggel, nyerítő nevetéssel jutalmazták az utszéli humorista elbeszélését, midőn egyszerre az állatszelistítő lép a színre. Tán oroszánt idomított, párducot zabolázott meg, vagy vérengző tigris? Nem nagy sor ezeket megszelidíteni. Különbet fogunk látni ennél.

A gentleman megoldja zöld zsákját s abból kiugrik egy macska, utána kirepül egy kanári madárka, a madárka után meg kisurran egy egérke. A macska a taburetre kapaszkodik fel s a gentleman a cicza orra hegyére ülteti az egérkét s ez ott egy zengő szelencze polkájára helyesen forog és szökell is. Aztán az egérke az ő farkinczáját a czirmos szájába ereszti, s a czirmos meg is szopogatja. Ekkor oda rebben a kanári, az egérkét onnan elúzi s a maga fejét dugja bele a macska szájába. Hát nem több ez az abroncs-ugrató oroszlánnál? Az ember igazán nem tudja, mit bámuljon meg jobban a mester Everard Hasten mutatványain: az ő türelmét s intelligenciáját, mellyel ezt a három állatot a maga őstermészetéből kivetköztette, vagy magukat az állatokat csodáljuk-e inkább, melyek az ember nevelő keze alatt lemondanak macska-, madár- és egér-voltukról.

»By, by! Brrrrrding, brrrrrding! Sztics, sztics!« Így pereg, sistereg, cseng-csattog a sok biztatás, melynek ethymológiája iránt még ma is kétségben vagyok. De egyet mégis megértettem. Édes hazai szózat gyanánt hatott az fülembe, szivembe. »Rajnapinti hú, hóne flú!« Hol vagy, szeretett zatyámfia? Ott látom fényleni zsiros fekete haját.

- Dobre vecser!

Majd kiejtette kezéből a wedgewood-tál cserepeit, melyeket megdrótozás végett adtak oda kormos kezébe. Aztán elkezdtünk beszélni: ő tótul, én magyarul. Megértettem, hogy Jano barátomat Mihalnak hívják: Zazravec Mihalnak; s hogy Proskovba való, Trencsén »sztoliczába.«

- Gyalog jött-e? kérdém.

- Áz nen lehet, mondá nevetve. Hájuba gyutten nágy vizem.

A legjobb barátságban váltunk el.

- Köszöntetem Hurbánt.

- »Toho pána ne pozná.« (No ezt nagyon megköszöni majd a tót O'Connel.)

A lámpás alatt megállva, nagyszakálu gentleman egy szál trombitát huz ki zsebéből, a szárára oda akaszt egy kóta-darabot s aztán rárecssenti a mère Angôt nótáját, mely Budapesttől Németországon és Belgiumon át Angliáig s innen a Normandián keresztül hazáig üldözött. Komolyan fútta, szemmel sem kért honoráriumot, de addig el nem távozott, míg a környék meg nem adózott neki. A rettenetes zene-sarczot már a parlamentben is szóvá tették; impozáns kisebbség küzdött e csapás ellen, de a hány билет nyújtottak be ellene, mind abban feneklett meg, hogy senki keresetforrását bedugni nem szabad.

A zsák-utczában levő Previtali-hôtel földszintes ebédlőjének ablaka alatt, minden áldott este jelen meg egy átkozott francia vén asszony, ki borizú hangon szivrehatón s negélyezett gráciával énekelte hogy:

»Partant pour la Syrie - Le jeune et beau Dunois...«

Vagy letelepedik egy olasz család s négyen a Luciabeli sextettel örvendeztetik meg az étkezőket; vagy, roppant árnyékot vetve a terembe, megáll egy komoly skót, leteriti plaidjét a földre, melyen egy kis lány járja a faczipő-tánczot - tán azért is olyan viselmes az a nagy kendő - s maga hóna alá szoritva a kecskebőrből varrt Aeolus-barlangját s mellünkre szögezve annak kétágu csutoráját, rágyujt az igazándi »reel«-re s addig nyekkenti a dudáját, míg fejenként meg nem váltjuk magunkat. Vagy pedig tiz feketére kormozott főből álló szerecsen-banda, (minstrels), dobbal, réztányérral, rivalgó trombitával, zajongó gitárral, sivalkodó klárinéttal s bömbölő bumberdóval ismertet meg velünk egy polka-ütemre fejtett Montezuma-korabeli indiai csata-ordítást. S a policeman a sarkon áll s nyájasan tekint föl a lámpás-gyujtogatóra, ki a »reflector« lapját törülgeti fényesre...

Az is megtörténik, hogy kicsöppent primadonna, Norma jelmezében, az utcán énekl el a »casta divát« s hogy egy-egy nem méltányolt Belizario maga is tremolázva trémáztatja meg Byzancziomot, ráadásképp mind a tizenkét változattal hegedülvén el a »velenczei karnevált«.

*

Csalatkoznék azonban, ki azt hinné, hogy az angol megsokalja e zene-záport. Apraja nagyja, előkelő és szegény a leghálásabb közönség, s hihetetlen mennyiségben fogyaszt utszéli és salon-concerteket. Anglia a zenészek eldoradója; mivel maga nem »termel«, bőséges importtal segít a hiányon. Így szerzi meg Délnek izes gyümölcseit, zamatos borait és pompás virágait is. A londoni vásár- és virágcsarnok a forró égövi áruk mennyiségével elhomályosítja Palermót és Kairót. Garmadában hever ott üvegtető alatt az ananász, a banán, és granátalma, friss füge, cap-szőlő, a turkesztáni sárga dinnye, mely illatával szinte elkábit, s a provencai görög dinnye, mely, bár csekélyebb a vérbélű hevesinél, de a szemes déli francziának és olasznak bő jövedelem-forrása, míg boldog Magyarországon, főleg ha »beüt,« a sertés duskál benne. Persze, hogy mire a csányi dinnye Londonba ér, addig rég elfelejtette a magyar szót.

Koldus ugyan nincs Londonban - de azért nagy a nyomor. A józan angol így szól: aki tud dolgozni, az dolgozzék; aki munkaképtelen, arról gondoskodom. S valóban, megszámlálhatatlan milliókra rug az az összeg, mely itt a szegénység enyhítésére van szánva alapítványokban és rendes évi segélyezésekben úgy az állam, mint a magánosok részéről. De tudvalevő az is, hányszor metélik körül a guineát, míg a szűkölködő kézbe kerül. Az ellenőrzés, nyilvántartás és egyéb gazdálkodási szűrőkön átsurolva, csöppekben oltja a nélkülözésnek égő ajakát. A magán jótekonyság intézeteiben inkább azokról van gondoskodva, kik a bőven beömlő adakozást kezelik. Itt is csunya dolgoknak jutott nyomába a vizsgáló bíró egy »public contributions« pénzével föntartott fényes árvaház pincze-falai közt, hol gyermeki holttesteknek patkányoktól megcsonkított részeire akadtak. Azóta szigorúbb a fölvygáz, a pénz elől el

van zárva minden homályos sarok; sem penny, sem sovereign nem gurul többé sötét zugokba: kegyetlen árva-gyámok bő zsebébe. De bár mennyi is a pénz, mindig több inséget nevel a londoni kövezet, mint amennyit gyógyító karjaiba fogadhat a jótékonyság. Csak st. Gilesbe, vagy a Gilbert-streetbe lépünk, hol nyüzsög az éhező gyermek és a szomjas szüle. Persze, ezek ired: azaz olyan munkakerülő nép, aki szt. Patriktól várja szájába a repülő sült galambot. Közben ott bányázkodik a szemétdombokban s mint a vakond, utakat váj London alatt, ha lehet, legszivesebben a Thread Needle utca irányában, hol az angol bank pinczéi terjednek el. Hihetetlen mocskok, büz és nyomor fertőibe lép itt a habozó láb. Az apa pállott szivarcsutkát bagózva sütkérezik a küszöbön, a boglyas gyermek foszlányokba göngyölt apró karjaival sepergeti össze a hulladékot, míg anyja a közeleső Regent-street egyik fényes pálinka-mérésében iszik brandyt, fonnyadt melléről alácsüggesztvén a sovány csecsemőt, ki hasztalan szijja szederjes ajkával a meddő emlőt. Huga, az egykor csinos Loo, hitta meg, hogy legyen jó napja. Loo, a fekete szemű »szőke cherub«, rója az utcát s ha keresett, szívének torz jósága arra hajtja, hogy szomjazó nénjét megitassa, kinek férje kergette a Leicester-square éjjeli madarai közé, mondván, »ő nem keres rá«; akár a cigány, ki rajkójának nyakából leoldván az egyetlen öltönydarabot - a rojtos nyakravalót így kiáltott föl: »Én nem ruházsom! Elig nágy, sérézszen mágá!«

*

Kivételes napon kerültem az angol nemzeti bankba, abba a bankba, ahová nagy e világ minden nábobja viszi a fölösleges millióit. A fekete bársonnyal szegett, megyszin talárba bujtatott kapus - kiről azt hittem: templárius - utasított a váró-terem felé. Kicsi, alacsony szoba ez, melynek összes disze egy büste: a bank alapítójának Houblon Esqu. mellszobra - s egy keretbe foglalt névsor, mely a banknak 1694-től maig minden igazgatóját megörökíti - közönséges elzevirben. 1865-óta Harry Lancelot Holland Esqu. a »bank-governor«, vagy, mint a nép mondja, gyámja a »vén szűznek.« Nevemet a vendégekönyvbe jegyzém - libatollal. A konservatív Angliában, jóllehet itt találták föl az acél-tollat, számosan irnak még ludpennával.

A bank-szolga aztán meghurczolt az intézetnek minden zege-zugában. Láttam a váltó-termet, melynek napi forgalma 3-4 millió font közt hullámozik. Innen a nyomdába nyitottunk. Szerény szedők róvják itt egybe a bankjegy szövegének nagyobb részét s szedik az intézet egyéb nyomtatványait. Aztán a vesztőhelyre vittek. Vagy száz asztalkáról meredez hegygel fölfelé egy-egy éles, nagy acél szeg. A bakó (csinosan öltözött, gondosan fésült fiatal gentleman) markába kapva tiz-tiz delinquent (halálra ítélt bankót) egy iszonyu lökessel - karóba húzza. Szinte a szívemet járta át a szörnyű döfés. Mert itt egy nagy igazságot ölnek meg. Ha a Chief-Casher, May Esqu., azt mondja a jegyen: »I Promise to pay the Bearer ennyi meg ennyi fontot« - arra aztán akár tűzbe teheted a kezéd, hogy igaz; míg a bécsi nemzeti banknak az a büszke kijelentése, hogy ő arannyal váltja be a jegyet, nem egyéb nagyozolárnál; valamint hogy mind »gedruckte Lüge« az, ami a bécsi bank jegyén olvasható, csak - mint ezt a »P. Napló«-ban egykor (Fk.) elmésen és alaposan kimutatá - csak egy dolog igaz benne: az t. i., hogy a jegyek hamisítói 5-től 20 évig terjedhető fogságra ítéltetnek. Ha ebből áll az egész bölcsesége: én nem tudom, miért ne lehetne nekünk is nemzeti bankunk? S ha akadna is, aki hamisít? Hát aztán? Lehet még belőle szigorú erkölcsbíró, vagy - ha csak váltó-utánzatokkal foglalkozik: árvaszéki elnök Sutyomberek vármegyében.

Az udvaron éppen Kanpúrból érkezett hindosztáni aranyat fejtegettek ki apró bődönökből, mint a füszerárus szokta az ásványvizes küldeményt: szekerczével és harapófogóval. Az egyik aranytéglában meg is botlottam; az ember nem lehet elég óvatos. El akartam tenni láb alól az alkalmatlan koczkát, de az udvarias porter megkimélt a fáradságtól.

Le a pinczébe! Ránczba szedtem egész valómat, hogy illő tisztelettel lépjek be a szentélyek szentélyébe. Mert Pluto országa a valóságos olympus; itt kél föl a nap, itt a föld alatt; itt

ragyognak arany sugarai, melyektől szemefénye vész az emberi fajnak. Jegyemet egy barátságos öreg ur vette át s intett, kövessem. Ő elől ment, én mögöttem, s én mögöttem egy athleta ember ciklopsi karokkal, melyeken - nyilván izelítőül - váltóvig volt felgyűrve az ingújj, hogy kedvemre gyönyörködhessem a fölséges izmokban, s hogy hátulról is szem előtt tartsam őket, ha véletlenül egy pár milliót aranyban akarnék a zsebembe csusztatni. A bank hat ilyen óriást tart. Semmi egyéb dolguk, mint erősnek lenni. Macska a mészárszékekben.

Nyájas kalauzom az első osztályban egy kis vas szekérről a Herkulessele leemeltetett egy arany téglát; szinarany volt s vele éppen 50,000 guineát, fél millió ezüst forintot tettek le karjaimba. Ó drága teher! Aranyos baba! Duczolgattam mint szokás a gyermeket, s magamban gyöngéd neveken szólítgattam, tán »kincsemnek« is mondtam; de nem volt eladó, nem adták hozzám.

A »Russian Gold-Coin« után következett az »Australian-Coin«, Aranyország második nagy sziget-csoportja. Innen aztán egy megvilágított hosszú utczába esett pillantásom, mely utcának lakói jó sorsban levő gömbölyded zsákok, aranyból vagy ezüsből való tiszta lelkiismerettel. Ezek a depositumok. Itt kezdődik Álomország, itt gyümölcsöznek vékonyan de biztosan a nagy vagyonok. E bolthajtások alatt alszik a béke s itt ébred ez rövid álombul a háború. Az arany aztán a vérnek piros melegén vassá lesz, az ezüst meg puskaporrá. Messze terjednek e földalatti utcák s ha jól ismerem topografiájukat, éppen a pokol kapujáig szolgálnak.

Mielőtt elbucsuztam, megmutatták még a pénzmérőt is, mely bizonyára a delejtű után a legérzékenyebb szerszám. Ez »Cotton's patent automaton balance,« melyet a »royal Mint«, a kir. pénzverőnek volt igazgatója, Napier D. londoni gyárában készítenek. A gépezet nyelve a ráeső pénzt csöndes remegéssel méregeti-emelgeti. Garatjára olvasatlan sovereigneket öntenek. Ha a gyöngéd mérő-lemezre sikló pénz sulya helyes: akkor az a réznyelv a középső fiókba ejti; ha kelleténél nehezebb, a hátulsó - s ha könnyebb, az első részbe. Sohasem láttam géptől elmésőbb működést. A mérésnek fontolgató, illetőleg latolgató, szinte aggodalmas volta csaknem emberi. Mindegyik készülék üveg szekrényben dolgozik s mindenestül közönséges falióránál nem nagyobb. Valljon, az itt alkalmazott emberek igaz arany értékét micsoda »automaton balance«-szal mérik meg?

Gazdagon megrakodva - benyomással, értem ismét a szabadba. Az óriás vidám mosollyal köszöntött; aztán roppant társaihoz szegődött s mesélgettek egymásnak szép meséket a »századok legendáiból«, amidőn az apáik többül kitépett fenyőszállal víttak párbajt a walesi erdőkben.

Szemben a Thread-Needle-utczával szégyenkezik a szűk st. Swithens Lane. Ennek 5-ik száma alatt forgat saját és rábizott milliókat a Rothschild-ház. A nagy comptoir az udvarban hátul van és halkal beszélgető iroda-tisztek hengergetik oda egymásnak az ezer és egy éj kincseit, persze csak papirosban. Angol bankár, a napi szükségletre fordított készpénzen kívül, nem dolgozik sem arannyal sem ezüsttel. Itt a váltó-gazdaság járja, s az ennél is kényelmesebb check. Az én szerényke utalványomat épp oly komolyan tették folyóvá, mint előttem don Carlos egy hívének kövér utalványát, melyből szintén vas lesz és puska - tán azóta lett is.

A London-docks...

De nem folytatom. Most, hogy angol vázlataimat be akarom fejezni, látom csak, mennyi még a mondani valóm. Sőt úgy érzem, mintha most melegedtem volna neki isten igazában. Hiszen magával Londonnal is így van az ember: mikor azt hiszi, hogy nagyvalahára végít ért, voltaképpen akkor kezdődik. De a dockok, a Westminster, St. Paul, a földalatti London, a Leicester-square s Haymarket titkai, a színházak, a fölülmulthatatlan policeman, a szeretetreméltó porter, a néger házbirtokosok, művészek tanyája, Newgate fogháza, a bedlami tébolyda, a nagy angol lapok műhelye, a pénzverő, a Tower, a Kensingtonpark tehenei s az India office, a kristálypalota s a kutya-ménés, Ventnor, boldog sétáim a Whiteszigetén, a szép Normandia s

a hamvaiból ragyogóbban mint valaha föltámadott Páris... mindezeket vissza kell szoritanom szívembe, emlékezetembe, honnan oly mohón kíváncznak tollam hegyére. Belefulasztom őket abba a vastag tentacsöppbe, mely pennám végéről mint fekete könnyü rezeg a tiszta papiros felett.

DÉL.

Olasz ut.

I.

Apró vizektől a nagy vizig.

Egyszer csak azon veszi észre magát az ember, hogy valami megrándul benne; rég szunnyadó vágya fölérez, nyújtózkodik s nyoszolyáját, a keblet, kezdi feszegetni. Ki akar onnan szabadulni. Mehetnéke van s a belső megrándulásból kirándulás lesz.

Csak egy kis időre másutt! Már csak azért is, hogy azokat, akiket szeretünk, még erősebben szeressük. A távolság fátyolán keresztül, akik nekünk boszuságot és kárt okoztak, sőt azok is, akiket szívünk mélyéből utálunk: valami engesztelő légységben mosódnak el; míg a mi szeretteink csak annál melegebben ragyognak bele a lelkünkbe.

A házasság legédesebb fűszere az apró villongásokra következő kibékülés; ábrándos, tavaszi része a távolság, amidőn a férjecske hosszú és kedves levelet ír az asszonykának s haza utaztában vőlegényi érzésekkel siet a tárt karokba s a kissé duzzogó arczocskát nevetőre csókolja.

Hát nem boldogság ez? Valóban, bőven megérdemelte azt a pár hetet, melyet a megszerzésére szánunk.

Hogy a keblem oldalát ki ne rugja a közben mind erősebbre vált kívánság: leülök s levelet írok az én Dani barátomnak, hogy megéheztem egy kis pusztai levegőre s megszomjaztam a fűszagra. Szt.-Márton-Kákán pedig olyan pusztai levegő van, hogy valamikor (nem sokára), amikor komprimált levegőt fognak árulni literes tömlőben, hogy a nagy város fülledt szobáit kiszellőztessék vele: az ilyen kákai levegő literje jó barátok közt is meg fogja érni az 5 frtot. »Kérlek hát Danikám«, így fejeztem be a levelet, »a gyékényesi állomásra küldjed ki a Jánost a rozzant csészával s az én kedves régi barátaimmal, a két vén szürkével.«

Harmadnap azt írja nekem Dani, hogy az öreg isten áldjon meg engem mind a két kezével, de csak jót gondoltam, hogy meg akarom őt látogatni az ő szigetjén; a gyékényesi állomásra el is küldi eleibém a - ladikját. Mert viz van arra az egész határban, a lovai a fán ülnek, s ami száraz földje volt, abból körtöltést csinált a portája körül, hogy el ne ázzék a háza. »S már most, pajtásom, csak antul inkább gyere a magyar lagunákba«, fejezé be sorait. »Igaz, hogy ligetem bokraiból elszállt mind a hány fülemile fészkel rajtok tavaly, de odahuzódott a lombok hegyébe a sok béka s pipaszó s holdvilág mellett fogjuk hallgatni szerelmes kuruttyolásukat«.

Dejszen, ha már lagunáznom s gondoláznom kell, inkább szaladok a valódi lagunák s az igazi gondolák földjére - már hogy vizére: Velenczébe. Megírtam Daninak, hogy ilyen körülmények közt nem mehetek el hozzá, mert félek a tengeri nyavalyától. Hiszen a bő viz után ugyis nemsokára beüt a még bővebb szárazság; majd akkor. Addig is jóízű legelést kívánok a lovainak a fa tetején; békáinak vidámságos brekegést a lombok hegyében, magának meg egy nagy csomó muskotállal vegyített bölcseséget, a lemondás bő pipájából szíván magába a megnyugvás füstjét s fujván el magától a kísértésnek foszló bodrait.

*

S még az nap este gurultam az Adria felé. Régi jussunk van nekünk hozzá. Már a kilenczedik és tizedik században két izben uszta magyar hajóraj ezt a nagy vizet, amidőn az Árpádok rajta ütöttek Nápolyon, s hajszáll hijja volt, hogy Pietro Tribuno dogét, ki maga vezette a velencei

flottát, bele nem nyomta a tengerbe. Hát még ha elgondolom, Anjou Lajos hogyan hatalmaskodott később a fele Olaszországon! Föléledt bennem hajdani való Rajcsányi János bácsi, kinek verses krónikájából tanultuk hajdan, hogy:

Trevisóban, roppant hadi táborában,
Ül Lajos királyunk fényes sátorában.
Doge követei de járnak hiában,
Meg nem nyugodhatnak szörnyű nagy váltságban.

Durrazzói Károly ottan mesterkedett,
Ám a király ellen semmit sem tehetett,
Győri püspök volt, ki a föltételt szabta,
A megszorult doge végre elfogadta.

A vonat a Krisztinaváros bortermő lankái alatt indul meg. Egy hajláson balra, mintha az én sanyaru szőlőmet pillantottam volna meg. Csak szikrányi ideig tartott a keserűségem. A következő perczben már a jóságos alagut fogadott hideg, sötét ölébe.

Ime, Velence! Persze, hogy csak az a magyar kis Velence. San Marcója egy bogárhátú kunyhó; campaniléja a gőzmalom kürtője; messze terjedő sekély vizén vadruczák uszó serege a hajóraj, s félelmes fregátja egy fél oldalára fordult komp, melynek vitorlája egy lesipuskásnak ott felejtett gatyája. A történelem révén föltüzelt fantázia könnyen ejti meg a szem részére az ilyen bűvöletet. De azért nem kevésbé elragadó ez a kusza falucska s az ő nádas, kákás tava, zsombékos partja, a lenyugvó nap főséges tűzében. Nádszálai megannyi fényes arany vesszők s csöndes fodrai hig opálként ragyognak a tündöklő alkonyatban.

Bátor nem arányos fokozatban: de mégis csak így történik az Budapesttől Triesztig, hogy előbb érjük a velencei nagy vizet; Siófok alatt a még nagyobb, a Balatont; s másnap reggel a legnagyobb: a tengert. De még odáig jó hajtás.

A fölázott országuton mély kerékvágásban kóvályog a sárvíz; lesiet a lejtőn, odább meg ugyan-ebből a nyombul eléje csorog testvéri köszöntésre egy másik iszapos ér, s aztán szeretettel ölelkeznek egy öreg pocsolyában. Kicsinyben a magyarhoni viz-szabályozás képe.

A fehérvári állomás ebédlőjében nála néztem egy hajdani ismerősömnek: megvan-e még? Hogy ne lett volna meg? Csakhogy az aggság, meg a vele járó tétlenség nagyon megviselte s a kor mély barázdákat hagyott rajta. Hajdani fényes arczáról levált a pirosság. Élte a szó szoros értelmében szétmorzsolódik s viseltes zöld háló-köponyegének nagyobb likain keresztül, haszontalan legyen ingerkednek vele, dédunokái azoknak, akik már, hogy negyed éve itt jártam, zümmögtek körülte. Hát azt az ócska kenyértortát értem, amely a derék vendéglősnek muzeális hajlandóságait hirdeti s melynek sok utas nem is gyanítja régiségi becsét. A gazdának abbeli kérdését, hogy ez a torta az utolsó fehérvári koronázás idején diszesítette a királyi asztalt, csak afféle reklámos nagyításnak kell tartanom. A vendégek nem is veszik ezt komolyan, de mindnyájan némi kegyelettel nézik, ha nem is akkorával, mint a »dichewseeges zent yob kezét«, s szívesen elhiszik, hogy lehet már vagy tiz éves, ami tortának van olyan antiquitás, mint egy bronz-korszakbeli serpenyő, vagy mint a mai légynemzedék őse, aki a föld forrongó vajudásai alatt rekedt bele egy borostyánkőbe.

*

A nap mind mélyebbre hajlik. A szántóföld rögein a festő elfogulatlan szeme ott látta volna a viola szint, melyet, ha valamely képére odateremti a piktor, a műértő néző ugyancsak legúnyolja. Hátrább a Vértes vadonának éle sziporkázva foszlik el az esti pirban. A Vértes vadona! Te

pompás Vörösmarty, milyen kedves dalt zengtél róla! Vajj ott a mély bükkösben áll-e még az öreg Prém - mondok: a vén Peterdi háza? (Lám, ez a névmagyarításnak a következtetése!)

A Balaton tükre már hideg aczélszínben kéklgett, hogy kivágtatva a domb mögül, a szélén végig dübörgött vonatunk. Mészöly muzsája náthát kapott volna fagyos csillámjától. Fogas-termő méhét kiárendálta egy német konzorcium. Innen van, ha drágálva a jó falatot a füredi ebédlőben, a pinczér homlokát emelgetve adja tudtadra, hogy »snasz pasazsérnak« tart. Hiszen ez a fölséges balatoni hal ma került ide egész frissiben - Bécsből. S ez az élelmes kompánia, hiányos tiszteletet mutatva a magas magyar kormány rendelete iránt: sűrű szemű hálóval meregeti e tó kincseit. Ma-holnap úgy lesz, hogy fogas - a non fogando.

Nagy darab földet aludtam végig, amire Laibachba értünk; a fogas hazájából a rákéba. Különös a sorsa a magyar szónak és termésynek a külföldön. A *huszár, pallos, csákó, sujtás* (soutache) meg a többi: már-már hasztalan beszéli innen való eredetét. Az »*aszuborból*« vált »*aus-bruckot*«, mint a fogast, Bécsből vesszük. A zalai rák meg »*solokrebs*« gyanánt mászik vissza hazájába. Olvasatlan garabószám szállítják ezt a derék héjas állatot Kucséberország fővárosába, onnan aztán mi is megkapjuk, mint megkapjuk a vörös magyar vinkóból gyártott és vegytanilag civilizált bordeauxit. Jó magyar borunkat nem is veszi a franczia kereskedő, mert az minden kotyvasztás mellett sem felejt el a magyar szót s nem a magyar lelket, mely bele szorult.

A laibachi pályaudvarban kábitó csilingelés fogadja az embert. Az apró ércnyelvek ideges remegésben fecsegnek az apró ernyők alatt. Egy bécsi elegans börzefi, aki »feun« modorával keserítette utunkat, a hosszú tornácban összekerülve egy intusával, boldog volt, hogy tizenkét percre leránthatta magáról a kényszeredett előkelőséget, s a bécs-belvárosi Salzgrics tájszólamán a hideglelés csengetyűkkel versenyt kezdett hadarni. Persze a kurzusokról. Amint föl-alá sétál hivével, kinek hadonázva dicsekedik hadi cseleivel, egy vigyázatlan pillanatában ezt találja kiszalajtani, hogy: »Sollach leben!« Az udvarias vasuti szolga, ki lámpásaival a szín felé kotródott, megállt e szóra s az előkelő urat alázatosan fölvilágosította, hogy ez nem a »salloch-leobeni« csatlakozás, hanem a »salloch-laibachi.« Amire a finom ur mérgesen ráförmed a lampistára, mondván neki: »Sie kecker Mensch, was Sie sind!« A félreértést helyreigazítani én voltam szerencsés. A meghökkent öreget a fölvilágosított lovag husz krajczárral kérlelte meg, s megnyergelve orrát az arany csiptetővel, mosolyogva olvasta le a falról hogy: »Salloch-Laibach, - Salloch-Leoben. Wirklich merkwürdig!« mondá; »soll ich leben!«

A fris mezőség, a fakadó lomb csakhamar elmarad s élénk mered a sivár Karszt az ő meddő sziklaival, gyér fűszálaival, a beteges gyalog-fenyűvel, mely görcsösen kapaszkodik bele gyökérszálaival a kiszögellő kövekbe. Ötszáz év előtt sűrű rengeteg borítá e hegységet; de az építkező Velenczének szüksége volt a hatalmas szálfára, hogy a belőle ácsolt czölöpökre rakja le márvány palotáit, építse hajóit s faragja árboczeit. Ebben a, nyáron tikkasztó, télen fagyasztó kősvatagban él a szegény vasuti ör. Madár nem szállja, virág nem állja ez elkárhozott dantei földet. Csak a vasuti ör, a vaskötelesség hőse, rakott itt fészket magának s családjának. Ablakában egy cserépből, mely az ő festett flórájával vigabb, mint az a kis virágszál, melyet ölébe fogadott, hajt ki a féltett rózsató. S a zöld kalitban ugrálgat a buta pinyőke. Ez a rózsató s ez a piny az ő egész tavasza. A hegyoldalból kifejtett nehéz koczkákból rakja szűkes karámaikat az idevaló ember. Abban fürkészget egy kis legelő után a kecske-anya meg az ő vidám gödölyéje, s azt hiszem: kapargatva, mint tyúk a zabszemet. A természet mintha éhen halt, szomjan veszett volna itt. Véghetetlen szomorúság szakad rá erre a tájra, mely gyászosabb, mint a temető, mert ott legalább zöld fakad a sirhalmokon.

Thalatta, thalatta! Az a fehér ködbe vesző, az éggel összeboruló, ragyogó sik: a tenger. Az elszorult szívből, mint a pacsirta, ujongva rebben ki a bánatos lélek, magasra nyilal fel és zengve dicséri az Urat.

II. Az Adria mellől.

Volt egyszer, nem is túl az Operenciás tengeren, hanem éppen a legpartján - volt egyszer egy tót halász leányka, szegény és rongyos, de olyan, hogy meglátszott rajta, ha kimosakodik, megfésülködik, adnak rá takaros ruhát, meg aztán jól is tartják: válhatik belőle országra, tán világra szóló szépség, urhölgy, királyné, mit tudom én.

Meglátta a kis futrit egy derék, jó módu osztrák officzéros, szerelmet vallott neki, el is vette s drága köntöst varratott rá; s mert tudatlanka volt, járatott hozzá mindenféle tanítót, nyelvmestert. A többi közt egy taliánt is. Ez volt a legnagyobb mester; ettől az új asszony megtanulta a zöngelmes olasz nyelvet, s a signore annyit hajtogatta neki az »amo« ígét, hogy magába veszejtette a szlovén lányból lett osztráknét. Férjem uram látta a veszedelmet, látja még ma is; azt se mondhatnám, hogy nem félti, de gyöngédsége nagyon hasonlít a gyöngédséghez, és a helyt, hogy ráfordulna s elcsapná tőle azt a talián léhűtőt - azt hiszem, signore Irredente a neve - még csak annál melegebben udvarol neki maga, elnézi bűnös kaczérságát s ez idő szerint drága kövekből olyan övet csináltat a durczás hűtelennek, hogy csak még szebb, még csábítóbb lesz az új ékszerrel; valamint hogy a talián mester épp e napokban is a férj szeme láttára s füle hallatára, újabb és hevesebb szerelmi vallomással énekelt föl egy barkarolt az imádott ablakaihoz, aki meg, az ablakból kihajolva, loppal vetett neki piros rózsát.

Az éles elméjű és szíves olvasó rátért, hogy a felkapott szlovén lányka alatt a ragyogó Adria partján kényeskedő Triesztet értem. Hogy magához hódítsa: az olasz - bár mekkora fölháborodással utasítsa is vissza a vádat - nem szalasztja el az alkalmat. A rossz alkalmat persze, nem a jót. Mert minden reménysége egy nagy és boldog vereség, mely neki azt jelenti, hogy nyereség. Tán azért is biznak a szavában. Hiszen, ha kardot rántanának ellene, mi könnyen eshetnék meg rajtuk az a hadi-szerencse, hogy leteperik. S aztán megint oda veszne egy darab monarchia. Én azt hiszem, hogy minden hazafias olasz hadvezér és tengernagy a döntő csata előtt így imádkozik: »Uram pillants! Fordítsd el fegyvereinkről a győzedelmet, hogy annál nagyobbra nőjön a mi drága Olaszhonunk!«

Trieszt olasz város: ez az első pillanatra szembe szökik. Olaszabb, mint amilyen német Pozsony; olaszabb, mint amilyen tót híres Turóc-Szt.-Márton; olaszabb, mint amilyen rác Ujvidék; s olaszabb, mint amilyen oláh Magyarországnak bármely rumuny helysége. A Kraxelhubereknél, Hurbanoknál, Mileticseknél s Babesiuknál a válságos perczben erősebb lesz az ép magyar állameszme a nemzetiségi nyavalykodásnál. De Triesztben - s ne áltassuk magunkat az ellenkezővel - uralkodó az olasz nyelv mellett az olasz érzés. A sziveket az egyesült Itália tartja fogva. E városnak sivó szikláin előbb ver gyökeret a buzaszem, mint népe lelkében az osztrák-magyar gondolat. Ha a székelynek jóval közelebb esik Bukarest mint Budapest: a triesztinek még közelebb esik Velence, s Velence révén Róma, mint az a Bécs, ahonnan áldásait vette. A mesterségesen oda ültetett három szál osztrák hof- és regierungsrath, meg a gazdagon fölszerelt német népiskola: az mind olyan, mintha az erjedő bor leszűrődése végett egy pár higitó langyos vizcsoppet öntenének a habzó folyadékba. Csak a város nagyobb és gazdagabb kereskedői, azok mutatnak némi vonzalmat a birodalom iránt, melynek hatalma nekik erőt adott; erőt és rendjelt. De mélyen benn, keblök legrejtekeiben, a családi körben nem érezdül meg szintén az olasz érzés?... Nem gyanusítok, midőn ezt kimondom, csak gyanítok.

Nem jó a »vonal alatt« politizálni. Csak azt tudom, hogy mégis jól esett az én magyar lelkemnek, midőn kihajolva szobám ablakából, a kikötőben egy sor nagy hajót láttam ringani, melyeknek árbocza hegyén az osztrák mellett ott lengett-lobogott a magyar czimer is. Köszöntik azt szanaszerte a világ minden tengerén. Ha még azt megérjük valaha, hogy itthon Magyarországon is tiszteletben fogják tartani a honi lobogót; ha valamikor kisebb lesz a

szárazföldi Seemann⁶ a tengerinél: akkorára lelohad majd az oláh leventék vitézsége is, mellyel egy magyar bábsütőnek vászonnal vértezett sátráról letépték a magyar trikolt s hősiesen legyűrték a mézeskalácsból való huszárokat.

Évről-évre mind hátrább szorul Trieszt mögött a hegység: azaz mind nagyobb darabokat ásnak le belőle; s a kifejtett sárgás-fehér koczkából épül új kikötője s épülnek palotái, melyeknek architektúrája kissé sovány; belől azonban annál husosabb a jólét. De minden nagy kereskedelme mellett is csak vidéki város Trieszt. Két körnek az érintkező pontjára esik éppen. Előkelősége új sütetű s legnagyobb arisztokraciája is csak annyiban emlékeztet valamely uralkodó házra, hogy sok benne a »chevalier d'Orange« - már hogy narancskereskedő. Az amerikai petroleum-herczegnél finomabb szabásuak ugyan; de végre is egy cavaliere Ficosanto vagy barone di Mocca valójában nincs még sem az egész kereskedő, sem az egész ur. Ez a faj vagy a nagy várost keresi, vagy a kicsi falut.

A sok halászbárka, kőhordó dereglye itt is szereti azokat a harsogó neveket, amelyeket a hadihajó, ha nem vaspánczélos, röstelne fölvenni. »*Il Terribile*«; így hívják az egyiket, mely reggel sok ezer tojást hozott a vásárra. Vagy tán csak nem képzei, hogy dinamitos bombákkal rakodott meg? Egy másik a rettenetes »*Il Formidabile*«; visz Aquilejába sajtot, mely, ha még több élet nyüzsgne is benne, mint hajdan a trójai ló hasában: még azért korántsem »formidabile«, legföljebb »abominabile«. A vértés hajók vas talpához fodros hullám verődik, s hátul az ég párázatos hajlatán egy-egy fehér pont csillan felém: tán vitorla, tán csapongó sirály - nincs mértékem a tenger csalóka távolaihoz.

Künn a folyosón élénk szóváltás. Egy magyar hazámfia nagyon megakadt a talján szóval s töri a németet is. Cameriere és cameriera részvétellel nézik vergődését. Hozzanak neki vizet, hogy kimosakodják a tizenhat órai ut melegéből, porából.

- Aqua calda? dalolja a szobalány.

- Nix kalde, hanem varme! recsegi vissza a türelmetlen nádpatoki ember. A jó és kedves gyermek vitt neki mind a kettőből s ebédnél úgy ragyogott a mi földünk a tisztaságtól és meglegedéstől, hogy öröm volt nézni, valamint izmos appetitusát is, mellyel duplán végig ette a gazdag menut.

Vasárnap volt s a vecsernyéről tódulva omlott ki a sokaság a nagy templom magas csarnokaiból. Nagy templom, de egy vonala sem olasz. Valamennyi lánynak - s közte sok a szép - fehér kendővel apáczásan van bekötve a feje. Akárhányról jutott eszembe az a szép trieszti nő, kit otthon egy álarczos bazár csemege-sátorában láttam híg szűrészű bort nektárul mérni, s kit valami titkos kényszer-özvegyesség bánata csak annál vonzóbbá tett. E nők a közel hegyi tanyákból jönnek le ide ünnepelni és, amint szavatosom mondá, otthon szlovénul, a városban olaszul beszélnek. Az egyiknek arczára egy fotográfus bolt ablakában ráismertem. Finoman faragott vonásaihoz nagyon illik az a puha fehér kendő, mely alól e pillanatban is rám tekint nagy méla szemével. Íróasztalom párkányát ékesíti, s a hányszor felnézek hozzá reggel, mindig azt hiszem, friss rózsaszínű hajtott ki abból a fényezett fából. Pünkösdi vasárnapján nem voltam otthon. Bizonyos vagyok felőle, hogy valami rózsavarázst mulasztottam el.

A »*Lloyd austriaco-ungherese*« roppant arzenálisában néptelen volt minden műhely. A nagy pörölők, melyeknek ütésétől megrendül a sok ezer trieszti ablak, aludtak; s rettenetes ellensége döngéseitől nyughatott a széles üllő is. A nehéz fújtatók, kiadva végső szusszantásukat, meglohadva pihentek; s lebocsátotta szárnyát a vas daru is, torony magasságu egyetlen lábán hajolva a tenger fölé. Ez alvó óriások közt jártam, s a vasárnapi csöndben meghallatszott a legyek döngése ott, hol hajnal hasadtával kábító dörgéssel ered meg a munka s forog

⁶ Az ismeretes osztrák főtisztnek a neve, ki Egerben letépette a háromszínű zászlót. P.

zúgva a sok hajtó kerék, s csattog sima talpukon a bőrszalag s kereng, zörög, koppan, recseg s nyisszan a számtalan csavar, karika, ráspoly, kalapács és gyalu.

Ne zavarjuk e vas kísértetek nyugodalmát; még föl találnak ébredni. De azért még sincs itten teljes vasárnap. Lejebb a parton egy most készült világjáró gőzös fekszik tehetetlen lomhaságban. A rengeteg test hasát szálfákkal póczolják föl, közeit kirakják dongák máglyáival, hogy másnap, a Keletről hazatérült királyfi tiszteletére, egy czövek meglóditásával tengerre lendüljön a »*Heliosz*«. S most ez a valóban »formidabile« hajó, ez a templomnyi móles, könnyedén leng a vizen mint a hattyu; tán azért, hogy mig a szárazon állt, esetlen is volt, mint a hattyu.

* * *

Este a »*Politeama*« színház »alapító« páholyába voltam hivatalos. Ez a páholy beleszolgál a színpadnak csaknem a közepébe. Először ültem életemben prosceniumban. Eleinte olyanformán éreztem magamat, mintha én is fölléptem volna ott. Szerencsére csak néma szereplőként. A földszinti karzatot ellepték a híres trieszti varróleányok: a sartorellák, meg annyi takaros és tisztességes munkásnő, fekete fátyollal a fején s a hajában élő virággal. Nagy hírét költötték előttem a stagionénak. Hogy még így Bécsben, Budapesten sem hallottam énekelni. »Hja, már itt »szinte« Olaszországban vagyunk!« mondá szomszédom, az egyik protektor, s jelentősen borzolta föl à la Umberto nyirt vastag bajuszát. »Rigoletto« volt kitűzve. »Rigoletto«, amelynek áriáiba két rigómadár ismerősöm tébolyodott bele. De én erősebb vagyok mint a rigómadár s ki fogom huzni az estét. A trieszti jockey-club gyalog lovagjai (il cavaliere Abramo Conetti, il cavaliere Isaco Montedoro és il cavaliere Jacopo Tulpenthalo) sorra eltűntek a színpalak mögé, honnan sugárzó diadal-mosollyal tértek vissza. A földi Olympus isten-asszonykái, e hódító hódoltak, mindegyik protektor ur számára tartanak fenn egy boldogító kézszorítást - s Triesztben a virág olcsó. Pedig láttam köztük, akiket, legalább arra az estére, nagyobb extazisba hozott volna egy dúsan fűzött szalvaládi-koszoru s egy salátabokréta, minden virágnál.

Midőn signore Alligatori, a király bolondja, belebödült a házba: a protektor urak székükbe hanyatt vágódva s a bámulattól meglóbázva a fejüket s kiforgatva a szemöket, akkorákat csattogtattak a tenyerükbe, mint az az arzenálisbeli kerékszij, s olyanokat dobantottak a lábukkal, mint az az arzenálisbeli pöröly. »Che artista! Che artista!« kiáltották oda egymásnak, amire egy fajtája a böffetésnek (olaszos) volt a helybenhagyó válasz. A csapodár herczeg, szerelmet vallva Gildának, fél lábával a sugólyukra ugrott s balkezeivel ensapódlíját megkapva, oda emelte magát a kedves varró lányok elé s kirázta magából a legédesebb vallomásokat, mig Gilda, élve kedvesének lebegő állapotával, megfordult, a szín hátulja felé sietett s ott boldogan fúttá az orrát, hogy ismét, a szerelmes gargarizálás utolsó hangjainál, visszafusson hőséhez a sugólyuk mellé, ahol is olvadozó duóban, délczeg ifjának kurta karjaiba omlasztá bele átfoghatatlan kebelének széles kecseit. A quadrille alatt egyik-másik ballerínának fekete cipője ott hagyta a hozzá való lábat, mig egészen mellettem a herczeg meghitt fegyveres pajtása folyton azzal vesződött, hogy pecsétes trikójának hátra csuszamló térdét, Kovács József nyomán enucleálva, előre ránczígálja. Szinte leugrottam, hogy segítsek neki. De ebben a pillanatban lebukott a függöny, nyakon vágta a herczeget s kirekeszté udvarának több nobiléját, kik aztán, mint eső elől a csirke, futottak el jobbra-balra; amin a csinos varróleányok elég háládatlanok voltak nevetni. Az igaz, hogy ez a nevetés kellemes csöngéssel tölté el a házat.

Másnap théâtre paré a trónörökös tiszteletére. A protektorok páholya ez este tüntetőleg üres maradt.

Miramare még mindig özvegyen van. Bájjait nem élvezi sem király, sem királyfi. Termein csak idegen, kandi nép csoszog át. E tündérkastély minden ize egy művészi hajlamu ember szeszélyeinek, egy sorvasztó vágynak s egy költő ábrándjainak ad testet. Nem-e ábránd maga a »trónterem«, melynek egyik fantasztikus képe a világuralmat tünteti föl? Trónterme csak az uralkodónak van. Az építkező főherczeg miről álmodott, hogy ennek az ezeregy éjszakabeli palotának épp e termét vázolta az építésznek? Hát még a nagyurat is örli a nagyzás hóhortja?

A meddő sziklától kidaczolt virágzó kertnek jártam borostyános terrászain, kaméliás lugasiban s onnan hallgattam én is, állva mély vizei fölött, a tenger mormolását.

III. Velence.

Az igaziban vagyok. Abban, melyből szívében egy napsugárral tér meg az ember. Én azt hiszem, hogy aki valaha Velenczében járt, azon meglátszik örökké. Ha nem andalog büntetlen a pálmák alatt, nem andalog áldatlan Szt. Márk iveinek aranyos árnyában sem.

Nekem Velence régi s legerősb szerelmem. Ez az az idegen föld, amelybe honvágy húzza a lelket. Olaszországban minden egyebütt a természettel verseng a művészet. Szemünket a fényes kupolától magához ragadja a fényes égbolt, a karcsu piniától a karcsu oszlop. De Velenczében mindenütt maga az ember nyilatkozik az ő nagy erejében s az ő remeklő tehetségében. Nincsen itt sem hegy, sem erdő, hogy vetélkedjék vele ez a város. Csupán tengere van; de ez csak az a nagy tükör, mely szépségeinek drága képét fölfogja. A tenger az ő édesanyja, melynek szerelmes ölén született s mely oltalmazója volt. Velence önmagában hat. »Fa da se.«

Legerősebb vonzással az emberre az ember van. Bátorságának nagy műveiben, képzelete verőfényében, elméje hódításaiban, küzdelmeinek szívósságában látom legtisztábban az isteni kijelentést.

Azért dobbant föl szívem a viszontlátás örömén, hogy a mestrei hosszú töltésen végig dübörgött a vonat abba a csodás városba, mely sirályok és halász-madarak fészkein épült.

Minden fekete volt, hogy megérkeztem: az éj, a házak, a víz, a gondola. A sok láda is, melyet bele emeltek, mintha mind koporsó lett volna. Milyen szerencse, hogy mellém fiatal házaspár telepedett! Boldog szerelmük hajnala mintha derűt hintett volna mind e sötét gyászra. A fiatal asszonyka fázva-félve simult urához. Az aztán feléje hajlott, amire a menyecske arcza kiderült. A férje valami nagyon kedveset sugatott neki. A Frari-templom márvány homloka is csak úgy borongott a nehéz homályban s a ciprusi királynő, a szépséges Cornaro Katalin palotája kialudt magas ablak-szemeivel, mint az elkárhozott vár, komoran nézett le ránk. Mekkora szerencse, hogy a neki vidámult fiatal nő csacsogása elűzte innen a rémeket. S mikor a gondola a Cadoro alatt suhant el: nem az öreg Brabantio lányának, szőke Desdemónának fehér köntöse villant fel az éjben, biztatás és köszöntés gyanánt? Szereti a fekete éjszakát: hiszen az ő büszke hőse is fekete.

Aztán be a szűk vizi fonalak utvesztőjébe! Egész titokzatos, félelmes varázsával szakad rám a hajdan: lantos ifju, lehulló rózsa, fekete köpönyeg, álarcz, gyilok, egy tompa jaj, egy bukó árnyék, mely fölött összecsap a víz... s mindennek vége.

»Già é! Già é!« kiáltja csolnakosunk minden fordulón; s jön rá a kisérteties válasz: »già é!... già é!« A szomszédban a fiatal asszony elfelejt nevetni. Már nem is simul hozzá a férjéhez, hanem beléje ássa magát.

Egyszerre fény és zaj és zene. A Bernardi-palota előtt lampionos gondola, benne zenészek és dalnokok. Barkarolt énekelnek. A szerenádét egy fiatal herceg szerzi barna kis nejének. S ablakból s erkélyről csupa ölelkező pár hallgatja s benn a palota-vendéglő virágos udvarában egy pajkos, vad kellemetességű amerikai lány ringatózik a zenén, s a márvány lépcső fokain rőt haju milordok meredeznek versenyt az oszlopokkal. Sárga czipőjük gondolája mellett ül a kenderfürtözetű milady, savószínű szemét ábrándosan csavarva föl a csontos és nyugodt férjhez, aki bő nektárravalót hullajt a kopasz tenorista csucsos kalapjába, midőn ez végigjárja a hallgatóságot.

Ugy van ez itt most is, mint ahogy minden szabályosan szerkesztett olaszországi uti novellában olvassa az ember. Fehér Albion rőt fiai s hirtelen szőke lányai legelnek le előled minden gyűjteményt, vásárolnak össze előled minden ritkaságot, foglalnak el minden jó szobát, ülnek el minden széket, állnak el minden ablakot, s az urak akárhányszor támasztanak bennünk kétséget az iránt: valjon az a »gentelman« szó a latin tőnek igazán angol képzése-é? Valjon igazán élnek-é vele, vagy csak szigetbeli fogalom, melynek a szárazföldön semmi jelentősége?

A fogadó, melyben lakom, csakugyan a régi palazzo Bernardi. Szellős csarnokaiban tengernek parancsoló, döllyfős, kincses patricziusok éltek; velencei szőke lányok, akik uszva-lebegve jártak s lágyan daloltak; olajszínű, buja természetű asszonyok, sötét szemökben hol az andalító morbidezza ígézetével, hol a legyező mögül föllobbanó forró pillantással, játszva hol elmés pajkos vigjátékot, hol véres drámát; deli és vitéz ifjak, szép leventék, dalosak szintén és szerelmesek, akiknek egy nőt megszöktetni boldog tréfa, egy asszonyért elvérezni diadal; művészek, tudósok és költők: vésűvel és ecsettel, énekben és krónikában hirdetve a fényes köztársaság dicsőségét. S most egy-egy ős arczképe alatt a »dining-room« józan fölirata; a nagy bronz-paizs alatt, melyen az ősz Dandolo tengeri győzelme van domborműben feltüntetve, a széles buffet s ezen a sok tál és tányér és saucière; Tintoretto, és olcsó arczképek fotografusának hirdetése; Marino Faliero fejevétele s hideg roastbeef; a XIII. századba ékelt XIX.; palotákból lett vendégfogadó.

* * *

Az olasz ég borultas ma, hideg eső is szitál alá belőle. Plaidembe bujva keresem hires kékjét. Egy makacs szürke felhő a kedvemért szétfoszlik; csak egy falatkát kapok az égből, de ebből a mintából bátran lehet következtetni az egésznek szépségére. Szobám valahol a földél alatt van; ott, ahol a hatalmas Bernardi fiuknak a lovászházai... vagy úgy, Velenczében csak négy ló van, az is vasból, a Szt. Márk ivsora fölött. Hát ott lakom, ahol a Bernardi fiuk evezős legényei háltak. Kérdezem a camerierát, mért nincs kályha benne? Ugy fázom ebben a szobában. Nevet. Hát hiszen ott van; csakhogyan én azt köpöládának néztem. Mit csináljak az ilyen szerszámmal? Tán azt, amit a Balla Károly tudója, aki

Gyertyát gyújt a kályhában,
Ugy melegszik kinjában.

Az olasz vendéglős azt sehogysem fogadja el, hogy egy idő óta hideg jár Itáliában; hogy elkövetkezik az az óra, amidőn kénytelen lesz valóságos kemenczét rakatni a hôteljében. A nizzai tulajdonosok s bérlők érzik is már az új korszak fagyos szelét, mert néhány év óta nem telelnek ott annyian, mint eddigelé. De küzdenek a vendéggel; s ha nem elég a rábeszélés, folyamodnak a cselhez. A minap olvasom, hogy egy san-remói fogadós Kairóbul legyet hozatott; sárga-dinnye hajján, felfordult dromedáron hizott kövér, szép legyeket. Azokból egy-egy példányt beeresztett a fűtetlen szobákba. A boldogtalan férgek egy ideig vigan csapongtak; de csakhamar összezsugorodott a kedvük és zsibbadtan vánszorogtak az ablak-félfán.

Jön az ánglius; szobát nyitattat.

- Damned! morogja, nagyon hideg ez a lakás, padrone!

- Ó, mylord, csalatkozni kegyeskedik. Eccellenza az éjet vasuton tölté, azért méltóztatik borzongani a hátának.

- By Jingo, az ön szobája jégverem, káromkodik mylord s a szabadkozó padronéra rávicsoritja fehér buldog-fogát.

- Altezza! Kérem! Ime nézze, ott az ablakon... légy mászik. Ahol pedig a légy döng, ott meleg van.

De sokáig nem futja ki ez a játék, s az olasz vendéglősnek tartósabb eszközhöz kell folyamodnia, ha a legyeivel akar enyhe tavaszt suggerálni milordéknak.

A prókurációk alatt sétálok s nekidőlve egy oszlopnak, nézek, nézek, mindig csak a Márk-templomot nézem, ezt a nyugatba ojtott keleti csodát az ő aranyos kupjaival, zománcza csillogását, kövirágjait s fénylő mozaikját, mely az emberiség első örömeit és fájdalmait tünteti fel. S a bizánczi styl merevsége nem árt e szenteknek, mert valami megható bensőség van azokban kifejezve. Ó, mennyien térdeltek már előttük: imádkozva, esdekelve és hálálkodva.

*

A Márktemplom folyton sülyed, a láb a széles repedésekben megbotlik, a korhadó czölöpök taplós belén fölszivárog a nyirok s megvakul tőle a tündöklő mozaik. Déli oldalának megmentése sok száz ezreibe van Ausztriának; de örök dicsérete marad, hogy megmentette; valaminthogy mindig drága kegyeltje volt neki Olaszország, melyre sokkal többet költött, mint a mennyit az hajtott neki. A Bécsbe bőven adózó Magyarországnak sok keserves forintja is ragyog ott márvány-értékben, míg a hazai utaknak nem jutott kavicsra sem. De hát csak emberség volt, hogy visszaadtunk Velenczének valamit abból az 1.200,000 aranyból, melyet épp ötszáz évvel ezelőtt vett meg rajta a hatalmas magyar király.

Az olasz kormány szintén tataroztatja; de méltán kérdi magától: egy bús éjjelen nem omlik-e össze ez a hasonlíthatatlan templom? A javítgatásra való költséget is olyan keservesen szavazza meg a parlament! Mert nem nézi ám nagyobb irigységgel és bámulattal Németország az olasz földnek világraszóló csodáit, mint amily irigységgel nézi Itália Kruppnak világra bőgő aczél ágyuit.

Ha az ember négyszem közt áll egy velencei polgárral s óvatos körömmel kissé levakarja róla az olasz egység uj mázát: sóhajtván emlegeti a kellemes hódoltság bő napjait. Hiszen in camera bevallotta ő akkor is, mint az egyszeri angol kisasszony a maga édes rabságát, hogy elhurczolta a rettenetes haramja, Luigi Vamba. Egy magas hegy tetején ugyanis állt apa, mama és az ő szép lányuk, miss Eveline, s elandalodtak a Középtenger azur vizén s a rózsaszinben sugárzó ég alján... mikor egyszerre tíz barna legény körülfogta őket s finom bókkal szegezte rájuk a pisztolyt. Az egyik mint a részvény-társaság igazgatója mutatkozott be s karjára fűzve az ájuldozó miszt, magával vitte a kék hegyeknek valamely vadregényes barlangjába. Volt annyi embersége megírni másnap a papának, hogy huszezer zecchinóért kiválthatja gyermekét; maga ha szegény legény nem volna, megadná érte a százezret, olyan kedves a kisasszony. Az apa kiváltotta leányát s leirhatatlan az a boldogság, amit a jó szülők éreztek.

- Óh, darling, aranyos szivem!... mennyit szenvedhettél! zokogá az édes anya s nyakába borult Evelinnek.

- Szegény piczikém! mondá az apa s egy hosszú könnycsepp esett le rövid orra hegyéről. Kérlelted, ugy-é? Kétségbe estél ugy-é? Beszéld el, piczikém, mit mondtál neki?

S miss Eveline mélyen lesütötte szemét, s így szólt:.

- Azt mondtam neki, hogy: »mio caro brigante!« - te kedves haramiám!

Hát csak ilyen rossz dolga volt miss Veneziának is az osztrák rabló ölén.

IV. Velenczei séta.

»Velenczébe utazott« olvastam tegnap az ujságban.

Ki az a boldog? Egy új házaspár, amely alig érintve a bő villás-reggelit, s édes feledésből riadva fel, midőn a barátok ráköszöntöttek: gyorsan kibontakozik a rokoni ölelésből, szalad a vasúthoz és a »Hôtel royal« kis kapujáig, ott a Riván, meg sem áll. Nyilván meg is érkeztek már oda s látják a dogék palotáját a maga valóságában, amelyen én a Dorottya-utcán, az udvari könyvkereskedés ablaka előtt bus vágyódással andalodom el.

Távoli kedveseink arczképe örömet jelent, ha arra gondolunk, hogy van még viszontlátás itt e földön is; de az a bánat, hogy nem érezzük delejes közelségét, nem halljuk azt az ismert hangot s nem látjuk élő testük árnyát ellebegni a falon: ó, az a visszaemlékezés fájóbb, mint amilyen vigasztalásunkra lehet a reménység. S mikor az embernek olyan lágy szíve van, hogy épp úgy tisztel egy vén palotát, mint egy vén asszonyt, s úgy bele tud szeretni egy aranyos tetejű karcsu toronyba, mint valami aranyhajú szép leányba; mikor az ember a rideg fal iránt a hódolatnál többet érez - egy szóval: mikor a rajongásig szerelmes kihalt házakba, elmorzsolódó templomokba s a kő mohájában s a bronz patinájában tavaszt üdvözöl - ó, akkor látni Velence képet s nem lakni benne: az kínos öröm s édes szomorúság.

Mint a nagy fájdalomnak, a nagy boldogságnak is van joga a tisztelethez. Épp ezért csak messziről kísérem őket, hogy lássam a fiatal asszony arczába szökni a lelkesedés bitorát, amidőn először pillantja meg tündöklő kijelentését az isten nyomán alkotó emberi elmének abban az ázsiai színekből, görög vonalakból, római s bizáncziumi fényből szőtt csodának, melynek az ő neve: *San-Marco*. Főnséges gondolat, midőn egy ifjú lélekbe egyszerre sugárzik bele a múlt fénye, a jelen ünnepe s a jövő derüje.

*

Gondolámat balra nyomja az én evezősöm, hogy a jezsuiták templomának hűs iveri alá térjek. Lenge függöny, puha redőkben aláfoló kék s vörös kelme a falakon, az ablakok s az oltár körül. Csak elnézem: bársony-é, selyem-é? Az ám! Kék márvány, rózsaszín márvány, porfir és lapis lazuli. Tán frivol visszaélés is, az ily nemes anyaggal amolyan atrappeot szerezni a szemnek. Bársonyból utánozott oszlop épp így bántana. Mind a kettő: az a szép kő s ez a királyi szövet, megérdemli, hogy a maga emberségéből hasson. De a hatalmas rendnek duslakodó gazdagsága megzavarta jó ízlését. A barok, mint valami hirtelen fölgazdagodott szerencsefi, meg akarta mutatni, hogy telik neki.

Midőn kiléptem, a templomhoz ragasztott palotából egy izmos barát jött felém s nagyokat hajlongva, kinyújtotta terjedelmes markát, vetnék bele egy kis apró pénzt. Semmi köze nem volt hozzám, még csak ajtót sem nyitott előttem, de még csak meg sem áldott. Elgondolkoztam rajta, hogy amíg nálunk zsup-fődeles házból mosolyog ránk a vendéglátó szivesség, itt faragványos, oszlopos palotában lakik a koldulás.

A Giudecca mellett úszom el. Csak benézek a ghettóba. Az isten tudja: ez a sok göndör haju, barna gyerek zsidó-e még, vagy olasz-e már? A velencei Avrametto épp úgy viseli magán a talján tipust, mint ahogy jordánkának nézhetnénk itt akárhány ős katolikus Beppót, akinek pusztá barna mellén ott himbálózik a sárga-rézből való kis feszület.

Ohé! Áll-e még az öreg Shylock háza? Hogy az ember sehol sem szabadul meg a nagy britnek fényes árnyékától! Mert amire valaha egy dicső szellem ráejté sugarát: az folyton virágot hajt bennünk. Hát mutogatják ott, ha tetszik, a Shylock házát is, mint Veronában a Romeo és Julia tumulusát, s Marienlystben, Helsingör mellett, a Hamlet sirját. S valóban, ha éltek, mért ne halhattak volna is meg? - s ha meghaltak, mért ne temethették volna oda, ahol a fejfájukat mutogatják? De állott itt a füstös velencei ghettóban a mult század végén egy bölcső, amelyben ringatták a kis Benjamin apját, akinek a fia aztán irt mély elméjű vallásbölcseleti műveket, lélekbuvárló regényt, lett kaczkai dandyből hatalmas O'Connelnek a megdöntője, majd szerencsésen kormányzá Angliát, megszerezte hazájának a Vénus szigetét örök tulajdonul s boldogan uralkodó királyi barátnőjét megtette India császárnőjének. Ama szurtos calle kormos házából származik Dizraeli, majd Beaconsfield lord, a nagy brit államférfi.

Ki megint a canalének stygi vizeire! Egyenkint maradnak el tőlem a Mocenigo, Vendramin, Cornaro, Fasan, Cadoro, Balbi, Foscari, Grimani és Loredan paloták. (Mily zene ezekben a büszke nevekben!) Az egyiket magához váltotta egy gazdag angol ur s elvitte hajón haza, Happyshirbe; azaz csak úgy, hogy lefejtette a palazzo márvány elejét, kitördelte a termék arany rózsáit, fölszedte a patriczius fényes otthonának gazdag mozaikját s a Velenczéből hozott márvány homlokzatot angol házának eléje vakoltatta, az arany rózsákat föléje s a tündöklő mozaikot az aljára. Az uj-régi palota mellé aztán széles csatornát ásatott, s arra ráeresztette a fekete gondolát s egy darabig így élte velencei világát Happyshirben, amig jött az északi szél s a márvány faragásokat porhanyóra mardosta s a gondolát odarekesztette a csatorna jegébe.

Még egy palazzo mászott el ilyen módon ködös Britanniába. Ekkor a velencei municipium meghozta azt a határozatot, hogy az ő városának itthon kell maradnia.

Ám benn a palotákban még folyton áll a vásár.

V. Henrik »roy« ő akadémiai felségének dicsőségesen üzérkedő olasz atyafisága, a Cadoro nagy termésnek régi családi drágaságait, nemzetségi ereklyéit s festészeti remekeit szívesen eladja a legtöbbet kínálónak. Sőt - gyanu ne essék, szólván - azt beszélik, hogy ezek a családi drágaságok, nemzetségi ereklyék s remek föstmények szinte kiapadhatatlan bőségben vannak jelen, és amint egynémely rágalmazó nem átallja kipletykálni: a Faramond király egyetlen oriflámja hat példányban is elkelt.

Midőn mély megilletődéssel néztem a nagy ős egyik nehéz billikomát, egy láthatatlan szőnyegajtó nesztelen nyílt ki, s abban megjelent egy szép szőke kisasszony s a komornyikot, a mi vezetőnket, magához intette s adott át neki két finom festésű findzsát. Nem csokoládéval szolgáltak benne a látogatónak, hanem azzal a kedves kijelentéssel, hogy ha darabjáért megadjuk a százötven lirát, ő fensége hajlandó megválni a két egyetlen darabtól, melyekből, ha jól emlékezem, a nagy Roland reggelizett meg Ravenna vivásakor.

Ő fensége? Igenis az, felelé az öreg bácsi, még egyszer odahajolván a titkos ajtócska felé, melyben a herczegkisasszony eltűnt. A csészéket drágállottuk, de azért nem volt semmi baj. Végigmentünk a palotán, szomoruan látva törmelékeit a remek padmalynak, vaksi fényét a képeknek s közben megütközéssel egy színes fotografiát, mely Velenczét zöldes holdfényben mutatja. És, ami ennél rosszabb: ezekről a fotografiákról hamaros gyártással másolt (igazában másolt) olajfestményeket is árulnak ott, durva hold-effektusokkal, midőn az ablak csucsvívét s a hullám taraját jó vastagon felhordott fehér gubanczokkal avatja föl velencei éjszakává az az

orfeumbeli gyorsfestő. Amely gyártásban hűségesen a kezére jár az ő családja. Miután t. i. a felesége barnára sikálta a vászon egy darabját. Teresita a mamától átveszi s pemetel a barna fölé zöldet; s mikor ez megvan, oda tolja a »quadrót« Rinetto öccsének, aki az olajos papirost ráteríti a barna-zöld lapra s a papiros kerek likán át kipacsmagolja a tele holdat. Mikorra megszárad, a celeberrimo pittore Contarino Contarini gót ablaksort váj a barna koczkába, a zöld eget kicsillagozza, meg vagy kétszer végigtörüli egy öreg s egy fia-ecsettel, s a negyedik holdas éjszakát a három kész remek mellé támasztva, bevégzi napi munkáját. Reggel aztán signora Filomena Contarini, Rinetto Contarini, Teresita Contarini s az öreg Contarini egy-egy palazzóba beköszöntenek s a tisztes kulcsárnénak átadnak egy velencei éjszakát, melyet valamely idegen, megkábulva a derék signora ékesszólásától, végre magához is vált. Ilyen piktor-család van itt vagy száz s elég jól megélnek a mesterségükből, tekintve azt, hogy nem finnyások a saláta olajára nézve, s azzal sem sokat törődnek, ha a polentájok egy csöppet dohoska.

Ám azért van itt néhány palota, melynek műkincsei számot tesznek, s amelyeket a gazda szívesen bocsát szemre; de azért gyűjteményeinek egy darabkáján sem adna tul. Ilyen a Pesaro. Tulajdonosa Bevilaqua herczeg, a legtehetősb olasz urak egyike. Minden terme, szobája s szobácskája külön egy-egy muzeum, s képei, szobrai, régi porcellánjai, fegyverei, bronzjai, csipke-takarói, kristályai s üvegjei szinte kisértetbe hozzák a látogatót. De a kulcsárné szemes. Ötfelé beszélget s tizfelé néz. Nem ártana azonban, ha a jóra való asszonyosság néha leporolná ezt a sok drágaságot s foltot rakna egy-egy függönyre s szőnyegre. Sok olasz drágaságot megőregít a pizok patinája, a nélkül, hogy becsét növelné.

Signore C., hires antiquista, kinek régiség-gyárában hatvan munkás dolgozik, igazi olasz nyájassággal fogadja látogatásomat. A brit emberségtudó, a német »bieder«, a szláv alázatos, a magyar gavalléros, de igazán udvarias csak a latin faj. Van abban valami fejedelmi szabad, valami biztató előkelőség, hogy az ember azt hiszi magáról: boldoggá tette a szíves gazdát. Ott ül Signore C. egy hajdani triposzon. Azt hiszem, dodonai munka. Olympusi gesztussal int, foglalnék helyet azon a vörös bársony trónuson, melyen, ha jól tudom, a pompás Dandolo ült hajdan. Olyan bőséges füst omlik szivarkájából, hogy pythicus gőznek is beillik. De ő azon nem mint pap, hanem mint félisten ül, kincset érő zsibeinek leirhatatlan zürzavarában. Elfogódva néztünk össze barátommal. Édes istenem, hány virágzó családnak siralmát lehet kiolvasni, hány bukott nagyság beszél hozzánk ez össze-vissza hányt műdarabok tömkelegéből! A hôte! Drouot árveréseiből, kótya-vetye útján a Derby-daykbe boldogult sportfiak castlejeiből került ide nagy része. Az a két bronz-páva, mely a nagy angol terem kandallói előtt teregette ki bűvösen fénylő farkát; az a miniatűr-elefánt, jutalmi »coupe«-ja a verseny diadalmas hőségnek; a két ezüst pálma közé fonákul, de a szembeszöktetés erős szándékoságával fűzérszám fölaggatott brabanti csipke-lianák; a csodálatos festésű száz fiókos, zománczolt apró szekrényke s mellette egy ébenfa-koporsóban a föltámasztó nyirettyüvonás elé álmodó Amati-hegedű; Rafael transzfigurációjának oklevéllel bizonyított első réz-lenyomata, a nagy festő nagy druszájának, Rafael Morghen metszetéről... Bizony ezer szerencse, hogy nem vagyok milliomos. Itt koldussá költekezném.

Ám azért óvatos légy, gazdag atyámfia! Nem mind japáni bronz az, ami fénylik. Az igaznak tövében ott sunyít a hamisítvány, aminek ismertető jele az, hogy ódonabb színe van a réginél, rozsdája zöldébb annál, mely az eredetit verte ki. Pulszky Ferencz legyen, aki e szemfényvesztő halmok sorai között károsodás nélkül jár.

Midőn az öreg ur több évvel ezelőtt megfordult kincses Velence egyik antiquista bazárjában, szemébe ötlük egy csontból faragott Jézuska. A félkarja hiányzott. E fogyatkozás nélkül édes testvérek közt is megérte volna a huszezer lirát. A cinque-cento egyik csodálatraméltó remeke volt, a halhatatlan Nonso hires vésűjének mesterműve. Így csonkán sem sokalta érette Pulszky

az ezer lirát. A tulajdonos erre szánakozva mosolygott. Pulszky papa vagy két százzal megtoldotta kínálatát. Signore Fafalso csak a vállát vonogatta. Ezt megcselekedte Ferencz bácsi is. Még egyszer a kezébe vette a faragványt, szeretettel nézett rá s egy bánatos bucsupillantással a feszület s egy neheztelő tekintettel Fafalso ur felé, kurta száru nadrágját meghuzta és járt.

De alig halad le a dobogó lépcsőn, midőn signore Fafalso utána siet, hogy isten neki csontkereszt!... vigye a Jézus szent nevében azt a Jézuskát az ezerkétszáz liráért! Az igazit ugyanis kevesebért árulták el.

S odanyújtja Pulszkynak a faragványt.

Az öreg ur már boldogan a zsebébe akarja csusztatni, midőn meghökkenve néz a feszületre.

Egy árnyalattal... nem, ez sok volna... egy lehellettel mintha világosabb volna az az elefántcsont.

- Ó, signore Fafalso, engem nem lehet rászedni, he, he, he! S nagy recsegve kaczag Feri bácsi. Hanem annyit mondhatok, hogy jelesül van hamisítva. Kérem csak azt az igazit!

Signore Fafalso ravasz mosolygással kér bocsánatot.

- Hiába, úgy mond kedves derűsleggel, az olasz ember nem tehet le egy könnyen az ő pasquino-természetéről, a beffa ott bizsereg minden porcikájában, he he he!

- He he he! Ha ha ha! Így kaczag vissza a mi nem kevésbé ravasz, nem kevésbé vig s nem kevésbé műismerő kitűnő hazánkfia, s győzedelmes lépései alatt csak úgy nyekergett az a keskeny falépcső, midőn lefelé kopogott rajta.

*

Ahol még idegen földön megfordultam, mindenütt magyar nyomot kerestem. Kerestem és találtam. De nem gazdag gyűjteményekben, hol hungarikára akadni nem nagy sor; hanem az utcán, a népelet nyilatkozataiban, egy kormos falon, egy ócska mappán. Azzal, hogy a Vendramin palotában egy fakó keretből bámult rám József császár gyermeki arczképe, amelyen babahuszárnak van feltüntetve: azzal még el sem dicsekedem; jóllehet mi ezt a német császárt még kicsi korában sem tudjuk magyarnak elképzelni, pedig a karok és rendek az ő vérmes képzeletükben ott látták a pozsonyi diétán, felséges édesanyjának kerek patyolat karján. Az sem valami nagy fölfedezés, hogy Liszt és Joachim fotografiáit láttam a prokuráczkiák alatt, mikor ott még Sagra Vilma Donáthffy, celeberrima cantatrice nazionale di Budapest fényképe is ki volt függesztve, akit minálunk senki sem ösmer. De mikor a Floriani kávéház előtt elfog egy barna suhancz, a kezében lévő csomóbul egy füzetkét kinyit s Velence csodáit lebbenti föl előttem fogyatékos kőrajzok nyomán készült csokoládé-szinű fotografiákban s kínálja olaszul, francziául, angolul, muszkául s németül, összehadarva a lira, frank, shilling, dollár, rubel s márka pénznemeit, - és látva, hogy egyikre sem hajtok, merőn a szemembe néz s elrikkantja magát, hogy »usz grojdzárr!«... már ez valami.

Hatalmas Anjou Lajos magyar királyunk fényes korából, akinek pompás veretű aranyok olvasatlan ezreiben vitték meg a váltságdíjat - abból a nagy időszakból nem maradt fel számunkra egyéb, mint ez az »usz grójdzárr«. Ezt sem olasz adta a magyarnak, hogy Velenczét megkimélje; hanem olasznak a magyar, hogy Velenczét zsebre gyürje.

V. Bucsu Velenczétől.

Tintoretto s Veronese beszélnek hozzám a dogék aranyos termeiben. A nagy faragványos ajtó, mely megnyílt a köztársaság királya előtt, jelenti a fényt. Az a kicsi, barna, mely a törvénytörvény-széki teremből közvetlenül a börtönbe vezet, jelenti a hatalmat.

I pozzí. A tömlöczök.

Hosszu sorban szálltunk alá e nyirkos odvakba. Vezetőnk fagyú-gyertyája csak úgy sercegett a dohos levegőben - ha ugyan érdemes ez az atmoszféra erre a kedves elnevezésre, hogy »levegő«. Mintha egy nagy hideg kéz nehezedett volna a szívemre. Ebben a kőbe vájt négy-szögben emberi teremtes ült, akinek azért volt szeme, hogy fürödjék meg a nap sugarában; azért volt tüdeje, hogy szivja a tavaszt; azért volt karja, hogy forgassa meg a kardot, vagy zabolázza vele a szél haragját. S itt zsuporgott a deli férfi, míg világosságra alkotott szemére köd szállott, míg erős karja megsibbadt s feszülő tüdejét envérébe, testét pedig a hallgató vizekbe fojtották. A szépnek dicső művelői, a vig és ragyogó férfiak nagyon kegyetlen urak voltak.

Fenn a tündöklő oszlopsorok közt szólt a bölcsesség, parancsolt a törvény, nyugózott az erő, s a mély ablakfülkében sutogott az összeesküvés. Tisztán hallottam, amint egy kurulis széknél a tág ölében álmodoztam. S itt lenn a pozziban, midőn a nehéz vas gyűrűben fogóztam meg: a fekete, érdes koczkák réseiből elitelt emberek siralma nyögött felém. A csöndes zokogás mind élesebbre vált, míg egyszerre... hiszen ez kaczagás! Már hogy ne volt volna kaczagás, mikor a sor elején egy fiatal nő csakugyan nevetett egy fürtös gavallér karján. Fiatal boldogságából - mert hiszen három napos asszonyka volt csak - fény áradt el e bus homályban. Férjét mindnyájan kiállhatatlannak tartottuk. Ugy járt ott a csuszamos köveken, mint valami virágos kertnek utjai között. Érzelmes lelkű barátom azt mondá, hogy szívesen elcsukatná magát a menyecskével itt a legszűkebb pozzóban; paradicsommá lenne az, ha rabságát vele osztaná meg. Amire egy másik vérmes hazánkfia oda nyilatkozott, hogy még derekabb volna, ide valamelyik lyukba beletaszítani a fanyalgó férjet s künn a verőfényen andalogni a bájos nővel; mert jobb egy szép menyecskével megosztani a szabadságot, mint a rabságot - jobb ma egy galamb, mint holnap egy veréb. Ami tökéletesen igaz is. Éppen a sóhajok hidján jött ez a vig gondolata. Nevetésünkre oda rebbent mind a hány fiatal nő velünk volt. Csicsergő madárkalitkává lett a bús folyosó. Mintha csak a régi velenczeitől tanultuk volna mi is, derült álommá szőni az életet.

Ujabb írók és kutatók azt beszélik, hogy a »*bocca di leone*«, az oroszán szája, melybe a titkosan árulkodó följelentéseket csusztatták bele - hogy ez a pokoli levélszekrény csak mese, valamint az ólmos földél története is. Az igazi regényesség miatt fájlalom ezt a helyreigazítást. Avagy el se fogadom. Nekem a besugás borzalmas titka kell, s egy kincsért le nem tennék arról az édes fázásról, mely elfog, valahányszor a forró, nehéz ólomtetőre gondolok.

Velence zajtalan város. Szekér nem járja. Fekete hintaja, a gondola, nesztelen siklik a vizeken. Utczai élete is meg van szorítva, azaz néhány czellába belegyűrve, ahol aztán persze nagy is a zsibongás meg a csattogás. A lovat csak rajzból ismerik. Egy-egy öreg velencei váltig bizonyítgatja, hogy ő gyerekkorában látott eleven táltost a nagy Napoléon császár teste alatt, melyen föllovagolt a campanile tetejébe; de nem hiszi el neki senki. Velenczének »lóállománya« összesen négy darab, az is bronzból való és ott ragyog a Márk-templom párkánya felett. Görög ménesből szakította azokat Morosini doge. Hogy elkötötte őket Moreából, hagyján! Meghódította, tehát az akkori szokás szerint jussa volt hozzá. De hogy szétdulta a Parthenont, ez oly barbárság, mely az olasztól örökre elvette a jogot szidni az Attila csordáit s később az »ungrorum paganam et crudelissimam gentem«. A lerombolt

Parthenon romjai a legdrágább romok, melyeket valaha hordott a föld. S ennek az öreg vad Morosininek diadalkaput épített a hálás Velence.

Járja egy adoma, mellyel a szárazföldi olasz a ló-nem-látott velenceit szereti kifigurázni. Átmegy Pádovába a Riva fia, hogy azon a híres egyetemen az orvosi tudományokba ártsa magát. Mikor ott ült a zöld asztal előtt, hogy a doctori vizsgálatot magán megejtse, a zoologia tanára ezzel a kérdéssel fordul az ifjuhoz:

- Mondja meg nekem egregio signore, hány lába van a lónak?

Az ifju candidatus mélyen elgondolkodik s végre az erős meggyőződés hangján ezt feleli:

- Három!

A professor ur hosszan elnézi a legényt s aztán helybenhagyólag bólintva a fejével, így szól:

- Abbastanza per un veneziano! Egy velenceitől ennyi elég.

De a hajnalban kigyuló hegyet sem látta soha e város gyermeke, nem hallotta soha a forrás mormolását, nem az erdő madarait s nem futkosott soha pillangó után. Ott szorongott mindig a lagunák között s nem volt sem mezeje, sem játszó tere a háza setét kapuja előtt.

Ilyen elegiát dalolt egy szőke Hildegunda, midőn ebéd után a hosszú fogait kotorta s megemlékezett az ő német hazája erdeiről és hegyeiről. Igazi nyüzsgést zajjal csak a Rialto körül élveztem. Mert a talián lármában, a »cri de Venise«-ben van zengés. Hallottam már én orkesztrumot, mely rosszabbul hangzott, mint ahogy ötven olasz kofa kiabál. Annak minde-
niknek van egy maga nótája, mellyel czikkeit ajálgatja. Grafikus alakban így áll előttem: néhány finoman hajló kunkor, olyan forma mint a szőlő-kacs arabeszkája; középen dúsan kivirul, hogy ismét kecses vonalban végződjék. Ahol képemben a virág van, ott csendül föl legerősebben s legszebben a bottega asszonyának dallamos kinálása, melyet csicsergő beszéddel kezd és végez. A contrabassót ebben a piaczi hangversenyben megadja a férfiak zugása s pikulás éleit vékonyan elrikkantja a pajkos gyerekek diszkántja. Ilyen lurkót látok ringatózni ott lenn a víz szélén. A kőpartnak egy tágas vas gyűrűjében ül s minden-egy lóbázása agyrengető csikorgásra készíti azt a rozsdás vas gyűrűt, mely neki hinta és hangszer. A csikorgó hang tiszta *d* s ezt a kis haszontalan kiérzi s *d*-ből is fonja azt körül hevenyészett énekével. Egy másik ilyen kis naplopó téglarakáshoz támaszkodva néz bele a felhőkbe, nagyot ásít s amint ez az ő néma görcse hangosra válik, úgy a vége felé ásítását takaros kadenciával fejezi be, amely nagyon emlékeztet a huros-rigó dalára.

Furcsa dolgokat árulnak itt a Rialto árnyékában, a Ruga-vecchián. Sült babot, főtt vajas tésztát, szalmából való napernyőt s bóbítás tyukot mézeskalácsból, mely ül egy üveg kasban és toj piros, kék és zöld tojásokat.

A hid mellett, egy falatnyi téren, fáradt lánykát nógat apja a fandangóra. A borzas öreg a mellébe sülyesztett páni siphoz feni a száját, mint kakas a kőhöz, és zörögteti a csörgetyűs dobot, míg a fiacskája tótágast áll s aztán kezén jár körül s szájában hordozza a kosárkát, melybe minden néző szívesen vet némi aprót. A kis romagnola lelkendezve dől neki egy nagy kőnek s pihen. Két nagy fekete szeme szinte fele az ő keskeny, olajszínű kis arcának. Az öcsse keveset különbözik egy felöltöztetett majomtól. Még egyet járnak s azután a dobos csengő elhangzik valamely sikátorban, ahol kinyílnak a roppant ablaktáblák, s vidám képű munkások, varró és fodorító lányok nevetnek le az utcára fényes fekete szemmel, csillogó fehér fogakkal, míg alatt a gyermeki publikum nagy zajongva ugrálja körül az ugrálókat.

Gondolánk a fordulón vár s néhány percz multán a Frariba lépünk, nem a dogék hivalgó mausoleumai végett, hanem mivel ott látjuk az olasz képfaragás két remekét: a Tizian s Canova siremlékeit. Utóbbi tudvalevő képmása a Krisztina főhercegné márvány emlékének

az augusztinusok templomában Bécsben, csakhogy mintegy tükörben, fölcserélt elrendezéssel. A nemtő baloldalt ül a komor, hatalmas oroszlánon. Ezt Canova, amazt a mester növénydekei vészték.

Az ember itt sehol sem adhatja át magát a nyugodt élvezetnek. Jobbról s balról mylordéknak kificzamodott bár, de gördülő angol nyelven hadarják el a ciceroné a nevezetességek leírását. Régóta betanult leckékjüket morzsolják le s az ángliusz familia minden szavukat a tévedhetetlen Murray nyomán vizsgálja fölül. Mert az olasz templomba nem csatos fekete imád-ságos könyvvél, hanem vörös táblájú uti könyvekkel jár az ember. S itt is gazdagon terem az adoma s élcz, mely legszivesebben faggatózik a brit uraságokkal. Az egyik, midőn a nagy szobrász monumentumát magyarázgatta neki a pörge delmes kalauz, a következő emlékezetes szókra fakad:

- That's Canovas memory? I've always thought, it were marber. Hogy hát ez a Canova (kanavász) emlék? Ő mindig azt hitte, hogy márvány. S a Zacchariában tavaly esett meg, hogy a Bellini madonnája előtt miséző papocskát master Snob félretolta az oltártól, kényelmesen akarván gyönyörködni a legédesebb Miasszonyunk aranyos gyermekében s az ő kedvesen muzsikáló kis pajtásában, a szent Jánoskában.

Az embert különös érzés fogja el, midőn valamely rég ismert, régóta kegyelt képnek megleli az eredetijét. A Tizián *Assuntája* az akadémiában mint Mozart Credója zeng bele a lélek közepébe. Szive előbb úgy vergődik, mint a meglóduló köteléken a léggömb, míg végre elszabadulva, repül fel a magasba, abba a verőfényes nagy üdvösségbe, hol béke honol és malaszt. Ez is olyan kép, mely nem a hívőnek, hanem a hitetlennek szól. Hatása térítő. Milyen boldog az, aki mindennap a megváltó művészet e fönséges kijelentése elé járulhat imádkozni!

Veronese »*Látogatása*« előtt megvillant emlékemben egy adoma. Az egyszeri szabólegény fölteszi magában, hogy már csak ő is megnézi azt a »*Don Carlost*«, melyről az érzelmes majszterné nem győzött mesélni, hogy az milyen ríkató darab. Az emberi test hüvelyének tiszteletreméltó szerkesztője ott ül hát a karzat magasán s tetszik a darab neki is. De abban a jelenésben, midőn Posa térden állva a királytól gondolat-szabadságot kér, az ifju szabó elfintorítja arcját s kezével fitymálóan intve, így szól: »Ui Jegerl, der alte Witz!« Hát ilyen alte vicczeket jócskán leltem én ebben a gyűjteményben. Főképen azt a leányfejet, mely a Megváltótul balra tekint föl, meg azt a szép szakállu öreget a nő mellett nagyon régen ösmerem én metszetekből s kópiákból, mint afféle közhelyekké vált tanulmányfejeket. Valóságos kiárulása, détail-kereskedése ez a művészetnek.

Minden velencei vándorlásnak vége és kiindulópontja a Piazzetta, a Márktér. Oda szorul, ott pezseg a város élete a nap minden órájában, éjfélig, hajnalig. A tér közepén estenden megszólal a katona-banda, mely a budapesti s bécsi térzenéhez szokott fülnek nem igen kedves. Volt idő, midőn pompásan fújták itt a legszebb olasz operákat, az andalító keringőt s a lábrándító polkát. De a jó zenészek csak a galamboknak muzsikáltak; mert amint rákezdtek, a tér egy percz alatt kiürült s csak egy-egy suhancz ha ott leselkedett az oszlop mögött; hanem ennek aztán valami láthatatlan kéz megtépte a szomjas fülét s egy láthatatlan láb megrúgta a dereka tövét, úgy hogy ez az egy hallgató is elpusztult onnan. Ez az osztrák elleni tüntetés korában volt, az ötvenes évek elején. Pedig, mi tagadás benne: a zsarnok hatalom szebben muzsikált az olasz egység minden prófétáinál.

Ott ülök a Specchi előtt, Magyarhonbul becsempészett olasz virginiámat szíva, szórva a morzsát a szürke galambok elé, akik a világ legszebb duczában, a San-Marco födele alatt fészkelnek, s szürcsölve a kávé. A galamb oly kezes, hogy egész az asztalkámig tipeg oda s piros csőrével ütögeti a lábamat. Lehajlok, hogy megsimogassam,... s egy kicsi pupos ember üti fel boglyas üstökét. Ő az, a jeles Luigi Pelicato, az artista pattinista, vagy goromba magyar néven: csizmatisztító. Egy fiókkal jár körül, melyben a szerszámaait tartja s melyben, úgy

sejtem, meg is hál az istenadta emberkéje. Oda sompolyog az asztalka alatt kinyújtott »mi rosszat sem gyanító« lábadhoz s a fél csizmádat orozva megsubiczkolja; aztán rekedt nevetéssel fölüti nagy fejét s följálja neked jó szolgálatait. Persze, hogy oda kell tartanod neki a másik csizmádat is. Ekkor Luigi Pelicato urban fölébred a művész s négyféle kefével - majd azt mondám ecsettel - pingálja meg lábtyüidet. Egyet-egyet sikál rajta, aztán hátralép, hogy a hatást megmérje, mint szokta tenni a piktor. Azt hiszem, hogy az olasz pattinistában is van művészi ösztön.

A tér közepén San Marco galambjait angol missek tartják jól, a szónak szűkebb értelmében bő kézzel hintve nekik piros bőrtáskából a piros buzaszemet. De tán maga az a sok idegen lány is olyan, mint a galambsereg, amely ide röpült, hogy a szépnek morzsáit szedje a begyébe. S hogy az egyik hölgyecske teljesen bebizonyítsa az ő galamb voltát: lágyan turbékolva hajtja fejét egy komoly fiatal embernek a vállára. Ennek a párnak duczja a San-Marco alsó ivei alatt van, ahová betérnek és ahol a tapasztaltabb férj vagy akár a tudós apa megérteti a tubiczával, hogy a nagy hajónak megvetemedett girbe-gurba mozaikjával a nagy építőművész a hullámozó tengert akarta példázni.

A Campanile tetejéről ellátni messze, messze egész a havasokig, melyeknek fehér csucsá, kedvező időben, átvillan ide. Fölragyog az Adria is. Egy perczig azt hittem, egy nagy, nagy hajó árboczának a hegyén csüngve uszom el a világ végére, oda, ahol meghajlik az ég, talán egyenest bele a mennyországba. S maga alá tekintve, mindenki vele érez Castelarral; mert a mi szívünket is megszállja az aggodás, hogy ez a Velence egyszer csak megint belemerül a tengerbe, ahonnan, mint az emberi történelemnek élő csodája, kelt ki egykoron. Hogy odavész lagunáiba márványból és tengeri füből való koronájával, mint valami nagy Ofélia, ajkán az utolsó barkarol elhaló rimével.

Le a magasból! Nosza fekete hattyúm, te szép gondolám, még csak a Lidóra vigy át. A hirtelen jött borulat gyors foszladásban, s a lehanyatló nap egy szétszaggatott felhő élére veti izzó világát. Akár egy állandó, rózsaszínű villámot látnék. A rongyos ház előtt rongyos legény foltozza hálóját. Szegény a fiu, de irigylem a sorsát. Reggel ha fölkel, este ha lenyugszik: az első és utolsó, ami szemeit éri, az Velence.

Övé ennek a nagy dicsőségnek tündöklő napja. Enyém az az egy szál ismeretes napsugár, melyet innen elhozok a lelkemben.

Hát még ha e megszokott fénybe egy fiatal tűzhely édes világa szövődik bele!

A kipakkolt koffer.

Megérkezett. Itthon van.

Mint megannyi érdemjel ragyog rajta négy ország pénzügy-őreinek fölszabadító jegye és számtalan vitézségi medália gyanánt rengenek rajta az ólom pecsétek. Borító vászna füstös, poros, tépett, mint ahogy az igazándi zászlóhoz illik is.

Isten hozott magammal együtt!

Mily hűségesen őrzéd titkaimat, midőn hivatlan hivatalnok vájkált benned könyökig! Annyi rejtek-fiókod van, mint az asszonyi szívnek. Pedig a te egyetlen ravaszságod az őszinteség. Ezt el nem hiszi az ember; a fináncz még kevésbé. A használt fehérenemű minden szögletéből buggyant a motozó ujjak elé. Ó, de az őrt meg nem lehet csalni. Bizonyosan lappang valami a szappanyos meleg vizet szomjazó ing ránczaiban. Felkapja s ezer prófánus szem előtt kezdi rázogatni, úgy, hogy ha tizenhatéves lány lettem volna, a legszemérmesebb pirulással fordulok el a szörnyű látványtól, asszonylétemre pedig bizonyosan el is ájulok. De így csak boszankodtam s egyetlen elégtételeм az volt, hogy semmit sem lelt.

Pedig találhatott volna. Az ilyesmivel - bár nagyon hasonlít a lopáshoz - dicsekedni szeretünk. Mig a szövetséges baráti hatalmak pénzügyminiszterét szedjük rá és károsítjuk financiáit: ebben, tekintve hogy barátunk és szövetségesünk, van is egy kis logika. De valóságos genialitás, hősi bátorság fényes magasára emelkedik a csempészet, midőn saját dicső honunkat károsítjuk meg vele. Mert először: az én pár szivarom declaratiójából kikerülő három garasra nem szorult rá az én imádott hazám; másodszor: a pénzügyminiszter tárczájában megnöveli azt a deficitet, mely előbb-utóbb megbuktatja. És minden kormánynak bukni kell, de legfőképp a finánczminiszternek! Ez a hazafias politika.

Angliában, Franciaországban, Belgiumban egy kiegyenlített vendéglői számlán sem hiányzik a bélyeg. Nálunk megbélyegezni csak ministert szoktak. Legfőlebb még azt a folyamodványt, melyben a ministertől, akit ugyancsak letapostunk tegnap, ma alázatosan egy kis viczinális vasutacskát esedezünk.

Értem azt, hogy az állam határainak bátorsága végett annyi várat építünk, annyi katonát állítunk, annyi kefét osztogatunk szét a legénység közt s annyi bronz ágyut öntünk, hogy tönkre tesszük vele a megmentett országot. De hogy a békésen alvó utast nehezen kivivott álmából Avricourtban, Gravesendben, Verviersben és Simbachban fölzavarják: ez égbekiáltó ostobaság. Mint hajdanában csak a becsületes ember szenvedett meg az utlevél miatt, ha azon egy karczintás nem volt helyes, mig a gazember a legszabatosabb paszussal siklott át a határon - most is a tisztas utast abajgatják föl nyugalmaiból.

Véletlen-é vagy szándékosság, hogy a motozó állomásra mindig éjfél után érkezünk? Nyilván számítás; sőt bizonyosan az; mert az éjszaka félelmesebb s az utas könnyebben vall.

A nagy tusával, ravaszsággal s egy-egy ezüst karikával meghódított ülést diadalmi érzettel foglalom el; s nem is az esik jól, hogy nekem van, mint az, hogy másnak nincs. Hiszen vigasztalódásunk erkölcsi alapja az erkölcstelenség, az önzés. »Több is vészett Budánál!« Ez a jelszava. Sebemnek írja a felebarátom könyveinek, verejtékének vagy vérének többlete. Fokozódott kéjjel nyujtózkodom pamlagomon, ha veszem észre, hogy a másik szorong; jobban hűselek, ha látom a »disznó melegben« hogyan izzad felebarátom. Ha kívül havaz, édes borzongás csiklándozza hátamat a meleg kályha mellett; s ha hintóm ablakához csapódik az eső és a szélforgatta ernyő alatt viaskodik ott valaki az utcán: mélyebbre furódom a kocsi sarkába, lábamat kifeszitem, szememet behunyom, hogy gondolatban másodszor élvezzem át

a jelenetet. »Köszönöm Uram, hogy nem vagyok olyan mint amazok!« Erre az imádságra is az Írás tanít bennünket.

De a büntetés nem marad el. Az ezüst karika varázsa állomásról állomásra csökken, ami azt jelenti, hogy állomásról állomásra egy-egy társat tuszkolnak a coupéba. Nem jó, hogy az ember egyedül legyen - e szent mondásnak teljesen igaza van az élet utain, de nem a vasuton. Kézi málhám mindszükebb térre szorul, pedig mennyi kényes tárgy van közte! A párisi kalapka lenge tokjára egy namuri bronz-öntőnek utazója dobja rá a gyár mintáival megtömött apró, de annál vaskosabb, jól vértezett bőröndjét. Oda, hova gémberedett lábszáramat nekitámasztom, beteges asszony ül, akin meglátszik, hogy erősödve tér meg a fürdőbül. Dohányzóosztályban vagyok; de a gyöngédség megtiltja a szivarozást. A kalauz, akit megvesztegettem, azon való méltó neheztelésében, hogy oly kevés párom akad a nagylelkűségben: mind egy compartimentba tuszkolja a többit; hogy véletlenül én vagyok benn a coupéban, az az ő boszuságát nem csillapíthatja. Mert hiszen én nem adhattam neki annyit, mint amennyit a többi nem adott. Ennek a logikája az a láthatatlan súly, mely a sok láthatóval együtt keseríti meg az utazás örömeit.

- Uram, suttogja a beteg hölgy, önnek olyan jó arcza van.

(Ez a kárpótlás a visszavont lábszárakért.)

Amennyire a rázós vagon megengedi, meghajlok; persze kigyó-vonalban.

- Uram, én fürdőbül jövök.

- Veszem észre. Jó színe...

- Ó, nem azért szóltam. Azt is tudom, hogy csak a melegtől gyult ki arczom. Higye meg, beteg vagyok.

- Csak tegye ide a lábát kérem az én ülésemre. Szívesen eltűröm; sőt örülök rajta.

- Köszönöm, mondja, s finom pir futja el homlokát. Ilyesmit nem teszek. Bizalomkeltő arcza egyébre bátorít.

- Parancsoljon!

- Uram, én Spaaból jövök.

- Ah! Spaa? Spaa előkelő fürdő.

- És drága.

- Azt képzelem.

- Főleg a csipke nagyon drága benne.

- A fürdésre szükséges fenyő-csipke?

- Nem uram, hanem... és itt szava alig hallhatóra válik. Hanem az a másik.

Ahá! Az a másik, mely nem a fán terem, hanem a brüsszeli tündérujjak hegyéből hajt ki. Hm, hm.

- És aztán? sugom vissza.

- Uram, önnek olyan bizalomkeltő arcza van...

Ujra meghajlottam volna, de attól tartottam, hogy fejem összekoppan a hölgy fehér homlokával, strucztozás a galambtojással.

- Asszonyom...

- Uram...

Szünet. A coupébeli társaság többi tagja összenéz s különféle gondolatai támadnak a hirtelen szövődött viszony felől.

- Uram, önnek oly bizalomgerjesztő arcza van... de nemcsak ez... nevelt modora, mely a lovagiasságnak biztositéka, arra bátorit, hogy vallomást tegyek önnek.

Kezemet a szivemre teszem.

- Asszonyom...

- Uram...

Mi lehet ez?... Hah!... mondják ilyenkor idős Dumas és Suë... egy gondolat villámkint hasítja át agyamat. Ez ő! Tegnapelőtt Mainzban olvastam, hogy a férjével Spaaba utazott.

- Kegyelmes asszonyom, rendelkezék velem! A bíró, a törvény merev szempontjából önt el lehet ugyan ítélni: de bátorsága, önfeláldozása, hűsége csodálatot érdemel!

- Hogyan? Ön tudja?...

- Nem a rendőr finom orrával, de a lelkesedés ösztönével, a méltatás erős szímatáival ismertem rá önre. Bizzék bennem, legyen bátor, mint volt eddig. Hol van elrejtve?

Megszorítá kezemet.

- Abban a kisebbik, himzett bársony táskában, melyet fejem fölött lát a hálóban. Jaj, oda sem merek nézni!

- Micsoda? Abban a kisebbik táskában? Nem is a nagyobbikban?

- Ó, igen jól fér el a kicsiben.

- Hiszen a marsál kövér ember!... ront ki belőlem nagyhirtelen a szó.

Aztán tenyeremmel nagyot csaptam a szájamra.

Most a hölgy hökken vissza.

- A marsál? A kövér ember?

- Hogyan? Hát ön nem Josephine Bazaine? Ön nem szökteti meg a férjét? tutogom.

- Nem uram. Most először hallom ezt a nevet. Nekem divatkereskedésem van Berlinben s a férjem Carlsbadban fürdik. Abban a kisebbik táskában... (sugva) brüsszeli csipke van, huszonkét méter brüsszeli csipke... Uram!... Önnek oly bizalomgerjesztő arcza van!...

Már most az öklömmel csaptam a homlokomra.

- Tehát kegyed attól tart, hogy megcsipik a csipkáját?

- Attól, uram.

- S azt kívánja, hogy én...

- Igenis, hogy ön...

- Rejtsem el?

- Rejtse el!...

- Merci! Azaz, hogy igen szívesen. S ha rajta érnek?

- De mikor önnek olyan bizalomgerjesztő arcza van!

Fejem hirtelen megfájdult. A legelső állomáson hideg vízbe áztatva hosszú, fehér csifra csikokat - nem volt egyéb rongy a kéznél - forró homlokomra szorítom oda nagy fekete selyemkendővel. Együttal a torkom is megfájdul. A léghuzamban kemény náthát kaptam. Azt is nedves hideg csikokkal tekergetem körül és alig bírok nyelni.

- Önnek nem árt meg a huzam, asszonyom? Legalább a feje fájhatna egy kicsit.

- Uram, nekem el nem hiszik, s önnek oly...

- Tudom. De ha majd nem látszik meg a borogatótul az a bizalomgerjesztő arc?

- Ami látszik belőle, több mint másnak az egész képe.

Köszönöm. És mért ne adjak segédkezet a német jövedék megcsonkítására? Adok biz én!

A fájdalomenyhitő köteléktől szerencsére úgy megfájdult a fejem, hogy arczom nem csak bizalom-, de szálamomgerjesztő is volt már.

Döngve repült a sok láda a motozó pajta kő talajára. Emeletes kuffer, óriási kosár, meztelen és köpönyeges bőrönd, nagy és apró táska, ernyő- és kalap-tok, csomagajtó plaid s megannyi málhadarab nagy kazalban magaslik már. A hordárok nyögve czepek be a terhet, hogy a fináncz fölületes megtapintása után ismét visszaemeljék a társzekérbe. A nyomában álmos asszonykák, felriadt kisasszonyok. Szegényeket így megbolygatni! Kusza toillette, félrebillent kalap, alácsusszant csokor, téltul összetűzött fichu a kioldott kebel fölött, egymás válla fölé sandító ládatulajdonosok, a bőröndök hasonlatossága, a félreismerés, a hercze-hurcza, reclamatio, heveskedés, mentegetődzés, a hadonászó mama karján sivalkodó gyermek, akinek csitítása végett apa az apró kulcsokat tánczoltatja meg; tizféle nyelven zsongó békétlenkedés, a sarokban egy-egy lemondó alak, a douanierval vitatkozó rumuny, ki egy tuczat női keztyűről azt meri állítani, hogy maga viselte, csak Párisban tisztította meg s ott hajtották össze ilyen keskenyre; a kölcsönös irigykedés, hogy ennek aládájára csak ránéztek, míg a másíknak a beleit is kiforgatták, pedig szennyesnél, kiolvasott könyvnél s egy összetört tükörnél egyebet sem birtak belőle kikotorni - mindez annyira elkábit, hogy a nagy viaskodás után a váróteremben élénk öntött folyadékról azt hisszük kávé s jóhiszeműleg szürcsöljük.

Végre - »en voiture!« - »einstein!« - egy lökés, két gurulás, és tul vagyunk a határon. Még egy napi iramodás... és leemelik harczkivivott kufferemet a hintóru, s a legény a hordárral földszuszog vele az emeletre, míg Juczi az apró táskával repül elől, hogy »megérkezett a nagyságos ur!«

A nagyságos ur bizony sok tücsköt-bogarat vásárolt össze mindenütt, ahol megfordult, nagy öröme a boltosnak, de nagyobb megütözközésre az asszonynak, aki ugyancsak rázza fejét azokon a drága haszontalanságokon, miket az urára rádísputáltak a külföldön.

Kék selyem topán - fi! Mauvais genre! Strucztollal szegett dolmány - out of season! A fehér kéz idegesen hántja le a csomagokrul a papiro. No, ez biztató! Mi van benne? Óvatosan bontja ki - husz darab szorosra kötött, piszkos gallér! Hát ebben? Me. Judic a »jolie parfumeuse« és Mlle Chonchonette, a »Gaité« uj divájának fotográfiái. Meg egy női kalap! Hogyan? Hát az a francia chipie azt hiszi, hogy mi itt Pattagóniában élünk? pattog az asszony. Ilyen bolond gombát akasztani az ember nyakába! Hiszen ilyet Oláhországban sem hordanak! De minek is ártod bele magadat az olyanokba, amikhez nem értesz? Legalább abból a hideg borogatóbul hoztál volna haza vagy husz róffel.

Milyen jó itthon! Hogy megnőtt szemben emeletesre az a földszintes ház, meg a lisztesnének a Pufikája is hogy megnőtt! A gesztenyés is megfoldszta a nagy ernyőjét. Istenem ily rövid idő alatt mennyi változás!

Mig az asszony vájja ki a bőröndbül amit csak belegyűrtem, kihajlok az ablakon. A közel pályaudvarról átsívít hozzám a mozdony.

Jaj, de mehetnékem van!